DE VSVRIS LIBER,

CLAVDIO SALMASIO
auctore.

LVGD. BATAVOR.
Ex Officina Elseviriorum.
cIɔ Iɔ c xxxviii.

PRÆFATIO

Ad Reverendum & Clarissimum Virum,

IOH. CLOPPENBVRGIVM,

Theologiæ Doctorem, & verbi divini Ministrum in Ecclesia BRIELENSI.

CUm alia multa in manibus essent, haud paulo majoris operę ac momenti quæ agere vellé ac possem, fortasse etiam deberem, cur ab usuris de quibus paulum admodum habebam parati, placuerit auspicari, non nemini potius quam tibi mirũ videatur, Doctissime Cloppenburgi. Tu ideo minus id miraberis, quoniam tenes quid me cum nihil tale meditarer, aliudque omnino agitarem, ab ea in qua tunc eram cogitatione deductum, ad hanc quæ nec in somniis nobis inhæserat, repente traduxerit. Nunc operæ pretium est id aliis etiam per te indicari, si qui erunt tam ab re sua otiosi, quales multos esse non dubito, qui quid agam, quid non agam, aut cur hoc potissimum, curiosius sibi inquirendum putabunt. Decrevi quidem

alias rationem illis reddere, si qui tales erunt, longæ cessationis meæ, vel potius obdormitionis, si sic mallent appellare, interim sciant, qui me casus vel occasio velut è profundo emersum somno suscitaverit, ut huic curæ hoc tempore vacaturus evigilarem. Neminem certè puto, etsi nihil causæ afferrem cur hæc nunc conscribam, adeo peritum calumniandi artificem fore, aut mei ignarum, qui me quod hîc causam tueor fœneratorum, familiaris & amicæ mihi professionis, vel ut egenti, vel ut abundanti, patrocinium arguat suscepisse. Quo magis credo facile persuasum iri hominibus qui me noverint, mihi non aliud in hoc opere propositum esse quam veritatem propugnare cum nullum ex illis qui usuras impugnarunt æque aversum à versura unquam fuisse fidenter ausim adfirmare. Si quis hoc idem tentaret quod ego nunc aggredior, fœnerator notus, ut suam ipsemet professionem verbis extolleret ac commendaret, fidem non magis, nec majorem inveniret quam quilibet alius artifex instituto artis suæ præconio. Pleriq; tam contrario vitio laborant, ut quibus maxime ipsi vivunt obnoxii, ea in aliis omni occasione reprehendere conentur, non alio fini quam ut cui culpæ proximè affines deprehenduntur, ab ea quam longissime abesse videantur. Sic gloriæ cupidi gloriosos omni

omni ſermone carpunt, avaros verbis exagitant qui non minori ſe ipſos avaritia intus agitari re ipſa oſtendunt. Cum ærarium inſanis largitionibus exhauriret Gracchus, idem ſe maximum ærarii defenſorem ferebat. Nulla denique neque nunc neque olim viſitur avis aut viſa eſt, frequentior, quam Clodius mœchorum accuſator, aut Cethegorum Catilina. Ceterum id mihi eo vitæ genere quod hactenus ſum ſequutus, totoq; ejus curſu ac tenore quem adhuc egi, ſatis caviſſe videor, ut aut in accuſando fœnore, ſi ita viſum eſſet, aut in defendēdo, quod à me rectius judicatum eſt, neutrum mihi jure exprobrari poſſit. Si damnantibus illud acceſſiſſem, nemo de me diceret quod de pleriſq; eorum dici poteſt, lingua illos averſari quod corde adamarent, diſcidiumque eſſe inter vitam quam exercerent, & chartam quam exararent. Quod & in illum Catonem Cenſorium merito cadere, non immerito quis miretur, qui cum fœnerari, hominē eſſe occidere, prędicaret, hujuſmodi homicidiis omnes ætatis ſuæ mortales longo intervallo anteceſſiſſe, exiſtimandus eſt quatenus genus improbiſſimum fœnoris, quale eſt nauticum, diligentiſſime traditur excoluiſſe. Quo minus fidem merentur quę contra uſuras ille jactavit, quibus & ipſe auctoritatem detraxit aliud agendo quam diceret,

 niſi

nisi ea joco dixisse verius sit. Idque verisimile mihi magis. Quid enim, ut ait ille, verba audiam, cum facta videam? At quam multos hodie conspicere est Catoni hac in parte pares, aliis virtutibus multum dispares, adversus usuras ad ravim usque declamantes, & turpioribus quam quos usuræ dant, quæstibus avidissime inhiantes? Alia mea ratio est, qui sola vi veritatis adductus non amore fœnoris, quod nullum ad hoc novi ut exerceam, aut exercitum ab aliis mihi prosit, omnibus sæculis odiosæ negotiationis defensionem susceperim, qua tamen nulla usque adhuc sæcula, nullæ fere gentes carere potuerunt. Vt illud Comici in eos conveniat qui acerbius invehuntur in hoc nundinationis genus, *culpant & comedunt tamen.* Vtuntur ea libenter quam liberè carpunt, aut certè aliis quæstibus, si non isto, qui quod non sint honestiores, fidem faciunt hunc ipsum sibi reapse non displicere, etsi odium ejus simulent verbis. Et sane dicendo ac scribendo facilius extrudi fœnus è vita ac societate humana, quam re & facto posse exterminari, ut ostenderemus, hanc omnem operam insumpsimus. Isque omnis labor tanto magis utilis rei cui præstatur apparebit, minusque adeo suspectus, quod in hanc materiam forte fortuna incidi, non dedita opera, nec à longo tempore meditata
ad

ad eam tractandam accessi. Etenim si ex Galliis ante annum aut paulo minus redeunti, rectum cursum quo ventus minus quam animus ferebat, tenere licuisset, nulla mea forsitan unquam, certe non hoc tempore, de re usuraria commentatio in manus hominum venisset. Scis ipse, Cloppenburgi, vir Clarissime, quomodo me ad littus urbis vestræ ejectum verius quam adpulsum, cum ultra glacies tendere vetarent magna mole Mosæ fluminis meatum obstruentes, per aliquot eæ septimanas in oppido subsistere coëgerint, donec bona fide resolutus amnis, immanibus quas vehebat crustarum fragminibus repurgaretur, ac liberum navigiis iter præberet. Ibi me in terra haud secus atque in medio mari deprehensum, & domuitionis non minus quam Vlissem post longos errores cupidum, nullo non officii genere humanissime excepisti. Quibus officiis & cætera omni comitate effecisti ut suavissimæ tuæ conversationis fructum ne longioris quidem detentionis dispendio, si ita fors tulisset, redemptũ nollem. Nam profecto, ne si diutius quidem Brielæ me aut tempestas continuisset, aut glacies commorata esset, eo nomine de mala mea fortuna queri libuisset, quæ moram illam quantumlibet alias morosam molestamque futuram, tam bona mercede pensaverit.

Alio sanè quam isto pretio tædium quo glaciales ferias tam longas Hiberno deo ibi residere sum coactus, non facile devorassem. Hoc tu doctissimis tuis sermonibus non solum deleniisti, sed ita totum ex animo abstersisti, ut si alio quam ad meos properassem, recusanti ac tantum non repugnanti discessus ex urbe tua fuerit futurus. Vnus quippe in illis locis mihi repertus, qui commercium quod alii omnes cum Mercurio habent, ipse cum Musis haberes, id est cum humanitate ac doctrina. Absque quo fuisset, in portu ipso me naufragium fecisse, aut certe portum pro naufragio habuisse, jure merito potuissem existimare. Domus tua, bibliotheca, pectus ita mihi tum patuere, ut quodcunque benevolentiæ ac benignitatis ostendi & præstari potest homini peregrino, nulla in re defueris quin præstiteris, quod homo Gallus ab homine Hollando posset in tali re ac tempore desiderare. Inter illa porro colloquia quæ quotidie de litteris aut inambulantes, aut sedentes domi habebamus, cum significasses te Belgice scriptum de Vsuris tractatum jam edidisse, eundemq; etiam Latine factum ut à pluribus legi posset, paratum ad prælum habere, familiariter illum mihi communicasti, simulque sciscitatus es, quid de tota illa quæstione sentirem. Nec potui tunc tibi dissimu-

dissimulare me semper in ea fuisse sententia usuras non esse juri naturali contrarias, nec jure divino positivo, ut vocant, debere illicitas videri. Et cum plurima in eam partem attulissem in medium, quæ tuæ opinioni confirmandæ facerent, meamque item assererent, insuper rogasti, ut quæcunque super ea re mihi adnotassem Epistolæ committerem, tibique mitterem, simul cum tuis edenda. Quod in ipso articulo ita me facturum recepi ut nulla de re minus quam de libro vel libris in eo argumento conscribendis in mente destinatum quidquam haberem. Epistolam promisi quam ne in justi quidem libelli modum molemque ituram putabam. Si eventus me fefellit, nec te forsitan minus. Sed quis nollet hoc genere fraudis decipi ut dum minus expectat, de improviso plus quam sperat recipiat? Quod in alio genere rerum procul dubio verum esset, ut meliorum, ita & magis expetendarum. In istis quod plus datur & pollicitationem excedit, in damno numerandum est. Lucro id è contra debet apponi, plurisque æstimari quod infra spem opinionemq; ei cui te debitorem constitueris, persolvitur. Nihil tamen malim quam tibi non ingratam accidere tantopere ultra promissi mensuram redundantem scriptionem hanc, quæ ut enormior justo evaderet nonnihil etiam

adjuvit quod de usuris est. Nam præter benignam admodum & largam materiam, quę paucis contineri, ut recte explicaretur, non potuit, illud etiam sum visus vereri, ne non satis eas asserere existimarer, nisi facto comprobarem, si honestū sit cum fœnore quod acceperis reddere, multo esse honestius amplius dare quam promiseris. Sic dum diligenter omnia congero quæ stabiliendæ sint qua firmandus erat fœneratorum status, sententiæ, dumque curam obnixius intendo ne fœnori funus ducatur, pro uno Epistolio duo libri exierunt. Quorum hic prior, qui an licita ea res sit tractat, ad te jam proficiscitur, ut tibi debitus quia promissus, & ab eo promissus, qui quidvis perpeti prę optaret quam non pollicitis stare, fidemque datam prę stare. Sequetur alter de modo Vsurarum, merito suo secundus, quia nisi prius constiterit licitas esse, frustra agitetur de earum modo, quo veluti fræna nimium evaganti licentiæ fœnebri injiciuntur, per quæ impediatur ne res confessæ & probatæ utilitatis, si moderata sit, in perniciem convertatur nisi intra suos ac legitimos coërceatur fines. Quæ ratio autem faciat ut tam multi hodie sint inter Christianos qui nullas omnino usuras censeant permittendas, ne modicas quidem, nedum immodicas, eam rem quam magis apud me quærere institui, tam minus

id me fateor reperire. Etenim cum nullo unquam ſeculo profundior avidiorque & inſatiabilior avaritiæ gurges extiterit, quam hoc noſtro, quo hæc tabes maximè eorum animos invaſit, quorum minimè deberet, cur hoc genus quæſtus infinitæ iſti aviditati explendæ, ſi modo expleri poteſt, pabula ſubinde & affatim congerere in primis aptum, tam pertinaciter à pleriſque repudietur, quos tamen & ipſos inexplebili ſiti opum quærendarum exardeſcere conſtat, id vero mirandum. Vnde hoc igitur? Nimirum verbis potius bonis, quam bonis operibus ſtudemus inclareſcere, vano ſtrepitu magis quam vero ullo effectu vigentes, & quæ improbamus in ſcriptis ac ſermonibus, in vita & factis affectare non dubitamus. Pares arboribus lętioribus, quę foliorum luxuria cum exuberent, fructum aut exiguum aut nullum ferunt, umbra delectare tantum idoneæ qua opacæ ſunt, non fruge paſcere qua ſunt omnino ſteriles. Quid aliud cauſæ fingi queat cur hujus ſæculi, & aliquot retro ætatum, homines, Theologiæ præcipuè & Canonici juris doctores, tanto animi ardore in diſputationibus ſuis, ac theſibus, libriſque, id condemnent quod ſtudio & actu ipſo commendant, niſi ſi ſimulare ſe eſſe dicamus eos velle quod non ſunt? Cui enim dubium eſt omnis antiquitatis non imperitiſſimo,

ſimo, quin pietas, caritas, æquitas, juſtitia & ſocietatis inter homines retinendæ, immo & cum omnibus, etiam à fide alienis, & alios ritus profitentibus, colendæ ſtudium primis priſciſque Chriſtianis in majore menſura ac fervore cognita, & culta fuerint quam noſtris? Cum illi ſic viverent ut nos loquimur, ac ſcribimus, talique eſſent ceteris exemplo, quod nec ſequi, nec imitari nunc audent hodierni, nunquam tamen iis in mentem venit, ut uſum uſurarum plebi Chriſtianæ vetandum putarent. An meliores ſumus qui nunc eas vetamus? An dilectionis qua proximum amare tenemur, obſervantiores? An religionis quam Chriſtus ſuo ſanguine ſanxit, cultores acriores? Nihil minus. Quid igitur? Volumus videri ſanctiores iiſipſis quos fuiſſe ſanctiſſimos ſcimus, cum tamen ab eorũ integritate vitæ ac morum, tantum diſſiti ſimus quantũ dicta diſſident factis. *Sic* non vanè dici poteſt, eundem exitum feciſſe apud Chriſtianos Theologiam, quem apud Græcos & gentiles Philoſophia habuit, quorum ultima ſæcula viderunt hanc ſectam terentes plurimos, qui virtutis profeſſionem quam promittit philoſophus, barba tantum & pallio implerent, vitiorumque ſola reprehenſione, quibus ipſi tamen ſcatebant toti, tam ſanctum nomen ementirentur. Si ſibi in omnibus conſtarent, vitamque ſcriptis conſen-

consentientem agerent, omnes reprehensores & accusatores fœnoris, facile eos ferrem non ferentes rem adeo parum suis moribus consentaneam. Nunc cum plerique eorum sub pallio mendicantium fœneratorium animum gestent, quis illos ferat? Haud sane magis quam & plures alios eidem accusationi subscribentes, qui cum alia nundinationum genera admittant, & per eas ipsi ditescant, huic uni nec turpiori, nec magis ex verbo ac jure divino vetitæ, iniquiores sunt. Sed viderint ipsi, qua ratione moti id faciant. Quod si Christus usuram expresse vel per se vel Apostolos suos, interdixisset suis sectatoribus, indignus esset sacramento dicere tam augustæ disciplinæ, tum qui eas permitteret, tum qui tanquam sibi permissas usurparet. Nec sane vetera concilia primitivæ Ecclesiæ eo usque impietatis progressa essent, ut rei districte divino mandato prohibitæ tot patrum legitime in his congregatorum consensu atque auctoritate, permissionem vellent sancire, communiter plebeiis omnibus indulgendam, solis negatam clericis. Non particulares tantum Synodi Occidentis Orientisque in eo conspirarunt ut liberum fœnus laicis relinquerent, Ecclesiasticis illicitum vellent, sed etiam œcumenicæ. Quarum prima & auctoritate præcipua Nicæna cum legitime usuræ licen-
tiam

tiam his tantum qui in Canone Ecclesiæ essent constituti, ademit, eo ipso plebi non ademptam declaravit. Idque hodie servat Ecclesia Græca. Quę praxis perpetua primorum Ecclesiæ temporũ etiam Sidonii Apollinaris ætate, Arverni Episcopi in occidente obtinuit, qui in quadam Epistola cum inversas rerum vices, turbatumque officiorum ac professionum ordinem designare vellet, *Syros psallere* dixit, & *Clericos fœnerari*. Qui Syri in republica Christiana tunc temporis idem munus habuere publice profitendæ fœnerationis, quem nunc habent in Hollandiæ urbibus Longobardi. Miratus sum nuper quemdam ex illo grege qui sub specie & habitu sanctitatis usuram pronuntiant, non de levioribus peccatis, sed ex illorum esse numero quæ lata ac regia via ad mortem ducunt sempiternam. Hic cum satageret probare à Christo vetitum esse fœnus, nec Christi verbis id ostendere posset, testimonium Paulo denuntiavit. Quem & ipsum testem productum cum diserte pro se dicere vix videret, ita verba ejus inter citandum ampliavit, ut non ab Apostolo sed à monacho interdictam versuram testimonio illo affirmari possit. Ita igitur Paulum loquentem inducit, in Epist. ad Ephesios, C. v. *Et ambulate in dilectione. Et fornicatio autem & omnis immunditia aut avaritia. & omnis usura nec*

nomine-

nominetur in vobis, ſicut decet ſanctos. Niſi de ſuo verba illa Paulo donaſſet, non poterat jus ſuum Canonemque obtinere, quem ſine ſuffragio veteris & ſanctioris Eccleſię, immo & contra ejus ſententiam, ſancitum iverunt novi juris Canonici auctores, de tollendis ex commercio Chriſtianæ plebis uſuris. Verum hanc fraudem vel peſſimo fœnoris genere ſceleſtiorem auſim dicere, quæ verbo addit divino quod contra ejus mentem eſt, ac Dei voluntatem, cum fœnus ex pacto & conſenſu contrahentium adjiciat facultatibus fœneratorum id quod pro uſura præſtanda convenit. Non ergo Apoſtolus ſed Canoniſta præter ſententiam Apoſtoli, ſubditivis vocibus id eum dicere facit de quo nihil cogitavit. Quod ſi ex ſenſu ſacri ſcriptoris putavit ei recte talia affingi poſſe, quaſi parum referret in eo legi quod neceſſe eſſet intelligi, ſane errat pluſquam vice ſimplici. Nam πλεονεξίας nomine omnem uſuram etiam comprehendi, quod ille doctor cum aliis pluribus cenſet, haud ita eſſe rectius cenſeret. Id ſi eſſet, ubicunque Chriſtus, aut Apoſtoli ejus, ſanctique Eccleſiæ veteris & Græci patres πλεονεξίαν nominant, & ab ea prohibent homines, uſuram quoque omnem prohiberent, quia omnis uſura πλεονεξία. Atqui nullum genus fœnoris hoc nomine meretur appellari niſi quod ultra mo-

dum

dum legibus præscriptum exercetur. Ceteri modi qui infra sunt nihil pertinent ad πλεονεξίαν. Ponamus πλεονέκτην esse ac dici avarum illum qui supra concessam lege mensuram fœneratur. Qui observabit legitimas in mutuando usuras numquid erit πλεονέκτης? Quod licet jure capere qui id percipit, nec amplius petit exigitq; , an is videtur ponendus inter πλεονέκτας? Multo minus in hunc censum referri debeat qui levioribus quam sunt legitimæ usuris est contentus. Quid? qui levissimas omnium paciscitur, an dicemus & hunc πλεονεκτεῖν? Immo vero μειονεκτεῖν potius dicēdus, cum tanto minore quam quanto leges permittunt, fœnore pecuniam suam locet. Vt ecce sub Constantino usuræ legitimæ vulgo erāt centesimæ. Si quis tum fœneratus semissibus esset, age si quis trientibus, descendamus adhuc inferius, si quis unciis vel semunciis, qui tam levem mercedem pro usu pecuniæ suæ posceret, cum leges longe graviorem permitterent, an πλεονεξίας hic homo merito arguendus foret, & non potius μειονεξίας laude donandus? Si inter hunc adeo sobrium ac modestum fœneratorem, & illum qui immodicis atque inconcessis usuris inopes trucidat, nihil intererit, tollantur per me licet eadem opera cuncta rerum discrimina, & nihil non linea signetur alba. Profecto si quod

ſi quod agit iſte improbus daniſta πλεονεξία eſt. nihil minus quam id fuerit, quod ille alter facit, arctioribus gyris quam quos fœnori cohibendo poſuere jura, ſemetipſum ſua ſponte coercens. Si mercator toleratur immania captans compendia ex mercibus quas vili emit, ut immenſo eaſdem vendat pretio, qui adeo parva affectant lucra ex pecunia ſua fœnore locata, cur non tolerabuntur? Cur eos eliminabit Eccleſia? Cur Eccleſiaſtici damnabunt? Plus adhuc dicam. Cur fœnus lege permiſſum exercentes pejoris erunt conditionis in Eccleſia Chriſti quam mercaturæ operam dantes? Quæ ratio differentiæ, ubi utraque legibus permiſſa? Non ſolum menſas fœneratorum ſubvertiſſe dicitur dominus quos in templo deprehenderat, ſed etiam vendentes & ementes inde ejeciſſe. Si nemo eſt qui dicat mercaturam propterea à Chriſto fuiſſe vetitam, cur quiſquam auſit dicere trapezitas ſive menſarios, qui publici tunc erant fœneratores, eo facto quod communiter cum mercatoribus paſſi ſunt, videri ſolos condemnatos? Hoc poſito, quod certum eſt ac ſtabile, fundamento, non eſſe à Chriſto prohibitum fœnus, non ad Eccleſiam pertinere conſtat ejuſdem prohibitionem, ſaltem Laicis injungendam. Si ad juriſdictionẽ ſpectat civilem, monopolia permittere,

& pretium iisdem constituere, si cociones admittere qui emunt vilius ut carius vendant, quidni & ab eadem potestate pendebit, permisso jure naturali fœnori modum quo exerceri debeat, imponere? Dejecti ab hoc præsidio qui usuras à Christo vetitas adfirmant, aut parum, si forte, illi fidentes, ad Iudæos confugient, ut quia inter ipsos lege Dei non licuit fœnore dare, cum liceret alienis, ad Christianos idem præceptum extendant, quasi eo obligatos. Sed hac eadem ratione pugnari posset, immo & evinci, Christianos pariter obligari propositione novarum tabularum quæ septimo quoque anno in gratiam pauperum & obæratorum apud eosdem Iudæos observabantur. Annum etiam Iubilæum similiter, ut à Mose institutus est, custodire Christiani deberent, quo licebat obæratis non persoluto debito recuperare possessiones quas ob æs alienum vendidissent. In pari horum præceptorum causa, parique fine, cur alia Christianis servanda proponunt, alia relinquunt, & nihili faciunt? Cur annus remissionis non obligabit Christianos ex Iudaicis legibus in usum revocatus, obligabit usuræ interdictio qualem illi jussi sunt tenere? Si abrogantur illa Iudaica præcepta, nec locum nunc habent in republica Christiana, quæ tamen longe majoris erant momenti ad sublevandos

dos

dos fratres pauperes, cur quæ minus ad hoc valent, reducuntur ac retinentur? Longe meliori ratione ſtatuatur Chriſtiano in Chriſtianum uſuras debere permitti, quandoquidem populo Dei cum alienis erant licitæ, ceſſante nimirum cauſa inter Chriſtianos, propter quam Iudæis inter ipſos fuere Dei mandato prohibitæ, & cum extraneis permiſſæ. Ceſſat autem cauſa quæ producere effectum non poteſt. Quis autem efficere poſſit ac præſtare ut in orbe Chriſtiano nullus indigens reperiatur? In populo ſuo ullum extare indigentem Deus noluit, & omnia præcepta per Moſem data Iudæis eum finem habebant, quorum hæc tria fuere præcipua, uſurarum prohibitio, anni remiſſionis, & anni Iubilæi inſtitutio. Quæ omnia cum aliis eſſent inter Chriſtianos revocanda, ſi cauſa propter quam Iudæis data ſunt, effectum inter nos poſſet habere. Præcipi autem aliquid quod non poſſit obſervari, operam eſt perdere, & quod peius eſt aliis legibus, quibus melius poteſt obtemperari, ut ne & ipſæ obſerventur, occaſionem exemplo præbere. Nam ut Græci recte dicunt, οὐδὲν διαφέρει μὴ κεῖσθαι νόμον, ἢ μὴ χρῆσθαι. Immo præſtaret non eſſe legem, quam eſſe, & non eſſe qui legi pareat. Profecto ſi tollendo uſuras revocari poſſet intermortuus pridem atq; extinctus ille priſtinus

** 2 carita-

caritatis affectus qui fervebat in prioris sæculi Christianis, primus vel inter primos dissuasor accederem legis illius quæ rogaretur ad eas permittendas. Ne scilicet à virtute Christianis omnibus adeo necessaria obstaret hæc permissio. Nunc vero quid fiet si prohibeantur? Tolletur simul remedium quod habent unicum plerique inopia ad tempus laborantium, qui maximum inde levamentum, & adjumentum sentiunt in temporaria sua necessitate. Frustra enim quis expectet, ut interdicta mercedis pro usu pecuniæ commodatæ pactione, reperiantur qui ultro eam gratis dent mutuam. Ipsi illi Canonistæ qui adeo infensos se gerunt fœnerationi, ut crimen esse majoris abollæ determinent, edicant omnibus sub inopiæ fasce gementibus, ut ad se veniant sumpturi quantum velint ac desiderent pecuniæ gratuitæ, quo suas relevent & expediant difficultates. Si bene eos novi, non puto facturos. Cur igitur, si quod efficacissimum est antipathes paupertate afflictis sublevandis, caritatem ipsi plenam nolunt impendere, quod proximum est miseris, ac solum pœne pharmacũ egestatis, id eis ademptum eunt? Non auget caritatem qui usuras tollit, sed fraudes & perfidiam multo magis. Ne sint jam licitæ. Age pauper urgeat ut sibi succurratur, & clam in petendo mutuo, quoniam

aliter

aliter non impetraret, vel à Canonista, promittat usuras quantas libet. An promittenti credet ille qui daturus est sine jusjurando? Quia enim rem illicitam paciscitur, si debitor aliquando inficias iret se promisisse, vel etiam si promisisse fateretur, negaret tamen debere quoniam contra legē promissæ sint, non haberet creditor in jure quidquam opis ac præsidii ad solutionem exigendam. Iurabit ergo egenus iste facile, nihil aliud curans quam ut statim ex angustiis, quibus premitur, emergat. Quam temere juravit, tam ex proclivi postea fortasse pejerabit, si nollet præstare, quas promisit usuras. Quid si bona fide solverit ut jusjurando satisfaciat, sed postea ductus pœnitudine easdem in jure, quasi male solutas reposcat? Iste qui accepit, ne reddat, forsitan & jurabit se non accepisse. Quæ perjuria frequenter evenisse ab utrisque partibus per illud intervallum quo usuras prohibet Basilius, Leo filius in quadam Novella refert. Qua potissimum ratione se adductum testatur ut bonam per se legem paternam, meliori, propter vitia hominum, constitutione abrogaret. Rursus si permittendo usuras refrigesceret ullo modo caritas, & vel tantillum de suo ardore remitteret, nullam tanti causam esse judicarem qua id introduceretur, quod vel tenue frigusculum fervori dilectionis inferret, qua se Chri-

ſtiani invicem mutuo & fraterno affectu proſequi tenentur. An illi in quibus caritas illa eſt plane funerata, ſi vetentur uſuræ, occaſionem inde arceſſent qua faces amoris erga proximum in ſuo ſibi pectore pridem extinctas ſuſcitent, atque ut verbo Tertulliani utar, redaccendant? Nihil, mihi crede, tale continget. Nec enim ad eorum dilectionem inflammandam, aut refrigerandam permiſſa quidquam faciet uſura, vel vetita. Si permittas, utentur beneficio conceſſionis ad rem ſuam faciendam. Si prohibeas, aliud quærent quod quæſtum ſibi ferat, nec erunt ſuo judicio tam ſtulti, ut ſterile ſibi patiantur eſſe quod fructuoſum alio quovis modo ſe poſſe concinnare intelligent. At in illis qui caritate abundabunt, non eſt periculum ne permiſſio uſurarum defectum ullum inſitæ virtutis hujus ingeneret. Immo tanto magis ac manifeſtius, quam habent, eam oſtendent, clariuſque lumen ejus emicabit in media oppoſitorum libertate ac licentia. Qui vetitis abſtinet nihil magnum pręſtat, quem ad hoc compellet pœnæ, ſi contra faciat, metus. Qui vero ab ſuo animo impetrat conceſſorũ abſtinentiam, id ab omni parte laudandum, quia hoc dat amori boni, non formidini ſupplicii. Vt qui matrimonium prohibuere Clericis, continentiam incontinentibus per vim non infulſere, ſed pro legitimis maritis

mœchos

mœchos multos, gloria continentiæ ſolis ſo-lis relicta qui ſponte ſua pro regno Chriſti ſe ἐυνȣχίζοντες permiſſis abſtinuerunt hymenæis. Nunc vero ſi ad utilitatē fœnoris provocemur, in primis neceſſarium eſſe, ne dum utile ſit, reperietur. Nec eam hic dico neceſſitatem quæ ſolos reſpicit accipientes, cum ea ſit in confeſſo, ſed illam etiam quæ dantes ſpectat. De lucro nemo me loqui putet, quod dantibus ex eo redit. Qua enim ex re lucrum captatur nullam habet vim neceſſitatis, cujus ex tranſverſo venientis impetum nemo poteſt effugere, cum lucro quivis poſſit carere. Artificem nobis proponamus, aut operarium, illum opere manuum, hunc opera ac labore corporis victum ſibi quærentem. Uterque ex quæſtu quotidiano, aliquam ſummam ſepoſuerit ultra id quod vitæ in ſingulos ſufficit dies. Ea ſumma recondita ſit ad caſus, ſi qui acciderint, aut morbi, aut ceſſationis alicujus, improviſos. Hic meus artifex manum qua operatur aliquo infortunio amittat, aut in morbum lectualem ac longum incidat. Ille autem operarius vel bajulus paralyſin totius corporis, aut partis ejus quæ inutile totum reddat, incurrat. Si ex illa pecuniæ ſumma ad hos aut alios caſus repoſita & otioſa in arca jacente ſemper aliquid quotidie decerpatur, nihilque ad acervum, ut antea, adda-

tur, atque ægritudo diurnaverit, brevi exhausta deficiet. Consumpta ea, nec redivivo ex arca pullulante nummo, quid restabit miseris nisi fame citius quam morbo perire? Et ista quidem evenient si vetitum sit nummos in fœnore collocare. Sed permitte illis id quod habent superfluum & vacans ex capturis quotidianis fœnore occupare, tum lecto affixi, & artis exercendæ impotes, ex pecuniæ fœneratæ usuris se tuebuntur tantisper, donec reddita sanitate, redeat & quæstus cum artis exercitatione pristinus. Atque hæc de dantibus. De accipientibus autem & accipere coactis quis in dubium vocare possit quam plurimos certo, non arbitrario parituros, inventa qua finem ultimum jam instantem protelarent sub usuris vel maximis pecunia mutua, ab orci cancris, ut ait ille, fuisse liberatos? Quod eorum elevat & eludit sententiam qui dixere olim, fœnerari idem esse quod hominem occidere. Immo nisi fœnus esset, plurimi occiderentur qui vivunt. Sed eos postmodum, dicet aliquis, quos ita vis servatos, perdidit fœnerator. Nec pili interest quo genere sit consumptus, egestate præsenti, an fœnore quod iterum ad egestatis terminos ducit, quamvis longiore circuitu. Si nihil interest, certe non pejor erit pernicies quæ à fœneratore impendet. Vel hoc ipso quidem levior

vior est futura quod in diem protollitur, & pro præsenti exitio quod timebatur, longinquius donatur. Hæc mora interim in lucro est. Multa interea possunt accidere quæ obæratum ab hac ipsa clade quam *tocullio* minatur, eripiant. Utcunque res ceciderit, nihil illi deterius contingit quod imploraverit opem Danisticam, *nisi* quis optatius beatiusque existimat hodie perire, quam ad annum. Cui opinioni optionique natura humana repugnat. Ejusdem quippe voti est, quæ bona sibi quisque putat, ea repræsentari cupere, & quæ mala, differri. Iam ferre non possum qui fœneratorem cum fure ita bene componi posse censent, ut non melius olim cum Bitho Bacchius. Qui sic eos componunt, & per omnia pares faciunt, vellem necessitas ipsis utrum mallent eligendi alicunde imponeretur, aut furtum pecuniæ suæ pati, aut parem argenti summam fœnore ab aliquo accipere. Quamvis fastidiosi sunt, nulla ad deliberandum mora petita, ad fœneratorem vel præcipitio irent potius, quam furem ad se venire paterentur, præsertim si ea lege esset venturus, ut quod suum est ageret, & manibus vacuis ne discederet. Eo pacto judicium illis verũ, quod sponte non audent facere, vi & ingratiis extunderetur. Sed & sumptos si quis *recens* fœnore nummos, & vix bene in lo-

 culum

culum reconditos priusquam utatur, alicujus furtificæ lævæ rapina amittat, sentiet quid sit inter fœnus & furtum discriminis, nec invitus fatebitur uter de se melius sit meritus, fur an fœnerator. Ea furis & fœneratoris differentia maxima cernitur, quod alter in necessitate expetitur, ut ei succurrat, alter eam ipsam facit frequenter necessitatem, quæ ad fœneratorem cogit recurrere. Ecce enim, ubi fur supellectilem omnem cujuspiam expilaverit, si præsentes nummos non habet quibus aliam comparet, cum iis quæ surrepta sunt carere diu non possit, quia ad vitam necessaria, ad fœneratorem confugiet, ut habeat. Utut sit prætor in Edicto suo de notandis infamia, fœneratores non comprehendit cum illis quos furti vel vi bonorum raptorum damnatos pro infamibus habuit. In jure Talmudico fœnus illicitum nec inter furta reponitur, nec inter rapinas, quæ גזלות appellant. Ut in utroque quoad noxam omnia sint paria, quod tamen longe abest, minus noxium illum censerem quem vitare si velis, possis. A fure si omnia feceris ut caveas, ne sic quidem cauebis, quin aliqua irrepat aut irrumpat, aliquid perfodiat aut perforet, ita nihil illi occlusum, nec obseratum, nec obsignatum potest esse. Fœneratorem palam, in medio foro, luce media, ad te venientem

potes

potes tribus verbis repellere, si dicas ejus opera opus non habere. Immo tibi molestus non erit, si poteris pati ne sis ipse illi molestus. Si lædi ab illo non vis, illum adire noli. Quid facilius? Hoc facile, dices, difficillimum sæpius concinnat non una peristasis. Quænam illæ sunt? Quid te cogit perfugium habere ad hominem generis humani hostem certissimum, & plane homicidam? Immo & minimo minus quam parricidam, quatenus te, qui es illi frater, necat. Dura & imperiosa, inquies, domina, vel vehemens potius dea, nempe Necessitas. Ergo ut in necessitate tua adjuvari queas, ac sublevari, & ab extremo miseriæ onere quod tibi incumbit respirare, curris ad fœneratorem. Qui fit autem, ut quem tui refrigerii gratia in medio ardore, atque impetu sævientis egestatis tum interpellaveras, idem nunc post aliquot annos elapsos, de eo queraris tanquam tui exitii, & calamitatis indubitatissima causa? Vide ne injusta sit tua querela. Tunc perieras, nunc demum peris. Tempus in medio lucratus es. Sed & videamus, quis in culpa istius ultimę perditionis tuæ, tu an ille quem incusas. Vereor ne calculis bene positis, & subducta probe summa, temet ipsum tuæ perniciei fabrum esse dictet recte putata ratio, non eum quem adjutorem tibi extremo necessitatis casu quæsieras

fieras & inveneras, qui postea, sed tuo ipsius vitio, tuarum factus est fortunarum eversor. Quam multa sunt quæ juvant cum modo sumpta, eademque si modus in his sumendis excedatur, nociva & perniciosa evadunt, non earum rerum culpa quæ sumuntur, sed eorum qui sumunt. Fœnus, ut ignis est. Accede ad ignem; si commoda intercapedine id feceris, quantum satis erit, calefies. Si propius te admoveas & adplices, ut prope tangas, uret. Si te obfirmaveris ad diutius manendum, amburet tandem. Statim recede ubi nimis calidum sentire cœpisti, nihil nocebit. Non secus est de fœnore. Qui ejus subsidio uti vult ad emergendum ex angustiis paupertatis quibus constringitur, si temporaria est illi difficultas, ubi liberatus ea fuerit, creditorem suum absolvat, protinusque ab eo recedat tanquam ab igne cui se præ nimio frigore aliquis propius admovere coactus fuerat, sed simul ac calore membra regelata sensit, absistit longius. Contrarium facere constat plerosq; eorum, qui confugiunt ad opem mutui fœnebris, ut copia aliena suæ medeantur inopiæ. Quod ad id accedunt tanquam ad ignem, nullum eos ambustionis inde maneret periculum, si tempori abscederent, simul ac refotos ac refocillatos se viderunt. Sed dulcedine illecti retinendæ alienæ pecuniæ, qua tanquam

sua

ſua utuntur, indormiunt ſecuritati ſuæ, vel inertiæ potius, & quaſi frigore torpentes non prius vim ignis, cui admoti ſunt, ſentiunt, quam ſeſe pæne crematos, & conſumptos animadverterint. Ad ſummam, concluſa hæc omnis ratio eo tendit, ut certo certius ſit non alios perditum ire fœneratorem quam qui jam perditi ſunt, aut perdi volunt. Multi etiam tanquam in mediam flammam ſe ſponte conjiciunt, & quantam poſſunt invenire vim pecuniæ mutuaticiæ nihil accipiendo parcunt, dum libidinibus & profuſionibus indulgeant, qui mos eſt prodigorum ac nepotum. Quis de his aliter judicet, aut dicat quam ultro perire velle? Nec pereunt ipſi tantum, ſed etiam ſuos in eamdem ruinam trahunt fœneratores, ſeram, ſed ſeriam, agentes pœnitentiam, quod nimis creduli fuerint creditores. Hoc idem faciunt, qui & fraudandi animo nomina contrahunt, quorum eſt & non pœnitenda multitudo. Certe quicunque ſe alieno ære onerant, aut ſciunt jam inde ab initio ſe id quod accipiunt non poſſe diſſolvere, aut ſperant poſſe. Si ſciunt ſe ſolvendo non eſſe, antequam ſumant, pejores hoc ipſo ſunt cives habendi fœneratoribus, quia fraudatores, & ſic pro furibus, immo & pro latronibus puniendi ſunt. Hi crimine abſolvunt fœneratorem, quia majoris ipſi criminis

rei

rei manifesto tenentur. Qui confidunt se futuros solutioni pares, & animum habent reddendi quod acceperunt, plerumque id præstare impediuntur variis de causis. Quosdam sua inertia prohibet & ignavia, aut Siren quædam improba, sed improvida, alieno fruendi, quod postea cum majore animi dolore ac difficultate reddendum sit. Quod possunt, non posse volunt, & quemadmodum non nisi urgente necessitate se intricarunt, ita nequeunt se extricare nisi vi coacti. Hi fœneratorem ut insimulare non possunt, sic propter eos non oportet ut vapulet fœnus, quasi causa sit eorum infortunii, quod sibi solis imputare debent. Alii cum spe ac fiducia quam semper habuere refundendi quod mutuati sunt, etiam bona voluntate non destituuntur, verum ea deseritur interdum facultate, quam calamitas improvisa, atque ex transverso impacta destruxit. Vellent si possent, & posse olim crediderunt. Nunc in luto hærent, non suopte peccato, sed ob adversam fortunam. Interim usuræ currunt, & pergunt peragere decreta fatorum, jacentemque sic obruunt, ut penitus demersum nunquam postilla caput allevare sinant. Habent isti sine dubio quod querantur, sed de mala sua sorte, non de malitia fœneratoris. Absque illius iniquitate fuisset, ab istius importunitate se facile liberassent.

rassent. Qui neminem ad se invitum venire compellit, qui neminem bonis evolvit nisi volentem, quomodo culpam sustinebit mali quod fecit rogatus invitanti? Haud sane magis quam si quis, ut olim sæpe, mortem sibi inferre cupienti, nec audenti, manum commodaret. Quod si nolentes aliquos neci dat auctor fenoris, non alios certe id cogit pati quam qui mortualem suarum fortunarum diem vel facto suo debent adscribere quia lenti, vel fato quia calamitosi. Idque etiam dicendum de illo improbo fœneratore qui non alium fœnerandi modum servat quam suum, sibique placitum, quem habet pro lege. At qui legibus se morigerum præbet, non majorem mercatur reprehensionem negotiationis hujus, quam mercator suæ. Hic mercium, ille pecuniarum quæ & ipsæ merces sunt, negotiator est. Quinetiam si mercaturam cũ fœneratione, sive fœnebri mutuatione comparari placet, in ea comparatione recte pensitata, perspiciemus eam nec magis necessariam esse quã fœnus, nec magis laudandam. Non de illa loquor mercatura quam arillatores vel cociones olim Romanis dicti, faciũt, qui ab aliis mercatoribus emunt quod vendant carius. Nec enim ullo modo illa utilis civitatibus censenda, nec ulla laude digna, quin potius & perniciosa judicanda est & pro sordi-

ſordidiſſima habenda, nedum in comparationem & contentionem de utilitate aut honeſtate cum fœnore debeat venire. Sed illam honeſtiorē ſumamus quæ ex longinquis regionibus advecta infert mercimonia, & cum lucro ſuo, atque ementium pariter commodo ea vendit. Quis non eam vel maxime neceſſariam judicabit? Aut quis negabit ſummis, quia tam neceſſaria ſit, laudibus afficiendam? Ego ſum qui utrumque negem. Nam ſi ad illam ſimpliciſſimam, integerrimam, & ſanctiſſimam vitam redeamus, quo nos vocare videntur iſti qui adeo ſcrupuloſi ſunt, ut de fœnore tanquam de ſummo peccato pronuntient, nec honeſtatis nec utilitatis laudem ullam merebitur. Primū valde aliena eſt ab ea ſimplicitate ac puritate quam Chriſtiana profeſſio requirit, ſi eam velimus æque perfectam exigere, ut in primi ſæculi Chriſtianis fuiſſe novimus. Illi certe non magis mercaturæ faciendæ operam dabant quam fœnori exercendo, quia virtutibus quas Chriſtus in ſuis poſtulat, nimis inimicam crederent. Deinde multæ olim gentes Chriſtianis priſcis in virtutum exercitio minime pares, quæ tamen fortitudinis & temperantiæ aliquam gloriam adeptę ſunt, mercatoribus aditum ad ſe patere noluerunt. Lycurgus in ſua republica non alia de cauſa pecuniæ aureæ argenteæque uſum abdica-

vit, ſolumque ex ferro, eoque inutili ad ferrarias fabricàs vi aceti reddito, retinuit, quã ut mercatores inde abigeret, qui ſolent ad luxuriam potius facientia invehere, quam ad vitam neceſſaria. Cæſar in ſecundo de bellis Gallicis commentario ſcribit, Nervios qui Belgicæ populi fuere tum fortiſſimi, nullum aditum ad ſe voluiſſe eſſe mercatoribus, nihil paſſos vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus relangueſcere animos, eorumq; remitti virtutẽ exiſtimarent. De Belgis in genere alio loco dicit, minime ad eos mercatores ſæpe commeaſſe, nec ea importaſſe quæ ad effœminandos animos pertinent. De Suevis, qui bellicoſiſſimi inter Germanos, etiam refert, mercatores quidem admiſiſſe, ſed magis eo ut quæ bello ceperant, quibus venderent, haberent, quam quo ullam rem ad ſe importari deſiderarent. Eſſeni, Iudææ populus vel ſecta, qui monachiſmo Chriſtianorum, ut quibuſdam placet, normam dederunt & formam, interiora regionis longe à littoribus, quia nocent, incolebant, pecuniam & commercia neſciebant, nunquam ad eos mercatores ventitabant, & tamen vivebant, & quidem, quod ad rem facit, innocenteſſime. Quod mercaturis implicati haud ita facile potuiſſent. Saltem ita videntur exiſtimaſſe. Plura poſſem exempla referre gentium quæ

nec ipſæ negotia emporica noverunt, nec mercatoribus exteris aditum ad ſe præbuerunt. Quod tot igitur nationes ſine mercatura vixere, argumento eſt ſingulos ſine illa vivere, & reſpublicas ſtare ſine mercatoribus poſſe. Quod eam à civitatibus ſuis legum ii conditores ejecere qui optimis illas inſtitutis fundatas habere voluerunt, ſignum eſt non adeo eſſe commendandam, quin continentiæ, temperantiæ ac fortitudini magis contraria videri debeat, non ſolum, quia importat quæ pertinent ad animos enervandos, ſed & quia avaritiæ cauſas dat. Quæ avaritia pecuniæ ſtudium habet, ut inquit Salluſtius, quam nemo ſapiens concupivit. Ea enim quaſi venenis imbuit corpus animamq; virilem effœminat. Ideo & Chriſtiani antiqui mercaturam, ut maximam avaritiæ adjutricem & adminiſtram, maxime averſabantur, quæ omnis virtutis idcirco putanda eſt hoſtis, quatenus omnium vitiorum merito exiſtimatur mater & radix, vel Apoſtolo teſte. Quę tamen à me eo animo non dicuntur ut mercaturam cenſeam in eo politiæ ſtatu quem hoc tempore ſequimur, à reipublicæ finibus eſſe tanquam extorrem expellendam, ſed ut oſtendam, ſi illa retinetur, nihil cauſæ eſſe cur non etiam fœnerationi locus detur, nec magis bonis moribus noxię, nec minus commerciis utili.

Vbi

Vbi ſunt nunc qui negant divertere mores ejus qui furatur & ejus qui fœneratur, eo argumento, quod uterq; habet alienum. Quis alienum æs facere & habere dicitur? Num fœnerator? Non, ſed qui ab illo fœnus accipit. Is quamdiu vult alienum retinet, quamdiu retinet, pro uſu ejus & de ſuo quod pactum fuit, aliquid elargitur, pauxillulum pro maxima ſumma, mercedis nomine. Nec aliter poteſt in alieno & conducto habitare inquilinus, niſi & ipſe de ſuo aliquid locatori rependat. Si porro furtum eſt quacunque cauſa & titulo alienum ambire & habere, qui ita ſentiunt, non ſentiunt ſe totum orbem Chriſtianum furibus implere, ita ut nullus ejus angulus vacet fure. Nullas artes ſine furti crimine dabit exercendas, quia omnes jacebunt ceſſabuntque ſi faculam extinxeris qua ſpes earum opificibus affulgeat ex alieno lucrandi. Quis ad maximas unquam pecunias pervenit quin ſuis adjunxerit alienas, aut ſi nullas habuit ſuas, quin totum ex alieno in ſuum ſinum converterit? Quanto plus quiſque in bonis habet atque ampliſſimo gaudet patrimonio, tanto plus ſeſe, aut illos quibus hæres fuit, de alieno quæſiſſe, ſibique adplicaſſe tacitus prædicat. Vnde niſi hinc, pecunioſi ſunt advocati, bene nummati medici, opulenti mercatores, locupletiſſimi publicani? Quæ

ergo invidia est & inde divites esse fœneratores? Quod scelus hic eorum proprium in communi omnium peccandi libertate, hoc est, de alieno ditescendi? Inde etiam vivunt doctrinarum professores, inde & victitant ludimagistri, atque omnes minorum gentium pædagogi. Illis ipsis qui ex altari debent vivere, quod datur, ex alieno datur. Quid in minutis moror? An principes & reges aliæ res, id quod sunt, fecere quam alienæ? Potentissimis hodie regnis, si quod suum ab ultima antiquitate non est, eripueris, ad quæ initia, Deus bone, revertendum habebunt! Exemplo sit omnium quotquot fuere unquam maximum Romanum, si bona olim fide id factum fuisset, ad Romuli casam rediturum. Vastissima vides in ostiis & exitu suo flumina? Qui opibus ea spoliaret quas eundo adquisierunt, aut retro ad fontes unde mere sui prodeunt recurreret, miraretur ex tam tenui ab origine vena tanta incrementa, quæ ex alieno tota. Ipsa illa sancta mater Ecclesia Romana quæ nunc tanquam de suo ditat suos, non hoc facere posset, nisi de alieno ditata prius fuisset, piorum piarumque veteris ævi donis, oblationibus, & legatis. In hac universitate tam late diffusa alieno beneficio ac munere subsistentium, etiam illi quos minime oporteret alienæ quadræ debent quod edunt. Hi

sunt

ſunt qui mendicatis non tralaticiam auſteritatem venditant eſcis. Hoc enim tempore ſanctitatis habetur inſtar & religionis, mendicitatem ex voto profiteri quaſi humilitatem. Quod antiquitas Chriſtiana ignoravit, cujus politia civilis ne mendicantes quidem validos potuit ferre, nedum Eccleſiaſtica tuliſſet, cum hæc mendicitas voluntaria in valente pigritiæ potius teſtimonium præbeat, quam ſanctimoniæ. Oneroſa denique eſt civitatibus quibus incumbit, & ſuo demenſo defraudat legitima, hoc eſt, infirma mendicabula. Non ita veteres Aſcetæ, ſive ſingulares velis & vere μοναχοὺς, quales à principio fuere omnes, ſive in commune ſub uno præpoſito viventes. Ad horum cœtum & κοινόβιον nemini adgregari fas erat, & ſub eadem cum reliquis regula conſtitui niſi qui ſe ſcire aliquam artem probaret, unde poſſet, ſi ſolus eſſet, vitam tolerare. Saltem iſti aliquid ſuum dabant ut alienum acciperent. Nam vænalia in urbem deferebantur, quæ ſinguli per ſeptimanam manibus erant operati, ut ex eo ſuſtentaretur communitas. Eremitæ hodierni qui in priſcorum Anachoretarum ſolitudinem & ſingularitatem ſucceſſerunt, an quos imitari ſe dicunt ad vivum expreſſos eos repræſentant? Cellulas ſuas habent non longe ab urbibus aut pagis amplioribus, aut via pu-

 blica

blica ædificatas in ſylvulæ ſecreto, vel monticuli receſſu,ne nomen ex toto mentiantur. Inde in viam quoties viſum eſt deſcendunt ut à viatoribus ſtipem, aut in urbem ac vicinos pagos commeant, ut ab incolis ad victum neceſſaria corrogata,pera vel biſaccio in cellulam reportent. Sic illis vita de alieno tota,nihil in vita operantibus. Quæ pars eſt injuſticiæ duplex, ut qui ſocietatem humanam deſerunt, nihilque in eam conferunt, de alieno tamen tanquam ipſi aliquid agentes quod hominum communitati conducat, omnia mutuentur. Non ad hoc inſtar vixere priſca gens Eremicolarum, quorum ſectam nomine potius adumbrant noſtri,quam exemplo& re exprimunt.Illi enim cum à vitæ ſocietate receſſiſſent, nihilque operæ, nihil ſtudii, nihil facultatum in eam conferre laborarent, altero tamen injuſticiæ genere vacabant, quod ii incurrunt, qui tanquam fuci immunes ad aliena ſedent pabula. Et hi quidem certe qui nomen idem hodierno die gerunt, vix ſe furti crimine alienos poterunt probare, ſi verum eſt omnes eſſe fures qui ex alieno aliqua capiunt commoda. Sed illi primis noti ſæculis quales nobis deſcribuntur Eremiticæ & Anachoreticæ vitæ conditores, Pauli & Antonii, ſoli venient extra communia ponendi, nihil cuiquam debentes, nec ulli mortali

acceptum ferētes quod comedebant, quod vivebant, ſoli proinde ex univerſo hominum genere furti non obligandi, quia nihil alienum ſumebant. Sive illis hanc viam vitamque præiverit Elias, ſive monſtraverit Iohannes, ad hoc genus & exemplum revocanda eſſet Chriſtianitas omnis, ſi nemini nato quicquam liceret alienum ſperare, aut tractare ſine furti ſuſpicione. Quinimmo eo neceſſario veniendum eſſet, ſi hoc credi & obtineri deberet, nullū jure poſſe tenere quod cujuſquam alterius fuiſſet, quin peccatum ſe ad mortem committere exiſtimaret. Depulſi ab hac ſpe & facultate quæſtus faciendi quo victus quæritur, aut opes parantur, quantum eſt hominum artificum, aut aliorum qui alieno carere non queunt ut vivant, in deſerta ac ſola loca omnes ſecederent, baccis, radicibus, aliiſque agreſtibus & ſponte naſcentibus rebus victuri; quoniam nihil aliud ipſis ſuppeteret, unde innocenter & ſine crimine ſe alere poſſent. Qui juberet medicum gratis facere medicinam, medentem ægrotus tu haberes nullum, & vocatus tibi diceret, æger cura te ipſum. Advocatus nullus adeſſet ſuis clientibus ſi gratuitum ipſis patrocinium præbere cogeretur, & cauſidicinæ potius renuntiaret, quam ut advocationem commodaret, ſolitus eam vendere. Dic mercatori, & ſi potes per-

ſuade, nec recte eum facere, ſi pluris ſuas vẽdat merces quam emit. Si te irridere non poterit, & obſecundare præceptis vi majoris imperii coactus neceſſe habuerit, deſeret mercaturam. Cui ædes erunt propriæ, mercede alii ad habitandũ locandæ, ſi quis eum vetet cui obedire debeat, inquilinum admittere à quo aliquid pro conducto exigat, vacuas potius relinquet, licet in ruinam ituras, quam ut ſine pretio quemquam in ſuo ſinat habitare. Si operam requiras fabri, aut operarii, aut bajuli, quam velis gratuitam tibi præſtari, fruſtra id quæres quod non ſis reperturus. Quid igitur faciet qui neque ædes gratis habitandas reperiet, neque ædificandas gratis poterit curare, neque ullam mercem, aut rem ullam ad victum neceſſariam uſpiam gratis præbendam inventurus eſt? Sub dio degat, quæ ſponte fert tellus ad victum uſurpet, alienæ opis ac rei nullius uſquam indigeat, quia uti ipſe alieno non queat ſine peccato, nec quiſquam ſit qui ultro ei velit præbere. Nam cum mercede nefas eſt, ſine mercede non eſt tanti ut quiſquam habeat ac ſervet, quod alteri communicare gratuito debeat. De mutuo hoc idẽ ut dicamus, ratio ipſa ſuadet. Sine mutuo vix poſſit, ut omnes conſentiunt, ſocietas humana conſiſtere ac durare, ut nec ſine iis rebus, quas ante attigimus. Vis mutuo locum

esse in rebus humanis, ut & illis quæ supra retulimus? Da illi quo vitale esse possit, atque inter homines diurnare. Id quale sit, ex iis quæ in aliis diximus, facile perspici potest. Nam si gratuitum facere volueris, feceris nullum. At præstat esse aliquod etiam cum accessione reddendum quam nullum, quoniam nisi sic reddatur, nullum est futurum quod detur. Nec illis fortasse assentiendum, qui hanc propriam esse naturam mutui contendunt, ut sit gratuitum, non enim aliud proprie mutuum posse appellari. Ego vero, ut hanc quæstionem alibi fusius discutiendam hic omittam, æque naturale esse scio in referenda gratia, si recte eam relatam velis, & nisi ingratus sis, plus reddere quam accepisti. Quasi mutuum non sit, nisi in libra, quod reddi oportet, paribus momentis examinata penderetur cum eo quod acceptum est, ne illud præponderet & propendeat, vix mutui nomine dignum si non datis reddita juste ad lancem respondeant. Ut in redamante ardentior vis affectus non raro existit, quam in eo qui prior amare cœpit, quatenus interdum Α'ντέρως acriores animo subjicit amoris faces, quam Ε'ρως ipse, non propterea tamen amor ille minus est mutuus, quia major est, immo tanto magis. Nec mutua beneficia majore mensura repensa, aut officia, desinunt esse

 ea

ea de causa mutua. Cum enim mutuum sit proprie quod refertur, non necesse est, ut hanc appellationem servet, par pari semper referri, ut in rationibus reddendis paginæ acceptorum pariare debent cum paginis expensorum. Cum naturale ergo etiam videatur, aliquid in referenda gratia, quæ mutuo fit, ad mensuram addere, non multo minus secundum naturam erunt mutuationes pecuniæ fenebris, quia non gratuitæ, quam gratiæ relationes quæ cum augmento procedunt. Nam nec ipsæ videntur gratuitæ, licet tales non exegerit cui referuntur, sed sponte sibi tales indixerit qui refert. Sed nec magis, si quid judico, gratuita opera censeri naturæ conveniens debet, quam mercenaria. Non enim unius modi & indolis à natura facta omnium hominum ingenia. Alii benigni & liberales procreati sunt, alii maligne parci & avari. Quidam sibi se natos tantum putant, quidam omnibus. Sunt grati & memores multi acceptorum beneficiorum, plerique ingrati & immemores. Ita vero usu venit non sæpius, sed sæpissime, immo semper, ut quos natura ad benefaciendum promptos creavit, eosdem ad gratiam redhibendam pro benefactis fecerit propensissimos. E contrario non alii magis ex sua sibi indole, ingrati animi notam vulgo subeunt, quam qui in beneficiis dandis ab

eodem illo ingenio, quo ſunt nati, tenaces & lenti apparent. Ejuſdem quippe genii eſt benefacere alicui libenter,& ſibi ab alio factum meminiſſe, & contra. Nam qui nemini gratificari volunt, ut vicem cuiquam reddant à quo gratiam acceperint, vix à ſe impetrare poſſunt. Utrobique eadem mens eſt, idem animus, in dando ac reddendo malignus æque & ingratus. Et ſane ſi quis recte æſtimet, duo ſunt genera liberalitatis, unum quod in dando verſatur beneficio, alterum quod in reddendo. Sed hic qui reddit liberalis non eſt habendus,niſi addat ad menſuram accepti. Hoc enim ex voluntate, quod adjicit,proficiſcitur,extra quam non eſt liberalitas. Quippe cum is qui par pari reddit quodammodo id teneatur reddere, ac veluti ex cauſa debiti. Nec ſane integrum eſt viro bono,quod debet,non reddere. Si plus reddit, quia id in ejus poteſtate eſt facere, vel non facere, liberalitati ejus imputandum eſt, quia voluntarium eſt. Ut beneficia igitur exæquentur, & par ſit in dando & reddendo liberalitas, menſura majore,qui reddit, debet reddere,quia fere ſolum illud quod amplius redditur ex liberalitate eſt. Hoc qui non poteſt præſtare, ab illo non debet expectari ut in dando ſit liberalis qui in reddendo non eſt. Si natura benefici cum paribus ſemper rem habere

bere contingeret, aut si omnes essent tales, egregia quædam inter homines officiorum & beneficiorum faciendorum ac recipiendorum exsurgeret concertatio. Utraque pagina ubique par esset datorum & acceptorum. Immo, ut mos est ac natura gratiæ quæ refertur, ampliore semper mensura eam referre contenderet qui deberet. Si vero omnes essent ejusmodi, ut qui alienum appetunt cupidissime, & suum nemini impertiuntur nisi invitissimi, ratio dandi & reddendi pari etiam numero & gradu procederet, hoc est, nulla foret. Quis enim locus tum relationi gratiæ, ubi nullus esset dationi? Nunc autem cum ea sit mixtura ingeniorum & naturarum, ut aliæ bonæ, aliæ malæ reperiantur, aliæ, ut stellæ in cælo, maleficæ, aliæ beneficæ, sæpe accidere necesse fuit, ut malis boni benefacerent, hoc est, ingratis. Hoc dum crebrius in civitate usu veniret, quia beneficentia multorum exinde frigore feriebatur, quos pigebat tam male collocare quod boni facerent, ne boni propter malos, grati propter ingratos paterentur, quod suadebat æquitas naturalis, ut gratia relata superet ante datam, id jus etiam ac lex in mutuo induxit. Iubet Hesiodus in præceptis bene vivendi, quæ quis acceperit à vicino utenda, cumulatiore mensura, si modo possit, reddere. Hęc etiam

natura

natura eſt agrorum fertilium, ut multo plus afferant colono quam acceperunt. Quam multi ſunt porro, qui donis ac muneribus, quos ſibi profuturos ſperant, deleniunt, atque in anteceſſum devinciunt? Quanto magis tales in eos eſſe debemus, qui jam aliquid in nos boni contulerunt? Qui ſponte quod æquum eſt non facit, id ut vi legis coactus faceret, juſtum viſum eſt legiſlatori. Atque inde uſuræ introductæ, quas proinde non minus eſſe naturales liquet, quia lege juſſæ, quæ deberent eſſe voluntariæ, & eſſent, ſi boni ſemper bonos nanciſci poſſent quibus benefacerent. Sic origo plane à jure naturali. Modus quoque earum exigendarum voluntarius eſſe debuit, ut erat gratiæ perſolvendæ, cum penderet à voluntate ejus qui mutuum acceperat. Sed eadem res & vitium, quod libertatem in reddendo conſtrinxit, eam in exigendo pariter cohibuit. Cum liberum erat gratiam pro uſu pecuniæ mutuo ſumptæ quantam quis vellet reddere, nullam reddebant mali. Ideo lex eos ad reddendam eam compulit, naturali æquitate nixa. Eo tempore autem quo arbitrarium fuit, non plus reddere in mutuo aut plus reddere, nihil tum mali dare ſolebant, ne in mala nomina inciderent ſibique ſimilia. Poſtea ubi lex impoſuit neceſſitatem reddendi mutui cum acceſſione uſurarum,

rum, qui gratis non ſuſtinebant eſſe benefici, ubi mercedem viderunt paratam, & ipſi ad benefaciendum acceſſerunt, ea ſpe, ut plus ad ſe rediret boni quam quantum dediſſent. Sed hic quoque illis quod à ſollemni & naturali improbitate non diſcederent, & modum non tenerent in avare conſtituendis pecuniæ quã dabant mutuam uſuris, & iis immodicis acerbe exigendis, præſcribenda fuit lege menſura, quam non excederent. Ita impoſitus fœnori modus eſt jure civili, cum fœnus ipſum à jure naturali ortum ſit. Fatendum tamen eſt, illi modo imponendo non tantum avaritiam improborum cauſam præbuiſſe, ſed etiam morem regionis ex circumſtantia temporis & loci, rerumque ipſarum quæ darentur mutuo, prout copia eſſet aut difficultas rei nummariæ, & quatenus fruges mutuo dandæ majores expeterent uſuras, propter incertum earum pretium, & inſtabilius quam pecuniæ. Neque enim credendum eſt minus voti immodicos fuiſſe, aut minore cupiditate flagraſſe fœneratores libera ſtante republica quam Cæſaribus regnantibus. Illo tempore ſemunciarium fœnus in uſu fuit, quod ducentis annis ſortem æquat, cum ſub imperio Cæſarum centeſimæ fuerint legitimæ, quæ centum menſibus capitis ſummam æquiparant. Hanc diverſitatẽ non

modo

modo fecit avaritia fœnerantium, quæ omni tempore eadem, sed temporũ & ipsius reipublicæ diversus status & conditio. Vellem hæc attentius considerassent Theologiæ & juris canonici doctores, non tam præcipites ad usuras condemnandas cucurrissent. Saltem non pro horribili & nullis sacris piando delicto id habendum decrevissent, cujus negotiatores à limine Ecclesiæ idcirco arcendi & cõmunione Christiani sacramenti privandi forēt. Si omnem πλεονεξίαν cum Apostolo damnant, recte faciunt, qui & instrumentum ad eam provehendam magnopere idoneum amoliuntur ac submovent. Verum non hoc tantum, sed etiam alia quæ huc faciunt, nec minus etiam faciunt, amovere pariter deberent. Cur fœneratio sola plectitur, cum mercatura maneat non solum pœnæ immunis, sed etiam vacua reprehensionis? Si satis illis esset fœnerandi professionem, ut sordidam & inhonestam notare, huic non invitus & punctum quo notaretur adderem. Non plus honestatis nec minus sordium habent pleræque artes quæstuosæ, quædam etiam turpiores & magis probrosæ, ne dicam infames. Ipsa illa mercatura quæ res emit ut carius vendat, quid sordidius potest reperiri, cum nullum genus ejus sit magnopere honestum? Si ad Christianos Ecclesiæ primitivæ ascendimus,

ut eorum ſuffragia petamus, & ſententias perrogemus, non eos illi generi mercaturæ quod diximus, magis favere deprehendemus quam fœnori. Utroque pariter abſtinebant, qui ſe totos Chriſto addixerant, nec tamen damnabant qui utrumvis exercerent. Atqui nulli decentius potuerant eam damnare, quam qui illam non uſurparent, nec quicquam aliud quod ad lucrum, quæſtumque faciendum uſurariæ ſimile aut par eſſet. Nunc contrarium fit. Age, parumper animo & cogitatione fingamus, diem conſtitutam eſſe ac prædictam per omnes orbis Chriſtiani oras, qua in medio ſtare debeat capitis condemnatus aliquis fœnerator famoſus, repetito in uſum jam pridem deſueto ſupplicio, lapidibus obruendus. Nimirum ad famam repente concurrent & convolabunt omnes Canoniſtæ, & Theologi ex unis caſtris, & plurimi ex alteris, non ſolum ſpectaculo interfuturi & oculos paſturi, ſed etiam ipſimet miſerum pro virili crudeli morte multaturi. Hora inſtante, ecce jam paratis & intentis ad ſupplicium omnium animis oculiſque, de ſubito Deus aliquis tanquam ex machina pronuntiet à ſolis eſſe lapidandum qui purum purgatumque pectus ab omni avaritiæ labe habere ſibi fuerint conſcii. Sed nec alium quemquam ſpectatorem pœnæ adeſſe

opor-

oportere nisi quis ex cõscientia sua certus sit nihil in se posse merito tale quicquam statui. Quid jam ex ea denuntiatione futurum credimus? Putamusne aliquem tam duri oris, & tam firmi pectoris fore, qui post illud edictum oculos adjicere sustineat tanquam spectator, aut lapides tanquam carnifex conjicere? Nempe facturos idem omnes liquet quod olim Pharisæi qui mœcham in adulterio deprehensam Christo obtulerunt, postquam interrogantibus quid ea merita esset, & añ aliud in eam, præter lapidationem à lege decretam, decerneret, respondit, *Qui sine peccato est vestrum, primus in eam lapidem mittat.* Quid tum accidit? *Audientes id unus post unum exibant incipientes à senioribus, ac remansit solus Iesus, & mulier in medio stans.* Ita sine dubio solus etiam remansurus fuit, si quem ex suis Iudæi Domino proposuissent, fœnoris illiciti convictum. Quod enim Christus in adultera dixit fecitque quam lex Mosis supplicio lapidationis addicebat, multo magis in fœneratore dixisset fecissetque, quanto levius est peccatum fœnerationis quam adulterii, & quanto plures avaritiæ morbo solent tentari, quod fœnori causam præbet, quam libidine, quæ adulteros facit. Certe quamvis vetitum fœnus Iudæis fuisse constet, inter ipsos tantum fuit vetitum, cum exteris & alienigenis permissum. Nec agimus

mus porro quæ pœna lege Dei per Mosem fœnori impermisso fuerit imposita, ex quo non gravem fuisse, aut nullam verius, conjici potest. Corporalem quidem non fuisse satis compertum est. Sed ne pecuniariam quidẽ, ut dupli aut quadrupli. Illud certum, est, intestabiles fuisse fœneratores ex Codice Sanhedrin cap. III. cum aleatoribus, & his qui columbas ad volatum erudiebant. Si tamen fœnoris exercitionem dimitterent, admittebantur ad testimonium dicendum. Sic apud Romanos sub Imperatoribus ex lege Diocletiani, *improbum fœnus exercentibus, & usuras usurarum illicite exigentibus infamiæ maculam lex irrogabat.* Intra modum lege permissum id agitanti impune fuit. At prætoris edicto olim non comprehensi inter infamia notandos qui illicitum fœnus agitarent. Sola quadrupli pœna multari eos mos fuit. Pro modo Hebræis erat, quod lex Mosis concedebat, peregrinis sine modo fœnerari. Modum lege licitum transgredi existimabatur, qui Hebræo, hoc est, fratri fœneraretur. In eadem porro causa apud illos fuit, qui accipiebat fœnore ut qui dabat, pariterque intestabilis habebatur. Quod confirmat, usuram, si crimen est, ut sane est cum legitimum modum exuperat, ex eorum esse delictorum genere, quæ utrumque ex æquo attinent,

nent, agentem & patientem, ut alio loco docemus. At primis Ecclesiæ Christianæ temporibus cum publica pœnitentia vigeret, inter pœnas Ecclesiasticas & Canonicas, quæ pœnitentibus irrogabantur, quibusque pro criminum modo tempus brevius aut longius exomologesis faciendæ statuebatur, nullam actam unquam pro fœnore pœnitentiam, maximam minimamve, satis constat. Ex quo luce clarius apparet non tantum hoc peccatum visum illis fuisse sanctissimis purioris sæculi patribus, quantum postea videri voluerunt isti juris canonici recentioris, qua auctores, qua interpretes. Hęc fusius disputata, & argumentis dilatata, possem dicere veris, sed dicam probabilibus, ideo præmittere libuit, ut animi lectorum præparentur, ad accipiendā hanc invidiosam odiosissimi plerisque fœnoris, quam instituimus, defensionem. Nec par est ei me sperare æquiores futuros multos quam ipsi sunt fœnori, nisi rationibus, quas in ista veluti ejus apologia, præstruximus, fracti, meliorem induant mentem, & molliorem faciliorem que recipiendæ veritati, quam in ipso opere plane ac plene adstruimus. Si qui afferent meliora, non ero trahendus, sed duci me patiar, statimq; victus veris dedam me, si ejusmodi fuerint, ut approbationem extorqueant etiam repugnantibus. Sed nova

prorſum eſſe oportebit, quibus ſim conceſſurus, & alia quam quæ hactenus à viris doctiſſimis fuere allata. Nam ſi eadem iterum producantur, aut non multum diſſimilia, non eam vim habebunt, quæ manum dare me, aſſenſumq; his commodare cogat.

Scripſi Leydæ Idibus Ianuariis,
cIↄ Iↄ c XXXVIII.

Leonis,

Leonis, cognomento Philoſophi, Novella, qua vetitum patris Baſilii conſtitutione fœnus, ab omnibus retro Imperatoribus Chriſtianis permiſſum, iterum ipſe permittere ac reſtituere coactus eſt, deſumpta ex Codice Novellarum ejus.

Περὶ τοῦ ἐπὶ τόκῳ τὴν χρῆσιν τῶν δανείων περιέρχεσθαι.

Διάταξις πγ'.

Ὁ ΑΥ̓ΤῸΣ ΒΑΣΙΛΕῪΣ ΣΤΥΛΙΑΝΩ͂Ι ΤΩ͂Ι ΑΥ̓ΤΩ͂Ι.

ΚΑΛῸΝ μὲν ἦν, καὶ σωτήριον, τοῖς τοῦ πολιτεύματος νόμοις ῥυθμιζόμενον τὸ ἀνθρώπινον, μηδὲν ἀνθρωπίνης προσδεῖσθαι παραγγελίας. Ἐπεὶ δὲ πρὸς τὸ ὕψος τοῦ πολιτεύματος οὐκ ἔστι παντὸς ἐπαρθῆναι, οὐδὲ τοῦ θείου νόμου τὸ ἀπήχημα δέξασθαι, ἀλλ' εὐαρίθμητοι πάνυ οὓς ἐκεῖ ἄγει τῆς ἀρετῆς ἡ ἀνάβασις, ἀγαπητὸν εἰ καὶ κατὰ νόμους ἀνθρωπίνους βιῶσι. Τοὺς λεγομένους τῶν δανείων τόκους πανταχοῦ τοῦ πολιτεύματος ὁ ψῆφος ὑπὸ κατάκριμα τίθεται. Καὶ τοῦτο συνιδὼν ὁ ἀείμνηστος ἡμῶν βασιλεὺς καὶ γενέτης, τὴν καταβολὴν τῶν τόκων οἰκείῳ διέγνω κωλύειν θεσπίσματι. Γίνεται οὖν τοῦτο δι' ἄρα πενίαν ὑπόθεσις, οὐ πρὸς τὸ ἄμεινον, ὅπερ ἦν σκοποῦ τῷ νομοθέτῃ, πρὸς δὲ τὸ χεῖρον φέρουσα. Οἱ γὰρ πρὶν ἐλπίδι τῶν τόκων πρὸς τὸ δάνειον πρόθυμοι, τεθέντος τοῦ νόμου διὰ τὸ μὴ δύνασθαι κέρδος ἐξάγειν ἐκ τοῦ δανείσματος, ἀφιλάνθρωποί τινες καὶ ἀμείλικτοι πρὸς τοὺς δεομένους τῆς τοιαύτης φιλανθρωπίας καθίστανται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅρκων παραβλῆσθαι, καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς, ἀθελῆσθαι ἐντεῦθεν ὁρῶνται αἰτίαν λαμβάνοντα. Καὶ ἁπλῶς διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν ἐν βίῳ κακίαν, ἡ ἀρετὴ τοῦ νόμου οὐκ ὤνησεν, ἀλλὰ καὶ προσεζημίωσεν. Οὐκ ἔχοντες αἰτιᾶσθαι τὸν νόμον ἐκ τῶν οἰκείων, μὴ γένοιτο, διὰ τὸ, ὥσπερ εἶπον, μὴ ἐφικνεῖσθαι τοῦ ὕψους αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον, τὸ καλὸν ποιούμενοι ὅρισμα, ἀνθορίζοντες ἐπὶ τόκῳ τὴν χρῆσιν τῶν δανείων περιέρχεσθαι, καθὼς τοῖς παλαιοτέροις ἔδοξε νομοθέταις. Φημὶ δὴ τῷ λεγομένῳ ἀπὸ τρίτης ἑκατοστῆς, ὅπερ ἐστὶ κεράτιον ἓν ἐφ' ἑνὶ ἑκάστῳ νομίσματι ἀνὰ πᾶν ἔτος τοῖς δανεισταῖς εἰς κέρδος γινόμενον.

Vt uſurarum uſus procedat in mutuationibus.

Conſtitutio LXXXIII.

Idem Imperator eidem Styliano.

SI à Spiritus legibus ita ſe mortale genus regi ſineret, ut humanis præceptis nihil indigeret, id vero & decorum & ſalutare eſſet. At quoniam ſe ad Spiritus ſublimitatem elevare, divinaque legis vocem amplecti non cujuſque eſt, ac vero quos virtus ducat, numero valde pauci ſunt: bene ſeſe adhuc res haberet, ſi ſaltem ſecundum leges humanas viveretur. Quæ vocantur pecuniæ creditæ uſuræ, ubique à ſpiritus decreto condemnantur. Id ſciens pater noſter, æternæ memoriæ Princeps, uſurarum ſolutionem ſanctione ſua prohibendam putavit. Atqui propter paupertatem res illa non in melius, quem tamen finem Legiſlator propoſuerat, ſed contra in pejus vergit. Qui enim antea uſurarum ſpe ad mutuandam pecuniam prompti fuerunt, poſt latam legem, quod nihil lucri ex mutuo percipere poſſint, in eos qui pecuniis indigent, difficiles atq; immites ſunt. Quinetiam ad facile jurandum, quodque id fere conſequitur, ad jusjurandum abnegandum, id occaſionem præbuit. Breviter, propter redundantem in humana vita perverſitatem, non modo non profuit legis virtus, ſed etiam obfuit. Quanquam igitur ex ſe legem culpare, quod quidem etiam abſit, nequeamus, propterea tamen quod humana natura, quomodo diximus, ad illius ſublimitatem non perveniat, egregium illud præſcriptum abrogamus, ac in contrarium ſtatuimus, ut æris alieni uſus ad uſuras procedat, idque quomodo veteribus legiſlatoribus placuit, ad trientes centeſimæ nempe, quæ quotannis in ſingulos ſolidos ſingulas fœneratoribus ſiliquas pariunt.

Per

Per veteres Legislatores, intelligit Principes Christianos qui à Iustiniani temporibus vixerunt, ipsumque adeo Iustinianum, qui primus usuras legitimas cum prius essent centesimæ, vel usque à Constantini ævo, ad trientes centesimæ reduxit. Quod autem dicit Leo Spiritus Sancti calculo ubique usuras condemnationi subjacere, de veteri tantum testamento id intelligendum in opere nostro docemus. Quod si & de novo intellexit, erravit. Verba porro legis quibus pater ejus fœnus sustulerat, extant apud Harmenopulum, lib. III. Tit. VII. Quam tamen veteres omnes libri quos contuli, ipsi Leoni inscribunt ad hunc modum:

ΝΕΑΡΑ' ΤΟΥ῀ ΒΑΣΙΛΕ'ΩΣ ΚΥ'ΡΟΥ ΛΕ'ΟΝΤΟΣ,
τὸν τόκον ἀπαγορεύοντα.

Εἰ καὶ πολλοῖς τῶν πρὸ ἡμῶν ἔδοξε δεκταίαν εἶναι τὴν τῶν τόκων ἔκτισιν, ἴσως διὰ τὴν τῶν δανειστῶν δυσκληρίαν καὶ ὠμότητα, ἀλλ' οὖν ὡς ἀναξίαν τῆς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν πολιτείας ἀποδεκταίαν εἶναι κεκρίκαμεν, ἅτε παρὰ τῆς θείας νομοθεσίας κεκωλυμένην, διὸ κελεύει ἡ ἡμετέρα γαληνότης, μηδενὶ μηδαμῶς ἐξεῖναι ἐν μηδεμιᾷ ὑποθέσει τόκον εἰληφέναι, ἵνα μὴ τοὺς νόμους φυλάττειν, νόμον Θεοῦ παραβαίνωμεν. ἀλλὰ κἂν εἴ τις ὅσον δήποτε λάβοι, εἰς τὸ χρέος λογισθήσεται.

Etsi majorum nostrorum plerisque visum est, tolerandam esse usurarum præstationem, forte propter creditorum duritiam & inhumanitatem, nos tamen ut nostra Christianorum Rep. plane indignam & aversandam censuimus, tanquam jure divino interdictam. Ideoque nostra vetat serenitas, ne cuiquam omnino in ullo negotio liceat usuras accipere, ut nedum juri servando studiosius addicti sumus, legem Dei violemus. Sed & si quis vel tantillũ ceperit, sorti debebit imputare.

Lex illa divina Mosaica est. Ideo Canones Apostolorum, veteresque omnes tam generales quam locales Synodi in Oriente & Occidente habitæ solis Clericis usuras interdixere, permissas Laicis. Quod non fe-

ciſſent ſi Chriſti mandato veritas ſciſſent. Dum enim Clericis ſolis interdicendas ſanciunt, eo ipſo cæteris permittunt.

Canon XLIV. Sanctorum Apoſtolorum.

Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τόκους ἀπαιτῶν τοὺς δανειζομένους, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω.

Epiſcopus aut presbyter, aut diaconus, uſuras à debitoribus exigens, aut deſinat aut certe damnetur.

Canon XVII. Nicænæ primæ Synodi Oecumenicæ.

Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν αἰσχροκέρδειαν διώκοντες ἐπελάθοντο τοῦ θείου γράμματος λέγοντος, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δανείζοντες ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν, ἐδικαίωσεν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος, ὡς εἴ τις εὑρεθείη μετὰ τὸν ὅρον τοῦτον τόκους λαμβάνων, ἐκ μεταχειρίσεως ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα, ἢ ἡμιολίας ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν, αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρήσεται τοῦ κλήρου καὶ ἀλλότριος τοῦ κανόνος ἔσται.

Quoniam multi ſub regula conſtituti, avaritiam & turpia lucra ſectantur, oblitique divinæ ſcripturæ, dicentis: Qui pecuniam ſuam non dedit ad uſuram; mutuum dantes centeſimas exigunt, juſte cenſuit ſancta & magna Synodus, ut ſi quis inventus fuerit poſt hanc definitionem, uſuras accipiens, aut ex adinventione aliqua, vel quolibet modo negotium tranſigens, aut hemiolia id eſt ſeſcupla exigens, vel tale quid prorſus excogitans turpis lucri gratia, dejiciatur à Clero, & alienus exiſtat à regula.

Canon X. Synodi Sextæ in Trullo Oecumenicæ.

Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τόκους ἢ τὰς λεγομένας ἑκατοστὰς λαμβάνων ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω.

Epiſcopus, presbyter vel diaconus, qui uſuras vel quæ dicuntur centeſimas accipit, vel ceſſet vel deponatur.

CLAVDII

CLAVDII SALMASII
DE
V S V R I S
LIBER.

CAPVT I.

Mutui etymon. Ab eo incipiendum de Mutuo tractaturis. Idem esse interdum etymon cum definitione & definitionis instar habere. Theophilus etymon & definitionem esse docet, qua Testamentum dicitur esse testatio mentis. Vt vera definitio ita falsum veriloquium. At in Mutuo quod de meo tuum fiat nec veriloquium videri nec definitionem veram. Vox est Sicula Μοῖτον. *Vnde Mutuum. Varro & Hesychius emendati.* Μοῖτον ἔντιμον *quid sit.* Μοῖτον *esse* χάριν, *hoc est, gratiam quæ pro beneficio accepto refertur. Græcis etiam* δωρεὰν *pro eo dici. Ita & Latinis donum pro remuneratione, & mercede. Quæ diis offeruntur, sive sacrificia sive preces sint, dona etiam dici. Alia esse* ἱλαστήρια, *alia* χαριστήρια. *Donaria. Donativa. Dona militaria.* Δωρεῖσθαι *Græcis pro* χαρίζεσθαι. *Grates* χάριτες. *Duplicem esse gratiam, quæ datur & quæ redditur. Proprie olim dictam* χάριν *quæ reddebatur.* Χάρις & ἀντίχαρις *ut* ἔρως & ἀντέρως, δῶρον & ἀντίδωρον. Μοῖτον *esse proprie gratiam quæ refertur, &* ἀμοιβὴν. *Inde mutuum* ἀμοιβαῖον. *Mutationis habere significationem ut &* ἀμοιβή. *Non idem specie reddi in mutuo sed genere. Paulus Iurisconsultus emendatus & explicatus. Sufficitur*

 aliud

aliud pro alio in mutuo reddendo, inde suffectio apud Paulum pro functione reposita. Mutitare apud A. gellium esse mutua convivia agitare. Ovidius expositus. Romanorum mos mutitandi per Megalensia. Ἀμοιβὴ Græcis etiam usurpata in eadem notione qua Latinis Mutuum. Inde & versura quoque pro mutuo. Mutuum proprie esse ex parte reddentis. Abusivam esse loquutionem qua mutuum dare dicit. Mutuo dare & accipere veteres dixisse. Mutuare pro mutuum dare, vix Latinum. Idem esse quod mutuari, id est, mutuum accipere. Alia multa.

DE mutuo dicturis, & mutuo quidem fœnebri, hoc est, fœnore, an licitum sit & quatenus licitum & quo jure, civili an naturali an divino, aliquo ex his tantum an nullo an tribus simul, ab etymo vocis videtur incipiendum. Intellecta enim vocabuli proprietate facile erit veram quoque ejus definitionem invenire & falsas refutare, consequentiasque omnes absurdas quæ inde adversus fœnus ducuntur pariter refellere. Ex eo quippe quod mutuum quidam dictum volunt quia ex meo fiat tuum nonnulli argumentati sunt, injustum esse fœnus, & proinde illicitum. Iniquum enim videri ut pro usu ejus pecuniæ quæ jam tua est ac mea esse desiit, quicquam à te exigam. Nihil moror Jurisconsultos hujus veriloquii auctores esse leg. 11. D. de rebus creditis. Nimirum illi ipsi sunt qui testamentum ex eo appellari scripsere, *quod sit testatio mentis*. Quod si esset, æque dici posset & *fragmentum* esse mentis fractionem, & *Lomentum*, lotionem mentis. Sed ut plerumque etymum instar definitionis habet, si falsum est illud quo testamentum dicitur testatio mẽtis, definitio saltem vera. Ita si pro etymo recipi non poterit, pro definitione

utique

utique valebit. Nam & Theophilus in Institutionibus lib.II. cap. De testamentis, cum hanc ipsam vocis testamenti proprietatem adducit, definitionem cum Etymologia eandem facit: πρὸ τῶν ἄλλων, inquit, ἀναγκαῖον εἰπεῖν τὸν τῆς διαθήκης ὅρον, ἤτοι ἐτυμολογίαν. ἡ γὰρ διαθήκη παρὰ ῥωμαίοις λέγεται τεστάμεντον, ἐντεῦθεν δεξαμένη τὴν ἐτυμολογίαν, *quod testatio mentis sit*. Ad quem locum male notat doctissimus Jurisconsultus, etymologiam igitur esse, non definitionem, cum dicitur testamentum *testatio mentis*. Utrumque dicit auctor & etymologiam esse, & definitionem, id est, ὅρον. Certe si ut definitio accipitur, verum est, si ut etymologia, falsum. At in mutuo, quod *ex meo tuum fit*, neque definitio vera neque etymologia. Nam in mutuo dando quod meum est non facio tuum, cum ea conditione tibi dem ut ad me redeat. Et bene doctissimus Varro, mutuum ita definit, l.IV. de Ling. Lat. *Si datur, quod reddatur, mutuum.* Quæ est verissima in hoc mutui definitio. Quod ita tibi dedi, ut mihi reddatur, tuum fieri me nolle inde palam est. Ut sæpe autem definitio alia est ab Etymo, ita nunquam debet contraria esse etymologia definitioni aut definitio etymologiæ nominis. Si falsum itaque est in mutuo, *de meo fieri tuum*, neque verum potest esse hoc mutui etymon quod affertur. Contra rei quippe naturam facit, cujus proprietatem explicare debet. Dicemus autem in sequentibus, cur & quomodo in mutuo pecunia credita fiat accipientis, & tamen proprietas non amittatur, nec mutet dominum. Vocem esse Siculam *mutuum* quæ ad Romanos cum aliis multis manavit, asserit Varro ibidem. Cui in hac re eo magis credendum est, quod non nisi invitus solet Romanarum dictionum origines è Græco arcessere, adeo ut plerumque ineptire malit, quam veras originationes fateri. *Si datur,* inquit, *quod reddatur, mutuum est, quod Siculi* Μοῖτον. *Ita scribit Sophron,* Μοῖ-

τον ἔντιμον. Ita legenda nunc mihi videntur Græca Sophronis verba, ut & apud Hesychium, μοῖτον ἔντιμον. Ubi μοῖτον Siculis idem esse interpretatur, quod est Græcis cæteris χάρις. Ergo μοῖτον ἔντιμον, idem quod τιμία χάρις. Proverbium esse Siculum, Hesychius, ut vulgata ejus verba sunt, significat, sed corruptissima esse semper judicavi, nunc vero & quomodo sint emendanda video, ad hunc nimirum modum: Μοῖτον ἔντιμον, χάρις τιμία Σικελοῖς. ἡ γὰρ χάρις μοῖτον, τιμία χάρις. Proverbium quin fuerit Siculis, non valde repugnarim, quo gratiam caram esse, & in pretio habendam declarabant. Sic Plato ἔντιμον posuit pro eo quod est in honore & pretio, lib. v. de Legibus: ὧν ἕνεκα φαμὲν τὸ νόμισμα κλητέον, αὐτοῖς μὲν ἔντιμον, τοῖς δὲ ἄλλοις ἀνθρώποις ἀδόκιμον. Sic Sophroni μοῖτον ἔντιμον, *gratia cara & pretiosa.* Et Aristoteles de Rhetorica lib. II. cap. XIII. τὰ ἔντιμα ἀγαθὰ pretiosa bona, & magni æstimanda: εἰ δ' ἐστὶ ζηλωτὰ τὰ ἔντιμα ἀγαθά, ἀνάγκη τάς τε ἀρετὰς εἶναι τοιαύτας. Quibus autem gratia magni fit, hi sunt qui gratiam pro beneficio referre student. Μοῖτον porro Siculis ita gratiam significat, ut ex vero dictionis sensu τὴν ἀμοιβὴν potius designet. Nam & inde verbum μοιτᾶν apud eos idem quod Græcis ἀμείβειν. unde Latini suum fecerunt, *mutare* quod prius dicebant *moetare*, ut *coerare* & *oetier*, pro curare & uti. Et χάρις etiam Græcis eam habet significationem, ut sit id quod reddit quis, & rependit pro beneficio accepto; quæ Latinis quoque proprie *gratia* est quo quis se gratum & memorem beneficii testatur. Cicero in Dialogo Lælius, vel De amicitia: *Vt enim benefici liberalesque sumus non ut exigamus gratiam, neque enim beneficium fœneramur, sed natura propensi ad libertatem sumus.* Ubi vides signanter *gratiam* ab eo dici id quod rependitur ac refunditur pro beneficio. Sic *gratiam referre* idem quod vicem reddere, ac beneficium beneficio pensare. Ita & χάρις

Græcis

Græcis non tantum beneficium est quod alicui datur, sed illud quod redditur. Hesychius: χάρις, δωρεὰ, καὶ ἀμοιβὴ μετ' εὐεργεσίαν. Dicitur quidem sic & ipsa εὐεργεσία, ut & Latinis *gratia.* unde apud Senecam, *perit gratia, & relatio gratiæ,* Epist. LXXIV. ἡ χάρις καὶ ἡ ἀμοιβὴ τῆς χάριτος. Ita τὴν χάριν definit Aristoteles lib. II. Rhetoricōn cap. IX. ἔστω ἡ χάρις καθ' ἣν ὁ ἔχων λέγεται χάριν ὑπουργεῖν τῷ δεομένῳ μὴ ἀντί τινος, μηδ' ἵνα τι αὐτῷ τῷ ὑπουργοῦντι, ἀλλ' ἵνα τῷ ἐκείνῳ τι. Gratuitum itaque beneficium est quo bonum tantum & commodum accipientis quæritur, non dantis. Si beneficium acceptum pensetur beneficio pari ab accipiente, tum χάρις quoque est quod rependitur, & δωρεά. Hanc propriè χάριν antiqui dixere. Quam & δωρεὰν Hesychius exponit. Inde & δωρεὰν Græcis adverbium est, quod Latini *gratis* dicunt. Et istud quidem de omni re quæ gratuito datur. At δωρεὰ etiam ut χάρις pensatio beneficii. *Donum* interpretatur Hesychius, & remunerationem post beneficium. Quod δωρεὰν enim exponit cave censeas accipiendum pro munere vel beneficio quod primum datur: immo id est quod refertur ac rependitur. Nam & δωρεὰν Græci pro remuneratione posuerunt, atq; etiam pro mercede ac pretio quod bene meritis redditur quacunque de causa. Pollux lib. VI. cap. XLI. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λέγοιτ' ἂν δωρεὰ, τιμὴ, ἆθλον, γέρας, μισθὸς, ἐπίχειρα. Deinde commemorat mercedum nomina in eodem capite quæ variis artium professoribus dantur, aut etiam opificibus, ut medico τὰ σῶστρα, ludimagistro τὰ δίδακτρα, militi τὰ ἀριστεῖα, Athletæ τὰ ἆθλα, opifici, τὰ ἐπίχειρα, id est, manupretia, nuntio τὰ εὐαγγέλια, bajulo τὰ κόμιστρα, benefico τὰ χαριστήρια. Ergo χάρις & δωρεὰ pro retributione & compensatione beneficii ponuntur Græcis. Græci Glossatores: δωρεαὶ, ἀμοιβαί. Hinc & δῶρον, à quo δωρεὰ, pro stipendio militum apud Homerum Iliad. ρ.

Τὰ φρονέων δώροισι καθαπτεύχω καὶ ἐδωδῇ
Λαούς. —

Vbi grammatici: δῶρα δὲ λέγει τὴν δίχα τῆς ἐδωδῆς μισθοφοράν. Sic vocem Hebraicam מחיר quæ pretium significat, & mercedem, Hellenistæ aliquando etiam vertunt δῶρον. In aliquot aliis vocabulis Hebraicis μισθὸν & δῶρον reddiderunt pro eodem. Omnes quoque oblationes & sacrificia tam quæ de frugibus terræ fierent quam quæ de pecudibus, siue igne consumenda essent, siue non essent, δῶρα iidem appellarunt, cum id quod in Hebræo מנחה dicitur tum id etiam quod קרבן appellatur. Sed & vota precesque ac gratiarũ actiones similiter nomine δώρων intellexerunt. Quæcunque autem Deo offeruntur ab hominibus duorum fermè sunt generum, aut enim ad placandum eum propitiandumque comparata sunt, qualia vocantur ἱλαστήρια, aut ad grates ei agendas, quæ χαριστήρια appellantur. Quæ ad grates persolvendas adhibebantur, quæque ad εὐχαριστικὸν genus pertinent, Græci δῶρα magis ut & Latini *dona* dixerunt. Vnde & *donarium* ubi dona apponebantur diis & appendebantur, ut ἀναθήματα varia votivæque tabulæ ad gratias his agendas & memoriam beneficii ab his accepti contestandam. Cornelius Fronto: *Donum quod diis datur, inde ubi dona ponuntur, donarium appellatur.* Glossæ veteres: *Donum*, δῶρον, χάρισμα, ἀνάθημα, χαριστήριον. Item: *Donaria*, χαριστήρια, ἱερὰ ἀναθήματα. Nonius Marcellus: Dona consuetudine *hæc habentur quæ aut propitiandis diis dantur, aut hominibus pro benefactis redduntur, sed auctoritate pro ultione positum manifestum est.* Si dona sunt in consuetudine loquendi quæ pro benefactis homini ab homine redduntur, quidni & per quæ Deo grates agimus? Ita tamen etiam dici quæ ad propitiandum dantur non negem, uti & χάρις pro beneficio etiam ponitur. Vt in hoc versu: Δῶρα θεοὺς πείθει καὶ αἰδοίους βασιλῆας.

& in

& in aliis locis ſexcentis. Sed & quod pro ultione uſurpari hanc vocem notat, mercedis & pretii ſignificationem ei ab antiquo ineſſe oſtendit. Quæcunque enim in bonæ rei remuneratione dicuntur, etiam in malæ locum habent, ut *gratia*, *pretium*, *merces*, *præmium*. ita ergo & donum, ut apud Virgilium: *Quas illi philomela dapes quæ dona pararit.* Χάρις igitur & δωρεὰ ac δῶρον ut Latinis *donum*, id eſt, quo refertur gratia benefico ab eo qui beneficium accepit, vel merces quæ pro opera præſtatur, ut *dona militaria* & *donativum* quod militibus pro opera fortiter navata dabant imperatores. Vnde & δωρεῖσθαι Grammatici χαρίζεσθαι, & Gloſſæ *donare* ſimiliter χαρίζεσθαι exponunt, quod æque de relata, ut de collocata gratia dici poteſt. At *grates* Latinis, quæ ſunt χάριτες, nunquam dici invenies niſi quando perſolvendæ ſunt aut agendæ ſive diis ſive hominibus ob beneficium quod præceſſit. Gloſſæ: *Grates*, χάριτες. Hoc igitur proprie μοῖτον fuit Siculis, nempe idem plane quod χάρις, quæ redditur, non quæ datur, quæque alio nomine eſt ἀμοιβὴ, id eſt, mutatio vel mutuatio, immo mutuum. Non enim ille revera mutuum dat qui dare incipit ſed qui datum reddit, mutuum facit. Ex parte quippe reddentis mutuum, & μοῖτον, non ex parte primi dantis. Poſtea per uſurpationem etiam de dante id dictum eſt, quia ea ſpe dat ut recipiat. Eodem modo χάρις Græcis & Latinis *gratia* quæ inde deſcendit, cum antiqua notione vicem beneficii ſignificarent, ut omnia invertuntur, pro ipſo beneficio à poſteris acceptæ ſunt. Inde ut amorem amori reſpondentem & mutuum vocarunt ἀντέρωτα, ſic etiam gratiam quæ priori gratiæ reſpondit & par pari refert ἀντίχαριν dixere, quam Attici, ut notant veteres Grammatici, appellabant χάριν ἀμοιβὸν, id eſt, mutuam gratiam, ut notat ad Homerum Euſtathius. Andronicus Rhodius lib. v. cap. VI. δὴ διὰ τοῦτο καὶ χαρίτων ἱερὸν ἐν ἑκάστῃ

τῶν πόλεων ἱδρῦσαι, ἵνα αἱ χάριτες τιμῶνται διὰ τὸ ἀντιχάρισμα. At Aristoteles in Nicomachiis quem παραφράζει non meminit ἀντιχάρισμα. Sic enim habet: διὸ καὶ χαρίτων ἱερὸν ἐμποδὼν ποιοῦνται, ἵνα ἀνταπόδοσις ᾖ. τοῦτο γὰρ ἴδιον χάριτος. Ergo χάρις etiam τὴν ἀνταπόδοσιν significat, id est, ἀντιχάριτα. Sic ἀντίδωρον Græci & ἀντιδωρεὰν, cum δῶρον & δωρεὰ utriq; notioni sufficeret. Hinc *gratum alicui facere*, & *gratificari* etiam Latini dixere, ut Græci χαρίζεσθαι de eo qui primus beneficum se alicui præbet, cum de illo qui se gratum ostenderet & gratiam, id est, vicem referret, dici potius deberet, absque quo non fit mutuum. Inde ἀχαριστεῖν & εὐχαριστεῖν de beneficii memore aut immemore. Cum enim hæc vox à *mutando*, idque verbi à Siculo μοῖτον quod est in eadem ipsis significatione, derivetur, nisi ἀμοιβὴ interveniat nullum est mutuum. Ergo *mutuum* proprie est ἀμοιβαῖον. Hinc *mutuus amor*. qui paria facit inter amantem & amatum, qui si à parte tantum amantis veniat, nec à parte amati reddatur, non dici potest mutuus. *Amo te*, dixero, & respondeas, *mutuum fit*, ut ille apud Comicum, te amantem tui redamare significas. Si dedero igitur quod non sim recepturus, non est mutuum, si quod sis mihi redditurus, est mutuum. Tota itaque vis ac proprietas mutui in eo sita est, ut reddatur quod acceptum est. Mutationis autem & ἀμοιβῆς significatio, unde μοῖτον & *mutuum* dicuntur, inde pendet, quod non idem redditur sed aliud. Qui gratiam refert pro beneficio, non idem tenetur beneficium reddere, quod nec plerumque posset, sed aliud debet. Alias si ei qui vitam mihi conservavit non tenerer gratiam referre nisi quando & ipsi vita conservata esset opus, nunquam fortasse referrem. Nunquam enim id usu eveniret, ut aut ille opus hoc beneficio haberet, aut ego possem retribuere. Nam ut ait post Aristotelem Andronicus, οὐ δυνατὸν τὴν χάριν τὴν αὐτὴν εἶναι τῇ ἀντιχάριτι, ἀλλ' ἀνάλογον.

ἀνάλογον. *Non potest gratia eadem esse cum relatione gratiæ, sed proportione par esse debet.* Unde & in pecunia danda quam vicissim recipiam & in aliis speciebus quas utendas alicui concessero, ideo mutuum de his dicitur, quoniam eædem specie reddi non possunt, sed satis est easdem genere reddi. Quod enim datur ad utendum ut idem recipiatur; non dari mutuo id dicitur, sed commodari. Recte Paulus leg. II. de rebus creditis: *Mutuum damus recepturi non eamdem speciem quam dedimus. alioquin commodatum erit aut depositum, sed idem genus. Nam si aliud genus, veluti ut pro tritico vinum recipiamus, non erit mutuum.* Quæ sequuntur ibidem apud Paulum fœde contaminata sunt, nec mirum si ex his se extricare non quiti sunt Jurisconsulti legum intelligentissimi: *mutui datio consistit in his rebus quæ pondere, numero, mensura consistunt, quoniam eorum datione possumus in creditum ire, quia in genere suo functionem recipiunt, per solutionem quam specie. Nam in ceteris rebus ideo in creditum ire non possumus quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest.* Tota loci difficultas in illis consistit, *quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem quam specie.* Quæ alii explicare conantur de unius rei functione vice alterius. Alii ut faciliore defungantur explicatione, mutant ea ac transponunt. Nonnulli etiam *functionem* hic accipiunt pro præstatione vel pensione. Sed quid opus, cum addiderit, *per solutionem?* Solutio quippe idem quod functio. Quale enim istud esset loquendi genus, *quæ functionem in suo genere recipiunt per solutionem?* id est, solutionem per solutionem. Præterea *functio* in tributorum & vectigalium pensionibus potius locum habet quam in mutui præstatione. Unde *functio tributaria* in Codice Theodosiano & alibi. Quis enim *functionem usurarum* dixit, aut *debiti functionem?* Aliud est quod habetur apud Ulpianum

 leg. III.

leg.III.D.de Dot.coll. *fungi dotis collatione.* Certe dotis collatione fungi recte dicitur qui dotem confert. Æque bene aliquem loqui putarem qui diceret præstatione usurarum fungi de eo qui usuras præstaret. Sed *functio* simpliciter, pro usuræ vel mutui solutione, nullo mihi modo probari potest. *Functio* enim est proprie εἰσφορὰ δημοσίων, quæ etiam *fusio* appellata. De quo nos alibi. Cum explicari, ut legitur, ea lex non possit, nihil propius quam ut alia lectio reponatur quæ interpretationem aliquam saltem admittat. Eam me puto reperisse sic emendando: *quia in genere suffectionem recipiunt per solutionem, quam in specie.* Ubi subintelligendum est, *potius* vel *magis*, tralatitia loquendi consuetudine bonis auctoribus, ut, *mulier bona tacita quam loquens.* Quæ usu pereunt & consumuntur ab utente qui mutuo accepit, cum necesse tamen sit ea reddi ei qui dedit, necessario oportet alia sufficí in locum consumptorum quæ restituenda sunt. Nec enim aliter fieri potest. Quomodo enim quod consumpsisti possis repetenti ex pactione reddere nisi aliud subroges ac sufficias? Non enim illud ipsum quod abusus es potes reddere, sed aliud debes ejusdem qualitatis & naturæ. Species igitur eadem non potest reddi, sed debet genus idem. Si nummos dedero, dabis nummos: si frumẽtum, frumentum. At idem non potes specie, redde ergo idem genere, quamvis aliud specie. Hoc est quod Paulus voluit, *res quæ mutuo dantur, in genere suffectionem potius per solutionem recipere quam in specie*: id est, cum solvuntur ac redduntur, suffici quidem ac subrogari in vicem cõsumptorum genus idem potius quam eamdem speciem. *Suffectio* est ὑποκατάστασις, ut *suffectus* ὁ ὑποκατασταθείς. Non est quod laborem pluribus eam correctionem confirmare, quæ nisi stultis alii nemini potest improbari. Permutatio porro in mutuatione duplici modo spectatur, non solum ex

reci-

reciprocatione quadam qua res datæ à dante ad accipientem transeunt, ac deinde ab accipiente ad dantem redeunt, sed etiam ex suffectione per solutionem alterius speciei quam quæ est data. Nam species specie in reddendo permutatur, pro abolita quippe alia suppletur. Inde Agellius, qui *mutua* inter se convivia agitarent, ut mos erat Romæ, Megalensibus, *mutitare* ea dixit, id est, frequenti mutatione reciprocare, vel quod idem est, mutuatione. Sic autem ille lib. II. cap. XXIV. *Legi nuper in Capitonis Ateii conjectaneis senatus decretum vetus C. Fannio & M. Valerio Coss. factum, in quo jubentur principes civitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est, mutua inter se dominia agitarent, jurare apud consules verbis conceptis non amplius in singulas cœnas sumptus esse facturos quam centenos vicenosque æris.* In senatusconsulti verbis, *mutitare* sine dubio positum fuit, quod Agellius, mutua inter se dominia agitare exponit, vel ipse potius Ateius Capito. Quod verbi nollem mutatum à viris doctis in *mutuitarent*. Sic enim iterum apud eum ea vox legitur lib. XVIII. cap. II. *Quam ob causam patricii Megalensibus mutitare soliti sint, plebes Cerealibus.* Mutua convivia nonne sunt ἀμοιβαῖα? At unde hæc nisi ἀπὸ τοῦ ἀμείβεσθαι à mutando vel mutitando, ex quo & ipsum *mutuum* dictum est, quod in mutatione vices dandi reddendiq; officii alternantium consistit? Ovidius IV. Fastorum morem istum *mutitandi* per Megalensia narrat, ex quo constat *mutandi* vel *mutitandi* vocabulum de conviviis quæ tunc agitabantur mutuis, usurpari solitum, sed ejus mutationis, sive mutitationis aliam causam reddit:

Cur vicibus factis ineunt convivia, quaro
Tunc magis, indictas concelebrantque dapes?

De Megalensibus loquitur. Vicibus factis convivia indicta & inita, sunt *mutua*. Cur ea mutitarent, vel

muta-

pluribus dicturi sumus in sequentibus. Nec alia fortasse quærenda vocis *versura* pro mutuo originatio. Nam versura est ἀμοιβὴ sive mutuum. Et *versuram facere* dicitur qui pecuniam sumit mutuam. Ex parte autem reddentis sic dictum docuimus mutuum ut nisi sit qui reddat quod accepit, non fiat mutuum. Vicis igitur habet significationem. Nec enim qui dat aut credit alteri pecuniam suam ut eam recipiat, mutuam eam dare proprie dicendus est, sed qui reddit. Abusiva itaque illa loquutio qua passim *dari pecuniam mutuam* legimus apud auctores Latinos. Purius ac melius loquutos veteres constat, qui dicebant, *mutuo dare pecuniam & sumere.* Hoc est, ad mutuum vel ea conditione ut redderetur mutua. Sic *fœnore dari & accipi* dicebatur, id est, ad fœnus, ut aliquid præter sortem mercedis nomine pro usu pecuniæ cum mutuo redderetur. Plautus in Asinaria.

Nam si mutuo non potero, certum est sumam fœnore.

Inde & *mutuari*, & *mutuare* veteribus de eo qui mutuo pecuniam sumeret, hoc est, ad hoc acciperet, ut mutuum in restituendo faceret. Cæcilius in Asoto:

Ad amicos curret mutuatum, mutuet mea causa.

Idem enim *mutuare*, & *mutuari*, ut *fœnerari* & *fœnerare.* Veteres quippe verba patiendi pro agentibus libenter usurparunt. Ex his & *mutuari* pro *mutuare: fœnerari* pro *fœnerare: pignerari* pro *pignerare.* Mutuare itaque proprie est mutuo pecuniam vel aliam rem accipere, ad hoc nempe accipere quam reddas mutuam. Recentior autem Latinitas inter mutuare & mutuari distinxit, & *mutuare* quidem posuit pro mutuum dare, *mutuari* pro accipere. Quæ distinctio prorsus caret ratione, nisi dixeris ad Græci moris imitationem introductam. Ut enim illi δανείζειν de eo dicunt qui dat mutuo, & δανείζεσθαι de eo qui accipit, sic isti *mutuare* similiter pro δανείζειν usurparunt, *mutuari* ἀντὶ τοῦ δανείζεσθαι. Tunc istud *mutuari* oporteret

patiendi

patiendi non ſolum habere formam, ſed etiam ſignificationem, & ſic differre ἀπὸ τοῦ *mutuare* agente quemadmodum δανείζεσθαι differt ἀπὸ τοῦ δανείζειν. Certe *mutuare* hoc ſenſu pro mutuum dare occurrit in Codice Theodoſiano & Juſtinianeo aliiſque auctoribus illius ævi. Quod etiam optimus priſcarum Gloſſarum auctor obſervavit: *mutuat*, κιχρῶ, δανείζω. *Mutuum dat*, δανείζω. *mutuatur*, κιχρῶμαι, δανείζομαι. Quod ultimum, eſt, mutuum accipit. Atqui veteribus idem eſt *mutuare*, & *mutuari*. Nempe τὸ δανείζεσθαι. Sic etiam quidam recentiores diſtinxere inter *fœnerare* & *fœnerari*, ut illud eſſet δανείζειν, hoc δανείζεσθαι. Quod contra uſum & auctoritatem eſt antiquiorum. Utut ſit, mutui datio improprio loquendi uſu appellata, cum nulla ſit proprie mutui notio niſi in reſtitutione. Sic multa per abuſum in ſermonem invecta in omnibus linguis. Idemque evenit in voce χάρις apud Græcos & *Gratia* apud Latinos, ut ante oſtendimus.

Cap. II.

Græci Δάνειον *vocant à parte dantis, quod Latini Mutuum & Siculi* Μοῖτον *ab reddentis. Inde verbum* δανεῖν *&* δανείζειν, *mutuum dare.* Δάνος, *datio vel donum. Hinc* δάνειον. *Danere vetuſtis Latinis pro dare. Dare id proprie quod repetas.* Δωρεῖσθαι *& donare quod non recipias. Græcis vero* διδόναι *eſt donare non reddituro.* Δάνειον *idem quod mutuum, & proprie quod par pari refertur, ſine uſuris. Ea re differt mutuum à fœnore: Mutuum ab amicis, Fœnus accipitur ab ignotis & trapezitis vel Nummulariis.* Δάνειον, *duplex,* ἔντοκον *&* ἄτοκον, *fœnebre & non fœnebre.* Δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, *fœnerari.* Δανείζειν *abſolute, mutuo dare. Poſtea etiam uſurpatum pro mutuo dare ſub uſuris. Sic etiam Latinis mutuum, pro fœnore poſitum ſive mutuo fœnebri.* Δανειστὴν

utrumque

utrumque significare, tam debitorem quam creditorem, ut & χρήστην. De voce Fœnus, quid proprie significet, & unde dicta. Non à fœtu videri appellatam sed à Græco ποῖνος, quod idem est ac ποινὴ, ut τῖμος, & τιμή. Ποινὴ non solum pœna & multa, sed merces. Sic τιμὴ & pro pretio & pro pœna. Ita etiam pretium, præmium, merces, donum & similia Latinis æque in mali ac boni remuneratione. Sic apud Arabes رشاء *pro munere ac mercede & pro usura. Fœnus non simpliciter usura, sed mutuum cum usuris. Nauticum fœnus quare dictum. Loca varia auctorum de hac voce explicata. Apud Tertullianum fœnus pro simplici mutuo. De Arabum voce* سلف *& de* عوض*. Fœnore pecuniam occupare, fœnore locare, fœnus exercere, pecuniam exercere, pecuniam in fœnore habere. Aliquando tamen & pro usura, quia nunquam fœnus sine usuris. Varro & Festus explicati. Hic etiam correctus. Centesimum fœnus de terræ fœcundæ reditu, quomodo accipiendum. Multi auctores expositi. Vlpianus emendatus & explicatus. Aristoteli δανεισμὸς de mutuo. Τοκισμὸς de fœnore. Τοκισταὶ apud eumdem Aristotelem qui Latinis fœneratores. Δανεισταὶ comparati τοῖς εὐεργέταις. Apud alios iidem cum τοκισταῖς. Theophrasto δανειστικὴ ἐργασία, fœneratio.*

CONtrariam viam Græci institere Latinis in mutuo exprimendo. Ut enim illi mutuum à parte reddentis denominarunt, Siculos sequuti qui & μοῖτον dixere, id est, gratiam sive gratiæ vicem, isti è contra à parte dantis nuncuparunt δάνειον. Antiquum apud eos vocabulum δάνος, quod est datio vel donum. Et inde δάνειον, ut à τέλος τὸ τέλειον deductum est. Et inde verbum δανείζειν factum, quod tamen melius scriberetur δανίζειν, quomodo

modo & in antiquissimis manu exaratis exemplaribus scriptum reperitur. Nec enim à voce δάνειον id verbi formatum liquet, cum potius dicendum inde foret δανειάζειν. Sive autem à δάνος ducatur, æque erit δανίζειν, ut à σκίλος σκιλίζειν, sive à verbo primitivo δανῶ, sic δανίζειν ab eo futurum est ut ἀπὸ τοῦ γαμῶ γαμίζειν. Quinimo, ut de hoc melius constet, brevem habet syllabam in δάνισον & δανίσαι, quæ longa esse deberet, si scriberetur δάνεισον & δανεῖσαι. Lucillius in Epigrammate:

Φειδόμενος, δανίσας, τοκίσας τέκνον, ὑδροποτήσας.

Et apud Aristophanem: δάνισον μοι τρεῖς δραχμάς, secunda correpta. Nec obstat quod in Epigrammate Palladis scribitur,

Ἀλλ' ὃ μὲν ἐκδεδάνεικας, ὃ δ' ἄρτι δίδως, ὃ δὲ μέλλεις.

Nam ibi legendum, ἐκδεδάνηκας, quod à verbo ἐκδανῶ, non ab ἐκδανίζω derivatur. δεδάνηκας ut γεγάμηκας. Atque hæc obiter. Primitivum itaque est δανῶ, unde δανίζω. Inde Latinum antiquum *dano* pro do, quo etiam usus est Plautus in Pseudolo:

Cui servitutem Dii danunt lenoniam.

Pacuvius apud Nonium:

Dii me etsi perdunt, tamen esse adjutum expetunt.
Quum priusquã intereo spatium ulciscendi danunt.

Festus: *Danunt, dant.* id est, δανοῦσι. Hesychius, δανεῖν, δανίζειν. Inde nomen δάνος pro dono apud Euphorionem: τό ῥα οἱ δάνος ὤπασεν Ἕλλως. quod est δῶρον. Ut à πίλος πίλιον, sic à δάνος δάνειον. Quod Grammatici dictum κατ' ἀντίφρασιν esse putant, quasi τὸ μὴ δῶρον, quia non donatur ab eo qui id nõ sit recepturus, sed datur reddituro, quod est *mutuum*. Certe hæc etiam differentia ponitur apud Latinos inter *dare* & *donare*. Hoc enim ἐπὶ τοῦ ἀναφαιρέτου dicitur: at *dare*, est *quod repetas*, ut in Terentium Donatus notat. Sane si δῶρον id est Græcis quod aut mercedis loco datur, aut pro beneficio redditur, aut diis offertur, in his

omnibus

omnibus sic dari certum est ut repeti non possit. Hinc δωρεῖσθαι est χαρίζεσθαι, & δωρεὰ χάρις, gratia nimirum quæ non datur ut repetatur. Δῶρον ab antiquo δῶ, δώσω. Unde δὼς & δωτίνη. Hinc & δοῦναι & διδόναι, quod Græci ponunt pro donare quod non recipias. Inde apud Aristotelem in Nicomacheis. ὡς οὐ δώσας ἀλλὰ χρήσας. *Dare* Latinis alio sensu, si fides Grammaticis, & eodem quo Græcum δανεῖν. Δάνειον vero vel δάνος aliud est à dono, vel δώρῳ, quia datur à repetituro & ad tempus, quæ est vera mutui notatio. Theophilus & cæteri omnes Græci juris interpretes, *mutuum* Latinorum per δάνειον reddunt. Et recte id quidem. Quod sine usura mutuum datur, ita proprie dicendum. Nam & *mutuum* prima ac propria sua significatione id designat, quod ex æquo reddendum sit, & par pro pari, idemque & δάνειον. Qui enim putarunt, δανείζειν esse fœnore dare, falsi sunt. Nihil quippe aliud est quam mutuum dare, & quidem sine usuris. Id enim olim mutuum. Nonius: *Mutuum à fenore hoc distat quod mutuum sine usuris, fenus cum usuris sumitur, & est accepti fetus, unde & fenus dictum est, ut Græce τόκος quasi partus mutui sumpti.* Citat deinde versum Plauti ex Asinaria, quo & planum nempe fiat, mutuum à fœnore distingui:

Nam si mutuo non potero, certum est sumam fœnore,

Ita accipiendum est apud Terentium in Phormione; ubi *sumere argentum* de mutuo debet intelligi, quod opponitur fœnori:

GE. *Non ratio, verum argentum deerat.* DE. *sumeret Alicunde.* GE. *Alicunde? nihil est dictu facilius.*
DE. *Postremo, si nullo alio pacto, vel fœnore.*

Alicunde, inquit, sumeret; nempe mutuum sine usuris, aut si id non poterat, saltem vel fœnore. Ab amicis mutuo sumebatur, à trapezitis fœnore. Hinc illæ querelæ apud comicos amatorum adolescentum qui mutuum se nec unum argenti nummum invenire

posse gemunt. Quod de mutuo ab amicis sumendo intelligitur. Nam mensæ Trapezitarum omnibus patebant pecuniam fœnore accipere volentibus. Nonius: *Honestius mutuum, quod sub amico affectu fiat meum tuum usu temporis necessarii.* Saltem ille melius, quod non simpliciter in mutuo, de meo tuum fieri dixit, sed usu temporis necessarii. Et verum illud de mutuo à fœnore distinguendo, & quod ab amicis sumeretur. Suidas: Δανεῖσαι, τοῦτο τὸ χρῆσαι αἰρετώτερον. Τὸ μὲν γὰρ χρῆσαι ἐπὶ φίλων, τὸ δὲ δανεῖσαι ἐπὶ τοῦ τυχόντος. Verbum χρῆσαι de mutuo accepit, quod ab amicis datur. Sed fallitur quod δανεῖσαι fœnoris proprium esse voluit, & respexit ad usum sui temporis. Δάνειον, ut sit fœnus, addendum est, ἔντοκον, ut recte in veteribus Glossis earum auctor observavit: δάνειον, *mutuum.* δάνειον ἔντοκον, *fenus.* Ergo δάνειον ἔντοκον, est mutuum usurarium, vel fœnebre. Δάνειον simpliciter mutuum, quod sine usura datur. Quod adeo certum est, ut veteres Græciæ auctores raro δανείζειν absolute pro fœnerari usurpent, sed sæpius addere soleant, δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, mutuum dare sub usuris. Plato de legibus V. μηδὲ δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, ὡς ἐξὸν μὴ ἀποδιδόναι τὸ παράπαν τῷ δανεισαμένῳ μήτε τόκον, μήτε κεφάλαιον. Aristoteles in œconomico V. δάνεισαι τῇ πόλει ἐπὶ τόκῳ. Appianus lib. I. de bello civili: νόμου τινὸς παλαιοῦ διαγορεύοντος μὴ δανείζειν ἐπὶ τόκοις. *Cum lex quadam vetusta vetaret fœnore dare.* Quid opus erat, addere, ἐπὶ τόκοις vel ἐπὶ τόκῳ si δανείζειν significationis suæ vi id exprimeret? Immo δανείζειν est simpliciter dare & largiri. Hesychius: δανείζειν, μεταδιδόναι, τοῖς ἐνδεέσι χρῆσαι. Largiri & egenti commodare. Alio loco δανεῖν, ἀγαθοεργεῖν bene facere explicat, vel δανείζειν. Perperam in Hesychio legitur κακουργεῖν. quod ab illis suppositum est qui ex temporis sui usu δανείζειν idem esse putarunt quod *fœnerare.* Nec aliter ea voce usi sunt septua-

ginta interpretes quam pro ſimplici abſque uſuris mutui datione. ut Exod. cap. XXII. ἐὰν δὲ ἀργύριον ἐκδανείσῃς τῷ ἀδελφῷ τῷ πενιχρῷ τῷ παρὰ σοι, οὐκ ἔσῃ αὐτὸν κατεπείγων, οὐκ ἐπιθήσεις αὐτῷ τόκον. *Si mutuum dederis fratri tuo egeno qui apud te eſt, non impones ipſi uſuram.* Ergo ἐκδανείζειν eſt mutuum ſine uſura dare. Auctor libri ſapientiæ Siracidis hoc verbum ita ſemper accipit, de mutui datione citra uſuras, ut cap. XXIX. ὁ ποιῶν ἔλεος δανιεῖ τῷ πλησίον, καὶ ὁ ἐπισχύων τῇ χειρὶ αὐτοῦ τηρεῖ ἐντολάς. Non ſoleo alio ſenſu ſumere apud Lucam cap. VI. καὶ ἐὰν δανείζετε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα. Quæ de mutuo gratuito & non uſurario palam eſt intelligi debere, cum dicat, peccatores peccatoribus mutuum dare, ut paria recipiant. At in mutuo fœnebri non par pari redditur, ſed cum acceſſione. De quo loco infra pluribus erit agendum. Hæc prima & vera mutui ratio, qua datur aliquid, ut τὸ ἴσον recipiatur. Altera, quæ τὸ πλέον reddi ſibi poſtulat, quæ eſt uſuraria. Utramque breviter attigit Ariſtoteles lib. VIII. de Moribus cap. XV. ubi amicitiam quæ utilitate probatur, & propter emolumentum conciliatur deſcribit: κομίζεσθαι δὲ ἀξιοῖ τὸ ἴσον ἢ πλέον, ὡς οὐ δεδωκὼς ἀλλὰ χρήσας. *poſtulatque recipere aut par pro pari aut amplius, tanquam quæ non dono dederit, ſed mutuo.* De eo tamen amicitiæ genere loquitur quæ moralis eſt, quam ἠθικὴν appellat & utilitatem ſectatur, non in certis & conſtitutis rebus & pactis ſed οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς. Duo enim genera facit amicitiæ quod utile eſt ſpectantis, alteram ἠθικὴν, alteram νομικήν. Quæ legalis eſt, ex pactione & conventione quid ſibi dari aut reddi debeat conſtituit. Et hoc duobus modis. Aut enim de manu datur, & de manu accipitur. Quod genus ad mercaturam pertinet, & cocionaturam, & ἀγοραῖον vocat idem Ariſtoteles, id eſt, cocionatorium, & nundinatorium. τὸ γὰρ μὴ δῦναι ἐκ μὴ αὐ-

ὥστε εἴη λαβεῖν ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα, πάντη ἀγοραῖον. Nam ἀγοραῖοι, Aristoteli sunt mercatores vel cocionatores qui in foro vendunt, & emunt. quos & καπήλους aliter vocabant, de quibus infra. Hinc illa Sophoclis apud Scholiastem Pindari sic legenda:——

——αὐτοῦ φοίνιξ γίνομαι,
Τῇ μὲν δίδωμι χειρὶ, τῇ δὲ λαμβάνω.

At ejusdem amicitiæ legalis ob quæstum institutæ alteram speciem tradit, quæ non de manu in manum dat & accipit, sed dat ut post tempus recipiat, & certum quid pro certo. Hanc liberaliorem esse dicit, & quod interpretes non animadverterunt, mutui dationem respicit. Aristoteles lib. VIII. cap. XV. Ἡ δὲ ἐλευθεριωτέρα εἰς χρόνον, καθ᾽ ὁμολογίαν δὲ, τί ἀντὶ τινός. De mutuo plane accipiendum. At moralis amicitia ob utilitatem contracta nullis pactis aut conventis invicem mutua beneficia agitat, sed ex sola voluntate bene faciendi, quæ tamen & sibi benefacta sua reddi postulat, aut pari mensura aut etiam majore. Andronicus paraphrastes pro illis Aristotelicis, καὶ τὸ μὲν κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίας ἡ μὲν ἠθικὴ, ἡ δὲ νομικὴ εἶναι, legisse plane videtur ὠφελείας. Nam νόμιμον χρήσιμον & ἠθικὸν χρήσιμον appellat, sed ut puto perperam. De quo tamen alibi. Quod illa autem mutui species quæ repetit amplius quam dedit pro usu pecuniæ quam commodavit, passim magis frequens ac celebris facta, rara contra altera, & paucorum hominum, hinc absolute δανείζειν Græcis, & δανείζεσθαι, item *mutuum dare*, & *mutuari* Latinis usurpari cœptum est pro fœnerari & fœnore accipere. Nec solent Jurisconsulti hæc verba in alia notione sumere quam de mutuatione sub usuris facta, etiam si nomen usuræ vel fœnoris non sit adjunctum. Quod & comici veteres Latini qui de Græco suas verterunt fabulas, observant in Græca dictione potius quam in Latina. Cum enim mutuum à fœnore distinguant, *danistam* pro fœneratore dicunt

cunt & *genus danisticum* pro fœneratorio. Festus, *Danista, fœnerator.* Pollux lib.III.cap.IX. ὁ δανειστὴς, ὅτ☉ ὁ τοκιστής. Inde & ἡμεροδανειστὴς, fœnerator qui diarium fœnus exercet, non menstruum. Plutarchus librũ inscripsit περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι. ubi δανείζεσθαι posuit absolute pro mutuo pecuniã sub usuris accipere. Alias δανειστὴς etiam pro debitore accipitur, ut & χρήστης, qui tam de eo dicitur cui fœneratum est, quam qui est fœneratus. Ammonius: χρήστας καὶ δανειστὰς λεκτέον, καὶ τοὺς χρεωφειλέτας. Hesychius: Δανειστὴν, τὸν δανείσαντα, καὶ τὸν δανεισάμενον. Qui mutuum dat & qui accipit. Nunc de dictione *Fœnus* videamus, quid ea proprie significetur, & unde facta sit. A fœtu dictam volunt antiqui Grammatici, qui Varronem omnes sequuti sunt, ut Græci τόκον ἀπὸ τοῦ τίκτειν. Verba ejus referuntur ab Agellio & Nonio, qui ab Agellio ea sumpsit mutua: *Fenus ab eo dictum, quod pecuniam pariat increscenti tempore, quasi fœtus, aut fœtura. Nam & Græci τόκ☉ dicunt ἀπὸ τοῦ τίκτειν.* Ita Nonius, qui & verba Varronis producit, ut & Agellius, ex lib.III, de Latino sermone: *Fenus autem dictum à fetu quasi fetura quadam pecuniæ.* Scribebant eam vocem per *æ*, ut ex eodem Varrone constat ex lib.IV. de eodem Latino sermone, atque etiam detracto *a* per *e* solum, ut *fenus.* Ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι nescio quis nugator apud Agellium vocatum autumat, & φαινεράτωρα scribit, quia *fænerator* Latinis. Sed ineptum est falsumque etymum *fenus* a *fetu* Quomodo enim hoc fenus è fetu nasci ac produci potest? Haud magis sane quam fetus è fenore fieri. Non dubium quin à Græco originem duxerit, unde res ipsa traducta est. Græcis ποῖν☉ idem quod ποινὴ, ut τῖμ☉ veteribus quod recentioribus τιμὴ ut apud Archilochum, μήτινα τῖμον εἰσενεγκών, *nullo pretio illato.* Sic ὦν☉, quæ postea ὠνὴ, & χόλ☉, quæ χολὴ, & alia sexcenta. Ex ποῖν☉ igitur natum illud Latinis *fœnus*, ut *Fidus* ex

Æolico πιτὸς, & *fides* ex πίτις. Ita enim Æoles, unde Latini, pro πίσις. Ceterum ποινὴ vel ποῖνος Græcis non solum pœnam vel multam notat aut pecuniam qua depeciscebatur, is qui aliquem occiderat, cum cognatis vel affinibus mortui, sed etiam quod in mercedem ac pretium, præmiumque vel compensationem cujuslibet rei dabatur. Sic Troi Juppiter præstantissimos illos equos dedit ex immortali seminio, ut illi essent pro pretio Ganymedis filii quem ad se rapuerat. Homerus Iliad. E.

Τοίης γὰρ γενεῆς ἧς Τρωΐ περ εὐρυόπα Ζεὺς
Δῶχ᾽ υἷος ποινὴν γανυμήδεος.

Similiter & aliis in locis ea voce usus est, ἀντὶ ἀμοιβῆς, ἀντάλλαγματος, & ἀντισηκώσεως. Frequens quoque Pindarus in ea dictione ποινὴ, hoc sensu usurpanda. In Nemeonicis Od. I. καμάτων μεγάλων ποινὰν λαχόντ᾽ ἐξαίρετον, ὀλβίοις ἐν δώμασι δεξάμενον θαλερὰν ἥβαν ἄκοιτιν. Ubi ποινὰ ἐξαίρετος, præcipua merces & eximium præmium laborum Herculi datur Hebe uxor. Omnia ejusmodi vocabula quæ retributionem denotant, tam in malo pro pœna, quam in bono pro præmio & mercede Græcis Latinisque pariter sumuntur, & vicissim alternant mala pro bonis ut bona pro malis. Ut hic ποινὴ quæ pœna est, aliis est merces. E contrario μισθὸς quæ merces est & præmium, pro pœna ponitur Callimacho in Lavacro Minervæ. qui nudam eam viderit, μισθῷ τοῦτον ἰδεῖν μεγάλῳ, dicit, id est, magna pœna proposita. Et alibi:

—— μεγάλῳ ἐπεκόμπασε μισθῷ.

Gloriationis suæ magnam tulit pœnam. Τιμὴ pretium est, & pro pœna similiter poni solitum. Unde τιμωρία, & πρόστιμον, quod multa est. Sic Latinis *pretium* in malo. In Epistola Hypsipyles ad Jasonem:

Perfidiæ pretio, qua nece dignus eras.

Ita enim libri, quod qui mutarunt inscitiæ pretio, quibus flagris digni erant? Notum est illud Comici,

pretium

pretium ob stultitiam fere. Livius Achille apud Nonium: *Si malas imitabo, tum tu pretium pro noxa dabis.* ipse recte interpretatur, *pœnæ exitum.* Sic gratia æque in malo. Comicus: *qui referam illi sacrilego gratiam.* Priamus apud Poëtam Pyrrho, qui natum Politen ante oculos ipsius interfecerat:

At tibi pro scelere hoc pro talibus ausis
Dii si qua est cœlo pietas quæ talia curet,
Persolvant grates dignas, & præmia reddant
Debita.

Ita & *dona* alibi, apud eumdem, quæ ut δῶρα Græcis, pro mercede operæ bene præstitæ, aut pro gratia benefactori reddi solita, ad mali retributionem & pœnam traducta:

Quas illi Philomela dapes quæ dona pararit.

Ultionem Nonius exponit. Pariter & ἀμοιβὴ Græcis & vindictam, talionemque maleficii designat, & præmium pretiumque beneficii. Non minus & ποινὴ vel ποῖνος utrumque. Nam idem quod ἀμοιβὴ. Et inde *fœnus.* Sic Arabibus ab eadem radice ربا *Riba* usuram significat, & cum alia vocali ربا *Raba* gratiam. Similiter apud eos رشوة munus & mercedem significat & pro usura quoque sumitur. Sic iisdem Arabibus قرض pœna & merces simul. Hinc أقرض fœnerari. Idcirco & fœnus idem quod *mutuum* significat. Mutuum quippe ἀμοιβὴ, sed illud cum usura, nimirum *fœnus*, hoc sine usura, nempe *mutuum.* Ex eo mutuum à fœnore distinguunt comici. Fœnus autem non simpliciter usuram pecuniæ creditæ significare, ut hactenus est creditum, sed rem ipsam quæ mutuo data est, & æs alienum sub usura contractum, exemplis patefaciendum est. Tacitus de moribus Germanorum: *Fenus agitare & in usuras exten-*

extendere ignotum, ideoque magis averſantur quam ſi vetitum eſſet. Ita obiter menda liberamus Tacitum. Nam ſenſu caret, quod editum eſt, *ideoque magis ſervatur.* Fenus non poteſt ibi eſſe pro ſimplici uſura. Quid enim eſſet, *uſuram agitare, & in uſuras extendere?* Fenus eo loco plane eſt *δάνειον ἔντοκον*, ut mutuum eſt *δάνειον ἄτοκον*. Idem auctor lib. VI. Annalium, *ut debitores fœnoris duas partes ſolverent*, dixit. pro quo Suetonius, *æris alieni duas partes*, in eadem re narranda. Ergo *fœnus* eſt æs alienum, ac debitum uſurarium. Titulum Codicis & Digeſtorum, *de Nautico fœnore*, Græci interpretes non verterunt *περὶ ναυτικοῦ τόκου*, ſed *περὶ ναυτικοῦ δανείου*. At *δάνειον* non eſt uſura, uti jam ſatis ſupra monſtravimus, ſed debitum ſub uſura. Operæ pretium autem attendere cur tam in digeſtorum compilatione quam in codicis tractatus de uſuris communibus, ita hunc titulum habeat, *de uſuris*; qui vero tractat de trajecticia pecunia, non inſcriptus ſit, *de nautica uſura*, aut *nauticis uſuris*, ſed de *nautico fœnore*. Hoc nemo dum animadvertit. ſed eſt veriſſimum quod obſervavi, ideo *nautici fœnoris* titulo inſcribi digeſtum, de trajecticiæ pecuniæ uſuris, quia in communi mutuo uſuræ ſucceſſive currunt & pro rata temporis ſolvuntur ſeorſim ab ipſa ſorte, cum in trajecticia pecunia, de ſorte ſimul ſolvenda cum uſuris in exitu navigationis fiat conventio. Quia igitur de certa ſumma uſurarum nomine repetenda ſimul cum ipſa capitis ſumma, ubi navis rediiſſet, inter partes conveniebat, ideo *de nautico fœnore* inſcribitur, quia totum nimirum fœnus ſimul & ſemel ſolvebatur, hoc eſt, ſors ipſa cum uſuris de quibus convenerat. In vulgari porro mutuatione ubi uſuræ ſeparatim penduntur penſionibus ſtatutis, nec repeti ſors poteſt quamdiu præſtantur uſuræ, idcirco *de uſuris*, tractatum earum placuit inſcribi. *Fœnus* igitur in fœnore nautico uſuras ſimul & ſortem comprehen-

prehendit, quod simul erat solvendum post navigationem peractam, ut infra pluribus sumus dicturi contra sententiam doctissimorum Jurisconsultorum. Quinimmo & in leg. III. quæ Diocletiani est, Cod. de Nautico fœnore, ita prorsus ut diximus accipi debet: *Cum proponas te nauticum fœnus ea conditione dedisse, ut post navigium, quod in Africam dirigi debitor asseverabat, in Salonitarum portum nave delata fœnebris pecunia tibi redderetur.* In his verbis *Nauticum fœnus* quod datum dicitur, non potest capi pro usura nautica. Id enim dedit creditor, qui usuram dedisse non queat intelligi. *Pecuniam* ibidem *fœnebrem* vocat quod initio dixit *nauticum fœnus*. Nam idem etiam genere redditur in trajecticiæ mutuo, quod datum est. Et *pecuniam* Jurisconsulti plerumque pro ipsa mutui sorte ponunt. Clarum ergo est hic *nauticum fœnus* dici pro pecunia fenerata sub usuris nauticis. Cyprianus in libro de Lapsis fœnus manifeste posuit pro pecunia credita quam augent usuræ: *Episcopi plurimi quos & hortamento oportet esse ceteris, & exemplo, divina procuratione contempta, procuratores rerum sæcularium fieri, derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari, esurientibus in ecclesia fratribus non subvenire, habere argentū largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, usuris multiplicantibus fœnus augere.* Et aperta res est, si *fœnerari* est δανείζειν, *fœnus* esse τὸ δάνειον, & quidem ἔντοκον. Nam gratuitum & ἄτοκον proprie mutuum. Tertullianus tamē quia τὸ δάνειον simpliciter *mutuum* significat, etiam *fœnus* pro mutuo usurpavit, & *fenerari* pro mutuum dare, lib. IV. adversus Marcionem: ubi *fructum fœneris* vocat, quæ est usura, & *fœnoris redundantiam* his verbis: *percurre sequentia Ezechielis de eodem viro justo. Pecuniam, inquit, suam fœnore non dedit, & quod abundaverit, non sumet; fœnoris scilicet redundan-*

 tiam;

tiam; quod est usura. Prius igitur fuit, ut fructum fœnoris eradicaret, quo facilius assuefaceret hominem ipsi quoque fœnori, si forte, perdendo, cujus fructum didicisset amittere. Ubi clarum est *fœnus* ab eo appellari sortem ipsam creditam, & hujus fructum, usuram. De fœnore perdendo, id est sorte, ideo dixit, quia ante citaverat verba Euangelii secundum Lucam: Et *si fœneraveritis à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia est vobis?* Quæ verba non de amissione usuræ sed de ipsa sorte amittenda & non speranda debent intelligi, ut infra ea explicabimus, quomodo & ea Tertullianus clare accepit in his quæ attulimus. Cujus hæc mens est, deum in veteri testamento usuram vetuisse, qui est fructus mutui sive fœnoris. In novo autem etiam his mutuum dandum præcipere qui fœnus ipsum, hoc est sortem, nedum usuras non essent redituri. Sed & supra *fœnus* sic posuit: *aperiens aperies illi manum, fœnus fœnerabis illum quantum desiderarit: fœnus enim nisi petenti dari non solet.* Non usura est ibi fœnus, sed mutuum. Non enim usura datur à creditore sed à debitore. præterea eo loco deuteronomii quem citat Tertullianus mutui datio præscribitur sine usuris: ἀνοίγων ἀνοίξεις τὰς χεῖράς σοι αὐτῷ, καὶ δανείζων δανείσεις αὐτῷ ὅσον ἂν ἐπιδέῃ). Nam δανείζειν id esse Græcis quod mutuum dare sine usuris, satis in superioribus exposuimus. Verbum Hebræum ibi est עבט, quod est proprie ἐνεχυράζειν vel mutuum dare sub pignoribus. In Arabico interprete Erpenii تسلف quod est, mutuum dabis sine spe alicujus inde præter sortem recipiendi emolumenti, ut lexicographi Arabum notant. Nam سلف *Selph*, mutuum est cum par pari redditur sine usuræ accessione. Alias tamen & pro mutuo usurario sumitur hæc vox. Immo & pro usura apud Persas qui ab Arabibus eam acceperunt; ut infra sumus dicturi. At Saadias Gaon

verbo

verbo usus in عوّض quod est similiter mutuum dare ab عوض quod est permutatio vel suffectio cum aliquid datur pro alio, ut fit in mutuatione. Δανείζειν igitur hoc apud Græcos, quod Tertullianus ubique vertit *fœnerari* etiamsi nulla inde usura speranda sit, quia fœnus illi ut & plerisque Latinis auctoribus idem quod mutuum. Ex his collige quam longe à vero absint qui hactenus crediderunt fœnus esse usuram, quique non dubitant jactare, se *usuras* quidem admittere, sed *fœnus* minime. Fœnus, est creditum, nón τόκος. Nec in illis loquutionibus *fœnore dare* & *fœnore pecuniam occupare*, fœnus pro usura accipiendum, sed pro mutuo fœnebri. Nam *fœnore pecuniam dare* & *fœnore accipere*, sic dicitur, ut *mutuo accipere*, & *mutuo dare*. In loco quidem Ezechielis Græce habetur, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ τόκῳ οὐ δώσει, cui respondet Latinum, *pecuniam suam fœnore non dedit*, non tamen inde sequitur, *fœnus* esse usuram. Dat pecuniam fœnore qui eam fœneratur, hoc est sub usuris mutuam dat. At non dicunt Latini *pecuniam usura dare.* Aliud ergo fœnus, aliud usura. Tertullianus qui in versione Ezechielis Latini *fœnus* accepit pro simplici & gratuito, quod apud eum sequitur, καὶ οὐ πλεονασμὸν λήψεται), de usura interpretatus est, quæ est abundantia fœnoris, hoc est augmentum supra fœnus creditum. *Pecuniam suam fœnore non dedit, & quod abundaverit non sumet, fœnoris scilicet redundantiam, quod est usura.* Non observavit Tertullianus qui Hebraicæ linguæ imperitus fuit in illis Ezechielis verbis duplici appellatione usuram vocari; una qua fit relatio ad debitorem, & appellatur נשך *Nescech*, à morsu; altera qua significatio rei refertur ad creditorem, & dicitur תרבית *Tarbith*, id est abundantia vel accessio. Quod utrumque simul ibi positum à propheta, ut infra docebimus. Qui fœnore

pecu-

pecuniam occupare dicitur, dici non posset Latine usuris eam occupare; non enim est occupata usuris, sed credito, ut usuras ipsi pariat. Sic pecuniam agris mercandis occupat apud Columellam qui ea agros mercatur, ut inde fructus percipiat ex agrorum nempe cultu. Locat pecuniam fœnore, qui credendo locat ut mercedem hoc est usuram recipiat. *Usura locare pecuniam*, nemo dicat. *In fœnore pecuniam* habet, qui eam habet in rebus creditis. nec enim eam in usuris tantum habere existimandus est, sed etiam in sorte ipsa. Valerius lib. VIII. de Considio quodam: *Cum centies atque quinquagies sestertii summam in fœnore haberet, neque de sorte quemquam debitorum suorum, neque de usura à suis appellari passus est.* Sic pecunia in fœnore esse Varroni dicitur lib. v. de Lingua Latina quæ est in credito, vel ut loquuntur nostri Jurisconsulti, quæ in creditum ivit: *Ab hoc pecunia quæ in fœnore est; sors, impendium quod inter se jungat.* Ita enim scribendum. At in usura esse pecuniam quæ in fœnore est, quæro quis dixerit. Ergo fœnus & sortem & usuram comprehendit. Ex pluribus aliis loquendi generibus apud bonos auctores usitatis id colligere licet, aliud esse fœnus, aliud usuram, & æque ab usura differre, quam mutuum ipsum. Hinc est quod *trientarium* quidem *fœnus* solent appellare, *usuras* vero *trientes*. Usuræ quippe trientes sunt quæ trientem centesimæ dant, at *trientarium fœnus* est, quod trientes usuras reddit. Idem de *fœnore unciario* quod usuras uncias exigit, & *semunciarium* semuncias. De quo infra pluribus. Unum adhuc addam, *fœnus exercere?* passim apud auctores idoneos occurrit de his qui fœnerationem faciunt. Dic pro eo, *usuras exercere*. non liceat. At *pecuniam* similiter *exercere* apud Jurisconsultos nostros legas, de his qui otiosam eam non sinunt, sed fœnore locant. pecunia itaque credita est fœnus, & utrumque sic exerceri dicitur,

citur, ut terra quæ colitur ut fructum reddat. Unde apud Poëtam:

At ſi triticeam in menſem robuſtaque farra
Exercebis humum.

Et alibi:

Exercet tellurem, atque imperat arvis.

Exercetur itaque ager, non fructus. Eodem modo exercetur pecunia & fœnus, non uſura. Græci quoque ἐργάζεσθαι de eadem re dicunt, & ἐργασίαν τοῦ νομίσματος, cujus exercitionis & operationis opus & effectum eſt uſura. Unde uſura Græcis ἔργον appellatur, quæ ſic differt à fœnore, ut opus ab operante. Nam fœnus eſt quod dat uſuram, eaque re diſtat à mutuo proprie appellato, quod gratuitum eſt & uſuram non producit. Ut brevius fiat, fœnus eſt mutuum ἔντοκον, mutuum vero eſt fœnus ἄτοκον. Et recte Nonius cujus verba jam ſupra retulimus, *mutuum à fœnore hoc diſtat, quod mutuum ſine uſuris, fœnus cum uſuris ſumitur.* Si fœnus ſumitur cum uſuris, ab uſura differt. Quis enim dicat, uſuram cū uſura ſumi? Quæ ſubjicit, non videntur convenire: Et *eſt accepti fœtus.unde & fœnus dictum,ut Græce τόκος quaſi partus mutui ſumpti.* Sed ita intelligendum, ut de uſuris hoc dixerit, quæ ſunt accepti fœnoris fœtus, unde fœnus dictum eſt. Et ſic omnino ſcribendum: *fœnus cum uſuris ſumitur, & ſunt accepti fœtus, unde fœnus.* Et fœnus cum uſuris ſumitur, & uſuræ illæ ſunt accepti fœnoris fœtus, unde & fœnus appellatum. Idem tamen ſenſus ex vulgata exoritur ſi referatur πρὸς τὸ σημαινόμενον, quaſi præceſſiſſet uſura. Idem Nonius alibi ſcripſit, *fœnus ab eo dictum eſt, quod pecuniam pariat, increſcenti tempore quaſi fœtus eſt aut fœtura.* Ergo fœnus eſt quod pecuniam parit, id eſt uſuras. Nec Varronis verba alio ſunt trahenda, qui fœnus dictum ſcripſit *à fetu, & quaſi fœtura quadam pecuniæ parientis & increſcentis.* Pecunia credita

dita pariens & increſcens fœnus eſt, cujus fœtus & fœtura uſuræ, à quo fœtu ac fœtura *fœnus* nominatum. Aliud credat qui leget hæc apud abbreviatorem Feſti, *Fenus appellatur naturalis terræ fœtus, ob quam cauſam & nummorum fetus fenus eſt vocatum, & de ea re leges fenebres. Fenus & feneratores & lex de credita pecunia fenebris à fetu dicta, quod crediti nummi alios pariant, ut apud Græcos eadem res τόκος dicitur.* Fruſtra aliquis mihi perſuadere cupiat hæc eſſe Feſti. Ne Paulo quidem adſcribenda, quamvis non bene de eo ſentiam, probat vetuſtiſſimus meus liber in quo iſta tantum leguntur: *Fenus & feneratores, & lex de credita pecunia, fenebris à fetu dicta, quod crediti nummi alios pariant, ut apud Græcos eadem res τόκος dicitur.* Ut hæc ſe habent, nihil faciunt adverſus ea quæ ſuperius expoſuimus, & fenus & feneratores lexque fenebris à fetu nominantur, quia nummi crediti alios pariant. Hoc certe verum. Nam fœtificat fœnus & uſuram parit, ideo à fœtu dictum. Sed illa quis ſani ſcriptoris, ſanus qui ſit ipſe, eſſe audeat aſſerere? *fenus appellatur naturalis terræ fetus.* Video tamen quid voluerit, quicunque ille ſcripſit. Terræ fæcunditate nobiles cum fœnore quinquageſimo & ſexageſimo ſata reddere dicuntur. Hinc ille ineptus fœnus naturalis terræ fœtum eſſe adnotavit. Plinius lib. v. cap. iv. *Libyphœnices vocantur, qui Byzacium incolunt. Ita appellatur regio* CCL M. *paſſuum per circuitum, fertilitatis eximiæ, cum centeſima fruge agricolis fœnus reddente terra.* Ecce quod occaſionem præbuit illi fatuo quiſquis fuit, ut diceret *fœnus* appellari naturalem terræ fetum. Alibi idem Plinius dixit cum quinquageſimo fœnore meſſes fertilitatem ſoli reddere, & cum centeſimo quintodecimo, lib. xviii. cap. xvii. Immane quantum diverſum ſit hoc centeſimum ſoli fœnus ab uſura nummorum centeſima. Hic ſane, quod obſervandum, *centeſimum*

fœnus

fœnus dicitur, ut in trajecticia pecunia *nauticum fœnus*, ubi simul cum sorte usura persolvitur. Ita cum terra perhibetur centesimum fœnus reddere, non de usura id intelligendum mera ac nuda, nec enim fœnus usura, sed semina simul quæ vicem sortis habent, cum incremento, quod usuræ loco est, reddit. Hæc duo simul juncta centesimum fœnus efficiunt. Semen enim etiam in illo centesimo fœnore comprehenditur. Atque ea loquutio ideo tolerabilis est quia fœnus, id est sors, sive semen quod jactum est, reddit centesimum, hoc est centesima pars est, incrementi quod terra ex eo edidit. Alias si *centesimam usuram* substitueris pro centesimo fœnore, nugas ageres. Et hallucinatus est plane Solinus qui *centesimam frugem* cum incremento maluit dicere, præ Pliniano *centesimo fœnore*. Hoc modo unum & centesimum fœnus terra reddidisset. Sed & ineptum prorsus illud de centesima fruge, nec ferri potest. Centenam enim frugem dicere debuisset, ut Græci solent, qui διηκόσια & τριηκόσια terram ἀποδιδόναι dicunt, hoc est, ut Plinius loqueretur, ducentesimum & trecentesimum fœnus, nempe fœnus ipsum sive sortem seminis quæ ducentesima pars est vel trecentesima usuræ vel incrementi. Ita fœnus erit interpretandum ubicunque aut apud poëtas, aut apud oratores occurret, agrum sementem cum fœnore reddere, quia sortem simul cum usuris refundit, id est fœnus, Græce δάνεισμα. Cicero de senectute: *Habent enim rationem cum terra quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed alias minore plerumque majore cum fœnore.* Nunquam terra sine usura reddit, quod accepit, plus enim reddit quam accepit sed aliquando, inquit, majus fœnus reddit, aliquando minus, hoc est usuram cum semente ipsa majorem vel minorem. Manilius lib. v.

Arvorum ingenerat studium, rurisque colendi,

Seminaque in fænus sulcatis credere terris,
Vsuramque sequi majorem sorte, receptis
Frugibus innumeris, atque horrea quærere messi.

In fœnus semina terræ committuntur, id est fœnore, ut usura major sorte inde percipiatur. *In fœnus dare,* idem *quod fœnore dare,* nempe ita dare, ut fœnus, id est creditum, vel sors ipsa cum usuris recipiatur. Ut mutuo qui dat, ea lege dat ut sortem recipiat, id est pecuniam quam dedit in pari summa. At si usuræ, aut in usuram pecuniam quis dare diceretur, ita videretur dedisse quasi recepturus tantum usuram pro usu pecuniæ, non ipsam pecuniam. Atque hæc est ratio cur in usuram dari pecunia nunquam soleat dici, sed in fœnus aut fœnore, vel mutuo. Nam qui in fœnus dat, ita se dare intelligit ut sortis ipsius summa cum usuris sibi restituatur. Si quando autem fœnus pro usura positum reperietur, inde erit quod fœnus proprie est mutuum cum usuris, unde & pro usura accipitur. Nunquam enim fœnus sine usura. Hinc & pro usura potest usurpari. Et sic accipiendum leg. unica Cod. Theod. de Usuris rei judicatæ, *duplum fœnus,* pro duplici usura. Et *quantitas sortis quantitati fœnoris adæquetur,* id est usuræ. Aliter tamen potest in omnibus locis exponi. Apud Livium lib. VI. legimus Manlium Capitolinum *produxisse homines quadringentos quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset.* Hoc vult, non dedisse illis pecuniam fœnore, sed gratuito mutuam dedisse, vel ut veteres loquebantur *mutuo,* apud quos *mutuo sumere pecuniam,* & *fœnore sumere* ita differunt ut illud sit sine usuris sumere, hoc cum usuris. Ergo mutuum opponitur fœnori apud Latinos, ut gratuitum commodatum opponeretur non gratuito, id est, locato. Sed cōmodatum est proprie, cum res alicui data est utenda nulla mercede constituta, ut & mutuum nullis usuris statutis. Quod autem & *fœnore obruta plebs, circumventa, demersa,* apud eumdem

dem Livium sæpe occurrit, non *fœnus* ibi significat usuras, sed æs alienum, hoc est sortem cum ipsis usuris. Nam & ære alieno oppressus, mersus, obrutus, æque frequenter in auctoribus, & in ipso Livio sese offert. Inde *ærarius mergus* Lucillio de fœneratore, qui ære alieno mergeret inopes. Sed & apud eumdem *fœnore laborare civitas* invenitur, uti & *ære alieno laborare.* At nunquam reperias dici, *usuris laborare*, aut *usuris demersam vel obrutam esse plebem.* Non enim usuræ solæ obæratum gravant ac premunt, sed etiam sors ipsa quæ reddenda est. Livius lib. VII. *Non eadem domi quæ militiæ fortuna plebi Romanæ. Nam etsi unciario fœnore facto levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant.* Hinc patet cur aliquis fœnore circumventus & demersus dicatur; quod de ipsa sorte potius accipi debet, quam de usuris, quæ interdum levissimæ sunt. Certe utrumque ad opprimendum facit debitorem qui in solvendo lentus est, aut omnino solvendo non est, sors cum usuris, hoc est fœnus. *Vnciarium fœnus factum*, dicit quia non liceret fœnore dare pecuniam nisi sub usuris unciis. Quod jam supra explicavimus. Idem Livius lib. VI. *An placeret fœnore circumventam plebem, ni totius sortem crediti solvat, corpus in nervum ac supplicia dare?* Ita ibi scribendum. Nec enim propter usuras non solutas quæ tunc admodum leves erant, utpote uno in centenos nummos annuo pendendo taxatæ, sed propter sortem ipsam si ei solvendę impares essent in nervum & compedes adducebantur. Sequitur ibidem: *Atqui nec agros occupandi modum nec fœnore trucidandi plebem alium patribus unquam fore affirmabant, nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis facerent.* Fœnus, id est, pecunia credita sub usuris, trucidat quia cum incremento in dies augescente tandem est persolvendum. Nec aliter Jurisconsulti, si recte capian-

tur, hanc vocem fœnus accepiſſe deprehendentur. Ulpianus leg. v. D. de reb. eor. qui ſub tutela. *Idem prætor æſtimare debebit utrum vendere potius an obligare permittat. Nec non illud vigilanter obſervare ne plus accipiatur ſub obligatione prædiorum fœnoris quam quod opus ſit ad ſolvendum æs alienum, aut diſtrahendum arbitrabitur, ne propter modicum æs alienum magna poſſeſſio diſtrahatur.* Ubi fœnus plane pro credito accipiendum patet. Ait prætorem æſtimaturum utrum vendere prædia pupilli potius permittat an obligare. Si obliganda potius videantur, illud obſervandum ipſi ne plus accipiatur fœnoris ſub obligatione prædiorum quam quod opus ſit ad æs alienum ſolvendum, id eſt, ne amplius pecuniæ mutuæ ſub uſuris ſumatur, quam quod opus ſit ad æs alienum diſſolvendum. Si autem diſtrahendum aliquid arbitrabitur, ne ſimiliter plus diſtrahat quam quod ſit neceſſe ad ſatisfaciendum æri alieno, ne propter æs alienum modicum, magna poſſeſſio diſtrahatur. Ut hic ſenſus ex verbis Juriſconſulti emergat, ſcribendum eſt: *Idem ſi diſtrahendum arbitrabitur*, vel: *aut ne diſtrahatur, ſi diſtrahendum arbitrabitur*, id eſt, ne plus diſtrahatur, quam quod opus ſit ad ſolvendum æs alienum. Quod repetendum ex ſuperioribus. In hac lege *fœnus* non poteſt pro uſuris ſumi, ut nec in illa conſtitutione Honorii Cod. Theod. ſi certum petatur de chirographis: *Et quamvis ad illuminandam hereditarii debiti fidem, & cauſas oporteat fœnoris adprobari, & pecuniæ bajulos hinc inde produci; his ac talibus ſi deſtituetur taciturnitas longinqua documentis, in evidenti eſt veteratorum calumnias non ſolum repetitione privandas, verum etiam ſeveritate cohibendas.* Per fœnus cujus cauſæ approbandæ ſunt non uſuras intelligit, ſed totum creditum quod ex chirographo petebatur, hoc eſt, ſorte ipſam cum uſuris. Symmachus l. I. Ep. XIX. *At nunc eruditiſſimus imperator*

& opum largus & honorum, quasi pro usura tibi prima detulerit, ita semper ad sortem fœnoris redit, id est, ad sortem debiti. Juvenalis Sat. IX. *viginti millia fœnus, Pignoribus positis.* Ubi fœnus pro credita pecunia sub usuris. fœnoris sors, viginti millia. Plura tædet congerere, cum ad manum adhuc sint infinita quibus hoc probem. Ad summam, fœnus exercere levioribus aut gravioribus usuris Latini non dicerent si fœnus idem esset cum usura. Fœnoris porro & mutui discrimen ex ipsa utriusque origine elucescit, tanti est ad veritatem rerum eruendam, ipsos fontes ex quibus vocabula profluxerunt inquirere. Nam mutuum à Siculo μοῖτον, quod est χάρις & gratia. Inde mutuum pecuniæ usus gratuito commodatus, in quo reddendo nihil ultra accepti summam debetur, quam grati animi testatio, hoc est, χάρις. At *fœnus* è contra quia è Græco antiquo ποῖνος venit, quæ est merces, vel pretium, vel etiam pœna, idcirco sic proprie appellarunt pecuniam creditam ea conditione, ut pro ejus usu medii temporis quamdiu maneret apud accipientem, solveretur aliquid mercedis nomine, quæ est usura. Ita etiam aliquando solebat pecunia dari mutuo, ut si intra præstitutum tempus non esset reddita, pro moræ pœna incrementum penderetur, quod instar etiam usuræ habuit, de quo infra dicturi sumus. Auctores tamen interdum hæc duo confundunt, & mutuum pro fœnore ponunt, quod est mutuum fœnebre, & fœnus pro mutuo, id est, gratuita pecuniæ mutuæ datione, ut Tertullianus. Græci veteres etsi δάνειον quoque quod est proprie mutuum gratuitum pro usurario ponere soleant interdum, qui verborum tamen proprietates observarunt; δανεισμὸν de mutuatione sine usuris dixerunt, & τοκισμὸν de fœneratione, sive mutuo fœnebri. Aristoteles in Politicis lib. I. cap. VII. ubi ὀβολοστατικὴν, quæ ars est fœnerandi, carpit, ex tribus μεταβλητικῆς generibus primum statuit

tuit τὴν ἐμπορίαν, id eſt, mercaturam quæ navigat: ſecundum τὸν τοκισμὸν, id eſt, fœnerationem: & tertium τὴν μισθαρνίαν. Ergo τοκισμὸς fœnus eſt, ſive mutuum quod uſuras parit. Idem in Moralibus ad Nicomachum lib.VI. cap.V. ubi contractuum qui inter volentes fiunt hæc genera ab ipſo traduntur, ὠνὴ, πρᾶσις, δανεισμὸς, ἐγγύη, χρῆσις, παρακαταθήκη, μίσθωσις. Ibi δανεισμὸς eſt mutuatio gratuita, eaque diverſa ἀπὸ τοῦ τοκισμοῦ, quæ eſt fœneratio. Idem lib VIII. Ethicorum ad eumdem cap.V. ſcribit eſſe gentes circa Pontum feras, quæ ſibi invicem Infantes mutuos dare ſoleant ad edendum: τοὺς δὲ τὰ παιδία δανείζειν ἀλλήλοις εἰς εὐωχίαν. Ibi δανείζειν eſt mutuum dare ſine uſura, & mutitare. Ideo antiquiores cum τοκισμὸν vellent ſignificare, δανεισμὸν ἐπὶ τόκῳ appellabant. Ergo ſi δανεισμὸς ſimpliciter diceretur, erat mutuatio ſine uſuris. Comici Latini qui palliatas ſcripſere cum mutuum à fœnore diſcernunt, videntur in Græcis quos verterunt, δανεισμὸν ἀπὸ τοῦ τοκισμοῦ diſtinctum reperiſſe. Τοκισταὶ apud Ariſtotelem lib.IV. Nicomacheorum appellantur inter eos qui ſordidas artes profitentur & illiberalem quoq; quæſtum ex quocunq; negotio facere ſatagunt, cap.I. οἷον οἱ τὰς ἀνελευθέρους ἐργασίας ἐργαζόμενοι, καὶ πορνοβοσκοὶ, καὶ πάντες οἱ τοιοῦτοι, καὶ τοκισταὶ, καὶ τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῷ. Hi ſunt omnino Latinorum fœneratores. At idem lib.X. ejuſdem operis τοὺς δανειστὰς comparat τοῖς εὐεργέταις. Utroſque ait magis diligere quibus mutuum crediderunt aut beneficium dederunt quam ab his amantur. Rationem addit quia debitores nollent eſſe quibus aliquid debent, ne ſcilicet reddant. Similiter & in quos aliquod beneficium collatum eſt, dolent extare, quibus gratia referenda eſt. E contra creditores & benefici ut ſuum recipiant, curam habeant eorum ſalutis quibus & beneficium contulerunt, & mutuam pecuniam dederunt. Hujuſmodi δανειστὰς, vocat χρή-

σωνζες Andronicus, qui ſcilicet pecuniam utendam modo commodarunt, non ſub uſuris crediderunt: Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ, inquit, διὰ τοῦτο φασὶ φιλεῖν μᾶλλον τοὺς εὐεργέτας, δι' ὃν καὶ οἱ δανεισταὶ φιλοῦσιν οἷς ἐδάνεισαν μὴ φιλούμενοι ὑπὸ τῶν ὀφειλόντων. οἱ μὲν γὰρ χρήσαντες βούλονται τοῖς ὀφείλουσι τὴν σωτηρίαν καὶ πάντα τρόπον βοηθοῦσιν ἵνα αὐτοῖς τὰ χρήματα ἐπανέλθῃ. Confunduntur hæc tamen apud alios ſcriptores qui fere ſuppares illi ævo vixere, immo vel contemporanei fuere; ut apud Demoſthenem alioſque oratores, & ipſum quoque Theophraſtum, qui δανειστικὴν ἐργασίαν appellavit, fœnebrem negotiationem ſive fœnerationem.

CAP. III.

Altera mutui gratuiti ſpecies Græcis uſitata ἐράνου nomine. De ea per occaſionem dictum. Ab amicis in amicos præcipue exercita. Hic etiam mos apud Latinos frequens conferendæ pecuniæ in amicorum aliqua fortuna adverſa incendii aut ruinæ ædium, aut ſimilium caſuum. Ea collatio ab Erano Græcorum diverſa. Æs collaticium proprie ἔρανος. Multis ſtatuæ erectæ, & monumenta ſtructa ære collato ob meritum tam ab amicis quam ab ipſis civibus. Hoc æs collatum ab Erano diſpar. Qui Erano & collecta amicorum adjuti fuerant, ad inopiam temporariam ſublevandam, id poſtea reddebant, cum abundarent. Non coacti Eranon reddere intra menſem, ut falſo docti opinantur. Verba Harpocrationis de alio ἐράνου genere exponenda. Ab eo ἐρανισταὶ appellati, & ἐρανιστῶν collegium. Huic ſimile & θιασωτῶν. Vtriuſque mentio apud Ariſtotelem in Ethicis Nicomacheis. Athenæus eamdem facit Thiaſotarum & Eraniſtarum ſodalitatem. Ἐρανίζειν & ἐρανίζεσθαι ita differunt ut δανείζειν & δανείζεσθαι. In lege Solonis συσσίτους vocari Eraniſtas. In

omnibus fere collegiis ſodalitiis quæ conveniebant religionis & ſacrorum cauſa epulas communes ex ære collaticio agitari ſolitas. Æs illud collaticium ex ſtipe menſtrua quam ſinguli ex collegio conferebant, collectum. Fuiſſe & ὁμοτάφων ſodalitium. De more inter milites ſtipis conferendæ ad contubernalium ſepulturam. Collegia alia voluptatis cauſa contrahi tantum ſolita, alia negotiationis & quæſtus communis. Arcam omnia habuiſſe communem. Ἐρανικαὶ δίκαι, & ἐρανικοὶ νόμοι, ad Eraniſtarum ſodalitatem pertinentes. Quid ſit πλήρωσις ἐράνου. De tenuiorum collegio. Multa alia ad eam rem pertinentia. Græce σύστημα collegium. Aliud fuiſſe convivium de ſymbolis, aliud Eraniſticum, aliud ἐπιδόσιμον. Quid differant ſymbolæ convivales ab Erano. Quid σύλλογος & συλλογή· συλλέγεσθαι & συλλέγειν. Lyſias explicatus. Ἐρανισταὶ quinam proprie dicti apud Ariſtotelem, & reliquos veterum. Obiter idem explicatus de ſcenæ παρόδῳ. Andronicus Rhodius notatus. De Erano amicorum quod erat genus mutui. Aliquando & redditum cum uſura ex Ariſtotele probatum. Alia multa. Theophraſtus expoſitus & emendatus. Ἐρανέμποροι qui.

PRæter mutuum ſuperiori capite memoratum, aliud etiam fuit mutui genus gratuiti apud Græcos frequentati, quod ἐράνου nomine appellarunt. De quo occaſione data hic etiam dicendum, ne quidquam relinquamus indictum quod ad materiam mutuaticiam facere videatur. Ubi quis ære alieno premeretur, aut inopia etiam alias laboraret, nec haberet unde viveret, ad amicos erat paratum refugium. qui quod poterant conferebant, ut eum liberarent, & ſuſtentarent. Præcipue tamen ad æs alienum diſſolvendum amicorum patebant facultates. Nam ſi cui non eſſet unde victum

quæreret,

quæreret, ἐλεημοσύνη potius locum habuit quam ἔρα-νος. Inter utrumque hæc differentia, quod ἐλεημοσύνη dabatur non repetenda, ἔρανος vice mutui ad tempus conferebatur reddituris cum in re meliori esse cœpissent. Deinde honestioribus ἔρανος usurpatus, ἐλεημοσύνη in tenuiores erogata. *Æs collaticium* Latine liceat dicere, quod Græci ἔρανον appellant. Aliud tamen fuit quod *æris collaticii* appellatione Latini donarunt, quam ἔρανος Græcis, eo sensu quo diximus vocitatus. Ex ære collaticio statuæ ponebantur bene meritis, aut monumenta struebantur, vel ab amicis, vel etiam à civibus ob merita. Æs illud repeti moris non erat, nec ab illis cui id honoris habitum, nec ab eorum hæredibus. Hinc sæpe occurrit in antiquis saxis, *ære collato factum monumentum, statua posita*, & alia hujusmodi. In antiqua inscriptione, *ære collato sepulti milites* leguntur. Et in historia Romana, *quadrantes à plebe collati in funus Valerii Publicolæ*. Alio etiam genere collationis usi Romani reperiuntur erga amicos, quibus aliquod acciderat infortunium domus ruina dejectæ aut incendio consumptæ, vel aliquid tale. Certabant omnes amici conferre quo damnum illud sarcirent, adeo ut multis utile esset domum sic amisisse, plus enim ex liberalitate amicorum colligebant, quam quanti esset ædium jactura. Unde illud Satyrici:

— meliora & plura reponit
Persicus orborum lautissimus, & merito jam
Suspectus tanquam ipse suas incenderit ædes.

In orbos præcipue, ut hinc videre est, & ex quibus aliquid sperare poterant, hoc studium conferendi jactabant. Non enim alia via mos erat recipi, quod isto modo collatum fuerat. Nec absimilis nasi, quod in Tongilianum contorsit Martialis, qui domum ducentis constantem incendio amiserat:

Collatum est decies; rogo non potes ipse videri
Incendisse tuam Tongiliane domum?

Si decies istud sestertium ab amicis collatum restituendum fuisset aliquando, quid inde ipsi lucri accessisset? Non igitur id repetebatur. Et ea re differebat à Græcorum Erano, cui collationem illam comparant docti viri. In his autem collationibus non tantum pecunia erogari solebat, sed etiam materiæ ad ædificandum idoneæ, ut æs, plumbum, marmora, & alia hujusmodi, atque etiam quæ ædibus ornandis inservirent, ut statuæ, picturæ & similia. Juvenalis:

Ardet adhuc, & jam accurrit qui marmora donet,
Conferat impensas: hic nuda & candida signa,
Hic aliquid præclarum Euphranoris & Polycleti.

Per *impensas* cave accipias sumptus. Nam sequitur paulò post: *Hic modium argenti.* Impensæ, sunt res omnes quæ ad ædificandum aptæ sunt, ut lignum, lapides, & quæ *materialia* vulgo vocamus. Sic etiam accepit Marcellinus lib. XXVII. *Ædificia erigere exordiens nova, vel vetusta quædam instaurans, non ex titulis solitis parari jubebat impensas, sed si ferrum quærebatur, aut plumbum, aut æs, aut quicquam simile, apparitores immittebantur qui velut ementes diversas raperent species nulla pretia persolvendo.* Ubi æs, plumbum, ferrum, & alia hujusmodi, impensarum nomine veniunt. Sicque ea vox apud eumdem exponenda lib. XXIX. *Hac ratione opere velociter absoluto, quod impensas ædificandi causa theatri dudum congestas, sufficientes ad id quod efficere maturabat, invenit.* Non ἀντὶ τοῦ φυράματος impensæ istæ debent intelligi, sed pro omnibus rebus quarum in ædificando usus est, ut sunt lapides, ligna, æs, ferrum, plumbum & reliqua. Atque ita impensæ in loco Juvenalis exponendæ. Alias scio etiam sumi *impensam*, pro eo quod *mortarium* vulgo vocitamus, voce etiam antiqua hoc sensu, pro arenato quo farciuntur muri. Hinc pro farcimine

cimine etiam *impensa* legitur, & pro amylato, de quo nos alibi. Istæ igitur impensæ quas amici conferebant non repetebantur, & comparari possunt symbolis conviviorum, quæ ἀπὸ συμβόλων dicebantur. Ubi autem pecuniam conferri moris erat, ad ἔρανον magis id accedebat, & ἐπίδοσις huic rei nomen erat proprium, ut infra dicetur. Omne quidem æs collatum dici potest ἔρανος, sed quomodo Græci id conferre consueverant, ejus dabatur repetitio, non æque apud Romanos. Opera igitur amicorum ære alieno liberatus, si quando ipsi postea abundare contingeret, tum reddere quod ab illis acceperat unicuique debebat. Quod hæc Theophrastea testantur in μεμψιμοίρου notatione: καὶ ἐράνου εἰσενεχθέντος παρὰ τῶν φίλων, καὶ φήσαντός τινος, ἱλαρὸς ἴσθι· καὶ πῶς εἰπεῖν, ὅτε δεῖ τὸ ἀργύριον ἀποδοῦναι ἑκάστῳ καὶ χωρὶς τούτων χάριν ὀφείλειν ὡς εὐηργετημένον. Non tamen ita reddi debuit hæc pecunia collata, ut intra mensem omnino restituenda esset, quemadmodum nobis persuadere vult vir doctus ad leges Atticas. Qua enim ratione cogendus esset ad hanc restitutionem intra tam breve tempus, qui commodum emerserat ex ære alieno amicorum beneficio? Unde tam cito conquirere potuisset pecuniam? profecto & ad alios amicos confugiendum ipsi fuisset qui alium ἔρανον inferrent ut priorem posset dissolvere. Verba Harpocrationis quæ fidem ei hujus rei facere visa sunt aliter sunt exponenda, & de alio ἐράνου genere: Ἐρανισταὶ μέντοι κυρίως εἰσὶν ὁ τοῦ ἐράνου μετέχων, καὶ τὴν φορὰν, ἣν καθ' ἑκάστου μηνὸς ἔδει καταβάλλειν, εἰσφέρων. Primum hæc verba, καὶ τὴν φορὰν, ἣν καθ' ἑκάστου μηνὸς ἔδει καταβάλλειν, εἰσφέρων, & *pensionem quam singulis mensis dependere oportebat, inferens*, non possunt accipi de eo qui intra mensem quod debet, solvere cogatur. Heic enim sermo est de pensione menstrua quæ quot mensibus præstanda est. Nec enim verum est quod addit, hunc ἔρανον fuisse

quasi creditam pecuniam quæ singulis mensibus exigebatur à creditoribus. Quid ea res, quæso, juvisset illum ære alieno obrutum quem amici stipe collaticia liberaverant, si eodem modo quo creditoribus solitus erat, similiter amicis solvere coactus esset per singulos menses quod illis debebat? Quid erat *versura solvere*, si hoc non erat? Tum enim creditor mutabatur, & sumpta ab alio pecunia mutua, alius absolvebatur. Nec quicquam facit, quod ex Polluce afferunt judicia ἐρανικὰ quot mensibus reddi solita, ut & ἐμπορικά. quorum omnium ἐμμήνους fuisse δίκας Pollux docet. Aliud quippe genus ἐράνου fuit de quo Pollux est interpretandus, ut & ille superius allatus Harpocrationis locus. Singulis certe amicis restituere debuit quod ab illis stipis collaticiæ nomine acceperat ad creditores absolvendos ille erani collector, sed cum suo commodo, ubi id facile posset, & postquam in re esset lautiore, nullo ad hoc præstituto tempore. Genus δανείσματος hoc sane fuit, quod non tamen ad libitum eorum qui contulerunt repeteretur, ut in credita pecunia solebant quandocunque vellent eam reposcere creditores, sed quando posset debitor. Alias durum fuisset, ut qui amicorum officio functi erant in amico liberando; iidem postea partes acerborum implerent exactorum in reposcendo mutuo, alieniori tempore, & cum facultates amici nondum paterentur hujusmodi collaticiæ stipis restitutionem. Nunc verba Harpocrationis expendamus, & explicemus, quæ non pertinere diximus ad hoc ἐράνου genus. Ἐρανιστὴς, inquit, ὁ τοῦ ἐράνου μετέχων. Non hæc accipi debent, aut queunt, de illo qui collecticiam ab amicis stipem accepit mutuam. Qui particeps est ἐράνου, vocatur ἐρανιστής. At illo sensu potuis dixisset, ὁ τὸν ἔρανον λαβὼν, vel συλλέξας. Profecto ἔρανος hic pro sodalitio, vel ἑταιρεία debet intelligi; cujus qui particeps est, nuncupatur ἐρανιστής· vel sane pro stipe ipsa collaticia,

cujus

cujus omnes ſodales erant participes. De qua Gloſſæ veteres: Ἔρανος, *ſtipes ſodalium*. Heic enim *ſodales* etiam accipimus eos qui in collegium, ſive ſodalitium, cooptantur, non ut vir doctus voluit, æquales aut amicos qui pecunias conferunt ad eruendum ex ære alieno amicum. Collegium ſive ſodalitium illud fuit τῶν ἐρανιστῶν, qui coibant ad epulas una celebrandas, ut in commune jucunde eſſent. Collegii hujus ἐρανιστῶν meminit Ariſtoteles lib. VIII. Ethicorum ad Nicomachum, quo loco plura ſocietatum particularium genera commemorat, quæ partim utilitatis & quæſtus gratia, partim voluptatis ac delectationis contrahebantur. In hoc ſecundo genere ponit θιασώτας & ἐρανιστὰς, quorum illi propter ſacrificia conveniebant in unum, hi propter epula communia. cap. IX. ἔνιαι δὲ τῶν κοινωνιῶν δι' ἡδονὴν δοκοῦσι γίγνεσθαι, θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν· αὗται γὰρ θυσίας ἕνεκα καὶ συνουσίας. Hi eraniſtæ ſunt de quibus Harpocration. Nec enim ἐρανιστὴς apud eum poſſit eſſe is in quem confertur ἔρανος, ut viro erudito placet, ſed aut ille qui particeps eſt erani, aut qui confert. Quod neutrum cadit in ære alieno obrutum quem amici ſtipe collaticia juvant, quique ſtipem ab illis emendicatam colligit. Ἐρανιστὴς quippe dicitur, qui ἐρανίζει, quique in amicum confert: at ἐρανίζεται in quem confertur. Sic δανείζειν & δανείζεσθαι differunt. Hinc Pollux lib. III. cap. XXVI. cum hujuſmodi collectas exponeret quæ in gratiam fiunt obæratorum, ipſos obæratos qui eas colligerent, poſſe συλλογεῖς vocari notavit, nam ἐρανιστὴν aliud eſſe. ὄνομα δὲ μόνον, inquit, ὁ συλλογεύς. ἕτερον γάρ τι ὁ ἐρανιστής. Certe aliud eſt ἐρανιστὴς, ut proprie ſignificat eum qui φίλον ἐρανίζει, hoc eſt, qui amico ſtipem commodat, unde æs alienum diſſolvat. Ut ille apud Antiphonem qui jactat ſe pecunias ſuas ad omnia honeſta & ſplendida impendiſſe: λαμπρῶς χορηγοῦντα, πολλοὺς δὲ ἐρανίζοντα, μεγάλας δὲ ὑπὲρ πολλῶν ἐγγύας ἀποτίνοντα. Ille vero

qui

qui juvatur ſtipe collecticia ab amicis emendicata, παρὰ φίλων συλλέγειν illam dicitur. Ergo ἐρανίζει(ν), non ἐρανίζειν. Sic apud eumdem Antiphontem, περιελθόμενος δὲ καὶ ληφθεὶς, κἂν ἔρανον παρὰ τῶν φίλων συλλέξας, οὐκ ἂν εἰς τὰ ἔσχατα κακὰ ἦλθον. Ita & δανείζει(ν) qui pecuniam mutuatur, δανείζειν qui mutuam dat. Inde Sophiſtæ qui mercedes à diſcipulis corrogarent, ἐρανίζειν φόρους παρὰ τῶν μαθητῶν dicebantur. Ipſi diſcipuli ἠράνιζον τοὺς σοφιστάς. Non igitur ἐρανιστὴς apud Harpocrationem is eſſe queat, in quem nummi conferuntur, ſed ille qui ſocietatis eſt particeps, aut qui confert in ſocietatem, unus nempe τῶν ἐρανιστῶν. De quorum ſocietate & collegio Ariſtoteles loco ante citato; quos cum θιασώταις junxit, qui religionis cauſa coibant. Conjunxit pariter illos & lex Solonis apud Caium leg. IV. D. de Collegiis & corp. ἢ σύσσιτοι, ἢ ὁμόταφοι, ἢ θιασῶται. Ubi σύσσιτοι, ſunt iidem qui & ἐρανισταί. Nam ad hoc coibant & ſodalitatem contrahebant, ut in commune epularentur. Inde Pollux συσσιτίαν & θίασον & ἔρανον ſynonyma facit lib. VI. cap. I. τὸ δὲ πρᾶγμα, πότον, συσσιτίαν, συμποσίαν, ἢ θίασον, ἢ σύνοδον τὴν ἐν οἴνῳ, ἢ εἰλαπίνην, ἢ ἔρανον. Et qui ſimul congregabantur in illis conviviis & compotationibus, θιασώτας, συσσίτους & ἐρανιστὰς, paulo poſt vocat: Τοὺς δὲ συνιόντας, ξυμπότας, ὁμοσίτους, συσσίτους, συνουσιαστὰς, θιασώτας, εἰλαπιναστὰς, ἐρανιστάς. In illis enim ſodalitiis & ἑταιρείαις quæ religionis & ſacrificiorum cauſa conveniebant, quales erant θιασωτῶν, etiam epulæ cõmunes ex ære collaticio celebrari ſolitæ. Ideo & eorum ſocietates δι' ἡδονὴν, & voluptatis delectationiſque gratia contrahi dixit Ariſtoteles. Hinc θιασισμὸν, δίαιταν interpretatur Heſychius, & θιασισμοὺς, διαίτας. Qui θιασῶται etiam ἐρανισταὶ dici poſſunt, quia etiam ſtipem conferebant ad illa ſacra obeunda, & convivia ineunda. Niſi quis putet ex reditu templorum eam impenſam ſuffici conſuetam.

Quod

Quod ut in quibusdam factum non inficior, ita in aliis certum id factitasse ex stipe collata. Athenæus lib. VIII. θίασον & ἔρανον idem esse scribit, & proinde θιασώτας & ἐρανιστὰς, eosdem facit: Καλεῖται γὰρ ὁ αὐτὸς, καὶ ἔρανος, καὶ θίασος· καὶ συνιόντες, ἐρανισταὶ, καὶ συνθιασῶται. Aristoteles tamen, ut ante vidimus, separat. Sane, ut ἐρανισταὶ etiam fuerint, qui erant θιασῶται, non tamen omnes Eranistæ θιασῶται. Hi religionis causa conveniebant. Nam vel ipso teste Athenæo οἱ θίασοι nomen habent ἀπὸ τοῦ θεοῦ, quem Cretica & Æolica dialectus θιὸν dicebat. Unde Lacones qui θ in ζ vertebant, Σιὸν appellabant Deum. Hinc à θιὸς θιάζειν· & ἀπὸ τοῦ θιάζειν θίασος· ut à κραυγάζειν κραύγασος, clamator: & ab ἀγοράζειν ἀγόρασος emptor. Unde apud Pherecratem πολυαγόρασος qui multa emit. Vide Pollucem lib. VII. cap. II. Isti Thiasotæ convivia etiam ex erano celebrare soliti erant, hoc est, ex stipe quam singuli quot mensibus in arcam communem conferebant. Alii tamen erant ab Eranistis proprie nominatis. Sic enim dicti qui hujusmodi cœtus una convivantium concelebrare consueti, nulla sacrorum causa aut religionis, sed solum privatæ delectationis; cui ut sufficerent, conferebant singuli stipem eamque menstruam. Hi sunt σύσσιτοι in Solonis lege. Forsan & ὁμόκαπτοι in eadem dicendi, pro ὁμόταφοι. Nulla enim collegia ad hoc tantum instituta legi, ut una sepelirentur, & communia sepulcra haberent. Hoc enim potius singularum fuisse familiarum proprium comperi, ut monumenta haberent non aliis communia nisi qui ex eadem essent gente. Quia tamen ὁμόκαπτοι iidem sunt qui & σύσσιτοι & præterea vox est Cretensis, qua Epimenides eos vocaverat qui ejusdem mensæ in eadem domo erant consortes, nihil hoc ad Atheniensium συσσίτια aut ἐράνους. Sic enim Epimenides appellavit, quos Charondas ὁμοσιπύους ἀπὸ τῆς σιπύης, quod est canistri genus

nus in quo panis reponitur, quia una veſcebantur, & quotidie una eſſent, omnes ex una familia ac domo. Ariſtoteles in Politicis lib. I. cap. II. ἡ μὲν οὖν εἰς πᾶσαν ἡμέραν συνεστηκυῖα κοινωνία κατὰ φύσιν οἶκός ἐστιν, οὓς Χαρώνδας μὲν καλεῖ ὁμοσιπύους, Ἐπιμενίδης δὲ ὁ Κρὴς ὁμοκάπους. Nam κάπη eſt cibus, de quo infra. At σύσσιτοι iſti ſive ἐρανισταὶ, de quibus lex Solonis, ex diverſis domibus & familiis unum collegium conſtituebant non ut una ſemper viverent, ſed ut aliquando una eſſe poſſent. Ὁμόταφοι ergo retinendi. In hujuſmodi porro ὁμοτάφων ſodalitio menſtruæ etiam ſtipes à ſodalibus conferri, ut apparet, ſolebant; unde ad ſepulturam ſi quis ex eo corpore & collegio decederet, ſumptus fierent. Ita & in militia Romana per ſingulas legiones ſaccus unus ſervabatur, *in quem tota legio particulam aliquam cōferebat. ſepulturæ cauſa, ut ſi quis ex contubernalibus defeciſſet de illo ſacco ad ipſius ſepulturam promereretur expenſa*, ut ait Vegetius. In omnibus ſane collegiis & corporibus, ſive ſacrorum cauſa ſocietatem colentibus, ſive profeſſionis ejuſdem, ſive etiam ad Epulationes tantum communes comparata forent, collatio illa menſtrua fieri conſueverat ab unoquoque ſodalium. In collegio ἐρανιστῶν quod convictus tantum gratia, & ſolennium inter ſodales epularum erat inſtitutum, id maxime obtinuit. Atque inde nomen. Omnes certe hujuſmodi ἑταιρεῖαι, & ſodalitates etiam quæ religionis & ſacrorum cauſa conciliarentur, vitam in epulis jucunde agendam pro fine & propoſito habebant, ut Ariſtoteles ait lib. IX. ad Nicomachum. Nam magna pars ſacrificiorum illo tempore anni apud veteres inſtituta quo fructus erant collecti. Tum igitur genio indulgebant liberius & à laboribus requiem captabant per hujuſmodi ſodalitates. Hinc Firmicus eas fere ſemper cum epulis & conviviis conjungit, aliiſque quibus vitam hilariter traduci moris eſt. lib. V. cap. VI. *Sed ludis tantum, fabulis*

bulis ac joculationibus intenti, qui convivia, cantus & sodalitates ament. Et cap. IV. *In cancro venus si fuerit inventa, quicunque sic eam habuerint homines, erunt epulis tantum, conviviis ac sodalitatibus intenti.* De hoc igitur collegio intellexit Harpocration cum ἐρανιστὴν interpretatur, esse proprie τὸν τοῦ ἐράνου μετέχοντα, καὶ τὴν φορὰν, ἣν καθ' ἑκάστου μηνὸς ἔδει καταβάλλειν εἰσφέροντα. Sic Marcianus leg. I. D. de collegiis dicit permissum fuisse Cōstitutionibus principum, *tenuioribus stipem menstruam conferre, dum tamen semel in mense coëant, ne sub prætextu ejusmodi collegium illicitum coëat.* Idem paulo post, leg. III. D. eodem meminit *collegii tenuiorum*, quo servos quoque recipi liceret. Ad hoc collegium ἐρανιστῶν pertinebant & judicia ἐρανικὰ, quorum mentio extat apud Pollucem, & quæ menstrua fuisse docet, ut & ἐμπορικά. Nam & mercatorum quoque collegia & corpora fuere, ut ipse Aristoteles scribit in Ethicis ad Nicomachum loco jam supra citato, quæ utilitatis & quæstus gratia contraherentur, cum Thiasotarum & Eranistarum societates sola voluptas conciliaret. αἱ μὲν οὖν inquit, ἄλλαι κοινωνίαι κατὰ μέρη τοῦ συμφέροντος ἐφίενται, οἷον πλωτῆρες μὲν τοῦ κατὰ τὸν πλοῦν, ἢ πρὸς ἐργασίαν χρημάτων, ἤ τι τοιοῦτον. Hæ sunt ἐμπόρων κοινωνίαι & ἑταιρεῖαι. In quibus & corpora collegiaque *Naviculariorum* reponenda, de quibus in Codice & in Inscriptionibus antiquis. Horum collegiorum etiam meminit illa lex Solonis à Caio allata. ἢ σύσσιτοι, ἢ θιασῶται, ἢ εἰς καπήλειαν οἰχόμενοι, ἢ εἰς ἐμπορείαν. Sic enim emendamus. His omnibus collegiis tam utilitatis communis quam voluptatis ergo consociatis potestatem, ut Cajus ait, lex illa faciebat, *pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumperent.* Ὅτι ἂν τούτων διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους κύριον εἶναι, ἐὰν μὴ ἀπαγορεύῃ δημόσια γράμματα. Hinc ex pactionibus quas sodales ejusdem ἑταιρείας facerent,

qua

qua ἐρανιστῶν, qua θιασωτῶν, qua ἐμπόρων, aut ὁμογλάφων, actiones nascebantur, & in jus vocabant & vocabantur. Ut inter Eranistas si quis stipem conferre ex pacto negaret, aut societatem desereret aut aliis societatis conventionibus contrairet, judicium in eum reddebatur. Hinc δίκη ἐρανική, quæ & ipsæ menstruæ haud minus quam ἐμπορική. Pollux lib. VIII. cap. XIII. Ἐρανισταί, κοινὸν ἐρανιστῶν. ἐρανικὴ δίκη, ἐρανικὸς νόμος. ἐράνου φορά, ἐράνου καταβολή. Hæc omnia ad collegium & sodalitium Eranistarum pertinent. Nam κοινὸν ἐρανιστῶν est commune Eranistarum, hoc est, eorum collegium, non *convivatorum symbolum*, ut inepte ibi interpres. Φορὰ autem & καταβολὴ est pensio menstrua ejus stipis quam conferre debebat unusquisque Eranistarum. Et ἐκλιπεῖν φορὰν dicebatur, qui pensionis collatione fungi amplius nolebat, desertor nempe sodalitii. Ut contra κατενεγκεῖν τὸν ἔρανον, & πληρῶσαι τὸν ἔρανον, qui partes suas implebat in solvenda stipe, nec bonam ejurabat copiam. Hæc enim ἐράνου πλήρωσις auctoribus Græcis proprie dicta, cum quis collationi stipis eranicæ non deerat pro virili parte in sodalitio Eranistarum. Quæ non est accipienda, ut putavit Casaubonus, de collatione eorum quę vel publice pendi solent à civibus, vel ea quæ privatim amicis pauperibus, & afflictis præstabatur nomine Erani. Nihil enim istæ collationes ad Eranistarum collegium, de quo loquimur & in quo locum habuit ista ἐράνου πλήρωσις. Philostratus lib. VI. de vita Apollonii: ἀλλ' ὁ μὲν θυγατέρα σκηπτόμενος ἐν ὥρᾳ γάμων, ὁ δὲ υἱὸν ἤδη τελοῦντα εἰς ἄνδρας, ὁ δὲ ἐράνου πλήρωσιν, id est, stipis menstruæ pensitationem quam debet in collegio Eranistarum. Sic πληρωτὴς ἐράνου apud alios oratores Atticos antiquos semper est exponendus de eo qui satisfecit pensioni Erani eamque adimplevit. Ut enim *promissum implere* dicitur qui promissioni satisfacit, ita & qui debitum solvunt, creditorique satisfaciunt

tisfaciunt, *implere debitum* dicuntur apud Latinitatis recentioris auctores. Anianus in expositione leg. unicæ Cod. Theod. de usuris rei jud. *Debitor qui post emissum judicium à quo victus fuerit, debiti summam implere neglexerit.* Quod & apud alios invenies. Græci quoq; recentiores πληροφορίαν pro debiti solutione & satisfactione ponunt. Εἰσφορὰ quidem etiam de ea dicebatur collatione quam cives pendebant, sed nihil illa ad hos Eranistas. Locus Platonis quem citat vir doctissimus in commentario ad Theophrasti Characteres, ex lib. XI. de legibus, non de eranis amicorum accipiendus est, sed de eranistarum collegiis: ἐράνων δὲ πέρι τὸν βουλόμενον ἐρανίζειν φίλον παρὰ φίλοις. ἐὰν δέ τις διαφορὰ γίγνηται περὶ τῆς ἐρανίσεως, οὕτω πράττειν, ὡς δικῶν μηδενὶ περὶ τούτων μηδαμῶς ἐσομένων. Non enim ut censet vir summus, lex hæc statuit, ut eranon ab amico exigere liceat, sed ut amicus apud amicos possit convivari qui in hujusmodi eranistarum societatem admitti velit. Et notandum est, non eum dicere, τὸν βουλόμενον ἐρανίζειν φίλον παρὰ φίλων, vel ἀπὸ φίλων, sed παρὰ φίλοις. Lites quæ disceptabantur inter sodales Eranistas quas ἐρανικὰς δίκας vocabant, nullas in sua republica eo nomine esse vult Plato si qua discordia in corpore Eranistarum extiterit, nullasque actiones nasci sanxit ex collationum controversiis. In plerisque autem Græciæ civitatibus hujusmodi collegia Eranistarum fuere frequentata, quæ communem arcam habebant in quam quot mensibus, certam stipem qui ex eo corpore & sodalitate essent conferre solebant, non eo fini ut adjuvarentur illis collationibus si qui ex collegio cum adversa fortuna conflictarentur, sed ut Aristoteles dicit, δι' ἡδονὴν, ut in commune convivarentur & saliaribus se exciperent dapibus. Non dubito tamen quin si quem ex sodalitate aliquando ære alieno premi contingeret, ex communi sodalium pecunia sublevaretur.

Quod etiam habuisse puto omnium artium collegia & corpora quæ coibant negotiationis alicujus gratia. Cum enim stipem omnes in arcam conferrent communem, ea stipe collaticia, si qui necessitate aliqua constringebantur ex corporatis, juvari consueverant. Quodcunque autem genus stipis collaticiæ Græcis ἔρανος vocabatur. Nunquam certe apud Græcos sodalitates aliquas institutas ad hunc solum finem crediderim, ut ex stipe collaticia, communis arcæ tenuiores sustentarentur. Alia de causa in corpus unum congregabantur, aut negotiationis communis gratia, aut religionis, aut etiam voluptatis ad convivia celebranda, tum ex collatione quæ in arcam communem inferebatur à singulis menstruatim, si quid superesset quod in Epulas non impenderetur, ea summa utebantur ad sublevandum casum sodalium, qui incidissent in aliquod infortunium. Sic accipio quod legimus apud Plinium in Epistolis, cui Trajanus consultus super Amisenorum libello oblato de Eranis, ita respondit, se eos quidem Amisenis permittere, *eo facilius si tali collatione non ad turbas & illicitos cœtus sed ad sustinendam tenuiorum inopiam uterentur*. Eo refero tenuiorum collegium cujus mentio apud Marcianum leg. I. & leg. III. D. de collegiis & corporibus, ubi dicit *imperatores constitutionibus suis permisisse stipem menstruam conferre dum tamen semel in mense coëant*. Cum coibant, semper una cœnabant ex stipe collaticia sodales, etiam si ad alia sodalitatis negotia expedienda convenirent, non ad cœnandum. Ubicunque porro stipis conferendæ mentio, aut mos extat, ibi ἔρανον fuisse dicendum est. Nam omnis collatio ἔρανος, qui nihil aliud est ex veriloquio vocis quam erogatio, contributio, aut fusio. Ἔρανος quippe ἀπὸ τοῦ ἐρᾶν, συνεισφορὰ, δόσις, δῶρον, & similia. Ἐρᾶν autem non est hic amare sed fundere. Unde composita, ἐξερᾶν, κατερᾶν, effundere, infundere.

fundere. Hinc ἔρανος proprie fusio, id est, præstatio. Nam fusio est εἰσφορά. Hinc & pecuniam refundere pro reddere. Athenæus ἀπὸ τοῦ συνερᾶν & συμφέρειν dicit ἔρανον dictum à conferendo. Thiasotæ porro & Homotaphi & quæcunque aliæ sodalitates quacunque de causa aut negotio coirent, hujusmodi utebantur collationibus & ut plurimum menstruis, arcæ communi infundendis. Præterea tamen sodalitas una sic dicta proprie fuit apud Athenienses & reliquas Græciæ civitates, τῶν ἐρανιστῶν, quæ non ob aliam causam convenirent, societate ad hoc tantum contracta, quam ut convivia & epulas coagitarent cõmuni sumptu curandas. Hujusmodi Epulæ ἔρανοι etiam appellati, ut ex Polluce supra ostendimus. Hesychius: ἔρανον, τὸ πολλῶν σύναξις. Pollucem de illo Eranistarum collegio loqui lib. VIII. cap. XIII. περὶ ἐράνων καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς, ex eo liquet, quod similem esse Erano & Eranistis, τὴν συμμορίαν & τοὺς συμμορίτας ibidem dicit: ἐοίκασι δὲ τοῖς ἐρανισταῖς, καὶ οἱ συμμορῖται, καὶ συμμορία. Vide Harpocrationem. Ita Græci vocant cujuscunque societatis corpus, vel collegium, σύνταγμα ἢ φρατρίαν, aut πολιτικὸν σύστημα: Græci juris interpretes συστήματα reddiderunt quæ in Digestis vocantur *collegia*; & quæ in leg. I. D. de collegiis dicuntur *collegia sodalicia*, in Basilicis Græcè versa fuere συστήματα ἑταιρικά. Glossæ veteres: *Collegium*, σύστημα. Atque hæc de Eranistarum collegio quos & συσσίτους Attici dicebant, ut patet ex Solonis lege. Sicut in superioribus notavimus. Viri docti cum his confuderunt, qui de symbolis cœnabant. Quod genus etiam ἐράνους fuisse certum est. unusquisque enim symbolam suam conferebat; quod soliti tunc ut plurimum adolescentes facere, qui ex Ephebis excesserant. Ut est apud Terentium in Eunucho:

Heri aliquot adolescentuli coÿmus in Pyræo
In hunc diem ut de symbolis essemus.

 Id est,

Id est, ἀπὸ συμβολῶν. Inde ἀσύμβολος dicitur, qui gratis apud aliquem cœnat, nulla re pro virili parte in convivium collata. Sed hæc convivia quæ de symbolis agitabantur, non ultra epuli tempus duraturam inter convivas societatem inducebant. Soluto convivio, dissolvebatur etiam cœtus convivantium, nulla in posterum societatis aut sodalitatis lege constrictus nisi si quando pari conditione ad similes epulas congregari & convenire placeret. At ἐρανισταὶ corpus erant, plurium hominum certo numero ea conditione in unum collegium consentientium, ut menstruas stipes singuli conferrent ex quibus una vel semel in mense vel pluries convivarentur, communibus sumptibus. Hujusmodi sodalitas certorum hominum ad convivia communia una agitanda contracta distabat ab illo convivarum cœtu, qui de symbolis una cœnitare aliquando consueverant prout occasio eos in unum compellebat, aut ipsorum libido. Præterea δεῖπνον ἀπὸ συμβολῶν, quod ita vocabatur, multum differebat ab Erano Thiasotarum aut Eranistarum, etiamsi de sodalitate ipsa vel collegio taceamus, quod nullum fuit in cœnis & conviviis de symbolis convivantium comparatis. Symbolæ quippe & ἔρανος multum differunt. Stipis collaticiæ nomen ἐράνου proprie convenit qua à pluribus per mensses singulos collata, convivia inde Eranistarum instruebantur. At Symbolæ partes erant cœnæ, & mattyæ quas quisque convivarum in cœnam pro virili conferre & afferre tenebatur. Hinc Attici dicebant teste Polluce, de his qui magnas afferebant lautasq; symbolas, μακρὰς eos διδόναι συμβολὰς, hoc est, ut ipse interpretatur, μεγάλας. Exẽpli gratia si tres una cœnaturi essent de symbolis, unus pro sua symbola leporẽ conferebat in medium, alter perdicem, tertius porculum lactentem. Hæ sunt symbolæ, longe ab Erano differentes. Id colligi potest ex his versibus Alexidis apud Athenæum lib. VIII.

Ἤξα φέρουσαι συμβολὰς τοίνυν ἅμα.
Πῶς συμβολάς; ταινίας οἱ Χαλκιδεῖς,
Καὶ τοὺς ἀλαβάστους συμβολὰς καλοῦσι χαῦ.

Subjicit ibidem ipſe auctor, Symbolam quam una potaturi in convivium afferebant apud Argivos vocari χῶν, id eſt, χοῦν, vini nempe congium; at μερίδα, hoc eſt, partem, αἶσαν. Nimirum partes ejuſmodi quæ ederentur, ut pullus gallinaceus, pipio, turtur, armus ovillus, & ſimilia. Male igitur Euſtathius apud Homerum, qui ἔρανον cum συμβολῇ eamdem facit, & ἐρανιστὰς exponit τοὺς ἐξ ἐράνων, ὅ ἐστι συμβολῶν, συνδειπνοῦντας, item ἔρανον eſſe τὴν ἀπὸ κοινῆς συμβολῆς ἤγουν καταβολῆς καὶ δαπάνης πολλῶν τινῶν γινομένων εὐωχίαν. Certe ſi per συμβολὴν intellexit Euſtathius καταβολὴν, ut heic explicat, id eſt, collationem vel præſtationem, nihil ille peccaverit. Sed non ita Græci veteres. Nuſquam συμβολῆς meminit Pollux in expoſitione τῶν ἐράνων, ſed καταβολῆς, φορᾶς, & εἰσφορᾶς. Heſychius quidem ἔρανον etiam exponit τὸ ἐκ συμβολῆς δεῖπνον. Quod non ita fortaſſe eſt interpretandum ut ſit convivium ἀπὸ συμβολῶν. Nam numero multitudinis ita fere ſemper hæc convivia nuncupare Græci amant. Quia enim unuſquiſque ſymbolam ſuam conferret, ex pluribus ſymbolis conſtabant, ideoque ἀπὸ συμβολῶν appellata. Sed συμβολὴ fortaſſe pro conventu, & multitudine πολλῶν συμβαλλομένων una coëuntium explicanda eſt apud illum Grammaticum. Quod etiam Erano convenit. Et ſic plane Athenæus lib. VIII. ἔρανοι δέ εἰσιν, αἱ ἀπὸ τῶν συμβαλλομένων εἰσαγωγαί· ἀπὸ τοῦ συνερᾶν καὶ συμφέρειν ἕκαστον. Qui locus non eſt vulgo intellectus viris Græce doctiſſimis. Εἰσαγωγαὶ ibi ſunt εἰσφοραὶ, illationes vel collationes. Sic εἰσάγει pro εἰσφέρειν apud Heſychium. Et εἰσαγειόχασι, pro εἰσενηνόχασιν. Item, εἰσαγειοχώς, εἰσενηνοχώς. Exponit igitur ἐράνους eſſe illationes ἀπὸ τῶν συμβαλλομένων, ab his qui una congregantur & conveniunt ad cœnam. Hi & συναγόμενοι

γάμοι dicebantur, & συνάγειν qui sic convenirent. Unde & συναγώγιμα convivia hujusmodi appellata. Quæ vox de omnibus epulis potest usurpari in commune celebratis, sive de symbolis fierent, sive ex erano. Hæc erit ergo συμβολὴ quam intellexit Hesychius, sive pro εἰσφορᾷ τῶν συμβαλλομένων, & collatione ipsa, quod non est rejiciendum, sive pro ipso cœtu. Ut ut sit, Eranos lõge aliud convivii genus ab illo quod de symbolis dicebatur. Addit Athenæus, ἀπὸ τοῦ συνερᾷν καὶ συμφέρειν ἕκαστον. Per συμφέρειν, vel συνεισφέρειν explicat illud συνερᾷν. De quo nos supra. Ἔρανος & convivium ipsum significat, & stipem quæ conferebatur. Ab hoc longe alia convivia de symbolis. Quas Latini ita etiam dixere retento Græco vocabulo, quia vocem non haberent qua proprie eam exprimerent. Symbolæ quidem collationes, sed generale istud nomen etiam ad pecuniam. At symbolæ illæ conviviorum non in pecunia datæ & collatæ, sed in ipsis speciebus, & variis ferculis ciborum. Dicat aliquis, an non & ita convivia agitari solita ut etiam pecunia conferretur viritim à convivaturis? Hodieque hoc fit; quid ni & olim? Certe & olim factum, sed hujusmodi convivia dicebantur ἐπιδόσιμα, vel ἐξ ἐπιδόσεως, eoque diversa à symbolis. Athenæus lib. VIII. ὀνομάζουσι δὲ οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἐπιδόσιμά τινα δεῖπνα ἅπερ Ἀλεξανδρεῖς λέγουσιν ἐξ ἐπιδομάτων. Eadem erant dicta & ἐξ ἐπιδόσεων. Sic vocata in quæ singuli pro parte pecuniam erogabant, non ut vir summus censuit quæ confierent ex ea pecunia quam conferebant sodales ultra id quod tenebantur ex pacto vel ex infelici jactu aleæ. Ἐπίδοσις simpliciter est contributio pecuniæ quæ etiam publice olim usitata erat apud Athenienses in ærarii inopia, cum pro se quisque quod vellet aut posset elargiretur, & in ærarium publicum inferret ad explicandam ejus angustiam. Ἐπιδόσεις fieri ac celebrari tum dicebantur, id est, intributiones vel contributiones,

nes. Inde exponendum illud di[illegible] apud Athenæum lib. IV. de Phoco Phocionis f[illegible] diffluente ac nepotatu perdito: ἐπιδόσεων δέ, inquit, ποτὲ γινομένων παρελθὼν καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἔφη, ἐπιδίδωμι κἀγώ. καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὁμοθυμαδὸν ἀνεβόησαν εἰς ἀκολασίαν. Non animadverterunt viri docti hoc dicto Atheniensium alludi ad ἐπιδόσιμα convivia nepotū hujusmodi & gulæ magistrorum qualis fuit Phocus. Cum ille ἐπιδίδωμι dixisset, quo significabat se cum aliis quoque largiri pro virili ut subveniretur publicæ necessitati, populus ita visus est accepisse quasi diceret se in convivium id conferre quod cum congerronibus suis de more esset celebraturus, in quod stipem quisque pro se ἐπιδιδόναι solebat. Cujusmodi convivia ἐπιδόσιμα dicta fuisse certum est. At vir summus in hac Atheniensium acclamatione ἐπιδίδωμι ea notione docet usurpatum, quasi pro crescere, & proficere positum esset. Quod naso caret, & plane etiam ratione. Ἐπιδιδόναι quidem est etiam increscere, & incremento proficere, & ἐπίδοσις incrementum, sed & pro illatione sumitur; ut ἐπιδιδόναι similiter pro largiri, dare, porrigere. Glossæ; ἐπιδίδωμι, *porrigo*. Item: ἐπίδοσις, *porrectio*. Latino-Græcæ optime: *Porrigit*, ἐπιδίδωσιν, ὀρέγει. Ἐπιδόσιμα igitur convivia, vel ἐξ ἐπιδόσεων, & ἐπιδομάτων, ea differebant ab illis quæ ἀπὸ συμβολῶν vocata, quod in istis species ipsæ ac cibi vel missus collati, in illis pecunia. Ἔρανοι vero erant proprie convivia ἐρανιστῶν qui sodalitatem ad hoc inierant, & collegium composuerant ut una ex stipe collata à singulis epularentur. Convivium ipsum ἔρανος, & stipes ipsa eodem nomine. Unde ἐξ ἐράνου εὐωχία. Nec aliter ἐρανισταὶ accipiendi quam de his sodalibus & collegiatis, quoties eorum apud veteres occurrit mentio, ut apud Aristotelem lib. IV. Nicomacheorum cap. II. οἷον ἐρανιστὰς γαμικῶς ἑστιῶν, καὶ κωμῳδοῖς χορηγῶν ἐν τῇ παρόδῳ, πορφύραν εἰσφέρων. Hæc pro exemplo ad-

adfert eorum qui in parvis atque ubi minime oportet sumptuosi sunt, & magnifici videri præter rem volunt, & παρὰ μέλος. Quæ verba minime intellecta interpretibus nõ miror cum usq; adhuc quid essent ἐρανισταὶ ignoratum fuerit. Eranistarum convivia ex stipe collaticia modica & non magno sumptu, ut hinc apparet. Eveniebat aliquãdo, ut unus ex eranistis ceteros sodales convivio exciperet non cõmuni impensa ex stipe omnium collecta sed propriis sumptibus. Qui igitur Eranistas accipit pari apparatu, & magnificentia ac si nuptias celebret, παρὰ τὸ δέον sumptus facere eum dicit Aristoteles & ad solam divitiarum ostentationem. Andronicus: Οἷον ἐρανιστὰς ἑστιᾷ πολυτελέστατα ὥσπερ ἐς γάμους ἐποίει. id est, Et *Eranistas, id est, sodales suos & collegas magnifice excipit æque ac si nuptias faceret.* Vir doctus interpres perperam vertit: *qui symbolam in cœnam contulerunt.* Quomodo enim liberalis & splendidus possit videri aliquis in excipiendis convivis qui singuli symbolam in cœnam contulerunt? Nec enim puto heic ἑστιᾷν dici ἐρανιστὰς qui convivio instruendo à cæteris eranistis præfectus esset, quod de communi impensa parare necesse haberet. Hoc quippe ineptum. Ille ἑστιᾷ proprie qui suo sumptu convivas accipit. At Eranistæ ac sodales, cum quibus sæpius convivaris ex ære omnium collaticio, si quando eos ad te invites non tam splendide accipiendi sunt & opipare, homines nimirum noti & familiares, & ex eodem collegio, quam si nuptias celebrares. Hic enim sumptus fit παρὰ τὸ δέον, & ridicula profusionis erga tales jactantia. Potuerit fieri ut & invicem mutua inter se factitarint convivia Eranistæ. Ex. gr. ut unus hoc mense ex collegiatis totum collegium acciperet, ex stipe collaticia hujus mensis, alter sequenti mense similiter suo munere fungeretur, & sic in orbem ceteri. Nam & Hesychius ἔρανον τὸ κατὰ μέρος δεῖπνον inter alia quoque interpretatur. Quod mutitationem con-

viviorum significat. Sive suo sumptu hoc facerent, sive communi, cum singuli sua vice omnes exciperent, non paria conviviis nuptialibus debuerunt esse ista Eranistica convivia. Sed nec sequentia illa apud Aristotelem, καὶ κωμῳδοῖς χορηγῶν, ἐν τῇ παρόδῳ πορφύραν εἰσφέρων, satis assequutus est Andronicus, neque Andronicum interpres. Πάροδος quid esset non ille intellexit, nec quid κωμῳδοῖς χορηγεῖν. Non enim dixisset in sua Paraphrasi, καὶ τοῖς κωμῳδοῖς χορηγῶν παριοῦσι. Nec scio etiam quid sit quod voluit doctus interpres, qui vertit, *aut qui comicis ad se venientibus omnia prabet.* Norunt vel mediocriter Græce eruditi quinam dicerentur χορηγεῖν κωμῳδοῖς, qui sumptus nimirum omnes facerent, quos comœdia aliqua in scena agenda postularet. Πάροδος in scena fuit via vel transitus, dextra & sinistra, qua in proscenium intrabant actores. Pellibus sterni vulgo solebat. qui purpura eum sternendum curarent, ut Megarenses, stulte ac præter decorum magnificentiam ostentare dixit Aristoteles. Verba Andronici satis recte haberent si sic legerentur: καὶ τοῖς κωμῳδοῖς χορηγῶν παριοῦσι, καὶ χρήματα φιλοτίμως ἀναλίσκων ἐν αὐτοῖς, ὥσπερ εἰς κενὸν ὄφελος, ποιεῖ ἐν ταῖς κωμῳδίαις ἀντὶ κωδίων, ἃ παραπετάσματα ἦν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, πορφυρίδας ἔχειν, ὥσπερ οἱ Μεγαρεῖς. Per κωμῳδοὺς παριόντας intelligit actores in scenam intrantes & transeuntes, & sic πάροδον comœdorum exprimere voluit. At πάροδος etiam dicebatur ingressus chori in scenam. De quo etiam hic posset accipi, & melius quidem. Πάροδος in navi est via quam Latini *Ageam* vocabant, qua utrimque à puppe ad proram, & à prora ad puppim transibant nautæ. Ita & πάροδος in theatro. Sed nec de aulæis theatri aut παραπετάσματι hic locus sumendus, ut fecit Andronicus, sed de ὑποστρώματι. Sive enim de παρόδῳ chori in orchestram procedentis accipiamus, sive de παρόδῳ actorum, viam illam purpureis vestimen-

tis ſtratam intelligere debemus. Hoc enim honoris cauſa fiebat, ut ſubſterneretur pedibus ambulantium purpura. Sic apud Æſchylum reducem Agamemnonem excipit Clytæmneſtra in tragœdia cognomine. Nam de curru deſcendenti jubet ancillas veſtimenta purpurea ſubſternere.

Δμωαί, τί μέλλετ' αἷς ἐπέσταλται τέλος
Πέδον κελεύθου στρωννύναι πετάσμασιν;
Εὐθὺς γενέσθω πορφυρόστρωτος πόρος.

Hunc ille honorem recuſat, & ſolis Diis habendum eſſe monet:

Μηδ' εἵμασιν στρώσασ' ἐπίφθονον πόρον
Τίθει. θεούς τοι τοῖσδε τιμαλφεῖν χρεών.

Sic Megarenſes *τὴν πάροδον* Chori, hoc eſt, ingreſſum in Orcheſtram purpura ſternendam curabant. Plus honoris choro exhibebant, quam actoribus. Plus ſumptus in chorum faciebant, & magnificentius eum ornabant. Inde *χορηγοὶ* dicti à parte qui ſumptus ſcenæ præberent in totam fabulam, non in ſolum Chorum, ut quidam arbitrati ſunt. Hinc apud Plautum in Trinummo: *ornamenta ab chorago ſumito.* Inde & choragium. Atque hæc obiter. Ut ad rem redeam, ſi quis eſt profecto qui ſe hactenus ſcire putavit quid eſſet *ἔρανος* & *ἐρανιστῶν* collegium vel ſodalitas, nunc his edoctus fateatur oportet ſe neſciviſſe antea quid eſſet, & qua ratione differret, cum à convivio de ſymbolis dicto, tum ab Erano quo amici ab amicis pecunia collecta in ſua inopia & difficultate æris alieni ſublevabantur. Hic Eranus, ut jam docuimus, fuit mutui quædam ſpecies gratuiti, qua velut ſtipem ab amicis corrogabat qui creditoribus non habebat unde ſolveret. Ubicunque porro apud Græcos auctores fit *συλλογῆς* mentio in Erano, non de Eraniſtarum ſocietate id intelligendum, ſed de collecticia illa ſtipe quam amicus inops ab amicis ditioribus veluti emendicabat. Lib. XIII. Athenæi hæc verba ſunt Lyſiæ de Æſchine:

ὅτως

ὅτους δ' ἐράνους συνείλεχε), τὰς μὲν ὑπολοίπους φορὰς οὐ κατατίθησιν, ἀλλὰ περὶ τοῦτον τὸν κάπηλον ὡς περὶ στήλην διαφθείρονται. Quæ Casaubonus accepit de erano ad dissolvendum æs alienum collato, & horum hunc sensum esse ait, *pecuniam omnem quam ab amicis potest Æschines corradere nomine Erani, non impendi ab eo in solvendis bona fide reliquiis pensionum quas debet, sed universam apud proximum cauponem perire,* &c. Hæc vera esse possent si συλλέγεσθαι idem esset quod συλλέγειν. Sed συλλέγεσθαι est convenire, coire in unum, συλλέγειν colligere & corradere quod de illis dicitur qui Eranon ab amicis colligebant. A verbo συλλέγειν fit nomen συλλογὴ, id est, collectio. At ἀπὸ τοῦ συλλέγεσθαι σύλλογος, id est, cœtus & conventus hominum qui ad convivium cõgregantur, aut etiam ad alias res. Quod igitur dixit Lysias de Æschine, ὅσους ἐράνους συνείλεχε), de conviviis quibus tanquam unus ex eranistis interfuit intelligendum. *Quibuscunque*, inquit, *conviviis ex eranistarum collaticia stipe instructis interfuit, pensiones quibus reliquatus est, non dependit.* Sic enim ὑπολοίπους φορὰς interpretari placet, pensiones sive functiones quibus ipse reliquator extitit. Ἐκλιπεῖν φορὰν dicebantur in collegio Eranistarum qui ὑπολοίπους φορὰς non solvebant: qui reliquationes pensionum faciebant. Multa alia sunt loca auctorum quæ viri docti prave intellexerunt, quæ hic, ne sim longior, non attingam. Satis est, quod ex istis, quomodo illa exponenda sint, non nimis tardos instruximus. Eranus autem ad æs alienum amici dissolvendum ab amicis collatus, alia res ut diximus fuit, & haud multum mutuo gratuito dissimilis, immo mutui quoddam genus. De quo apud Terentium in Phormione:

Interea amici, quod polliciti sunt, dabunt.
Inde iste reddet.

Et nescio an ita capienda sint apud Plautũ hæc verba:

Nam si mutuo non potero, certum est, sumam fœnore.

Ab

Ab amicis enim mutuo ſumebatur, à trapezitis fœnore. Certe verſus Cæcilii apud Nonium eo videtur plane trahendus: *Ad amicos curret mutuatum, mutuet mea cauſa.* Amicos dicit, non ad amicum. Quod enim amici multi mutuo dabant, erat plane ἔρανος, qui pecuniam amico commodabant ad aliquod tempus, quæ proprie χρῆσις pecuniæ dicebatur, id eſt, commodatum. Sed & omne mutuum χρῆσις Græcis, quod ſine uſura datur. Unde apud Suidam inter δανείσασθαι & χρήσασθαι diſcrimen quod hoc ſit ab amicis mutuo ſumere ſine uſuris, illud fœnore à quolibet, ut ab argentariis & nummulariis. Nec intereſt porro utrum amicus unus ſummam amico qua opus habet commodet, an plures conferant quam totam ab uno non poſſit auferre. Ariſtoteles certe de his eranis amicorum exponendus eſt in VIII. Ethicorum, ubi duo genera amicitiæ ob quæſtum & compendium inſtituendæ genera ſtatuit, unum νομικὸν, alterum ἠθικόν. In illa venditio & emptio de manu in manũ locum habet & etiam fœnus, ſive mutuum fœnebre, ut diximus ſupra: in hac Eranus, cum amicus amico gratificatur, & pecuniam commodat. ἡ δ' ἠθικὴ, inquit, οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς, ἀλλ' ὡς φίλῳ δωρεῖται, ἢ ὅτι δή ποτε ἄλλο, κομίζεσθαι δ' ἀξιοῖ τὸ ἴσον ἢ πλέον ὡς οὐ δεδωκὼς, ἀλλὰ χρήσας. Ubi δωρεῖσθαι non eſt donare, ſed dare quod repetas, τὸ χαρίζεσθαι, ut ante explicavimus. Ex quibus patet etiam, in Erano ſive mutuo amicorũ interdum etiam, τὸ πλέον, id eſt, uſuram exigi ſolitam, ὡς οὐ δεδωκὼς ἀλλὰ χρήσας, tanquam qui non donaverit ſed mutuo dederit. Hinc τὸ χρῆσαι τοῦ δανεῖσαι αἱρετώτερον Grammatici fuiſſe obſervant, quod illud inter amicos locum haberet, hoc inter extraneos. Utcunque ſe res habeat, hoc inter ἔρανον & χρῆσιν diſtat, quod omnis ἔρανος etiam eſt χρῆσις, non omnis χρῆσις eſt ἔρανος. Quod enim mutuum à pluribus ſimul conferebatur, & quod unus à multis amicis colligebat, & mutuo ab illis accipiebat,

id proprie ἔρανος Græce dictus. Quod unus autem mutuo dabat, id χρῆσις & mutuum, non ἔρανος. Vox enim ἔρανος Græcis quocunque sensu accipiatur, multitudinem designat. Cum pro epulis accipitur, non unius μονοτρόφου cœnam significat, sed convivium, & plurium una cœnantium cœtum. Sic & pro collegio vel corpore multorum sodalium sumitur. Si amicus adjuvandus veniret, fœnore laborans, aut alias inopia pressus, quem plures pecunia mutuo data sublevarent, reddenda quandocunque posset, ea pecunia ἔρανος, ex multis collecta, à multis in unum collata. Collatio est ex parte mutuo dantium, collectio ex parte accipientis, qui à pluribus eam summam corrogabat quam ab uno non posset obtinere. Hinc ἔρανον Grammatici, & συνεισφορὰν interpretantur, & συλλογήν. Hesychius: ἔρανον, συνεισφοράν. Item ἐράνους, συλλογάς. Sed & δόσιν πολλῶν esse dicit, vel ἐκ συνεισφορᾶς δῶρον. Sed & ἀντάπόδοσιν explicat, & recte. Ut enim plures uni dabant, ita unus pluribus reddebat. Ἀνταπόδοσις autem est mutuum. Reddi solitum ἔρανον ut mutuum, supra docuimus. Demosthenes apud Lucianum se multis amicis ἐράνους συνδιαλύσασθαι dicit, hoc est, eos adjuvisse in dissolvendis debitis Erani nomine quem collegerant, contractis. Quinimmo & cum accessione, id est, usura aliquando id sibi reddi amici qui Eranon cōtulerant postulabant, ut ex verbis Aristotelis quæ supra retulimus, satis liquet. Nec sane mirum. Quid enim si ille qui Eranon acceperat, aliquo casu dives extitisset, & quidem omnibus illis à quibus pecuniam ante corraserat, locupletior, nonne justum fuit ut in reddenda pecunia, quam diutius si forte retinuerat, aliquid præter sortem usuræ nomine præstaret?. Iniquum quippe esset tamdiu amicos suæ pecuniæ usu carere, & damnum forte eo nomine non leve perferre, nec quicquam vice interusurii accipere ab eo præcipue qui nunc in re foret maxime

lauta

lauta & abundanti. Eleemosynæ tamen etiam speciem præ se tulit. Inter vias enim colligebatur, & si quis nollet amico ea in re gratificari, satis erat declinare de via cum à longe videret qui eranum colligebat, & recta domum contendere. Theophrastus in Characterismo illiberalis: καὶ φίλου ἔρανον συλλέγοντος προσειδόμενος ἀποκάμψας ἐκ τῆς ὁδοῦ οἴκαδε πορεύθηναι. Sic mulierculæ nostrates faciunt in plerisque Galliæ urbibus, quæ tempore quadragesimali collectas pro concionatoribus faciunt, urbem ea gratia perreptantes, solis quos obvios in plateis habent, negotium facessunt, & lacinia vestis apprehensa stipem exigunt. Quæ collectio nomen etiam ἐράνου potest ex merito sumere. *Stipem* quoq; Latini dicunt pro Eleemosyna, ut ante observavimus, iidemque Latini ἔρανον stipem solent reddere. Præter Glossarum auctorem Theophilus etiam id notat lib. II. Instit. cap. De rerum divisione: καὶ αἱ τῶν δήμων ἐκκλήθησαν σιπενδιάριαι ἐντεῦθεν, ὅτι σίπες ἐστὶν ὁ ἔρανος, ἤγουν ἡ κατὰ μικρὸν γινομένη τῶν ἀργυρίων καὶ τῶν ἄλλων συλλογή. Ad summam Eranus Eleemosyna est si non reddatur, si reddatur, mutuum est. Qui poterant, jus & mos erat ut redderent. Theophrastus in characterismo dissimulatoris Eranum colligentes & mutuum rogantes jungit: καὶ πρὸς τοὺς δανειζομένους, καὶ ἐρανίζοντας ὡς οὐ πωλεῖ, καὶ μὴ πωλῶν φησὶ πωλεῖν. Qui locus misere vitiatus, defectu aliquot vocum insuper laborat. Nec enim ἐρανίζοντας Græci dicunt qui ἔρανον exigunt & colligunt, sed ἐρανιζομένους, ut ante adstruximus. Nam ἐρανίζοντες sunt à quibus exigitur, & qui præstant. Deinde quæ ratio, ut hic εἴρων ac dissimulator, amicis mutuam rogantibus pecuniam aut stipem petentibus respondeat se nihil vendere? Hoc esset proverbio Græco locum facere: Ἄμας ἀπῄτουν, οἱ δ' ἀπηρνοῦντο σκάφας. Ut integer sit & sanus, sic debet resarciri & legi: καὶ πρὸς τοὺς δανειζομένους, καὶ ἐρανιζομένους εἰπεῖν ὡς οὐκ ἀργύριον εἴη. Πρὸς δὲ

τοὺς

τὰς ἀντηκούσας ὡς οὐ πωλεῖ, καὶ μὴ πωλῶν φησὶ πωλεῖν. Nunc omnia ibi plena & plana. In caritate præterea annonæ solebant apud Athenienses, qui inter cives essent opulentiores, pauperioribus subvenire, & sumtus ad vivendum suppeditare. Quæ subventio ἐράνου etiam appellationem induebat. Illustris de ea re locus apud eumdem Theophrastum ubi describit ostentatorem. Alazon ille ibi jactat se plus quam quinque talenta insumpsisse caræ annonæ temporibus, ad inopes civium sublevandos, & coram ignotis, ut ratio dicti sibi constet, jubet calculum poni, & summam subduci; qua subducta pro quinq; talentis decem impensa in Eranos pauperum inveniuntur. Verba, quibus hoc dixit, vulgo mendosissima, sic jam olim emēdavimus: καὶ ἀγνώστων δὲ παρακαθημένων, κελεῦσαι θεῖναι τὰς ψήφους, καὶ ποσῶν αὐτὰς καθ' ἑξακοσίους, κατὰ μνᾶν, καὶ προστιθεὶς πιθανὰ ἑκάστοις τούτων ὀνόματα καὶ ποιῆσαι δέκα τάλαντα, καὶ τοῦτο φῆσαι εἰσενηνοχέναι εἰς ἐράνους αὐτῶν. Scribitur in excusis, καθ' ἑξακοσίους κατὰ μίαν. Quæ vir summus vertit: *qui ut sexcenti reperiantur, calculis sigillatim multiplicatis.* Quod nihil est. Si sexcentos ponas quibus ille ostentator se stipem dedisse profitetur, & singulis minam dederit, decem omnino talenta efficies. Hoc est, quod dixit, καθ' ἑξακοσίους κατὰ μνᾶν. Fuere porro qui non ipsi stipem illam colligerent ab amicis, quos fortasse verecundia impediebat, sed allegabant qui pro se rogarent. Hi tanquam Erani quo opus amicus habebat redemptores erant. Ut ecce verbi gratia aliquis opus habet centum aureis, quos ab amicis, quia plures sunt, potest corrogare. Existit qui hanc operam pro ipso velit sumere & amicos illos sollicitare ad stipem conferendam. Si plus colligat, hoc ipsius lucro cedit, centum tantum aureos quibus indigebat cui hanc operam navavit, dat. Hi ἐρανέμποροι dicebantur. Hesychius: ἐρανέμποροι, οἱ ἐξ ἐράνων ἐμπολῶντες. Non tam bene de his exponeretur, qui Eranos redime-

redimerent collatos ad conviviaEraniſtarum collegii. Certam illi ſtipem conferre ſoliti menſtruam, certus erat conferentium numerus. Nullum inde lucrum poterat ſperari collectori. Deinde in communem arcam omnes conferebant, quæ apud unum ex collegiatis, ut veriſimile eſt, ſervabatur. At in Erano amicorum colligendo, cum alii plus, alii minus conferrent, & res voluntatis eſſet, qui colligendam hanc ſtipem alterius nomine conduxerat ea lege ut certam redderet inde ſummam, poterat quod ſupra eam ſummam corraſiſſet lucrari, mercedis nomine quia amicum onere quærendi & colligendi levaſſet.

Cap. IV.

Vtrumque mutui genus, δάνειον & ἔρανον crediti nomine Latinis poſſe dici. Quod ſub uſuris & ſine uſuris creditur creditum eſſe. Creditum proprie dici quod creditur ea lege ut reddatur idem genere, non ſpecie. In creditum iri ſolis rebus, quæ pondere, numero & menſura conſtant. Credendi tamen vocabulum etiam ad commodatum & pignus porrigi. Creditum etiam differre à mutuo, ut genus à ſpecie. Quomodo hæc concilientur. In lacrimas ire, & flammas & maciem & ſenium. Aliud creditum cum per ſe dicitur, aliud cum in creditum itur. Cum res fit accipientis in creditum iri dicitur. Credendi vocabulum latius patere. Credita pecunia proprie de mutuo. De pignore ac depoſito non dici. Fiduciatam vocari pro pignerata, non creditam. De fiducia. An idem cum pignore vel hypotheca. Paulus in libro ſententiarum correctus. Aliud fiduciatum & fiduciarium. In locato etiam in creditum itur cum res alia pro alia redditur. Alphenus explicatus. Crediti latiſſima ſignificatio. Ita diſtingui à mutuo, ut Græcis τὸ χρέος ἀπὸ τοῦ δανείου diſtat.

Aliud

Aliud esse cum res in creditum abisse alicui dicitur, aliud cum quis ire in creditum. Vtriusque loquutionis discrimen, non fuisse animadversum hodiernis Iurisconsultis. Res in creditum abit debitori quæ ab eo debetur. Creditor ipse it in creditum debitori qui ei pecuniam credit. Quæ ratio sit diversitatis in utraque loquutione. Relativa esse creditum & debitum. Creditoris appellatione comprehendi, cuicunque aliquid ex quacunque causa debetur. Debitum id omne esse quod debetur, ut Græcis ὀφείλημα. Stricta notione creditum de mutuo, hoc est, pecunia credita dici. Creditum ire pro credere antiqua loquutione. Forte ita reponendum apud Iurisconsultos pro in creditum ire. Ὄφλημα, & ὀφείλημα Græce differre. Χρέος Græcis Iurisconsultis idem quod Latinis creditum, & δάνειον mutuum. Græcis antiquis idem esse χρέος quod δάνειον. Basilicorum auctores male δανειστὴν reddere creditorem, cum latissima significatione sumitur. Δάνειον etiam fœnus esse. Aliud esse usuram quam fœnus. De nomine usuræ. Latinis usum sic proprie appellari. Alias etiam mercedem dici quæ pro usu alicujus rei datur, ut vectura quæ pro vectione. Vsuras nomine multitudinis potius appellari eam mercedem, quam usuram. Eo modo ab usura qui est usus, proprie à Iurisconsultis discerni. Vsuras alias ex fœnore esse quæ proprie fœnebres, alias ex alia causa quæ non fœnebres.

VTrumque mutui genus, quod *δάνειον* dicitur, & quod *ἔρανος*, *crediti* appellatione apud Latinos venire posse, certum est. Immo quocunque modo pecunia credatur sive cum usuris, sive sine usuris, *creditum est*, dum modo ita credatur, ut idem genere reddatur, non specie. Nam si eadem species redderetur, tum in crediti non

caderet appellationem, sed in alium contractum. Id clare Paulus ostendit leg. II. De rebus creditis, his verbis: *Mutui datio consistit in his rebus quæ pondere, numero, mensura consistunt, quoniam eorum datione possumus in creditum ire, quia in genere suffectionem recipiunt per solutionem, quam in specie. Nam in cæteris rebus ideo in creditum ire non possumus, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest.* Ergo in creditum iri poterat solis illis rebus quæ pondere, numero, & mensura constabant, quia eorum datione aliud quoque pro alio creditor vel invitus accipere cogebatur, dummodo genus idem sufficeretur, etsi non eadem species redderetur. Ut si libram auri à te mutuo accepi, dum libram auri reddam, etsi non illam ipsam quam dedisti, sed auri alterius, satis erit, quia aurum est quod redditur, eodem pondere. Similiter si centum denarios dederis mutuo, totidem ego si reddidero, quamvis non eosdem denarios, nihil amplius poteris petere; & in creditum isse his denariis poteris dici. Æque id dicatur & in his quæ mensura consistunt. Dedisti mihi mutuo tritici modium. Debeo tibi reddere modium quoque tritici non ejusdem, sed eadem mensura. Extra eas res, quæ pondere numero & mensura continentur, quas quis alicui crediderit, non potest aliud pro alio creditori obtrudi. Ut si equum tibi commodavero, aut bovem pignori dedero, non poteris mihi alium bovem, aut alium equum reddere, sed illum ipsum quem dedi teneberis restituere. *Credendi* enim vocabulum etiam ad ea quæ commodato & pignori dantur extenditur. *Ergo*, inquit Jurisconsultus, *creditum à mutuo differt, quomodo genus à specie. Nam creditum consistit extra eas res quæ pondere, numero & mensura continentur.* leg. III. D. de rebus creditis. Idem tamen paulo ante dixit solis his rebus *in creditum iri posse, quæ pondere, numero, ac mensura consisterent.* Ergo creditum & mutuum

mutuum plane idem. Nam mutui datio, ut ipſe dixit leg. II. D. eodem, in his rebus conſiſtit quæ pondere, numero & menſura conſiſtunt. Quomodo igitur hæc conciliari poſſunt & convenire, ut *in creditum eatur* illis tantum rebus quæ quantitate conſtant, in quibus & ſolis mutui datio conſiſtit, & nihilominus *creditum* à mutuo differat, ut genus à ſpecie? Si creditum eſt generis nomen, in creditum itur omnibus rebus quæ ſub hoc genus cadunt, & proinde etiam illis quæ extra pondus, numerum & menſuram ſunt, in quibus mutuum conſiſtit, quod ſpecies eſt tantum crediti. *In lacrimas ire* dicuntur qui lacrimant. Ut apud Virgilium: *Ire iterum in lacrimas.* In hac loquutione *lacrimæ* non aliam ſignificationem habent quam cum ſolæ per ſe pronuntiantur. Sic apud Ovidium, *in flammas abiit:* Nec *flammæ* hic alia notione dicuntur, quam ſi flammas abſolute enuntiavero. Ita & *in maciem ire & abire* qui emaciantur; & *in ſenium ire*, qui ſeneſcunt, apud auctores eodem ſenſu legimus, quo *ſenium* per ſe, & *macies* uſurpata reperiuntur. Solis Iuriſconſultis licebit ſtatuere aliud *creditum* eſſe cum ſolum dicitur, aliud ſignificare cum *in creditum itur.* Etenim *in creditum iri* de mutui datione ſola uſurpatur quæ in rebus ponderis numeri & menſuræ conſiſtit, *creditum* vero à mutuo differet, quia præter has res quæ mutuo dantur, etiam in his conſiſtit, quæ pondere numero & menſura non continentur. Hoc tamen verum eſt. Nam & Alphenus leg. XXXI. D. locati, ita ſcripſit: *Reſpondit, rerum locatarum duo genera eſſe: ut aut idem redderetur, ſicuti cum veſtimenta fulloni curanda locarentur: aut ejuſdem generis redderetur, veluti cum argentum puſulatum fabro daretur, ut vaſa fierent, aut aurum ut annuli: Ex ſuperiore cauſa rem domini manere: ex poſteriore in creditum iri.* In creditum itur ergo tantum cum res fit accipientis, & rem eamdem, non ſpecie, ſed genere,

tenetur reddere qui accepit. Quod in mutuo duntaxat locum habet. Credendi autē vocabulum etiam ad depositum & pignus pertinet, ut Paulus diserte dixit leg. 1. D de rebus creditis. *Ideo*, inquit, *sub hoc titulo prætor & de commodato & de pignore edixit. Nam cuicunque rei assentiamur, alienam fidem sequuti, mox recepturi quid ex hoc contractu crediti dicimur.* Potest & ad depositum extendi. Nam fidem ejus præcipue sequimur apud quem rem nostram, ut servetur, deponimus. Quippe, ut ait Aristoteles, in Problematis, sect. xxix. οὐδεὶς παρακαταθίθεται μὴ πιστεύων. Ideo & turpius ác scelestius haberi dicit, pecuniam depositam fraudare, quam creditam, id est, mutuo datam. Præter damnum enim quod dat, etiam fidem violat, & quidem amico. Ut amico fidem habet qui depositum ei credit. At cuilibet etiam ignoto mutua pecunia creditur. Si verbum *credendi* tam late patet ut etiam ad pignus & depositum & commodatum possit porrigi, ergo & *creditum* ad utrumque quoque pertinebit, & alia plurima in quibus fidem alienam sequuti aliquid credimus. Quid enim *creditum* quam id quod credidimus alienæ fidei? Mirum tamen *creditæ pecuniæ* nomine, mutuo tantum datam intelligi, non depositam apud Latine loquentes, immo ne apud Jurisconsultos quidem aliter. Sed nec *rem creditam* apud eos uspiam legimus pro deposita. *Fiduciam* quidem vocant pignus vel hypothecam. Ut apud Paulum lib. II. sententiarum, titulus est, *de commodato, deposito, pignore, fiduciave.* Ubi fiduciam à pignore distinguit. ergo pro hypotheca posuit, ut & lib. III. cap. VII. *Rem legatam testator si postea pignori vel fiduciæ posuerit*, id est, hypothecæ. At Isidorus fiduciam & à pignore & ab hypotheca separat. De quo infra. Alibi idem Paulus fiduciam cum pignore confundere videtur, & *fiduciarium servum*, pignori oppositum appellat. Hic rem *fiduciæ datam*

quæ

quæ pignori vel hypothecæ data est, nunquam tamen creditam pro eodem dixit. Quamvis enim alienæ fidei credat qui apud aliquem rem suam deponit, & qui illam fiduciæ dat, quia nimirum illi fidit, vel potius quia pro fiducia est debiti apud eum cui data est, nunquam tamen *rem creditam* pro fiduciæ data vel pignori memini legere. *Fiduciatam* potius dixeris quam creditam. Glossæ: *Fiduciatus*, ὑποτιθέμενος. *Fiduciat*, ὑποτίθει). *Fiducia*, ὑποθήκη, ἐνέχυρον. Inde apud Paulum *fiduciatus servus* potius dicendus, id est, fiduciæ positus, quam *fiduciarius*. Quod aliud est. Ut *fiduciarius emptor*, & *fiduciarius heres*, cujus fidei suam hereditatem ad tempus credit testator. Similiter & *rem fiduciatam* apud eum legere malim quam *fiduciariam*. lib. II. Tit. de lege commissoria. Si *creditor rem fiduciatam fecerit meliorem*. Aliud quippe esset res fiduciaria, ut *hereditas fiduciaria*, quæ alterius fidei commissa & credita est, quæ etiam *fidei commissaria* dicitur. *Fiduciata* autem res, quæ apud creditorem pro fiducia est, id est, pro pignore, id est, fiduciæ data. *Creditam* certe pro fiduciata nusquam legere est. Sed fac crediti æque latam esse significationem ac credendi, cur strictior erit crediti notio in ea loquutione qua in creditum iri dicitur ea re quæ mutuo sit data? Restringere quippe eam ad mutui dationem videtur Paulus. At Alphenus, quamcunque rem damus, ut recipiamus, non eandem, sed aliam ejusdem naturæ & qualitatis, pari pondere, numero, & mensura, *in creditum itionem* locum habere censet. Ut in locato cum argentum aut aurum fabro datur, ut vas aut annulum ex eo faciat, res non domini manet, sed abit in creditum, quia non idem illud aurum & argentum faber reddit qui faciendum annulum ex auro, aut vas ex argento accepit, sed aliud. Quod idem etiam in deposito obtinere respondit, si quis pecuniam numeratam ita deponat, & neq; clau-

ſam neque obſignatam tradat, ſed adnumeret. Tunc enim nihil aliud debet is apud quem depoſita eſt hæc pecunia, niſi tantumdem ſolvere. Ergo *in creditum ire* non tantum de mutuo dicitur, ſed etiam de locato & depoſito, ſi res fiat accipientis, & non eadem, ſed alia reſtitui debeat, modo ejuſdem generis & qualitatis. Certe, quod hoc modo locatum aut depoſitum eſt, cadit in ſpeciem mutui. Nam præterquam quod reddi debet, fit etiam accipientis. Ideo & aliud pro alio redditur, quod in alio genere depoſiti, & locati locum habere non poteſt, quandoquidem nec poteſt aliud pro alio ſolvi creditori. *Creditor* porro eſt non tantum qui pecuniam credidit, ſed omnis cui ex aliqua cauſa debetur, ut eſt in leg. XI. D. de verborum ſignificat. *ut ſi cui ex empto vel ex locato, vel ex alio ullo debetur*. leg. XII. D. eodem. *Creditum* ergo ſimiliter id erit omne quod ex quacunque cauſa debetur, non tantum ex pecunia credita. Hinc Græci juris interpretes creditum verterunt χρέος, & καθολικώτερον id eſſe nomen ſcribunt τοῦ δανείου, id eſt, mutuo. Harmenopulus lib. III. cap. tit. V. τὸ χρέος καθολικώτερόν ἐστι τοῦ δανείου. δάνειον μὲν γὰρ τὸ ἀπὸ δόσεως ἴνος καὶ καταβολῆς χρεωστούμενον, καὶ ἄλλο τι παρὰ τοῦτο οὐκ ὀνομάζεται δάνειον. *Crediti appellatio generalior eſt quam mutui. mutuum enim, quod debetur, ex datione & enumeratione cujuſque rei. Nec præter hoc aliud dicitur mutuum.* Melius dixiſſet, *mutuum enim eſt quod conſiſtit in datione rerum quæ pondere, numero, & menſura conſtant.* At χρέος καὶ αὐτὸ δάνειον, καὶ τὸ ἀπὸ λεγάτου, καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ τιμήματος πραθέντος ὑπολιμπανόμενον, καὶ τὸ ἀπὸ διαθήκης, καὶ ἁπλῶς τὸ ἀπὸ αἰτίας ὁποιασοῦν ὀφειλόμενον. *Creditum vero, & ipſum eſt mutuum, & præter id, quod ex legato, & quod ex reliquatione pretii rei venditæ, & quod ex teſtamento, & omnino quod ex quacunque cauſa debetur.* Ergo & quod ex locato & depoſito. Non tamen in omni de-

posito aut locato res in creditum abit, sed in eo tantum genere, quod supra diximus, in quo non eadem res restituitur, sed alia. Qua in loqutione *crediti* appellatio non tam laxa est ac generalis, quam in simplici ejusdem nominis enuntiatione. *creditum* enim dicitur etiam de omnium rerum debito, in quibus aliud pro alio invito creditori solvi non potest. At *in creditum ire* non possumus nisi earum rerum datione quæ in genere suffectionem recipiunt dum solvuntur, potius quam in specie, id est, in quibus aliud pro alio reddi potest, dum sit ejusdem generis, & qualitatis. In quo proprie mutuum versatur. Ergo in creditum ire tantum in mutui datione possumus? Immo etiam in deposito & locato, si eo modo res locetur, aut deponatur, ut reddi alia possit ejusdem substantiæ. Hoc est, si fiat accipientis. In summa, quodcunque fit accipientis, ita tamen ut debitor ejus rei existat, & pretium pro ea re solvere, aut aliam rem restituere debeat, *in creditum ei abire* dicitur apud Jurisconsultos. Res quippe dono data *in creditum abire* ei cui donata est non dici queat. Creditum enim relationem habet ad debitum, ut creditor ad debitorem. Nec intelligere possumus creditum aut creditorem, quin intelligatur etiam debitum & debitor. Cui merx vendita est, & pretium pro ea debet, ea merx ei in creditum abiit. Ulpianus leg. v. D. de Tributoria actione. *Sed si dedi mercem meam vendendam, & extat, videamus ne iniquum sit in tributum me vocari. Et si quidem in creditum ei abiit, tributio locum habebit. Enimvero, si non abiit, quia res vendita non desinunt esse mea, quamvis vendidero, nisi are soluto vel fidejussore dato, vel alias satisfacto, dicendum erit vindicare me posse.* Qui dedit servo mercem suam vendendam, si ea extat, non vocatur in tributum, quia res vendita non desinit esse domini nisi pretio soluto. Si non extat, sed jam pro ea servus pre-

tium ab emptore accepit, eam mercem, cujus pretium domino debet, & servo, *in creditum abiisse* dixit Jurisconsultus. Tunc ergo locus est tributioni quia res amplius vindicari non potest, sed pro ea debitor pretii ejus domino servus existit. Sic apud eumdem Ulpianum leg. III D. ad S.C. Macedonianum, id *in creditum abire filio familias* dicitur, quod ex causa emptionis debet, vel locati, vel quocunque alio contractu, in quo non ipsi pecunia numerata est: *Is autem solus senatusconsultum offendit, qui mutuam pecuniam filio familias dedit, non qui alias contraxit, puta vendidit, locavit, vel alio modo contraxit. Nam pecuniæ datio perniciosa parentibus eorum visa est. Et ideo etsi in creditum abiit filio familias vel ex causa emptionis vel ex alio contractu, in quo pecuniam non numeravi, etsi stipulatus sim, licet cœperit esse mutua pecunia, tamen quia pecuniæ numeratio non concurrit, cessat senatusconsultum.* Ex his verbis liquet, quacunque ex causa aut quocunque ex contractu aliquis aliquid debet id *in creditum ei abire* dici. Quo sensu & *creditum* in hac loquendi formula æque late patere constat quam cum per se solum enuntiatur. Ergo in locato ubi etiam res eadem quæ locata est reddi debet, locum habebit hæc in creditum abitio. Supra tamen contrarium apparebat in verbis Alpheni leg. XXXIII. D. locati. ubi dicebatur in ea sola specie locatarum rerum in qua non idem redderetur, *in creditum iri.* Et leg. II. D. si certum petatur, *in creditum iri,* in sola mutui datione rebusque quæ pondere numero & mensura constarent, Paulus definit. Non dubito quin hæc turbatura sint parum attentos lectores. Hæc igitur, ut distinctius intelligantur, operam dabimus. Non observarunt doctissimi hujus ætatis Jurisconsulti, alio sensu dici apud antiquos Jurisconsultos *rem in creditum alicui abire,* & *aliquem* ipsum *in creditum ire.* Res abit alicui in creditum, qui ad eam redden-

reddendam obligatur, quacunque ex causa id facere debeat, aut quocunque modo se debito illo liberet, sive aliam rem tam genere quam specie pro ea quam accepit solvendo, aliam genere, ut ex empto, aliam specie, ut ex mutuo: sive denique eamdem ipsam, ut ex locato, commodato, & deposito. Hinc servus, qui pro merce, quam vendendam à domino accepit, pretium exegit, & domino id debet, *in creditum* id *ei abire* dicitur. Sic filius familias qui alicui obligatus est ex causa emptionis aut locati, aut quocunq; alio contractu, id quod eo nomine debet *in creditum eidem abire* dixit Ulpianus leg. III. ad S.C. Macedonianum. Quo loco Duarenus notavit *in creditum ire* generaliter usurpari, non specialiter pro mutuum cõtrahere, ut in leg. II. De rebus creditis. Sed longe errat, ut opinor, cum aliis omnibus qui hæc non distinxerunt. *Res in creditum abit* debitori, quacunque ex causa aut contractu eam debet. *In creditum* vero *ire* creditor debitori dicitur, qui ei mutuam dat pecuniam. Quod in sola mutui datione locum habet, & his rebus mutuo dandis quæ pondere numero & mensura constant, ut diserte habetur apud Paulum leg. II. D. de rebus creditis; ubi negat Jurisconsultus in ceteris rebus, quam quæ pondere numero ac mensura dantur, ideo *nos in creditum ire posse, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest.* Ergo in locato ubi res eadem redditur, nec aliud pro alio creditori solvi potest, creditor non potest dici in creditum ire debitori, cum tamen quod ex locato debet quis, id ei *in creditum abire* recte dicatur, ut constat ex leg. III. ad S.C. Maced. Hæc nova sunt, & mira, sed vera. Et licet Alphenus lege quam supra adduximus qua duo rerum locatarum genera facit, uno tantum *in creditum iri* velit quo nimirum res fit accipientis, certum est tamen, & in altero in quo rem domini manere dixit, ut cum fulloni vestimenta data polienda sunt, quia ex causa locati illa

ipſa reddere tenetur, ea *in creditum ipſi abiſſe.* Denique quidquid quis debet reſtituere, id ei *in creditum abit.* In mutuo ſolo *in creditum ire* poteſt creditor, cui aliud pro alio reddere neceſſe habet debitor, dum ejuſdem ſit ſubſtantiæ & qualitatis. Sic Africanus leg. xix. in fine, ad S.C. Velleianum: *An vero perinde habendum ſit ac ſi initio ego pecuniam mulieri credidiſſem, ac rurſus tu mihi in creditum iſſes.* Quod idem eſt, ac ſi dixiſſet, *ac ſi initio ego pecuniam mulieri credidiſſem, ac rurſus tu mihi credidiſſes.* Item Mæcianus leg. lxv. D. ad S.C. Trebell. *Idem erit & ſi juſſu meo tradantur cui ego ex fidei commiſſo aliave qua cauſa eas præſtare debuerim, vel in creditum ire, vel donare voluerim.* Quis & hic negaverit quin in *creditum ire* ſit idem quod credere? Si enim ita loquutus eſſet, *cui ego eas præſtare debuerim, vel credere, vel donare voluerim,* idem prorſus dixiſſet. Differentia porro rei quæ in creditum abit, & creditoris qui it in creditũ, vel ex hac lege intelligi poteſt; Nam qui ex fidei commiſſo, vel ex alia qua cauſa aliquid præſtare debet, id ei *in creditum abiit:* qui autem pecuniam alicui mutuam credere vult, *in creditum illi ire* Juriſconſulti dicunt. Quod non animadverſum viris doctis, in cauſa fuit ut hæc duo loquendi genera confuderint. Certum quidem eſt *in creditum ire*, & *abire*, ſi ſic ſumatur, ut *in maciem ire & abire*, pro emaciari, & *in ſenium ire* vel *abire*, pro ſeneſcere, non multum diſcriminis eſſe habitura. Sed aliud eſt cum de perſona ſermo eſt, aliud cum de re ipſa. Res in creditum it vel abit, cum creditur. Homo it in creditum cum credit. Quæſtionis vero eſt, cur *res in creditum abire* dicatur de omni re quæ ex quacunque cauſa debetur, homo autem non aliter in creditum ire dicatur quam qui mutuam dat rem aliquam pro qua aliud ſibi reddatur in ſpecie. Quæ enim ratio differentiæ ut in priore loquutione generalis ſit crediti appel-

appellatio, & porrigatur ad omnis debiti caussam, in posteriore vero specialis sit, & restringatur ad solum mutuum? Ad priorem quod attinet facile ratio reddi potest. Creditum ita à mutuo differre Jurisconsulti statuunt, ut genus à specie. Nam creditum consistere extra eas res quæ pondere numero mensura continentur. *Sicut si eamdem rem recepturi sumus, creditum est.* leg. 11. D. si certum petatur. Ergo quod ex locato quis debet, etsi eamdem rem redditurus, hæc eadem res in creditum ipsi abiit, hoc est, in naturam ac modum debiti transiit, quod exsolvere tenetur, eamdem rem reddendo. Quæ res quoniam domini mansit, nec facta est accipientis, ideo locator in illa danda, non in creditum ivit conductori, quamvis conductori in creditum abierit ea res. At in mutuo dando res abit in creditum debitori, quia in naturam debiti transit, nec minus in ea danda creditor it in creditum debitori qui eam illi credit. Quid ita? Quoniam crediti nomen in ea loquutione qua res *in creditum abiisse* dicta est *debitori* generalior est, & omne debitum ex qualibet caussa comprehendit, non solum ex mutuo. Miror itaque in leg. 11. De rebus creditis, cum Paulus dixisset, earum rerum datione quæ pondere numero mensura constant, nos posse *in creditum ire*, in cæteris autem rebus ideo non posse *in creditum ire*, quia aliud pro alio solvi non posset, statim post hæc subjici, *creditum ergo à mutuo differt qua genus à specie, nam creditum consistere extra eas res quæ pondere numero mensura continentur.* Quæ enim ista foret illatio? *In creditum ire* non possumus nisi in his rebus quæ pondere numero mensura continentur? Ergo *creditum* à mutuo differt qua genus à specie, quia creditum consistit etiam extra eas res quæ pondere numero mensura continentur. Atqui *creditum* in hoc paragrapho non differt à mutuo, sed prorsus idem est. Ea caussa est, cur putē hos duos paragraphos

graphos ab ipso Paulo non ita continenter fuisse in eodem scripto junctos, sed ex diversis Pauli locis à Triboniano in hunc locum traductos & cohærenter adnexos. Quod esse verissimum vel cæco apparet. Hæc verba, *creditum ergo à mutuo differt, ut genus à specie,* sequebantur apud Paulum ex libro ad Edictum prætoris, ubi adnotaverat, *credendi* verbum generale esse: Idcirco prætorem sub hoc titulo edixisse & de commodato, & de pignore, aliisque contractibus in quibus alienam fidem sequimur, aliquid recepturi. Quæ verba Tribonianus perperam subjunxit ejusdem Pauli aliis verbis quibus de mutuo tractabat, & de crediti itione in mutuo. Restat explicanda causa cur *in creditum ire* creditor specialiter in mutui datione dicatur, res autem *in creditum abisse* debitori videatur quæ ex quacunque causa ab ipso debetur. Exposuimus jam quomodo *in creditum abeat* id omne quod quis ex qualibet causa solvere debet. Quia autem relativa sunt *debitum & creditum*, qui quacunque ex causa aliquid debet, creditorem etiam habere videtur, cui ipse debitor est. Inde *creditorum appellatione,* ut ait Caius, *non hi tantum accipiuntur qui pecuniam crediderunt, sed omnes quibus ex qualibet causa debetur,* leg.xi.D. de verborum significatione. Ex eo etiam *crediti* appellatio generalior facta quam *mutui,* & proinde *in creditum abire* dictum est quodcunque æque deberetur ac si revera creditum esset, quia crediti naturam indueret. Hæc enim invicem Latinis confunduntur, *creditum & debitum,* ut Græcis χρέος & ὀφείλημα. Unde & nomen compositũ χρεωφείλημα quasi crediti debitum, id est, debitum ex causa crediti. Nam quodcunque vel ex qualibet causa debetur, id *debitum* est, hoc est, ut Græci, ὀφείλημα, τὸ πᾶν nimirum. ἐξ οἵας δήποτε αἰτίας ὀφειλόμενον. *Creditum* vero id proprie censetur quod quis alienæ fidei credidit, ut in mutuo. Quod & ipsum tamen & ad alia

porre-

porrectum est, in quibus fidem alienam sequimur, ut in deposito & commodato,& aliis bonæ fidei contractibus. Stricta tamen & speciali appellatione de pecunia credita usurpatum est. Nec enim rem commodatam alicui aut locatam aut apud aliquem depositam, solemus appellare *creditam*, quamvis fidem ejus in ea deponenda, commodanda, aut locanda sequamur, sed *creditam* proprie dicimus mutuo datam, & *creditum* pro mutuo, hoc est, δάνειον. Seneca lib. VI. de Beneficiis cap. IV. *pecuniam aliquis mihi credidit, sed domum meam incendit, pensatum est creditum damno.* Reliqua debita habent sua nomina ex caussis quibus debentur, ex empto, ex locato, ex deposito, ex fidei commisso, ex delicto, at *debitum* ex mutuo proprium gerit nomen, *ex credito.* Idem paulo post: *Sic debitori suo creditor sæpe damnatur, ubi plus ex alia caussa abstulit, quam ex crediti petit. Non tantum inter creditorem & debitorem judex sedet, qui dicat, pecuniam credidisti. Quid ergo? pecus abegisti, servum occidisti.* Quæ res ergo *in creditum abiisse* dicitur, in eam debiti naturam transisse intelligenda est, quæ vere credito comparatur, quamque eodem modo exigi jus est, ac si ex caussa crediti peti posset, sive eadem res sive alia restituenda sit. Cum autem *in creditum ire* dicitur creditor, propria ac stricta crediti appellatione mutuum dare intelligitur quod in his tantum rebus consistit quæ pondere numero ac mensura constant. Putavi aliquando, Tribonianum in illis omnibus loquutionibus ubicunque in creditum ire creditor pro mutuum dare in jure occurrit, id corrupisse adductum ea loquutione qua *res in creditum abire* dicitur, cum Jurisconsulti scripsissent, *creditum ire.* Nam *creditum ire* antiquo sermone scriptoribus etiam illius ævi tralaticio nihil aliud est quam credere, ut apud Apuleium *furatum ire* pro furari, *prohibitum ire*, similia sexcenta etiam apud alios Latinita-

tis

tis auctores idoneos. Sic enim hæc pro eodem accipiuntur apud Africanum, *credere*, & *creditum ire. Si initio pecuniam mulieri credidissem, & tu rursus mihi creditum isses.* Et apud Mæcianum clarius etiam apparet meliorem futuram lectionem si legatur: *Idem erit & si jussu meo tradantur cui ego ex fidei commisso aliave causa eas præstare debuerim, vel creditum ire vel donare debuerim.* Repetendum enim ex proximo, *cui eas creditum ire, vel donare voluerim.* Id est, credere, vel donare. At Syntaxis non fert, ut dicamus, *cui eas in creditum ire voluerim.* Cum igitur loquutionem illam melioris sæculi non intelligeret Tribonianus, *creditum ire*, pro credere, & sæpius legisset in scriptis Jurisconsultorum *res in creditum abire* quæ deberentur, ad hunc modum & illam reformasse verisimile est, immo & verum est. *Creditum ire & iri* proprie Jurisconsulti dixerunt de his rebus quæ mutuo darentur. Unde *credita pecunia* passim pro mutuo data. Et ex *causa crediti* petere debitum dicebatur qui ex mutui causa id petebat apud Senecam. Quia autem in mutuo res fiebat accipientis, ideoque non eadem in specie res, sed genere, reddebatur, in ea locati specie in qua non eadem res sed alia restituebatur, Alphenus *creditum iri* respondit, quia creditum similiter itur in mutuo, cum in genere suffectio fit, non in specie, per solutionem. Sed & quod *creditum ire* creditor debitori dicitur, hoc nihil aliud est, quam credere. Nec sana esset ibi loquutio, *in creditum ire.* Nec etiam dubito quin ita scripserit Paulus leg. 11. de rebus creditis: *Nam in ceteris rebus ideo creditum ire non possumus quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest.* Et certe in locato ubi alia res pro alia solvi non potest, non ex credito actio nominatur, sed ex locato, & ita in aliis. Ex credito actio & petitio in mutuo tantum locum habet, in quo creditum itur, & proprie *credi* dicitur pecunia sive *creditum iri.* Alias

& *crediti* appellatio etiam extenditur ad quodcunque debitum, propter eam quam dixi rationem, quoniam debitum non poteſt intelligi, niſi creditor, cui debetur, ſimul intelligatur. Ad inſtar ergo creditorum quibus pro credita pecunia debitum ſolvendum eſt, inde etiam *creditum* pro quolibet debito, quamvis creditum proprie ſit id quod creditum eſt debitori à creditore. Unde debitor *creditum ſolvere* proprie dicitur, ut creditor *debitum petere.* Sed hæc invicem confunduntur, quia relativa ſunt, & æque dicunt auctores debitum à debitore ſolvi ut creditum à creditore repeti. Græci autem inter ὀφείλημα & ὄφλημα diſtinguunt, ut ὀφείλημα ſit quod ex alia cauſa debetur, ὄφλημα quod ex judicato. Inde compoſitum χρεωφείλημα quod proprie uſurpatur de debito ex cauſa crediti, ſive χρέους. Sed iſtud χρέος Græci juris interpretes verterunt pro Latinorum *credito* cum latiſſima ſignificatione accipitur, quodque ideo ἀπὸ τοῦ δανείου diſtinguunt, id eſt, mutuo. Iidem tamen *creditores* in leg. XI. de verborum ſignificatione qui accipiuntur non tantum pro his qui pecuniam crediderunt, ſed etiam pro his quibus ex qualibet cauſa debetur, reddunt δανειστάς. Debuerunt potius χρεώστας, ſi quidem χρέος ἀπὸ τοῦ δανείου differt, ut genus à ſpecie. Nam ut δάνειον eſt mutuum, ita δανειστὴς qui mutuum dat. Gloſſæ: *Creditor,* δανειστής. proprie hoc quidem, non illa latiſſima ſignificatione. Græci tamen in Baſilicis δανειστὴν interpretantur, τὸν ἐξ οἱασοῦν αἰτίας χρεωστούμενον cui ex quacunque cauſa debetur. Is eſſet magis χρεώστης, ſi χρέος eſt creditum, quomodo notione illa generali ſumitur. Græci tamen, qui purius loquuti ſunt, χρέος de mutuo proprie poſuerunt, & χρεωφείλημα de debito ex cauſa crediti, & χρεωφειλέτην vocarunt debitorem ex mutuo. Unde & τοῦ χρέους δανείσματα, & ὁ δανείζων χρέα apud Pollucem lib. III. cap. περὶ τραπεζίτου καὶ δανείζοντος. Unde & δίκη χρέους apud

apud Athenienſes, actio ex mutuo, non depoſito, ut placet interpreti Pollucis lib. VIII. cap. VI. Et in Gloſſis, χρέος, *æs alienum*. Ex quo ὑπέρχρεως, κατάχρεως, ὑπόχρεως, διάχρεως, de ære alieno oppreſſis, & plus aut minus illo malo laborantibus. Apud Ariſtophanem in Nubibus:

Ἀτὰρ τί χρέος ἔσχε με μετὰ τὸν Πασίαν;

Quod fœnus, quod creditum. Inde & χρεωκόπος, decoctor, & χρεῶν ἀποκοπαὶ, de Novis tabulis quæ debita omnia uſuraria reſcindunt. De quibus infra. Verum hæc vox eumdem exitum facit apud Græcos quod creditum apud Latinos, ut etiam ſumeretur pro eo quod deberetur ex quacunque cauſa. Inde illa ſunt Grammaticorum: χρέος οὐ μόνον τὸ δανεισθὲν, ἀλλὰ τὸ ἁπλῶς ὀφειλόμενον. At τὸ δάνειον nunquam niſi de mutuo. Errarunt igitur Græci Baſilicorum interpretes, qui δανειστὰς reddiderunt, pro creditoribus, cum accipiuntur in generali ſignificatione, quibus debetur ex quacunque actione vel perſecutione. Χρεώστας potius vertere ut dixi debuiſſent, quorum notio latius patet quam δανειστῶν. At Ariſtoteles in Oeconomico ſecundo τὰ χρέα & τὰ δάνεια ſynonyma facit his verbis: Χῖοι δὲ, νόμου ὄντος αὐτοῖς ἀπογράφεσθαι τὰ χρέα εἰς τὸ δημόσιον, δεηθέντες χρημάτων, ἐψηφίσαντο τοὺς ὀφείλοντας μὲν ἀποδοῦναι τῇ πόλει τὰ δάνεια, τὴν δὲ πόλιν ἐκ τῶν προσόδων τοὺς τόκους τοῖς δεδανεικόσι καταφέρειν ἕως ἂν καὶ τὸ ἀρχαῖον εὐπορήσωσιν. Sic legendum. Ubi ſubintelligendum eſt, καταφέρειν, id eſt, *donec facultatem habeant & ſortis ipſius exſolvendæ*. In illis verbis δάνεια vocavit philoſophus quæ paulo ante χρέα. Sic δάνειον & χρέος hoc ſenſu pro credito ſive debito uſurario. Alias Græcis χρέος quod quacunque de cauſa debetur, cui reſpondet creditum. Δάνειον vero olim quidẽ de mutuo gratuito, poſtea & de uſurario. Quo nomine tam fœnus quam mutuum comprehendit. Immo & tranſiit in contrariam ſignificationem & pro fœnore tantum uſur-

usurpari cœptum est, pro fœnore, inquam, id est, credita sub usuris pecunia, non pro usura. Sic enim usura differt à fœnore, ut τόκος ἀπὸ τοῦ δανείου. Hinc Satyricus *mercedem fœnoris* dixit, pro usura fœnoris. Et Isidorus ex antiquiore aliquo auctore usuram definit, *incrementum fœnoris ab usu æris crediti appellatam.* Ubi *fœnus* idem est illi cum ære credito, cujus incrementum vel accessio, usura dicitur. Quam differentiam inter fœnus & usuram miror non fuisse hactenus animadversam eruditissimis Jurisconsultis qui de usuris aliquid commentati sint, cum tot præsertim auctorum testimoniis id in promptu esset colligere. Molinæus hæc si observasset, non dixisset, *usuram & fœnus idem esse, & συνώνυμα proprie loquendo, nisi quod usuræ nomen latius patet in jure, quia fœnus non capitur nisi pro usura stricte sumpta, videlicet in mutuo.* Quam sint hæc falsa, ea quæ supra disputavimus, arguunt. Fœnus enim cum sit mutuum ἐπίτοκον, nunquam est sine usuris, nec usuræ porro quæ ex credita pecunia debentur sine fœnore sunt, quatenus credita pecunia sub usuris fœnus est proprie loquendo. At si quæ debentur ex alia causa quam ex credito usuræ, eæ fœnebres non sunt, quia ex fœnore non veniunt. Distinguendæ igitur usuræ sunt, in fenebres & non fœnebres. Ut enim pecunia fœnebris dicitur non de usura, sed de sortis summa quæ sub usuris credita est: ita usuræ etiam fenebres dici possunt, quæ ex fenore sive fœnebri pecunia, vel fœnore locata debentur. Aliæ omnes non fœnebres quas ex alia deberi causa certum est, ut ex mora, vel si tutor pecuniam pupilli in suos usus cõverterit. Hotomannus in disputatione de fœnore non meliorem adfert distinctionem fœnoris & usuræ, *quod usura*, inquit, *usum quodammodo repetit, aut ipsius usus æstimationem, fœnus vero lucrum ex ipsis nummorũ corporibus captat.* Immo & usura est quæ lucrum ex ipsis nummorum corporibus captat,

 non

non fœnus, ſed eſt uſura fœnebris, vel ex mutuo fœnebri debita, quod eſt fœnus, cum & aliæ ſint non fœnebres, ad harum tamen inſtar conſtitutæ. Jam igitur occaſio eſt, ut & de uſura dicamus, unde ipſa nominata ſit, & quare. *Ab utendo dictam eſſe, & ſi ad veriloquium revocetur aliud nihil eſſe quam uſum*, idem Hotomannus in diſputatione de uſuris affirmat. *Vnde*, inquit, *lucu, vita, pecunia uſura ei concedi dicitur, cui uti luce, vita, pecunia conceditur*. Quomodo hæc conſiſtere poſſint, non video. Si uſura in mutuo nihil præter uſum eſt qui conceditur pecuniæ, certum eſt, uſuram pecuniæ ſuæ concedere illum qui dat eam mutuam; qui vero accipit rurſus uſuram pro uſu pecuniæ quæ ipſi data eſt, creditori ſuo ſolvit. Non igitur hæc eadem uſura erit, quam dat creditor cum uſum nummorum ſuorum debitori concedit, & quam ſolvit creditori debitor pro uſura nummorum quos mutuo accepit. Uſura illa uſus ipſe eſt qui conceditur: hæc uſura veluti pretium pro illa uſura ſive uſu perſolvitur. Aliud igitur eſt quam uſus hæc uſura quæ pro uſu datur. Non dubium certe quin *uſuram* pro uſu dixerint veteres. Plauto *uxor uſuraria*, cujus uſuram, id eſt, uſum corporis ad tempus aliquis cepit. Idem in Trinummo: *Nec adeo haſce emi mihi, nec uſura mea*, id eſt, ad meum uſum. Cicero ipſe paſſim ea voce utitur, ne quis nimis caſcam cenſeat. Sed *uſura* in fœnore non eſt uſus, ſaltem cum accipitur pro illo augmento quod præter ſortem debitor ſolvere tenetur creditori. Nam & uſuram pecuniæ dari à creditore qui ejus uſum concedit, dixit Cicero Tuſcul. I. *Natura dedit uſuram vitæ tanquam pecuniæ, nulla præſtituta die. Quid eſt igitur, quod querare ſi repetit cum vult? ea enim conditione acceperas.* Cum hac uſuræ ſignificatione nullum eſt mutuum ſine uſura. Nemo enim dat mutuo pecuniam quin uſuram ejus permittat, id eſt, uſum. Alioquin commodata tantum

tantum ad ostensionem intelligeretur, sicut argentum factum, non mutuo data. Usura vero quam is qui accipit mutuum, pro usu pecuniæ solvere debet, longe aliam ab usu notionem habet. *Vectura* vocatur merces quæ pro vectione datur naviculario, quod ναῦλον Græci appellant. Glossæ: *Vectura*, φόρετρον, ναῦλον. Similiter & *latura* dicebatur quod pro onere ferendo accipiebat bajulus. Eædem Glossæ: *Latura*, φόρετρον. Unde & *Laturarii* Firmico, bajuli. *Mercaturam* quidam pro lucro quod ex mercibus caperetur, proprie dici voluerunt. Sic mercem & mercaturam hoc distare notat Nonius, *quod merx est species ipsa, mercatura actus ipse, vel lucrum de merce.* Ita ergo & *usura*, merces est quæ pro usu pecuniæ datur, ut *vectura* quæ pro vectione. Eo sensu ut *vectura* longe alia est à vectione, ita & *usura* ab usu vel usione. Hæc est verissima usuræ fœnebris notatio, quæ ne cum usura, qua usus significatur, confunderetur, observavi veteres auctores *usuram* de usu in numero singularitatis potius usurpasse, *usuras* vero dicere maluisse quæ ob usum pecuniæ fœnebris debentur, qui τόκοι Græcis nominantur. Et perspicue hæc ita discrevit Cicero in Verrina v. *Quis enim hoc fecit unquam, ut cum senatus publicanos usura sæpe juvisset, magistratus à publicanis pecuniam pro usuris audeat auferre?* Qui pecuniæ usura aliquem juvat, is est qui pecuniam illi dat utendam. Usuras autem pro pecunia aufert qui exigit mercedem pro usu pecuniæ. Hæc differentia inter usuram & usuras proprie loquentibus. *Usura* est χρῆσις, *usuræ* τόκοι. Ideo Jurisconsulti titulos tractatuum περὶ τόκων, non *de usura* inscripserunt, sed *de usuris*. Nec opponat mihi quis, *de usuris* ideo inscribi quia de pluribus usurarum generibus in his tractent. Nam & de uno genere usuræ cum loquuntur, nō aliter appellant. Hinc *usuras quincunces, semisses, besses, trientes* nominant, non *usuram quincuncem, semissem, bes-*

sem aut *trientem*. *Centesimas* quinetiam *singulas* pro centesima Cicero dixit in Epistolis ad Atticum, & *binas centesimas*, pro bina centesima in v. Verrina. Qui extulerunt numero singularitatis, non ita pure suut loquuti. Usuræ igitur sunt τόκοι, id est, mercedes quas aliquis solvit pro usu pecuniæ quam ab alio accepit utendam mutuo. Et nimis subtiliter Hotomannus, qui usuram, id est, τόκον, ideo appellatam autumat, *quia, qui hanc petit, ipsum quodammodo usum petere videtur, quippe qui ejus perpetuo remansit, nec unquam cuiquam ab eo datus aut concessus est.* Quæ sunt, ut mihi quidem videntur, absurda. Qui enim pecuniam mutuo dat, si nec usum concedit, multo minus proprietatem. Quid ergo est quod dat mutuo? Qui pecuniam alicui commodat, nec usu ejus concesso, nec proprietate alienata, non aliter eam dare censendus est, quam, *si ostendendi gratia daret*, ut loquitur Jurisconsultus leg. xviii. D. de rebus creditis. Atqui hoc non est mutuum. *Sed*, inquit, *quoniam eum usum repetere non potest, utpote consumptum, ejus petit æstimationem ac fructum.* Si nihil petit præter æstimationem ejus usus qui consumptus est, cum in eo usuram constituat, id est, incrementum, quod præter sortem datur, nulla inde usura debebitur, nullum augmentum, quia æstimatio parem summam ei quæ consumpta est, plane restituit. Hac summa restituta, sors non ultra debebitur. Quæ enim usu consumpta fuerit, & per æstimationem restituta, non amplius est restituenda. Alias bis idem solveretur. Exemplum affert emptoris, qui rem traditam possidet, neque tamen pretium exsolvit, itaque contra voluntatem venditoris utitur pecunia. poterit igitur venditor ex empto actione, non pretium cõsequi, quia consumptum est, sed certe illius æstimationem. Si æstimationem pretii consequetur, nihil certe plus, quam quo pretium ipsum æstimabitur, poterit consequi. Ubi igitur usuræ?

ræ? Nam lex illa quam ad hoc citat, ultima D. de periculo & commodo rei venditæ, clare dicit, èmptorem, si in pretio solvendi moram fecerit, usuras duntaxat præstaturum, non omne omnino quod venditor mora non facta consequi potuit, veluti si negotiator fuit, & pretio soluto plus ex mercedibus inde cõparatis, quam ex usuris quærere potuit. Vsuræ illæ æstimationem pretii non faciunt, nec differunt à fœnebribus, nisi quod ex credita pecunia, hoc est, fœnore, non veniunt. Præter pretium qui in eo solvendo moram fecit emptor, medii temporis, quo id penes se retinuit, usuras debet, æque ac si venditor, non ex causa venditionis, eam pecuniam penes emptorem manere sivisset, sed ei credidisset sub usuris. Qui igitur aut pecuniæ creditæ usuras petit aut exigit à debitore, non usum petere putandus est, qui est consumptus & quem ad hoc dedit ut consumeretur, sed mercedem pro illo usu. Et hæc merces sic *usura* dicta quia pro usu datur, uti *vectura* quæ pro vectione. Sed nec quod datur, æstimatio proprie est habenda illius usus, sed merces qua illum usum redemit debitor à creditore. Quod igitur ibidem adstruit fœnus esse proprie ac speciatim accepto nomine lucrum illud quod quis captat ex nuda pecunia, scire debuit, nullum tale fœnus proprie loquentibus unquam fuisse cognitum. Et hoc quod hic fœnus esse vult, vere *usuram* fuisse dictam. Quæ si ex fœnore venit, hoc est, ex pecunia credita, *fœnebris* est dicenda, si ex alia causa, æque quidem est usura, hoc est, merces pro usu pecuniæ, sed non fœnebris. Verum de his iterum infra.

CAP. V.

De mutui definitione. Duplex hujus genus. fœnebre & non fœnebre. Hoc Arabibus (قرض), *alterū*, (عوض).

Varronis mutui definitionem esse imperfectam. Vera & plena mutui definitio, quod est gratuitum. In quibus rebus consistat secundum Arabas. Vsuræ definitio secundum veteres ac recentiores, & secundum Arabes. Illorum quam horum videri veriorem, sed nostram verissimam. Vsura non est lucrum sed merces. Quid lucrum à mercede differat. Lucrum opponi damno, ut Græce κέρδος τῇ ζημίᾳ. Græcis usuram ἔργον appellari, & ἐπικαρπίαν, nunquam κέρδος. Latinis quoque dici mercedem & commodum, & fructum. Volusianus emendatus. Commoda etiam pro præmiis & salariis. De crediti ac mutui discrimine, iterum. Male Hotomannum creditum velle esse gratuitum, & fœnerationē quæstuosam. Crediti nomine etiam fœnus comprehendi. Credere pro fœnerari poni. In Digestis sæpe mutuum pro fœnere usurpari, & mutuari pro fœnore accipere. Aliquot leges partim exposita, partim emendata. Basilicorum interpretes emendati. Mutuatica pecunia, ἡ δανειστική. Differentia inter mutuaticam pecuniam, & mutuaticiam, ut inter venaticum & venaticium. Mutuum esse obligationem quæ re contrahitur, & esse naturalem. Posse mutari in civilem stipulatione interposita. Vsuræ in multis casibus etiam citra stipulationem debebantur. Non alium contractum mutui fuisse & usurarum. Si ex pacto deberentur, ex pacto etiam mutuum debitum: si ex stipulatione, æque & illud. De nudo pacto, & de eo quod cum numeratione junctum. Tam ex pacto quam ex numeratione simul, non ex altero, actionem nasci. Multa ad eam rem pertinentia contra Hotomannum dicta. Inventa ratio à Patricio quæ usuræ deberentur etiam post extinctam de sorte principalem actionem. Id non placitum Iustiniano. Non magis certam fuisse mutui quam usurarum stipulationem, nec ea re recte distingui stipulationem usu-

rarum

rarum à stipulatione sortis. Multæ leges explicatæ. Aliquot chirographorum veterum exempla producta & explicata. Obligatio naturalis an maneat ex numeratione, si sequuta sit stipulatio. Pauli & Vlpiani sententiæ diversæ. Veriorem videri Vlpiani opinionem quæ statuit, naturalem mutari in civilem, sive præcedat numeratio stipulationem, sive subsequatur. Pomponium quoque ei sententiæ accedere contra Paulum. Alia quædam toto capite tractata ac disputata. De fœnoris & usuræ differentia iterum. Quid fœnus sit proprie, quid improprie.

DE veriloquiis mutui, fœnoris & usuræ, satis in superioribus disputatum. Nunc ad definitiones ipsas veniamus. Mutui, ut jam diximus, duo genera sunt. Unum, quod proprie *mutuum* nuncupatur, quod sine usuris datur, quale Arabes vocant عوض à commutatione. Et inde verbũ عوّض, *mutuum dare.* Hinc & معاوضة vocant *permutationem* quæ fit in mutuo, sine qua mutuum non constare definiunt, quæ *suffectio* dicitur Paulo. Alterum cum usuris, quod est *fœnus.* Arabibus قرض. Et verbum اقرض *fœnerari*, ab arrosione & detractione, & abrasione. Prius illud δάνειον ἄτοκον Græcis dici docuimus: hoc secundum, δάνειον ἐπίτοκον vel ἔντοκον. Hoc mutuum usurarium, & fœnebre, illud sterile & gratuitum. Mutuum Varro definit, *quod datur, ut reddatur.* Sed valde imperfecta, & multis defecta numeris hæc definitio. Nam & in commodato datur quod reddatur, atque in deposito. Quid detur, ad quid detur, & qua conditione, exprimendum est, ut mutuum quid sit recte definiatur. Dantur primum res omnes quæ pondere numero & mensura consistunt, ut constat ex leg. II. D. de rebus creditis. Ad quem locum notant docti Jurisconsulti,

consistere ergo in omnibus rebus mutuum, in veste, supellectile, lapidibus, & lignis. Nihil enim dici fingique posse in hoc universo, quod non vel pondere, vel numero, vel mensura constet. Falsum est mutuum consistere in omnibus quæ pondere, numero, & mensura constant. Multa enim sunt hujusmodi quæ in mutui contractum non cadunt, ut illa omnia quæ usu non possunt consumi. Quod idem in his specie redditur, mutui datio ideo non consistit, quia suffectionem in genere eodem postulat. Ideo Arabes in sui juris regulis duo in mutuo intervenire debere observant, quantitatem, & genus, القدر & الجنس. In quibus hæc duo interveniunt, usuram ex lege Muhammedis non admittunt, quæ proprie mutui contractum constituunt. Per قدر quantitatem intelligunt, hoc est, mensuram, & pōdus, De quo nos in sequentibus. Hæc duo igitur in mutuo, ut sit mutuum, debent concurrere, genus, & quantitas. Nam si quantitas sola spectetur, hoc est, pondus, numerus, & mensura, & species eadem reddatur quæ accepta sit, in aliud genus cōtractus transit. Res quippe pondere numero & mensura consistentes, æque in commodato & in deposito dantur ut in mutuo, sed species eadem redditur, non idem genus. Speciem Jurisconsulti vocant rem quamlibet quæ pondere, numero, & mensura continetur. Triticum illis species est, oleum species, hordeum, & similia. Hinc species etiam appellant fruges omnes. Hinc cum speciem eamdem reddi dicunt, ipsum illud triticum, hoc est, illam ipsam speciem, intelligunt quæ data est. At genere eamdem restitui ajunt, cum ejusdem generis, hoc est, ejusdem qualitatis & substantiæ restituitur. Quod genus Philosophi speciem appellarent. Τὰ εἴδη Græci ita plerumque vocitant, præsertim recentiores, ut Latini *species*. Ergo ex supellectile multa sunt quæ commodari quidem possint,

sint, sed dari mutua non possint, quia non fiat in his generis suffectio, sed species ipsa reddatur. Pleraque etiam in his nec pondere, nec numero, nec mensura constant. Ad vestem quod attinet, quam idem Jurisconsultus in mutui contractum cadere posse opinatur, non idem censeo. An erat mutuum, cum Lucullus aliquot numero chlamydes scenæ commodavit, easdem recepturus? Sed nec vestes inter eas res locum habent quæ pondere, numero, & mensura continentur. Si synthesibus compositæ vestes mutuæ darentur, ut moris erat per synthesin, hoc est, certo numero structas in arcis componi, tum certe numerus in his dandis definiretur. Quid vero si singulares vestes præberentur? Nec numerus, nec pondus, nec mensura in his spectaretur. In aliis præterea contractibus quam in mutuo, pondus & numerus ac mensura observantur. Qui aliquot millia aureorum amico ad ostendendum commodaverit, non mutuum ex ea pecunia sic numerata contrahitur, quia eosdem aureos, non solum eandem summam, recipere debet. Cum centum lanæ pondo aliquis apud amicum deponit, aut cujuscunque rei quæ pondere constet, libras plures, depositum hoc vocatur, non mutuum. Qui gallinas viginti alicui utendas dederit ut ova apud eum faciant quibus ille utatur, si easdem gallinas qui dedit, repetiturus est post certum tempus, nihil certius est quam mutui dationem in harum numero gallinarum non consistere. Nulla enim fit mutuatio. Atqui si eas dederit non ad usum tantum, sed etiam ad esum, tum certe mutuatio locum habebit, quia alias gallinas reddere ille tenebitur, non solum totidem numero sed etiam æqualis bonitatis. Si materiam, hoc est, trabem alicui dem commodato, ut pro destina sit & tibicine ædificii, ad id ne ruat suffulciendum, non opus est scire quot pedum mensuram habeat illa materia, siquidem ipsa reddenda est, non

alia. Si vero non à me illam commodati nomine accipiat, ſed mutui, quam ædificio ſuo impendat, quandoquidem alia par reſtituenda mihi ab illo eſt, tum ſciri oportet quot pedum ſit, tam in longo quam in quadrato, ut paris longitudinis aliam recipiam, & paris craſſitudinis. Hæc igitur omnino ratio eſt, cur mutui datio conſiſtere dicatur in rebus quæ pondere, numero, ac menſura conſtent, non illa quam mox doctiſſimus idem Juriſconſultus ibidem allegat; *ideo non omnes res, quæ in pondere, numero, & menſura conſiſtunt, in mutui cadere contractum, quia uſu hominum exigente & commerciis res tantum quædam ad pondus, numerum, & menſuram dari ſoleant.* Atqui videmus, res eaſdem, exempli gratia, in depoſito, & commodato, non dari ad pondus, numerum & menſuram, & in mutuo dari. Et quare iſtud? Quia in mutuo ſuffectio fit generis ejuſdem, non ſpeciei ipſius redditio quæ data eſt. Cur hoc autem? Quoniam res proprie dantur mutuo utendæ quarum uſus in abuſu & conſumptione conſiſtit. Cum hoc ita ſit, neceſſe eſt alias in ſpecie reddi quam quæ acceptæ ſunt; & proinde, ut par pari referatur, pondus teneri oportet rei mutuo datæ, ſi pondere conſtet; numerum, ſi numero; menſuram, ſi menſura. Ea de cauſa etiam creditum, quod à mutuo differt, quia in eo recepturi ſumus eamdem rem quam dedimus, Juriſconſultus extra res eas conſiſtere dicit quæ pondere, numero, & menſura continentur. leg.11. D. de rebus creditis. Sed nec mutuum in rebus tantum conſiſtit quæ conſtant quantitate. Res enim poſſunt mutuo dari, quæ nec pondere, nec numero, nec menſura contineantur, ſi modo ita dentur ut alias ejuſdem generis recipiamus. Sane, ut ante diximus, ſi veſtem utendam ſic dedero, ut pro uſu conſumpta aliam reddat mutuator ejuſdem pretii, & artificii, ac materiæ, mutui datio plane in ea veſte ſingulari conſiſtet. Hæc

autem

autem vestis singularis neque pondere, neque numero, neque mensura proprie constare dici poterit. Nisi quis dixerit, quia æque ampla & æque lõga reddenda est, ad mensuram pertinere. Sed & Arabes non solent comprehendere vestes inter illa quæ quantitate constant; cum his enim eas recensent quæ ad genus idem pertinent sine quantitate. Jurisconsultis porro placet, si vestis illa data sit vendenda ei qui mutuam accepit, ut pecunia utatur, mutuum contrahi. Sic mutuam pecuniam factam putat Ulpianus quæ confecta sit ex lance mihi data ut eam venderem, & nummis uterer, leg. xi D. eodem. Hinc constituit Constantinus leg. xxv. Cod. de Usuris, *pro auro & argento & veste, facto chirographo, licitas solvi vel promitti usuras*. Certe antequam nummi signati usus esset, cum æs & ferrum rude in mutuo dabatur, aut cum massa auri & argenti, ad hoc dari certum erat, ut cum aliis rebus, qui ea accipiebat utenda, permutare posset, non tantum ut conflare, & aliter quocunque modo vellet in usum suum convertere. Arabes in jure Muhammedico in mutui definitione res tantum quæ pondere & mensura constant, solent comprehendere, ut ex eorum regulis Juris colligere est, quarum mihi copiam fecit clarissimus Golius, ubi sub titulo de usuris, ita definitur usura, quæ vocatur الربوا, id est, incrementum : فضل احد المتجانسين على الاخر بالمعيار الشرعي اي الكيل والوزن. Hoc est, *accessio vel additamentum rei unius ex iis quæ sunt ejusdem generis, ex alia re ejusdem generis præstandum, in quantitate legali, hoc est, mensura & pondere*. Tempore Muhammedis nondum Arabes nummi signati notitiam habuere, nec proinde pecuniæ numeratæ, quæ numero maxime constat. Anno quippe LXXVI Hegiræ primum apud Arabes cusi sunt

nummi

nummi aurei & argentei. Sed quamvis tum Arabes non uterentur nummis suis, id est, Arabicis; alienos tamen semper usurparunt, ut Persicos & Romanos. Muhammedus autem cum usuram in his tantum quæ pondere & mensura continentur, vetuisset, in his quæ numero constant eam admisit, ut in follibus, hoc est, minutis nummis æreis. Quod aliis Arabum doctoribus non placuit, ut infra dicam. Ergo ad ربوا, hoc est ad usuram vetitam, pertinere tantum voluit, quod in pondus ac mensuram cadit. Vocant معيار *mihar*, id est, libramentum vel sacoma quo ἰσόῤῥοπον aliquid constituitur tam in ponderibus quàm in mensuris. Nam عيار vel عاور est examinare rem æque pŏderis ac mensuræ, de quo infra. Præter illa quæ cadunt in المعيار, & pondere ac mensura constant, æqualitatem in permutando ac mutuando quamdam agnoscũt quę vocatur ab his المساواة مخلص, id est, *æqualitas libera*, quã distinguunt ab ea quæ الشرعي dicitur, id est, legalis. Hæc est, quæ in mensura proprie consistit. Illa autem altera oculis, si forte, æstimatur, aut etiam numero. Si totidem ova, totidem poma ejusdem generis reddidero, aut totidem panes, etsi non pondus examussim respondeat, erit tamen æqualitas مخلص. Panes, non numero in fœnus dari, sed pondere, placuisse Abujosepho, in eodem jure notatum reperi. Ab censu τ͂ ϛαθκῶν ϗ μετρητῶν solent etiam excludere quod nominant حفنة, id nimirum, quod pugillo solet comprehendi, ut sunt quas Græci vocant δράγμας, fasciculos & manipulos rerum quarumlibet, quæ sic possunt teneri ut de manu in manum dentur. Fruges præterea arboreas, ova, & alia hujus-

hujuſmodi, extra pondus & menſuram conſtituunt. Ideo & acceſſionem in his permutandis non improbant. In veſtibus quoque & pannis ejuſdem generis dandis eam admittunt, quia genus quidem in his reddendis ſpectatur, pondere tamen & mẽſura non conſiſtunt, hoc eſt, قدر. Sed hæc alibi. Quod ad res attinet ſolo pretio caras, vix etiam poſſint ac ne vix quidem intra quantitatis normam redigi, ut mutuo dentur. Certe ſi rem aliquam mutuam utendam alicui conceſſero quæ ſolo manupretio, non materia, cara ſit, recepturus non eamdem ſed aliam paris manupretii, quia meam detritam, ſi forte, uſu, ac deteriorem factam, vilioremque, non paterer mihi reddi, hoc mutuum conſiſtet non in quantitate, pondere utputa, numero, ac menſura, ſed in pretio. Sive enim major ſit,ſive minor, nec uſquequaque reſpondeat materiæ corpus, dum artificium & manupretium idem ſit, mutui datio & in his procedet. Quæ pondere autem conſtant, ut ſciamus quantum nobis inde ſit reddendum, appendenda ſunt, ut olim ante nummi ſignati uſum,æs, ferrũ, plumbum,argentum, aurum, immo & poſt nummos repertos, etiam nunc aurei argenteique, quibus, ob metalli pretium, ratio ponderis conſtare debet. Præterea pix,cera,mel,aliaque hujus generis. Menſura conſtant omnes ſpecies, ut vocantur, hoc eſt, fructus tam aridi quam liquidi, vinum, oleum, triticum, hordeum, & ſimilia. Numero expenſa feruntur minuta omnia nummorum genera,quæ non appenduntur,ſed numerantur,etiam aurei argenteique, ſi appareant integri & aſperi, aut ſi mos ſit eos non appendi; quidquid denique *pecunia numerata* nomine Latinis appellatur. Dantur hæc omnia ad utendum, nec enim aliter mutuo ſumerentur, ſed quia uſu conſumuntur, ne uſu conceſſo etiam proprietas donata videretur, ideo conditione

opus

opus est, uti ea nobis reddantur, non in eadem specie quæ consumpta est, sed in eodem genere. Ut non idem triticum, non idem vinum, sed aliud: non iidem nummi, sed alii. Tenemus quid detur in mutuo, & ad quid detur. Nunc est definiendum. *Mutuum*, igitur, *est quod utendum datur ut reddatur, in eodem genere, ex his rebus quæ pondere, mensura, numero constant.* Hæc gratuiti mutui & vere mutui, verissima ac plenissima definitio. Nec opus est addi, ut Molinæus censuit, *ut pecunia vel aliud, quod mutuo datur, fiat accipientis.* Quod enim utendum ex his datur, cum aliter usus earum non procedat nisi accipientis fiant, ideo adjicere superfluum. Nec debet etiam adjici, quod *gratis*. Hoc enim habet verum mutuum. Ne tertio quidem adjecto opus, quod *detur jus utendi aliquo tempore.* Nam qui in mutuo aliquid dat utendum, si tempus non præstituat, potest repetere cum velit. Atque ita olim solebant in mutuo. Cicero Tuscul. 1. *Natura dedit usuram vitæ tanquam pecuniæ, nulla præstituta die. Quid est igitur quod querare, si repetit cum vult? Ea enim conditione acceperas.* Quandoquidem autem liberum est ei qui mutuo dat, aut diem præfinire, aut non præfinire, non debuit id definitio complecti. De quarto vero ut accipiens teneatur reddere idem genus in definitione comprehendimus. Eadem omnia cōveniunt & fœnori sive mutuo fœnebri, si huic adjeceris usuram, quasi pro usu mercedem, quam illud non habuit. Hæc igitur seorsim definienda. Quidam ex veteribus *accessionem esse crescentis in dies singulos pecuniæ* dixerunt. Isidorus ex antiquo scriptore aliquo, & fortasse Iurisconsulto scribit esse *incrementum fœnoris, ab usu æris crediti appellatam.* Et melius quidem illi quam recentiores, qui omnes lucrum esse definitionibus suis volunt. Arabes in regulis juris Muhammedani capite de usuris sic eam definiunt:

هو فضل خالٍ عن عوض شرط لاحد العاقدين في المعاوضة ،

Est excessus vel accessio præter mutuum, quæ pacto constituitur uni ex contrahentibus in mutui conventione, vel potius, *in permutatione*, vel *mutui reciprocatione*. Nam واضع in tertia conjugatione, est cum aliquo rem pro re commutare, خال عن عوض ad verbum est, *vacuum à mutuo*. Id enim quod ultra ſortem mutui datur, extra mutuum eſt. Quidam ita eam definiunt: *uſura eſt lucrum ſupra ſortem exactum tantum propter officium mutuationis*. Quæ multis modis non mihi probatur. Primum uſura non eſt proprie lucrum, ſed merces. Nec propter officium mutuationis accipitur, ſed propter uſum pecuniæ. Aliud autem eſt *merces*, aliud *lucrum*. Hoc adventicium eſt, & extra rem. Illa profecticia ex ipſa re. Lucrum eſt, cum minore fœnore acceptam quis pecuniam majore occupat. Lucri enim facit quod plus è pecunia fœnore ad hoc accepta, ut fœnore daret ſub gravioribus uſuris, percipit. Merito itaque Auguſtus referente Suetonio Equites aliquot notavit, *quod pecuniam levioribus uſuris mutuati, graviore fœnore collocaſſent*. Nihil habebat quod reprehenderet, ſi graviores illas uſuras ex ſua pecunia percepiſſent. Ibi lucrum turpe honeſtioris conditionis homini, hic merces ex re ſua, & quæſtus non inhoneſtus nec prohibitus. Lucrum erat cujus cauſa olim ſectores bona damnatorum in auctione æſtimabant, atque redimebant, quæ poſtea ſingulis è populo pecunia vẽderent. Inde enim dicti *Sectores* teſte Aſconio quod ſpem lucri ſui ſectarentur. Lucrum eſt etiam quod captat omnis cocio, qui rem emit viliori pretio, ut carius vendat. At qui ſuas merces, ut vinum, & triticum quod in

ſuo

ſuo agro natum eſt, venum exponit, non lucrum facit, ſed ex re ſua pecuniam conficit. Rurſus qui pecuniam ſuam dat mutuam & pro uſu ſtipulatur uſuram quaſi mercedem, non in lucro id magis deputandum, quam quod ex ædium locatione mercedis adeptus eſt, aut ex agro quem colono exercendum locavit. Quod ex opera ſua capit bajulus, non id ei lucri vicem obtinet, ſed pro mercede eſt laboris quem impendit. Merces denique eſt quod quis ex merito capit pro re quam dedit, aut opera quam præſtitit. Atque inde nomen à *merendo*. Nam & *merere* dicuntur qui mercedem ex ſuo labore, opera vel opere capiunt. Lucrum vero ob nullum meritum percipitur. Locatur autem pecunia quæ fœnore datur, non alio modo, quam ædes, aut ager, aut opera pro quibus merces exigitur, ab his qui ea conduxerunt. Græci nunquam κέρδος nominant, quod ex uſuris acquiritur pecuniæ mutuaticæ, ſed ἔργον uſuram proprie nuncupant, & ἐπικαρπίαν, id eſt, *fructum*, & ὠφέλειαν, id eſt, *commodum*, & μισθὸν, mercedem. Latini ſimiliter his omnibus nuncupant nominibus. Horatius:

Hic quinas capiti mercedes exſecat.

Et apud Pomponium in Atellana *Græca merces* pro uſura Græca. *Commodum* Voluſiano: *Centeſima quæ commodi aut uſurarum nomine ad ſortem applicaretur.* Conſtantinus leg. 1 Cod. Theod. de uſuris: *Quod ſi conventus creditor propter commodum uſurarum, debitum recuperare noluerit.* Forte etiam apud Voluſianum ſcribendum: *quæ commodi uſurarum nomine.* Sic *commodum uſurarum* dixit Conſtantinus ſupra ſcripta lege. Ita apud Acronem vetuſtum Horatii interpretem, *commoda fœnoris*, in ſecundam Epodôn: *fœneratorem quemdam inducit Alphium qui laudans vitam ruſticam, commoda tamen fœnoris non omittit.* At *commodum* etiam pro ſalario, præmio & mercede. Ut *commoda* militum. *Romule militibus*

tibus scisti dare commoda solus. apud Ovidium. Et apud Cassiodorum *solemnia commoda* quæ συνήθειαι Græcis, lib.XI. Var.epistol.VIII. Et alibi passim apud eumdem *commodum* est salarium. Tertulliano *fructus fœnoris* usura appellatur, id est, creditæ pecuniæ fructus. Nulla igitur harum definitionum placet, quæ usuram *lucrum* esse statuit, ex *mutuo exactum*, vel ut alii, *debitum*, vel ut quidam *contractum*. Qui in ære suo est, & pecuniam suam exercet, dum utendam foris dat, mercede pacta, quod ex usu ejus capit non est lucrum, sed merces. Quodcunq; enim in pensationem aut laboris, aut operæ, aut artis, aut rei cujuscunque nobis datur, non lucri vicem obtinet sed mercedis. Lucrum quippe id proprie quod aliunde nobis obvenit, ex occasione aliqua, aut causa, quæ nobis plus ex re quam sperabamus reddit, & supra quam res ipsa æstimatur: aut etiam quum calliditate nostra & industria, ut plus reddat quam valet, efficimus. Sic κέρδος Græci appellant à calliditate, & astutia. Inde & κερδὼ vulpes. Latini *lucrum* à luendo, ut Varro recte docet, & est contrarium damno. Nam damnum, ut idem dicit, *à demptione cum minus refectum quam quanti constat.* Qui rem magno emptam, minoris vendit, damnum facit. E contrario lucrum est cum minore emptam, pluris vendit. *Lucrum*, inquit, *à luendo si amplius quam quantum ex eo luerit est refectum.* Ita enim apud Varronem legendum. Ita Græci ζημίαν & κέρδος opponunt. Qui minus quam debet ex re sua percipit, illi ζημία est. Qui plus quam recipere par est, capit, κέρδος facit. Qui ergo minoribus usuris pecuniam mutuatur, quam majoribus fœneretur, non merces ea usura est quam capit, sed lucrum. Contra emptor, qui rem majoris emptam minore pretio alii addicere, vel illi ipsi à quo emit, cogitur, damnum patitur, ac ζημιοῦται. At qui suam pecuniam mutuam dat, & pro ejus usu quanti sua interesse judicat, usuras

 petit,

petit, mercedem exigit pro usu rei suæ non lucrum captat. Itidem qui rem suam vendit, aut locat quanti plurimum potest, pretium aut mercedem rei suæ aufert, non lucrum. Quod & ex his quæ in sequentibus sumus dicturi magis constabit. Non igitur brevius, aut verius potest usura definiri quam, *esse mercedem pro usu pecuniæ mutuo datæ.* Multæ quidem aliæ res præter pecuniam in mutui contractum cadunt, & usuræ ex aliis pluribus causis debentur quam ex mutuo. Præterea certum est eas non aliter in plerisque casibus jure civili Romano deberi nisi in stipulationem deductæ sint. Quæ omnia tamen non est necesse definitione comprehendere. Quæ enim ex alia causa quam ex mutuo debentur, ad exemplum usurarum mutuaticarum constitutæ sunt, & præstantur citra conventionem, vel ex lege, vel ex officio judicis. Ex lege, ut usuræ rei judicatæ: ex officio judicis, quarum modus æstimandus judicis arbitrio permittitur, ut in omnibus bonę fidei judiciis, idque ex more regionis in qua contractum est, ut habetur leg. 1. D. de usuris. Satis igitur fuerit si definiamus hoc modo: *Usura est merces pro usu rei mutuo datæ, sive ex stipulatu, sive alia conventione debeatur præstanda.* Reliquæ usuræ quas proprie compensativas volunt esse Jurisconsulti quæque ex alia causa quam ex mutuo debentur, ex credito deberi, potius videntur. Nam *in creditum abire* dicitur, quodcunque quis ex qualibet causa debet, ut superius docuimus. Atqui de mutuo tantum hic agimus, cujus usuræ proprie sunt, & ad ejus instar etiam ad alios contractus bonæ fidei translatæ, ut in venditione & emptione ex mora pretii tardius soluti, & in aliis. Quę usuræ ex credito potius, quam ex mutuo præstari quis dixerit, ut *creditorem*, cui eæ debentur. In creditum quippe abiit conductori merces quam debet, & emptori pretium quod non solvit, cujus usuras ex mora uterq; præstare tenetur, non ut rei quam mutuo accepit,

pit, ſed ejus quæ ipſi abiit in creditum, hoc eſt, penſionis aut pretii cujus ſolutioni mora facta eſt. Certum tamen eſt, quamvis tam late pateat *crediti* & *credendi* ſignificatio, Juriſconſultos & reliquos idoneos auctores non dicere, *ex credito* deberi, quod ex alia cauſa debetur quam ex mutuo, ut ex Seneca ante notavimus. Nec aliter Ulpianus intellexit, cum *crediti nomine* obligari eum dicit qui ex mutui contractu erat obligatus, leg. IV. D. de rebus creditis. *Crediti* nomine nihilominus non tantum quod mutuo datum eſt, intellexerunt, ex iis rebus quæ quantitate conſtant, id eſt, pondere numero & menſura, ſed quidquid alicui debetur ex quacunque cauſa. Nam inter *creditum* & *mutuum* tantum intereſt quantum inter genus & ſpeciem. Quod igitur ex empto debetur, quod ex locato, etiam quod ex delicto & quacunque alia ex cauſa, *crediti* nomine cēſetur, quia *creditor* eſt cui debentur, ut conſtat ex leg. XII. D. de verborum ſignif. ut ſupra pluribus adſtruximus non hic repetendis. Ex quibus apparere poteſt, quam falſum ſit quod ſcribit Hotomannus ad Tit. de uſuris, creditum, ſive mutuum *gratuitum* eſſe, fœnerationem vero *quæſtuariam*. Et fugit eum plane ratio dum aliud eſſe *credere*, aliud *fœnerari* probare contendit ex leg. *gravius* de fidejuſſoribus, quæ aliter capienda. Verba legis ſunt: *placet mandatorem teneri etiam ſi creditori fœneraturo mandet pecuniam credere.* Vult agi de eo in hac lege cui mandatum erat, ut crederet pecuniam Titio, quam illi fœnerarat, id eſt, non ſolum crediderat, verum etiam aliquam acceſſionem ſtipulatus erat. Atqui quiſquis fœnerat pecuniam, etiam credit, non vero quiſquis credit, utique etiam fœnerat. Græci auctores τὸ πιστεύειν in mutuo & depoſito præcipue uſurpare ſolent. Hinc illa Nicolai Damaſceni de Indis: Παρ' Ἰνδοῖς ἐάν τις ἀποστερηθῇ δανείου ἢ παρακαταθήκης, οὐκ ἔστι κρίσις, ἀλλ' αὐτὸν αἰτιᾶται ὁ πιστεύσας. Non eſſe

actionem ei apud Indos qui deposito aut mutuo fraudatus sit, sed ipsi sibi imputare qui credidit. Vide & Aristotelem in Problematis sect. XXIX. Atqui non minus πιστεύει qui commodat, & qui pignori dat. Sed nec minus credit qui pecuniam mutuam dat cum usuris, quam sine usuris. Tamen credita pecunia proprie de mutuo data. Hinc Ulpianus leg. IV. & leg. X. D. Si certũ petatur, *creditã pecuniam*, à deposita distinguit. Placet autem Hotomanno, *credere* esse proprie sine usuris; & *fœnerari* cũ usuris. In quo falsus est. In supradicta enim lege *credere pecuniam* pro fœnerare etiam accipi potest, immo & debet. Dicit enim mandatorem teneri etiamsi creditori qui pecuniam fœneraturus est, mandet, ut pecuniam credat, id est, ut fœneret. Nã quamvis sine mãdato alicujus id facturus est, si tamen mandet ei aliquis, ut pecuniam fœneret, tenetur ille mandator. Hic sensus hujus legis in qua *credere pecuniam*, idem est omnino quod fœnerare. Apud Cæsarem de bello Civili lib. III. Cœlius legem promulgat in favorem obæratorum, *ut sexennii die sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.* Quæ nimirum creditæ erant cum usuris, ad expediendos debitores, ut sine usuris per sexennii tempus solverentur, edixit. Idem Cæsar dictator *de modo credendi* legem tulerat de qua Tacitus lib. VI. Annalium, qua lege non tantum modum usurarum determinaverat, sed etiam quantum quisque in fœnore pecuniæ positum habere deberet, præscripserat. Quod ad mutuum attinet, quod est crediti species, male idem Hotomannus perpetuo censet à fœnore distinguendum, & gratuitum haberi. Atqui non ita est. Nam in jure Digestorum & Codicis fere semper *mutuum* accipitur pro fœnore sive mutuo fœnebri, & *mutuari* pro mutuam fœnebrem pecuniam accipere. *Mutui nummi* sunt cũ usuris accepti, in exẽplo chirographi quod extat leg. XLI. D. de usuris. *Ille scripsi me accepisse & accepi ab illo mutuos & numeratos*

numeratos decem, quos ei reddam Kalẽdis illis proximis cum ſuis uſuris placitis inter nos. Sed clariſſime id patet ex leg. IV. D. Si certum petatur, his verbis: *Si quis nec cauſam, nec propoſitum fœnerandi habuerit, & tu empturus prædia deſideraveris mutuam pecuniam, nec volueris creditæ nomine antequàm emiſſes ſuſcipere.* Ubi *mutua pecunia* dicitur, quæ fœnore datur. Et alibi paſſim. Nec etiam puto diſtingui in lege *præſidis,* D. eodem titulo, ut perperam putavit Hotomannus: *Præſidis provinciæ officiales quia perpetui ſunt, mutuam pecuniam dare, & fœnebrem exercere poſſunt.* Non enim hic *mutua pecunia* diſtinguitur *à fœnebri,* ſed idem eſt ac ſi dixiſſet, mutuam pecuniam fœnebrem dare, aut mutuam dare cum uſuris. Eſt enim figura ἓν διὰ δυοῖν. Ut & in lege quæ præcedit: *Principalibus conſtitutionibus cavetur, ne hi, qui provinciam regunt, quia circa eos ſunt, negotientur, mutuamve pecuniam dent, fœnuſque exerceant.* Non, ut hic putat magnus Juriſconſultus, mutuam pecuniam dare, eſt ſine uſuris & gratuito dare, ſed fœnerato. Cur enim prohiberentur rectores provinciarum mutuam pecuniam gratis dare? Nam & ipſi fœnebrem à provincialibus ſumere non vetantur, lege ſequenti: *Præſes provinciæ mutuam pecuniam fœnebrem ſumere non prohibetur.* Ad tollendum ambiguum, cum dixiſſent *mutuamve pecuniam dent*, ne quis iſtic de mutuo gratuito intelligere poſſet, ſubjunxit, *fœnuſve exerceant.* Nec enim interdictum credo provinciarum rectoribus illa lege, benignos, & benevolos, ſe oſtendere provincialibus quos regebant, ſed ne fœnore eos demergerent & uſuris vexarent. Lex III. C. eodem, ſimpliciter dicit, *eos, qui officium adminiſtrant, neque per ſe, neque per ſuppoſitas perſonas tempore officii ſui in provincia fœnus agitare poſſe, ſæpe eſſe reſcriptum.* De fœnore igitur tantum cautum, non de gratuito mutuo. *Fœnus agitare* ergo poſuit pro eo

quod est in lege Principalibus, *mutuam pecuniam dare fœnusq; exercere.* An non hæc verba idem volunt quod pecuniam mutuam fœnore dare, vel pecuniam fœnebrem mutuo dare, & in mutuo dando fœnus exercere? Græci interpretes aliter acceperunt, in Synopsi Basilicorum, & *pecuniam mutuam dare* reddiderunt δανείζειν, *fœnus* autem *exercere*, τοκίζειν. Sic enim verterunt: οἱ ἄρχοντες τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς κεκώλυνται πραγματεύεσθαι ἢ δανείζειν, ἢ τοκίζειν. οἱ δὲ πταξεῶται ἢ δανείζουσι, καὶ τοκίζουσιν. Hinc notant doctissimi Glossatores tria interdicta hac lege præsidibus provinciarum, negotiationem, mutuum & fœnus. Ergo *mutuum* heic gratuitum. Quod non concedo. Cur enim non & commodatio ipsis quoque prohibita? Æque sane potuit, immo & debuit. Atqui non vetiti præsides provincialibus beneficos se præbere, gratuitam pecuniam mutuam dando, & commodando, sed damnis eos afficere & usuris gravissimis pro libito enecare, quod ipsis impune cessisset. Qui jus enim reddere adversus improbos fœneratores, eosq; modum lege præscriptum excedentes coërcere debebant, merito eos lex fœnerari vetuit. Si modum quippe ipsi excessissent, quis ausus fuisset in jus vocare? Nemo vero fœnerationi tũ se dabat quin si liceret ad infinitum eam extenderet, præsertim ubi abesset metus pœnæ, ut in judice ac præside. At iidem non vetabantur pecuniam fœnebrem à provincialibus sumere. Et hoc merito etiam. Nullum enim inde periculum vexationis aut maletractationis à præside provincialibus. Multo validior ratio qua permitti præsidibus oportuit gratuitam pecuniam hominibus è provincia cui præerant, mutuo dare. Munificentiam hoc modo suam in provinciales exercuissent. Quam quis unquam præses exercere prohibitus est? Inter liberalitates & munificentias Cæsarum referendas legimus in Historia Romana aliquot ex his eo nomine commendatos,

mendatos, quod magnam pecuniæ vim ex publico gratuitam populo dandam mutuam curaverint, sine usuris in annos paucos utendam. Hoc de Tiberio narrant Tacitus & Suetonius. De Alexandro Severo Lampridius, quem dicit *Fœnus publicum trientarium exercuisse, ita ut pauperibus plerisque sine usuris pecunias dederit ad agros emendos, reddendas de fructibus.* Quis hoc officii vel beneficii genus improbasset in rectore provinciæ, quod factum ab Imperatoribus pro maxime munifico ac liberali animo in plebem Romanam auctores tantopere laudant? Pecuniam itaque mutuam dare in illa lege, non est gratuitam ac sine usuris dare. Nam & Jurisconsulti ipsi, & auctores illius ævi, *gratuitam pecuniam* solent vocare quæ sine usuris mutuo datur, ut alibi in hoc opere observamus. Præterea quod interpretes Basilicorum *pecuniam mutuam dare* δανείζειν hic reddunt, & ἀπὸ τοῦ τοκίζειν distinguunt, δανείζειν ibi non videtur accipiendum, pro *mutuam pecuniam gratis dare.* Nam lege III. Cod. eodem, qua dicitur, *sæpe rescriptum esse, eos, qui officium administrant, neque per se, neque per suppositas personas, tempore officii sui in provincia sua fœnus agitare posse,* iidem interpretes, illud *fœnus agitare,* verterunt simpliciter δανείζειν, his verbis: ὁ ἄρχων ἢ ὀφφίκιον ἐν ἐπαρχίᾳ πράττων, οὔτε δι' αὐτοῦ, οὔτε διὰ μέσου προσώπου, ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἰδίας ἀρχῆς δανείζειν δύναται. Quomodo igitur in illa lege, δανείζειν & τοκίζειν distinxerunt, si δανείζειν est *fœnus agitare?* Quid enim aliud erit τὸ τοκίζειν? Si non est figura ἓν διὰ δυοῖν, ut diximus paulo ante, certe illud erit quod jam dicemus. Prohibentur præsides suprascripta lege, *negotiari, mutuamve pecuniam dare, fœnusve exercere.* Tria sane hæc sunt, sed *mutuam pecuniam dare, & fœnus exercere,* non aliter differunt, nisi τῷ ἧττον καὶ τῷ μᾶλλον. *Fœnus exercet,* qui hoc ipsum agit ex professo, qui omnem suam pecuniam in fœnore positam habet,

qui merus est fœnerator, & nundinationem illam negotiationemque fœnebris pecuniæ profitetur, ut solent argentarii & nummularii. Pecuniam vero mutuam dat, qui sub usuris partem aliquam pecuniæ dat mutuo, non studio fœnerandi, sed ut aut amico petenti gratificetur, aut ut inopia temporaria laboranti subveniat. Sic leg. iv. D. Si certum petatur, qui empturus erat prædia pecuniam mutuam petit ab eo qui nec causam, nec propositum fœnerandi habebat. Quodcunque horum sit, certum est, aliud esse *mutuam pecuniam sub usuris dare*, aliud, *fœnus exercere*. Qui calceum facit, ut faciebat ad usum suum Hippias, non tamen est sutor. Qui vero sutrinam exercet, is sutor dicendus. Ita de aliis. Qui rem suam vendit sibi superfluam, & alienam emit cujus indiget, non vere est mercator, etsi vendat ematque. Bonum patrem familias dicebat Cato *vendacem magis quam emacem esse oportere*. At qui mercaturam exercet, is solus habendus mercator. In sequenti ejusdem legis paragrapho similiter distinguuntur, *pecuniam mutuam dare*, & *fœnebrem exercere*. Ad hanc legem autem quod adnotant periti Jurisconsulti qua negotiari judices prohibentur, addendum esse quod de Thebanorum lege scribit Aristoteles lib. iii. de Rep. cap. iii, id prorsus ἀπροσδιόνυσον, nec ad rem pertinet. Ibi enim tradit philosophus, legem hanc fuisse Thebanis; non posse magistratum apud eos capessere τὸν δέκα ἐτῶν μὴ ἀπεσχημένον τῆς ἀγορᾶς. Quod non de omni mercatura intelligendum est, ut censuit paraphrastes, sed de solis cocionatoribus, & καπήλοις, aliisque artificibus sellulariis, qui in foro totos dies sedent, aut ibi tabernas habent & officinas ad res suas & merces vendendas. Sensus illius legis, qui artem sellulariam fecerit, aut negotiationem sordidam, non posse Thebis ad magistratum pervenire; nisi totos decem annos illa negotiatione & arte abstinuerit. Quod ad alios

merca-

mercatores, quos Grçci vocant ἐμπόρους, non pertinet, ut infra ſumus dicturi. Parum denique illud convenit cum hac Romana lege, quæ Præſides provinciarum in provincia cui præſunt quamdiu eam regunt, negotiationem ullam exercere, ſive fœnebrem, ſive aliam, ac ne quidem pecuniam ulli mutuam ſub uſuris dare permittit. Illi porro cõſtitutioni, quæ iiſdem permittit pecuniam in provincia fœnebrem ſumere, videtur adverſari alia conſtitutio Honorii, leg. XVI. Cod. eodem quæ ſic habet: *Quiſquis judici pecuniam fœnebrẽ mutuaverit, ſi in provincia fuerit verſatus, quaſi emptor legum atque provinciæ: vel ſi quis collectarius honoris pretium dederit ambienti, exilii pœna una cum ipſo judice plectetur* Mirum leg. XXXIV. D. eodem, non prohiberi præſides provinciarum mutuam pecuniam fœnebrem ſumere, & in hac quæ in Codicem relata eſt ſub eodem titulo, non ſolum prohiberi, ſed etiam exilio multari qui ſumpſerint, cum eo qui dederit. Si ſimpliciter utriuſque Legis mentem interpretemur, nihil magis contrarium, quam altera eſt alteri, fingi poteſt. Si aliqua eſt περίστασις quæ crimen in hac ultima prægravet, videndum qualis ſit. In his verbis eſſe oportet, *ſi in provincia fuerit verſatus.* Quod docti Juriſconſulti exponunt, *ſi creditor qui pecuniam mutuam præſidi dedit, in provinciam venerit cui ipſe præſes præeſt.* Non poteſt hic eſſe ſenſus eorum verborum, *ſi verſatus in provincia fuerit.* Sed ponamus eſſe. Cum hæc cauſa allegetur, quia præſes ille quaſi emptor habeatur provinciæ atque legum, ut ſtatim adjicitur, nullam poſſum talem odorari in his quæ dicta ſunt. Quid enim? Lex digeſtorum, quæ permittit præſidibus pecuniam fœnebrem in provincia cui præſunt accipere, ab omnibus ut accipiant, licentiam dat, ſive in provincia maneant & verſentur, ſive ex alia regione in eam venerint. Immo tanto facilius permitteret mutuari ab his qui non ſunt ejuſdem pro-

vinciæ ſed advenæ. Ne Græcam quidem Baſilicorum hujus legis interpretationem ſatis intelligo quid velit: ἐὰν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἧς ἄρχει παραγένηται. Quod vertunt, & vero ſic verti debet: *ſi in provinciam cui præeſt, venerit.* Aliud eſt, *in provincia verſari*; aliud, *in eam venire.* Minima mutatione, tranſpoſitis tantum unius vocis litteris ſcribendum arbitror in Latino: *ſi ſervatus in provincia fuerit.* Hoc eſt, ſi conſervatus ac retentus in provincia fuerit, ſi prorogatum ipſi tempus regendæ provinciæ fuerit. Nec puto aliter legiſſe Græcos Baſilicorum interpretes, ſi recte ac quomodo ipſi ſcripſerunt in eorum interpretatione legatur, nempe hoc modo: ἐὰν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἧς ἄρχει περιγένηται. Apparet plane eos in Latino inveniſſe, *ſi ſervatus fuerit.* Nam περιγίνεσθαι, eſt ſervari, ſupereſſe, ſuperſtitem eſſe. Ad verbum quidem reddiderunt, ſed neſcio an mentem legis aſſequuti ſint. Poteſt tamen & περιγίνεσθαι ſi forte intelligi de tempore adminiſtrationis prorogato, quo in provincia adhuc ſervati ac retenti quaſi ipſi ſibi ſuperſtites ſint. Utut res ſit, certum eſt hunc eſſe hujus legis ſenſum. Si præſes provinciæ pecunia data effecerit, ut provinciæ adminiſtrationem, finito tempore, adhuc conſervet & retineat, tempuſque ipſi prorogetur, quaſi emptor provinciæ atque legum habendus eſt. Si pecuniam illam mutuam ſumpſerit qua provinciam quodammodo emat, qui eam mutuavit, ſimul cum ipſo exilio plectitur. Quæ ſequuntur in eadem lege id plane confirmant, *vel ſi quis collectarius honoris pretium dederit ambienti, exilii pœna una cum ipſo judice plectetur.* Par quippe crimen eſt, ſi quis novum honorem ambiens, præſidatum puta provinciæ, pecunia eum obtinere ſtudeat, &, ſi jam adeptus, ut ſibi ultra ſtatutum tempus honos ille continuetur, nummis datis aſſequatur. Pari ergo crimini par ſupplicium lex irrogat, & utrumque exilii pœna afficit, cum illis etiam

fœnera-

fœneratoribus à quibus pecuniam ad hoc mutuati fuerint. Collectarii sunt nummularii, sive fœneratores qui mensæ argentariæ præsunt, & publice profitentur fœnerandi negotiationem. De quibus in sequentibus nos plura. Ut ad rem redeamus. Digestorum multis & Codicis locis, & fere ubique, qui mutuam pecuniam accipit aut dat, sub usuris dat aut accipit. Leg. XIV. Cod. de usuris. *Si ea pactione uxor tua mutuam pecuniam dedit, ut vice usurarum domum inhabitaret.* Vide & leg. VIII. eodem. Hinc apud Agellium lib. XX. cap. I. *pecunia mutuatica, ἡ δανειστική. Hanc autem fidem majores nostri non modo in officiorum vicibus, sed etiam in negotiorum quoque contractibus sanxerunt, maximeque in pecuniæ mutuaticæ usu atque commercio.* De lege ea loquitur qua fas erat partiri ac secare corpus debitoris qui solvendo non esset inter creditores. Mutuatica ibi plane est δανειστικὴ ac sub usuris credita. Quo loco male corrigunt *mutuaticiam* viri docti, pro *mutuatica. Mutuatica* est quam dat mutuam creditor, *mutuaticia* quam accipit debitor. Sic *venaticus* canis ὁ θηρευτικός, *venaticia* præda ἡ θηρευσίμη. Sic *multatica* pecunia qua multat reum judex. *Multaticia* qua multatur reus, & quam solvit. Sic *locaticius* qui locatur, μισθώσιμος. Et *conducticium* quod conducitur, τὸ ἐκμισθώσιμον. Non bene hæc à quibusdam confunduntur. Sic & *fœneraticia* apud Justinianum eadem cum *mutuaticia.* Hæc obiter. Ita ergo mutuum passim pro fœnore. Mutuum quidem per se est conventio quæ re contrahitur, & eatenus obligat quatenus res datur, in quo si usuras pro usu præstandas adjungi quis velit, nova conventione opus est quæ verbis contrahitur, hoc est, stipulatione, quæ est nova obligatio, ut est in leg. CXXI. de verb. signif. Ubi dicitur, *usuram pecuniæ, quam percipimus, in fructu non esse, quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, id est, nova obligatione.* Novam

illam

illam obligationem interpretatur ſtipulationem ſubjectam Hotomannus, & recte quidem. Sed quod etiam vult, *diverſam eſſe conventionem mutui & uſurarum, & illam quidem re ſemper contrahi, iſtam verbis, id eſt, ſtipulatione: mutuum eſſe contractum juris gentium, qui naturalis appellatur in leg.* CXXVI. *D. de verborum oblig. uſurarum contractum eſſe juris civilis, ſtipulationem quippe eſſe qua ex jure civili: Praterea ex pecunia numeratione actionem mutui naſci, at ex illa uſurarum petitionem non naſci, ſed ex nova obligatione, id eſt, ex ſtipulatione:* videndum an hæc omnia recte àb illo tradantur. Primum quod uſuras non niſi ex ſtipulatione deberi poſſe innuit, in eo falſus eſt; nec enim fallere voluit. Non tamen potuit ignorare in multis caſibus etiam ex nudo pacto exigi ſolitas. Quod & Juſtinianus clare dixit in Novella CXXXVI. *καὶ τοί γε πολλῶν ὄντων θεμάτων ἐφ' ὧν καὶ ἀνεπερώτητοι τόκοι, καὶ ἐκ συμφώνου μόνου τίκτονται*. Qui mutuam pecuniam accipiebant ab argentariis, ex nudo pacto uſuras ſolvebant, etſi in ſtipulationem deductæ non eſſent, ut ea ipſa Novella traditur. In trajecticia pecunia non ſolebant ſtipulari uſuras creditores, ſed ex ſola pactione eas percipiebant. Ex nudo pacto debebantur civitatibus uſuræ creditarum ab eis pecuniarum, ut dicitur in leg. XXX. D. de uſuris. In tritico & hordeo, aliiſque frugibus mutuo dandis, acceſſio, id eſt, uſura, etiam ex nudo pacto præſtanda erat. leg. XII. Cod. de uſuris. Præterea, etſi uſuræ fœnebris mutui ſine ſtipulatione vulgo peti non poſſent, tamen ex pacti conventione, ſi contigiſſet eas ſolvi, neque repetebantur, neque in ſortem erant accepto ferendæ. leg. III. Codic. eodem. His adde, quod & citra pacti conventionem, nedum ſtipulationem, etiam uſuræ exigebantur, ut in omnibus bonæ fidei judiciis, ex mora. Quod & Juſtinianus in ſupra ſcripta Novella CXXXVI, *περὶ ἀργυροπρατικῶν συναλ-*

συναλλαγμάτων, non omisit monere his verbis: ἔστι δὲ ὅτε οὔτε ἐκ συμφώνων, ἀλλ' αὐτομάτως ἐπαγόμενοι ὅμως ἀπαιτοῦν). Apud Græcos ſola pactione uſurarum obligatio contrahi ſolebat, ut & mutui ipſius. Ex his ergo conſtat, ne apud Romanos quidem ſemper neceſſariam fuiſſe ſtipulationem ad uſuras exigendas, nec proprium ubique hunc dicatum uſuris contractum. De mutuo nunc videamus, hoc eſt, ipſa ſorte, quomodo ejus obligatio conſtituatur. Inter obligationes quidem refertur, quæ re contrahuntur, non verbis; quæque eatenus contrahentes obligant, quatenus res data eſt. Non propterea tamen crediderim, ex numeratione ſola pecuniæ actionem mutui naſci. Nam & in depoſito numeratur pecunia, nec tamen ejus dominium transfertur; ut nec in commodato, cum pecunia ad oſtendendum tantum commodatur. In donatione ex numeratione transfertur dominium ad eum cui donatur; in mutuo ita fit accipientis, ut tamen poſt certum tempus ad dantem redire debeat. Intervenire ergo ad hoc pactionem neceſſe eſt, ut reddatur. Non itaque ex ſola numeratione actio mutui naſcitur, ſed etiam ex pacto. Ergo ex utroque. Nam numeratio præſtat ne nudum ſit pactum. Ex nudo quippe pacto non datur actio. Pactum vero legem numerationi ponit ne ad alium contractum facta cenſeatur quam ad mutui. Et re quidem contrahi hæc obligatio dicitur propter numerationem quæ intervenit. Naturalis autem hæc obligatio non ſolum numerationis gratia, ſed, quia quæ debentur ex pacto, etiam naturaliter debentur, ut habetur in leg. v. D. de ſolutionibus. *Quod ſolvitur in uſuras, ad utramque cauſam uſurarum, tam debitarum, quam indebitarum, pertinere. Puta quædam earum ex ſtipulatione, quædam ex pacto naturaliter debebantur.* Hoc non de nudo pacto, ſed de eo cui numeratio intervenit, intelligendum. *Numeratione autem pecuniæ,* ut ait Ulpianus

pianus leg. VII. D. de rebus creditis, *æque atque stipulationibus omnia inseri possunt, atque adeo etiam conditiones.* Hinc, ut notat Pomponius, lege sequenti, mutui datio interdum pendet, ut ex postfacto confirmetur, veluti, si quis det alicui mutuos nummos, ut, si aliqua conditio extiterit, ejus fiant, sibiq; sit obligatus. Ita certe. Nisi enim qui dat mutuam paciscatur sibi reddendam, & in alia quidem specie, nec jus repetendi haberet, cum videri posset donasse, nec usum accipienti videretur concessisse si eamdem speciem reddi convenisset. Et pactum quidem istud, quo de reddenda in eodem genere pecunia mutua cavetur, non nudum est, ut illa sunt ex quibus nulla actio nascitur, sed cum re ipsa conjunctum, id est, numeratione pecuniæ. Sic explicanda lex XX. Cod. de pactis. *Traditionibus & usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur.* Nuda pacta sunt, cum non præcessit datio, sed de dando tantum convenit. Atque ita Græci: ψιλὸν δὲ σύμφωνόν ἐστιν, ἡνίκα μὴ προηγήσηται δόσις, ἀλλὰ μόνον συστῇ ἐπὶ δόσει. In mutui datione, cum numeratio ac traditio pecuniæ creditæ præcedat, non est nudum pactum, ideo ex eo actio nascitur. Et sic etiam accipienda verba legis X. Cod. de pactis. *Nec obesse tibi poterit, quod dici solet, ex pacto actionem non nasci. tunc enim hoc jure utimur, cum pactum nudum est, alioquin cum pecunia datur, & aliquid de reddenda ea convenit, utilis est condictio.* Ergo & in mutuo ubi pecunia datur, & de reddenda pacto convenit, ex ipso pacto actio mutui nascitur, non tantum ex numeratione pecuniæ. Jam intelligi potest in quibus casibus usuræ ex pacto præstabantur, non diversam fuisse obligationem mutui & usurarum. Ex nudo pacto eas præstari dicitur leg. XXX. D. de usuris, & leg. XII. Cod. eodem. Sed *nudum pactum* ibi intelligendum est, ad differentiam ejus cui subjecta, vel interposita stipulatio. In quibus igitur contractibus locus erat

usuris

usuris ex pacto petendis, ut diversa non fuit obligatio mutui & usurarum, ita unico instrumento conventionis utrumque in pactionem deduci solebat. Sic enim chirographum concipiebatur: *Lucius Titius scripsi, me accepisse, & accepi, à Cajo Sejo mutua & numerata domo ex arca sua decem millia nummum, quæ ei reddam Kalendis Maij proximis cum usuris semissibus, sicut pacti sumus inter nos.* Ubi autem stipulatione opus erat ut usuræ præstarentur, mutui quoque ipsius solutio in stipulationem deducebatur, nec duæ exinde nascebantur obligationes, sed una verborum, ut est in leg. CXXVI. D. de verborum obligat. *Nam quoties pecuniam mutuam dantes eamdem stipulamur, non duæ obligationes nascuntur, sed una verborum.* Nec aliter certe fieri mos in omnibus chirographis, quibus mutuum simul & usuras se redditurum promittebat reus, & spondebat stipulanti creditori, ut infra pluribus dicam. Neque porro, quod addit Hotomannus, uno judicio sortem, altero usuras peti, nec unius petitionem alteri præjudicare, efficiet ut credamus diversam esse obligationem mutui & usurarum. Leges certe quas ad hoc probandum adducit nihil ejus opinionem adjuvant. Nam lex XXIII. D. de exceptione rei judicatæ, dicit, *si in judicio actum sit, usuræque solæ petitæ sunt, non esse verendum ne noceat rei judicatæ exceptio circa sortis exceptionem.* Quis enim ex his concludat, alia obligatione usuras deberi, alia sortem, quia in judicio petitæ usuræ non præjudicent sortis petitioni? Non certe magis, quam ex eo, quod additur statim in eadem lege, aliquem etiam posse tantum persequi usuras ex bonæ fidei judicio. Nihilominus enim cedere & futuri temporis usuras dicit Jurisconsultus. Atqui dicendum etiam esset, diverso jure usuras ejusdem sortis deberi, quia petitio partis earum jam debitarum non præjudicium afferat petitioni futurarum, quæ nihilo secius current,

quam-

quamdiu contractus bonæ fidei manebit. Nihilo magis facit lex xc. D. de verborum obligationibus. In ea Pomponius ait, cum stipulatus sum pro usuris legitimis pœnam in singulos menses, si sors soluta non sit, etiam si sortis obligatio in judicium deducta sit, adhuc tamen pœnam crescere, quia verum est, solutam pecuniam non esse. Quid inde colligere est; quo nobis probetur diversam esse obligationem usurarum, & sortis sive mutui? Immo certum eodem genere contractus, & conventionis, pœnam pro legitimis usuris in stipulatum deductam in singulos menses quamdiu sors soluta non esset. Ait Jurisců sultus, etiam si sortis obligatio in judicium deducta sit, non tamen pœnam cessare, sed crescere & singulis mensibus fieri auctiorem. Quam pœnam certum est ex eadem illa obligatione deberi quæ in judicium deducta sit. Ideo enim & pœnam crescere respondit, quia nondum soluta sors esset, etsi in judicio cœptum esset agi de obligatione sortis. Nam judicio cœpto, ut habetur leg 1. Cod. de judiciis, non perimitur usurarum stipulatio. Nec tamen inde sequitur, alium fuisse sortis, alium usurarum contractum. Immo quamdiu durat sortis stipulatio, manet etiam usurarum: si illa perempta sit, & hæc perimitur. At Patricius Quæstor & antecessor sub Justino ante Justinianum rationem excogitaverat, qua actione principali sublata quoad sortem, nihilominus usuræ peti possent. Ut in actione personali quæ triginta annorum exceptione tollitur, sortis quidem nomine sublatam eam concedebat, sed nō quoad usuras. Renovari enim eas quotannis ac renasci. Inde fieri ut trigesimo anno rei creditæ currente, curreret tantum vigesimus nonus usurarum. Quæ ratio non placuit Justiniano. Ideo recte constituit, qui principali actione cecidissent per exceptionem triginta aut quadraginta annorum, fructus aut usuras præteriti temporis frustra petituros. Nam principali actione

actione non subsistente, actionem pro usuris & fructibus non posse moveri. Vide leg. *eos*. Cod. de usuris Ceterum, ut duo diversi videantur contractus, & duæ obligationes, fœnoris, ut loquitur, & crediti, hoc est, usurarum, & sortis, alia re contracta, alia verbis, adfert & hanc rationem idem Hotomannus, nec meliorem supra dictis, quod nimirum stipulatio sortis certa sit, usurarum incerta. Quasi vero hoc proprium sit usurarum, ut semper incertæ in stipulationem deducantur, aut sortis, ut semper certa. Incerta est stipulatio usurarum si incertæ veniant in stipulatum. ut, *qui sortem stipulatur, & usuras quascunque, certum simul & incertum stipulatus videtur*, inquit Jurisconsultus leg. LXXV. D. de verborum obligat. Certum quantum ad sortem; incertum, quantum ad usuras. Adeo autem falsum est ea re distingui debere stipulationem sortis à stipulatione usurarum, quod illa certa, hæc incerta, ut usuras incertas in stipulationem deductas non deberi certum jus sit. leg. XXXI. D. de usuris: *Quod in stipulatione sic adjectum est, & usuras, si quæ competierint, nullius esse momenti, si modus certus non adjiciatur.* Et leg. XLI. D. eodem, quidam in chirographo suo scripserat se mutuum redditurum Kalendis proximis, cum suis usuris & placitis inter contrahentes: cum quæreretur an ex eo instrumento usuræ peti possent, & quæ, Modestinus respondit, *si non appareat de quibus usuris conventio facta sit, peti eas non posse.* Qua de re & Græci in suis prochiris: τὸ χωρὶς δήλης ποσότητος ἐπερωτῆσαι τοὺς ἁρμόζοντας τόκους οὐδέν ἐστιν. *Vsuras competentes stipulari, sine quantitate certa, nihil est.* Ulpianus porro in eadem ipsa lege, qua certum & incertum simul aliquem stipulatum esse dixit, sortis etiam incertas fieri stipulationes ostendit æque ac usurarum, statuitque ubi non apparet quid quale quantumque est in stipulatione, incertam esse stipulationem dicendam. Ut, si quis fundum sine

propria appellatione, vel hominem generaliter sine proprio nomine, aut vinum frumentumve sine qualitate, sibi dari stipulatus est, incertum deducit in stipulationem. Vide totam legem. At lex Africani quam idem Jurisconsultus citat, ut adstruat incertam esse usurarum stipulationem, D. de eo quod certo loco, nihil minus quã hoc probat. Nam in ea lege, qui certum sibi Capuæ solvi stipulatus est, fidejussorem accepit. Scribit Africanus, eam pecuniam ab eo similiter ut ab ipso promissore peti debere, id est, ut si alibi quam Capuæ petatur, arbitraria agi debeat, lisque tanti æstimetur quanti ejus vel actoris interfuit eam summam Capuę potius quam alibi solvi. *Nec oportebit*, inquit, *quod forte per reum steterit, obligationem fidejussoris augeri. neque enim hac causa recte comparabitur obligationi usurarum; ibi enim duæ stipulationes sunt, hic autem una pecunia credita est, circa cujus executionem æstimationis ratio arbitrio judicis committitur.* Quod incerta est hæc æstimatio, ut quæ ab judicis arbitrio pendeat, nihil ad hoc facit, ut incerta usurarum stipulatio dicatur. Immo contra, hoc non simile esse usurarum obligationi, dicit Africanus. Quod autem ait idem Africanus, in usurarum obligatione duas esse stipulationes, ita certe est, una nempe sortis, altera usurarum. Non tamen id impedimento est, quin uno eodemque contractu stipulatio sortis & usurarum fieri possit, etiam si duæ sint stipulationes. Quinimmo in duplæ stipulatione dubitarunt Jurisconsulti an duæ essent stipulationes, quia duæ essent summæ. leg. XXXII. D. de Evictionibus. *Quia dicitur, quoties plures res in stipulationem deducuntur, plures esse stipulationes; an & in dupla stipulatione hoc idem sit, videamus.* Vides in unam eamdemque stipulationem si res plures aut summæ deducantur, quot summæ sunt, tot esse stipulationes, ut expresse etiam dicitur leg. XXIX. D. de verb. oblig.

Nec mirum igitur, in creditæ pecuniæ sub usuris stipulatione, quamvis simul sortis & usurarum fiat stipulatio, duas esse stipulationes. Non tamen duo erunt contractus eo modo quo voluit Hotomannus, qui utrumque contractum nominatum esse dicit; & de fœneratione, quam à mutuo distinguit, certum fuisse caput in XII. Tabulis. At caput, quod de fœnore unciario positum fuit in XII. Tabulis, mutuum etiam comprehendebat, sub unciis usuris nempe dari solitum. Nec enim verum est quod idem sentire videtur Hotomannus, mutui semper obligationem re contrahi, & ex pacto deberi: at fœnerationem contrahi verbis tantum & stipulatione. Contra ea facit lex *Lecta*, D. de rebus creditis; in qua, stipulatione interposita de mutuo quindecim millium reddendo, pactum de usuris subjicitur, ut menstrui triceni denarii refundantur ex illa summa suprascripta quindecim millium. Quæ usura est bina centesima. Sic per stipulationem de sorte reddenda convenit, per pactum de usuris. Et dicit Paulus, pacta in continenti facta stipulationi inesse credi. Sed de legis illius vera explicatione nos infra. In multis etiam casibus, ut ante observavimus, ex solo pacto citra stipulationem præstabantur usuræ. In his casibus mutui obligatio pacto tantum, non stipulatione, contrahebatur. Sed nec sola numeratione, cui pactio de reddendo non interveniret, reus obligabatur. Ubi autem stipulatio erat necessaria ad usuras petendas, tum quoque mutuum dantes idem stipulari solebant cum usuris, una quidem stipulatione in qua tamen duæ essent, quia duæ summæ in stipulatum deductæ. Hujus stipulationis exemplum in chirographo, quod creditori dabat debitor, hoc erat: *Lucius Titius scripsi me accepisse & accepi à Publio Mænio mutua & numerata de domo ex arca sua decem millia nummum, & hæc decem millia reddi sibi Kalendis Iuniis proximis futuris cum*

usuris semissibus stipulatus est Publius Manius, spopondi ego Lucius Titius. Si pecunia non esset numerata, sed per scripturam mensæ data pro illis verbis, *numerata domo ex arca sua,* scribebant in chirographo, *scripsi, me accepisse, & accepi, mutua & data ex mensa scriptura decem millia.* Hic vides, in unicam stipulationem mutuum & usuras pariter deducta, in qua tamen insunt duæ stipulationes, quia duæ sunt summæ. Alio modo solebant stipulari, primo summam ipsam sortis, quæ mutuo daretur, reddi intra certum tempus: quod nisi fieret, pœnam subjiciebat creditor quæ pro usuris esset, aut etiam ipsas usuras nominatim stipulabatur. De pœna in lege, *Lecta* D. de rebus creditis, chirographi hujusmodi exemplum extat: *Lucius Titius scripsi me accepisse à Publio Mævio quindecim mutua numerata mihi de domo, & hac quidem proba recte dari Kalendis futuris stipulatus est Manius Publius, spopondi ego Lucius Titius. Si die sua suprascripta summa Publio Mævio, eive, ad quem ea res pertinebit, data, soluta, satisve eo nomine factum non erit, tunc eo amplius, quo post solvam, pœnæ nomine in dies triginta, inque denarios centenos denarios singulos dare stipulatus est Publius Manius, spopondi ego Lucius Titius.* Exemplum usurarum hoc modo in stipulatum deductarum habetur in chirographo servi cujusdam actoris, qui præsente domino & subscribente sic pro eo stipulatur in leg. *si ita stipulatus,* D. de verb. obligat. *Chrysogonus Flavii Candidi servus actor scripsi coram subscribente & adsignante domino meo, accepisse eum à Iulio Zosa rem agente Iulii Quintiliani absentis mutua denaria mille, quæ dari Quintiliano hæredive ejus, ad quem ea res pertinebit, Kalendis Novembribus, quæ proximæ sunt futuræ, stipulatus est Zosas libertus, & rem agens Quintiliani, spopondit Candidus dominus meus. Sub die suprascripta si satis eo nomine factum non erit, tunc*

quo

quo post solvetur, usurarum nomine denarios octo præstari stipulatus est Iulius Zosas, spopondit Flavius Candidus meus. Atque hæc frequentissima fuit forma usurarum stipulandarum. In hoc autem chirographo non solum duæ stipulationes altera pecuniæ creditæ, altera usurarum separatim factæ, sed etiam duo contractus, qui unus est in prioris formula chirographi. Nam usuræ simul cum sorte in stipulatum veniunt. At hic prima est creditæ pecuniæ stipulatio; quæ si intra diem, de qua convenit, solvitur, nullæ præstandæ usuræ: si vero ad diem non reddatur, usuræ debentur ex nova stipulatione; quæ deberi tantum incipient ex die quo mora facta est solutioni. Hinc est quod scripsit Pomponius lege CXXI. de verborum significatione, *usuram non ex ipso corpore nummorum esse, sed ex alia causa, id est, nova obligatione.* Hæc obligatio, stipulatio est. Sed non inde sequitur quod voluit Hotomannus, hanc esse mutui, & fœnoris, hoc est, ut ipse interpretatur, usuræ, differentiam, quod ex pecuniæ numeratione actio mutui nascatur, at ex illa usuræ petitio non nascatur, sed ex stipulatione. Nec quod mutuum sit contractus juris gentium, id est, naturalis; usura autem juris civilis, quippe ex stipulatione. Nam & cum mutuum stipulabantur, desinebat esse contractus juris gentium. Et credita quippe pecunia, quæ in stipulationem deducta erat, non amplius actione nata ex numeratione petebatur, sed ex nova obligatione, hoc est, ex stipulatione, non secus atque usurarum quæ in stipulatum veniebant. Sic ex naturali obligatione hoc modo mutui contractus in civilem transibat. Id diserte in chirographo Chrysogoni supra allato probat Paulus. In eo chirographo proponebatur Julius Zosas libertus Julii Quintiliani, & rem agens ipsius, mutuos dedisse Flavio Candido denarios mille, quos Julio Quintiliano tunc absenti reddi stipulatus erat Kalendis No-

 vembri-

vembribus proximis futuris, vel hæredi ejus, aut, si die suprascripta eo nomine satisfactum non esset, tunc ob moram solutionis stipulatus idem Zosas fuerat, usurarum nomine octo denarios præstari. His positis, respondit Jurisconsultus, per liberam personam, quæ neque nostro juri subjecta est, neque bona fide nobis servit, obligationem nullam acquirere nos posse. Inutile ergo esse quod libertus patrono dari stipulatus est, ut nec ad solutionem proficere, absentis adjectionem cui principaliter obligatio quærebatur. *Superest ergo*, inquit, *ut quæramus, an ex numeratione ipse, qui contraxit, pecuniam creditam petere possit.* Cum inutilis esset stipulatio quæ nomine absentis erat facta per hominem qui in ipsius potestate non erat, quærit, an saltem ex numeratione ille Zosas, qui contraxit, pecuniam creditam petere possit. Nam re obligatus fuit Zosæ qui mutuam ab eo pecuniam accepit Flavius Candidus, & ex numeratione eam petere potuit Zosas, actione quæ vocabatur certi condictio. An possit tamen, dubitat Paulus: & rationem hanc reddit: *Nam quoties*, inquit, *pecuniam mutuam dantes eamdem stipulamur, non duæ obligationes nascuntur, sed una verborum.* Ergo quoties in mutui datione pecunia credita in stipulatum deducebatur, obligatio, quæ re contrahitur, & actionem ex numeratione parit, cessabat, & in locum ejus succedebat quæ verbis contrahitur, nempe stipulatio. Addit tamen statim: *Plane, si præcedat numeratio, sequatur stipulatio, non est dicendum, recessum à naturali obligatione.* Naturalis itaque obligatio ex numeratione nascitur. Si præcesserit numeratio, & deinde interposita sit stipulatio, non recessit creditor à naturali obligatione, quæ re contrahitur, & ex pecuniæ numeratione nascitur. Quid, si præcesserit stipulatio, deinde sequuta sit numeratio? Contrarium nempe erit, & naturalis obligatio in civilem mutabitur. To-

tum itaque inde pendebat, ut repetere mutuam pecuniam possset libertus qui alieno nomine inutiliter eam mutuo dederat. Non enim poterat petere ejus nomine cui stipulatus erat, si stipulatio præcessisset numerationem. Ex stipulatu quippe agendum fuit, quo casu nullam actionem habuit, quia non potuit eam pro alio stipulari, cujus juri non fuit subjectus, nec bona fide ei serviit. At potuit suo eam petere si numeratio præcessisset stipulationem. Tunc enim ex numeratione actionem habuit certi condicticiam, quæ naturalis est obligatio, à qua non recessisse judicandus est, per subjectam & sequentem stipulationem. Sequitur apud Jurisconsultum: *Sequens stipulatio, in qua sine adjectione nominis usuras stipulatus est, non eodem vitio laborat. Neque enim maligne accipiendum est, eidem stipulatum usuras, cui & sortem, videri.* Sortem non potuit domino nominatim stipulari hic libertus, ideo ex vitiosa stipulatione non potuit creditum petere, sed potuit ex numeratione, cujus obligationem naturalem non potuit vitiare sequens stipulatio. In usurarum vero stipulatione cum neminem nominaverit, vitio carere stipulationem censendum est. Nec enim maligne credendum, eidem stipulatum esse usuras cui & sortem. Ergo ex numeratione pecuniam creditam petere poterit, non ex stipulatu, qui vitiosus est, quia patrono dare stipulatus est libertus: ex stipulatione vero usuras petet, quæ sine vitio est, quia nemini eas stipulatus est, ideoque in liberti persona valet stipulatio, & cogitur eam patrono cedere. Notandum tamen Ulpianum in alia sententia esse quam Paulum quoad novationem obligationis quæ ex naturali fit civilis, per stipulationem. Paulus enim hic ut in aliis multis ab Ulpiano dissentiens. Si præcedat stipulatio & sequatur numeratio, tum mutari obligationem vult deque naturali existere civilem. At si numeratio ante celebretur, deinde

subjiciatur stipulatio, ex numeratione petitionem dari & naturalem ex pacto manere obligationem. Contra Ulpianus utroque casu sive antecedat numeratio stipulationem sive subsequatur, unum esse contractum scribit, & ex stipulatione pecuniam deberi, non ex numeratione. leg.vi.D.de novationibus: *Cum pecuniam mutuam dedit quis sine stipulatione, & ex continenti fecit stipulationem, unus contractus est. Idem erit dicendum & si ante stipulatio facta est, mox pecunia numerata sit.* Ex quibus colligitur magis dubitatum fuisse an ex stipulatione agi deberet, si post stipulationem sequuta esset numeratio. Cum enim posteriores obligationes derogent prioribus, obligatio sequens re contracta, hoc est, numeratione, videretur magis servanda, & ex ea potius, utpote naturali, & posterius facta, actio danda. At Paulus non dubitavit quin si numeratio ante facta sit, deinde post numerationem facta stipulatio, quin prior obligatio tenere debeat. In quo plane eum ratio fugit. Quod ex Pomponio subjungitur leg.vii. eodem titulo, ad numerationem pertinet quæ præcessit stipulationem. *Cum enim*, inquit, *pecunia mutua data stipulamur, non puto obligationem è numeratione nasci & deinde eam stipulatione novari. Quia id agitur, ut sola stipulatio teneat, & magis implendæ stipulationis gratia numeratio intelligenda est fieri.* Quod Pauli sententiæ manifeste adversatur. Non duo igitur sunt contractus diversi generis, sed unius, cum mutua data pecunia sortem cum usuris stipulamur, sive numeratio præcedat sive subsequatur. Sive igitur ex pacto præstarentur usuræ, ut in multis casibus non alio contractu sors ipsa petebatur, sive in stipulatum essent deducendæ, ut exigi possent, stipulatio quoque pro ipsa sorte reddenda interponi solebat. Quod ad crediti nomen attinet, ut eo redeam, non aliter differt à fœnore quam quomodo idem distat à mutuo, id est, ut

genus

genus à ſpecie. Duæ enim crediti ſpecies, ut jam docuimus, mutuum & fœnus, illud ſine uſuris, hoc cum uſuris. Nec uſura itaque alio modo à fœnore diſcernitur, quam ut acceſſio à ſumma principali, vel à ſorte cui debetur uſura. Mutuum enim cui accedit uſura, *fœnus* eſt. Errant quippe primarii Juriſconſultorum qui *fœnus* definiunt, proprie *eſſe lucrum quod ex conventione accedit ad ſortem mutuo acceptam*. Quod ſi autem ex alio contractu quam mutui accedat præter ſortem aliquid officio judicis non lucri cauſa ſed ne in damno verſetur creditor, *uſuram* eſſe, non fœnus volunt. At nequicquam volunt. Uſuram eſſe aiò quidquid ex quocunque contractu præter ſortem acceſſionis & incrementi vice exigitur, *fœnus* vero ſortem creditam ſub uſura. Quod ſatis ſupra demonſtratum eſt. Non negaverim quidem & fœnoris nomen aliquando reperiri apud probatos Latinitatis auctores, etiam Juriſconſultos, pro uſura ex cauſa crediti debita, ut apud Papinianum leg. IX. D. de uſuris, *uberius fœnus*, pro uſura ampliore: *Non enim pœna ſed fœnus uberius juxta rationem ſortis promittitur.* Ita legendum pro eo quod eſt in Florentinis, *Iuxta ratione.* Idem Papinianus ſic etiam *fœnus* uſurpat leg. IV. D. de Nautico fœnore: *Vtrobique enim majus legitima uſura fœnus debebitur.* Quod & alibi poteſt occurrere, cum Ulpianus & alii Juriſconſulti *fœnus* pro credita ſub uſuris pecunia, quæ propria eſt ejus vocis ſignificatio, poſuerint. Si enim uſura eſſet proprie, nunquam pro mutuo ipſo fœnebri uſurpatum eſſet, ut nec *uſuram* uſpiam legimus pro mutuo uſurario appellatam. Cum autem fœnus pro uſura dictum invenitur, ſimilis figura eſt ei qua totum pro parte dicitur, aut principale pro acceſſione, aut etiam continens pro contento, ut poculum & ποτήριον, pro vino quod eſt in vaſe. Eadem prorſus ratione, cum *ſeges* ſit ἄρουρα Latinis, vel arvum quod conſeri ſolet, accipitur

etiam pro ipſo fructu, quem ager reddit. Primo ac genuino ſenſu dixit Horatius:

Hæc ſeges ingratos tulit & feret omnibus annis.

Nam & oratores paſſim ſic uſi ſunt. Optimus Latine loquendi magiſter Cicero in Hortenſio: *Vt enim ſegetes agricolæ ſubigunt aratris multo ante quam ſerunt.* Proprie etiam loquutus eſt Virgilius cum ſcripſit:

Nec Cereri opportuna ſeges nec commoda Baccho.

Idem tamen alibi improprie uſurpavit pro fructu:

Hic ſegetes, illic veniunt felicius uvæ.

Vides ſegetem illam Cereri opportunam, id eſt, ſementibus idoneam, ferre ſegetem, frumenti fructum. Ita ſeges proprie appellata, id eſt, ager, fert ſegetem abuſive nominatam, id eſt, frumentum. Ita & *fœnus* proprie dictum, id eſt, pecunia ſub uſuris credita, parit fœnus improprie appellatum, id eſt, uſuram. Nec porro credendum eſt ſegetem κυρίως magis debere dici de fructu, ſed abuſive pro terra uſurpari. Nam ſi hoc eſſet, nunquam ad terram conſitam vel arvum ſignificandum tranſlatum fuiſſet. Idem eſt & de fœnore. Hæc dictio de credita ſub uſuris pecunia κυριολεκτεῖται, abuſive autem & pro uſura ipſa quæ creditæ illi pecuniæ præter ſortem accedit, quia nunquam *fœnus* ſine uſura. Id enim eſt mutuum quod cum uſuris datur. Ideo & non de alia uſura ſumitur, cum ita uſurpatur, quam quæ ex cauſa creditæ in mutuo pecuniæ debetur, quia non poteſt alio referri quam cujus fructus eſt aut acceſſio. Sic pars quæ nomen gerit totius, ad aliud non refertur quam ad id totum cujus pars eſt. De uſura fructus tamen etiam dicitur quam terra culta & frumento conſita reddit. Cujus rationem ſupra reddidimus. Non igitur perſpicio nec percipio, quæ cauſa ſit diſtinguendi inter uſuram & fœnus iis, qui profitentur ſe uſuras admittere, ſed fœnus refutare. Omne enim ſub uſura mutuo datum *fœnus* eſt, & aliquando hujus mutui uſura etiam

fœnus,

fœnus, id eſt, uſura ex mutuo. Levis an gravis ſic poteſt appellari. Aut omnem igitur uſuram ex pecunia mutuata recuſent oportet, aut fœnus etiam agnoſcant neceſſe eſt, qui uſuram non improbant. Etenim inter *pecuniam fœnebrem*, id eſt, quæ fœnore locatur vel ſub uſura datur, & *fœnus*, nulla eſt proprie loquentibus differẽtia. Quod præter illa quæ jam ſuperius attulimus manifeſto etiam probatur leg. XIII. quæ Diocletiani eſt, Cod. ad SC. Velleianum: *Si fœnebris pecunia juxta fidem veri à creditore tibi data eſt, ſive tota quantitas fœnoris, ſive pars ejus in uſum mariti proceſſiſſe proponatur*. Ubi *fœnus* eſt τὸ δάνειον, τὸ χρέος, pecunia ſub uſuris credita, aut ut in ipſa lege dicitur *pecunia fœnebris*.

CAP. VI.

Vſuræ in ſtipulatum deductæ, ex nova obligatione debitæ, non ex ipſo corpore nummorum. Aliud in his quæ ex pacto deberentur, & ex numeratione pecuniæ. Si in fœnore nummus nummum parit, & inde τόκος & uſura Græcis, certe uſura ex corpore ipſo pecuniæ percipi cenſenda. Nudum dici pactum quoad ſtipulationem ſi non intervenerit, at non nudum quoad numerationem, ſi ea facta ſit. Omnibus ferme pactis ſtipulationem apud Romanos ſubjici ſolitam. Vnde dicta ſit ſtipulatio. Stipulum idem eſſe quod firmum, ex Græco. Fruſtra à ſtipula, vel à ſtipe originem ejus deduci. Debita duplici modo probata; ſcriptura, vel teſtibus, apud Græcos & Romanos. Theophraſtus explicatus & illuſtratus. De chirographo vel cautione. Cavere pecuniam chirographo dicitur debitor. De Apocha. Cautionem etiam eam eſſe ac ſecuritatem non minus chirographo. Quomodo differat ab acceptilatione. Quoſdam utramque confudiſſe. Cur Græci acceptilationem vocaverint

ἀθῶα-

ἀθώωσιν. Quid distēt syngrapha à chirographis. Quid sit proprie syngrapha. Ejus exemplum. Reddito chirographo remissum debitum intelligitur, & cur. Inane, vacuum & vanum chirographum, fieri solutione debiti. Evacuatoria eadem cum apocha. Reum teneri cujus chirographum tenetur. Seneca emendatus & illustratus. Debitorem vel fidejussorem teneri à creditore. De nominibus faciendis per pararios. De scriptura obligatione. De litterarum obligationibus. Vlpianus & Paulus explicati. Cujacius reprehensus. Triboniani & Theophili hallucinatio. Littera quid. Apud Cajum litterarum obligationem pro delegatione sumi. De chirographaria scriptura. Cautæ & non numeratæ pecuniæ exceptio utrum data contra chirographum an syngrapham. De scriptura qua nomina fiebant. De Tabulis rationum privatis quæ fidem debiti in judicio facerent. Alias fuisse à Kalendario. De adversariis. Περὶ χειδαρίων & πετςαδίων. Rescriptis imperatorum ante Iustinianum fidem illis tabulis abrogatam. Ignorata prorsus ea ratio Iustiniani ævo. Ideo non intellecta Triboniano nec Theophilo. Quattuor modis ante Iustinianum pecuniam creditam caveri à debitoribus solitam. Nomina etiam καθαχρηστικῶς dicta de usurariis debitis. Proprie tamen nomina sumpta absque usurarum stipulatione fieri solita & fuisse gratuita. Parariorum interventu facta. Mercedem accepisse Proxenetici nomine ab ipsis debitoribus. Quid προξενητικὸν, φιλάνθρωπον & ἑρμηνευτικόν. Iterum de syngrapha & chirographi differentia. Ex chirographo, non ex syngrapha exceptionem datam non numeratæ pecuniæ. Iustinianus chirographis credi in jure noluit nisi cum subscriptione trium testium. Supra quinquaginta libras auri non valuisse primo chirographa sub eo privata, non firmata testibus. Postea lege reduxisse ad libram auri. De Tabellioni-

bellionibus cur ἀργυρῖοι dicti. Vetus interpres Novellarum emendatus. Forensia instrumenta, quæ. In villis & agris pristinum morem servari voluisse Iustinianum super chirographis sine teste conscribendis.

EX his quæ fusius ante declarata sunt, perspicue colligitur, mutui actionem non semper ex numeratione & obligatione naturali procedere, sed etiam ex civili cum in stipulatum credita pecunia deducitur. Quod fere semper fiebat cum usuræ in stipulatum erant etiam deducendæ ut deberentur. Tunc usuræ non ex ipso corpore, sed ex alia causa, id est, ex stipulatione, vel obligatione verbis contracta præstabantur. Quinimmo nec ipsa pecunia credita, tanto minus usuræ. Ceterum in illis casibus in quibus usuræ etiam ex nudo pacto citra stipulationem debebantur, non dubium, quin ex ipso corpore perciperentur, vice fructus quem reddit pecunia mutuo data, præstandæ. Si enim Jurisconsultus ideo ex ipso corpore eas tunc præstari negant quia ex nova obligatione, id est, stipulatione deberentur, ergo ubi jam non ex stipulatione debentur, ex ipso corpore sumi necesse est, hoc est, pro ipsius corporis fructu. Si in fœnore nũmus nummum parit, & inde τόκος usura dicitur Græcis, certe usura quæ nummi est partus, ex ipso corpore nummorum percipitur. Iidem Græci & inter eos Demosthenes usuram vocant ἐπικαρπίαν, id est, fructum. Fructus autem ex semine. Ergo & usuræ ex ipso nummorum corpore capi censendæ. Ἔργον quoque pro usura iisdem Græcis. Opus ex operante procedit, ut usuræ ex nummis ipsis. Petuntur porro & ipsæ ex numeratione, quæ numeratio in mutuo dando hac conditione facta, ut usuræ etiam sorti accederent, & præter sortem solverentur. Nudum pactum in mutui datione id dici-

id dicitur quod sine numeratione interponitur, quod est nullius momenti. In usuris autem exigendis, ubi non debentur citra stipulationis vinculum, tunc nudum vocatur cui subjecta non est stipulatio. Paulus de usuris: *Si pactum nudum de præstandis usuris interpositum sit, nullius est momenti. Ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur.* Ideo nudum pactum in usuris appellatur quod sine stipulatione fit, quia ut præstarentur jure civili Romano intervenire stipulationem oportebat. Stipulatione itaque carens pactum de usuris præstandis interpositum, *nudum* appellabatur. Anianus: *Pactum nudum dicitur si cautio creditori à debitore, in qua se centesimam soluturum promisit, sine stipulatione fiat. Et ideo usuræ ex nuda cautione creditori penitus non debentur.* Ubi *cautionem* vocat chirographum. Hujus pacti nudi nescio an exemplum extet leg. XLI. D. de usuris, in chirographo his verbis concepto: *Ille scripsi me accepisse & accepi ab illo mutuos & numeratos decem, quos & reddam Kalendis illis proximis cum suis usuris placitis inter nos.* Quod si est, cautum argentario hoc chirographum videretur, cui hominũ generi usuræ debebantur citra stipulationem, ut & civitatibus quæ mutuas dedissent privatis pecunias. Uno eodemque pacto tum usuras cum sorte reddi conveniebat inter contrahentes, quod nudum erat quoad stipulationem quæ de usuris præstandis non intervenerat, non nudum quoad numerationem pecuniæ in mutuo dando. Ideo actio inde nascebatur, quæ non nascitur ex nudo pacto. Numeratio quippe pecuniæ faciebat, ut diximus, ne nudum pactum videretur. Et cum ex numeratione pecuniæ actio mutui nasci dicitur, de pactione id intelligendum, quæ interposita est numerationi pecuniæ mutuæ, eam redditum iri sine usuris, vel cum usuris, si casus sit in quo ex pacto præstandæ veniant. Apud Romanos autem omnibus fere

pactis

pactis stipulatio subjici solebat, quo firmiora redderentur. Atque inde nomen. Nam *stupulum* veteres quod erat firmum dixere, & solidum, ex Græco στυφελὸν & στυφλὸν, quod στερεὸν, στῤῥὸν, & σκληρὸν Grammatici exponunt. Inde *stupulum*, & postea *stipulum*, ut Σικελὸς, *Siculus*. Ab eo *stipulari*, firmare. Et *stipulatio*; quæ interponitur ad firmandum pactum, quam Græci interpretes ἐπερώτησιν reddiderunt, quia interrogatione fiebat. *Dabis? dabo. Promittis? promitto.* Hinc & *interrogatio* sæpe in jure pro ipsa stipulatione. Et apud Senecam lib. III. De beneficiis: *Ille non est interrogatione contentus, nisi reum manu sua teneat.* Id est, stipulutione. Nec aliter Græci *stipulationem* dicere norunt quam ἐπερώτησιν. Paulus lib. V. sententiarum: *Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductæ sunt, quæ quadam verborum sollemnitate concipiuntur. Et appellatæ quod per eas firmitas obligationum constringitur. Stipulum enim veteres firmum appellaverunt.* Quod est verissimum. Glossæ Nomicæ: στιπῦλον, ἰσχυρόν. Idque & in Institutis posuit Justinianus, lib. III. de stipulatione, *quæ hoc nomine inde utitur quod stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte à stipite descendens.* Sed illud falsum de stipite. Nec verius qui à *stipe* deducit, & *stipem* à stipando, quod stiparetur in cellis grave æs, non in arca conderetur. Falsum id esse, syllabæ modulus arguit in uno brevis, in altero longæ. Στύπος Græcis est κέρδος. Unde *stipes*. Glossæ ἐλεημοσύνην reddunt. Sic lucrum est. *Stipulationem* Isidorus nescio quos antiquos sequutus, à stipula deducit. *Veteres enim*, inquit, *quando aliquid sibi promittebant, stipulam tenentes frangebant, quam iterum jungentes sponsiones suas agnoscebant.* Nugatur, vel ille unde sumpsit. Quamvis enim crediderim, stipula fracta & dimidiata, usos ad hanc rem veteres, nihil hoc ad stipulationem. Talea lignea utuntur hodie per medium divisa,

divisa, cujus altera pars emptori, altera venditori traditur. *Taleas* inde appellant. Græci olim dimidiatos nummos usurparunt ad has tesseras, quæ σύμβολα dicebantur. Ἡμίτομον νομισμάτιον appellant. Qualia hodieque & in usu esse scio plerisque. Vapulat tamen Pollux eo nomine viro doctissimo. Quod non debuit. Nam etsi annulis etiam uterentur ἀντὶ συμβόλων; non tamen inde sequitur, hujusmodi nummulos ἡμιβόμους non habuisse qui huic rei servirent. Qui scripta auctorum integra legerat, melius de eorum mente judicare poterat, quam nos ex minutis fragmentis. Versus Aristophanis apud eum ita legendus est: Τοῦτ' αὐτὸ πράττω συμβόλῳ διωβόλου. Stipula dimidiata eumdem usum præbuit. Cujus rei vestigium adhuc durat, cum dicimus, *stipulam aliquem cum alio fregisse*, qui ejus amicitiæ renuntiavit. Qui enim suam partem stipulæ fregit, eo ipso fidem facit, nullam sibi esse contesserationem velle cum illo, qui dimidiam habet alteram. Non tamen inde dicta *stipulatio*, sed à *stipulo*, quod firma redderet pacta conventa. Hinc Paulus dicit lib. II. *omnibus pactis stipulationem subjici debere, ut ex stipulatu actio nascatur.* Actio qua mutuum repetitur, ut notum est, vocabatur *condictio*; cujus hæc erat formula, *si paret, eum, quam mutuam pecuniam accepit, dare oportere.* Probatio autem non tantum ex numeratione pecuniæ petebatur: nam numeratam & donatam dicere à quo repetebatur poterat: sed etiam ex pactione interposita, ut redderetur, vel ex stipulatione si in stipulationem deductum esset creditæ pecuniæ mutuum. Tum ista formula condictionis erat: *si paret Aurelium Lucinio stipulanti centum spopondisse.* Parebat autem duplici modo: vel ex scriptura, puta chirographo: vel sine scriptura, testibus. Lex I. Cod. de usuris: *Si interrogatione præcedente promissio usurarum recte facta probetur, licet instrumento conscripta non sit, tamen optimo jure debentur.* Instrumentum

tum

tum est chirographum, quod dabatur scriptum manu debitoris creditori, qui illud asservabat donec solutio facta esset debiti, cujus formulam, qua vulgo fieri soleret, nos supra retulimus. Si instrumento conscripta non esset sortis & usurarum stipulatio, testibus erat probanda, coram quibus stipulatio & promissio inter contrahentes, item numeratio pecuniæ creditæ facta fuerat. Ideo & testes advocabantur cum pecunia numeraretur, & stipularetur eam reddi creditor, sponderetque debitor. Apud Græcos similiter sub testibus pecunia credebatur mutua, aut chirographo vel syngrapha de reddenda cavebatur. Aristophanes in Nubibus :

Κἂν μάρτυρες παρῆσαν ὅτ' ἐδανειζόμην·
Πολλῷ γε μᾶλλον κἂν παρῶσι χίλιοι.

Theophrastus in Characterismo stupidi hanc ejus notam recenset, quod recipiens debitum testes adhibeat : *καὶ ἀπολαμβάνων ἀργύριον ὀφειλόμενον μάρτυρας παραλαβεῖν.* Merus hic stupor est. Adhibentur enim testes cum pecunia creditur, non cum recipitur. Sane qui debitas pecunias solvebant, ut ostenderent se bonæ esse fidei, & alios invitarent hoc facto ad sibi credendum, testes advocabant cum creditum redderent, & quidem plures quam cum mutuum acciperent. Demosthenes in ea contra Phormionem : *ἴστε δήπου πάντες, ὅτι δανείζονται μὲν μετ' ὀλίγων μαρτύρων, ὅταν δ' ἀποδιδῶσιν, πολλοὺς παρίστανται μάρτυρας, ἵνα ἐπιεικεῖς δοκῶσιν εἶναι περὶ τὰ συμβόλαια.* At ille qui creditum recipit à debitore, cui bono testes advocet, quibus ipsi nihil opus ? Utcunque quidem illi necessarii videri possent ei qui reddit, ne creditor aliquando inficiari possit se accepisse, at creditori, nisi stupidissimus sit, supervacui. Ideo inter notas stuporis, & merito, hoc ponit Theophrastus. Nec assequutus est ejus mentem vir summus interpres. Non enim simile est quod idē. Theophrastus in Notatione refert increduli ac diffi-

dentis, quem dicit, cum usuras à debitoribus exigit, testes adducere. Hoc enim ille facit, ne debitum postea abnegare possint. Quod erat frequens malum apud Athenas Atticas. Qui autem semel usuras pro debito præstitisse testibus convictus fuit, debitum illud non amplius inficiari potest. Verba Theophrasti: καὶ τοὺς ὀφείλοντας αὐτῷ ἀργύριον μετὰ μαρτύρων ἀπαιτεῖν τοὺς τόκους, ὅπως μὴ δυνάμενοι ἔξαρνοι δύνωνται. Hoc tamen etiam superfluum. Quo enim attinet hoc modo credito suo probationes quærere, quem verisimile sit non aliter pecuniam credidisse quam pluribus testibus præsentibus, aut sub cautione chirographi vel syngraphæ? Sed qui tales sunt, nunquam satis sibi securi videntur, & omnia exquirunt etiam parum profutura, quibus fiduciam suam adaugeant semper ex nativo metu vacillantem. Si scripto caveretur, non opus erat testibus, nisi qui syngrapham subscriptione sua firmarent apud Græcos, & puto etiam apud Latinos. Sed in chirographo sola scriptoris manus olim sufficiebat sine testibus, aut ipsius debitoris subscriptio, si instrumentum aliena manu conscriptum foret. *Chirographum* vocabatur, quod erat ipsius manu scriptum. Quod alterius etiam γραμματεῖον, & συμβόλαιον. Quod erat nomen generale & ad chirographum & ad alias cautiones, vel syngraphas alia manu scriptas. Hesychius: χειρόγραφον, γραμματεῖον, συμβόλαιον. Theophilus τὸ ἐπερωτήσεως συμβόλαιον vocat, l. III. t. XX. Paulus: *Si scriptum in instrumēto fuerit, promisisse aliquem, perinde habetur atque si interrogatione præcedente responsum sit.* Chirographum intelligit, quod & nomine *cautionis* veniebat Latinis Jurisconsultis, quia chirographo cavebat debitor se pecuniam redditurum. ut leg. V. D. commod. *si tibi codicem commodavero, & in eo chirographo debitorem tuum cavere feceris.* Unde *cautio.* In leg. *Lecta*, D. de rebus creditis: *Lecta est in auditorio Papiniani cautio hujusmodi:*

modi:

modi: Lucius Titius scripsi, me accepisse à Publio Mævio quindecim mutua numerata de domo. Quæ formula fuit chirographorum. Nihil frequentius in jure occurrit. Glossæ: *Cautio*, ἀσφάλεια. Ea est securitas. Nos hodieque *Securitates* vocamus hujusmodi chirographa, quibus testamur nos debere pecuniam alicui quam ab ipso mutuam acceperimus. *Caveri* proprie *pecunia credita* dicebatur in chirographis. Unde & apochæ hæc sollemnis formula fuit: *Fateor accepisse, & habere, tot denarios, quos mihi cavit.* Hinc Cajus in Institutionibus cap. XVIII. *Nam si cuicunque pro pecunia, quam creditori cavit, acquiescente creditore aurum, argentum, aut mancipia, vel alias quaslibet species, habita æstimatione, consentiente creditore, dederit, obligatio evidenter tollitur.* Et leg. V. Cod. de non numerata: *Cum ex præcedente causa debiti in chirographum quantitas redigitur, non requiritur an tunc cum ea cavebatur, numerata sit.* Ita omnes habent eo loco scripti Codices. Quam scripturam imperite transponit doctissimus Jurisconsultus, legendo: *an tunc, cum cavebatur, ea numerata sit.* Cautionis igitur & *securitatis* etiam nominibus appellabatur *apocha*, scriptura nimirum, qua se creditor pecuniam à debitore recepisse testatur; quod etiam ἀπέχειν dicitur, id est, ἔχειν ἀπό τινος, habere & accipere ab aliquo. Quo sensu & in Euangelio accipitur, ut alibi erit dicendum. Hesychius: ἀπέχεις, λάβοις. Inde Latinum, *Habeo.* Quod perperam scriptum, pro *Abcho.* Nam π in β mutatur. Alias significat arcere, prohibere, & facere ut aliquid longe habeatur & absit. Unde ἀπέχειν χρωτὸς, id est, ἀπὸ χρωτὸς ἔχειν, longe à corpore habere. Hinc ἀπέχεσθαι arceri, ab aliqua re, & abstruere. Sic ἀπελπίζειν duo significat, ἀπό τινος ἐλπίζειν, *sperare aliquid ab aliquo.* &, *spem longe habere*, quod est *desperare.* Ἀποχὴ igitur est instrumentum quo fidem facit creditor se debitum recepisse. Dabatur & pro

 forte

sorte cum redderetur, & pro usuris quoties earum pensiones præstarentur. De sorte Artemidorus lib. iv. cap. lxxxii: ἐπιθυμῶν τις τέκνων ἔδοξε χρεώστῃ συναλλήσας τὸ χρέος ἀπολαβεῖν καὶ ἀποχὴν τῷ χρεώστῃ δοῦναι. Et paulo post: ὁ γὰρ ἀποχὴν παρέχων τόκον οὐ λαμβάνει. Sorte enim reddita, usuræ non amplius præstantur. De apochis usurarum lex xviii. Cod. de fide instrumentorum: *plures apochis vel redituum, vel usurarum perceptis, si quando super his dubitatio fuerit exorta.* Apocha solutionem indicat, eoque nomine differt ab acceptilatione. Ut enim solutio respondet numerationi, ita acceptilatio stipulationi. Obligationes enim eodem modo resolvuntur quo contractæ sunt. Quam verbis quis contraxit, ut stipulatione, verbis quoque debet dissolvere, ut acceptilatione. Verbis quippe fit acceptilatio, ut stipulatio. Ut enim in ista verba erant solemnia, ex parte creditoris ad debitorem, *Promittis? Promitto*: ita in illa ex parte debitoris ad creditorem, *Acceptum facis*, vel *habes? Acceptum facio*, vel *habeo*. Quemadmodum autem & in numeratione pecuniæ stipulatio quoque inseri solebat, ita etiam in solutione acceptilatio. Sic enim concipiebatur solutionis apocha: *Lucius Titius dico me accepisse & habere, & accepto tulisse Publio Mævio centum denarios quos mihi caverat.* Inde & quidam confuderunt acceptilationem cum apochà. Glossæ Nomicæ: Ἀκκεπτιλατίων, ἀποχή. Ideo hoc factum quia apochis etiam inserebatur acceptilatio. Quæ acceptilatio per se etiam locum habebat cum nulla erat facta solutio. Apochæ autem non erat aliter locus nisi solutione facta. Acceptilatio vero omni modo liberabat debitorem, sive pecunia soluta esset, sive non soluta. Hinc ἀθώωσιν Græci Juris Interpretes Græce reddiderunt. Et hæc quidem notissima, ut & illud, utrumq; instrumentum tam chirographi quam apochæ *cautionis* & *securitatis* nomine venisse. Nam ut chiro-

chirographo cavebat debitor creditori, ita apocha creditor debitori. Ut leg. LXXXIX. D. de solutionibus, *ex pluribus causis & chirographis creditor ita cavit.* Sequitur exemplum apochæ. Apocha quoque, æque securitas est debitori, ut chirographum est creditori. De antapocha quid sit, videantur Jurisconsulti. *Cautionem* hodie vocamus eum qui pro alio fidejussit, apocham autem *Quitanciam*, id est, dimissionem & liberationem. At Seneca lib. VII. de Beneficiis *cautiones* pro chirographis posuit, quas à syngraphis distinxit: *Video istic diplomata & syngraphas, & cautiones vana habendi simulacra.* Syngraphæ à chirographis differebant, vel eo discrimine, quod non sicut in chirographis debitor ipse fatebatur se accepisse pecuniam, sed exponebatur in ea, quid inter utrumque convenisset de sorte, de usuris, aliisque debiti conditionibus, item de pignoribus & hypothecis sub quibus pecunia esset credita, eo plane modo quo narratio historica contexi aut fabula narrari solet. Unde & συγγραφὴ nuncupata, quo nomine Græcis vocabatur historiæ conscriptio. Hinc συγγραφεῖς historiarum scriptores. Ita igitur formabatur: *Lucius Titius mutuo dedit Caio Seio decem millia nummum numerata de domo, vel data ex scriptura mensæ, sub usuris centesimis, ea conditione, ut post navigationem peractam, quam Caius Seius in Africam destinat, ubi navis salva in portum redierit, ea summa sibi cum usuris de quibus convenit restituatur, suscepto in se periculo totius navigationis. Quod ita fieri promisit Caius Seius.* Neutrius manu scripta, sed utriusque manu signata, utrique contrahentium servanda dabatur syngrapha. Et inde fortassean dicta syngrapha scriptura inter duos, quæ & duobus servanda daretur. At chirographum debitoris manu exaratum penes solum creditorem manebat. Reddito chirographo debitum remissum intelligebatur, non item pignore reddito, ut

 constat

constat ex leg. II. & III. D. de pactis. Cujus rei causam quærunt Jurisconsulti nostri. Non longe erat arcessenda. Qui instrumentum reddit quo constituitur obligatio, vel, ut verius dicam, quo constat obligationis probatio, etiam obligationem remittere videtur. Immo & *obligatio* etiam vocatur in Codice cautio chirographi, ut infra dicam. Hanc qui reddit non minus debitum remittere cēsendus quam si apocham daret. Immo & apocha, quæ dabatur à creditore, locum interdum obtinebat chirographi redditi, si reddendum non posset reperiri, ut est in *Evacuatoria* formula apud Marculphum. Non idem de pignore dici queat. Nam & sine pignore contrahi ab initio potuit obligatio. Dices & potuisse similiter obligationem sine chirographo constringi. Hoc quidem verum est, sed qui sine chirographo eam contrahit, saltem testes adhibet, quorum depositione creditum possit probare. Qui vero chirographum reddit, qua sola probatione niti poterat ad petendum debitum, cum eam sponte dimittit, debiti quoque gratiam facere censetur. Si solutione facta inane fit chirographum, ideoque redditur, & qui ante solutionem id reddit, nolle sibi solvi significat, aut pro soluto habet quod credidit. Ita ergo & reddito chirographo, nulla jam restat facienda solutio, & inanis est; ut *inanes actiones* dicuntur quæ nullæ sunt, nec dantur, Paulo sentent. lib. II. cap. XV. Sic & *inanes tabulæ* Ulpiano debito persoluto leg. XXVII. De furtis. Et *inane chirographum* post solutionem eidem leg. XVIII. De solutionibus. *Solutione chirographo inani facto, & pignoribus liberatis.* Satyrico *vanum* dicitur:

Debitor aut sumptos pergit non reddere nummos,
Vana supervacui dicens chirographa ligni.

Qui dicit se solvisse, vanum etiam chirographum esse intendit, & supervacuas ejus tabulas. Ita & *vanum* dixit Scævola leg. XLVII. D. de pactis. *Si quod instrumentum*

mentum apud me remansit, vanum & pro cancellato habebitur. Hinc *Evacuatoria* apud Marculphum in formulis, quod vacuum & inane chirographum reddat, de apocha. Qui debitoris fidem sequi noluit nisi chirographo ab eo accepto, cum id reddit, pro vano habet, & inani & cancellato. Nam reum quodammodo tenere videtur, qui chirographum ejus tenet, quod cum de manibus suis dimittit, reum quoque ipsum liberare existimatur. Eleganter Seneca & nasute, ut solet, nisi nasum suum ei eripuissent mordicus correctores, lib. III. de beneficiis, cap. XV. *Adhibentur ab utraque parte testes. Ille per tabulas plurium nomina interpositus parariis facit. Ille non est interrogatione contentus nisi reum manu sua tenuit.* Ita scripserat, ille, quod testantur omnes ejus scripti codices, pro quo placuit emendatoribus reponere: *nisi rem manu sua tenuit.* Inficetissime hoc ab illis factum, licet de pignoribus intelligant, alii etiam de obsignatis tabulis. De chirographo debitoris accipiendum, per quod reum quodammodo ipsum tenere videtur creditor. De eo creditore loquitur, qui non contentus est interrogatione, id est, sola promissione debitoris, interrogatione præcedente, sed ipsum tenere vult, id est, ipsius chirographum habere. Idem aliis verbis & expressius supra dixerat, lib. II. cap. XXIII. *Quidam nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios, nec signatores advocari, nec chirographum dare.* Tria hic similiter posuit, eadem quæ supra: *testes adhibitos*, quos hic *signatores* appellat: *nomina facta*, per interpositos pararios: & *chirographum datum*, quod ibi expressit, cum dixit, non esse contentum creditorem interrogatione, sed reum ipsum tenere velle, id est, chirographum ipsius. Alias & *debitorem tenere* dicitur creditor vel *fidejussorem*, qui alterutrum elegit, ut alterum absolvat. Cajus in Inst. cap. XVII. *Creditor, qui pecuniam dedit, in potestate habet ad reddendam*

pecuniam, quem velit, tenere, utrum ipsum debitorem, an fidejussorem. Quod in utroque autem loco Senecæ habetur de nominibus factis per interpositos pararios, de ratione accipiendum faciendorum nominum quæ tunc in usu fuit, & postea abolita est, adeo ut tempore Justiniani prorsus ignoraretur. Hujus tamen extat mentio lib. III. Institutionum, cap. XXII: *Olim scriptura fiebat obligatio quæ nominbus fieri dicebatur, quæ nomina hodie non sunt in usu.* Caput illud inscriptum est *de litterarum obligationibus.* At litterarum obligationes etiam accipi possunt pro chirographis. De quibus nescio an & sumenda sint verba illa Pauli leg. XXXVIII. D. de obligat. & actionib. *Non figura litterarum, sed oratione, quam exprimunt litteræ, obligamur, quatenus placuit non minus valere quod scriptura, quam quod vocibus lingua figuratis significaretur.* Alio tamen sensu ibi litteræ possent accipi; fortassean ἀντὶ τῶν στοιχείων, pro elementis quibus oratio componitur, quia *figuram litterarum* dicit. Nihilominus de scriptura istas *litteras* accipiendas, quod sequitur ostẽdit. De quo scripturę genere intellexerit, videndũ. Dubito enim, an de scriptura chirographorum dixerit, non minus valere quod ita scriptum esset quam quod lingua enuntiaretur, cum verum sit, plus etiam valuisse chirographis conscriptas stipulationes quam non scriptas, ut apparet ex leg. I. C. de usuris. Quin & Seneca loco, quem paulo ante adduximus, id planum facit in creditore illo, quem non contentum interrogatione, reum ipsum tenere voluisse dicit, hoc est, ipsius chirographum. De eadem scriptura capio quod Ulpianus in Regulis: *manumissus inter amicos omnia tãquam servus adquirebat manumissori, sive quid stipulabatur, sive per scripturam acceperat.* Chirographi scriptura non recte si forte distinGueretur à stipulatione, cum per chirographa etiam stipulationes scripto solerent consignari. Certum tamen

men eſt, *ſcripturæ* nomine tam apud Paulum quam apud Ulpianum locis ſupra allatis intelligendam eſſe quamcunque ſcripturam, ſive chirographariam, ſive ſyngraphariam qua aliquis obligatur. Diſtinguit autē Ulpianus ſcripturam à ſtipulatione, quia ſtipulationem proprie ſumit non de ea quæ ſcripto conſignata eſt, ſed quæ verbis tantum pronuntiata. Ut & Paulus, cum dixit, *non minus valere quod ſcriptura, quam quod vocibus lingua figuratis ſignificaretur.* Quod de ſtipulatione interpretandum. Cum enim ſtipulatio proprie ſit obligatio, quæ verbis contrahitur, quæque in interrogatione & promiſſione conſiſtit, quamvis ex hac ipſa verborum ſollemnitate, quibus concepta eſt, robur & vim pactis addat, non minus tamen valere quod ſcriptum ſit, quam quod lingua pronuntiatum ſcripſit. Ergo cum ſtipulationem dixit Ulpianus quam à ſcriptura diſcrevit, non eam intellexit quæ ſcripto chirographo inſerta eſt, ſed quæ ſollemnibus verbis concepta lingua eſt enunciata. Cujacius apud Ulpianum de *ſcriptura menſæ* exponit, ſed fallitur. Longe quippe alia hæc ſcriptura cujus hic Ulpianus meminit, à menſæ ſcriptura, de qua nos infra pluribus, ubi de menſariis agemus. Servum domino acquirere dicit, & illum libertum qui inter amicos manumiſſus eſt, quod *ſcriptura*, id eſt, chirographo, & per ſtipulationem, nempe meram, & nudis verbis conceptam, accepit. At *litterarum obligatio* in Inſtitutis titulus eſt qui Triboniani manum mihi ſapere videretur, ſtilumque ejus ſæculi, niſi apud Caium hujus mentio obligationis fieret quæ *litteris* contrahitur, in Inſtitutionibus tit. XVII. de obligationibus. De qua infra. Sed ut eam vocem hoc loco Tribonianus viſus accepiſſe de chirographorum ſcriptura, eodem plane ſenſu capitur & apud Julianum anteceſſorem in Novella LXVI. *Si quis inſtrumentis componendis adhibere prædictam obſervationem neglexerit, vel depo-*

fuerit alicui vel mutuaverit sine testium præsentia, solis litteris debitoris credens incaute quidem facturus est. Ubi nescio an idiotismo illius temporis *litteras* pro scriptura chirographi posuerit, quæ in Græco τὰ γράμματα. Nam γράμμα & scripturam & litteram significat. Idem ibidem: *Si instrumentum prolatum fuerit, & litteræ quidem Titii esse non videantur, testes autem dicant, Titium eas scripsisse.* Iterum *litteras* pro scriptura usurpavit, ut & infra in his: *comparatio litterarum, sicut supra diximus, sine testimoniorum confirmatione non sufficiat ad veritatis probationem.* Pro quo *scripturam* dixit Lex Honorii cod. Theod. si certum petatur. de chirographis: *Hoc enim toto jure cantatum est, ut scripturam prolator affirmet, quam tamen adstrui, non sola manus collatione conveniet.* Sed & apud Justinianum, leg. XIX, Cod. de fide instrumentorum, ita *litteræ* accipiuntur; ubi sancit, *non licere comparationes litterarum*, id est, scripturæ comparationem, ex chirographis fieri, nisi trium testium habuerint subscriptiones. Sic & apud Firmicum, lib. IV. cap. V. *litteræ* sumuntur pro scripturis Tabellionum, his verbis, quæ ex codice veteri ita legenda sunt: *Si vero per noctem à sole defluens Luna ad Mercurium feratur, faciet publicos vel Tabelliones, & qui his litteris quærant vitæ subsidia. Erunt tamen ex hoc studio in suis civitatibus ornati. Litteræ*, τὰ γράμματα. Suidas in voce Ταβελλίων, ὁ τὰ τῆς πόλεως γράφων συμβόλαια, ἅπαντα ἐπιτελῶν. τὰ τῶν πολιτῶν γραμματεῖα, ἕκαστον αὐτῶν, οἰκείοις ἐπισφραγίζων γράμμασιν. Non esse idiotismum illius ævi, fidem facere possunt antiqui & idonei Latinitatis auctores, qui vocem illam *litteras* eo sensu usurparunt. Unus, pro centum, testimonium dicturus Cicero procedat. In ea pro Flacco ita scripsit: *Cum civitate mihi res est, acerrima & conficiendarum litterarum diligentissima, in qua nummus moveri nullus potest, sine quinque Pratoribus*

ribus, tribus Quæstoribus, quattor Mensariis, qui apud illos à populo creantur. Istæ litteræ συμβόλαια sunt, & syngraphæ. His adde quod Ulpianus & Paulus, atque etiam Caius sic nomen *litteras* acceperint. Apud Caium nunc videndum quo sensu *litteris obligatio fieri* dicatur. Tribonianus id esse *per scripturam nominibus factis obligari* voluit. Sic enim interpretatur. Theophilus vero eam scripturam manifesto accepit pro chirographaria, qualis ante Justinianum in usu fuit, nullis testibus firmata, sola subscriptione debitoris munita, aut holographa ipsius manu scriptione. χειρόγραφοι hinc dictum, quod aliis ἰδιόχειρον. Definitio, quam subjungit, ita eum accepisse, manifesto adstruit: λιτλίερας δέ ἐστι τὸ παλαιὸν χρέος εἰς καινὸν, δάνειον μεταχηματιζόμενον ῥήμασι καὶ γράμμασι τυπικοῖς. Hujusmodi enim novatio, quam describit, pertinere videtur ad chirographa, quæ inter præsentes post duodecennium contestari & renovari à debitoribus sanxit Lex Honorii & Theodosii, Cod. Theod. si certum petatur ex chirographis. *De cætero vero sancimus, ut omnes deinceps cautiones intra duodecennium vim contestationis accipiant, quam debitor facta novatione promittat.* Quo facto, ut ait Theophilus, ἡ μὲν προτέρα ἐνοχὴ ἀπεσβέννυτο, καινοτέρα δὲ εἰσήγετο. *prior obligatio extinguebatur, & nova nascebatur*, τουτέστιν ἡ λιτλίερας. Quæ *litterarum* vocabatur *obligatio*. Sed nugatur, nec intellexit quid esset obligatio *nominibus factis*, & per scripturam contrahi solita. Id se non intellexisse, apertius etiam prodit iis quæ subjicit: ubi ait, si quis diligentius rem consideret, animadversurum, etiam tum in usu & more fuisse litterarum obligationem. Quod sic probat. Si quis, inquit, à me pecuniam velit mutuari, deque ea mecum colloquatur, & ego ipsi permittam scribere *grammateion*, id est, chirographum, idq; me non præsente apud se conscribat, in quo hæc verba posuerit; *Hodie ego ille ab illo mutuos*

accepi

accepi tot denarios, quos illi me debere fateor; si stipulatio non interposita sit, aut inutilis eo nomine fuerit quia id instrumentum me absente confecit, post aliquantum temporis elapsum quæstionem esse dicit, an agi possit contra eum qui tale instrumentum emisit. Et non posse quidem conveniri, ait, actione quæ nascitur ex numeratione, tanquam obligationi obnoxium quæ re contrahitur, quia nulla numeratio intervenerit. Nec posse rursus actione pulsari quæ ex verborum obligatione datur, quia stipulatio non intercesserit, aut, si intercessit, non interposita sit utraque parte præsente. Quid igitur? Reliquum est, inquit, ut agatur adversus eum ex obligatione quæ *litteris* contrahitur. Atqui nullam unquam talem obligationem notam fuisse Romanis liquido possim affirmare, quæ à *litteris* nomen habuerit, præter chirographum. Per γραμματεῖον & συμβόλαιον quod sua manu scripserit debitor, palam est, chirographum intelligi debere. Sed in his chirographis stipulatio etiam interponebatur, aut, si non interponeretur, satis erat, si se promisisse debitor fateretur. Hoc enim idem valebat ac si interrogatione præcedente responsum esset, ut ait Paulus lib. V. collectaneorum, Tit. VII. *Verborum obligatio inter præsentes, non etiam inter absentes, contrahitur. Quod si scriptum fuerit instrumento, promisisse aliquem, perinde habetur ac si interrogatione præcedente responsum sit.* Quibus ex verbis colligo, si stipulatio scripto non esset mandata, necessariam fuisse præsentiam duorum contrahentium, quia alter interrogare, alter ad interrogata respondere necesse habuit. *Dabis? dabo. Promittis? promitto.* At si chirographum quis daret, cum satis esset, si in illo scriberet debitor, se promittere, ac perinde id haberetur quasi interroganti respondisset, non puto necessarium fuisse ut præsens utraque pars esset. Quod ex hoc loco Theophili aperte constat, qui nihil aliud

voluit

voluit deſcribere quam antiquam cautionum & chirographorum formam qualis ante Juſtinianum frequentabatur. Anianus ad illa verba Pauli quæ ſupra attulimus, clarius id etiam affirmat: *Verborum*, inquit, *obligatio ideo inter præſentes conſtare videtur, quia neceſſe eſt, ut is qui aliquid ſe redditurum promittit, ad creditoris interrogata reſpondeat. Si interrogatus fuerit, Iſtud dabis? ille reſpondet, dabo. Si interrogatus fuerit, Promittis? ille reſpondet, promitto. Sed ſi ſcribat aliquis, ſe quamcunque ſummam redditurum, ita habetur, quaſi ad interrogata reſponderit. Ideo ad redhibitionem ſecundum ſcripturæ ordinem retinetur.* Exemplum hujuſmodi chirographi habetur leg. XLI. D. de uſuris: *Ille ſcripſi, me accepiſſe & accepi ab illo mutuos & numeratos decem, quos ei reddam Kalendis illis proximis.* Si illud *reddam* in chirographo appoſitum, perinde habebatur ac ſi quis præcedente interrogatione redditurum ſe ſtipulanti promiſiſſet, non erat neceſſe adeſſe creditorem qui interrogaret, cum chirographum conſcriberet debitor. Litteris igitur obligabatur ante Juſtinianum, qui inſtrumentum, quale diximus, confecerat, nec alia hoc ſenſu fuerit litterarum obligatio veteribus nota, niſi chirographaria. Sic Paulus in ſententiis lib. v. cap. v. *Confiteri quis in judicio, non tantum ſua voce, ſed & litteris, & quocunque modo, poteſt. Convinci autem nonniſi ſcriptura, aut teſtibus poteſt.* Non ſolum autem Theophilus, ſed etiam Tribonianus ipſe, in eo Inſtitutorum loco, circa obligationem ſcripturæ, quæ *nominibus* olim fieri dicebatur, citavit, & pro chirographaria ſcriptura accepit. Cum enim ſcripſiſſet, ea nomina tunc non eſſe in uſu, ſubjicit: *Plane, ſi quis debere ſcripſerit, quod ſibi numeratum non eſt, de pecunia minime numerata poſt multum temporis exceptionem opponere non poteſt. Hoc enim ſæpiſſime conſtitutum eſt. Sic fit, ut & hodie, dum queri non*

poteſt,

poteſt, ſcriptura obligetur, & ex ea naſcatur condictio, ceſſante ſcilicet verborum obligatione. Hoc eſt plane quod & Theophilus pluribus expoſuit, tunc temporis adhuc manſiſſe veſtigia obligationis per ſcripturam & litteras. Si quis, inquit Tribonianus, debere ſe ſcripſerit quod ſibi numeratum non eſſe poſtea intendat, ea exceptione uti non numeratæ pecuniæ poſt quinquennii ſpatium non poterit. Manebit itaque obligatus non verborum obligatione, ſed ſcripturæ, & ex ea naſcetur creditori condictio ceſſante verborum obligatione. Illius exceptionis tempus, quod tunc erat quinquennium, conſtitutione Juſtiniani intra biennii metas coartatum, nemo neſcit Sed & his non hic locus. Ad chirographariam igitur ſcripturam id eſſe omnino referendum, patet, non ad eam quæ *nominibus factis ſcriptura* contrahebatur. Vide leg. 1. Cod. Hermog. *de cauta & non numerata pecunia.* De cauta nempe per chirographum, quod etiam *cautio* dicebatur, & *cautum.* Gloſſæ Veteres: *cautum*, χειρόγραφον. Paulus de ſententiis: *quod cautum chirographo.* De ſyngrapha tamen id potius diceretur, quam de chirographo, ſi vera eſt diſtinctio quam inter *ſyngrapham* & *chirographum* ſtatuit Aſconius, qui in chirographis, *ea tantum, quæ geſta ſunt, ſcribi ſolita* notat: in ſyngraphis *etiam contra fidem veritatis pactionem venire; & non numeratam quoque pecuniam, aut non integre numeratam, pro temporaria voluntate hominum ſcribi ſolere.* Syngrapha autem æque ac chirographo cavebatur creditum redditum iri. Sed hoc inferius explicabitur. Nunc ad obligationem, quæ *litteris* contrahitur, redeamus. Quam vereor ne plus vice ſimplici male intellexerit Tribonianus, cum eam eſſe dixit quæ nominibus fieri & per ſcripturam antiquitus dicebatur; qui perperam eam quoque, quæ nominibus fieret, interpretatus eſt de chirographaria ſcriptura. Atqui alia eſt obligatio quæ

litteris

litteris olim contrahebatur ab ea quæ factis nominibus, alia autem quæ nominibus fiebat, ab illa quæ chirographis fieri ſolebat. Cajus in Inſtitutionibus, tit. de obligationibus, quattuor genera facit obligationum quæ ex contractu naſcerentur; quæ hoc ordine diſtinxit: *Aut enim*, inquit, *re contrahitur obligatio, aut verbis, aut litteris, aut conſenſu.* Cum eam, quæ *litteris* contrahitur, explicat, nihil de nominibus faciendis interjicit, aut obligatione per ſcripturam contrahenda, ſed hæc tantum habet: *Litteris obligatio fit, aut à re in perſonam, aut à perſona in perſonam. A re in perſonam, velut, ſi id, quod ex emptione, conductione, aut ſocietate debes, alii reddas. A perſona in perſonam, velut, ſi id, quod mihi alter debet, alteri perſonæ delegem, ut reddere debeat.* Delegationem his verbis plane deſignavit. De qua junctim cum novatione tituli ſunt in Digeſtis & in Codice; ex quibus tamen non colligas, cur *litteris* obligatio contrahi dicatur cum ſit delegatio. An, quia qui delegabat vice ſua creditori alium debitorem, ei per litteras mandabat, ut non ſibi ſed creditori ſuo ſolveret? Ulpianus leg. XVII. D. de Novationibus & Delegat. *delegare ſcriptura vel nutu, ubi fari quis non poteſt, debitorem ſuum poſſe*, dicit. Ergo ſi fari poterat, verbis hoc faciebat. Sic nihil hoc facit ad probandum, *obligationem per litteras*, proprie dici de delegatione. Idem certe Ulpianus leg. XI. D. eodem, fieri delegationem, ait, *vel per ſtipulationem, vel per litis conteſtationem.* Theophilus videtur hanc *litterarum obligationem* in novatione ac delegatione contrahi ſolitam referre ad certam verborum, quæ dicenda & ſcribenda eſſent, ac ſollemnem formulam, quod ῥῆμα & γράμμα τυπικὸν appellat. Id eſt, ſcripturam imaginariam certa verborum ſollemnitate conceptam. Sic Acceptilationem Græci Juriſconſulti definiunt ἐνοχικὴν καταβολὴν ῥήμασι τυπικοῖς γινομένην, ἥτις διαλύει τὴν τοῖς βέρ-
βοις

βοις ἐνοχλῶ. Alii brevius ἐκχρεωκλῶ ἀποχλῶ appellant. Formulæ illius, qua imaginaria illa novatio ſollemnibus verbis fiebat, exemplum adfert. Cui centum aurei debebantur ex cauſa locationis, ſi vellet ſuum debitorem ſibi obnoxium reddere obligatione quæ litteris dicitur, ita dicebat ac ſcribebat: *Centum illos aureos, quos mihi debes ex cauſa locationis, tu mihi ex conventione & pactione dabis propriarum litterarum.* ἐκ συνθήκης καὶ ὁμολογίας δώσεις τῶν οἰκείων γραμμάτων. Deinde ſcribebatur ex parte debitoris qui debitum novabat: ἐκ τῆς συνθήκης ὀφείλω τῶν οἰκείων γραμμάτων. *Ex conventione vel pacto illos debeo meæ ſcripturæ, vel mearum litterarum.* Hæc quidem ad novationem debiti, ſed nihil ad delegationem pertinent, quæ novatio eſt debitoris, non debiti, de qua delegatione Caius. Nam litteris obligationem fieri duobus modis tantum ſcripſit, aut à re in perſonam, aut à perſona in perſonam. A re in perſonam, ſi te delegem ut alii reddas quod mihi debes ex emptione aut ſocietate, aut conductione. A perſona autem in perſonam fit litteris obligatio, ut quod mihi alter debet, alteri, cui debeo, delegem, ut non mihi, ſed illi reddat. Nullam hic vides fieri debiti novationem, ſed delegationem debitoris, ad quam nihil omnino pertinēt τυπικὰ illa ῥήματα Theophili, quæ ſtipulationis inſtar habent ad novationē debiti faciendam. Novatio quippe proprie fit à re in rem, cum, quod ex una cauſa mihi debebatur, ut ex alia debeatur, procuro. Deinde in novatione facienda, quæ obligatio re contracta fuit, verbis novari poteſt. In qua novationis ſpecie nullum habet locum litterarum obligatio. Sed & illam litterarum obligationem mox confundit idem Theophilus cum chirographaria obligatione, ut ſupra docuimus, qui omnino parum hic ſibi conſtat. Cum delegationis tantum propria ſit illa quæ litteris fit obligatio, ut aperte verba Caii oſtendunt, videtur id mihi veriſſimū, quod

jam

jam attigi, ideo litterarum obligationem dici, quia creditor debitorem ſuum per litteras obligat ad ſolvendum alii cui debet ipſe, cuique eum delegat ac ſubſtituit in locum ſuum. Nam *delegare*, eſt mandare, & injungere; quod ſcripto plerumque fit. Et certum eſt ex verbis Caii, ita fieri olim ſolitas delegationes. *Litteras* autem hic in hac, quæ litteris fit, obligatione, nihil aliud eſſe quam ſcripturam, ipſe Caius mox declarat, ubi de obligationibus agit quæ conſenſu fiunt. Eas fieri dicit ex emptionibus & venditionibus, locationibus & conductionibus, ſocietatibus & mandatis. *Quia*, inquit, *in hujuſmodi rebus conſenſus magis quam ſcriptura aliqua aut ſolemnitas quæritur.* Quod de *ſollemnitate* dixit, refertur ad obligationem quæ verbis fit, & ſtipulationem. Quod de *ſcriptura*, ad obligationem quæ litteris contrahitur; quam delegationem interpretatus eſt. Ergo quæ litteris fit obligatio, ea eſt quæ ſcriptura contrahitur. Sed de ſola delegatione accipiendum, verba Caii plane evincunt. At Tribonianus ſub illo titulo De litteris obligatione, nihil minus, quam quod ad rem pertinebat, in ipſo capite expoſuit. De ſcriptura, quæ nominibus fiebat, id intellexit, eamq; ipſam altero errore de chirographaria interpretatus eſt. Neutrum ex his poſſe conſiſtere, certum eſt. Non poſſe de menſæ ſcriptura accipi, ut Cujacius putavit, id argumento eſt, quod Juſtiniani ævo contractus & obligationes ad menſam argentariorum ſcriptura fieri, ſive cum ipſis argentariis, ſive cum aliis, ſolitas, patet éx ipſius Juſtiniani Novella περὶ ἀργυροπρατικῶν συναλλαγμάτων, ubi meminit λογοθεσίων & γραμματείων quæ contrahentes cum argentariis faciebant, ſive ipſi manu ſua ea conſcriberent, ſive ab aliis confecta ſubſcriberent. *Ratiocinia & cautiones* vertit Julianus anteceſſor. Alia igitur erat quæ nominibus factis per ſcripturam contrahebatur obligatio. De Codice ra-

tionum id accipiendum, quæ tabulæ erant in quibus nomina eorum perscribebant qui sibi quid deberent. Tabulæ illæ privatę quidem, quas patresfamilias apud se domi habebant, ac servabant, quæ prolatæ tamen in judicio fidem facerent debiti. Id ita fiebat. Si quis pecuniam mutuam invenire vellet sine usura, si forte, per proxenetas & pararios inquirebat quisnam ex amicis pecuniam haberet ita collocandam. Ulpianus leg. II. D. de Proxeneticis: *Si proxeneta intervenerit faciendi nominis, ut multi solent, videamus an possit quasi mandator teneri. Et non puto teneri: quia hic monstrat magis nomen quam mandat, tametsi laudet nomen.* Hi sunt qui *pararii* dicuntur Senecæ, non, ut placet quibusdam doctis, actuarii vel librarii ac tabelliones, conficiendis contractuum instrumentis, sed à parandis ad contractum & conciliandis animis dicti, *οἱ μεσῖται*, vel *μεσίδιοι*, quales apud Græcos qui emptores venditoribus conciliabant, *οἱ προξενηταὶ* & *προπῶλαι* appellati. Horum igitur parariorum & proxenetarum interventu nomina fiebant. Seneca de illo, qui nollet sciri se pecuniam accepisse mutuam, quique id clam esse cuperet, lib. II. de beneficiis: *Quidam furtive agunt gratias & in angulo & ad aurem. Non est ista verecundia, sed infitiandi genus. Ingratus est qui remotis arbitris agit gratias. Quidam nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios, nec signatores advocari, nec chirographum dare. Idem faciunt qui dant operam, ut beneficium in ipsos collatum quam occultissimum sit.* Ergo illa omnia non clam nec secreto, sed palam & coram testibus fiebant. Verba illa, *quidam nolunt nomina secum fieri*, sic omnino ex omnibus scriptis legenda sunt, non ut quidam ea citant ac legunt: *Quidam volunt nomina secum fieri.* Sensus Senecæ, nolle illos præsentes esse cum pecuniam mutuam accipiunt, & secum nomina fieri, id est, præsentibus ipsis nomen suum in tabulas credi-

toris

toris referri. Nomen faciebat creditor, qui in tabulis suis expensi & accepti nomen illius, cui pecuniam dabat mutuam, perscribebat. Præsente debitore id fiebat, qui & ipse quoque in suas tabulas referabat quod deberet. Cicero pro Roscio Comœdo: *Quod si ille suas proferet tabulas, proferet suas quoque Roscius. Erit in illius tabulis hoc nomen, at in hujus non erit. Cur potius illius, quam hujus creditur? Scripsisset ille si non jussu hujus expensum tulisset? Non scripsisset hic quod sibi expensum ferri jussisset? Nam quemadmodum turpe est scribere quod non debeatur, sic improbum est non referre quod debeas. Æque enim tabulæ condemnantur, hujus qui verum non retulit, & ejus qui falsum perscripsit.* Ex his perspici clare potest, creditorem, cum nomen faceret, hoc est, pecuniam alicui crederet, nomen debitoris in tabulis suis scripsisse, & summam debiti, quam & *expensam ferre* dicebatur, quia expendebat. Unde *expensum* τὸ δάνειον in Glossis exponitur. Expensum sibi ferri jubebat creditor debitorem, qui in tabulas suas referebat, quod acceperat, ac debebat. Hinc *tabulæ accepti & expensi* ab utraque parte conficiebantur. Ab illo more referendi nomina debitorum, quibus aliquid credidissent, in tabulas, *nomen facere* creditor, & *nomen locare* dicebatur qui pecuniam credebat. Contra debitor cum creditum solveret, *nomen dissolvere, expedire, expungere,* quia expungebatur nomen ejus è tabulis creditoris, ubi solvisset. Solebant primo nomina debitorum referre in Adversaria, quæ erant chartæ opistographæ, potius *Aversariorum* nomine appellandæ, quæ tumultuaria opera conscribillabantur, & cum multis lituris, quæ nec auctoritatem ullam habebant aut fidem, nec in judicio proferebantur ad probationem debito conciliandam. *Schedas* vocat Justinian. leg. XVI. Cod de fide instrum. Græce σχέδια. Ibi jacebant nomina in Adversariis per mensem

ut plurimum à pecuniæ creditæ die, postea in tabulas transferri solebant. Eas tabulas *mundum* vocat Justinianus lege suprascripta, ubi *in scheda conscriptis* opponit *in mundo conscripta.* Græci vocant πιτάκια. De quibus nos alibi diximus. Cicero pro Roscio Comœdo: *Illud vero quod ad rem vehementer pertinet, quæro, quampridem hoc nomen, Fanni, in Adversaria retulisti? Erubescit, quid respondeat, nescit: quid fingat extemplo non habet. Sunt duo menses jam, dices; tamen in Codicem accepti & expensi referri debuit. Amplius sunt sex menses. Cur tamdiu jacet hoc nomen in Adversariis? Quid si tandem amplius triennium est? Quomodo, cum omnes, qui tabulas conficiant, menstruas pæne rationes in tabulas transferant, tu hoc nomen triennium amplius in Adversariis jacere pateris? Vtrum cetera nomina in Codicem accepti & expensi digesta habes, an non? Si non; quomodo tabulas conficis? Si etiam; quamobrem; cum cetera nomina in ordinem referebas, hoc nomen triennio amplius, quod erat in primis magnum, in Adversariis relinquebas?* An hæ tabulæ eædem sunt cum iis quæ nomine à Kalendis ducto dicebantur *Kalendaria?* An potius Adversaria magis conveniunt Kalendariis quia in his rationes menstruæ tantum tumultuaria scriptura conferri solebant, quæ mox in tabulas regerebantur? Hinc supra & Adversaria *menstrua* esse dixit, tabulas *æternas.* Sequitur apud eumdem: *Quid est quod negligenter scribamus Adversaria? Quid est quod diligenter conficiamus tabulas? Qua de causa? quia hæc sunt menstrua, illæ sunt æternæ: hæc delentur statim, illæ servantur sancte: hæc parvi temporis memoriam, illæ perpetuæ existimationis fidem & religionem amplectuntur: hæc sunt disjecta, illæ in ordinem confecta. Itaque Adversaria in judicium protulit nemo, codicem retulit, tabulas recitavit.* Hinc & ἐφημερίδες etiam vocatæ, quod in his diurnæ rationes scriberentur.

tur. Nam ἐφημερὶς & *Kalendarium* idem. De Kalendario tamen infra dicemus,& oſtēdemus aliud omnino fuiſſe ab his tabulis de quibus hic agimus. De hoc rationum codice capiendus iſte Juvenalis verſus: *Ad dubium veniet grandi cum codice nomen. Liber rationum* hæ tabulæ vocantur leg. XLVI. D. de Adminiſt. & peric. Tut. *Tutelæ judicio tutor conventus edidit librum rationum, & ſecundum eum condemnatus ſolvit. Poſtea cum à debitoribus paternis, quorum nomina libro rationum non inerant, exigere vellet pupillus, & prolata ſunt ab his apocha tutoris.* Delenda omnino negatio, & legendum: *quorum nomina libro rationum inerant.* Unde enim ſciſſet pupillus, eos debitores aliquid ſibi debere, niſi in libro rationum paterno eorum nomina inveniſſet? At cum vellet ab illis exigere, apochas tutoris protulerunt, cui ſolverant. Eæ tabulæ in judicio prolatæ antiquitus fidem faciebant, & petitio ex his pecuniæ creditæ dabatur. Ceterum hæc ratio faciendorum nominum per tabulas, & ex tabulis probandorum ac petendorum, ignorabatur Juſtiniani ævo. Ideo tam perperam eam accepere Tribonianus ac Theophilus, ut de chirographariis ſcriptis interpretati ſint, quia alium contrahendæ obligationis per ſcripturam modum neſciebant. Quinimmo longe ante Juſtiniani tempora ex variis Imperatorum reſcriptis fidem haberi hujuſmodi privatorum rationibus, non amplius licitum, ut conſtat ex Conſtitutione Philippi leg. VI. Cod. De Probationibus: *Rationes defuncti, quæ in ejus bonis inveniuntur, ad probationem ſibi debitæ quantitatis ſolas ſufficere non poſſe, ſæpe reſcriptum eſt.* Vide & leg. V. & VII. Cod. eodem. Verum enimvero quid dicemus de uſurarum obligatione in his nominibus quæ per tabulas fiebant? Certum illud quidem, ex tabulis creditoris in judicio prolatis ſine alia probatione peti olim potuiſſe debitum, ſed cum uſuræ non
 alitet

aliter præstarentur quam interposita stipulatione, quomodo de his solvendis cavebatur cum nomina fierent? Sciendum, *nomina proprie* dicta de hujusmodi debitis quæ sine usuris contraherentur. Ideo & pararii proxenetæque interpositi, qui pecuniam mutuam quærentibus, quam sine usura acciperent, creditores conciliarent qui sic dare vellent. Quorum proxenetarum opera non erat opus his qui pecuniam fœnore sumere cogitarent. Recta enim ad mensam argentariorum ibant, atque inde, si pignoribus & hypothecis idonee cavere poterant, sumebant quantum vellent. Pararii & proxenetæ inter amicos & notos ut plurimum operam suam impendebant, ut nomina facienda curarent, aliquando etiam inter ignotos, quos commendabant amicis suis & notis ut idoneos, qui tamen non tenebantur, ut mandatores. In gratiam mutuum accipientium hanc curam sumebant, & propterea ab his non à mutuum dantibus remunerabantur, quia illis potius quam his id genus officii præstare soliti. Gratuitum enim hoc mutuum eo gratius accipientibus. Mercedem, quam accipiebant, προξενητικὸν dictum, ut ἑρμηνευτικὸν, honorarium, quod interpretibus, & internuntiis, & cujusque rei ut conditionis amicitiæ, assessuræ proxenetis, dabatur, φιλάνθρωπον vocat Jurisconsultus; & præmium quod proxenetæ nominum contrahendorum accipiebant, non φιλανθρώπιον, ut viri docti censent. *Idem dico & si aliquid philanthropi nomine acceperit*. id est, φιλανθρώπου. Τὰ φιλάνθρωπα vocabant mercedes, salaria, commoda, quæ quis pro navata opera accipiebat. Glossæ: *Salarium*, φιλάνθρωπον, ἁλατικόν. In Græcis auctoribus passim τὰ φιλάνθρωπα hoc sensu legere est, ut alibi pluribus diximus. Tabulæ igitur illæ per quas nomina fiebant, & in quæ referebant nomina debitorum creditores quibus sine usura crediderant, diversæ à Kalendario. Nam Kalendarium liber quoq;

 ratio-

rationum, five Tabulæ, in quibus perfcribi folita nomina debitorum, fed fub ufura pecuniam debentium. Quia enim Kalendis pecuniam fœnore occupare confueverant fœneratores, & ufuræ penfiones erant menftruæ, inde Kalendario nomen. In Kalendarium autem regerebantur ipfa etiam inftrumenta debitorum, qui non tantum de forte reddenda, fed etiam de ufuris folvendis caverant. Scævola leg. *uxorem*, D. de legat. III. *Item quæfitum eft; Kalendarii, quod in patria fua vel intra fines ejus defunctus exercuit, inftrumenta in domo, quam in patria habuit, reliquit; an id quoque Kalendarium propter verba fuprafcripta Mævio ex caufa fidei commiffi deberetur?* Hinc *nomen factum* à ftipulatu diftinxit Pomponius leg. I. D. de annuis leg. *Cum in annos fingulos quid legatum fit, neque adfcriptum quo loco detur: quocunque loco petetur, dari debet, ficuti ex ftipulatu aut nomine facto petatur.* Nomen factum ex tabulis petitur, non ex ftipulatu, quia in nominibus faciendis per tabulas ftipulatio non interveniebat, ergo nec ufuræ in nomine facto competebant, quæ non nifi ex ftipulatu debebantur. Kalendarium igitur Tabulæ erant, five codex rationum pecuniæ fœnebris. Tabulę vero illæ, per quas nomina fiebant, codex expenfi & accepti, qui rationes continebat pecuniæ mutuaticæ fine ufuris. Sed de Kalendario nos infra. Nam hoc etiam nomine vocarunt librum rationum pecuniæ fœnebris, in quo perfcribi folita nomina omnia ufuraria cum inftrumentis ipfis & chirographis quibus ufuræ erant promiffæ cum forte. Ceterum inde καταχρηστικῶς apud auctores *nomen* pro quolibet debito etiam ufurario pofitum paffim legitur, licet *nomen* id proprie fit quod diximus. De quo nos in fequentibus plura. Quattuor itaque modis pecunia mutuo danda ante Juftinianum in creditum ibat, deque ea reddenda creditori cavebatur: Per ftipulationem fine fcri-

ptura, per tabulas nomine facto, per chirographi cautionem, & per ſyngrapham. Quos quattuor modos his verbis Seneca comprehendit lib. III. De beneficiis. *Sed neceſſaria optimis prætulerunt, & cogere fidem quam ſpectare malunt. Adhibentur ab utraque parte teſtes: ille per tabulas plurium nomina interpoſitis parariis facit: ille non eſt interrogatione contentus, niſi reum ſua manu tenuit.* Teſtes adhibiti tantum in ſyngraphis qui ſignarent. Paulo infra idem: *O turpem humano generi fraudis ac nequitiæ publicæ confeſſionem! Annulis noſtris plus quam animis creditur. In quid iſti viri ornati adhibiti ſunt? In quid imprimunt ſigna? Nempe ne ille neget accepiſſe ſe quod accepit. Hos incorruptos viros & vindices veritatis exiſtimas? At his ipſis ſtatim non aliter pecuniæ committentur.* Signatores ſupra vocavit lib. II. *Quidam nolunt nomina ſecum fieri, nec interponi pararios, nec ſignatores advocari, nec chirographum dare.* Teſtes iſti ſignaturi non adhibebantur chirographo, ut ex hoc loco conſtat, & ex leg. unica Cod. Theod. ſi certum petatur de chirographis. Privata enim ſcriptura manu debitoris facta, quæ teſtium ſubſcriptione non firmari ſolebat ante Juſtiniani conſtitutionem. Sed nec tabulis per quas nomina fiebant, ſignatores adhiberi ſoliti, quibus tabulis fides habebatur ſine teſtibus. Reſtat ut ad ſolas ſyngraphas advocati fuerint. Quod verum eſt. Cautiones & ſyngraphas alio loco ſimul commemoravit idem Seneca, ubi cautiones pro chirographis accipi ſupra demonſtravimus. Qua forma concipi ſolerent ſyngraphæ, ante docuimus, & quid differrent à chirographis. Tribus teſtibus ſubſcribebantur, ut ex Syngrapha Androclis de pecunia trajecticia videre eſt apud Demoſthenem in ea πρὸς τὴν Λακρίτου παραγραφήν. Hæ ſyngraphæ tabellionis etiam manu conſcribi ſolitæ, utrique parti ſervandæ dabantur. *Obligationes* eas vulgo vocitamus, quia debito-

rem obligant, & actio ex his in eum datur, statimque ad solvendum compellitur, vel pignoribus captis, quod non licet in simplici chirographo. Nam prius scripturam suam in judicio agnoscere debet aut inficiari. Si agnoscat, ad solutionem compelletur. Si inficiabitur, & probet creditor, condemnabitur; si non probet, liberabitur. In chirographo locum etiam habuit exceptio non numeratæ pecuniæ, ut passim videre est in Codice Tit. *de non numerata pecunia*, quod tamen in syngrapha potius debuit, ex ejus definitione quam Asconius attulit. Cum enim chirographo accepta tantum pecunia caveretur, numeratam etiam oportuit. Atque ita olim, postea, ut videtur, æque chirographis non numerata caveri cœpit, ut syngraphis. Non tamen hoc inde explicandum. Ut enim apocha, quæ chirohrapho respondet, nulla erat nisi probaretur solutio facta per numerationem, ita chirographum, si probaretur non facta numeratio, nihil valebat. Quippe quod non consisteret, nisi numerata pecunia esset. Nam hoc de essentia chirographi, ut in eo tantum, quæ gesta sunt, ut ait Asconius, scribi soleant. Si igitur in eo scribatur pecunia numerata, quæ non numerata sit, vitiosum instrumentum & nullum. At in syngrapha aliud fuit. Etiam in hac contra fidem veritatis pactio interposita obligabat debitorem, & quamvis non numerata pecunia, pro numerata tamen ut haberetur, inter contrahentes convenerat, cui conventioni standum erat. Testes in ea subsignabant tres. Utrique parti servanda tradebatur. Contra id, de quo in ea contrahentes consenserant, venire non licebat. Ex chirographis itaque, non ex syngraphis, exceptio dabatur pecuniæ non numeratæ. Cautionem sive chirographum etiam *obligationem* vocavit lex Alexandri VII. Cod. eodem: *Si quasi accepturi mutuam pecuniam adversario cavistis, quæ numerata non est, per condictionem obliga-*

 tionem

tionem repetere, & si actor non petat, vel exceptione non numerata pecunia adversus agentem uti potestis. Ubi *obligationem* posuit pro cautione chirographaria. Eæ tunc obligabant debitorem ad sortem reddendam & ad usuras etiam solvendas. Nam & stipulatio in his interponebatur, qua solebant firmari. Quod & Constantini ævo obtinuit, ut palam est ex leg. unica Cod. Theod. Si certum petatur de chirographis; & mansit usque ad Justiniani tempora; qui primus sanxit, chirographo debitum probari non posse, nec debiti solutionem, nisi tres testes subscripsissent. Id patet ex leg. ult. Cod. si certum petatur. Qua quidem lege ita demum chirographariis Instrumentis trium testium subscriptione non munitis fidem haberi prohibet, si creditæ pecuniæ, & in illis cautæ summa quinquaginta libras auri excedat. Paucis sane chirographis hac sanctione fidem derogatum tunc ivisse existimandum. Nam quinquaginta auri libræ aureorum qui tunc erant in usu, efficiunt summam trium millium & quingentorum, nostrorum vero coronatorum fere quinq; millium & amplius. Recte itaque hoc mutavit Novella constitutione LXXIII, & quinquaginta illas auri libras ad unam reduxit. Chirographa igitur in judicio prolata debiti probationem non facere constituit, πλὴν εἰ μὴ καὶ μαρτύρων ἔχοι παρουσίαν ἀξιοπίστων οὐκ ἐλαττόνων τῶν τριῶν. Quod & in deposito locum habere voluit. Julianus antecessor: *Si quis sine tabellione componere instrumentum maluerit, sive de mutuo, sive de deposito, sive de alia quacunq; causa, tres testes adhibeat, alioquin littera ipsius sola, & comparatio earum credenda non sunt.* Græca Novellæ verba sic habent cap. II. ἀλλὰ καὶ εἴτις ἢ δανείσματος συμβόλαιον, ἢ ἄλλου τινὸς πράττοι, καὶ μὴ βούλοιτο τοῦτο ἐπ' ἀγορᾶς συνθεῖναι, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῆς παρακαταθήκης ὁρίζομεν, μὴ αὐτόθεν δοκείτω πιστὸν τὸ γραφόμενον ἐν τῷ δανείσματι συμβόλαιον, πλὴν εἰ μὴ καὶ μαρτύρων ἔχοι παρουσίαν ἀξιοπί-

στων

σων ἐν ἐλαττόνων τῆ τριῶν. Hoc in privata & chirographaria ſcriptura mutui aut depoſiti, quæ olim nullam habuit teſtium ſubſcriptionem, hac conſtitutione Juſtiniani, & ea quæ in Codicem relata eſt ultima, ſi certũ petatur, à tribus teſtibus debuit ſubſignari. Nihil igitur in numero teſtium mutatum eſt, ſed in ſumma pecuniæ creditæ quæ chirographo caveretur. Lex Codicis chirographis credi noluit ſine trium teſtium ſubſcriptione, quæ continerent ſummam quinquaginta libras auri excedentem. In hac conſtitutione reſtringitur hæc pecunia ad libram auri, ut patet ex cap. IX. ejuſdem Novellæ. Immanis ſemper mihi viſa eſt illa ſumma quinquaginta auri librarũ, ſupra quam non liceret pecuniam acceptam cavere ἰδιοχείρῳ ſcriptura. Hoc eſt, dimidiatum centenarium auri, ut tunc loquebantur; nam κεντηνάρια χρυσοῦ vocabant cẽtenas auri libras. Vereor ne ex numerali nota error obrepſerit, &, cum ſcriptum eſſet, *ſupra V. libras auri*, fecerint librarii, L. *libras auri*, hoc eſt, quinquaginta, pro quinque. Quæ & ipſa ſatis notabilis videtur ſumma, ut quæ efficiat trecentos ſexaginta aureos, quales in libram auri illo in tempore ſeptuageni bini inibant. Præterea magis mollis deſcenſus à quinque libris auri ad unam, quam à quinquaginta, quod merum eſt præcipitium. Verba illa Novellæ, καὶ μὴ βούλεται τοῦτο ἐπ' ἀγορᾶς συνθεῖναι, de eo accipienda qui non vult publice inſtrumentum mutui per tabellionem conficere, ſed privata ac propria ſcriptura tantum componere, quod eſt chirographum. Vetus interpres peſſime vertit, ſi vere ita reddidit: *& noluerit hoc in publico confiteri*. Sed ſuſpicor eum ſcripſiſſe: *Et noluerit hoc in publico conferi*. Inſtrumenta ἐπ' ἀγορᾶς confieri dicebantur quæ per tabelliones conficiebantur, quia ſtationes ſuas in foro vel circa forum habebant. Unde & ἀγοραῖοι appellati, ut illi mercatores, quibus tabernæ in foro, aut qui totos

dies in foro desidebant ad mercimonia sua vendenda. Glossæ veteres: *Tabellio, ἀγοραῖος, νομικός.* Hinc Novella cxxxvi, quæ est de argentariorum contractibus, cap. v, instrumenta distinguuntur in in foro composita, nempe per tabellionem, & privata debitoris manu conscripta: καὶ λογοθέσια ποιοῦνται, καὶ τὰ μὲν ἐπ' ἀγορᾶς τίθενται, τὰ δὲ αὐτοὶ συγγράφουσι τῇ ἰδίᾳ χειρί. Ea forensia & publica instrumenta dicuntur leg. xix. Cod. de fide instrumentorum, hæc chirographa: *Aliter enim fieri comparationem nullo concedimus modo, licet in semetipsum aliquis chartam conscriptam proferat, sed tantummodo ex forensibus, vel publicis instrumentis, vel hujusmodi chirographis, quæ enumeravimus, comparationem trutinandam.* Ceterum Justinianus constitutionis suprascriptæ lxxiii. observationem in illis tantum contractibus teneri voluit qui fierent supra libram auri; intra auri libram pristinum morem servari sanxit, & rationem addit, *ἵνα μὴ περὶ πραγμάτων σμικρῶν μεγάλας συντελείας ὑπομένωσιν ἄνθρωποι, ne in rebus parvis magnas vexationes sufferant homines.* Infra auri libram tantulum debitum non tanti faciendum visum est, ut propterea quis debeat tres testes in chirographo conscribendo advocare qui signarent. At lege ultima Cod. si certum petatur, non erat nimis magna crediti quantitas, quæ usque ad quinquaginta auri libras excurreret. Quod omnino mendosum censeo. In agris autem & villis ubi major est simplicitas contrahentium, & penuria litteras scientium, ac testium, antiquum pariter morem retineri circa chirographaria instrumenta constituit, ut sine testibus, ut olim, valerent, fidemque facerent. Atque hæc hactenus.

Cap. VII.

Definitio fœnoris. Vt in commodato cum merces intervenit, locatio est, ita in mutuo cum usuræ accedunt,

dunt, fœneratio dicitur. Gratuitum fœnori oppositum, & pecunia gratuita fœnebri. Fœnus instar locationis habere. Ideo locatam & collocatam pecuniam dici fœnore datam. In fœnore poni, idem esse ac locari. Ita & Græcos loquutos. Ἔκδοσις, locatio pecuniæ. Ἐκδοῦναι ἱμάτιον, vestem locare fulloni poliendam. Aliud esse cum locari, collocari & poni simpliciter pecunia dicitur, ut in agris aut mancipiis, aliisque rebus emendis, aut in fœnore. Condere pecuniam in agris mercandis, pro eodem, apud Tacitum. Quid sit fundata pecunia Horatio. Commodari pecunia dicta quæ gratis mutuo datur. Ita Græcis χρῆσαι & χρήσασθαι. Idem δανείζεσθαι cum χρήσασθαι apud Theophrastum. Etiam pro fœnerari id positum. Inde χρήστης fœnerator. Commodare proprie esse utendum dare. Labeo distinguebat inter commodatum & utendum datum. Χρῆσις usus est, & usus datio. Χρῆσις quæ est commodatio vel ad utendum datio, distinguitur ἀπὸ τοῦ δανεισμοῦ. Andronicum perperam τὴν χρῆσιν cum μισθώσει confundere, & male utrumque apud Aristotelem interpretari. Quid intersit inter μίσθωσιν & χρῆσιν. Μισθῶσαι & μισθώσασθαι differunt, ut δανεῖσαι & δανείσασθαι. Quid sit ἐκμίσθωσις. Ἔκμισθος quid. Quod Latinis Iurisperitis commodatum, id Græcis interpretibus χρῆσις. Ita differt ἀπὸ δανεισμοῦ, ut genus à specie. Χρῆσιν etiam pro fœneratione accipi. Χρῆσιν Græcis esse duorum generum, in rebus quæ usu consumuntur, & quæ non consumuntur. Κιχρᾶν & κιχρᾶσθαι, pro fœnore dare & accipere. Idem esse quod χρᾶν & χρᾶσθαι. Appianus explicatus. Cur Persæ improbarent τὸ κιχρᾶσθαι. Commodatam pecuniam mutasse Iustinianum in mutuo datam in quadam lege Theodosiani Codicis. Præstare idem esse quod commodare, in nostro idiotismo, & apud Latinos. Duo genera videri commodati, quo res accipientis fiunt,

fiunt, & quo non fiunt. Iurisconsultis hoc non placere, sed mutuum velle esse in quo res fiunt accipientis. Inter commodatam & mutuo datam pecuniam ita eos distinguere, ut commodata ad pompam tantum & ostensionem sit data. Non posse commodari ex eorumdem sententia, quod usu consumitur. Rationem hujus sententiæ vix posse dari ex vi ac proprietate verbi. Locatas pecunias iidem dicunt fœnori datas. Atqui locationem non differre à commodatione nisi mercede. Si locata est pecunia, dicitur fœnore data, commodata dici poterit gratis data. Commodatum, quod mutatum redditur, mutuum proprie vocari. Generalior appellatio commodati quam mutui. Vt sub mercede commodatum, est locatum, ita commodatum, quod mutatum necesse sit recipi, mutuum: & mutuum, quod sub usuris datum, est fœnus. Duo fœnoris genera, commune & nauticum. Duo etiam genera usurarum. Omnes usuras in genere compensativas esse. Ex mora etiam ferme omnes deberi. Vsuram fere semper esse pœnam. Inde fœnus à voce Græca ποῖνος, quæ idem quod ποινή. Arabibus نسيئة dicitur usura quæ debetur ex mora solutionis pretii pro re vendita. Quid proprie significet ea vox, & quomodo ab usura mutui distinguatur. Quod sit Hebræis נשה. De voce Græca τόκος, unde dicta. Hoc Hebræis חרבית, & Arabibus ربا. Ab eadem origine & Chaldæis רביתא. Πλεονασμὸς septuaginta interpretibus dicitur. Πλεονασμὸν & τόκον ita his distingui, ut Hebraice Neschech & Tarbit. Hæc duo nomina simul in Hebræo ponuntur in eadem sententia. Diverso respectu idem videri. Tarbit augere pecuniam creditoris, Neschech quasi morsu deterere debitoris pecuniam. Ita قرض Arabibus vocari usuram, à mordendo.

mordendo. Quid sit [illegible] *apud eosdem. A defluxu ita vocari. Quid sit* سور *Persicum, &* سلف *pro usura. Explicatio vocis* τόκος. *Quid sit* ἀπουσία. *Impendium quid proprie. Non esse sortem, sed usuram quæ in sortem cedit. Imperium terra non recusat. Male impendium corrigi. Cur Neschech & Tarbit junctim posita in usuræ interdictione. De duplici usurarum genere, quod de summa creditæ pecuniæ in antecessum detrahitur, & quod ad sortem accedit. Sors in mutuo, caput, summa, idem.* Κεφάλαιον *&* ἀρχαῖον *Græcè. Arabice* اصل. *Vnde sors. Ab* ὅρος. *Inepta hujus vocis apud Varronem originatio. Alia nonnulla. Pecunia pro sorte crediti, ut nummi apud Horatium.*

HActenus demonstratum est expositis variis contractuum generibus, & instrumentorum quibus reddenda pecunia cavebatur aut reddita, non aliam fuisse obligationem sortis quam usurarum, sed prout naturaliter, aut civiliter contraheretur sortis in mutuo obligatio, ita aut ex numeratione & pacto usuras quoque peti solitas, aut ex stipulatione. Quin & post datam seorsim definitionem mutui, quo gratuita datur pecunia, & usurarum, sequitur, ut fœnus, hoc est, mutuum cum usuris, definiamus. Hoc enim à mutuo proprie sumpto non distare probavimus, nisi quod usurarium est fœnus: mutuum, non usurarium. Definiatur itaque sic: *Fœnus, esse mutui dationẽ cum usurarum stipulatione legitimarum, pro creditæ rei qualitate & contrahentium conditione.* Sic omnes omnino usuras, quæcunque ex mutuo fenebri competunt, comprehendimus, quarum non unus modus est, sed varius, lege permissus, pro rei, quæ sub usuris creditur, qualitate, ejus,

ejus, qui credit conditione, & illius cui creditur. Nam si fruges fœnore dentur, majores usuræ præstantur, quam si pecunia. Si senator fœnore dare velit, non tantas exiget quam si fœnerator, aut negotiator. Si utervis horum agricolæ dederit, legitimæ non erunt usuræ, quas stipulabuntur, tam magnæ, quam si alicui cuilibet credidissent. De quibus omnibus nos infra. Quemadmodum autem in commodato, si merces interveniat, id transit in aliud contractus nomen, & vocatur *locatio*, ex parte dantis, & *conductio*, ex parte accipientis: ita in mutuo, quod esse ex propria nominis notatione gratuitum debet, si intercesserit merces pro usu pecuniæ creditæ, aliam appellationem sortitur, & *fœnus* nuncupatur. Hinc gratuitum opponitur fœnori apud Suetonium in Julio Cæsare: *Omnibus gratuito, aut levi fœnore obstrictis*. Et passim in jure *pecunia fœnebris* dicitur, & opponi solet *pecuniæ gratuitæ*. Mentio fit *fœnebris* leg. IX. D. de usuris: *gratuitæ* multis locis, ut leg. VIII. D. in quibus causis, & alibi. Certe hoc quoque mutui usurarii genus, quod appellatur fœnus, locationis instar habet. Nam & *locari pecunia* dicitur quæ sic datur. Cujus loquutionis exempla crebro occurrunt apud auctores. Sed & *collocatæ pecuniæ* sic dicuntur leg. XXXIII. D. de usuris. Idem quippe *collocare* quod *locare*; quod est μισθῶσαι. Sic *collocatus servus* apud Papinianum leg. IV. D. de condictione indebiti: *Nam si servus conlocatus mercedem, ut domino, prædoni rettulit, fiet accipientis pecunia*. Ita enim ibi legendum. Vulgo perperam editur, *si servus non locatus*. Item, *non fiet accipientis*. Quod falsum est. Nam à prædone locatus servus, si mercedem ei ut domino retulerit, certum est eam fieri accipientis, ut diserte verba legis in præcedentibus adstruunt. Sic in Querolo non Plautino: *Sed novi egomet te: vade nunc jam, & cauponibus tete colloca*. Idem auctor: *De istis quondam*

magnus, dixit Tullius. Anseribus cibaria publice collocantur, & canes aluntur in Capitolio. Ita enim scriptum extare in vetustis codicibus, eruditi monent. Nec aliter loquutus ipse Tullius in Pisoniana: *Deprehensus denique cum ferro ad senatum is quem ad Gn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat.* Quod & Glossæ veteres confirmant: *Conlocat,* ἑδράζει, ἐκμισθοῖ. Item aliæ: ἐκμισθῶ, *loco, conloco.* Græci ἔκδοσιν pariter appellant, hoc est, pecuniæ locationem quæ fœnore datur. Pollux lib. III, cap. IX. περὶ τραπεζίτου καὶ δανείζοντος, De mensario & fœneratore: καὶ τοῦ χρέους δανείσματα, ὀφειλήματα ἐκδόσεως· ἐκδιδόναι ἔγγυα δανείσματα, ναυτικά. Ita verba hæc distinguenda. Notum est, ἐκδοῦναι esse locare, & ἔκδοσιν, locationem. Glossæ: ἔκδοσις, *locatio.* ἐκδόσιμον, *locaticium.* Eædem: ἐκδίδωμι ἐπὶ μισθῷ, *conloco, loco.* Qui vestimenta locat fulloni polienda, ἐκδοῦναι Theophrastus dixit, in ἀπίστου Characterismo: καὶ τὸ ἱμάτιον δὲ ἐκδοῦναι δεινὸς οὐχ ὃς βέλτιστα ἐργάσεται, ἀλλ᾽ ὅταν ᾖ ἄξιος ἐγγυητὴς τοῦ κναφέως. *Et fulloni pallium locare suetus, non ei, qui optime sit politurus, sed qui idonee possit, de reddendo, fidejussore dato, cavere.* Sic ergo pecunia fœnebris *locari* & *collocari* dicitur, pro cujus usu merces exigitur. Plautus: *Locare argenti nemini nummum queo.* Id est, ἐκμισθῶσαι. Duplici tamen sensu *locatio* vel *collocatio* pecuniæ sumitur; cum mercede pacta alicui locatur, quomodo & aliæ res solent locari, pro quibus mercedem conductores præstant: & simpliciter, cum pecunia possessiones aut aliæ res emuntur, in his locari, poni, & collocari, vel etiam fundari pecuniæ dicuntur. Quod in fundis & agris præcipue locum habet, in quibus veluti non peritura pecunia, sed stabilis & perennis futura conlocari censetur, id est, ἑδρασθῆναι, & firmiter consistere. Ad differentiam id dici censeo earum rerum quæ usu depereunt, quibus si impendantur nummi, &

ipsi, veluti nullo fundamento nixi, dilabuntur, atque effluunt. Utramque notionem reddidit expositione sua optimus Glossarum auctor: *Conlocat*, ἱδράζει, ἐκμισθοῖ. Item: *Locat*, ἐκμισθοῖ, ἱδράζει. Cicero pro Cæcina, aut alibi, *pecuniam in agris collocari* dixit, qua agri emuntur. Metaphora ducta ab ædificiis, quæ in fundamentis *locari* & *collocari* dicuntur. Hinc apud Hermogenianum, leg. v. D. de Jure & Justicia; *agris termini positi, ædificia collocata.* Plautus *locari*, quod idem est, de eadem re dixit, nempe de pecunia quæ collocatur in mancipiis emendis. In Mostellaria:

Nec quicquam argenti locavi jam diu usquam æ-

Horatius *fundari* pro eodem usurpavit: (*que bene.*

— quorum

Conspicitur nitidis fundata pecunia villis.

Id est, quorum pecunia in cultis & nitidis villis collocata est. Sane & fundamenta ædium *locari*, *poni*, & *collocari* propriè dicuntur. Salvianus, lib. IV. de gubernatione Dei: *Et qui domum ædificat, vel fundamentum locat.* Eodem sensu Tacitus, Annali sexto, *condere pecuniam* posuit, pro collocare, quod est κτίζειν: *Eaque, quæ remedio quæsita venditio & emptio, in contrarium mutari, quia fœneratores omnem pecuniam in mercandis agris condiderant.* Sic enim legendum. Id est, posuerant, collocaverant, fundaverant. Quæ omnia ex eadem tralatione. Poni quoque pecunia similiter dicebatur, quia *ponere* idem quod ædificare, collocare & fundare. Horatius:

Ponendaque domo quærenda est area primum.

Hinc apud Isidorum in Glossis: *Positiones, ædificia.* Inde igitur & *poni pecunia* dicitur, ut condi, & fundari, quæ in solido locatur, & bene constituitur. Quod non solum de agris, qui fructum reddunt, sed & de mancipiis quæstuosis ac de fœnore usurpatur, quia in his omnibus pecunia ponitur, compendium domino & lucrum allaturis, non in res otiosas & steriles

aut

aut voluptuarias insumitur. Ita & *poni in fœnore pecunia* vocatur, ut & collocari. Horatius:

Dives agris, dives positis in fœnore nummis.

Et sic Græci quoque loquuti. Hesychius, Τεθήσεται, Ἡρακλέων, δανεισθήσεται. Alio sensu *locari alicui pecuniam*, dixere, quæ mercede pacta, id est, usura *locatur*. Quæ locatio est proprie ἐκμίσθωσις. Cui opponitur *commodatio*, cum sine usura datur. Tum enim *commodata* potius quam *locata* alicui videbatur. Et sane ita etiam dicta Græcis pariter & Latinis. Suidas: χρήσασθαι, δανείσασθαι. τὸ χρῆσαι, τοῦ δανεῖσαι αἱρετώτερον. τὸ μὲν γὰρ χρῆσαι ἐπὶ φίλων. τὸ δὲ δανεῖσαι πρὸς τοὺς τυχόντας. *Commodato accipere, mutuum est accipere. Commodare, optatius est quam fœnerari. Nam commodare ad amicos pertinet: fœnerari ad quoslibet.* Theophrastus idem facit δανείζεσθαι cum τοῦ χρήσασθαι, cum illud accipitur pro mutuo gratuito, in Notatione ἀναισχύντου, his verbis: καὶ ἐπὶ τὴν ἀλλοτρίαν οἰκίαν ἐλθὼν, δανείζεσθαι κριθὰς, ποτὲ δὲ ἄχυρον, καὶ ταῦτα χρήσαντας ἀναγκάσαι ἀποφέρειν πρὸς αὐτόν. *Et ubi ad alienas ædes venerit, hordeum, vel paleam mutuo accepturus, qui hæc sibi commodaverint, cogit domum ad se portare.* Eo usque denique progressus est abusus, ut illud χρῆσαι pro fœnerari usurparint. Hinc χρήστης pro fœneratore, cum proprie ille sit, qui commodavit. Antiphon apud Stobæum: ἔστι δέ τις λόγος, ὡς ἄρα ἰδὼν ἀνὴρ ἄνδρα ἕτερον ἀργύριον ἀναιρούμενον, πολὺ ἐδεῖτό οἱ δανεῖσαι ἐπὶ τόκῳ. Paulo post, quod heic δανεῖσαι ἐπὶ τόκῳ dixerat, χρῆσαι dixit, id est, commodare: περιαλγῶν οὖν τῇ συμφορᾷ τά τε ἄλλα, καὶ ὅτι οὐκ ἔχρησε τῷ δεομένῳ, ὃ ἂν αὐτῷ καὶ σῶον ἦν, καὶ ἕτερον προσέφερεν. *Vnde multum dolens propter infortunium, tum alias quod petenti non commodasset pecuniam quæ & ipsi salva fuisset, & insuper aliam usuræ nomine adjecisset.* Ita illi nihil discriminis, quoad vocem, posuerunt inter eum qui gratis commodat usum suæ rei, & qui constituta merce-

de usum ejus concedit. Et certe uterque quidem commodat, sed ille qui gratis, magis. Nam cum *commodare* & *utendum dare* idem sit, qui non vult utendam rem suam dare nisi mercedem pro ejus usu recipiat, æque profecto utendam dare censeri debet, atque ille qui gratuitum ejus usum commodat. In edicto prætoris *commodasse* scripserat qui id conceperat, pro quo Pacuvius *utendum dedisse* posuerat, ut est in leg. 1. D. Commodati. Labeo autem, ut ibi Ulpianus notavit, inter *commodatum* & *utendum datum* tantum interesse voluit quantum inter genus & speciem. Commodari enim proprie rem mobilem cum utenda datur: rem autem soli non commodari, sed utendam dari. Sed alii melius, rem soli etiam commodatam æque bene dici arbitrati sunt. Et sane *utendum dare*, proprie dicitur de eo qui usum rei suæ ad tempus alicui concedit, sive gratis, sive mercede pacta. At *commodare* pro eodem usurpatur, tralatione facta non ex vi ac proprietate verbi. Quia enim, qui suam rem dat utendam alieno, commodat ei, id est, rem gratam, utilem & commodam facit; inde *commodare* μεταφορικῶς pro rem utendam dare. *Commodare* enim, & *incommodare*, opponuntur. Nulla re autem magis homini ab altero commodatur, quam usu ejus rei concesso quam desiderat, quaque opus habet. *Commodus* est alicui qui ei est utilis, id est, εὔχρηστος. Ut apud Horatium: *sibi commodus uni*. Χρήσιμος, λυσιτελής. Alii etiam est commodus qui eum re adjuvat, ut rem, qua opus habet, utendam gratis dando. Hinc ab εὔχρηστος, quod est commodus & utilis, verbum εὐχρηστεῖν, pro commodum se præbere, & commodare rem aliquam, apud vulgum. Phrynichus: Εὐχρηστεῖν ἀπόῤῥιψον· λέγε δὲ κιχρᾶναι. Κιχρᾶναι, vel κιχρᾶν, est commodare. De quo infra. Isidorus *commodum*, quod est εὔχρηστον, dixit pro commodatione: ut *mutuum* sæpe capitur pro mutuatione, & *fænus* pro fænera-

fœneratione. Verba ejus lib. v. Originum cap. xxv. sic ex vetustissimis codicibus scribenda sunt: *Commodum est id quod nostri juris est, & ad alium temporaliter translatum est, cum commodo temporis, quamdiu apud eum sit, unde commodum dictum.* Ita legendum, *cum commodo temporis,* non, ut vulgo est, *cum modo.* Sic accipitur *commodum temporis* apud Jabolinum, leg. xv. D. de annuis legatis; *quod si tempus hæredis causa prorogatum esset, ut commodum medii temporis ipse sentiret, liberatum eum intelligi.* Et apud Paulum leg. xlv. D. ad legem Falcidiam: *In lege Falcidia non habetur pro puro quod in diem relictum est; medii enim temporis commodum computatur.* Ab illo commodo medii temporis *commodatum* dictum, quod non tantum obtinet in contractu qui inde nomen habet, sed etiam in mutuo. Nam commodo medii temporis fruitur quamdiu aliena pecunia utitur, pro quo commodo, quod ipse sentit, aliud commodum vicissim ei, à quo mutuum accepit, rependit, nempe usuras. Ab usu Græci χρῆσαι dixerunt, quod est *utendum dare,* & χρήσασθαι *utendum accipere.* Quod de rebus soli & mobilibus æque dicunt. Χρῆσις apud eos duas res significat, & usum ipsum, & usus dationem. Cum usus est tantum, ἀπὸ τοῦ χρῆσθαι fit, quod est uti, unde χρήσιμος utilis. Cum usus dationem designat, ἀπὸ τοῦ χρᾷν descendit, vel χρῆσαι, quod est, *utendum dare,* atque, ut etiam Latini dixerunt, *commodare.* In utraque significatione ne aliis testimonium denuntiem, apud Aristotelem in eodem opere reperitur. In Nicomacheis, lib. iv. cap. ii. Χρῆσις εἶναι δοκεῖ χρημάτων δαπάνη καὶ δόσις. ἡ δὲ λῆψις καὶ ἡ φυλακὴ κτῆσις μᾶλλον. Usum divitiarum in expensa esse dicit, possessionem in custodia. Et notum illud in Epistolis Ciceronis quo χρῆσιν & κτῆσιν similiter opponit, usum, & proprietatem sive dominium: χρήσει *sum tuus,* κτήσει *autem Attici nostri.* Apud eumdem Aristotelem, lib. v. ad Nicoma-

comachum inter contractus voluntarios, quæ ἑκούσια συναλλάγματα vocat, hæc recenset, πρᾶσιν, ὠνὴν, δανεισμὸν, ἐγγύην, χρῆσιν, παρακαταθήκην, μίσθωσιν. Ubi χρῆσις est commodatio, vel commodatum, quam hic distinguit ἀπὸ τοῦ δανεισμοῦ, id est, à mutuo, cum δανεισμὸς etiam sit genus χρήσεως, & Græci χρῆσαι de eo dicant qui pecuniam dat mutuam, sive fœnebrem, sive gratuitam. Unde χρῆσται δυσκολώτατοι *acerbissimi creditores*, Aristophani in Nebulis. Grammatici δανειστὴν interpretantur. Quidam debitorem quoque sic vocarunt. Nam ut χρῆσαι est mutuo dare, ita χρήσασθαι mutuo accipere. Χρῆσις igitur eo loco apud Aristotelem est commodatio rei quæ gratis alicui datur utenda; atque eo nomine differt ἀπὸ τῆς μισθώσεως, quæ est *locatio*. Paraphrastes tamen Aristotelis, quem volunt esse Andronicum, χρῆσιν in illis philosophi verbis accipit pro commodatione rei quæ sub mercede utenda datur, ut est domus aut equus. Χρῆσις, inquit, ὅταν τις ἐπὶ μισθῷ τὴν ἰδίαν οἰκίαν ἢ τὸ ζῷον δώσῃ ἄλλῳ χρήσασθαι. At μίσθωσιν, quæ apud eumdem ultimo loco ponitur, ac refertur inter contractus qui consensu fiunt, explicat μίσθωσιν ἢ δούλου ἢ τεχνίτου. Doctus interpres *conductionem* hic reddidit, quæ est in Græco μίσθωσις; & *locationem*, pro eo quod χρῆσιν Andronicus post Aristotelem dixit. Ergo eadem inter χρῆσιν & μίσθωσιν apud Græcos differentia est, quæ inter *locationem* & *conductionem* apud Latinos. Quod vereor, ut possit doctioribus probare. Hic enim χρῆσιν Aristoteles ἀπὸ τῆς μισθώσεως toto genere discrevit. At in eodem contractu *locatio* & *conductio* intervenit diverso respectu. Qui ædes dat utendas, mercede eas locat: qui accipit, conducit. Nam *locatio* & *conductio* ita in eadem obligatione locum habet, ut *venditio* & *emptio*. Hæc quis nescit? Falsus est igitur Andronicus, deinde & ejus interpres. Ut ille Aristotelem non capit, ita nec iste Andronicum. Μίσθωσις

apud Aristotelem *locationem* & *conductionem* comprehendit. Quod χρῆσιν ille ad domum refert quæ utenda ἐπὶ μισθῷ conceditur, sane errat. Nam & μίσθωσις ibi locum habet, ut in aliis omnibus, quæ utendæ dantur & accipiuntur mercede, aut faciendæ. Inter privata judicia Athenis actio οἴκου μισθώσεως dabatur, tam ex parte locantis quam conducentis. Quippe μισθῶσαι οἶκον dicebatur qui locabat, μισθώσασθαι qui conduxerat. Quod idem est discrimen inter χρῆσαι & χρήσασθαι, δανεῖσαι & δανείσασθαι. Idq; etiam apud Jurisconsultos Græcos obtinuit, ut observat Harmenopulus περὶ μισθώσεως, ubi dicit in jure τὸν μισθωτὴν esse qui dat mercedem, τὸν μισθούμενον qui accipit, in usu autem vulgari τὸν μισθωτὴν non dici, μισθούμενον autem dici qui mercedem accipit. Quod contra usum est antiquorum. In Jure Græco μισθωτὴς est *locator*, μισθούμενος *conductor*. Quidam ex Græcis interpretibus juris μίσθωσιν proprie appellarunt quæ est Latinorum *locatio*, ἐκμίσθωσιν quæ est conductio. Unde apud Theophilum titulus *de locatione & conductione* Græce vertitur περὶ μισθώσεως καὶ ἐκμισθώσεως. Alii contra ἐκμίσθωσιν pro *conductione* posuerunt. In multis sane casibus *locati* & *conducti* significationes permiscentur, ut nescias utra ex parte sit *locatio*, ex qua *conductio*. De quo videndi Jurisconsulti. Hinc Græci antiqui μίσθωσιν utrumque appellarunt, quemadmodum videre est in illo Aristotelis loco supra citato. Nam ἐκμίσθωσις eo sensu Græcum non est, cum ἔκμισθος proprie sit qui mercedem non accipit. Qui locat aliquid faciendum, ἐκδιδόναι dicitur, ut & qui dat utendum. Qui accipit, λαβεῖν. Sic res ipsæ distinguuntur. Cum igitur μίσθωσις sit quodcunque mercede constituta utendum alii datur, ubi gratuita erit usus concessio, quod nomen habebit? Nempe χρῆσις. Sic igitur apud Aristotelem accipiendum. Atque ita *commodatum* Græci interpre-

 tes

tes juris reddiderunt, quod gratuitum esse debere iidem dicunt. Glossæ veteres: *commodatione*, χρήσῃ. Χρῆσις apud Græcos, hoc est, *commodatio*, duum est generum. Aut in rebus versatur quæ usu consumuntur, aut quæ non. Sic igitur differt ἀπὸ τοῦ δανεισμοῦ, ut genus à specie. Nam δανεισμὸς est χρῆσις earum tantum rerum quibus uti quis non potest, nisi easdem & absumat. Generaliore vocabulo χρήσεως Græci antiqui sæpius utuntur ad earum rerum usum, in quibus propria & stricta significatione locum habet ὁ δανεισμὸς, hoc est, mutuum, sive sit gratuitum, sive usurarium. Deparcus ille apud Theophrastum uxori interdicit, μήτε ἅλας χρῆν οὐδενὶ, μήτε ἐλλύχνιον, μήτε κύμινον, μήτε ὀλὰς, μήτε στέμματα, μήτε θυλήματα. *Non commodare, aut utenda dare cuiquam neque salem, neque ellychnium, neque cuminum*, & cetera. Quæ omnia inter utendum depereunt. Alio loco χρῆσαι & δανεῖσαι pro eodem usurpavit de palea, & hordeo commodato. Idem χρᾶν παλαίστραν, & σφαιριστήριον, in Charactere τῆς ἀρεσκείας, ut Latinis *ædes commodare*, apud Satyricum. In pecunia quoque, tam gratuita quam fœnebri, hæc χρῆσις, sive commodatio apud Græcos auctores solet aliquando usurpari. De gratuita jam satis constat, & supra diximus. De fœnebri clarum est ex nomine χρήστης pro fœneratore. Sed & Appianus, lib. II. de bellis civilibus, ubi narrat, Græcos juxta ac Romanos semper fœnus aversatos esse, & Persis similiter non placuisse fœnore accipiendæ pecuniæ morem, ut rem fraudi ac mendacio obnoxiam. Locus ab interprete non intellectus ita Græce habet: ἀποστραφῆναι γάρ μοι δοκοῦσιν οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι, καθάπερ οἱ Ἕλληνες, τὸ δανείζειν ὡς καπηλικὸν, καὶ βαρὺ τοῖς πένησι, καὶ ἐχθρόπονον, καὶ δύσερι. ᾧ λόγῳ καὶ Πέρσαι τὸ κιχρᾶναι ὡς ἀπατηλόν τε καὶ φιλοψευδές. Non assequuti sunt quid esset illud κιχρᾶναι, & putarunt, æque Persis invisam fœnerationem eo sermone dici,

quam Græcis & Romanis. Sed τὸ δανείζειν est fœnerari, quod aversabantur Græci & Romani, fœnore nimirum pecuniam dare. At τὸ κιχρᾶσθαι idem plane quod δανείζεσθαι, id est, fœnore accipere. Quo sensu & Plutarchus scripsit librum περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι. Diversas porro rationes adfert, cur Græci cum Latinis abhorruerint à fœnerandi negotiatione; quia nempe molesta est ac gravis pauperibus, & litium inimicitiarumque causa, ut & cocionatoria. Persæ vero non tam τὸ δανείζειν improbabant quam τὸ δανείζεσθαι. Cum enim illi veritatem in primis colerent, & à mendacio abhorrerent, rem, quæ mendacium semper post se traheret, vitabant. Mendacissimi enim hominum sunt qui aliquid debent. Semper quippe se soluturos promittunt, & semper fallunt. Ideo ἀπατηλόν τι καὶ φιλοψευδὲς, fœnore pecuniam accipere, illi judicarunt. & merito. Clare id de his confirmat Herodotus, his verbis in Clio: Αἴσχιστον δὲ αὐτοῖσι τὸ ψεύδεσθαι νενόμισται, δεύτερα δὲ τὸ ὀφείλειν χρέος, πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων εἵνεκα, μάλιστα δὲ ἀναγκαίην φασὶν εἶναι τὸν ὀφείλοντα καί τι ψεῦδος λέγειν. Æs alienum oderunt quia mendaces facit, cum necesse habeat mentiri qui debet. Κιχρᾶσθαι est accipere mutuam pecuniam fœnore; κιχρᾶν, dare, idem plane quod χρᾶν. *Commodare* utrumque proprie est, sive *utendum dare*. Glossæ: Κιχρῶ, *commodo*. Κιχρῶμαι, *commodor*. Ita hæc distinxerunt Latini ex agendi & patiendi diversa notione, quemadmodum & Græci. Sic *fœnero*, & *fœneror*; *mutuo*, & *mutuor*; pro δανείζειν & δανείζεσθαι recentiores Latini posuerunt, cum antiquis sola esset verbi utriusque differentia in terminatione agendi & patiendi, ceterum quoad significationem nulla. Multa enim ejusmodi protulerunt ancipiti modo terminata quæ idem significarent. At mediæ Latinitatis ætas *fœnerare* dixit *aliquem*; pro fœnore alicui dare, vel, ut veteres loquebantur, *fœnerare alicui*, vel *fœnerari*. Tertullianus lib. IV. ad-

versus

versus Marcionem: *fœnus fœnerabis illum quantum desiderarit.* Sic ibi legendum ex veteri nostro Codice. Et paulo post: *Et, si exsoluturo, quum reposci vetat, quid aliud docet, quam non exsoluturos fœneremus?* Nec aliter loquutus Martialis:

— Hæc omnes fœnerat arca deos.

Inde ergo *fœnerari* ab aliquo dicitur patiendi notione, quem quis fœnerat, de eo qui pecuniam accipit ab aliquo mutuam. Et sic apud Alphenum accipitur leg. xxxv. D. de solutionibus: *Sed & si quis dominicam pecuniam ab eo fœneratus esset.* Hoc est, ἐδανείσατο, fœnore accepisset. At veteribus δανείζειν tantum id verbi significat, non δανείζεσθαι. Idem de *mutuo*, & *mutuor.* Ut ante memini monuisse. Quod aliæ Glossæ pariter κιχρᾶν & κιχρᾶσθαι exponunt. *Mutuatur*, κιχρᾶται, δανείζεται. *Mutuat*, κιχρᾶ, δανείζει. Hesychius: Κιχρῆσαι, δανεῖσαι. In Psalmo CII: Χρηστὸς ἀνὴρ ὁ οἰκτείρων καὶ κιχρῶν. Id est, *commodans*, aut *sine usura mutuum dans.* In Hebræo est verbum לוה. Unde מלוה *mutuum.* Quod verbi septuaginta sæpe solent reddere per δανείζειν. Nec minus Latini quam Græci *commodare* pro *mutuare* crebro posuisse inveniuntur. In leg. unica, Cod. Theod. quod jussu: *Vt qui servo colono, conductori procuratorive possessionis pecuniam commodat.* Justinianus id mutavit. &, cum eam legem in Codicem suum referret, *mutuam dat*, maluit. In eadem lege paulo post, pro, *ut pecuniam commodet*, reposuit, *pecuniam præstet.* Sane hodieque *præstare pecuniam* dicimus in nostro idiotismo, pro *mutuam dare*, & *præstum pecuniæ*, pro mutuo. Quod verbi apud nos de omnibus rebus quæ commodantur, non accepta mercede, accipitur. Hinc *præstare ad usuram* idem in nostra lingua est quod Græcis δανείζειν ἐπὶ τόκῳ. Sic utrumque significat, & *commodatum* & *mutuum*, quemadmodum & *commodare* de utroque accipitur. In lege Salica, & in lege Ri-

puaria, Titulus est, *de re præstita*, id est, commodata. In Longobardicis, Tit. CVII: *Iumentum præstitum ad vecturam*, est commodatum. In lege Francica ponitur pro mutuare, cap. CXXIV. *Fœnus est injustum, si quis aliquid præstat, & requirit amplius. Iustum fœnus est qui amplius non requirit, nisi quantum præstitit.* Ubi notabis, & *fœnus* ἀντὶ τοῦ δανείου sumi, non pro usura. Salvianus lib. I. ad Eccles. Cath. rem præstitam, id est, commodatam, opponit alienatæ: *Isque immemor illius à quo fructum rerum indeptus est, avertere ab eo ipso proprietatem præstitæ rei atque alienare conetur.* Sub finem legis Theodosianæ: *creditaque quantitate multari volumus creditores, si hujusmodi personis non jubente domino, nec fidejussoribus specialiter acceptis fuerit commodata pecunia.* Nec id vocabulum ibi hærere passus est Justinianus, sed *commodatam pecuniam* cedere jussit creditæ, rescribendo, *fuerit credita pecunia.* Anianus in hujus legis expositione *præstare* quoque posuit pro commodare, vel mutuam dare: *nisi servo suo, vel actori pecuniam rogante domino præstitisse convicerit.* Id est, commodasse, vel mutuam dedisse. Alibi passim apud eumdem Anianum *commodare pecuniam*, pro credere. Quod nec grammatici diligentes alias proprietatum sermonis observatores refugerunt. Cornelius Fronto in libello de proprietate ac differentiis Latini sermonis: *commodat, mutuam pecuniam: accommodat, aptat.* Isidorus ex antiquo auctore inter illa quæ ex jure naturali descendunt, recenset, *rei depositæ, & pecuniæ commodatæ restitutionem.* Sidonius Apollinaris, lib. IV. Epist. XXIV: *Ergo, quod restat, enitere, ut auctore te protinus saltem commodata summa solvatur.* Commodatam fuisse cum usuris ex ipsa Epistola intelliges. Commodatur tamen quidquid ad usum alteri gratis datur, ad certum tempus. Nam si accedat merces, non amplius est commodatio, sed locatio.

quæ res est ad utendum data, cum definitione mercedis. Et merito etiam Græci μίσθωσιν ἀπὸ τῆς χρήσεως distinguunt. Sed & pecunia cum utenda datur sine usura, quidni & in *commodati* appellationem abire possit? Sic *commodatum* dividi posset in eas res quæ fiunt accipientis, & quæ non fiunt. Quæ usu consumuntur, ut possit illis uti cui commodatæ sunt, fieri accipientis oportet. Aliter frustra darentur utendæ, quarum usus foret inutilis. Dominium vero earum proprie non transfertur, quia reddi debent, si non eadem specie, quia consumpta est usu, saltem in genere. Reliquas quæ in abusu consistunt, non opus est fieri accipientis, quia debet res eadem reddi. Sed Jurisconsultis placuit, *mutuum* tantum esse earum rerum quæ absumerentur usu, quasque adeo propterea necesse esset fieri accipientis: *commodatum* autem de illis solis dici quarum & proprietas à commodante retinetur. Ideo pronuntiarunt, *non posse commodari id quod usu consumitur, nisi forte ad pompam, vel ostentationem quis accipiat*, ut dicitur in leg. III. sub finem, D. commodati. Hinc pecuniam *commodatam* à *mutuo data* distinxit idem Ulpianus leg. XVIII. D. de rebus creditis: *Idem est & si tu quasi mutuam pecuniam dederis, ego quasi commodatam ostendendi gratia accepi.* Hæsissent tamen certe, si quis ab ipsis quæsisset, cur commodari non possit id quod usu consumitur. Cum enim commodare sit commodo ejus inservire cui res aliqua utenda gratis datur, non video, cur non & pecunia possit commodari quæ datur gratis utenda. An quia usus ejus consumitur? Atqui non aliter ejus usus constat, quam in abusu. Cur igitur *locatas* & *collocatas* pecunias non verentur dicere quæ mutuæ datæ sunt, usuris constitutis? Certe locatio non differt à commodatione, nisi quod pro re locata, id est, ad usum data, merces constituitur, quæ nulla in commodatione intervenit. Rei locatæ pro-

prietas retinetur à domino. At pecuniæ mutuo ſub uſuris datæ non magis retinetur quam quæ gratuito mutuo data eſt. Nam & fœnebris æque uſu conſumitur, ut gratuita. Cur igitur *locatam* dicunt pecuniam quæ fœnore datur; *commodatam* dicere reformidant quæ ſine fœnore creditur? Quinimmo non dubitant iidem affirmare res quaſdam ita locari, ut in creditum abeant conductori, & ejus fiant, veluti cum argentum fabro datur, ut vas inde faciat. Quod ex Alpheno ſupra notavimus. Quidni igitur & rerum commodatarum genus admittatur, quæ ejus fiant qui accepit, & in creditum ipſi abeant? Tales ſunt quæ mutuo dantur. Sola merces inter *res locatas* & *commodatas* diſcrimen ſtatuit, ut inter *mutuum*, & *fœnus*. Si *fœnus* pecunia eſt locata, *mutuum* erit commodata. In locatis & commodatis proprietas domini ac dantis manet, poſſeſſio ſola & uſus transfertur ad accipientem. In mutuatis ac fœneratis, ubi poſſeſſio, id eſt, uſus rei, cum proprietate confunditur, quia res ab uſu non poteſt diſtingui, idcirco proprietas cum poſſeſſione temporaria penes accipientem manet, poſtmodum tamen ad dominum reditura, in eodem genere, ſi non in eadem ſpecie. Quod & ipſum cum obtineat in certo genere rerum locatarum, poteſt certe etiam obtinere in certo genere commodatarum, quale eſt mutuum. His adde quod & *mutuari* pro commodato accipere Latini etiam auctores idonei dixere cum res eadem reddenda eſt. Auctor Dialogi de Oratore: *ut ſint qui dignentur audire, & ne id quidem gratis: nam & domum mutuatur, & auditorium extruit, & ſubſellia conducit.* Quod & apud alios invenies. Parum diſtare Agrœcius de Orthographia, inter hæc duo notat: *Inter commodatum & mutuo datum nonnihil diſtat. Commodamus amico pro tempore animal, ſervum, veſtem, hæc ipſa, quæ dedimus, recepturi. Mutuo damus*

damus pecuniam, triticum, vinum, & his similia, quæ mutata recipi necesse est. Ergo mutuum à mutando dici existimavit. Quod certe verum est,& satis id supra adstruximus. Nam & μοῖτον Siculis idem quod ἀμείβειν, à μοῖτον. Sic mutuum species erit commodati, in quo non res eadem redditur, sed mutata, quia suffectionem in genere recipit, ut Paulus dixit. Generalior itaque appellatio commodati quam mutui. Quidquid enim utendum datur, sive usu sit consumptile, sive non sit, id *commodatum* dici potest, ut Græci τὸ χρῆσαι & κιχρῆσαι de his omnibus usurpant. Caper vetustissimus Grammaticus de Orthographia: *Commoda*, χρῆστον. Quod & in Glossis veteribus reperitur. Si quid autem mutabitur in reddendo, *mutuum* proprie dicetur. Quamvis & *commodatam pecuniam* pro fœnerata plerosq; veterum dixisse supra notaverimus, proprie tamen loquentibus, quod cum mercede commodatur, *locatio* est, uti, quod cum usura mutuo datur, *fœneratio*. Ad hæc omnia lata ac generali significatione se porrigit *commodandi* appellatio. Duo autem *fœnoris* genera sunt, alterum commune, alterum nauticum, quæ totidem etiam usurarum genera reddunt, communium & maritimarum. Illud, ἔγγυον δάνειον Græci vocant; hoc δάνειον ναυτικόν. Cum periculo creditoris istud, sine periculo illud, ideoque ἔγγυον appellatum, ut infra explicabimus. *Trajecticia pecunia* etiam appellatur fœnus nauticum, de pecunia vel sorte quæ trans mare vehenda mutuo datur, id est, trajicienda cum periculo creditoris. De qua nos infra pluribus. Præter distinctionem communium & maritimarum usurarum, ipsæ communes etiam duum sunt generum, quasque ideo in fœnebres & non fœnebres divisimus. Quæ ex causa fœneraticia veniunt, hoc est, ex fœnore, vel propter pecuniam debentur quæ est in fœnore, eæ *fœnebres*. Græci δανειστικὸς τόκους appellant. Quæ ex aliis causis descen-

descendunt, ut ex rei venditæ ac traditæ pretio quod non est solutum, ex mora in bonæ fidei judiciis, ex legatis & fidei commissis, ex dote & susceptis oneribus matrimonii, ex condemnatione post quadrimestre spatium rei judicatæ, & quibuscunque aliis ex causis, eæ non fœnebres. In genere omnes usuræ, quæcunque eas causa pariat, sive fœnus, sive aliqua earum quas hic commemoravimus, compensativæ sunt, &, si verum quæris, omnes propter moram debentur. Nec placent mihi, qui alias ex his *compensativas* dici & esse volunt, quæ in pensationem dantur ejus, quod creditoris interfit, pecunia sua nō caruisse: alias *lucrativas*, quæ scilicet præstantur propter officium mutui. Si ullæ tales essent quæ propter officium tantum mutui darentur, *ἀχαριστικὰς* eas potius dicerem quam *χρηματιστικάς*. Nam parum sane officiosa ista mutui datio quæ lucrum ex officio facere postulat, & mercedem pro re quæ gratuita esse debet, reposcit. Deinde officium non est, pecuniam mutuam dare, non magis quam ædes suas alii habitandas commodare. Beneficium potius foret, si gratuita esset mutui datio. Si non sit gratuita, tum nec officium nec beneficium dici debet, sed potius *locatio*. Qui pecuniam enim suam alii dat utendam gratis, beneficus & liberalis est. Qui pro ejus usu mercedem, hoc est, usuram paciscitur, non pro officio eam exigit, quod nullum est, sed pro eo quod sua putat interesse, pecuniæ suæ usu non carere. Nullæ igitur usuræ quæ pro mutui officio præstentur, & nullæ proprie *lucrativæ*, sed cum mercedis instar habere omnes definierimus, quæ pro usu pecuniæ mutuaticiæ datur, nullas quoque non esse compensativas dicendum, quia merces genus est compensationis. Et sane non video, quod discrimen constitui possit inter usuram quæ debetur, pro pretio rei venditæ ac traditæ non soluto post traditionem, & eam quæ præstanda est pro usu pecuniæ creditæ, ut

hæc

hæc *lucrativa* videri debeat, illa *compensativa*. An, quod ait Jurisconsultus, leg. XIII. D. de action. empti & vend. *cum re emptor fruatur, æquissimum est eum usuras pretii pendere*? Hoc quidem æquissimum fateor, sed pro compensatione rei qua fruitur emptor, deberi, non tam existimo quam pro ipsius pecuniæ usu, ejusque compensatione. Rem enim suam pecunia permutatam voluit venditor, quam si statim post rei suæ traditionem recepisset ab emptore, ea usus esset quomodocunque voluisset. Aut enim cum illa, quam jam domi habuit in arca otiosam, conjunxisset & commiscuisset, aut, si nullam habuit cessantem, & hanc quoque cum alia fœnore occupasset. Quid igitur differentiæ est, quoad usum ejus & usuras, inter eam pecuniam quam domi jam habet, & eam quam habiturus fuit, si statim pretium emptor solvisset? Quod retinet id emptor, & moram facit solvendo, pecunia hæc deinceps, quam pro pretio debet, eodem jure & conditione penes eum manebit, quam si venditor illi pecuniam ex arca sua dedisset mutuam, pro qua usuras esset stipulatus. Ita & in aliis. *Compensativa* igitur omnis usura, ut, quod interest, pensetur. Hinc omnem usuram in idiotismo Gallico *interesse* vocamus. Et *pecuniam dare ad interesse*, id est, fœnore. Quæ res plus & minus recipit, prout magis aut minus sua interesse creditori contingit ex circumstantiis rei, temporis, aut loci, pecuniam suam penes se & in potestate sua habuisse. In quo lucri cessantis, aut damni emergentis ratio habenda est. Magis enim ejus interest sua non caruisse pecunia cui damnum ex eo certum emergit, quam cui lucrum ea gratia cessat, quod facere potuit. Id non solum ex præsenti occasione considerandum est, sed etiam ex ea quæ potest accidere quamdiu mea pecunia caruero. Quo tempore tibi meam dedi mutuam, poteram fortasse ea facile carere, sed ii postea casus possunt emer-

emergere, qui facient, ut præstaret meam pecuniam otiosam jacere, & paratam mihi adesse ad omnia accidentia, sive ad lucri adlucescentis captationem, sive ad damni impendentis evitationem, sive jam præsentis reparationem. Ecce enim, aut prædii emendi vili pretio occasio se obtulit, quam inopia præsentis pecuniæ dimittere sum coactus, cujus prædii fructus majus mihi compendium attulissent quam pecuniæ creditæ, & fœnore positæ usuræ. Hic lucri cessatio vertitur. Quid autem si interim dum argētum meum fœnore occupatum tenetur, ædes meæ incendio consumptæ fuerint, aut ruinam ex vetustate minari cœperint, quibus reparandis nisi statim occurram, triplo major labes processu temporis futura est? Si æs ad manum non sit, quo eas instaurem, & mutuum cogar eo tempore sumere quo res nummaria erit rarior, & proinde tum majoribus usuris invenienda mihi pecunia quam quantis mea collocata est, an nō hic damni certi emergentis species oborietur? Multa talia fingi possunt. Sed pone, nihil tale mihi eventurum, quamdiu pecunia mea penes te manebit. Quia tamen potest evenire, merito id possum timere, & in incertum rei eventum, quo jacturam detrimenti inde mihi occursuri, aut lucri cessaturi dispendium compensatione sarciam, usuras pro usu pecunię, qua in tui gratiam, & ut commodis tuis inserviam, sponte careo, jure stipulor. Quidquid inde futurum sit, nihil causæ est, quare pecuniæ meæ usum gratis ignoto & alieno magis concedere debeam, quam ædium, aut alterius rei vel possessionis qua æque facile carere possim ac pecunia. Finge aliquem ex locupletioribus plures habere ædes, quas omnes habitare ipse & occupare non possit. Si præter eas quas inhabitet, ceteras inquilinis locet, pensionesque ex his menstruas, aut annuas percipiat, *lucrativas* dices has pensiones an potius *compensativas* sumptuum quos in illas domos ædificandas

das impendit? Certe *compensativas*. Atqui nisi mercede locet, nihil est alterum quo quæstum ex his facere possit. Pecuniam vero si non fœnore occupavero, multis aliis modis quęstuosam mihi facere & exercere potero, aut agris mercandis fructuosis eam occupando, aut mancipiis emundis, quorum operas diurnas locem plus mihi reddituras, quam quanti est usura pecuniæ fœnore locatæ. Nemo denique tam est locuples ac pecuniosus, quem dicere possis, nihil omnino ejus interesse, pecuniam habere præsentem. Quid est enim omnium rerum quæ ad vitam necessariæ putantur, quod non malis ad manum habere, ut possis uti cum velis, quam in aliena potestate relinquere, unde nihil plus commodi percipias quam si apud te otiosa esset, & præterea id incommodi capias, ut, cum velis ad usum depromere, non possis? Inter res autem ad vitam necessarias, pecunia in primis necessaria. Maxime autem locupletes, maxime ea indigent, quatenus longe majores ipsis sumptus faciendi, quam quibus minores suppetunt copiæ. Si dicat quis, avidos & avaros esse multos, qui plura quærant quam absumant, cum in opinione situm sit quod quisque sua putat interesse, & huic opinioni plane indulgendum. Nec enim præscribere omnibus eumdem modum possumus, & cupiendi, & habendi. His accedat periculum, quod frequenter incurrunt qui pecunias suas dant mutuas, ex cessione bonorum debitoris & decoctione. Qui in hoc se periculum demittit, nonne usuræ, quas exigit, compensativæ habendæ sunt, ejus damni cui multi quotidie sunt obnoxii, & cujus metu ipse non est vacuus, nisi pignoribus & hypothecis aut sponsoribus idoneis securitati suæ consuluerit? Quæ & ipsa omnia interdum fallunt. Non igitur tuta timet qui pecuniam suam credit, & perdere eam metuit. Hoc amplius: illud interesse, quod usurarum mercede pensari pro utenda data pecunia

cunia debet, magis etiam locum habet in fœneratoribus, qui ex professo id agunt, & nummis negotiantur, quam in aliis. Cum enim hunc solum habeant quæstum pecuniæ exercendæ & hujusmodi negotiationis agitandæ, si ab hac expellerentur, ad aliam se converterent nundinationem. Quo magis eorum interest, pecuniam non gratis mutuam dare, ut nec mercatoribus suas merces donare. Ideo & majores iis permissæ usuræ quam aliis privatis. Quod more primum usuq; commerciorum obtinuit, deinde & legibus firmatũ. Hinc legitimas usuras in hoc genere hominum besses esse placuit, quæ semisses in aliis lege observatæ. An hoc ipsum recte legibus fuerit sancitum, infra explicabitur. Quod autem supra diximus, usuras omnes propter moram videri debitas, id certe verissimum. De illis, quæ ex mora deberentur, in bonæ fidei judiciis, nullum est dubium. In ceteris, quas *fœnebres* nuncupavimus, id etiam pressius pensiusque eas consideranti certum apparebit. Qui pecuniam mutuam sub usuris accepit his Kalendis Juliis, si Idibus Juliis eam reddit, pro rata temporis usuras præstabit. Si diutius retineat, & ante Kalendas Augustas sortem non est redditurus, ex mora jam usuras debebit, &, quo tardius debitum reddet, eo plures usurarum pensiones solvet. Et hæc prima usurarum origo & causa fuisse videtur, ut, qui pecuniam accepisset mutuam, nisi intra certum tempus redderet, pro moræ pretio usuras ejus penderet. Hujusmodi mutuæ pecuniæ stipulationes, sub pœna usurarum, nisi ad diem sors solveretur, conceptæ, ita frequentes in jure nostro occurrunt, ut nihil frequentius sit. Hinc genus *usurarum pœnalium*, à quibusdam leguleiis inventum. Sed etsi non in stipulatum expresse ita deductæ sint, tacite tamen omnis usura, moræ solutionis pœna est. *Vsura enim*, ut dixit Paulus, in libro singulari de usura, leg. XVII, D. eodem, *non propter lucrum peten-*

tium, sed propter moram solventium infliguntur. Atque inde certe *fœnus* ex Græco ποῖνος, quod idem est ac ποινὴ, dictum videri, præter eas rationes, quas ante attulimus, maxime debet. Sed & ποινὴ etiam pro mercede. quo sensu etiam usura est pœna, id est, merces pro usu. Arabes usuræ quoddam genus vocant نسيئة, quæ ex mora solutionis pretii debetur pro re vendita, à verbo نسأ & انسأ, quod est, non præsenti pecunia vendere, sed tempore dato ad solvendum, & pacto interusurio medii temporis. Hebræis נשה. Græcis ὁ τόκος, & τὸ δάνειον. Unde illud Arabicum, quod etiam نسي dicitur, cujus vocis proprietas à protrahendo & prolongando. Quam etiam significationem habere videtur verbum Hebraicum נשה, quod oblivisci inter alia significat. Quorum enim obliti sumus, & in longum protrahuntur tempus, nec præsentia se nostræ memoriæ sistunt. Ita ergo iidem Arabes in Jure suo distinguunt نسيئة & نقد *Nesia* & *Necd.* Hoc posterius enim repræsentatum in venditione pretium denotat, prius illud dilatam ejus solutionem, sed usura constituta. Quam usuram ideo discernunt à فضل, quæ proprie est usura ex mutui causa, ut supra docuimus. Græcis Latinisque non licet esse tam disertis: nam illi nullum habent vocabulum præter τόκον, isti quoque nullum præter *usuram.* Sic appellant Latini quidquid accessionis vice debetur ex quacunque causa. De hujus appellationis ratione supra. De Græca τόκος nunc videndum. Græci, ut notum est, usuram τόκον appellant, quæ vox proprie γένεσιν, & generationem significat, sive partũ. Quod igitur nummus nummum parit, ut pater sibi similes liberos, inde usura τόκος.

Vel potius à multiplicatione: Nam & generatio multiplicatio est. Hinc & Chaldæis usura רביתא. Arabes ab eadem causa & origine ربا, & Hebræi similiter תרבית. Septuaginta interpretes πλεονασμὸν verterunt, atque usuram vocarunt, ut in Levitico cap. xxv. καὶ ἐπὶ πλεονασμῷ οὐ δώσεις, pro ἐπὶ τόκῳ. Et alibi passim. Ubi in Hebræo est *Tarbit*. Latini quoque *accessionem* pro usura dicunt. Ut leg. xii. Cod. de usuris: *Frumenti vel hordei mutuo dati accessio etiam ex nudo pacto præstanda est.* Et sane, quid aliud est usura, *quam crescentis in dies singulos pecuniæ accessio?* ut dicitur in lege xviii. Cod. Theod. de lustrali conlatione. Quo sensu & alibi in jure aliquoties occurrit nomen *accessionis*. Alii vocant *incrementum*. Ut Isidorus qui usuram incrementum esse definit, ut Arabes فضل, id est, accessionem, excessum, & additamentum. In eodem tamen Ezechiele, πλεονασμὸς & τόκος distinguuntur: Τόκον καὶ πλεονασμὸν οὐκ ἔλαβε. Ubi πλεονασμὸς in Hebræo est *Tarbit*, τόκος vero est נשך *Neschech*. Similiter & in Levitico cap. xxv, vers. xxxvi: Οὐ λήψη παρ' αὐτοῦ τόκον, οὐδὲ πλεονασμόν. Legitur quidem in Græco nunc, οὐδὲ ἐπὶ πλήθει, sed in Hebræo est תרבית. Et paulo post, πλεονασμὸν reddit; quod in Hebræo est מרבית *Marbit*, quod est ab eadem origine: τὸ ἀργύριόν σου οὐ δώσεις αὐτῷ ἐπὶ τόκῳ, καὶ ἐπὶ πλεονασμῷ οὐ δώσεις τὰ βρώματά σου. Ex quibus liquet, πλεονασμὸν & τόκον esse συνώνυμα. Ut & Hebræis *Tarbith* & *Neschech*. Quod si junctim ponuntur, non recte inde colligitur, invicem differre quæ diverso respectu eadem sunt. Nam *Tarbit* usura est quantum ad creditorem, quia ad sortem ei accedit, & opes ejus amplificat: *Neschech* vero quantum attinet ad debitorem, decessio est, non accessio; & ita dicta est usura ex parte debitoris, quia veluti quodam morsu deterat atque oblimet ejus facultates. Qua igitur incrementum est

pecuniæ creditoris usura, *Tarbit* nomen habet; qua decrementum est debitoris, appellatur *Neschech*. Ut ἀπουσία hoc quod abscedit & abest à summa, ita è contra περουσία pro facultatibus & copia vel abundantia Græcis ponitur, ut videre est apud Harpocrationem, qui idem esse dicit quod περιουσίαν, & interpretatur τὴν αἰτίαν, πλοῦτον, οὐσίαν. Ita Demosthenes, ita Dinarchus ea voce usi sunt. Etiam Menander in his versibus:

—ἔχοντες οὐ πάθῃ βίον
Περουσίαν τε χρημάτων.

Neschech plane est ἀπουσία; *Tarbit* περουσία. Arabes quoque usuram قرض *Kertz* vocant, à morsu. Nam verbum قرض est arrodere, & detrahere, ab Hebræo קרץ, quod *succidere* & *amputare* significat, & Chaldæis pro *caluminari* & *criminari* usurpatur, quod faciunt scilicet alienæ famæ adrosores, qui detrahere & detrectare iis dicuntur quorum famam imminuunt. Qua in significatione & *carpere*, & *mordere* Latinis accipitur, ut apud Terentium & Horatium. Hic, *obscuro odio morsuq; venenat*. Ille, *mordere omnes clanculum*, id est, detrahere. Apud eumdem Horatium, *dente Theonino circumrodere*, pro eodem. Usura autem mordet debitorem, dum sensim facultates ejus adrodit. Quantum quippe addit fœneratori, tantum demit ac detrahit debitori, metaphora sumpta à flumine, qui sensim abradit ripam alteram, ac diminuit, alterique per adluvionem addit. Horatius: *qua Liris quieta mordet aqua taciturnus amnis*. Et apud Callimachum: Τοῖχον ὑποτρώγων ἡσύχιος ποταμός. *Stringere* eodem sensu apud Virgilium de flumine qui ripam radit: *Ego sum quem pleno flumine cernis Stringentem ripas*. Inde & *stringere baccas, ramos, frondes*, pro excidere, decerpere. Hinc *rem stringere*, pro abligurire: *strinxit malus ingluvie rem*. apud Horatium. Quod & *oblimare* idem dixit, à lima,

cujus

cujus proprium est rodere & radere. *Rem patris oblimare, malum est.* Servius ad illud Virgilianum quod citavimus, *stringentem ripas* exponit, radentem & imminuentem, & *hoc esse proprium Tiberini fluminis, adeo ut ab antiquis Rumon dictus sit, quasi ripas ruminans & exedens.*. Onkelos in loco illo Levitici Neschech vertit חבוליא, quo nomine usuram vocant Chaldæi, à verbo חבל, quod est *destruere, perdere, lædere*, atque etiam *incidere*, & *excidere*. Unde מחבל, cui dempti sunt testes, castratus. Contrario sensu iidem usuram etiam appellant רבית *Ribitha*, ab augendo & adjiciendo. Atque ita idem Onkelos reddidit quod in Hebræo est תרבית. Saadias Gaon, in sua paraphrasi Arabica, ربا *Riba* vertit, quod est proprie augmentum & incrementum. At illud *Neschech*, quod à morsu, ac per morsum deminutione, derivatum est, Arabice dixit عينة, quod usuram quidem Arabibus notat, ut & *Riba*, non illam tamen adcrescentem quæ creditorem respicit, sed decrescentem quæ spectat debitorem. Nam عينة defluxum denotat, à verbo عان. Unde عان الما, *aqua manavit, defluxit*, & عين الما, *defluxus aquæ*. & عان الدمع, *fluxerunt lacrimæ*. Inde عين & عينة usura, qua pecunia defluit debitori ut creditori adfluat. Inde verbum عيّن. *fœnerare*. Sed & عيّن التاجر, hoc est, fœnerare emptorem, de eo dicunt, qui mercem emptori dedit certo ad pretium solvendum statuto tempore, à quo mercem eamdem postmodum recipit pretio minore quam quanti vendidit. In quo est detrimentum, & ἀπώλεια emptoris,

 ut

ut Græci vocant. Quod eſt proprie عينة. Sed & arbores, cum flores aut folia producunt, عيّن dicuntur. Quæ omnia ab eadem origine. Joſephus Tavoſius interpres Perſa pro *Neſchech* reddit سود, quod eſt Perſice *lucrum* & *uſura*, idemque quod Arabicum قرض, & pro *Tarbit* سلف. Quæ vox eſt Arabica idem cum عينة, ac pro uſura etiam ſumitur. Viderint Perſice peritiores, an ille Perſa interpres proprietatem vocum Hebraicarum *Neſchech*, & *Tarbit*, in ſua paraphraſi expreſſerit. Alter interpres Arabs, quem Erpenius edidit, pro *Neſchech* Hebræo poſuit رشاء. Certe Chaldæis רשא fœnerari & *δανείζειν* ſignificat, & רשו uſuram. Id verbi tamen iiſdem Syris Chaldæiſque pro *carpere, accuſare, & criminari* ponitur. Ut & קרץ. unde etiam קרץ pro *uſura* Arabibus. Alias رشوة Arabibus munus eſt, & merces quæ datur pro opera præſtita. Qua ratione & pro uſura potuit accipi, ut ante docuimus. Ut Chaldæus autem & Arabs recte expreſſerunt vim utriuſque nominis Hebraici, quo uſura una eademque ſignificatur, diverſa relatione ad debitorem & creditorem, qua iſti adjicit quod alteri adimit: videndum an & Græci ſimiliter interpretes æque bene id reddiderint, vertendo, τόκον καὶ πλεονασμόν. Non ſane videtur. Etenim τόκος reapſe idem quod πλεονασμὸς, quatenus fœtura res multiplicantur & augentur. Et Ariſtophanes in Nebulis τόκον ita definit:

—τοῦτο δ', ἔσθ' ὁ τόκος, τὸ θηρίον,
Τί δ' ἄλλο γ', ἢ κατὰ μῆνα καὶ καθ' ἡμέραν
Πλέον πλέον τἀργύριον ἀεὶ γίνεται,
Ὑπορρέοντος τοῦ χρόνου;

—ὅτ

— & ista usura qualis bellua est?
An alia, quam in menses diesque singulos
Subinde major facta cum pecunia
Majorque, suevit tempore ipso increscere?

Per illa, πλέον πλέον τὰ ἔργυρον ἀεὶ γίνεται, plane πλεονασμὸν designavit. At id τόκος est. Ergo proprie hoc *Tarbit*, non *Neschech*, quod abradendi arrodendiq;, ac proinde diminuendi ac deterendi, habet significationem; non addendi aut multiplicandi. Non igitur recte expresserunt vim utriusque nominis Hebraici, quod diverso respectu & ratione eamdem rem designat. Sed in causa fuit Græcæ linguæ hac in parte inopia, qui vocem non habuerunt qua illud *Neschech* exprimerent, quam τόκον, quæ usura quidem est, sed non ea quæ debitorem pauperat, verum quæ fœneratorem ditat. At illud *Tarbit* non aliter ad verbum reddere potuerunt quam per πλεονασμόν. Qui reapse idem cum nomine τόκος, qua ἀργύριον ἀεὶ πλέον πλέον γίνεται. Ceterum illud forte dici posset, τόκον, qui est partus & generatio, etsi revera augeat gregis numerum in animalibus, & liberorum in hominibus, ad quod exemplum & usura sic appellata Græcis, quia multiplicat pecuniam fœneratoris, tamen non sine detrimento fieri matris è qua partus exit. Tantum enim ex substantia ejus, quæ peperit, detrahitur, ac decerpitur. Quin & ipsa educatio infantis, ac nutritio, non constat sine detrimento nutricis quæ lac ei præbet. Ipse enim infans augetur & nutritur, sed lacte quod nutrici decedit. Ideo & usuram nutritioni etiam compararunt. Persius:

— nummi, quos hic quincunce modesto
Nutrieras, pergant avidos sudare deunces.

Sane & verbum רבי Chaldæis in Paël etiam nutrire est & educare. Unde תרבות *educatio* & *nutritio*. At תרבית Hebraice *usura*, & רביהא Chaldæis ab eadem radice. *Pascere* Horatius dixit quod Persius *nutrire*

de nummis fœnore positis, qui augentur & nutriuntur: *nummos alienos pascit.* Eleganter autem Persius & proprie modestas & leves usuras pecuniam nutrire dixit, graves autem & immodicas avido sudore peragi, quia minus sui deperdit nutrix, & minore cum malo & incommodo, quæ lac infanti præbet, quam qui totus sudore diffluit. In τόκῳ igitur etiam fit ἀπουσία genitricis, dum puerum parit, ut in coitu ἀπουσία patris est, qui semine arva muliebria conserit. Unde Clemens in pædagogo, lib. II, hominem ab homine abstrahi dicit per ἀπουσίαν illam quæ fieri solet ἐν τῇ συνουσίᾳ. Hæc verba ejus sunt: ὅρα τὸ μέγεθος τῆς βλάβης. ὅλος ἄνθρωπος ἀποσπᾶται, κατὰ συνουσίας ἀπουσίαν. *Vide jacturæ magnitudinem. Totus homo ex homine avellitur, per intertrimentum coitus.* At quanto majorem fieri ἀπουσίαν in partu credendum, & quanto verius pronuntiari potest, ὅλον ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπου ἐκφύεσθαι καὶ ἀποσπᾶσθαι? Illa autem ἀπουσία, quæ fit in coitu, est quasi impendium agricolæ qui semen in terram jacit, quæ illud reddit cum usura. Partus mulieris est τόκος quo impendium illud acceptum, & multis partibus adauctum, & amplificatum redditur. Quod tamen & ipsum multum de substantia matris traxit. Inde enim & incrementum suum accepit, ut semen ex terra succum quo increvit in segetem. Hinc ergo τόκον Græci pro usura usurparunt, quæ ex pecunia credita, cum damno debitoris novum pariens fœtum, multiplicatum eum reddit creditori. Nam primum impendium sive prima ἀπουσία creditoris est, qui pecuniam suam à se avelli patitur, ut alteri utenda detur. Eam ille diutius retinens, ut semen in terra servatur aut in utero muliebri, fœtum inde reddit majorem quam acceptus est. Hæc secunda ἀπουσία est debitoris, quæ id reddit quod accepit & aliquid de suo amplius. Quod in fœtu terræ usu venit, atque etiam in humano partu. Impendium autem ita dicitur sors pecu-

pecuniæ quam fœnore dat creditor, ut etiam semen quod terræ cōmittit agricola. Vnde & quidam ita hæc legenda putat apud Ciceronem de senectute: *Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat impendium, nec unquam sine usura reddit quod accepit.* Scriptum fuit *impedium* pro *impendium*, unde *imperium* fecisse homines credit male feriatos. Sed non ego credulus illi. Nam *imperium* rectum est. Sic apud Virgilium agricola *exercet tellurem, atque imperat arvis.* Ita terra nunquam recusat imperium. Idem Virgilius: *Et quamvis avido parerent arva colono.* Parent, quæ imperium accipiunt. Ceterum, quod in sortem cedit, *impendium* proprie appellatum. Varro lib. IV de L. L. cujus verba vulgo corruptissima, ad hunc modum emendari debent: *Compendium, quod, cum compenditur, una fit. A quo usura, quæ in sortem cedebat, impendium appellata: quæ accederet ad sortem, ex usu usura dicta, ut sors, quod suum fit sorte.* Ex quibus constat, impendium non esse, ut vulgo docti putant, ipsam sortem, sed usuram quæ in sortem cedit, & sorti imputatur, & impenditur, ut in Anatocismo solet. De quo nos infra. Utut sit, *Neschech* est τόκος, *Tarbit* πλεονασμὸς, hoc incrementum, illud decrementum. Nec ulla alia inter eas voces differentia, nisi ex diversa relatione. Omnis enim usura *Tarbit* est creditori, & *Neschech* debitori. Quantumlibet dentatam & mordentem usuram fingas, semper erit πλεονασμὸς. Immo quanto magis mordebit, tanto majorem dabit πλεονασμόν. Atque ut *Tarbit* omnis est πλεονασμὸς, etiam quod ex levi usura redit, ita & *Neschech* quælibet usura detrahens, etiam si valde modica. Levis enim levius mordet & carpit, gravisque gravius. Ita & modica accessio nihilominus accessio est, quamvis minutatim id faciat ac lente. Nam usura plane ut alluvio est, ab una parte incrementum latens, quod ex alia terras minutatim *abstrahit* & *ambedit*,

dit, ut loquitur Alphenus leg. xxxviii. de adempto rer.dom. Sic etiam *debitum* & *creditum* unum idemque eſt, nempe τὸ χρέος, diverſo reſpectu, uno ad debitorem relatione facta, altero ad creditorem. Idem porro eſſe *Neſchech* & *Tarbit*, vel inde conſtat, quod in Deuterónomio cap. xxiii. verſ. xix, לא תשיך, quod eſt à נשך, *non fœnerabis*, Onkeloſius vertit Chaldaice, לא תרבי, quod habet ſignificationem increſcendi, ut illud נשך habet adrodendi & diminuendi. Sed & nomen נשך pro uſura eodem verſiculo idem interpres Chaldæus vertit רבית, quod plane idem eſt cum Hebraico illo *Tarbit*. Iidem Chaldæi uſuram etiam ניכתא vocant, à rodendo, & mordendo. Nam נכת eſt mordere. Inde & נכת Theſaurus, quia, quod decerpitur, & abſtrahitur debitori per uſuram, cum accedat creditori, theſaurum ei accumulat, & acervo addit. Sic prorſus à nomine נשך, quod eſt *uſura mordens & deterens*, נשכה *Theſaurus*, & γαζοφυλάκιον apud Nehemiam. Utrumque etiam jungunt Arabes, cum dicunt اقرض بالربا pro *fœneratus eſt*. Nam ربا eſt πλεονασμὸς, & اقرض eſt *fœnerari*, ut & قارض, à verbo قرض, quod eſt *excidere, amputare, admordere*. Ita Arabica habet verſio in Can. xvii. Concilii Nicæni, اقرض بالربا. Cur igitur apud Moſem in Levitico, & apud Ezechielem, hæc duo in eodem ſignificatu junctim uſurpantur, *Neſchech* & *Tarbit?* An ad majorem emphaſim? Atqui alterutrum ſufficiebat. An more Orientalium reſpexit, qui etiam apud Græcos Romanoſque percrebuit, qui duplici uſuræ genere debitores conterebant: uno, quo ex ſumma, quæ dabatur fœnore, ſummulam ante omnia detrahebant, ac veluti execabant, & in reliquum ſortis, quaſi ſi tota ſumma mutuo data fuiſſet, uſuram impo-

imponebant. Hæc uſura quæ ad ſortem accedebat, merito vocata eſt *Tarbit*, quia pecuniam creditoris multiplicabat: illa autem, quæ detrahebatur ex ſumma, nomen habuit *Neſchech*, quod decerperetur ex ſorte & veluti excideretur. De ea uſuræ ſpecie intellexit Horatius, cum dixit: *Hic quinas capiti mercedes execat*, ut infra pluribus explicaturi ſumus. Hoc uſuræ genus etiam قرض Arabibus videtur appellatum, ab exciſione & amputatione ſummulæ de tota crediti ſorte. Poſtea pro qualibet uſura cœpit uſurpari, ut & *Neſchech*, quod ab eadem cauſa deque eadem uſura dictum eſt. Quid aliud afferri poſſit, non video. Verum de his inferius, ubi docebimus ratione carere, quod quidam adſtruunt, *Neſchech* de majoribus uſuris proprie dici, quod æque poſſet affirmari, immo & meliori jure, de voce *Tarbit*. Sors porro & uſura ſic opponuntur, ut radix vel truncus & rami, fons & rivi. Nam ut iſti à radice exeunt, aut è trunco, ita uſuræ à ſorte. Inde Arabes verbum عبّن & de arboribus dicunt, quæ folia & frondes germinant, & de fœnore, quod uſuras parit, & de fonte, unde rivi defluunt. Ita ergo & uſuræ à ſorte ceu fonte, vel capite profluunt. Unde & ipſa quoque ſors caput dicitur, ut Græcis κεφαλὴ & κεφάλαιον. Arabibus quoque أصل, id eſt, radix. Gloſſæ: *Sortes* χρησμοὶ, κλῆροι, καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν δανεισμάτων. Forte, καὶ κεφάλαια τῶν δανεισμάτων. Quamvis & illud ferri poſſet. Græci etiam ἀρχαῖα appellant paſſim, ut Demoſthenes, Ariſtophanes, aliique:

—ἰὼ, κλάετ᾽, ὦ βολοστάται,
Αὐτοί τε, καὶ τἀρχαῖα, καὶ τόκοι τόκων.

Sors vero idem quod caput, eſt credita pecunia, id eſt, principalis ſumma rei creditæ, cujus uſura eſt acceſſio. Non inde dicitur, ut placet Varroni, quod impen-

dium,

dium, id est, usuras sorti imputandas, inter se jungat. Ille enim usuram, quæ in sortem cedit, *impendium* appellat; quæ ad sortem accedit, *usuram* ex usu. *Sortem* autem appellari ipsam, quod impendium & se jungat. Quod est ineptissimum. Atque hoc etymum illi placuit, lib. v. Libro vero IV *sortem* ex eo dici ait, *quod suum sit sorte*. Sed & *sortes*, id est, oracula, putavit inde appellatas, quod in his juncta tempora cum hominibus ac rebus. Tria Latinis hæc vox *sors* significavit: τὸν κλῆρον, id est, possessionem, sive fundum. Oraculum, & caput, sive pecuniam principalem in mutuo. Omnia hæc ab una eademque origine Græca, quæ in totidem significationes dispalata est. Ex ὄρος enim *sors*, ut ex μόρος *mors*. Ab ὄρος porro *sors*, ut ab ὁλκὸς *sulcus*, ab ὕραξ *sorex*, & similia. Sors, & κλῆρος, sive possessio, ab ὄρος, qui terminus est, quia descriptæ limitibus, & terminis invicem aliæ ab aliis distinctæ ac separatæ privatorum possessiones. Sors pro oraculo etiam ὄρος, quæ dictio est, vel definitio, quod fato eventurum est, veluti ex ore divino pronuntians. At *sors* pro capitali summa pecuniæ creditæ etiam ὄρος, quia veluti definita ac determinata summa principalis erat, non solum ex qua petebantur usuræ, sed etiam in quam imputabantur & simul coacervabantur, ut in Anatocismo, & usuris usurarum, de quibus infra. Nam & κεφάλαιον Græcis ea summa dicitur, quæ ex pluribus parvis subducitur in ratione putanda. Ut apud illum: μέγα κεφάλαιον ἠθροίσθη διὰ μικρῶν κερματίων. Inde & *summa* quoque pro sorte Latinis, quia *summa* etiam in Logistica τὸ κεφάλαιον. Lucillius: *An est ratio, perversa æra, summa subducta improbe?* τὸ κεφάλαιον. Theophrastus in Characterismo stupidi: ὁ δὲ ἀναίσθητος τοιοῦτός τις, οἷος λογισάμενος ταῖς ψήφοις καὶ κεφάλαιον ποιήσας, ἐρωτᾶν τὸν παρακαθήμενον, τί γίνεται; Hinc librorum sectiones majores, quæ in alias minores, hoc est, versus, dividuntur,

duntur, *κεφάλαια*. *Summam* quoque Latini dixerunt ipsam sortem pecuniæ creditæ. In lege 1. Cod. Theod. de usuris: *summa crediti*, *τὸ κεφάλαιον*. Et Paulo in collectaneis sententiarum, tit. eod. *capitis summa*. *Ἀρχαῖον* etiam Græcis appellatur ad differentiam novarum summarum, quæ ex usuris accedunt, ut *principalis* & *capitalis summa*, pro sorte, ad distinctionem accessionum, quæ usuræ sunt. De renovatione porro usurarum, & anatocismo, item usuris usurarum, inferius erit suo loco dicendum. Pecuniam *κατ' ἐξοχὴν* pro ipsa sorte appellatam, in sequentibus docebimus. Sic & *nummos* Horatius: *Mercedem, aut nummos.* Id est, usuram, aut sortem.

CAP. VIII.

Post mutui, fœnoris & usuræ definitiones & differentias expositas, item commodati & locati, transitus factus ad quæstionem de fœnore, an licitum. Non aliud discrimen inter commodatum & locatum, quam inter mutuum & fœnus. Si locatio rerum permissa, debere esse & fœnerationem. Quæ ratio fœnus impugnat, mutuum etiam evertit. Prima objectio refutata, quia fœnerator vendat id quod non est, aut duplicem pro eo petat mercedem. Responsio ad secundam objectionem, qua dicitur, sterilem esse suapte natura pecuniam, ac proinde nihil ab ea fructus exigendum. Nihil sterile esse quod esse sterile nolis. Pecuniam eam solam videri sterilem quæ usuras non parit, nec fœnore occupata est. Eo sensu sterilem vocari à Iurisconsultis, Græcis quoque ἄτοκον dici. Exercitio pecuniæ Græcis ἐργασία. Pensionem, mercedem, fructũ, pro usura usurpari. Ἔργον Græcos usuram appellare. Tertia objectio infirmata, quare pro mutuo nihil debeat exigi, quia pro re jam alienata, & non amplius tua nihil tibi debeatur.

Ridicu-

Ridiculam esse hanc rationem, demonstratum. Quod utendum datur, non alienari. Aliud χρῆσις, *aliud* κτῆσις. *De mancipio & usu. Inter modos acquirendi rerum dominii mutuum non computari. Duo præterea alienationum genera Aristoteli notata,* δόσιν καὶ πρᾶσιν. *Quid sit* δόσις? *An traditio? De traditione pluribus tractatum. Tradi tantum res corporales. De jure prisco traditionis à Iustiniano innovato. De simplici traditione, ac de traditione nexus. De rebus mancipii & nec mancipii. De sollemnitate nexus & mancipatione. Boethius correctus. Mancipia dare & accipere, vendere & emere. Inter quos hæc mancipatio locum habuerit. Quid sit nexum. Pro oppignerato sumi. Manilii & Scævolæ diversæ de nexo sententiæ. De jure mancupii, & jure nexi, quomodo differant. Quid sit jus auctoritatis apud Ciceronem. Non esse usucapionem. Nomen auctoritatis quomodo accipiendum in lege* XII. *Lex Atinia exposita. Ratio redditur differentiæ inter res mancipii & nec mancipii. Vlpianus in Regulis correctus. Turnebus reprehensus. Nuda & naturalis rerum traditio etiam locum habuit Ciceronis ævo. Varro emendatus.* Δωτίνη *quid?* Δόμα, δόσις, δῶς, δωρεά. *Dos, donatio, & dono datio.* Δῶς & δάνος *ab eadem origine diversam habent significationem: illa, pro donatione, hoc pro mutuo. In traditione requiri etiam animum alienandi. Mutuum qui dat, non eo animo dare, ut alienet rem suam. Dono datio à mutui datione distincta. Inter acquirendi modos mutuum non reponi. Quod proprium alicui datur, discerni ab eo quod utendum datur. Reddi aliam rem in mutuo, genere tamen eamdem, & æque bonam. De usufructu rerum quæ usu tolluntur, qui à senatu introductus est; an similis mutuo, & quatenus similis. Quarta objectio refutata, quæ non vult periculo accipientis rem mutuo datam esse, & præterea usu-*

ras

ras pro ea debere. Quinta ratio similiter explosa, qua objicitur, fœnerationem agriculturæ & omnibus artibus officere. Frustra id objectari. Non posse agriculturam sine mercatura subsistere, nec mercaturam sine fœneratione. Monopolia Reip. esse perniciosiora fœnore. Nec meliores aut utiliores pauperibus videri, qui res vili emunt, ut carius vendant, quam fœneratores. Alia plura eodem pertinentia.

EXplicavimus ante sat multis cum definitione mutui & fœnoris, etiam quæ ad rem pertinere visa sunt, circa commodati & locati, commodati & mutui, mutui & fœnoris differentias. Docuimus inter alia, quod maximi erat ad hoc, quod tractaturi sumus, momenti, inter *commodatum* & *locatum* non esse majus discrimen, quam inter *mutuum* & *fœnus*. Nunc ergo hic locus est ei disceptationi, qua discutiendum est, utrum *fœnus* numerari debeat inter licitos & naturales contractus, an vero inter vetitos ac minime naturæ consentaneos. De *mutuo*, quod dicitur gratuitum esse, æque libenter id concedam, ac de *commodato*, quod & ipsum gratuitum esse debere inter omnes convenit. Sed quæstionis est, quemadmodum pro commodatæ rei usu non inter vetita est mercedem postulare, an similiter, & pro usu rei, quæ mutuo datur, licitum sit usuram exigere, quæ merces est non solum pecuniæ mutuo datæ, sed etiam cujuslibet rei, ex earum genere, quæ pondere, numero, & mensura constant, si utendæ alicui dentur. Quæ res facit ex *commodato locatum*, eadem præstat ut pro *mutuo* sit *fœnus*, nempe merces. Qui eam in commodato probant, cur in mutuo improbent, nescio, nec ullam hujus diversitatis rationem video. Locatio ædium, vestis animalis, servi, agri, operæ, operis, licita erit: non erit fœneratio quæ proprie locatio est pecuniæ, tritici, hordei,

vini, & aliarum hujuſmodi ſpecierum, frugumque tam arentium quam humidarum? Si ulla poteſt afferri cauſa, quare tam diverſe de *commodati* mercede licita, *mutui* vero illicita pronuntietur, eam ſolum probabilem reddet uſus differentia in rebus *mutui*, & in rebus *commodati*. Rerum enim uſus, quæ mutuo dantur, in abuſu conſiſtunt, cum eæ, quæ commodantur, non ſoleant uſu abſumi. Quid eſt præterea quod adducere queant ſententiæ illius auctores, quod vel in ſpeciem videatur veriſimile? Hoc ipſum vero argumentum videamus, quanti ſit faciendum. Profecto hæc ratio nullo modo valebit ad *fœnus* impugnandum, quin ipſum *mutuum* funditus evertat. Nam ſi uſum non admittunt earum rerum quæ in abuſu conſiſtunt, mutuum plane tollunt. Atqui hoc tantum pugnant, ut fœnus modo de medio abeat, qui mutuum gratuitũ debere eſſe contendunt. Quod quo telo evincere ſe ſperent poſſe, vellem apertius declaraſſent. Si datur quippe mutuum in his rebus quas quis utendo abutitur, non erit diſcrimen, ſi gratuitum exiſtat hoc mutuum, nihilque petatur præter rẽ quæ pro re reddenda eſt, an aliquid amplius exigatur, ut ſolet in locato cum res ipſa reſtituitur. Stultum enim eſt quod allegant, quia in mutuo uſus rei ab ipſa re ſeparari nõ poſſit, & in abuſu conſiſtat, ideo pro eo nihil exigi debere. Immo tanto magis debere aio. In locato rem ſuam, quando vult, poteſt vindicare dominus, quia dominus ejus manet: in mutuo non poteſt quæ abuſa eſt. Si rem aliam, quam pro conſumpta reddat, non habet qui mutuo eam accepit, expectandum eſt creditori donec facultas debitori ſuppetat rei alterius in locum ejus, quam accepit, ſufficiendæ. Quid ſi ſolvendo non ſit? ſi decoquat, & bonis cedat? Periculum certe ſæpe incurrit æris ſui, qui mutuum dedit. Propter has moras, & metus, ac ſollicitudines, atque etiam damna quæ patitur in pecunia

debita

debita qui eam credidit, tanto impensius æquum est ex *mutuo* mercedem expeti quam ex *commodato.* Si nihil debetur commodi, aut mercedis pro usu mutui, quia in abusu est & consumptione, tollatur & ipsum mutuum, nec res ulla detur utenda qua non possis aliter uti, nisi abutaris. At si datur hujusmodi usus, ut dari non est dubium, concedatur & pro usu illo, quamdiu quis eo fruetur, quæ inter dantem & accipientem convenerit merces, hoc est, usura. Sophisticum omnino est, quod inter primarias causas ponunt mercedis propter usum pecuniæ mutuæ non exigendæ, quia vendatur nimirum id quod non est, & duplex veluti pro una merce pretium flagitetur. Nam qui aliquid, inquiunt, accipit præter sortem, aut id accipit pro rei usu quæ consumpta est, & sic pro nihilo capit, aut, si pro sorte capere putandus est, bis idem vendere existimari debet. Quæ ridicula sunt, & nullo negotio difflari possunt. Non enim pro sorte usura exigitur, sed pro usu sortis. Usus autem ille non est nihilum, nec pro nihilo datur. Quod haberet rationem, si alicui pecuniam mutuam darem, ea lege ut statim in flumen eam projiceret aut alio modo perderet sibi non profuturam. Sed qui pecuniam ab alio mutuam desiderat, ad necessarios sibi usus illam expetit. Aut enim ædes inde comparat, quas ipse habitet, ne in conducto diutius maneat; vel quas alii cum fructu & compendio locet: aut fundum ex ea pecunia emit salubri pretio, unde fructus & reditus magnos percipiat: aut servum, ex cujus operis locatis multum quæstus faciat: aut ut denique alias merces præstinet, quas vili emptas pluris vendat. Quid si postremo pecuniam ad hoc mutuam sumit, ut molestum absolvat creditorem, quo se liberari magno velit redemptum? Ea autem de causa senatusconsultum Macedonianum factum, ne filiisfamilias ad libidines suas tantum explendas & profusiones faciendas mutuari,

tuari, ut plurimum, solitis, aliquis pecuniàm crederet, nisi qui debitum vellet perdere. At patri familias rei suæ intelligenti ac parcenti si quis pecuniam det mutuam, quam in usus suos convertat, cur, quod accipienti non solum utile, sed etiam lucrosum fuerit, id sterile & vanum danti existet? Non est porro mei muneris, inquirere scrupulosius, an ille, qui mutuam sibi dari petit, ad causam quæstuosam id expetat, an ad alium usum necessarium? Satis est, si sciam, me dare non homini luxu diffluenti, non prodigo ac nepoti, aut filiofamilias, cui lex dari vetat, temere profusuro, sed illi qui bene pecunia à me accepta sit usurus. Gladium, qui militi commodaret in militiam ituro, non male faceret, sed qui insano & mentis suæ male compoti traderet. Qui ædes locat, non curiose explorat aut exquirit, an utiles, aut commodæ futuræ sint ei qui eas constituta mercede conducit, & tamen non dubitat mercedem pro his paciſci. Post finitum tempus locationis, ædes domino restituit præter pensiones quas pro usu ædium præstitit. Sic & in mutuo fœnebri sortem pro sorte reddit quam accepit, præter usuras, quas pro usu pecuniæ ex pacto, aut stipulatione dependit. Hoc non est sortem bis vendere, nec pro nihilo aliquid percipere. An pro nihilo computandum, quod tu dum meis nummis uteris, sive ad ea quæ tuæ postulant necessitates, sive ad tua compendia, ego interim his careo cum meo interdum damno & jactura? Et cum mutuum non in sola sit pecunia numerata, sed etiam in aliis rebus quæ pondere & mensura continentur, ut in frugibus humidis vel aridis, an, qui indigenti mutuum vinum aut triticum dederit, quod usuræ nomine pro usu eorum consequetur, pro nihilo id capere existimabitur? Qui fruges meas in egestate sua consumpserit, quas care emere ad victum coactus esset, aut qui eas aliis care vendiderit, præter ipsam mensuram quam accepit, si

aliquid vice mercedis propter uſum admenſus fuerit, an id injuſtum habebitur? Atqui poteram, ſi eas ſervaſſem, carius fortaſſe in foro vendere, & plus lucri ex illis venditis efficere, quam quantum poſſim percipere ex uſuris quas mihi reddent. Certe & propter incertum pretium fructuum majores in horum mutuo uſuras permiſerunt ſemper leges quam in pecunia mutuaticia. Sed nec pro uſu tantum uſuræ accipiuntur, verum etiam pro eo quod intereſt creditoris, non carere ſua pecunia, qua in gratiam debitoris caret. Etiamſi autem non in gratiam accipientis hoc ſemper fiat, ſed etiam pro compendio & quæſtu dantis, non tamen ad accepturum it fœnerator, ſed ad fœneratorem debitor futurus, ut, quod opus habet, ab eo ſumat mutuum. Sic rem ſuam uterque agit. Fœnerator hoc pacto reperit cui nummos ſuos cum quæſtu collocet, ne otioſos diu cuſtodiat ac ſteriles, &, qui eos mutuaturus eſt, ſuis etiam rebus, dum eos accipit, conſulere ſe putat, ſive ad lucrum, quod inde proſpicit, captandum, ſive ad damnum, quod imminens ea ratione ſe propulſare poſſe videt, vitandum. Cum venditor in merce venum exponenda emolumentum ſuum conſiderat, hoc non obſtat quo minus & emptor, qui ab eo illam pretio dato accipit, rem ſuam bene ſe facere cogitet, etiamſi carius emat. Nam aut neceſſitas ad emendum eum compellit, aut ſe aliis ſperat venditurum pluris quam emerit. Idem in locatore & conductore dicendum. Idem ergo erit & in creditore ac debitore, & in quibuſcunque contractibus utriuſque partis utilitas verſatur. In gratuito enim mutuo, ut & commodato, ſola ejus, cui datur, ut ei bene ſit, habetur ratio. Quod & in omnibus beneficiis ſpectatur, quæ non cauſa dantis, ſed accipientis tantum ſolent tribui. *Nec enim*, ut ait Cicero, lib. II. de Finibus, *ſi tuam ob cauſam cuiquam commodes, beneficium hoc habendum eſt, ſed fœneratio.* In omnibus

bus commerciis, in quibus pretium aut merces intervenit, utriusque contrahentium agitur commodum. Ob meam causam tibi do, tu ob tuam accipis. In venditione & emptione pretium pro re datur. In permutatione res pro re. In locatione & conductione res ipsa redditur, & pro ejus usu, quanti intereſt non eo caruiſſe locatorem, merces de qua convenit. In mutuatione fœnebri res alia pro re reſtituitur, & prӕterea pro uſu rei mutuaticæ merces quoque, quæ proprie uſura, quanti intereſt creditoris, hunc uſum non ſibi potius reſervaſſe, ſed alii conceſſiſſe. Nihilo melioris eſt notæ & altera ratio quam objectant, pecuniam ſuapte natura ſterilem eſſe, ac proinde iniquum eſſe, fructum ex ea re quærere quæ per ſe infructifera ſit. Facilis reſponſio. Nihil non ſterile eſt, quod tibi ſterile eſſe volueris. Ut contra nihil non fructuoſum, quod cultura exercere, ut fructum ferat, inſtitueris. Nec de agrorum fertilitate regeram, qui non eſſent feraces niſi humana induſtria redderet tales. Alia ſunt plura magis analoga fœnori, quæ æque infructuoſa forent, ſi ſine quæſtu dominis ſuis, ut natura ea fecit, relinquerentur. Adde quod ager ſi ſemente non conſeratur per hominum laborem, poſſit tamen ſua ſponte eſſe paſcuus. Et niſi homini utilis exiſtat, erit pecori, & per hoc etiam domino pecoris homini. Prata ſunt id quod ſunt, ſine hominum arte, & opera, unde & ſic dici quaſi parata volunt Romanæ litteraturæ magiſtri. Terram eſſe fœcundam, vel per ſe, vel alieno ingenio, quid mirum? Magis mirum de aëre, & hunc quæſtuoſum imperio factum. Qui ἀερικὸν impoſuerunt vectigal ſingulis domibus Conſtantinopolitani imperatores, aërem ſterilem eſſe pati non potuerunt. Sed hæc minus cum fœnore conveniunt. Nec mare hic ſollicitandum, quod piſcatoribus, urinatoribus ac nautis ad quæſtum patet, ceteris ſterilitate occluſum eſt. Quid ſterilius ægroto? Nec ferre

ſe,

ſe, nec movere interdum poteſt. Hunc tamen in reditu habet medicus. Una res eſt ægroto ſterilior, nempe mortuus. Unde proverbium de eo qui lucratur unde nihil poteſt lucri avelli, κἂν ἀπὸ νεκροῦ φέρειν. Hic tamen ſterilis non eſt pollinctoribus, neque ſandapilonibus, neque veſpillonibus, neque foſſariis. Immo nec præficis olim, nec nunc ſacerdotibus, qui eum ad ſepulcrum cantando deducunt. Quæ corpus alit corpore, etiamſi liberos non pariat, non tamen ſibi infecunda eſt. Nec autem hic cogites; natura potius victum quærit. Meretricem me dicere nemo non ſentit. Artes omnes ſuis artificibus ſteriles eſſent, niſi ipſi ſibi quæſtuarias efficerent. Nec enim artis finis eſt, quæſtus, ſed opus, quod artifex perfecit. Cui vita eſt opera, niſi eam mercede locaret, non haberet unde viveret. De pecunia quod ajunt, nihil ex ſe producere natura, cur non idem de ceteris rebus, & frugibus omne genus, quæ mutuo dantur, aſſerunt? Sed triticum duplici modo frugiferum eſt, & cum in terram jacitur, & cum in fœnus locatur. Utrobique fœnus eſt. Nam & terra id reddit cum fœnore. Cur natura ædium, quas mercede pacta locavero, magis poteſt videri fœcunda, quam nummorum quos fœnore dedero? Si gratis eas commodavero, æque ac ſi hos gratis mutuo dedero, tum ſteriles tam hi quam illæ mihi evadent. Vis ſcire igitur, quæ pecunia proprie ſterilis ſit dicenda, immo & dicta ſit? illa certe, quæ fœnore non erit occupata, quæque nihil mihi pariet uſurarum, quas & propterea Græci τόκον nomine appellarunt. Adeo viri ſapientiſſimi, qui nomina primi rebus impoſuerunt, pecuniam non eſſe ſterilem agnovere, cujus fructum vocarunt τόκον, id eſt, partum. Hinc ſterilis pecunia Juriſconſultis, ut ager aut mulier, quæ nihil parturit. Leg. VII. D. de uſuris: *Ex eo die ratio non habebitur uſurarum. Quod ſi poſtea conventus, ut ſolveret, moram fecerit, nummi ſteriles ex eo tempore*

non erunt. Item leg. III. D. de contraria: ***Et magis ut quoad ei reddatur pecunia, usuras ejus consequatur. Nec enim debet ei sterilis esse pecunia.*** Ergo ea sola domino sterilis habenda pecunia, quæ nihil ei adfert emolumenti, sed iners & otiosa domi in arca jacet. Occupari semente ager perhibetur qui seritur: nec minus occupari pecunia memoratur, quam fœnerator otiosam & vacuam non patitur. Græci quoque ἐργάζεσθαι pecuniam dicunt, & usuram ejus ἔργον appellant, & nummi ἐργασίαν haud secus atque in alia mercium negotiatione. qui etiam id verbi de terra, quæ exercetur, usurpare amant. Quod ex fundo bene culto redit, fructus ejus est. Quod ex pecunia bene collocata colligitur, fructus quoque ejus censetur. Et usuras Jurisconsultus vicem fructuum obtinere dicit, ac merito non debere à fructibus separari. Pensiones etiam prædiorum urbanorum pro fructibus accipi, Paulus scripsit. *Pensio* non minus appellatur merces quæ ex pecunia fœnerata solvitur: quæ ipsa etiam locari & conduci dicitur, haud secus atque ædes, quæ sic locantur, ut pro earum usu atque habitatione pensio exigatur. Hinc *nummi conducti* apud Horatium pro fœnore sumptis: *Omnia conductis coëmens obsonia nummis*. Est qui pro habitatione ædium, quas locat, pecuniam paciscitur: at rursus est alius, qui ex pactione sic mutuam dat pecuniam; ut accipientis domum inhabitet. Quod Imperator Alexander, leg. XIV, Cod. de usuris, admisit, usque eo, ut nec illicitum fœnus contractum rescripserit, etiamsi plus domus locata quam locata pecunia domino suo referret. Vilius enim cōductam domum pronuntiavit, quasi tanti modo locata sit, quanta esset pensio pecuniæ mutuo acceptæ. Hæc igitur sibi invicem respondent; pro domo ad habitandum data pecuniam stipulor; pro pecunia domum habitandam. Sed & pro ipsa pecunia, quam utendam locabo, pecuniam. Quidni?

Quod

Quod aliarum rerum eſt pretium, cur ſui pretium ac merces eſſe non queat? Si queat, nec ſterilis eſſe cuiquam pecunia poterit, aut aliæ quæcunque res mutuo dandæ, niſi qui ſteriles eas ſibi eſſe patiatur, nec quicquam mercedis exigere pro earum uſu voluerit. Hinc ἄτοκον Græcis & ſterile eſt ac minime uſurarium debitum, ut contra ἔντοκον & ἐπίτοκον δάνεισμα, fœcundum & quod fructum affert domino ex pecunia fœnebri. Ἐπίτοκος tamen mulier Græce non dicitur fœcunda, ut ἄτοκος eſt ſterilis & quæ non parit. Nam ἐπίτοκος, cui partus inſtat, appellatur, quæ aliis ἐπίτεξ, quam τοκῶσαν, id eſt, parturientem Cratinus dixerat. Sed ἔντοκος opponitur τῇ ἀτόκῳ. At pecunia, quæ ἐπὶ τόκῳ mutuo datur, ea eſt proprie ἐπίτοκος, ut mulier ἐπὶ τόκῳ quæ prope partum eſt, ea ἐπίτοκος. Ridiculum eſt & illud, quod tamen pro ratione magna obtruditur, ut mutuum non eſſe debeat uſurarium, quia in mutuo dando fiat de meo tuum. At injuſtum eſt, ajunt, me tibi vendere quod tuum eſt, videlicet uſum æris tui. Potens ſane argumentum. Atqui non fit tuum, niſi hac lege, ut pro eo, quod accepiſti utendum, certam mihi præſtes mercedem, uſuræ nomine, abſque qua fruſtra tuum id eſſe cuperes. Non igitur tibi, quod tuum eſt, vendo, ſed, quod meum eſt, ea conditione ad te transfero, ut pro uſu ejus, quamdiu te uti patiar, mihi, quod pactũ inter nos eſt, perſolvas. An aliter fit in locato? Uſum rei quam à me aliquis conduxit, ea lege atque omine vendo, ut quamdiu poſſeſſionem ejus retineat, penſionẽ de qua conventum eſt, mihi præſtet. Sed in locato, dicet, non ita de meo fit tuum, ut in mutuo. Ineptum & falſum hoc etymum mutui in ſuperioribus ſatis confutavimus. Saltem addidiſſent, quomodo de meo tuum fiat, nempe uſu. Quod bene adjectum eſt á Grammatico Nonio Marcello. *Mutuum, quod ſub amico affectu fiat meum tuum uſu temporis neceſſarii.* Alias

 dona-

donatio justius nomen mutui ferret quam ipsum mutuum. Quid enim aliud vere fit in donatione, quam ex meo tuum? Ipsa enim transfertur proprietas ἀναφαιρέτως cum usu. Quod usu vero datur tantum, non alienatur ejus proprietas. Inde illa: *χρήσει tuus, κτήσει δὲ Attici nostri*. Item hæc ejusdem Ciceronis: *Attici quoniam proprium te esse dicis mãcipio & nexu, meum autem usu & fructu, contentus isto sum*. Sic vitam nobis utendam datam, non mancipio nostram esse, poëta ille philosophus recte cecinit: *Vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu*. Quod de mutuo intelligendum, poëtæ illius amator summus, qui & ipsum emendasse, & perpoliisse traditur, Cicero ostendit, his verbis, lib. I Tusc. Quæst. *At ea quidem*, de natura loquitur, *dedit usuram vitæ tanquam pecuniæ nulla præstituta die*. Quod igitur mutuo datur, usu tantum datur, non mancipio, nec ut proprietas alienetur. Præterea quod datur, ut reddatur, non animo alienandi datur. Hoc fit in mutuo. Ergo mutuatio non est alienatio. Inter modos dominii rerum acquirendi, cum plura dominiorum, & acquisitionum genera à Jurisconsultis tradantur, & à philosophis, nemo unquam mutuum inter illa nominavit. Aristoteles, lib. I Rhetorices, cap. v, duo genera abalienationis ponit, donationem, & venditionem. ubi definit proprium id esse cujusque, quod abalienare possit, id est, donare aut vendere: τὸ δὲ οἰκεῖον εἶναι, ἢ μὴ, ὅταν ἐφ' αὐτῷ ᾖ, ἀπαλλοτριῶσαι. λέγω δὲ ἀπαλλοτρίωσιν δόσιν καὶ πρᾶσιν. Idem in Nicomacheis, lib. VIII, τὴν δόσιν distinguit ἀπὸ τῆς χρήσεως, id est, donationem à mutuatione: quo loco dicit, qui amico dedit aliquid aut contulit, non animo scilicet donandi, tantumdem sibi reddi aut etiam amplius postulare. κομίζεσθαι δὲ ἀξιοῖ τὸ ἴσον ἢ τὸ πλέον, ὡς οὐ δεδωκὼς, ἀλλὰ χρήσας. *Vt qui non dono dederit, sed mutuo*. Ergo aliud χρῆσις, id est, mutui datio, aliud δόσις, donatio, quæ species est abalie-

abalienationis. Δόσις hic non est, ut nomen sonat, datio. Nam & in mutuatione datio est, nec tamen ea datione res acquiritur. Non etiam est traditio. Traditio quidem inter modos recensetur ab Ulpiano quibus dominium in alium transfertur. Sed traditio apud illum ex veteri jure, rerum tantum est quæ *nec mancipi* dicebantur, capite de dominiis & acquisitionibus rerum: *Traditio proprie est alienatio rerum, nec mancipi. Harum dominia ipsa traditione adprehendimus, scilicet, si ex justa causa tradita sunt nobis.* Libro porro II Instit. cap. de rerum divisionibus, traditionis nomen ad ea tantum porrigitur quæ manu tangi ac tradi possint, ut sunt res omnes corporales. Quia, ut inquit Theophilus, *τὰ ἀσώματα ἁφῆς ὄντα κρείττονα οὐκ ἐπιδέχεται παραδίτζιονα.* Sed dicit ibi Justinianus, *cujuscunque generis rem corporalem tradi posse, & à domino traditam alienari posse.* Quod ita innovatum fuit à Justiniano ex jure prisco. Nam inter res mancipi, quas tamen simplici traditione acquiri non licebat, multa fuere quæ corpore constarent, ut prædia tam urbana quam rustica in solo Italico, servi, quadrupedes dorso collove domitæ, ut boves, muli, equi, asini. Hæc erant mancipii. In quibus etiam traditio locum habuit. nec enim aliter eorum dominium in alterum potuit transmitti, sed traditio nexu. Duplex igitur traditio fuit; rerum mancipii, quæ *traditio nexu* dicebatur, & traditio simplex & naturalis rerum non mancipii. Illa fiebat certis ac sollemnibus verbis, libripende, ac quinque testibus præsentibus. Justinianus sollemnem illam & imaginariam cum nexu traditionem sustulit, & omnia ad unam reduxit naturalem traditionem, *ἀπερίεργον καὶ φυσικὴν τὴν πρᾶξιν ἔχουσαν.* Hinc & prædia urbana & rustica Italici soli, quæ olim non aliter abalienari poterant nisi traditione nexu, simplici ac naturali traditione qua res nec mancipi alienabantur, posse dominum mutare

san-

sanxit haud secus ac stipendiaria ac tributaria prædia quæ in provinciis sita erant. Quæ ut clarius explicentur, sciendum est, inter res corporales ad quas traditio pertinebat, alias fuisse mancipii, alias nec mancipii. In tradendis quæ mancipii erant, nexus sollemnitas interveniebat; cum alia, quæ nec mancipii, traderentur, sola traditione naturali opus erat. Hæc ex jure gentium, illa ex jure Quiritium. Traditionem istam vocat mancipationem Ulpianus, & distinguit à traditione sic proprie dicta quæ naturaliter fit. *Singularum*, inquit, *rerum dominia nobis acquiruntur, mancipatione, traditione, usucapione*, & cetera. At eam mancipationem Cicero in Topicis *traditionem nexu* vocavit his verbis: *Abalienatio est ejus rei quæ mancipii est, aut traditio nexu, aut cessio in jure inter quos ea jure civili fieri possunt.* Traditio hæc nexu sequitur mancipationem. Ad eum locum notat Boethius *Mancipii res* veteribus appellatas, *quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quamdam nexus fieret sollemnitatem.* Citat deinde verba Gaii ex primo Institutionum, quibus explicat nexus faciendi sollemnitatem in mancipatione, & traditione nexu, ubi dicit, *mancipationem esse imaginariam quamdam venditionem: quod ipsum jus proprium Romanorum est civium; eaque res ita agitur, adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus, ac præterea alio ejusdem conditionis, qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens.* Quæ sequuntur statim, sic apud eum legenda sunt: *Is qui mancipio accipit, æs tenens, ita dicit.* Perperam editum est: *Is qui mancipium accipit.* Idem mendum paulo post in his: *Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus esto hoc ære æneaque libra. Deinde ære percutit libram, indeque æs dat ei à quo mancipio accipit, quasi pretii loco.* Inde illæ loquutiones natæ, *mancipio dare*, & *mancipio accipere.* Item *mancipio*

pio vendere & emere. Ut leg. iv, D. de Evictionibus: *qui mancipio vendidit.* Nam venditor, qui mancipio rem aliquam dabat, periculum judicii, quo res repeteretur, in se suscipiebat, & præstabat. Hinc rem suo periculo emere dicebatur, qui mercimonium mancipio non accipiebat. Quod apud Plautum sæpe occurrit. Hæc mancipatio, sive mancipio datio, sive traditio nexu, locum habebat inter cives Romanos, teste Ulpiano, & Latinos Colonarios, Latinosque Junianos, eosque peregrinos, quibus commercium, hoc est, emendi vendendique invicem jus cum Romanis datum erat. Ergo cum aliis peregrinis, quibus id jus concessum non fuit, locum mancipatio non habuit. Differentiam inter hanc ex mancipatione traditionem quæ juris fuit Quiritium, & aliam traditionem quę ex jure gentium, id est, naturali descendebat, sola sollemnitas nexus statuisse videtur. Qui igitur hoc sollemni nexu se dominum rei venditæ asserebat ac præstabat, mancupationem facere, & mancupio dare censebatur. Nexus enim est obligatio. Sic junguntur in lege xii. Tab. *Cum nexum faciet, mancupiumque, uti lingua nuncupassit, ita jus esto.* Manilius apud Varronem omne, quod per libram & æs geritur, ita appellari scripsit, *in quo sint mancipi*, id est, res mancipii. Nam falluntur viri docti, qui *mancipi* hic accipiunt in dandi casu, pro, *emptori.* Res itaque mancupii, quæ dabantur mancupio, nomine nexus contineri voluit Manilius. Eorum quippe, quæ ita traderentur, traditionem fieri nexu, Cicero in Topicis dixit, & ejus interpres ex Jurisconsulto Gaio hoc probavit. Mucius autem Scævola eodem Varrone auctore, *quæ per æs & libram fiant, præterquam quæ mancipio dentur*, ita dici putavit. Varro ipse suam interponit sententiam, & pro Scævola stat. *Hoc verius*, inquit, *esse, ipsum verbum ostendit, de quo quæritur. Nam idem, quod obligatur per libram, neque*

suum

suum sit, inde Nexum dictum. Quod ita obligatur alicui per libram, ut tamen suum illi non fiat, nec proprium existat, cum Scævola Varro *Nexum* dici proprie existimat, & rationem addit, quia sic dicatur quasi *nec suum.* Quod ex æquo mihi probatur, ut *mutuum* de meo tuum. *Nexum* sane idem quod obligatum, vel oppigneratum, & quocunque modo obstrictum & obnoxium. Apuleius de deo Socratis: *Solutum ab omnibus nexibus patiendi aliquid gerendive.* Pro oppignerato. Glossæ veteres: *Nexum,* ὑποχείμενον. Inde *nexum facere prædiorum*, pro, prædia obligare, leg. II. Cod. Theod. de pignoribus: *Nexum non faciat prædiorum, nisi persona quæ jure potuit obligari.* Hoc est, non obliget prædia, & oppigneret. Et leg. I, D. ne vis fiat: *Si quis ideo possessione arcuerit, quia rem suam putabat, vel sibi nexam.* Hoc est, pignori obligatam. Sic accipienda *nexi datio*, & *nexi obligatio*, pro pignoris datione & liberatione, apud Festum, ubi Nexum explicat ex Galli Ælii opinione: *Ælius Gallus necti dicit quidquid per æs & libram geritur, cujus generis est testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio.* De *nexu*, quem inibant obærati, non solvendo, & de *nexis*, id est, compeditis, nos infra. Alio enim pertinent. Si, quidquid per libram geritur, nexum est, etiam res mancupii eo continentur; quæ sententia Manilii fuit. Nam mancupio dabantur res mancupii per æs & libram, quam *nexu traditionem* vocavit Cicero in Topicis. Scævola vero quæcunque per æs & libram fiunt, ut obligentur, hoc nomine tantum voluit censere, & ab hac appellatione, quæ mancupio dabantur, exclusit. Cujus opinionis hanc habuit, ut videtur, rationem. *Nexus* proprie obligatio, à nectendo, id est, obligando. Hinc ea sola *Nexi* nomine venire voluit, quæ per æs & libram fierent, ut obligarentur. Qui dant mancipio, rem ipsam tradunt, nec auctoritati obligantur, nec
evi-

evictionis nomine tenentur. Satis est, si se dominos fuisse probent. In judicio tamen emptorem defendunt, & judicii periculum præstant, ut paulo post dicam. Ideo eos à nexi appellatione removet. Si non exciperet à nexu quæ mancipio dantur, Scævola incideret in eamdem cum Manilio sententiam, quæ ea sub nexu, ut speciem sub genere, comprehendit. Non puto, tam bardum fuisse Varronem, ut nequierit mentem Manilii & Scævolæ ex ipsorum scriptis integris capere. Præterea verba illa Scævolæ, *præterquam quæ mancipio dantur*, non alium, quam quem diximus, sensum admittunt. Cicero, lib. III de Oratore, *Nexum*, quod per libram agitur, improprie dici notavit, ut *divortium* in uxore, quia proprie sunt aquarum divortia: ut *pes* in navi. *Si res*, inquit, *suum nomen & proprium vocabulum non habet, ut pes in navi, ut nexum quod per libram geritur, ut in uxore divortium, necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere.* At *Nexum* proprie est quod vinculo ligatum est. Hinc non suo nomine dicitur, si quid per libram obligatum est. Idem de *obligatione* dici potest. Incertum tamen eo loco, Cicero utrum Manilii an Scævolæ sententiam sequatur. Potius est, ut hic sequi videatur Manilium, qui, quidquid per libram geritur, eo nomine intellexit, & mancipium etiam comprehendit. Alibi tamen Scævolæ sententiæ accedere videtur idem Cicero, ut in ea de aruspicum responsis, cum *jus mancipii* à *jure nexi* separat: *Multæ sunt domus in hac urbe, P.C. atque haud scio an pene cunctæ jure optimo; sed tamen jure privato, jure hæreditario, jure auctoritatis, jure mancipii, jure nexi.* Quibus verbis per *jus auctoritatis* non intelligi ab eo puto, ut placet doctis, jus usucapionis, sed distinguit plane jus mancipii à jure auctoritatis, quia, qui mancipio aliquid dederant, auctoritati non erant obnoxii, id est, actioni pro evictione, ut explicat lex ult. D. de Eviction.

Nam

Nam qui rem aliquam vendebat, auctor ejus dicebatur, ut dominus ac venditor. Et, si dominus quidem ejus non erat, malus auctor audiebat, nec auctoritatem, quam in re non habebat, poterat transferre ad emptorem. Ideo evincebatur ab emptore, qui ad auctorem suum, id est, à quo emerat, confugiebat, ut aut auctorem bonum ac dominum rei venditæ se probaret, aut evictionem præstaret, duplæ aut simplæ pœnam, sicut convenerat, & præterea id quod intererat. Nec aliter autem auctoritatis nomine tenebatur venditor, quam si rei dominus non esset. Nam si vere dominus fuisset, non obligabatur. Paulus, lib. II. sentent. Tit. XVII: *Venditor, si ejus rei, quam vendiderit, dominus non sit, pretio accepto, auctoritati manebit obnoxius. Aliter enim non potest obligari.* Ita legendum. Certe, qui rem bona fide, cujus erat dominus, vendidisset, non erat obnoxius auctoritati. Duplam tamen quam promiserat, solvebat: sed ad quod interest, non tenebatur. Nam si mancipio non dabatur, dupla aut simpla promitti solebat, ut constat ex Varrone, lib. II. de R. R. cap. X. At qui mancipio dederat, neque duplæ nomine tenebatur, quia non moris erat promitti, neque auctoritatis si res evinceretur, quia sollemnitas nexus in mancipatione verum dominum videri efficiebat res quæ mancipio dabatur. Paulus eodem titulo: *Res empta mancipatione & traditione perfecta si evincatur, auctoritati venditor nullatenus obligatur.* Ita enim ex vetustissimo suo libro legi debere, recte Cujacius admonet. Quid igitur præstabat evictionis nomine venditor, qui mancipio dederat, si neque duplam neque auctoritatem præstare tenebatur? Periculum judicii eum præstitisse, ait Cicero pro Muræna: *Quod si in iis rebus repetendis, quæ mancipii sunt, is periculum judicii præstare debet qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in judicio consulis designati is potissimum consul,*

qui

qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani defensorque periculi esse debebit. Vides, eum, qui mancipio dedit, esse auctorem rei quæ data est, ac proinde non obligari auctoritati, quam is solus præstare debet qui non est ejus dominus. Defensionem tamen in judicio pro emptore suscipit, quia & periculum judicii præstat, si res, quæ mancipio data est, repetita & evicta fuerit, non etiam duplam, neque id, quod interest. Sic igitur jus auctoritatis, & jus mancipii, in domibus, quæ jure bono possidentur, à Cicerone discernitur. Jure namque mancipii possidebantur quæ mancipio erant emptæ, jure auctoritatis quæ non erant mancipio venditæ, sed quarum venditor auctoritati erat obligatus & actione tenebatur de evictione. Auctoritas in his non est proprie actio pro evictione, etsi ita exponat Venuleius, leg. ult. D. de evictionibus, sed id quod illi actioni locum facit. Qui enim auctorem bonum se rei venditæ promisit & dominum, id præstare debet, & sic auctoritati obnoxius censetur, quam nisi præstet, actione tenetur pro evictione. Non est etiam titulus vel jus, quo quis possidet, ut Hotomannus & alii accipiunt, sed ἀξιοπιστία, qua se dominum rei spondet qui eam vendit. Is primus auctor est. Si fidejussorem etiam det ob evictionem, secundus auctor appellatur, ut est in leg. iv. D. de evictionibus, *an id, qui mancipio vendidit, debeat fidejussorem ob evictionem dare, quem vulgo auctorem secundum vocant.* Quo loco haud scio quid voluerit Cujacius, qui, Observat. lib. xxi, cap. xv, dicit, cautionem illam sive satisdationem, quæ ob evictionem datur, vocari *secundum mancipium*. In venditionibus dicitur *auctor secundus*, qui in aliis contractibus appellatur *sponsor* aut *fidejussor*. Glossæ veteres: *Secundus auctor*, βεβαιωτής. Quia nimirum ipse, qui vendit, primus auctor est. Hinc *auctoritatem defugere* dicitur qui non vult se auctorem dici; ut con-

tra, qui auctorem se promisit, auctoritati obnoxius est; ut & ille, qui pro venditore spopondit, *secundus auctor*; qui nimirum suo periculo affirmavit, illum bonum esse auctorem, quem & βεβαιωτὴν Græci inde nominant. *Auctorem* etiam *suum laudare* dicebatur emptor, qui nominabat dominum, à quo emisset, & ad quem confugiebat, si res empta in eo esset ut evinceretur. Sed & Scævola, leg. ult. D. de pigneraticia actione, quod *instrumentum emptionis* primo dixerat, paulo post, *instrumentum auctoritatis* appellat. Nam Auctor proprie venditor, & qui pro venditore fidejussit. Hinc titulus est in sententiis Pauli, lib. v. *de contrahenda auctoritate, quo ob metum impendentis damni vicinus vicino satisdare debet, additis sponsoribus super eo quod damni acciderit.* Qui apud Ciceronem verbis supra citatis *jus auctoritatis* pro usucapione acceperunt, mihi falli videntur, viri alias summi; etsi *auctoritas* etiam in usucapione dicatur, sed quæ hinc fit explicanda. Verba legis de Usucapione, in XII. Tabulis, sic erant concepta: *Usus, auctoritas fundi biennium esto: ceterarum omnium rerum usus auctoritas annus esto.* Ita enim legenda ac distinguenda verba legis, ex Cicerone patet, in ea pro Cæcina: *Lex usum, auctoritatem fundi, jubet esse biennium. At utimur eodem jure in ædibus, quæ in lege non appellantur.* Frustra igitur est auctor interpretamenti ad legem XII, qui *usus auctoritatem* hic accepit pro perfecta usucapione, ex qua jus dominii, & titulus sive causa, ut in lege Atinia apud Agellium. Atqui in lege illa Atinia *auctoritas* non est titulus sive causa. Verba legis: *Quod surreptum erit, ejus rei æterna auctoritas esto.* Si titulus esset sive causa qua quis possidet, penes furem eam esse lex diceret. Jure ergo fur possideret rem surreptam. Auctoritas, ut jam docuimus, est id quod actionem parit pro evictione. Jurisconsultus pro ipsa actione accipit. Quod evinci

poteſt omni tempore, nec unqam poteſt uſucapi à poſſidente, ejus æterna eſt auctoritas, quia æterna eſt evictio, ſive actio pro evictione. Sic, in XII Tabulis, lex fuit, quæ *æternam eſſe auctoritatem cum hoſte*, id eſt, cum peregrino, ut tunc loquebantur, ſanciebat. Nunquam poſſe uſucapere rem ſibi ab eo, qui non eſſet dominus, traditam, peregrinum, lex illa voluit, ſed ſemper evictioni locum eſſe & actioni pro evictione. At cum cive Romano, ut cum peregrino, æternam eſſe auctoritatem eædem tabulæ decemvirales noluerunt. Quid igitur, & quouſque eam manere in cive ſtatuerunt? In rebus ſoli ad biennium, in mobilibus ad annum. Inde illa legis interpretanda ſunt; *Vſus, auctoritas fundi biennium eſto*. Nempe non ultra biennium patere locum auctoritati, ſive actioni pro evictione, atque adeo evictioni ipſi. Notandum, quod jam ante monuimus, auctoritatem tantum habuiſſe locum in eo qui rem alienam vendidiſſet, cujus dominus non erat. Nam qui dominus erat, auctoritate non tenebatur. Qui bona fide ab eo, qui dominus non eſſet, aliquid emerat, dum crederet eum dominum eſſe, *is eam rem, ſi mobilis erat, anno ubique uno; ſi immobilis, biennio tantum in Italico ſolo uſucapiebat, ne rerum dominia in incerto eſſent*, ut habetur lib. II Inſt. de Uſucapionibus. Hic proinde ſenſus legis ſupraſcriptæ, *uſum auctoritatem fundi biennium eſſe*. Dum in incerto eſt dominium rei penes emptorem qui rem alienam accepit, propter evictionem, uſum tantum in ea habet. In ſuſpenſo itaque proprietas eſt, donec biennium elapſum ſit in re ſoli, vel annus in re mobili. Ab eo tẽpore emenſo uſucapere eam incipit, & propriam poſſidere. Hæc uſucapio dicebatur. Intra illud temporis ſpatium, quod ſtatutum eſt uſucapioni, uſum tãtum habet rei, ſed & auctoritatem etiam, ſive actionem adverſus venditorem malæ fidei, qui auctoritati obligatus eſt,

 ob

ob evictionem. Certum quippe est, eum, qui rem alienam per venditionē alicui tradit, usum quidem, quam in re habet, ad emptorem transmittere, qui bona fide eam accipit, quia dominium credit, dominium tamē non transmittere quod nō habet. Theophilus: Τί γὰρ, ὅτι ἀλλότριόν τις πρᾶγμα, οὗ οὐκ ἦν δεσπότης, ἐπαράδωσέ μοι, ἤτοι ἐπώλησεν; ἆρα μεταφέρει ἐνταῦθα τὴν δεσποτείαν; καὶ λέγω. μὴν ὅτι οὐδαμῶς. πῶς γὰρ, ἣν οὐκ εἶχε; τί οὖν; μετήγαγεν ἐπ' ἐμὲ αὐτὴν ἣν εἶχε νομὴν ἤτοι κατοχήν. Possessionem, inquit, tantum transfert, sive detentionem, non dominium, sive proprietatem. Per possessionem, hoc est, νομὴν, utendi jus intelligit, quod *usus* nomine ipsa lex XII. nuncupavit. Et usus ille fundi per biennium continuatus, sive rei mobilis per annum, causam dat usucapioni, quæ ipsam quoque transfert proprietatem. Post quam acquisitam neque amplius locus est auctoritati. Tamdiu igitur illa durat, quamdiu & usus. Idcirco in lege dicitur: *Vsus, auctoritas fundi biennium esto.* Cujus mentem nemo hactenus fuit assequutus. Auctoritas enim cessat, ubi actio inanis est, quæ emptori datur adversus eum qui rem alienam tradidit. Actio porro ipsa cessat quando evinci res amplius nequit. Venuleius, leg. ult. D. de Evictionibus: *Si alienam rem mihi tradideris, & eamdem pro derelicto habuero, amitti auctoritatem, id est, actionem pro evictione, placet.* At in verbis Ciceronis supra allatis *auctoritas*, qua possideri jure auctoritatis domus dicuntur, aliud significat, ipsam nempe emptionem, quæ non mancupio facta est, ut *instrumentum emptionis*, & *instrumentum auctoritatis*, apud Scævolam, idem est. Certe & totam emptionem præstare debet, qui auctoritatem præstat, quique actione pro evictione tenetur. Eam autem ut jam superius dictum est, præstare debet, qui pro domino vendidit rem cujus dominus non esset, cui non erant obnoxii, neque dominus, neque qui mancipio dederat rem

manci-

mancipii. Non omnes enim res eo modo dabantur, ſed tantum res quæ dictæ mancipii, quas aliter alienari non licebat niſi cum illa ſollemnitate ac verborum formula quam ſupra expoſuimus. Boëthius ad illum Topicorum locum quem ante retulimus: *Quæcunque igitur res lege* XII. *Tabularum aliter niſi per hanc ſollemnitatem abalienari non poterant, erant mancipii: ceteræ res nec mancipii vocabantur.* Sic verba hæc corrigenda ſunt, quæ valde corrupta extant in editis. Ulpianus in Regulis certum earum rerum numerum, quæ mancipii dicerentur, ita videtur definiſſe, ut inde colligi poſſit, ſic proprie vocatas, quæ in cujuſque maxime poteſtate eſſent, & quaſi manu captæ tenerentur. Nam cum dixiſſet, ſervos, & quadrupedes, quæ dorſo collove domantur, velut boves, mulos, equos, aſinos, eſſe mancipii, addit ceteras res nec mancipii eſſe. Deinde ſtatim ſubjungit, elephantos & camelos, quamvis collo dorſove domentur, nec mancipii eſſe, quoniam beſtiarum numero ſint. Ergo animalia maxime cicuria, & domeſtica, quæque mancipio veluti poſſidebantur, ea mancipii appellata; quæ feritatis aliquid haberent, etiamſi manſuefactæ eſſent, inter res nec mancipi repoſitæ, ut beſtiæ. Inde eſt quod & prædia tantum in Italico ſolo, tam ruſtica, quam urbana, hac appellatione & jure rerum mancipii comprehendit; quæ in provinciis ſita erant, ab eo numero excluſit. Sed nec cum peregrinis mancipatio locum habuit, niſi ſi quibus eſſet cum civibus Romanis jus commercii; ſed propria fuit civium Romanorum inter ſe & Latinos Colonarios, Latinoſque Junianos. Ut non omnes res igitur mancipio accipi poterāt, ita nec ab omni. Hinc Varro de R. R. lib. II. cap. X. *ſi, ut debuit, mancipio ab eo accepit à quo jure civili potuit.* Id eſt, ſi rem mancipii ab eo, cum quo jus mancipii fuit, & ea ſollemnitate qua oportuit, nempe per æs ac libram. Inde

& mancipia pro rebus mobilibus proprie usurpata, quia ea videntur maxime mancipio possideri & quasi manu teneri, quamvis non omnia mobilia inter res mancipii reponerentur. Sic *mancipia* opponuntur prædiis apud Modestinum, leg.III, D.de diversf.temp. præscript. Sed & res mobiles, quæ mancipii erant, si quando mancipio darentur, *non nisi præsentes mancipari poterant*, ut ait Ulpianus, *& non plures quam quæ manu capi possent.* Apud eumdem Ulpianum ita scribendum est: *Mancipatio proprie species est alienationis rerum mancipii: eaque fit certis verbis, libripende, & quinque testibus præsentibus.* Mancupationem eam sequebatur traditio, quam *nexus traditionem* vocat Boëthius ad Ciceronis Topica. Paulus quoque cum mancipatione jungit traditionem, quæ est illa traditio nexu Ciceroniana: *Res empta mancipatione & traditione perfecta.* Nam, ubi res empta est ac vendita tanti, ac pretium convenit, potest emptor ex empto vendito venditorem damnare, nisi tradat, ut ait Varro. Simili judicio venditor emptorem damnat si non reddit pretium. Nec enim venditæ res & traditæ ante acquirebantur emptori, quam pretium esset adnumeratum, vel alio modo ei satisfactum. At ea traditio, quam proprie esse alienationem rerum nec mancipi scribit Ulpianus, in Excerptis Regularum, quarum dominia ipsa traditione apprehendi dicit, est nuda & naturalis traditio nulla sollemnitate verborum peragenda, quæ consummatur de manu in manum facili translatione. Doctissimus suæ vir ætatis Turnebus non putat, eam simplicem ac nudam traditionem Ciceronis ætate fuisse usitatam, nec aliter tum censet res nec mancipii mutare dominum solitas quam sola in jure cessione. Sed fallitur. Nam cum traditio nexus in sola mancipatione locum haberet, mancipatio autem non nisi in rebus mancipii, in ceteris rebus nec mancipi alienandis

traditio illa, per quam res jure naturali acquiruntur, necessaria summe fuit. Quæ non tantum in emptionibus, sed etiam in alia omni alienatione, quocunque titulo & causa fieret, ubi res esset tradenda, usurpata est. Nam traditio modus est naturali jure dominii acquirendi, cum ex aliqua causa, puta venditionis, permutationis, legati, dotis, donationisve, traditur. Ideo addit Ulpianus, *traditione dominium rerum nos adprehendere, si ex justa causa tradita sunt nobis.* Traditio, qua aliquid donatur ab eo, qui id non est repetiturus, Atticis δόσις dicebatur. Hinc Aristoteli, ut duo præcipui modi, memorantur, quibus res abalienari solent, δόσις καὶ πρᾶσις, donatio & venditio. Varro, lib. IV de L. L. *Dos erit pecunia, si nuptiarum causa data. Hæc Græce δωτίνη. Ita enim Siculi. Ab eodem donum. Nam Græce & hocce δωτίνην, ut alii δόμα, ut Attici δόσις.* Ita scribendus locus ex antiquo codice. Dicit, dotem esse pecuniam quæ nuptiarum causa datur, à Græco δωτίνη. Nam Siculos ita dotem vocare. Ab eadem Græca voce δωτίνη Latinam *donum* deductam. Nam & hocce donum, quod ita Latini vocant, Græce etiam δωτίνην appellari, non ut Siculis, qui pro dote, id est, pro pecunia nuptiarum causa data, id accipiebant. Quod verum esse, Hesychius docebit: Δωτίνην, δωρεὰν, δόσιν. Unde liquet, & δόσιν apud Aristotelem esse donationem, sive dono dationem. Nam *Donatio* Romanis paulo aliter sumitur quam Græcum δόσις, quamvis & Græci δωρεὰν vertant Donationem Jurisconsultis notam. Sed Latinum *dos*, ex Græco δὼς, quod & dotem etiam significat. Idem: Δῶτος, δὼς, φερνή. Sed & δὼς, idem quod δόσις, Hesiodo: Δὼς ἀγαθὴ, ἅρπαξ δὲ κακή. Ubi δὼς est quæ Aristoteli δόσις. Idem auctor in problematis, si modo eorum auctor est, τὴν δόσιν ἀπὸ τοῦ δανεισμοῦ distinguit, id est, dono dationem à mutuo, Sect. XXIX. οὐ γὰρ δανείζει ἐὰν ᾖ φίλος, ἀλλὰ δίδωσιν. Certum tamen

est, τὸ δάνος, quod & pro δωνεῖον, accipitur, ab eodem verbo descendere. Antiquum enim δῶ contractum ex δάω. Ab illo δῶ δαίνω, ut ἀπὸ τοῦ φῶ, quod etiam contractum ab antiquo φάω, φαίνω. Inde & φάσκω. Inde & φᾶνος apud Hesychium pro φαίνοντος. Sic ἀπὸ τοῦ βῶ βαίνω. Quinetiam à φορῶ dixerunt φορταίνω. Ita igitur δάνος à δαίνω, quod idem est ac δῶ, ut à φαίνω φάνος. Hinc δάνος pro δῶρον, ut supra notavimus. Sed & pro δάνειον usurpatur. Sic usus ab eodem verbo diversas significationes traxit. In traditione porro quacunque ex causa alienatio fieret, oportebat & dominum esse qui rem traderet, & animum habere alienandi. Hoc secundum ideo se adjicere testatur Theophilus, ut exciperet τὴν χρῆσιν καὶ τὴν παρακαταθήκην, commodatum & depositum. Nam quamvis in his & dominus sit qui tradit, & res sit corporalis quæ traditur, quia tamen tradit eo animo ut paulo post recipiat, idcirco rem eam traditione non alienari. Ἀλλὰ παραδίδωσιν, inquit, μικρὸν ὕστερον ἀναλαμβάνειν ἐλπίζων ταῦτα. Annon æque hoc dici posset & in mutuo, quod χρήσεως nomine Græci etiam appellant? Non tamen Theophilus. Propterea de mutuo id non addidit, quia res non eadem recipitur, sed alia. Ergo alienatum videtur quod mutuo datum est. Verum non ita est. Inter modos rerum acquirendarum, qui iidem sunt & alienandarum, nemo unquam reposuit, ut jam dixi, mutuationem. Sex enumerat Ulpianus: *Mancipationem, traditionem, usucapionem, jure cessionem, adjudicationem, legem.* Nullo horum potest intelligi aut comprehendi mutuum. Si sub ullo horum modorum posset genere involvi, aliqua traditionis specie contineretur. Atqui nulla omnino potest. Nec enim donatio est; non permutatio, non venditio, non aliquid tale cujus dominium per traditionem apprehenditur. Vendi usum in mutuo, aliquis possit dicere. Non tamen alienatur. Nam ut si-

mul cum re traditur, ita etiam cum re repetitur. Præterea si usus venditio est in mutuo, æque erit & in locato. Postremo, cum usus sit res incorporalis, non potest traditionem recipere, nec in ullam causam cadere, quæ traditioni subsit. Hæc enim propria tantum rerum corporalium. Varro lib. II. de R.R. cap. XI. sex fere res dominum legitimum perficere dicit: *hereditatis justæ aditionem, mancipationem, in jure cessionem, usucapionem, è præda sub corona emptionem, & ab auctione publica, cum bona cujuspiam sectione veneunt.* Jam diximus, quod proprium cuique ut sit datur, id alienari, non quod datur utendum. Hinc opponuntur apud Plautum, in Trinummo, Act. V, scen. I:

Nam beneficium homini proprium quod datur, proprium sumpserit. (quando velis.
Quod datum est utendum, id repetendi copia est

Ita mutuum idem opponit proprio, quia mutuum est quod utendum datur. Act. IV, scen. penult.

Si quis mutuum quid dederit, fit pro proprio perditum:
Cum repetas, inimicū amicum beneficio invenis tuo.

Ex quibus proprium manere mutuum ei qui dedit, prorsus liquet, cui pro proprio perditum fit si non reddatur cum repetitur. Sed quid respondebitur juris nostri auctoribus, qui in mutuo rem fieri debere accipientis tradunt, nec aliter constare mutuum, & ea re distare à commodato & locato, in quibus similiter res utendæ dantur, sed non fiunt accipientis? Mutuum consistit in his rebus, quarum usus non potest usurpari absque ipsius rei consumptione. Cum igitur res ipsa ab usu non queat separari, nec usus à re, quia utendo res deperit, necesse est, cui usus rei datur, eidem etiam rem ipsam absumendam dari, alioquin nullus ejus esset usus. Sic res fit accipientis, ut & usus in ejus sit potestate. Non ea tamen mens est mu-

tuum dantis, ut rei suæ proprietatem amittat, & eam alienet, cujus usum tantum concedere vult. Par enim, ut repetat, & quando velit. Sic enim olim mutua dabatur pecunia. Quoniam vero reddi non potest eadem species, utpote usu consumpta, redditur idem genere. Nec licet debitori deteriorem rem, quæ ex eodem genere sit, reddere, veluti novum vinum pro vetere, ut expresse habetur leg. III, D. de rebus creditis. Nec opus est, ut caveat, qui dat mutuum, æque bonum sibi reddi. Hoc per se postulat jus mutui ut æque bonum reddatur. Hæc itaque suffectio, quam in genere recipiunt res in quibus consistit mutui datio per solutionem, non solum in eadem quantitate, sed etiam qualitate & bonitate, ne proprietas amissa domino aut alienata videri possit, plane efficit. Quippe cum idem ferme restituatur, hoc est, ex eodem genere, quantitate, & qualitate, omnino par substantia. Ubi enim in locum consumpti subrogatur aliud eo modo quo diximus, vix potest aliud videri. Quid refert, ubi centum aureos à te accepero mutuos, si eos ipsos reddam, an alios totidem ejusdem notæ ac ponderis? Si modium tritici mihi dederis, utrum hoc ipsum reddam triticum, an aliud æque bonum eadem mensura? Pone, teneri me illos ipsos nummos reddere, ut in locato solent res ipsæ restitui, facile possem, si vellem, tibi imponere, & alios reddendo affirmare eosdem esse. Quod non æque licet in rebus quæ commodantur aut locantur, quæque extra eas res sunt, quæ pondere, numero, mensura continentur. Nam equum si velim alium reddere, non potero ita similem, ut formæ errore decipiaris, & tuum possis putare. Sic neque ædes, neque aliud ex his quæ locantur aut commodantur, ut idem reddatur. Ideo in his omnibus aliud pro alio invito creditori solvi non potest. Huc adde, quod in ejusmodi rebus neque paritas bonitatis ita ex amussim respondere potest,

ut

ut in illis, quæ pondere, numero, & mensura constant. Meliorem reddendo gravaretur debitor, deteriorem recipiendo creditor. Æque bonam difficile esset reperire, ut omnia constarent. In mutuaticiis contra. Atque hæ quidem quodammodo fiunt accipientis, & non fiunt. Fiunt accipientis propter usum, qui non potest aliter procedere. Non fiunt accipientis, quia redire ad dominum debent quandocunque ea repetet, in eadem natura & qualitate qua data sunt, ex eodem genere. Sed quod fiant accipientis, non id eo valet, ut non liceat aliquid pro usu earum pacisci, qui non alia daretur conditione. Usus enim est proprie qui datur. Sed quia sine re nullus est, ideo & res ad dominum cum usu reversura simul atque appellaverit. Non alienari proprietatem in mutuo, usura, quasi merces quæ pro usu ejus domino solvitur ab eo qui mutuum accepit, satis indicat. Nemo enim mercedem pendit pro usu rei suæ. Qui pensionem præstat pro usu ædium, eo ipso satis ostendit ædes ad eum pertinere cui eam mercedem pensitat. Idem est & in mutuo. Quod quidam afferunt de usufructu rerum quæ usu pereunt, qui senatusconsulto inductus est, longe aliud est. Usufructus earum rerum est proprie quæ non tolluntur nec consumuntur usu, quorum proprietas penes dominum, qui usumfructum dedit, manere debet. Nam, ut Jurisconsulti definiunt, *usufructus est jus alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia.* Non igitur naturaliter datur usufructus earum rerũ quæ usu delentur. Cum enim usufructus ad dominum proprietatis redire debeat post mortem fructuarii, in iis rebus, quæ usu tolluntur, vel minuuntur, non solum usufructus ad dominum non posset redire, sed etiam ipsi periret proprietas, usu consumpta & sublata. Mutuum contra earum proprie rerum est quæ usu consumuntur, non aliarum. Ideo & mutuum dicitur, quia mutata res, hoc est, specie

cie diversa, restitui debet. Hinc *μοῖτον* Siculis, quod est idem cum ἀμοιβῆ, appellatur, ut supra dictum est. In eo non de meo fieri tuum, usura, ut dixi, quæ pro usu ejus solvitur, argumento est. Senatus cum censuit omnium rerum, quæ in cujusque patrimonio sunt, usumfructum legari posse, hoc decreto induxit etiam usumfructum earum rerum quę usu depereunt. At nullo senatusconsulto opus fuit, ut pecunia mutua daretur utenda, aut alia quælibet res quæ usu tollitur, quia hæc natura mutui est. Qui usumfructum alicujus rei legat, quæ usu consumi potest, proprietatem ejus legare intelligitur, quia non potest fructus ex ea percipi sine substantiæ ejus abolitione. Ad instar igitur mutui constituendus fuit ususfructus earum rerum quarum substantia utendo perit. Pecuniæ itaque usufructu legato, ita datur legatario, ut ejus fiat, & legatarius satisdet hæredi de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. Idem fit in mutuo. In usufructu vero & naturali proprietas nunquam domino abscedit. In ficticio & quem ad instar mutui constituit senatus, ne ea quoque abscedat, provisum est senatusconsulto. Et hac in re hic *quasi ususfructus* imitatur verum usumfructum. Nec in mutuo igitur amittitur proprietas, quæ redit ad dominum, qui non alia conditione rem suam dedit quam ut sibi redderetur. Locavit, non donavit, nec alienavit rem suam, pro cujus usu & mercedem stipulatus est, donec proprietas sibi reddatur, quæ in usufructu rerum usu deperditarum post mortem fructuarii simul cum jure utendi fruendi etiam restituitur. Hæc etiam differentia ususfructus rerum usu consumptilium à mutuo, quia legatus hujusmodi ususfructus non finitur nisi morte fructuarii. At mutuum, si nulla dies præstituta sit, repetitur ex voluntate creditoris; si sit præfinitum restitutioni tempus, statim tempore exacto redditur, aut usura pro mora solutionis

ris præstatur, quæ argumentum est proprietatis, si mentem ejus ac propositum spectes, à domino retentæ. Sic minus etiam alienatur rei proprietas in mutuo quam in usufructu qualem in rebus quæ usu tolluntur introduxit senatus. Hæc pluribus dicta sint, ut magis diluceant. Quartam rationem addunt quidam Canonistæ, quamobrem nefas sit aliquid ultra sortem exigere, quæ Molinæo ceteris probabilior visa est. Quando, inquiunt, pecunia statim est periculo accipientis, non par videtur, eum præterea gravari, & fructum ejus alii præbere ad quem periculum non pertinet. Mihi longe abest, probabilem videri, qui potius eam risu explodendam existimem. Si aliter quippe fieret, nihil esset injustius. Cur enim res ea, quam fieri accipientis necesse est, ut usum ejus habere queat, non esset periculo illius qui eam accepit, & cujus propria facta est quamdiu ea utetur? Qui mutuo aliquid accepit, potest eo tanquam re sua uti, abuti, profundere, perdere, atque in mare, si velit, projicere. Non amplius est domini qui dedit, sed ejus qui utitur, quique adeo non potest uti nisi absumat. Ideo nec potest id dominus vindicare. Periculo igitur ejus esse æquum est qui jam illud veluti proprium possidet, non illius è cujus dominio & potestate exiit, cuique non eadem res sed alia debet reddi? An debet esse periculo creditoris id quod dat perdendum & consumendum arbitrio debitoris, dummodo aliud in ejus locum substituat quod sibi reddat? Si periculum rei mutuaticæ respiceret creditorem, ut rem eamdem recipere non potest, ita nec aliam unquam reciperet. Nec enim dolum præstaret debitor, nec culpam, nec etiam diligentiam. Hæc in rebus alienis præstantur, quæ apud aliquem depositæ sunt, aut commodatæ, aut locatæ. At in re sua nemo hæc præstat, quia nemini hæc præstare debet quam sibi. Suo sibi damno aut lucro unusquisque negligens est aut dili-

diligens. Nemo contra se dolosus est. Culpam suam, qui admittit, ipse sentit; nec enim in alium recidit. Si aliquod ipsi damnum fatale contigit, ut vel ruina, vel incendio, vel vi latronum, vel quocunque alio casu rem suam amittat, sibi imputet, non ei ad quem res non amplius pertinet, sed pro qua, quodcunque sit eventurum, aliam ex pactione restituere obligatus est. Res locata aut commodata non ad hoc datur ut consumatur usu, sed ut eadem ipsa reddatur. Ideo domini manet, qui & potest eam statim vindicare, si videat, cum periculo aliquo esse apud commodatarium aut locatarium. Sed & qui commodatum accepit, & culpam & diligentiam præstare debet. Immo & omne periculum, si forte res æstimata data sit, & æstimationem ejus se præstaturum recepit, ut habes in leg. v, D. Commodato. Quanto magis in mutuo hoc obtinere debet; ubi res mutuaticia sua fit accipienti? Sed dicet aliquis; Nihil hæc omnia obstant, quin videatur iniquum, eumdem rei quam mutuo accepit periculum præstare, & tamen pro usu ejus aliquid solvere. Sic enim plus vice simplici gravari. De periculo jam diximus, non aliter posse fieri, quam ut periculum quis præstet rei jam suæ. Si sua est, inquient, cur pro re sua aliquid solvit? Jam responsum est, non pro re sua solvere, sed de solvendo convenisse, uti res fieret sua, id est, ut posset uti tanquam sua, atque etiam abuti. Præterea in rebus mutuo datis culpa est debitoris si aliquod periculum incurrat. Potest eas statim consumere, potest expendere, potest denique, si pecunia sit, in agris emendis aut ædibus collocare, aut in alios usus convertere. Nemo enim mutuum sumit, quin præsenti necessitate adductus sumere id cogatur, quin statim destinet cui usui sibi futura sit res mutuo accepta. Non, ut diu servet ac reponat, eam accipit. Nec enim, eam ipsam ut reddat, accipit, sed ut aliam. In commodato & locato

cato aliud est. Res servandæ accipiuntur ut ipsæ restituantur. Non fiunt accipientis; ea gratia nec periculo debent esse ejus qui non factus est earum dominus, sed ejus qui dominus earum mansit. Culpam tamen & diligentiam præstare debet. Additur & quinta ratio contra mutuum usurarium; quæ reipublicæ utilitatem spectare videtur. Fœnerationem enim ajunt idcirco non admittendam, quia facit, ut homines huic studio addicti minus curent agriculturam, mercaturam, & alias artes bonas publicoque necessarias. Ut omnes homines in Republica non possunt nec debent esse agricolæ, nec omnes mercatores, nec omnes artifices, ita concedendum est, & aliquos ex his esse fœneratores. Quemadmodum agriculturam non impedit mercatura, nec mercaturam artium professio, ita nec omnia illa fœneratio poterit impedire. Immo si quis recte calculum ponat, invenietur omnibus supradictis vel adprime necessaria. Ut enim agricultura sine mercatura vix potest subsistere; habere quippe debent agricolæ quibus in urbe sua vendant, & à quibus vicissim emant sibi necessaria: ita nec mercatura sine fœneratione stare. Nam quibus ad manum pecunia non est, qua merces aut exportandas, aut importandas emant, eo tempore, quo maximum ex his lucrum captari potest, nisi fœnerator in proximo sit, à quo adjuventur, occasiones luculenti compendii sui plerumque amittere cogentur. Sciunt, me verum dicere, qui negotiantur. Sed & in sequentibus hoc clarius & accuratius probabitur. Quinimmo & ipsis interdum agricolis, & artificibus, omnique adeo hominum generi fœneratores utiles deprehendentur, si intra modum suum exercere quæstum adigantur, & fræna, ex lege, eorum cupiditati injiciantur. Sic enim prohibebuntur exhaurire cæterorum omnium facultates; quod pro valido argumento quintæ illi rationi stabiliendæ subjicitur. Mer-

catores si monopolia exercere sinantur, æque & amplius reipublicæ exitiales ausim asserere quam fœneratores nulla lege cohercitos. Sed & qui res emunt ut carius vendant, non minus publico bono nocere judico, quam qui licenter, ut lubet, fœnerantur. Quod dicunt, agriculturæ studium ea fœnerandi negotiatione remissius curari, quia multi illiciantur pinguiore & paratiore lucro ex fœnore, an aliquid hoc sit, nescio. Desertos agros qui colendo essent idonei præ copia fœnerantium, nusquam memini legere, etiam in his locis ubi passim fœneratio permissa. Querelæ veterum auctorum nullæ super eo occurrunt, non Græcorum, non Romanorum. Neque nunc tales audiuntur. Immo fœneratores ubi multi sunt, ipsi sibi invicem incommodant, non agricolis aut aliis artificibus. Ut enim ubi plures ejusdem mercis propolæ reperiuntur, quæstus eorum minor fit, qui esset uberior si pauciores forent, ita multitudo fœneratorum viliorem reddit hanc negotiationem, & capturæ steriliorem. Nam inter multos aliquem semper invenire est qui levioribus usuris paratus sit pecuniam locare, ut plures ad se accurrant mutuaturi. Hoc in omnibus usu venit artibus & professionibus quæ sunt quæstuariæ. Copia opificum ejusdem artis, singulorum artem minus quæstuosam magisque inopem reddit. De fœneratoribus exemplum obvium est. Cum in singulis Hollandiæ urbibus singuli sint fœneratores, quos vocant vulgo Lombardos, si decem essent, non plus ex privatorum facultatibus haurirent quam unus facit. Unus quippe omnibus sufficit qui pecuniam qua opus habent sub pignoribus & cum usuris ingentibus coguntur sumere. Si plures forent, inter omnes hic quæstus divideretur, qui unius est. Immo & ex pluribus aliqui existerent leviores usuras exigere contenti, quo magis multis fœnerarentur. Ita numerus eorum non magis noceret reipublicæ quam unus, & privatis

magis prodesset. Hoc amplius, cum pecunia rarior est, eo usuras graviores capi jus fasque est. Tum plures verisimile est hoc genus quæstus sectari, quo majus ex eo compendium speratur. Sed tunc propter rei nummariæ angustias minus multi sunt qui hanc nundinationem capessere possint. Quis eo in tempore ex agricola posset evadere fœnerator? Solorum divitum & bene nummatorum hæc tunc ars est, aut eorum qui ex antiquo id semper professi sunt. E contrario cum pecuniæ vilitas est ex abundantia, levissimas esse usuras contingit. Ibi maxime friget fœnerandi studium. Quæ res ut incendit pretia agrorum, ita multitudinem agricolarum excitat. Divites omnes certatim ad agros mercandos pecuniam suam transferunt, ob leve ex fœnore lucrum, & impensius ex agrorum reditu. Ex his perspicue intelligitur, quam falsum sit quod objectatur, ab terræ colendæ cura homines averti, quos ad se rapit fœnoris studium. Sed & videndum, quinam sint illi agricolæ, quos ab opere suo abducit fœnoris illecebra. Si αὐτουργὺς intelligimus ipsos, hoc est, mercenarios, colonos, vel glebæ addictos, hi non sibi sed dominis arant. Non de his metuendum ne ad fœnus exercendum relicto agro transvolent. Nec tantum illis animorum aut opum, quibus satis est, si alliato suas fungi fortunas sinantur, ut ait Comicus. Si qui alii sunt qui ruri vivant in avito fundo, quem proprium colant, nec istis tam disertis esse licet, ut ad fœnus publice profitendum adspirent, & mensam argentariam exerceant. Proverbium est, auletas fieri qui citharœdi esse non possunt. Præterea certum est, qui se fœnore divitiis augendis dediderunt, sublata fœnerandi licentia quidvis potius facturos, quam aratores & rusticos futuros. Mercaturæ potius instarent, aut alii cuilibet professioni incumberent. Si per agricolas accipimus locupletes, qui latifundia possident, & colenda aliis locant, quiq;

omnes suas fortunas in agris & prædiis rusticis habent collocatas, nemo non potest qui dives sit & bene nummatus, esse agricola, nec fœnus tales à proposito avocat. Possunt quippe, si velint, & in fœnore pecuniam habere, si ea abundent, & agriculturam non negligere, quæ ipsis nummorum vim suppeditat ultro, quos etiam fœnore, si in rem videatur, occupent. Utrumque enim prisci illi Romani lautiores faciebant; nec alterum alteri officiebat, quandoquidem & mutuas operas hæ duæ sibi res invicem præstant. Fœnus dat pecuniam quam ad agros coëmendos convertas: agrorum reditus etiam nummos subministrant quos fœnore colloces. Sic altera alterius poscit opem res, & prout videtur ex temporum ratione consentaneum, atque ut est inopia aut copia rei nummariæ, ita aut fœnerationem consectantur, aut agricolationem, si plus hanc quam illam sibi redituram prospiciunt. Immo & utrumque simul sæpius factitabant. Unde illud poëtæ Satyrici: *Dives agris, dives positis in fœnore nummis.* Quam multæ provinciæ sunt, ubi agri aut nulli sunt, aut steriles, quæ tamen loca populis differta sunt, ob maris aut fluminum navigabilium, quibus adjacent, opportunitatem? In illis regionibus cum artes aut mercaturas præcipue vigere necesse sit, nec fœnerationem abesse oportet, sine qua vix mercatura se potest tueri. Atque hæc hactenus.

Cap. IX.

Sexta & ultima objectio refutata, qua fœnus non esse naturale pertenditur. Quot modis non naturale possit dici. Civilia quomodo opponantur naturalibus in jure. Aliquando & eadem esse, & obligationes dari utriusque juris participes, naturalis & civilis. Quædam originem habere à jure naturali, formam à ci-

à civili. De matrimonio & patria potestate. Inter obligationes, quæ jure gentium introductæ, maxime naturales haberi quæ re contrahuntur. In his mutuum præcipue numerari. Pacta etiam juris esse naturalis, id est, juris gentium, quibus mutuum contrahitur. Omnes pæne contractus à jure gentium ortos. Genera contractuum à jure gentium introductorum. De quo genere mutui intelligendum sit, quod inter contractus juris gentium reponitur. Etiam de usurario vel fœnebri debere intelligi. Aristoteles explicatus. An usuræ non exigantur nisi ex obligatione civili, hoc est, ex stipulatione. Apud Græcos semper ex solo pacto deberi. De Syngrapha iterum quædam notata. Apud Romanos etiam ex pacto aliquando exactas. Stipulationes à jure civili introductas, ut firmarent pacta, id est, obligationes naturales. Interpositas eas non solum in usuris paciscendis sed etiam in ipso gratuito mutuo. Solutiones vere factas ac per numerationem pecuniæ etiam acceptilatione firmari solitas, quæ erat stipulatio. Naturalis obligatio non abolita per civilem. Mutuum cum usuris non minus esse inter contractus naturales numerandum quam mutuum cum usuris. Nec enim locationem minus habere locum inter obligationes naturales, quam commodationem. Nummum in mutuo rationem differentiæ non facere, quasi ad hoc non sit inventus. Mutuum non tantum esse pecuniæ numeratæ, sed etiam omnium rerum quæ pondere, numero, ac mensura constant. Si nummus tantum inventus, ut vice pretii sit in venditione & emptione, præter usum ejus naturalem etiam nummi mutuum gratuitum futurum. De usu plurimarum rerum, naturali, & non naturali. De naturali omnium inventionum progressu. Virgilius explicatus contra Scaligeri sententiam, qui versum ejus perperam emendabat.

Naturale esse homini, edere & bibere, non tantum ea quæ natura sponte ipsi subministravit, sed etiam quæ ipse sua industria commentus est. Vt venditio & emptio successit rerum permutationi, ita mutuationem nummi signati successisse mutuationi æris, argenti & auri rudis. An contraria juri naturali. De jure naturali per occasionem disputatum quousque pateat. An idem cum jure gentium. Definitio ejus ex Iurisconsultis. Nimis laxam eam videri, quæ animalia etiam bruta comprehendit. Vbi ratio non est, ibi jus non esse. Inter quos nulla societas, non potest esse idem jus. Animal ut non est injuriæ capax, ita nec juris. Ius gentium esse jus naturale, hominum tantum inter se commune. Confundi utrumque à Iurisconsultis. Vim esse naturæ, non jus, qua animantes ratione carentes multa habent communia cum homine. Quæ differentia sit inter conjunctionem maris & fœminæ bestiarum, & hominum matrimonium. Τὸ λογικὸν *in homine juris naturalis fundamentum. Iuvenalis locus expositus de jure gentium sive naturali. Locus Epicharmi, qui* λόγον ἀνθρώπινον *&* λόγον θεῖον *discernit. Quid differant* λόγος ἐνδιάθετος *&* προφορικός. *Cujacius reprehensus. Ius naturale quomodo à gentium jure distinguant Iurisconsulti, & quare. De servitute. De bellis à jure gentium introductis. Quo sensu id dictum sit, multis edissertatum. Bella, quibus injuria & vis propulsatur, justa esse, & maxime naturalia. De his intelligere Iurisconsultos, non de his quæ inferuntur ad alienum rapiendum. Cessantibus bellorum causis nulla esse bella. Ideo cum omnia essent communia, non videri Iurisconsultis bella tum fuisse. In eo illos errare. Quomodo bellum servos faciat. Ad eam rem pertinentia multa. Ius gentium Ciceroni non de omnibus gentibus, sed unius tantum gentis. Duplex jus naturale, primum,*

&

& secundum. Vtroque solos homines comprehendi. Rudis hominis primum esse, perfecti secundum, quod & jus gentium. Alia plura. Servitutem aliquam esse voluntariam & naturalem. De ambactis & clientibus Gallorum apud Cæsarem. Alia.

Unc restat ultimæ objectionis telum retundendum, vel potius refringendum, qua dicitur, fœnus non esse naturale. Duplici, vel etiam triplici modo potest non naturale dici. Aut enim eo sensu id negabitur esse, quo naturalia à civilibus passim in jure distinguuntur: aut quod præter naturam sit, utpote nummo perficiendum, qui non ad hoc naturaliter inventus: aut denique quasi contra naturam videatur institutum, hoc est, contra jus naturale, veluti societati humanæ inimicum. Hæc discutienda sunt, & videndum, utrum his omnibus modis non esse naturale fœnus statuere debeamus, an contra omnibus naturale, an aliquo tantum. Posset quippe uno ex his modo non naturale videri, cum tamen alio esset naturale, & contra. Nam & præter naturam posset videri esse, cum tamen contra naturam, id est, contra jus naturale non esset. Ceterum, uti civilia opponuntur naturalibus, non propterea sequitur, quod ex civili jure descendit, contra jus naturale facere. Nam jus civile in multis naturam sequitur, ejusque rationi se accommodat, eamque confirmat. Sunt quippe obligationes naturales, sunt civiles, sunt & mixtæ, quæ, cum æquitate naturali subnixæ sint, à jure civili comprobantur. Etenim, ut ait Cicero, lib. III de Officiis: *Quod civile jus, non idem continuo gentium: quod autem gentium, idem civile esse debet.* At jus gentium Jurisconsulti etiam naturale vocant. Alia etiam sunt quæ cum ex naturali jure originem habeant, certam ex jure quoque civili formam induerunt, qua in civilem ra-

tionem transmutantur, pro naturali, qua sola censebatur. Exemplo sit matrimonium, quod esse juris naturalis, inter prudentes convenit. Cum varii ejus contrahendi ac celebrandi modi qui apud Romanos fuerint usitati, civili eorum juri accepti ferri debent per confarreationem, coemptionem & usum. Patria potestas & naturali jure pariter & civili nititur, atque utriusque est particeps. Nonnulla alia allegari possunt, quæ ita à civili jure fuere instituta, ut contraria naturali minime habeantur, quamvis aliquid amplius à civili constitutione acceperint. Et recte Ulpianus jus civile definit, *quod neque in totum à naturali vel gentium recedit, nec per omnia ei servit.* Addendo & detrahendo juri communi & naturali, jus civile effici dicit leg. v, D. de justicia & jure. Quod ad contractus autem & obligationes attinet, quæ ex jure naturali ortum duxere, hoc est, ex jure gentium, eas maxime in hunc censum deferri decet, quæ re contrahi dicuntur. Inter obligationes vero, quæ re contrahuntur, mutuum in primis numeratur. Theophilus obligationem, quæ re contrahitur, fieri ἀπὸ φάκτυ dicit, ἤτοι ἀριθμήσεως, καὶ τῆς ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα μεταθέσεως, καὶ ἔστιν ὑπ' αὐτῶν τὸ δάνειον. De facto contrahitur, hoc est, numeratione, & de manu in manum translatione. Quod & πραγματικῶς fieri dixere. Ea re maxime naturalis videri debet hæc obligatio. Nam quæ naturaliter fiunt, in jure passim facti esse dicuntur, & quod revera fit, id fieri naturaliter censendum. In his, quæ hoc modo fiunt, mutuum est. Sed &, cum sic datur ut reddatur, pactio intervenit. Nihil autem naturalius est, quam ut pacta serventur. Quin & naturaliter obligari qui pacto obligantur, Jurisconsultis placet. Iidem & *mutuum* cum aliis multis contractuum generibus à jure gentium, quod idem esse cum naturali infra adstruemus, originem cepisse affirmant. Hermogenianus leg. v, D. de justitia & jure:

Ex hoc jure gentium introducta bella, discreta gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, ædificia collocata, commercium, emptiones, venditiones, locationes, conductiones, obligationes instituta, exceptis quibusdam qua à jure civili introducta sunt. Per obligationes planum est intelligi contractus; inter quos ii maxime naturales qui re, & de facto contrahuntur, quale est mutuum. Quod inter eas obligationes reponere non licet quas à jure civili introductas ibi asserit. Quinimmo disertis verbis in Institutionibus mutuum refertur inter eos contractus qui originem debent juri naturali sive gentium, lib. 1, cap. 11. *Et ex hoc jure gentium omnes pæne contractus introducti sunt, ut emptio & venditio, locatio & conductio, societas, depositum, & mutuum.* Theophilus inter exempla juris gentium quod idem cum naturali facit, recenset, *τὸ γένος τῶν συναλλαγμάτων, πράσεις, ἀγορασίας, μισθώσεις, ἐκμισθώσεις, παρακαταθήκας, κοινωνίας, δάνεια, τὸ γένος δωρεὰς, καὶ διαθήκας συγγέγραφε.* Alio loco paulo post, ubi verba ex Institutis superius allata Græce vertit, *mutuum*, *τὸ δάνεισμα*, reddit: *μίσθωσις, ἐκμίσθωσις, κοινωνία, παρακαταθήκη, δάνεισμα.* Quale hic mutuum accipiendum, aut *δάνειον*? Protinus occurrent, de solo gratuito debere intelligi. Non ita ego sentio. Pluribus ante probavimus, & *mutuum* Latinis, ut Græcis *δάνειον*, pro mutuo fœnebri, id est, fœnore, cujus usus erat frequentior, vulgo usurpatum. Glossæ veteres optimæ: *Fœnus, δάνειον, χρέος.* Diphilus Comicus:

Εἰς δέκ' ἐπὶ τῇ μνᾷ γεγονέναι καὶ δώδεκα,
Λαβὼν τὰ ναῦλα, καὶ δάνει' ἐρυγγάνων.

Aristoteles in Problematis, si modo eorum auctor est, sectione XXIX', *δάνειον* plane pro mutuo usurario posuit, ubi quærit, cur turpius & gravius habeatur, intervertere depositum, quam *δάνειον*, id est, creditum. Quo nomine *δάνειον* accipere eum pro mutuo usura-

rio; & δανείζειν pro pecuniam ſub uſuris credere, ex rationibus, quas ſubjunxit, plane liquet. Ὁ μὲν γὰρ, inquit, ἔδωκεν ὡς φίλῳ, ὁ δὲ ἀπεστέρησεν ὡς ἐχθρόν. Qui rem apud aliquem depoſuit, tanquam amico credidit & commiſit. At qui depoſitum negat, tanquam inimicum fraudat. Sequitur: ὁ δὲ δανείζων, οὐχ ὡς φίλος ἔδωκεν. *Qui mutuo dat, non tanquam amicus dedit.* Quod idem eſt ac ſi dixiſſet, *qui fœnore dat.* Nam qui pecuniam gratuitam mutuo daret, tamquam amicum daturum, nullum eſt dubium. Immo & magis amicum habet qui pecuniam gratuitam ei credit, quam qui depoſitum commendat. Quæ ſequuntur, id etiam magis arguunt: ἐπὶ τῶν μὲν ἡ δόσις, φυλακῆς καὶ ἀποδόσεως χάριν· τῶν δὲ καὶ ὠφελείας. Quæ in depoſito dantur, cuſtodienda traduntur, atque ut reddantur. Quæ in mutuo dantur, cõmodum dantis ſpectant. Ideo, inquit, minor indignatio ſubit, cum quidpiam amittimus dum quæſtum captamus, ut piſcatores, qui eſcam, quam hamis impoſuere, perdunt: ἧττον δὲ ἀγανακτοῦμεν ἀποβάλλοντες εἰ κέρδος θηρεύομεν, οἷον ἁλιεῖς τὰ δελέατα. Ergo & δάνειον ibi mutuum, id eſt, fœnus, & δανείζειν fœnerare. Nec aliter mutuum & δάνειον, quod inter contractus naturales, & juris gentium numeratur, interpretandum. Si aliter juriſconſulti intellexiſſent, nec de mutuo fœnebri inter naturales obligationes reponendo cogitaſſent, diſtinguendum hoc illis fuerat. Quod cum non fecerint, de utroque mutuo ſenſiſſe exiſtimandum eſt. Cum enim duo mutui genera ſupra dixerimus eſſe, unum quod in generis ſui nomine conſiſtit, & *mutuum* Latine vocatur, & Græce δάνειον; alterum, quod proprie *fœnus*, hoc ſecundum plerumque etiam *mutui* appellatione generaliori continetur. Certe & Græcis δάνειον ἔντοκον, & abſolute etiam δάνειον vocatur. Cum hoc ita ſit, cauſæ non eſt, ut mutuum gratuitum unum ſit de contractibus naturalibus, & fœnebre in earum numero obligationum lo-

cum habeat quas jus civile introduxit. Dicent, immo ita fieri debere, & rationem hanc esse, quod usuræ, quæ appellationem dant mutuo usurario sive fœnebri, & sine quibus non constat, minime præstentur nisi ex obligatione civili. Nam jure, quo Romani usi sunt, usuræ non debebantur, nisi in stipulationem essent deductæ. Atqui stipulatio inter obligationes non naturales, jure civili utpote introducta. Verbis enim, non re, nec facto, contrahitur. Ergo nec mutuum usurarium naturale, cujus contrahendi ratio non naturalis, sed per stipulationem fit, quæ civilis est juris. Hæc primum ratio apud Græcos & alias gentes, quibus stipulationes ignoratæ, parum valeret. Fœnus enim apud illos ex pactione tantum & per syngrapham contrahitur, ut & mutuum quod non est fœnebre. Ælianus de Indis, qui nec fœnore darent nec acciperent, lib. IV. Variarum: Ἰνδοὶ οὔτε δανείζουσιν, οὔτε ἴσασι δανείζεσθαι, διὸ οὔτε ποιοῦνται συγγραφὴν ἢ παρακαταθήκην. Diodorus lib. II: τοὺς μετὰ συγγραφῆς δανείσαντας ἐκώλυε διὰ τοῦ τόκου τὸ κεφάλαιον ποιεῖν πλεῖον ἢ διπλάσιον. Hesychius: συγγραφὴ, ἀσφάλεια, γραμματεῖον. Cautiones etiam exponit, cum supra docuerimus, cautionis vocabulum proprie datum chirographis. Sed nec minus de syngraphis Græcorum id aliquando usurpatum. Cicero pro domo sua: *Aut si tuus scriptor in illo incendio civitatis non syngraphas cum Byzantiis exulibus & cum legatis regiis faceret.* Paulo post eas syngraphas cautiones appellat: *Sed uno tempore cautiones fiebant pecuniarum.* Deinde ne inter Romanos quidem magni ponderis aut pretii est quod allegatur in iis casibus in quibus usuræ ex solo pacto debebantur, quales multos extitisse supra observabamus. Quod enim hic maxime considératione dignum, nummularii, qui artem fœnerandi ex professo exercebant, sive darent, sive acciperent pecuniam fœnore, citra stipulationem ad usuras præ-

 standas

standas aut obligabant, aut obligabantur. In illis autem casibus, in quibus stipulatio erat necessaria ad exigendas usuras, videamus quid stipulatio faceret. Eam proprie ad hoc introductam, supra docuimus, ut firmaret pacta, atque inde nominatam. Nam *stipulum* firmum, & *stipulari* firmare, veteri Romanorum sermone. Naturalem igitur obligationem, quæ re contraheretur, ut numeratione & pacto, stipulatio, quæ interveniebat, sive præcederet numerationem, sive sequeretur, firmabat quodammodo & ratam faciebat. Sic mixta quodammodo erat obligatio, partim naturaliter ex facto & numeratione, partim civiliter, hoc est, per stipulationem contracta. Ex posteriore tamen nexu, ut firmiore, hoc est, stipulatione, petebantur usuræ, ubi stipulatio intervenisset. Qua ratione ex naturali fiebat civilis obligatio. Hæ stipulationes non solum in usuris paciscendis locum habuere, sed etiam ipso pecuniæ gratuitæ mutuo. Quod tamen juris esse gentium, Jurisconsulti scribunt. Sic solutio, quæ vere facta fuerat, & per pecuniæ numerationem, stipulatione etiam, quæ juris erat civilis, firmabatur per acceptilationem. Acceptilatio enim verbis fiebat, & tollebat verborum obligationem. Jurisconsultus quippe ait, *acceptum ferri non posse, nisi quod verbis colligatum esset*, leg. VIII. D. de acceptilatione. Quod utrumque stipulatione fieri solitum, nemo juris paulo peritior ignorat. Hanc tamen acceptilationem idem Ulpianus ibidem Juris gentium esse pronuntiare non dubitat. Solutio ita facta per numerationem, interveniente acceptilatione, quæ per stipulationem fiebat, non magis est mixta & utriusque juris particeps quam obligatio pecuniæ sub usuris mutuo sumptæ, per numerationem contracta adjuncta stipulatione. Invicem enim hæc sibi respondent, numerationi ad dandum, numeratio ad solvendum: stipulationi ad obligādum, stipulatio ad liberandum,

hoc est, acceptilatio: cautioni denique, qua reddenda pecunia cavebatur, cautio, qua cavebatur reddita, hoc est, apocha chirographo vel syngraphæ. Stipulatio itaque ex jure civili addita pactis naturalibus firmandis, etsi jus immutaret obligationis, ut actio jam nasceretur ex posteriore nexu potius quam ex priore, non tamen penitus abolebat vim naturalis contractus qui re & facto consistebat. Ita enim plerumque usu veniebat, ut in contractu mutui cui stipulatio interjecta fuerat, quod ex stipulatu quia vitiosus erat, peti non poterat, ex numeratione peteretur, hoc est, ex naturali obligatione quam non extinxerat vitium stipulationis. Qua de re in superioribus. Nulla certe ratio potest evincere, ut mutuum sine usuris inter naturales obligationes suum locum tueatur, mutuum cum usuris, sive *fœnus*, ad civiles rejici ac relegari debeat. Hoc si obtineretur, id imputandum foret mercedi quæ exigitur pro usu pecuniæ mutuo datæ. Quæ causa mihi etiam idonea videretur, ut commodationem quidem inter naturales contractus & ex jure gentium introductos computaremus, locationem vero quia mercedem exigit pro rei locatæ usu, extra eum numerum ac censum poneremus. Atqui locationem & conductionem inter eos contractus nominant Jurisconsulti quos jus gentium introduxit, quæ sine mercede non constat. Ergo & mutuum quod in eodem numero recensent, tam de gratuito quam de usurario intelligendum. Cur usura porro, quæ merces est pecuniæ creditæ, atque, ut ita cum veteribus loquar, locatæ, præter naturam magis videri debeat, quam rei cujuslibet quæ similiter utenda detur, mercede constituta, id equidem videre me non posse fateor. Si hujus differentiæ causam in nummum rejiciunt qui non inventus sit, ut *esset terminus sed medium acquisitionis*, & proinde non debere esse mercem, sed pretium, sequitur inde, ut, si mutuum usu-

rarium

rarium pecuniæ admittere nolint, cogantur saltem usuras in aliis rebus, quæ pondere, numero, & mensura constant, præter nummum, ut sunt fruges aridæ & humidæ, admittendas confiteri. Quid enim contra possunt hiscere? Jurisconsulti *mutuum* cum nominant, non de pecunia tantum intelligunt, sed mutui dationem consistere ajunt in his rebus quæ pondere, numero, & mensura continentur, ut est leg. 11, D. de rebus creditis. Institutiones juris clarius id explicant, & expresse addunt, postquam docuerunt, mutui dationem in iis rebus consistere, quæ pondere, numero, ac mensura constant, *veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro.* Theophilus etiam disertius inter illa quę pondere constant, & mutuo dari possunt, hoc est, δανείζεται, refert χρυσὸν, ἄργυρον, μόλιβδον, καὶ σίδηρον, κηρὸν, πίσσαν, κασσίτερον. Alia multa possent etiam adjici, sevum, butyrum, caseum, & quæcunque adpendendo in hoc dantur ut accipientium fiant, quæque usu consumuntur. *Mensura,* οἷον ἔλαιον, οἶνος, σῖτος. Fructuum omne genus aridorum & liquidorum huc etiam adgregari debent. *Numero,* οἷον νοῦμμοι λεπτοί. Sunt etiam multa quæ adnumeratione mutua dari possunt, ut panes, ova, nuces, poma, aliaque ejusmodi non minus quam minuti nummi. Si hæc omnia mutuo dantur, præter pecuniam, fasque est, naturaliter & pro earum usu exigere accessionem, quæ usuræ vicem sit, ne pecuniæ mutuæ datio similiter naturalis habeatur, sola ratio nummi facit non ad hunc usum inventi & destinati. Bene est. Habemus jam quod voluimus, usuram nimirum in frugibus & quibuscunque aliis rebus, pondere, numero, & mensura consistentibus, licitam ac naturalem, excepta sola pecunia. Contra solam quippe pecuniam militat illa rationis tragula quæ injicitur de nummo, cujus hic usus præter naturam. Pro merce enim non debere exponi, sed pro

pretio mercium expendi. Hac ratione non usura tantum pro mutuæ pecuniæ usu tollitur, sed etiam ipsa prorsus mutui datio, qua pecunia datur citra usurarum exactionem. Si enim nummus ad hoc tantum inventus, ut vice pretii venditionibus & emptionibus inserviret, ut hic modo usus ejus naturalis habendus, si ad alias res, ut ad mutuum dandum, impendetur, præter naturam ejus fuerit. Quod si admittimus, ne frugum quidem, aut aliarum mercium rerumque, naturalis erit permutatio inter se, aut venditio. Quid enim? An ad hoc inventæ fruges, ut vendantur, aut cum alia re permutentur? Immo ut edantur. Solus hic earum naturæ cõsentiens usus, nempe esus. Vinum quoque, ut bibatur, repertum, non ut venum eat, aut permutetur alia merce. Idem de ceteris quæ esui sunt & potui. Nec de his, quæ amictui inventa fuere, aliter judicandum. Vestis tegendo homini primum facta, non ad permutationem aut venditionem ab inventore texta. Aristoteles in Politicis calcei duplicem usum statuit, naturalem propriumque, & non naturalem. Qui utitur calceo ad pedes tegendos, naturalem & οἰκεῖον usum ejus sequitur & capit. Qui alii vendit calceis indigenti, aut pro alia re permutat qua ipse opus habet, cum calceo utatur loco nummi, aut rei ad victum necessariæ, verum hujus usum ac naturæ convenientem pervertit. Οὐ γὰρ ἀλλαγῆς ἕνεκεν γέγονεν. Idque de aliis quibuscunque rebus dici posse affirmat; Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ περὶ τῶν ἄλλων κτημάτων. Secundum hæc nulla permutatio, nulla venditio & emptio, naturalis erit dicenda, sed nec mutui datio ulla, quæ tamen, ut cæteræ obligationes quæ naturales dicuntur, ex jure gentium introductæ censentur, quod idem esse cum naturali, paulo post asseremus. Si omnes hi contractus juris gentium sunt, & illa erunt sine quibus hæc esse non possunt. Venditio autem & emptio, locatio & conductio, sed & mutuatio pecu-

pecuniæ, sine nummo expediri & exerceri nequeunt. Ergo & nummi inventio ex jure gentium. Certe non ex jure civili. Nam ex consuetudine potius quam ex lege, unde νόμισμα dictum, ut infra adstruemus. Permutatio quidem prior venditione & emptione, non tamen ista minus à jure gentium quam illa. Sic omnes artes è rudibus principiis ad summum venere. Nec proinde initia earum magis naturalia putanda quam finis & perfectio. Per gradus enim ab infimis ad suprema ascenditur. Qui secundum gradum à primo ascendit, non minus naturam ducem sequutus est, quam qui primum cœpit ascendere. Ergo nec qui supremum attigit, rem minus naturæ consentaneam fecisse existimandus est, quam qui infimum institit, qui primus fuit. Immo facilior à primo ad ultimum progressus, quam à nullo ad primum, & proinde magis naturalis. Qui in viam jam se dedit, etsi parum processit, minore negotio, quod reliquum est, conficit, quam qui cogitat ac deliberat, an dare in viam se debeat, aut inire eam possit. Sic omnia per gradus & numeros inventa, eodem modo quo via carpitur in itinere faciendo. Inde illud poëtæ: *Sunt alii quos ipse via sibi repperit usus.* Esse nimirum alios modos quos usus via sibi repperit, hoc est, τῇ ὁδῷ προϊών. Quæ perperam sollicitavit vir magnus in prolegomenis ad Manilium, & vellet frustra sic legi: *Sunt alia quas ipse vias.* Et putem magis iniquum, qui neget à poëta scriptum sicut vulgo excusum est. Invento nummo nova ratio contrahendi nata est, quæ proprie venditio & emptio appellata, à prisca illa rerum permutatione diversa, non minus tamen naturalis. Nisi quis credat, magis esse naturale homini aquam bibere quam vinum, aut alias facticias potiones, quibus vinum imitari didicerunt apud quos natura vites nasci non patitur. Naturale est homini edere & bibere. Quodcunque vero esui & potui usurpaverit, sive panis

sit,

sit, ut postea, sive glans, ut olim, sive aqua ex priore usu, sive vinum ex posteriore inventione, æque naturaliter hæc omnia bibet & comedet. Qui glandes enim esitarunt, βαλανήφαγοι homines, non magis naturaliter edebant quam qui frugibus inventis, panem ex his factum esu consumere cœperunt, etsi minus naturalem quam glandes erant. Hoc enim hominis naturæ consentaneum, multa invenire, ac non tantum sponte natis uti, quæ magis naturalia videntur, sed etiam inventis, & æque quidem naturaliter. Ante nummi signati usum & venditio si forte & emptio in usu non fuit, ita nec mutui dationem, nec usurariam rationem in nummis & pecunia numerata usitatam constat. At fuit in auro, argento, ære rudi, & ferro, item in fructibus aridis, liquidis, & quæcunque alia pondere, numero, mensura constant, in quibus consistit mutuum. Post nummum inventum ita nummi aurei, argentei, ærei cœpit esse mutuatio, ut antea aurum, argentum & æs rude mutuo solebant dari. Quarum rerũ mutui datio ita naturalis & à jure gentium profecta censeri meretur, ut olim illarum quas mutuo tum dari moris erat. Qui argentum & æs rude antiquitus dabat mutuo, ut is, qui accipiẽbat, ea in rem suam & usum converteret, & in permutationibus, quomodo vellet, usurparet, non aliter dedisse illa putandus est quam qui postea nummos ex ære & argento signatos ad usũ simile dedit mutuos, ut in res, quascunq; vellet, emendas eos impenderet. Ut enim venditio & emptio successit permutationi rerum, ita mutuatio æris & argenti signati subrogata est in locum mutuationis æris & argenti rudis. Nec minus hæc quam illa naturalis, & ex jure gentium instituta, quamvis hujus quam illius inventio posterior. Sed illa ex rudi, hæc ex politiore & perfectiore natura. Et prout gentes erudiri magis ac poliri cœperunt, ita etiam jura magis perfecta, legesque magis absolutas condi-

condiderunt. Nimis inique de natura humana sentit, qui saniora judicat ac sinceriora, quæ magis rudia & indigesta, tanquam magis naturæ ipsi consentanea. Sed hæc infra pluribus. Nunc de omni in genere cum usuris mutuo videndum, an contra naturam sit, id est, contra jus naturale, vel, ut clarius dicamus, an sit humanæ societati cõtrarium, qua societate omnium hominum inter se jus illud naturale maxime consistit. Hoc ut planius pleniusque explicetur, de jure naturali differendum, quousque pateat, utrum differat, an idem sit cum jure gentium. Nisi enim hæc enucleatius exposita fuerint, difficile erit, scire & judicare de quæstione proposita, quomodo sit definienda. Jus naturale Jurisconsulti nostri dici volunt, *quod natura omnia animalia docuit*, & jus istud non humani *generis proprium esse, sed omnium animalium, quæ in cœlo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur*. Nimis profecto hæc laxa, nimisque late patens juris naturalis definitio, quæ omnia etiam rationis expertia animalia comprehendat. Falsa etiam deprehendetur attentius consideranti. Ubi enim ratio non est, ibi jus esse non potest. Quomodo igitur eodem jure cum homine comprehendi possunt quæ rationem non habent? Præterea societas esse debet inter eos quos idem jus complectitur. At quæ societas inter hominem & brutum animal? Si idem jus commune foret hominum generi & animalibus ratione carentibus, talem communionem societatemq; inter hæc & illos statui oporteret, ut offendi non posset quin illi etiam juri detraheretur. Et hac potissimum ratione usi sunt illi philosophi qui animalibus abstinendum homini sanxerunt, quia μετεμψύχωσιν crediderunt, ac proinde, cognationem hominibus cum brutis esse existimantes, non tantum occidi ea vetuerunt, sed etiam quocunque modo offendi. Metuendum quippe erat, ne in porco aut bove avum aut atavum aliquis necaret

caret & comederet. Jus profecto inter eos qui una societate continentur, nisi æquale sit, nullum est. Quæ vero æqualitas juris ubi unus imperat, alter sub imperio est? Deus in prima creatione omnia animalia homini subjecit, quæ in cælo, quæ in terra, quæ in mari nata sunt. Quin & statim, ut è paradiso terrestri ejectus est protoplastus, pecudes, quibus vesceretur, mactasse, verisimile est. Nam & Abel oblationem Deo fecisse dicitur de primogenitis pecudum suarum & de earum adipe. Quæ occidere impune homini licet, quæque eidem, ut eis vescatur, data sunt, cum illis societatem colere, & æquo jure vivere debere, quis dixerit, nisi & ipse ratione cassus? Injuriam non sentit animal ab homine; ergo nec juris cum illo communis capax, quia nec injuriæ. Leg. 1. D. Si quadrupes: *Nec enim potest animal injuriam fecisse quod sensu caret.* Ideo pauperiem facere dicitur, non injuriam, quia pauperies est damnum sine injuria facientis datum. Si non facit injuriam animal, nec ei fieri potest. Melius igitur & rectius jus naturale restringatur ad omnes omnino homines ratione utentes, ut non omnibus animalibus, sed solis hominibus, inter se commune sit. Quod *jus gentium* iidem Jurisconsulti appellant, quo gentes humanæ, id est, genus humanum, utatur. Theophilus ἐθνικὸν νόμιμον vocat, & definit, τὸ κατὰ πάντων ἀνθρώπων, ἤγουν λελογισμένως βιούντων ἐπικλεινόμενον. *Quod naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peræque custodiri vocarique jus gentium, quasi quo jure omnes gentes utantur*, scribit Juris Institutionum compilator lib. 1, cap. 1. *Commune jus* ibidem vocatur, quia omnibus gentibus commune est: *Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utitur.* Quæ verba Theophilus de jure gentium, id est, naturali interpretatur, his Græcis, quæ sic ex veteri codice scribenda

Q sunt:

ſunt: Ἅπας οὖν δῆμος ἢ ἐγγράφοις κέχρηται νόμοις ἢ ἀγράφοις, καὶ τῇ μὲν ἰδίοις, τουτέστι, πολιτικοῖς, τῇ δὲ κοινοῖς, τουτέστι, ἰουρεγεντίοις, τουτέστι, νομίμοις ἐθνικοῖς ἤτοι φυσικοῖς. Alio tamen loco paulo ante jus gentium per abuſionem etiam naturale appellari dicit: ἢ γὰρ ἐθνικοὺς τίθησιν, οὓς καὶ φυσικοὺς καταχρηστικῶς ἀποκαλοῦμεν, ἢ πολιτικούς, καὶ ἢ ἐγγράφους, ἢ ἀγράφους. Ego vero vel maxime proprie ſic vocari judico. Ut in iiſdem Iuſtitutis lib. II, cap. I. ubi dicitur, res venditas & traditas non aliter emptori acquiri, quam, ſi aut pretium ſolverit venditori, vel alio modo ei ſatisfecerit: additurque, *id, quamquam caveatur ex lege duodecim tabularum, tamen recte dici, & jure gentium, id eſt, jure naturali id effici.* Sed & alibi paſſim in Digeſtorum libris *jus gentium* cum naturali confunditur, & naturale intelligitur quod humani tantum generis proprium eſt, non etiam animalium. Quæcunque enim jure gentium introducta fuere, jure quoque naturali cenſeri, & naturalia eſſe, Juriſconſulti tradunt, idque jus gentium cum humano genere proditum affirmant. Communia certe multa hominum generi cum animalibus natura eſſe voluit, ut illa ſunt quæ Juriſconſultus ibidem notat, maris ac fœminæ conjunctio, liberorum procreatio, educatio, & alia nonnulla, quæ tanti non ſunt, ut, quando præcipua ſui parte ab illis homo diſjungitur, id eſt, ratione, propter illa cum his conjungi debeat ſub eodem jure quæ eam non habent. Ratio eſt, eaque homini naturalis, quæ unum idemque jus inter omnes homines conſtituit, eoſque una ſocietate inter ſe continet, à qua beſtiæ excluduntur, quæ juris iſtius peritia cenſeri non poſſunt, quia ratione carent, qua jus iſtud conſtat. Vis enim eſt naturæ, non jus, qua animantes cæteræ communia quædam habent cum homine. Hæc cum eadem homo facit, rationem in conſilium adhibet, quam veluti ducem lucemq; ſequitur, cum beſtiæ in iiſdem agen-

dis

dis solo instinctu naturæ, & cæco impetu, sine judicio ac ratione, ducantur. Quod videre est in maris ac fœminæ copulatione, quæ utrique est communis. Matrimonium ex ea homines fecerunt, quæ non est simplex copulatio, sed individuum duorum una vivendi, una habitandi, natosque liberos una educandi, consortium usque ad mortem alterius. At bestiæ certo anni tempore, cum calor ossibus rediit, vi veneris incitatæ, prout casus fœminam mari objecit, coëunt. Mas deinde discedit, fœmina seorsim parit, & sola prolis alendæ curam gerit. Quinimmo & in multis mas interdum catulis natis insidiatur, eosque nactus devorat. Qui mos est felibus, & onagris, & aliis. Anno sequente non idem mas ad eamdem fœminam redit, sed casus iterum eos conjungit. Atqui hæc in quadrupedibus præcipue, quorum natura ad humanam magis accedit. Sic ergo in plerisque, quæ natura homini & animali communia reddidit, homo, ratione utens, quæ ipsi soli propria est, ea naturæ suæ, id est, rationali, convenientiora ut sint, efficit, & ad societatem cum aliis hominibus colendam, cujus solus præter cæteras animantes capax est, accommodatiora. Statuamus igitur ex his, naturale jus non aliud proprie dici posse, quam id quod hominum ratione utentium proprium est, & solis hominibus inter se commune, ad tuendam humanam utpote societatem & conservandam comparatum. Hæc enim iniri aut conservari non potest sine ratione, jure, & justicia. Et naturale quidem dicitur quod naturæ hominis conveniat, vel potius quod naturæ rationalis vi hominum mentibus insitum sit atque ingeneratum. Inde est *religio, pietas, vindicatio, observantia, veritas.* ut ait Cicero de Inventione. His adde virtutes morales. His adde & quæcunque humanæ societatis causa excogitata pleræque gentes communi consensu receperunt. Unde & *jus gentium* etiam ap-

 pellatum

pellatum est. Hujus juris τὸ λογικὸν in homine principium & fundamentum censendum est, quo uno cum ab animalium natura discernatur, non possunt ea hujus juris, ut loquitur Jurisconsultus, peritia censeri. Egregie Satyricus juris hujus naturalis originem & progressum descripsit, Satyr. xv. ubi *imperium naturæ* vocat vim illam innatam humanæ menti qua istud jus proditum & inventum.

Naturæ imperio gemimus, cum funus adultæ
Virginis occurrit. Quis enim bonus & face dignus
Arcana, qualem Cereris vult esse sacerdos,
Vlla aliena sibi credit mala?

Multis deinde enumerat, quibus in rebus jus illud situm sit, quod ratio naturalis inter omnes constituit, & unde nobis influxerit.

—separat hoc nos
A grege mutorum, atque ideo venerabile soli
Sortiti ingenium, capiendisque artibus apti,
Sensum à cælesti demissum traximus arce,
Cujus egent prona & terram spectantia. Mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas; nobis animũ quoq;. mutuus ut nos
Adfectus petere auxilium & præstare juberet.
Dispersos trahere in populum, migrare vetusto
De nemore, & proavis habitatas linquere silvas.
Ædificare domos, laribus conjungere nostris
Tectum aliud, tutos vicino limite somnos
Vt collata daret fiducia. protegere armis
Lapsum, aut ingenti nutantem vulnere civem.
Communi dare signa tuba, defendier iisdem
Turribus, atque una portarum clave teneri.

Non poterat luculentior & plenior veriorque istius juris gentium, quod & naturale, descriptio ac definitio institui, cujus fontem & originem assignat, ingenium hominis, sive sensum cælo demissum, atque animum, quo carent animalia in terram prona. Qui-

bus

bus omnibus νοῦν καὶ λόγον humanum designavit, quem & θεῖον λόγον similiter Epicharmus indigetat, quia humana ratio à divina profluxit; qui & distinguit simplicem illam ratiocinationẽ qua homines utuntur circa victum & res ad vitam necessarias comparandas, quæ & ipsi cum bestiis est communis; & λογισμὸν, & λόγον simpliciter appellat. At rationem illam, qua artes omnes invenit, resque alias quibus jus illud naturale constat quod hominis proprium est, θεῖον λόγον vocat:

Ἐστὶν ἀνθρώπῳ λογισμὸς, ἐστὶ καὶ θεῖος λόγος.
Ὁ λόγος ἀνθρώπῳ πέφυκε περὶ βίον καὶ τὰς τροφάς.

Ita enim recte hunc versum emendavit summus vir & nunquam satis laudatus Hugo Grotius, Suecicæ Coronæ nunc ad Regem Christianissimum Legatus. Sequentem sic emendatiorem legi posse putamus:

Περί γε τὰς τέχνας ἅπασ(ι συνέπεται) θεῖος λόγος,
Ἐκδιδάσκων αἰὲν αὐτοὺς ὅτι ποιεῖν δεῖ ξυμφέρον.
Οὐ γὰρ ἄνθρωπος τέχναν εὗρ', ὁ δὲ θεὸς ταύταν φέρει,
Ὁ δέ γε τἀνθρώπῳ λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ θείου λόγου.

Quæ verba Epicharmi in animo vel ante oculos Juvenalem habuisse, certum est, cum illa scriberet de ingenio humano, sensuque & animo cælitus delapso percipiendis artibus idoneo, quo bruta carent animalia. Nam & hæc quamdam videntur habere rationem, qua fugiunt naturaliter sibi nocitura, & sequuntur quæ profutura judicant, sed illius divinæ, quæ artes per hominem excogitavit ac prodidit, prorsus sunt expertia. Atque hæc proprie ratio dicenda, ut Græcis λόγος, qua separatur τὸ λογικὸν ἀπὸ τοῦ ἀλόγου, homo ab animali bruto. Hujus λόγου duæ sunt partes, ὁ ἐνδιάθετος, καὶ ὁ προφορικός. Cogitatur ille tantum, & mente concipitur: iste vero voce enuntiatur, & exprimitur. Sermo est, & oratio. Et miror, doctissimum Jurisconsultorum sui ævi Cujacium notasse ad juris Institutiones, lib. 1, cap. 11, Jus ἐνδιάθετον & rationem ἐνδιάθετον hominibus cum brutis communem

 esse,

esse, προφορικὸν hominum proprium. Atqui non differt hic λόγος ab illo qui ἐνδιάθετος dicitur, nisi sola expressione & enuntiatione. Si quis, quod in animo habuit, loquendo efferat, id proferre plane intelligitur; atque is προφορικὸς λόγος, ἀπὸ τῆς προφορᾶς, quæ est pronuntiatio. Glossæ veteres: *Pronuntiatio*, προφορὰ, ὑπόκρισις. Si quid in mente ipse ratiocinatur ac meditatur, non etiam proloquatur, ad ἐνδιάθετον λόγον pertinet. Et hac maxime parte nos λογικοὺς censeri, philosophi asserunt. Nam & qui muti nati sunt, aut vocis usum aliquo casu, aut morbo, aut vi, ut quibus lingua abscissa est, nihilo secius rationales ducendi, quamvis solo ἐνδιαθέτῳ λόγῳ utantur, nec προφορικὸν habeant. Qui quod animo prius concepit antequam diceret, deinde & sermone extulit, in eo qui fuit ἐνδιάθετος λόγος, factus est προφορικός. At si discerneretur alia re προφορικὸς ab ἐνδιαθέτῳ quam enunciatione, προφορικὸς, quem facit hominum proprium, etiam brutis communis foret. Psittaci enim, & picæ, & corvi, cornicesque, atque etiam sturni, προφορικὸν quoque λόγον habere essent dicendi, quia verba humano more pronuntiant ubi imitari didicerunt. Non est autem προφορικὸς λόγος quod loquuntur, quoniam non præcessit in eorum cogitatione formatus ὁ ἐνδιάθετος, qui vim dat ac sensum τοῦ προφορικοῦ. Alias omnes sine mente soni etiam προφορικοὶ vocari possent. Quod est absurdum. In mente fit ἐνδιάθετος: ex ἐνδιαθέτῳ deinde prodit ac nascitur per vocis ministerium ὁ προφορικός. Cum προφορικοῦ igitur careant animalia, omnino etiam τοῦ ἐνδιαθέτου, quod illis cum homine commune assignat Cujacius, privari ea necesse est. Et cum jus nullum extare possit quod non ab ἐνδιαθέτῳ & προφορικοῦ λόγῳ, qui hominum proprius est, conditum sit atque fundatum, frustra jus naturale alibi quam in solius hominis natura quærunt, aut aliunde denominatum

natum volunt. Falsa est proinde definitio jurisconsultorum veterum, qui *jus naturale* id esse statuunt, *quod natura omnia animalia docuit*. Sed nec ipsi sibi constant. Nam jus naturale alibi cum jure gentium confundunt, ut ante docuimus, alibi separant. Jure naturali omnes homines æquales esse dicuntur, lege XXXII, D. de Regulis Juris. Libertas ergo æqualis inter omnes, juris est naturalis. Ac servitutem juri gentium passim adscribunt, ut & manumissionem. Nec necesse, leges notare quibus id asseritur, quæ satis notæ sunt. Non minus itaque in hoc casu jus naturale contrarium est juri gentium, quam libertas est servituti. Non primario tamen servitus à jure gentium introducta dici potest, sed secundario. Quatenus enim bella ex illo jure quoque manasse creduntur, eatenus & servitus instituta. Quos in bello captos jus esset occidere, jus fuit & servare, vel ut ei, qui cepisset, servirent; vel ut eos, cui vellet, tanquam rem cujus dominus esset factus, venderet. Quod inde etiam primum institutum est, ex quo rerum dominia eodem jure distincta sunt. Nam cum omnia omnium erant communia jure naturali, non poterat quisquam alterius esse servus, ut proprius, cum nemo quicquam proprium habuit. Ex venditione & emptione, quam cum aliis contractibus jus gentium invexit, aliud etiam genus servitutis natum, eorum, qui, cum liberi essent, propria voluntate se ob pretium participandum venderent. Jure tamen civili hanc servitutis speciem & hoc servorum genus fieri vult auctor Institutorum Juris, lib. I, cap. III. Sed, nec ante venditionis usum bello capta mancipia emi, moris fuit. At permutabantur, inquies, cum aliis mercibus. Ne hoc quidem, cum omnia essent communia. Nam & illa permutatio locum habere cœpit post distincta rerum dominia. Bella porro introducta esse ex jure gentium, dicit Hermogenianus, leg. V, D. de Justitia & jure.

jure. Quomodo hoc conveniet cum illa juris gentium definitione, quæ docet, humanæ societatis tuendæ causa id constitutum? Quid enim magis contrarium humanæ societati quam bellum? Nec enim hac in parte jus naturale pugnat cum jure gentium, sed plane jus gentium cum jure gentium. Nam Florentius, leg. III, D. de justitia, dicit, *cum inter nos cognationem quamdam natura constituerit, consequens esse, hominem homini insidiari nefas esse.* Quod ad jus gentium referendum, de quo præcessit: quod etiam naturale est, si solam hominis naturam, quatenus est rationalis, eo comprehendi intelligamus. Qui cognationem illam offendit, etiam societatem humanam destruit, quæ jure illo continetur. Hinc, ut paulo ante diximus, ii philosophi, qui hanc cognationem hominis etiam ad animalia extenderunt, propter *μετεμψύχωσιν*, quam adstruebant, animalibus etiam abstinendum pronuntiarunt, ne porcum aut bovem vel ovem mactantes animæ hominis in ejusmodi animantis corpus transfusæ cædem inferrent. At in Institutis juris, lib. I, cap. II, quod bella ex jure gentium orta sint, & captivitates inde sequutæ, & servitutes, juri naturali eo nomine derogari, legimus, quia *jure naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur.* Jure ergo naturali ut captivitates & servitutes incognitæ, ita & bella ignorata. Hac etiam in parte jus naturale juri gentium oppositum est. Atqui jus naturale ut distinguatur à jure gentium, non aliud agnoscunt quam quod ipsa etiam animalia bruta complectatur. *Ius* enim *gentium esse quo gentes humanæ utantur, quod à naturali recedere facile intelligere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solus hominibus inter se commune sit*, Lex II docet, D. de Justitia & Jure. Si animalia exemeris ex hac generali juris naturalis definitione, & solas humanas gentes in ea reliqueris, manebit nimirum illud jus gentium, quod

solis

ſolis hominibus inter ſe commune eſt, quod erit & ipſorum hominum naturale, ſed non tam late patens quam cum etiam animalium adjectam naturam una involvit. Nam & ſua hominibus, ut puto, natura eſt. Quod ad bella autem attinet, quæ ex jure gentium orta perhibentur, cur non ea ex hominum naturali jure introducta poſſumus dicere? Cur hoc nomine jus naturale, quod & beſtias comprehendit, à jure gentium, quod ſolos homines complectitur, diverſum eſſe ſancimus? An animalia muta in unam definitionem juris naturalis cum hominibus comprehenſa, in cauſa ſunt, ut bella hominibus prorſum incognita fuiſſe videantur? An in eamdem cum animalibus vitam homines redacti non belligerarunt, & ubi ratione ſua uti cœperunt, & extra brutorum cenſum poni, bella inter ſe ſumpſerunt? Hoc profecto eſt ridiculum, ut jusgentium, quod ſolorum hominum eſt proprium ac naturale, bella introduxerit, naturale illud, quod omnibus animalibus cum homine eſt commune, bella non cognoverit. Fuit tempus, inquiunt, cum homines, diſperſi per agros, & in antris ac ſpeluncis incolentes, ritu ferarum vitam exigerent. An tunc bella neſcierunt homines? Immo, ſi pecudum ritu tum vixerunt, haud minus inter ſe quam pecudes certaſſe ac pugnaſſe veriſimile eſt. Ut enim porci pro pabulo ipſis in commune appoſito ſe roſtris impetunt; & equi, una hordeum aut avenam, quomodo nunc mos eſt, aut fœnum comedentes, morſibus ſe plerumque laceſſunt & calcibus; ut tauri denique inter ſe pro juvenca in communi paſcuo frequenter cornibus decertant, & arietes pro ovicula, hirci pro capra: ita & homines tum temporis, ferino ritu vitam degentes, & pro fœminis inter ſe depugnarunt ſaxis & rudibus præuſtis, & pro glande quam ex arbore alter præ altero excutere ſatageret. Unus cum uno, quod duellum eſt, ſæpe congreſſus eſt, ut & be-

stiæ solent. Aliquando & plures cum pluribus, quod magis homini proprium est, conflixere. quod prælium est. Nam natura homo ἀγελαστικὸν est. Inde & familiæ cum familiis certamen habuerunt. Quantumlibet sane velis, olim homines eodem more cum bestiis vixisse, & proinde eodem jure cum his debere comprehendi, non sine bello fuisse, vel à sua prima creatione, credendum est. Ut enim λογικὸν habet proprium quo ab animalibus discernitur, ita τὸ θυμικὸν cum bestiis illi est commune. Unde iram, rixas, jurgia, prælia, vel eo tempore inter homines magis percrebuisse probabile est quo minus ratione sua utebatur, in illis nimirum primordiis in quibus minimum à bestiis differebant. Quod luculenter ostendit disertissimus ille Romuli nepotum, in ea pro Sextio. *Quis ignorat*, inquit, *ita naturam tulisse, ut quodam tempore homines, nondum neque naturali, neque civili jure descripto fusi per agros ac dispersi vagarentur, tantumque haberent quantum manu ac viribus per cædem ac vulnera aut eripere aut retinere potuissent? Qui igitur primi virtute & justitia præstanti extiterunt, ii, perspecto genere humanæ docilitatis atque ingenii, dissipatos unum in locum congregarunt, eosque ex feritate illa ad justitiam atque mansuetudinem traduxerunt.* In his verbis summopere notandum est, jus naturale ab eo nominari, quod jus est proprie gentium, nec minus proprie jus naturale dici queat, quo homines, ad justiciam ac mansuetudinem traducti, urbes condere, domos ædificare, & sub juris legumque imperio vivere cœperunt. Antea enim, cum vitam feris similem colerent, ut ratione tum sua non utebantur, ita jus nullum agnoscebant, cum potius vi & instinctu quodam naturæ, ut belluæ, quam jure aut more humano, ævum traducerent. Tunc igitur nullum jus naturale inter homines fuit, nisi valde improprie. Multo minus fuerit, si & bestias inigas & conclu-

concludas in eamdem juris naturalis definitionem. De quo tamen jure non jure, capiendum est quod Isidorus refert lib. v Originum, & ab eo transtulit in compilationem Juris Canonici Gratianus, ubi *jus naturale* ait *esse commune omnium nationum, eo quod ubique instinctu naturæ, non constitutione aliqua habeatur, ut viri & fœminæ conjunctio, liberorum susceptio & educatio, cõmunis omnium possessio, & omnium una libertas, acquisitio eorum quæ cœlo, terra, marique capiuntur.* Hæc omnia referenda sunt ad illam juris speciem, sive umbram, sive vim potius naturæ, quam primi homines usurpasse creduntur, cum adhuc feri essent, nec multo aliter quam feræ viverent, antequam jus illud naturale, quod homini proprium est, repertum foret. Quod autem ibidem subjicit idem Isidorus inter exempla juris illius naturalis: *Item depositæ rei vel commodatæ pecuniæ restitutio, & violentiæ per vim repulsio:* hæc pertinent ad jus naturale gentium, à quo animalium communitas excludi debet. Atque ut hæc duo juris genera confunduntur etiam apud ipsos Jurisconsultos, qui uno eodemque nomine utrumque vocitant *jus naturale*, ideo, quæ juris gentium propria essent, transtulit & ad illud generalius, quo etiam animalium naturam comprehendi juris prudẽtes docent. Quomodo enim depositum aut mutuum sive pecuniæ commodatum in illa juris notione naturalis locum habère possunt, quo cõmunis omnium bonorum possessio inducitur? Quod ad violentiæ per vim repulsionem attinet, eam quoque juris gentium esse, sive naturalis hominum juris, testatur Florentinus leg. III, D. de justicia & jure, quæ ad jus gentium revocat, *ut vim atque injuriam propulsemus. Nam jure hoc evenire, ut, quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, jure fecisse existimetur.* Inde fortasse intelligendum est, quod scribunt alii Jurisconsulti, bella ex jure gentium originem sumpsisse.

Cum

Cum enim jus fasque sit, eos, qui per vim nostra nobis ereptum veniunt, vi quoque repellere, qui, cum armis bellum inferunt, ut nostra rapiant, possumus & bello, quæ jam rapta erunt, vindicare, aut, ne rapiantur, omnibus viribus prohibere. Si vim illatam ab uno quolibet, unicuique licet vi repellere, idem licebit & pluribus, si à pluribus manu juncta lacessantur, ut civitas si à civitate provocetur, aut gens à gente. Unde proprie bella conflantur, si gens in gentem insurgat, & à provocante lacessita se defendere conetur. Quæ lex adeo justa est, ut *natum nobiscum, non scriptum*, Cicero pro Milone dicat, & *nos eam non didicisse, sed ab ipsa natura hausisse*. Et ubique ille *jus naturale* vocat, quod aliis *jus gentium* appellatur. De hoc jure Juvenalis capiendus in illis versibus quos supra citavimus, cum dicit, migrasse priscos mortales de nemoribus ac silvis, & urbibus condendis animum adjunxisse, ut se munirent adversus arma inferentes, & collata fiducia somnos magis securos unam incolentibus civitatem præberet:

— mutuus ut nos
Adfectus petere auxilium & præstare juberet,
Dispersos trahere in populum, migrare vetusto
De nemore, & proavis habitatas linquere silvas:
Ædificare domos, laribus conjungere nostris
Tectum aliud, tutos vicino à limite somnos
Vt collata daret fiducia: protegere armis
Lapsum, aut ingenti nutantem vulnere civem:
Communi dare signa tuba, defendier iisdem
Turribus, atque una portarum clave tueri.

Antequam homines, belluino ritu viventes, ex agris & silvis ac montibus, in quibus dispersi, ferarum more, degebant, in unum conducerentur, atque intra urbium claustra compellerentur, imbecilliores, si qui erant, à valentioribus impune diripiebantur. Nec bellum hoc erat, ubi aliis perire erat necesse, cum

alii vellent perdere. Inique quippe hæc admodum comparata concertatio, ut ait Comicus, ubi unus verberat, alter vapulat tantum. Ceterum, ubi muratas ac situ & opere munitas subire civitates cœperunt, tum, ut securius dormire, ita facilius vim à vicinis arcere potuerunt. Hinc bella orta. Cum enim satis præsidii unicuique civitati fuit ad civitatis alterius arma armis repellenda, æquatis utrimque viribus; cum illi instarent, si non cederent instantibus, sic bellum factum, quod antiqui dixerunt *duellum*, à duorum certamine. Nam nisi sit qui resistat impugnanti, non duellum neque bellum est, sed injuria, quam alius infert, alius patitur. Pisces qui reti capit, aut feras indagine, aut aves panthera, non bellum cum avibus aut feris, aut piscibus gerere dicitur. Sic patebant olim primi homines valentiorum rapinæ ac prædæ, priusquam resistendi vias invenissent, & belli ex æquo gerendi artem. Hæc quidem vera sunt, non tamen satis scio, an hoc voluerint veteres illi Jurisconsulti, qui bellorum originem adscribunt juri gentium, quo soli homines continentur, & ab jure naturali abjudicant, quod etiam animalibus commune faciunt. Immo non eos id sensisse censeo. An igitur, ut matrimonium à jure gentium factum, quod simplex erat conjunctio maris & fœminæ jure naturali, ita bello, quod jure naturali simplex & rude fuit, formam additam per jus gentium dicemus, per fœciales nempe indicendo, & alias cerimonias adjiciendo, ut justius videretur? Ne hoc quidem opinari licet. Sic enim ex jure naturali bella originem sumpsisse dixissent, ut matrimonium, quod formam accepit à jure gentili, ortum tamen habere à jure naturali affirmant, quia maris & fœminæ conjunctio inde oritur. Hinc Justinianus in Institutis lib.1, cap.11: *Hinc*, ex jure nempe naturali, *descendit maris atque fœminæ conjunctio, quam nos matrimonium appellamus.* Utriusque juris

juris hoc modo particeps matrimonium. Ortus & materia à jure naturali, forma & ceremoniæ à jure gentium, quæ accessiones sunt ad jus naturale, non innovationes ejusdem. At bella plane introducta esse à jure gentium asserunt, & orta. Instituta lib. I, cap. II: *Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam usu exigente & humanis necessitatibus gentes humanæ quædam sibi constituerunt. Bella enim orta sunt, & captivitates sequutæ, & servitutes, quæ sunt juri naturali contrariæ.* Sed & manumissiones, ut & servitutes à jure gentium originem sumpsisse, dicit Ulpianus leg. IV, D. de Justicia & Jure. Atqui servitutes non nisi ex bello. Ergo & bellum, quod est causa efficiens servitutum, à jure gentium originem sumpsit. Quid igitur illi sequuti sunt, ut bella à jure gentium deducerent? Jure naturali omnes nasci liberos fatentur, & æqualem natura omnium hominum esse libertatem. Quæ causa ergo pro liberis servos efficit, non naturali juri imputari debuit, sed juri gentium. Non eadem quippe causa, nec ab eodem jure descendens, nasci homines omnes liberos facit, & quosdam ex his servos reddit. Eadem plane ratione adducti, & communem omnium rerum & indivisam possessionem juri naturali assignant, & dominia rerum distincta juri gentium. Antequam enim dominia distincta forent, ut nulli fuere privati domini, ita nulli servi. Hæc enim sunt relata. Et servi quoque inter res, quæ dominio privato subjiciuntur. Nulla porro alia causa, ut alii aliorum potestati ac dominio subderentur, alii aliis tanquam servis imperarent, efficere potis fuit, præter bellum, quo qui superior evaserat, victos captosque sibi subjectum ibat. Ubi omnia vero communia essent inter omnes, quid opus bello? Cessante itaque contentionum ac bellorum causa inter homines, ne bella quidem fuisse tum volunt. Causa non erat illo in tempore, quo quis potentior

alio aut ditior esse contenderet, pluresque res possidere, aut latiores agros tenere cuperet. Non igitur propter hæc pugnabant. Nihil ergo erat propter quod pugnare deberent, cum omnia omnibus tellus in commune ferret, & sumeret quisque quantum opus haberet, nec plus affectaret. Hoc illi cogitarunt, & propterea eidem juri, cui & servitutes captivitatesque adtribuerunt & dominiorum distinctionem, bellorum etiam originem imputandam crediderunt. Etenim qui primi res communes proprias sibi facere conati sunt, ab invitis & per vim id extorquere debuerunt. Vincendi & domandi bello fuere qui id se passuros negabant. Hinc victi etiam ipsi concessere in dominium ac ditionem victorum. Et hæc prima dominia fuisse crediderim, per vim ac victoriam homini quæsita, hominum nempe ipsorum. Ex homine quippe opera non minus homini utilis ac necessaria, quam equi aut jumenti, immo etiam magis. Animalia ipsa, quorum usus hominibus, cicuria præcipue, aut minus fera, primi erant occupantis. Homines ut servirent, partim bello subigendi fuere qui ferociores essent naturæ, partim sponte ad hoc se dediderunt qui ingenio & natura mitiores & cicuriores. Nam quidam homines ita nati ut parere potius debeant quam imperare. Adversus hos æque justum ac naturale esse bellum, si recusent imperium, ut adversus feras quas venatores persequuntur, Aristoteles in Politicis dicit. Inde & bellum inter eos dominii adquirendi modos recenset qui naturales sunt, haud secus ac venandi artem. Θηρευτικὴν enim partem facit τῆς πολεμικῆς. Cujus tamen sententiæ non accedo, & contra eam infra pluribus disputabimus. Ejus tamen hæc verba sunt è lib. I Politicῶn, cap. VIII. διὸ καὶ ἡ πολεμικὴ φύσει κτητική πως ἔσται. ἡ γὰρ θηρευτικὴ μέρος αὐτῆς, ᾗ δεῖ χρῆσθαι πρός τε τὰ θηρία, καὶ τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πεφυκότες ἄρχεσθαι μὴ θέλουσιν ὡς φύσει δίκαιον τοῦτον ὄντα τὸν πόλεμον.

λεμῶν. Adeo autem naturale bellum homini videri potest, ut causis illis remotis propter quas bellum ab hominibus geri Jurisconsulti credunt, inter nudos adhuc & quales primi ævi homines ab auctoribus describũtur, bella quotidie agitari acerrima novus orbis nobis detectus aperiat. Ibi insulæ multæ sunt, quarum incolæ cum vicinis solo hostili animo gratuita exercent odia, usque ad internecionem alterius partis, & plerumque ambarum, eruptura. Nihil possident, & nudi agunt, nihilque ex victoria quo fiant locupletiores, sed tantum vindictam quærunt. Quo cumulatior sit, non captos bello hostes servant, ut sibi serviant, sed ut saginatos in ventrem ingerant. Et ridicula sane Jurisconsultorum etymologatio *servorum*, quia servarentur bello capti, ut servirent. Isti servant, ut mactent. Ita bello captos multos ex Phrygibus Achilles servavit, ut ad tumulum Patrocli immolaret, & combureret. Græcum est Æolicum Σέραπος pro θέραπος communi. Inde *Servus*. Adeo igitur bellum homini naturale, ut cum illo natum esse Horatius scripserit his versibus:

Cum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus, glandẽ atq; cubilia propter,
Vnguibus & pugnis, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quæ post fabricaverat usus.

Caini, Abelem fratrem eodem protoplasto patre natum necantis, historia ex scriptura sacra, quam vetus res homicidium fuerit inter homines, declarat. Et quid aliud agit bellum quam homicidia, ac concessa quidem si legitimum sit, si illegitimum, nefanda ac scelerata? Versibus, qui statim sequuntur, docet idem Horatius, homines ubi orationis & rationis participes facti sunt, oppida cœpisse munire, leges condere, & bello absistere:

Donec verba, quibus voces sensumque notarent,
Nominaque invenere; dehinc absistere bello,

Oppida

Oppida cœperunt munire, & ponere leges,
Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

Quæ ex diametro pugnant cum sententia Jurisconsultorum, bellum à jure gentium ortum sancientium, cum hic contra aperte dicat, bella eo jure sublata. Certe illud in primis consideratione & quæstione dignum, cur, cum jus gentium humanæ societatis tuendæ causa maxime comparatum sit, bella, quæ eam societatem maxime dissipant & destruunt, ab eo jure nata ab iisdem Jurisconsultis tradantur. Cur non dixerunt & furta à jure gentium esse introducta? Sane nec furta prius cognita fuere quam & dominia distincta sunt. At hæc jure gentium. An ergo & furta? Tamen contra jus naturale ea esse scribunt iidem Jurisconsulti. An per jus naturale hic etiam intelligunt jus gentium? Atqui ineptum, ut eadem res ortum ducat à jure gentium, & contraria eidem sit. Servitutes cum dicunt contrarias juri naturali, quas deducunt à jure gentium, jus naturale & gentium distinguunt. Ut servus nemo erat cum omnes essent liberi, ita nemo fur esse poterat, cum omnia essent communia. Illud obtinuit jure naturali, ergo & hoc. An idem jus naturale accipiendum cui contrariæ servitutes & cui furta? Furta tamen semper mala, bella aliquando justa. Sed furta privatorum sunt bella gentium. Illa ex singulorum cupiditate, ista ex populorum. Et quo in plurium perniciem ista cadunt, eo humanæ societati magis exitialia. Bella igitur, quæ Jurisconsulti necessitate exigente à jure civili introducta memorant, de solis justis ac legitimis bellis interpretanda sunt, quibus bellum per injuriam ab alia gente illatum, alia gens jure propulsat. Sic lites in civitate jure civili sunt permissæ, & ab eodem jure introductæ eo nomine actiones, ut quis repetat quod per vim sibi ablatum est, aut injuriam sibi factam jure vindicet. Eadem prorsus ratione & bella jure gentium per-

missa & introducta. Hinc Livius lib. XLII *jure gentium ita comparatum esse* dicit, *ut arma armis propulsentur*. Non dicit, ut arma inferantur. Arma itaque justa sunt quibus injusta arma propulsantur. Ut injusta societatem humanam destruunt, ita justa, quibus gens aliqua se defendit adversus aliam, ei conservandæ inserviunt, quia violentiam vi repellunt. Quod esse maxime naturæ consentaneum, & naturali æquitati congruum, iidem Jurisconsulti pronuntiant. Injusta itaque bella jure gentium vetita: de quibus locus ille Horatii, quem supra attulimus, intelligendus: qui & latrocinia simul & furta & adulteria cum bello per idem jus gentium sublata docet. At justa eodem jure introducta ac permissa; eaque sunt de quibus exponendi sunt Jurisconsulti. Cicero jus gentium non tam late accipere videtur quam Jurisconsulti. Isti enim omnes gentes, aut plerasque, certe ratione utentes, hoc jure veluti colligunt & constringunt; Cicero gentis unius id proprium statuit, ut jus civile unius civitatis. Ergo jus naturale eidem dicitur quod omnes generis humani gentes comprehendit; quod est jus gentium Jurisconsultorum, & sæpius etiam ab his juris naturalis nomine vocatur. Libro III Officiorum ita scribit: *Societas enim est, quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius, latissime quidem quæ pateat, omnium hominum inter omnes: Interior, eorum qui ejusdem gentis sunt: propior, eorum qui ejusdem civitatis. Itaque majores, aliud jus gentium, aliud jus civitatis esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuo gentium: quod autem gentium, idem civile esse debet.* Societas illa, quæ latissime patet, omnium hominum inter omnes, jus naturale proprie dictum efficit. Quod & jus gentium dici potest, si omnes gentes eo nomine intelligamus, ut Jurisconsulti intelligunt. At si per jus gentium, hujus aut illius gentis accipiamus, ut fecit

Cicero, diverſum hoc à naturali, quatenus hoc unius tantum gentis proprium. Gens autem à gente non inſtitutorũ magis diverſitate quam linguæ, ut verbo Lucretiano utar, differitate diſcriminanda. Nunc aliter, ut etiam olim. Plures gentes ſunt ſub uno imperio coactæ, aut una in plures ditiones diviſa. Ut diſceptationem hanc tamdem concludamus, jus naturale, priuſquam homines ulla jura noſſent, vix dici poteſt. Naturam potius ducem, ut cetera animalia, ſequebantur. Quia tamen rationem habebant ἐνδιάθετον, qua juris illius notitiam τῇ δυνάμει in ſe continebant, etſi τῇ ἐνεργείᾳ nondum eam exeruerant ad leges condendas, juſtitiam colendam, & illa omnia excogitanda ad ſocietatis humanæ conſervationem quæ à jure gentium introducta juris prudentes perhibent, jus hoc etiam naturale dici & haberi, facile patiar. Non tamen conceſſero & animalia bruta illius juris definitione includi, quæ ut rationis ſunt expertia, ita nullius juris poſſunt eſſe capacia. Duplex igitur jus naturale. Unum hominis rudis adhuc & impoliti, rerumque & artium omnium imperiti, ſibique viventis, quales primis ſæculis multis orbis partibus extitiſſe, veriſimile eſt, & nunc etiam extare, verum eſt: alterum politi & perfecti, & ad ſocietatem non ſolum cum civibus ſuis, ſed etiam cum omnibus hominibus, intelligentia & uſu facti, ac ratione ſua utentis. Hoc *jus gentium* Juriſconſulti indigitarunt, immo etiam naturale. Primum illud jus naturale dicere liceat; non quod perfectius; nam minus longe perfectum; ſed quod ordine prius, iſtud vero ſecundum. Primum à ſecundo differt ut infantia à virili ætate, aut ver ab autumno. Quod in ſecundo eſt, & in primo non fuit, non ſtatim contrarium juri naturali illi primo dicendum eſt. Δυνάμει quippe in primo fuit, in ſecundo ἐνεργείᾳ. Legum & artium inventio ſecundo juri debentur, nec propterea primo contrariæ putandæ

 artes,

artes, & leges, & alia omnia, quæ ad bene & commode vivendum à posteris reperta sunt, prioribus incognita. Sed nec servitutes, quas contra jus illud naturale primum esse contendunt à secundo introductas, adeo sunt à natura illa prima hominis alienæ, ut non expressa in ea hujus rei vestigia videantur & seminia. Non enim solum gentes aliquæ magis serviles & ad serviendum natæ inveniuntur, aliæ magis liberæ, sed in una gente licet ferociore, multi nascuntur animo abjecto, subjecto, obnoxio & servili, ut parere suopte ingenio semper parati, ita imperandi prorsus imperiti. Quinimmo & apud plerosque populos ex more & instituto gentis, alii servi, alii liberi. Ut in Polonia nobiles plebeiis & ignobilibus, ut captis, ferme imperant. In Persia quoque idem est cernere, nobiles in equis semper agitare, plebeios pedites militare: hos ut servos haberi, illos tamquam dominos. Nec secus fuit apud antiquos nostros Gallos. Nam, ut scribit Cæsar lib. VI commentariorum de bello Gallico, *in omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero, genera sunt duo. Nam plebs pæne servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio.* Et paulo post ait, in servitutem plebeios illos se dicare nobilibus solitos, & *in hos eadem omnia fuisse jura quæ dominis in servos.* Unde & in sequentibus *clientes* & *ambactos*, eos appellat, id est, servos. Sic enim Romani etiam servos appellarunt, quasi circumactos, ab ultro citroque cursitando & gyrando, ut faciunt inter famulandum & ministeria obeunda ministri. Cæsar de equitibus Gallis, quod alterum genus fuit in Gallia in aliquo honore & pretio post Druidas: *Atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet.* De illis plebeiis loquitur, quos ante dixit vulgo se in clientelam ac servitutem nobilibus dedisse. Notavimus olim, perperam abbreviatorem

torem Festi de suo inseruisse, *ambactum* esse lingua Gallica *servum:* cum ita Festus scripsisset: *Ambactus apud Ennium servus appellatur.* Quæ statim sequuntur in vetustissimo meo codice, id ostendunt: *Am præpositio loquelaris significat circum, unde supra servus ambactus, id est, circumactus dicitur.* Ita hæc scribuntur in illo exemplari, ut post illa de ambacto protinus ista subjiciantur de *Am* præpositione loquelari. Glossæ: *Ambactus*, δοῦλος μισθωτὸς, ὡς Ἔννιος. Immo simpliciter δοῦλος, à sursum deorsumque discurrendo & circumagendo. In Indiæ aliqua regione non solum plebeii & ignobiles servorum numero habentur, sed etiam contaminari se putat nobilis, si tangatur à plebeio. Inter formas ac modos regendæ reipublicæ, monarchalem juri naturali magis esse consentaneam quam ceteras, plerique consentiunt. At si nimis intendatur illud regimen, quis nescit, sub Imperio despotico, ne dicam tyrannico, subjectos pro mancipiis esse? Ut hodie apud Turcas unus dominus est qui regnat, ceteri omnes nullo discrimine servorum loco. Quod & in plerisque orientis regnis obtinet. Nec sine ratione dixisse videtur Aristoteles, multos reperiri suapte natura πεφυκότας ἄρχεσθαι. Ab omni autem ferme ævo utriusq; juris naturalis exempla simul fuere. Neque nunc affirmare est, utrum plures gentes juxta illud primum jus naturale vivant, an juxta secundum. Nepos Adami ipso adhuc vivente, filius Caini Henochus orbem primus condidisse in scriptura traditur, ac de suo nomine *Henocham* appellasse. Deinde non diu post artes pleræque inventæ, organa musica reperta, æris & ferri fabricæ, & alia, quæ juris gentium esse Jurisconsulti docent, hoc est, juris secundi naturalis. Tempore ex illo usque ad hoc ævi multæ nationes jure illo secundo, quod gentium appellatur, usæ sunt, aliæ ab antiquo illo & primo non recesserunt. Nihil autem eorum, quæ in

ſecundo ſunt, quibus primum caret, primo contrarium eſſe exiſtimandum, niſi ſit æquitati adverſum & humanæ ſocietati inimicum. Ut bella, quæ ad vim atque injuriam faciendam inferuntur, non ſunt ideo ex jure gentium quia ſocietatem humanam lædunt, ac proinde etiam juri naturali, quod idem cum jure gentium, contraria ſunt. Bella vero, quæ ſumuntur ad injuriam propulſandam, ea ex jure gentium orta, & æquitati naturali conſentanea, & ad ſocietatem tuendam facientia. Furta, fraudes, & omnino quidquid ſocietatem, quæ omnium inter omnes eſſe debet, violat, & æquitatē offendit, ab jure utroq; naturali longe debent faceſſere, cui & maxime contraria deprehenduntur. Simplex illud primū, & hominis naturam tantum ſuam ducem ſequentis, animalium more: ſecundum, multiplex, & varium, in aliis perfectius, in aliis minus; ut & illud ſimplex apud alios ſimplicius, apud alios minus. Ad ſummam, primi juris naturalis ratio circa βίοῦς καὶ τροφὰς, ut eleganter ac vere dixit Epicharmus, fere tantum occupata eſt, quam λόγον & λογισμὸν ἀνθρώπινον proprie vocavit. At juris ſecundi vel gentium rationem, quæ circa artes & jura legeſq; verſatur, θεῖον λόγον appellavit, quia divinæ mentis veluti particula ſit. Hæc præſtruenda nobis fuere de juris naturalis generibus ac differentia, ad eam, quam in ſequenti capite contra Ariſtotelem habituri ſumus, diſputationem melius intelligendam: tum ut de fœnore quæſtio promptius expediatur, an juri naturali, ut quidam opinantur, ſit cōtraria. Quod nos negamus.

Cap. X.

Mutuum fœneraticium, ſive fœnus à jure naturali ſecundo, quod eſt jus gentium, ortum. Non eſſe eidem contrarium, ſed nec juri naturali primo. Perfectionem

fectionem artium non pugnare cum rudimento, ita nec jus naturale secundum cum primo. Mutuationem humanæ societati maxime videri necessariam. Etiam in primo jure naturali usurpatam. Neutri itaque juri contrariam dici posse quæ in utroque locum habuit. Æquum esse in reddendo mutuo aliquid plus quam acceptum est, sive gratiæ nomine referendæ, sive mercedis inferendæ dare. Gratiæ relatio antiquior, mercedis solutio posterior. Illa à primo jure naturali, hæc à secundo. Illa ex voluntate & arbitrio dantis, hæc ex pactione & veluti ab invitis data. Mutui redditionem cum accessione naturalem esse, multis probatum. Naturalem etiam visam antiquis Iurisconsultis. Etiam citra pactum ex mora deberi. Lex Pauli explicata. Alia multa eodem facientia. Versus Hesiodi explicati. Quid sit μετρεῖσθαι apud eumdem. De his proprie hoc dici quæ mensura constant in mutui datione. Posse tamen etiam hoc verbum accipi de his quæ in pondere & numero consistunt. Μέτρησις Aristoteli pro ponderatione. Μετρεῖν, δανείζειν. Μετρεῖσθαι, δανείζεσθαι. Sic ἱστάναι & ἵστασθαι de his quæ appenduntur ut mutuo dentur, ut ἀριθμεῖν & ἀριθμεῖσθαι quæ numerantur. Mutuum agricolarum quale. Vsuræ in frugibus ampliores permissæ quam in pecunia numerata. Ex æquo has & illas Iudæis prohibitas inter suos, ut concessas eisdem cum extraneis. Procli locus ad Hesiodum emendatus. Non bene referri gratiam, si par pro pari in mutuo reddatur. Idem esse in injuria atque in beneficio. Talionem, si par pari reponat, non rite retaliare. Qui usuras pro pecunia mutuo data accipere nollent, vel lege non possent, saltem munus accipere solitos, idque iis permissum. Mutuum nomine suo non excidere, etiamsi plus reddatur quam acceptum est. De mutua opera & mutua laudatione. Rationes excussæ cur usura pecuniæ

R 4 *mutuæ*

mutuæ contra naturam videantur esse. Contra Aristotelem, qui hujus sententiæ auctor est, disputatum. Non per se usuram contra naturam esse ab eo statui, sed quatenus species est μεταβλητικῆς. Omnē μεταβλητικὴν ab eo improbari, ut παρὰ φύσιν. Tria ejus genera statui, mercaturam, fœnerationem, & mercenariam. Nummi mutuum usurarium ideo contra naturam Aristoteli videri, quod non ad hunc usum nummus sit inventus. Quid ille intellexerit nomine Naturæ. Falsa eum scripsisse, & pugnantia, ostensum. De duplici usu cujusque rei; proprio, & improprio; naturali, & non naturali. an vera ejus sit sententia, examinatum. Permutationem quamdam ab eo agnosci quæ non sit à natura aliena. Quænam illa sit. Nulla tali permutatione opus fuisse, cum omnia omnium essent communia. Permutatio vini cum frumento non magis naturalis quam aliarum rerum, quæ non è terra sumantur. Non operosiorem esse metallorum effossionem, fusionem & flationem, ex quibus nummi cuduntur, quam ars panis & vini conficiendi. Quæ faciliora & paratiora, etiam magis naturalia videri. Frugem pro reditu usurpari non solum qui ex fructibus capitur, sed etiam qui ex silvis caduis, cretifodinis & lapiicidinis. Ὑλοτομία facilior agricultura, & magis proinde naturalis. De modis victus quærendi variis, quos pro naturalibus habet Aristoteles, quorum nonnulli societatem humanam destruunt, & juri naturali vel gentium contrarii sunt. Omnes illos modos non posse exerceri & consistere sine arte aut artificum opificio. Fœneratorem longe in Rep. tolerabiliorem videri latrone. Latrocinium Aristoteli naturale esse; ergo & furtum debere videri tale. Contra naturam esse, Iurisconsultis placere; ergo & latrocinium similiter contra naturam. Bellum, quod ad vim propulsandam paratur, naturale esse, & à jure gentium

tium introductum. Quod vero ad vim & injuriam inferendam geritur, esse contra naturale gentium jus.

EXplicata superiori capite juris utriusque naturalis differentia, jam cuivis potest perspicuum esse, cujus ex juris genere, primo an secundo, originem sumpserit pecuniæ fœneraticiæ mutuum. A jure quippe gentium patet inductum, quod secundum appellavimus, à quo & ceteri pæne omnes contractus initium duxere. Sed non jam quærimus, quo ex genere ortum sit fœnebre mutuum, sed cui generi sit contrarium. Certe planum est, illi generi contrarium dici non posse à quo ortum dicitur habuisse. Nihil enim introductum jure gentium, aut alio quolibet, ut divino, civili, publico, privato, militari, quod contra illud jus faciat, à quo primum fuit constitutum. Non jus esset quod aliqua ipsi sibi contraria statueret, ut nec legis nomine digna foret lex illa quæ sibi pugnantia, aut nocitura sanciret. Constat igitur, à jure gentium institutam fœneraticiam mutuationem, quod secundum jus naturale esse diximus, huic juri naturali non posse haberi contrariam. Restat, ut primo juri naturali contraria videatur si ulli est contraria. Illud sane liquet, ut nec mercatura illo jure cognita fuit, nec permutatio rerum, nec venditio & emptio, nec ullus alius contractus, nec ars ulla; ita nec mutuandi & fœnerandi negotiationem fuisse tum notam, aut nunc esse apud eas gentes, quæ jure illo adhuc utuntur, si jus est appellandum simplex illa & rudis secundum nudam naturam vivendi ratio. Atqui non sequitur, si quid in primo jure ignoratum fuit, quod in secundo, id est, jure gentium, repertum est, id contrarium esse priori juri naturali, quia illud non habuit. Alioquin dici etiam posset quod in artibus & scientiis postremum

ad eas perficiendas inventum est, rudibus earum initiis esse contrarium: item cum summa manus alicui imponitur operi primæ ejus inchoationi id adversari: finem cujuscunque rei cum principio pugnare: tectum denique ædium & fastigium cum fundamento pugnare. Postquam homines, qui antea dispersi & dissipati agebant, in unum convenire, una habitare, & urbibus, quæ receptacula plurium simul viventium essent, ædificatis, societatem inter se exercere & tueri cœperunt, nulla alia re magis juvari potuisse, certum est, quam rerum omnium mutitatione invicem facienda, mutua auxilia dando, mutuas operas conferendo, mutua consilia communicando, mutuos sermones conferendo, mutua beneficia & officia præstando, mutuas res quascunque, quibus aliquis indigeret, præbendo, mutuum deniq; affectum in omnibus alter alteri testando. Nihil magis post introductam inter mortales, ex jure gentium, dominorum distinctionem, necessarium humanæ societati retinendæ fuisse reperio, quam has mutuationum omne genus vices, & reciprocationes. Cum enim unus omnia habere non posset, sed aliquis aliqua, alius alia haberet, non poterat aliter fieri, quin, quod uni deesset, alteri superesset. Non aliud igitur remedium, nec magis naturale provideri potuit, ut aliorum copia, aliorum inopiam sublevaret, quam, si, qui aliquo indigebat, mutuum id sumeret ab eo qui abundabat. Egenus id accipiebat cum maximo suo commodo, abundans hoc ipsum dabat sine ullo suo incommodo. In communione omnium rerum, qualem fuisse auctores volunt primo illo jure naturali cui eam vindicant, non adeo fortasse necessaria fuerit hæc mutuatio, immo, si illis credimus, prorsus fuerit superflua. Qui sumebat è medio quodcunque sibi opus esset, non habebat necesse à vicino quidquam mutuari, ut nec bestiæ faciunt quæ in communi pascuo pabu-

pabulantur. Ego vero ne tunc quidem mutuandi morem abfuiſſe mihi perſuaſerim. Nam & illis temporibus ævi rudioris & innocentioris non omnes homines pari ingenii filo & indole naturam creaſſe, pluſquam veriſimile eſt. Alii tunc quoque naſcebantur qui avidi eſſent & parci: alii prodigi, qui nec in futurum poſſent conſulere. Omni tempore anni terra ipſis victum non ſuppeditabat. Poſt autumnum, quo ſoli fructus ſponte naſcentes ab his colligebantur, hiems etiam tum ſequi conſueverat, humi gignentium inops, & nuda, niſi quod nive veſtita. Ignavus & in longitudinem parum proſpiciens, niſi glandes & arbuta pomave agreſtia plura conderet, & in hiemem comperceret, nihil habebat quod ageret, præterquam eſurire. Si quis aliquid repoſuiſſet quod ſufficere in totum tempus hibernum ſibi putaret, & opinionis falſus eſſet, vel quia prodegiſſet, vel quia longiora ſpe frigora fuiſſent, eamdem famis fortunam experiebatur. Extitiſſe vero tum plures crediderim, æque ut nunc ſunt quam plurimi, animatos, qui & cupidius colligerent, & diligentius conſervarent, & parcius promerent quæ ad uſum longi temporis ſuo neceſſaria victui prævidebant. Hos non ſolum quantum ſatis eſſet, condere ſolitos ac reponere, ſed etiam ut eſt aviditatis ingenium, cui grandiores eſſe dicimus oculos quam ventrem, quod ſibi ſupereſſet, & aliis etiam ſufficeret, coacervare & colligere veriſimile eſt. Inertes illos, & improvidos, prodigoſque, ab his ſollertibus ac deparcis, ſi mutuas, quibus veſcerentur, fruges non ſumpſiſſent, quis aliud cenſeat quam eſuritione fuiſſe morituros? Sic nimirum in fabula Æſopea cicada, quæ totam æſtatem, quam longa fuit, cantu ſtrepero contriverat, futuri incogitans præ ſtudio cantillandi, ubi hiems eſcæ admonuit, quæ nihil quæſierat, ad formicam venit, quam noverat in hiemem ſepoſuiſſe multa, ut ab ea mutuaretur, ſed

repulsam tulit, cum illo responso, quod Æsopus illi tribuit. Sed & sapiens Salomon ad formicam ignavos remittit, ut ejus exemplo sibi aliquando prospiciant. Mutuationis igitur ex jure gentium, sive secundo naturali, ita origo deducenda est, ut in primo, quod cum bestiis commune esse hominibus Jurisconsulti tradunt, non fuisse inusitatam, liquido comprobetur. Neutri itaque juri contraria mutuatio probari potest quæ in utroque jure locum habuisse firmatur. Cum in secundo autem jure naturali, quod gentium vocatur, maximum usum habuerit, ut & ceteri pæne omnes contractus, qui inde orti sunt, an huic juri contraria sit, quod nunc solum quæritur, perspici ex eo atque æstimari poterit, si æquitati & societati contraria deprehendetur. Etenim hoc jus gentium, ut societatis humanæ bonum præcipue considerat, cujus tuendæ gratia repertum receptumque est, ita in æquitate naturali totum positum est, sine qua nec societas humana consistit. Ad societatem quod attinet, jam ostendimus antea, nihil æque utile esse ad eam conservandam, quam omne genus mutui, sed illud præcipue quo ad usum & victum necessaria mutuo dantur ei qui indiget, & aliter aut aliunde habere non potest nisi mutuetur, multum incommodi, vel damni, vel etiam mali perpessurus, si non ea ab aliquo accipienda mutuo inveniat. Si æquitatem spectes, nihil æquius, quam hoc modo subvenire alienæ egestati, qua maxime ratione societatis humanæ vinculum retinetur. Verum hujus æquitatis hic rationem non habemus, quæ satis per se apparet, sed illa æquitas in hac quæstione versatur, an justum sit, ut, qui mutuo aliquid ab alio acceperit, in reddendo amplius det quam accepit, vel gratiæ referendæ nomine, vel mercedis persolvendæ. Gratia à volente refertur sine conventione ulla, merces ex pacto præstatur etiam ab invito. Gratiæ relationem magis naturalem

turalem videri, facile concesserim, vel ex illo naturali jure quod primum appellavimus. Quid enim naturæ humanæ convenientius, quam gratiam pro beneficio accepto referre? Mercedis vero pensitatio ex jure secundo naturali, sive gentium tota videtur descendere, cui & locationis conductionisque contractùs, sed & mutuationis fœneraticiæ accepto ferri debent. Prior quidem & antiquior in mutuo reddendo gratiæ referendæ mos: mercedis solutio ut posterior, ita certior. Gratia quippe, quæ in volentis arbitrio reponitur, raro refertur. A gratia igitur referenda ad mercedem persolvendam ideo ex jure gentium ventum est, quia pauci reperiebantur, qui cum ingratis esse liceret, grati esse mallent. Quinimmo gratia illa, quæ referebatur à volentibus ob mutuum acceptum, quid aliud erat, si vero ac suo nomine vocanda sit, quam merces voluntaria, ut merces, quæ nunc pro usu pecuniæ mutuo datæ penditur, gratia est coacta, & ab invitis relata? Hæc igitur ratio primam fœnori dedit originem, eamque omnino naturalem. Arbitrarium ab initio fuit, ut in reddendo mutuo, qui vellet, & quantum vellet, grati animi testandi causa, ad mensuram accepti adderet. Postea id in consuetudinem trãsiit, magis subinde corroborari cœptam, quod ad rem attentiores aliter se daturos rem suam mutuo negavere, propterea quod plurimi ingrati existerent, qui officium suum nollent sponte facere. Postremo consuetudo lege etiam confirmata est, quæ modum etiam huic rei ponere debuit, propter avaritiam & improbitatem quorundam, qui plus, quam æquum esset, ob mutuum dandum exigerent. Enimvero hæc mutui datio, & cum augmento gratiæ aut mercedis nomine recepto, adeo naturalis mihi videtur, ut non dubitem, & inter homines primos, qui glande juxta poëtas victitabant, fuisse usurpatam. Glandis certam quantitatem acervo metiendam, cum modii non-
dum

dum essent, vicinus, qui abundabat, vicino, qui egebat, mutuam dare solebat, quam iste, mox copiam ejusdem frugis nactus, ut se gratum testaretur, ac memorem beneficii accepti, majore ac cumulatiore acervo reddebat. Nisi hoc fecisset, frustra alias interpellaturus erat vicinum de glande mutua præbenda, qui in priore beneficio reddendo tam avarum se & ingratum ostendisset. Quod honestum fuit, sponte facere, cum homines majorem honesti curam haberent, quid mirum, si lex postea & consuetudo non aliter dantibus quam pactione interposita gratiæ referendæ suffragata est, ubi minor grati animi respectus inter homines esse cœpit? Atque inde nata usura, quæ merces est pro usu rei mutuaticiæ ex pactione præstanda, quæ successit in locum ejus gratiæ voluntariæ, quam olim referre homines consueverant, cum vitio ingratitudinis nondum laborarent. Jurisconsultis porro antiquis divinarum humanarumque rerum peritis adeo æquum visum est, rem alienam aut pecuniam diu apud aliquem non manere sine augmento reddendam, ut etiam citra pactionem ex pretio emptionis tardius soluto usuras deberi pronuntiarint. Nec in emptionibus ac venditionibus tantum, sed & in aliis bonæ fidei contractibus id obtinere censuerunt. Eodem refero quod & Paulus scripsit leg. VIII, D. in quibus causis; *Cum debitor gratuita pecunia utatur, posse creditorem de fructibus rei pignerata ad modum legitimum usuras retinere.* Ne gratuitam quidem pecuniam, hoc est, gratis mutuo datam, non fœnore, sine usuræ accessione diutius apud debitorem remanere, æquum putarunt. Adeo ut creditorem pecuniæ gratuito datæ, si pignus à debitore haberet, de fructibus rei oppigneratæ usuras legitimas retinere posse sanxerint. Atqui dices, gratuita tunc nō erit futura pecunia, si pro usuris ejus fructus rei pignori positæ retineantur à creditore. Non

tamen

tamen vera eſt conjectura Hotomanni, legentis cum negatione, *non gratuita pecunia.* Dixiſſet potius Juriſconſultus: *cum debitor fœnebri pecunia utatur.* Nam paſſim *gratuitam* & *fœnebrem* pecuniam opponunt. Præterea nulla ratio eſt, ut creditor, cui uſuræ ex debito ſolvantur, ut fit in non gratuita pecunia, uſurarum etiam nomine fructus ex pignore percipiat. Uſuras fere omnes ſupra notavimus ex mora deberi. Præſtituta die ita plerumque dabatur pecunia mutua, ut ad diem, quo conſtitutum erat eam reddi, leviores uſuræ præſtarentur; ſi ultra differretur ſolutio, tum graviores deberentur. Interdum & ſine uſuris uſque in certum diem credebantur pecuniæ, qui cum veniſſet, niſi redderetur mutuum, tum uſuras paciſci moris fuit. Alias vero cum gratuita daretur præſtituto tempore ſine ulla uſurarum ſtipulatione, ſi moram ſolutioni ſortis faceret debitor, ipſo jure & æquitate poſtulante, tametſi nullum de uſuris præſtandis pactum interveniſſet, poterat creditor de fructibus rei pigneratæ ad legitimum modum uſuras retinere. Hic eſt caſus, qui in Pauli verbis ſuperius debet intelligi. Nullam enim habet actionem creditor ad exigendas uſuras quas neque pactus neque ſtipulatus eſt, quia gratuitam dedit utendam pecuniam, ſine ulla uſurarum mentione, ſed quoniam eam tantum dedit ad certum tempus, tempore elapſo, quod ſolutioni ſtatutum fuit, ex mora incipient uſuræ deberi, ut ex mora pretii non ſoluti poſt rem venditam & traditam. Ceterum quia actionem non habet ad petendas eas creditor, poterit legitimas retinere de fructibus rei fiduciatæ. Inde eſt, quod, etſi quis ſortem tantum deberet, & non ſortem ſed uſuras indebitas ſolviſſet, repeti non poterant, ut patet ex leg. XXVIII. D. de condictione indebiti. Quod omnino de pecunia gratuita intelligendum eſt. Harmenopulus: *ἐάν τις χρεωστῶν κεφάλαιον, τόκους μὴ κεχρεωστημένους καταβάλλῃ, οὐκ*

ἀναλαμ-

ἀναλαμβάνει. Non dissimili ratione, cum usuræ non deberentur jure Romano, nisi ex stipulatione, si pignora tamen intervenissent, usuræ ex pacto poterant retineri. Leg. iv. & leg. xxiv. Cod. de usuris. Similiter usuræ, quas supra duplum exigi non licebat, si pignora data essent, eorum occasione & ultra duplum exigebantur. In quibus casibus nullum est dubium, quin & de fructibus rerum pigneratarum usuras servare potuerint creditores. Alias, si quis pecuniam gratuitam mutuam dederit, cui solvendæ moram faciat debitor, si ad solvendum à judice condemnetur, ab eo tempore usuræ debebuntur. Vide Harmenopulum lib. iii. Tit. de usuris. Verum hic sine judicio, sine actione creditor gratuitæ pecuniæ, post moram factam solutionis, ex pignorum fructibus usuras legitimas servat. Nec cogitanda ulla in illis Pauli verbis tacita antichresis, ut hariolantur Jurisconsulti. Male etirm Tribonianus legem illam Pauli sub titulum eum retulit: *Quibus in causis pignus vel hypotheca tacite contrahatur*. Nullum enim hic tacite pignus contrahitur. Immo sermo est de pecunia gratuito utenda data sub apertis & confessis pignoribus, de quorum fructibus creditor servare potest usuras, de quibus præstandis non convenit. Verùm de his adhuc infra. Ex his sane constat, æquitatis naturalis rationem usuras non aversari. Nec antiquissimi philosophorum poëtæ inter præcepta & ὑποθήκας, quibus mortales sui sæculi meliores reddere satagebant, de hoc admonere omiserunt, ut in reddendo mutuo, qui posset, aliquid amplius ad mensuram accepti adjicèret, si non ob aliam rationem, certe ob hanc, ut, si iterum mutuari necesse haberet, promptum ad hoc officium haberet suum benefactorem, cum videret mutuum bene apud gratum & memorem collocari. Præcipit ergo Hesiodus:

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι

Αὐτῷ

Αὐτῷ τῷ μέτρῳ καὶ λώϊον, αἴκε δυνήαι,
Ὡς ἂν χρηΐζων καὶ ἐς ὕστερον ἄρκιον εὕρῃς.

Quæ verba de mutuo intelligenda esse, omnes veteres interpretes consentiunt. Nec id fugit doctissimum Grammaticum Hesychium, qui sic exposuit verbum hoc μετρεῖσθαι, cum in animo hos versus Hesiodi haberet: Μετρεῖ, δανείζει. Μετρεῖσθαι, δανείζεσθαι. Videndum utrum id de omni mutui datione accipi oporteat, an de earum rerum tantum, quæ mensura constant. Cum de agricultura tractet illo opere Hesiodus, & agricolis præcepta det, non de alio mutuo loquutus videtur, quam quod agricolarum proprium est, in frugibus siccis & liquidis dandis, quæ mensura constant. Contra ἱστάναι idem Hesychius δανείζειν interpretatur, & ἵστασθαι, δανείζεσθαι. Quod debet de mutuo intelligi quod rebus constat in pondere consistentibus. De quo nos paulo post. Ἀριθμεῖν similiter & ἀριθμεῖσθαι diceretur de rebus mutuo dandis & accipiendis, quæ numero continentur, ut de pecunia numerata, & aliis quæ numerando dantur. Ita Græcis omnia quæ creduntur in mutuo, quibusque in creditum ire, qui mutuo dat, dicitur, sunt στατὰ, aut μετρητὰ, aut ἀριθμητά. Ceterum de pecunia fortasse ideo nihil monuit Hesiodus, quia ejus ætate nondum erat in usu nummus signatus, ut infra docebimus. Poterat tamen & de aliis præcipere mutuo dandis, quæ pondere constant, ut de cera, pice, larido, plumbo, stanno & aliis. Nam & Homerus χρέος ἀποστήσασθαι dixit de mutuo reddendo id genus quod in pondere consistit, quod στατὸν est, vel στάσιμον, ut explicabimus in sequentibus. Nec deerunt, qui sub verbo μετρεῖσθαι, quæ ponderantur, etiam intelligi posse censeant. Sane & Aristoteles in Politicis μέτρησιν de nummo dixit, qui appenditur. Nam certo ponderi æris aut ferri gravis, inter initia nummi inventionis, notam, quæ ponderis quantitatem exprimeret, imponi solitam scribit,

ἵνα ἀπολύσῃ τῆς μετρήσεως αὐτοὺς, *ut molestia ponderandi liberarentur.* Ita certe & hoc loco Hesiodi μετρεῖσθαι posset accipi, & pro mutuatione rerum quæ in pondere & mensura consistunt. Cicero tamen in primo Officiorum, *mensuram* tantum vocat his verbis: *Quia si ea, qua utenda acceperis, majore mensura, modo possis, jubet reddere Hesiodus, quidnam beneficio provocati facere debemus?* Nec aliter sensit Moschopulus, qui μέτρῳ δανείζεσθαι exponit: Καλῶς μὲν θέλει μέτρῳ δανείζεσθαι παρὰ τοῦ γείτονος, καλῶς δὲ θέλει ἀποδοῦναι τοῦτο δι' αὐτοῦ μέτρου. Apparet de mensura stricte ac proprie sumpta hos versus intellexisse, non de ea quæ latiore significatu pondus comprehendit; & de his tantum cepisse quæ mensura dantur, ut sunt fruges liquidæ ac siccæ. Sic etiam Tzetzes: εἰδὼς τὸν ἀδελφὸν τοῖς δανείζουσιν ἀποστεροῦντα τὰ δάνεια, περὶ τούτου διδάσκει καὶ νουθετεῖ, λέγων, καλῶς μὲν μετροῦ, καὶ δανείζου παρὰ τοῦ γείτονος, ἐν μέτρῳ καὶ σκεύει, καὶ μεδίμνῳ τινὶ λαμβάνων ἅπερ δανείζῃ, οἷον σῖτον, ἔλαιον, οἶνον, καὶ τὰ τοιαῦτα. καλῶς δὲ ἀπόδος τῷ γείτονι αὐτὸ τὸ μέτρον καὶ τὸν μεδισμὸν, ὡς ἂν εἴπῃ τις, καὶ κρεῖττον, ἐὰν δυνῇ, ὅτι προκατήρξατο χάριτος. De solis videtur accepisse quæ in mensura proprie appellata consistunt. Sed sane verum est de omnibus speciebus Poëtam intellexisse quæ mensura, vel pondere, atque etiam numero, dantur & accipiuntur, excepta pecunia numerata. Quod autem arbitrarium esse in his mutuo acceptis vult Hesiodus, ut accessio etiam fiat in illis reddendis, quo gratum se, qui reddit, præbeat, & lubentiorem in posterum ad eadem sibi præstanda efficiat suum benefactorem, jure etiam civili Romanorum, ut liceret, constitutum, & admissa additamenta usurarum ejusdem materiæ, longe etiam ampliora quam in usuris pecuniæ mutuaticiæ, ut infra sumus dicturi. Atque hic est sensus illorum verborum, *additamenta usurarum*, nempe ultra usuras communes augmenta admis-

admissa. Leg. XXIII, Cod. de usuris: *Oleo quidem, vel quibuscunque fructibus mutuo datis, incerti pretii ratio additamenta usurarum ejusdem materiæ suasit admitti.* Accessionem simpliciter dari præscribit Hesiodus: Αὐτῷ τῷ μέτρῳ καὶ λώϊον. In proverbiis Salomonis mentio fit pigri, qui in messe muticum frumentum quærit, nec invenit: Ὀνειδιζόμενος ὀκνηρὸς οὐκ αἰσχύνεται, καὶ ὁ δανειζόμενος σῖτον ἐν τῷ ἀμήτῳ. Pro quo Symmachus vertit proxime Hebræam veritatem: καὶ σῖτον αἰτήσει ἐν ἀμήτῳ καὶ οὐχ εὑρήσει. Rogabit mutuum in messe frumentum, nec inveniet. Hoc est enim δανείζεσθαι. Æque tamen in frugibus prohibita usura Judæis inter suos quam in pecunia, & utraque pariter iisdem permissa cum exteris. Quod prius in illis rebus obtinuit, quæ consumuntur usu, & ad victum sunt necessaria, postea invento etiam nummo, ut mutuo etiam similiter daretur, introductum, cum accessione & augmento pariter reddendus, ob easdem etiam nempe causas, grati animi testandi, & conciliandæ benevolentiæ, ac lubentiæ ejus provocandæ qui mutuum dedit, quo pronior etiam alias ad dandum fiat. Nec enim gratiam referre existimandus est qui tantumdem refert. Reddit enim quod accepit, quod & reddere omnino tenetur. At quod auctarii adjicitur in reddendo quod debetur, gratiæ relatæ vicem habet. Et recte Proclus illa Ἡσιόδεια sic explicat, ut poëta per accessionem, quam in reddendo mutuo addi præcipit, nihil aliud velit quam gratiam referri. Cujus verba sic legenda sunt, ac distinguenda: Ἐν τῷ μετρεῖσθαι τῷ μετροῦντι καὶ ἀποδιδόναι τὰ δοθέντα παρὰ τοῦ γείτονος αὐτῷ τῷ μέτρῳ. τοῦτο μὲν οὖν ὡς ἀναγκαῖον, τὸ δὲ, αἴκε δύνηται, καὶ λώϊον, ἵνα τι κερδαίνῃ καὶ ὁ γείτων, ἄρξας τῆς χάριτος, ὡς μὴ μόνον, ὅσον ἐλάβομεν, ἀποδιδόναι, μετὰ δέ τινος προσθήκης τῆς ἡμῖν δυνατῆς. τοῦτο γὰρ καὶ ποιήσει, καὶ ἡμᾶς αὖθις χρήζοντας τυχεῖν ἐπαρκοῦντος τοῦ γείτονος. ἡ γὰρ περὶ τὰ μικρὰ τῶν συναλλαγμά-

των ἔλλειψις τῆς χάριτος ἐμποδὼν γίνεται ἡμῖν περὶ τὰ μείζονα, προδιαβάλλουσα τὴν τοῦ λαμβάνοντος γνώμην ὡς ἀχάριστον, τοῦ δὲ προτέρου τυχόντος προξενεῖ καὶ τὴν ἐν τοῖς μείζοσι τῆς χρείας ἐκπλήρωσιν. *In minoribus contractibus*, inquit, *non relata gratia, nobis obſtat ne in majoribus gratificationem mereamur, noſque ut ingratos & beneficio indignos traducit.* Hoc habet certe natura beneficiorum, ut qui prior nobis in aliqua re gratificatus eſt, aut mutuo dando, aut commodando, non digne, nec idonee penſationem recipiat, ſi tantumdem modo accipiat quantum dedit. Par pro pari relata gratia non eſt gratia, niſi exuperet ac redundet, prioremque in beneficio dando, hoc ſaltem quia poſterior eſt, exæquare nitatur. Quæ exæquatio, non procedit, niſi plus adjiciatur ab eo qui vicem reddit. Nam qui beneficus eſſe incipit, plus eo ipſo fecit, quam qui accipit, etiam ſi ille paria faciat, dum rependit. Debet ergo, qui tempore poſterior eſt, amplius facere ut pariare poſſit cum priore. Nec aliter obtinet in injuria quam in beneficio. Qui prior eam accipit, non recte acceptam vindicare ſe unquam putaverit, ſi talionem tantum reddat, hoc eſt, dentem excutiat pro dente excuſſo, & non cum additamento, id eſt, cum uſura retaliet. Hinc apud nos vulgari proverbio fertur, primi pugni incuſſi ictum duobus ſecundo inflictis æquivalere. Quo ſignificant, ſi cui mala palma percuſſa eſt, non bene ſibi ultionem proceſſiſſe exiſtimare, niſi ambas illi percuſſerit qui injuriam primus intulit. Pari certe ratione, atque etiam meliore, vices non recte redduntur ei qui prior beneficium dederit, niſi incrementum acceſſerit, quod quaſi uſuræ locum obtineat. Hinc illæ loquutiones, opem aut gratiam ab alio petentibus familiares, *fæneratum iſtuc tibi dices, cum uſura reddam.* Ex his omnibus liquido patet, non adeo rationi naturali contrariam videri mutui dationem, & cum acceſſione redditionem,

nem, quin magis eidem naturæ consentanea censenda sit. Certum quippe est, hac maxime humanam societatem contineri & conservari, si modo, quod ex ea perniciosum potest esse, tollatur, nempe excessus, & quod Græci vocant, τὸ ὑπὲρ μέτρον. Non utilem tantum, sed etiam necessariam esse humanæ vitæ consortio, vel unicum illud argumentum evincit, quod ab omni ævo, & apud omnes gentes eam mutuandi consuetudinem cum accessione & usuris receptam cõstat ante nummi signati usum in rebus omnibus quæcunque in id genus commercii cadere poterant, ut frumento, vino, oleo, & aliis quæ usu consumuntur. Post nummi vero inventionem, nulla gens, quæ usum ejus ac notitiam habuit, non etiam in nummo eam exercuit. Quod summã mutui utilitatem & necessitatem prodit ac probat. Communionem enim illam non patitur desiderare omnium rerum inter homines, quam prius jus naturale habuit, sustulit autem secundum, id est, jus gentium, introducta dominiorum privatorum divisione, *Meique* & *Tui* distinctione. Usuras autem in mutuo reddendo exigi solitas, maxima æquitate niti ostendimus, sive pro gratiæ relatione accipiantur, ut ab amico in amicum collatæ, sive pro mercedis solutione præstentur, ut inter extraneos mutuo dantes & accipientes juris est. Idque adeo æquum & naturale semper visum est, aliquid recipere pro usu rei mutuo datæ, ut Imperatores moderatissimi & omnis iniqui quæstus inimicissimi certis personis quibus ob dignitatem qua conspicuæ, noluerant licere usuras exigere, munus tamen aliquod accipere permiserint. Alexander Severus, Lampridio auctore in ejus vita; *senatores, si fœnerarentur, usuras accipere primo vetuit, nisi aliquid muneris causa acciperent: postea tamen jussit ut semuncias acciperent; munus tum sustulit.* Sic legendum illum locum in sequentibus dicemus. Ita igitur juris

gentium esse usuras in mutuo exigendas, affirmare possumus, ut nec juri naturali eas repugnare censeamus, cum potius ei conveniant & consentiant, quatenus jus naturale primum hac in parte non discordat à jure gentium, id est, naturali jure secundo. Quæ sunt in secundo, & non sunt in primo, non idcirco pugnare cum primo statim dicendum, eique adversari vel contraria esse. Nam sic & multa jure civili constituta sunt, quæ, quamvis non sint ex jure gentium, non tamen ei juri ita opposita & adversa videri debent, ut illud offendant, multo minus oppugnent, & evertant. Quippe & ipsum jus gentium etiam naturale ubique à juris nostri prudentibus appellatur, ut ante notavimus. Adeo autem consentire & concordare cum illo primo hoc secundum crediderunt, ut & nomine confuderint utrumque, ut in Instit. lib. II, cap. I. Sed & in jure passim testimonia extant quæ id confirment. Et lib. Inst. II, Tit. I, traditur, res venditas & traditas non aliter emptori acquiri, quam si aut pretium solverit venditori, vel alio modo ei satisfecerit: additurque, *id quamquam caveatur, ex lege duodecim tabularum tamen recte dici, & jure gentium, id est, jure naturali, id effici.* Quia, inquit Theophilus, naturalis justitia ei adhæret, quum apud omnes gentes æque observatur. Idemque Theophilus lib. I, Tit. II: ἰουρεγεντιοῦμ, hoc est, jus gentium, interpretatur τὸ νόμιμον ἐθνικὸν, ἤτοι φυσικόν. Et profecto, dissentire & alienum esse à naturali ratione, non oportet videri, quod omnes adæque gentes veluti una conspiratione custodiant. Inter exempla juris gentium Theophilus ponit, τὸ χρεώστην εὐγνώμονα γίνεσθαι πρὸς τὸν ἐν καιρῷ ἀνάγκης χρήσιμον ὀφθέντα. *Vt debitor memorem gratumque se præbeat illi qui sibi in rebus arctis ac tempore necessitatis subvenerit.* Hæc incunabula, ut ita dicam, fuere usurarum. Quod gratiæ referendæ nomine à principio reddi solebat amicis

cum

cum acceſſione acceptæ ſummæ à volentibus ſe gratos teſtificari, poſtea in mercedem ceſſit, ubi ignoti ab ignotis eam gratificationem petierunt. Non æquum enim viſum eſt, ut homini alieno & nulla mihi cognatione, aut affinitate, aut amicitia juncto, & vix noto, pecuniam meam aut aliud darem utendum, quin pro uſu paciſcerer aliquid præter ſortem reddi. Si ab amicis mutuum reddentibus gratiæ relatio expectabatur, & expetebatur, quæ in eo conſiſtebat, ut non ſolũ par pari referrent, ſed etiam amplius, quanto magis id exigi debuit ab extraneis & ignotis? Si amici ſæpe pro gratis ſe ingratos præbebant, & fraudabant creditum, quanto magis id metuendum ab his qui amici non erant, ne fidem fallerent? Ideo conſtringendi fuere pactionibus, cautionibus, ſyngraphis, ſtipulationibus, hypothecis, pignoribus, fidejuſſoribus, ac ſponſoribus, quæ partim jus gentium, partim jus civile invenit, & ſic adigendi ad reddendum non ſolum ipſum creditum, ſed etiam mercedem pro uſu crediti. Mutuum autem non minus mutuum, etiamſi aliquid plus rependatur. Nec enim in omnibus, quæ mutuo fiunt ac dantur, beneficiis & officiis ad exactum par ſemper menſura poteſt reddi. Si aliquid ſuperabundet dum redditur, hoc non perdit nec abolet nomen & naturam mutui. Ecce enim, ſi operam vicino dederit vicinus & huic ille viciſſim, ſed majorẽ, & in re majoris momenti, nihilo ſecius dicetur operam mutuam præſtitiſſe. Si aliquem ſimiliter, qui mihi laudandus ſit, *maximum virum & incomparabilem*, ut nunc hæc protrita ſunt, appellavero, & ille *phœnicem* me *litterarum*, & *principem eruditorum*, & *illuſtriſſimum*, & *heroem*, ut ſunt hæc etiam pervulgata, nominaverit, mutua nihilominus hæc erit laudatio, etiamſi plus ille mihi regerat quam ipſi ingeſſerim. Ut ſi aſini vel muli duo alter alterum invicem ſcabant, quamvis unus ex his qui ſecundo loco fricabit,

cabit, vehementius ſocium aſellum deſtringat, non minus tamen de his uſurpabitur, *mutua muli.*

—εἰς γὰρ ἀμοιβὴν,

Ὡς ὁ λόγος, κνήθειν οἶδεν ὄνος τὸν ὄνον.

Hinc ſane auctores Latini *mutuum* paſſim de uſurario ac fœneraticio uſurparunt, quod præter capitis ſummam etiam exigit aliquam uſuræ acceſſionem. Hoc in omnium rerum mutuatione cum ſemper pro licito & maxime naturali habitum fuerit, cur in ſolius pecuniæ mutuo illicitum habeatur & præter naturam, nihil cauſæ poſſum comminiſci. Unam quidem & præcipuam video afferri, quæ auctorem habet Ariſtotelem, qui παρὰ φύσιν maxime ideo eſſe vult, quia pecunia ex pecunia quæritur, quod præter uſum ejus eſt naturalem, quæ ad permutandas res comparata eſt. Sed nullius rei mutuum fingi poteſt, quin idem dicatur. Triticum mutuo datum cum additamento uſuræ, non verſatur in uſu ſuo naturali. Nec enim ad hoc habetur. Et ſic de aliis. Si quis autem recte Ariſtotelis mentem attendat, non ille ſimpliciter fœnus παρὰ φύσιν eſſe contendit, quia pecunia pecuniam pariat, nam & in tritico mutuo, triticum quoque tritico generatur, ſed quatenus res uſuraria pars eſt τῆς μεταβλητικῆς, hoc eſt, rerum permutandarum rationis. Quam cur permutatoriam dicere etiam non liceat, una voce, ut *Amatoriam artem* dixit Ovidius, τὴν ἐρωτικὴν τέχνην? Sic enim vetuſtiſſima exemplaria, inſcribunt libros ejus τῆς ματαιοτεχνίας, *Artis amatoriæ.* Statuit igitur Philoſophus, omnem omnino μεταβλητικὴν, cujus pars eſt fœneratio, contra naturam videri. Duplicem facit in Politicis rei quærendæ rationem, unam, quam vocat οἰκονομικὴν, quæ è fructibus terræ & animalibus ad victum ſibi neceſſaria cõparat, alteram quam μεταβλητικὴν & καπηλικὴν nominat, quæ in mutandis mercibus verſatur, aut mercedibus ex manuum opificio captandis

conſiſtit.

consistit. Illam naturæ consentaneam affirmat, necessariam & laudabilem: hanc non secundum naturam esse, eoque vituperandam & rejiciendam, ut minime nimirum necessariam. Verba ejus hæc sunt: διὸ κατὰ φύσιν ἐστὶν χρηματιστικὴ πᾶσιν, ἀπὸ τῶν καρπῶν καὶ τῶν ζώων. διπλῆς δὲ οὔσης αὐτῆς, ὥσπερ εἴπομεν, καὶ τῆς μὲν καπηλικῆς, τῆς δὲ οἰκονομικῆς, καὶ ταύτης μὲν ἀναγκαίας καὶ ἐπαινουμένης, τῆς δὲ μεταβλητικῆς ψεγομένης δικαίως. οὐ γὰρ κατὰ φύσιν, ἀλλ' ἀπ' ἀλλήλων ἐστὶν, εὐλογώτατα μισεῖται ὀβολοστατική. Vides in genere τὴν μεταβλητικὴν, ab eo damnari quia sit contra naturam, cujus species est ἡ ὀβολοστατικὴ, usuraria. Quo loco perperam doctus interpres, μεταβλητικὴν vertit, *nummi permutationem*, cum sit cujuscunque rei vel mercis cum nummo permutatio. Cur vero illa contra naturam Aristoteli? Quia ἀπ' ἀλλήλων ἐστὶν, hoc est, fit mutuo. Nempe quia homo hominem in quæstu habet, atque alter de altero lucrum facit, non de terræ proventu, vel de animalium fœtu. Quam solam quærendæ pecuniæ rationem naturæ congruere vult. Cum jure, inquit, improbetur permutandarum mercium omnis ratio, meritissimo ante omnes invisa videri debet fœneratio. Non per se quidem, sed quia species est μεταβλητικῆς, quam in universum condemnavit, ut naturæ parum consentientem & accommodam. Nam & capite sequenti τῆς μεταβλητικῆς tria genera statuit: primum ac maximum τὴν ἐμπορίαν, id est, mercaturam: secundum τὸν τοκισμὸν, fœneraticiam negotiationem: tertium, quam vocat μισθαρνίαν, *mercenariam.* Quo nomine intelligit omnes sellularias artes quæ mercedem ex arte & opificio suo captant, & omnes omnino qui corporis opera & labore victitant, ut operarii, bajuli, & id genus omne. Fœnerationem igitur, quatenus species est μεταβλητικῆς, contra naturam facere judicat, quia omnis μεταβλητικὴ contra naturam. Cur vero etiam plus quam ceteras

μεταβλητικῆς odio dignam statuat, rationes affert: διὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νομίσματος εἶναι τὴν κτῆσιν, καὶ οὐκ ἐφ' ὅπερ ἐπορίσθη. μεταβολῆς γὰρ ἐγένετο χάριν. Quoniam, inquit, hic quæstus fit, ex ipso nummo, non ex alia re, cujus gratia nummus inventus, cum qua permutari posset. Atqui nummus non ad hoc inventus & signatus est, ut se ipsum amplificaret, sed ut aliarum rerum permutationi inserviret. In hoc usu vero, qui ipsius proprius non est, sed alienus, usura eum auctiorem facit. Atque inde nomen nactus est. Quod enim similis soboles parentibus, nummus autẽ nummum in fœnore similem sibi gignit, ideo τόκος appellatur. Quapropter, inquit, maxime præter naturam hic rei quærendæ modus. Μεταβλητικὴν ille quidẽ omnem, ut vidૅemus, contra naturam esse pronuntiavit, quo etiam nomine mercaturam comprehendit & omnia quæstuosa artificia, sed præter ceteras fœnerationem, cum sit genus μεταβλητικῆς, ob eas, quas attulit, causas, quæ jam examinandæ erunt. Ὀβολοστατικὴν vocat, quæ fœnerandi ratio Atticis Athenis longe à nostra dispar, ut non merito Aristoteles tantopere vituperabilem atque odiosam censeat. De qua re paulo post. Nunc videndum, quid naturæ nomine Aristoteles intellexerit, & quam ipsi male cum nostris Jurisconsultis conveniat in hoc naturali jure definiendo, quantumque ipse absurda & pugnantia scribat. Quod priusquam aggrediamur, illud ante omnia considerandum, quisquis mutui sub usuris dandi rationem è republica exterminandam judicabit, quia Aristoteles contra naturam eam esse pronuntiet, debere illum etiam eadem opera omnem mercaturam, & omnia artificia, & operarios omnes, quique oneribus ferendis se locant, & qui omnimodo, quacunque arte & labore, quæstus sui gratia aliquid afferre ad communem utilitatem possunt, à republica ejicere & longe relegare. Nam & illa similiter omnia, in quibus homo

ab homine lucrum quæstumve ſperare poteſt, una cum fœneratione, tanquam parum naturali rationi concinentia, procul amandat & amolitur. Quo facto parum abeſt, quin hominis naturam, jam perpoliti & perfecti, iiſdem terminis circumſcribat, quibus circumſcriptam habent novi orbis rudes ac barbari homines, qui caſas temere è ſtraminibus factas capite inclinato ſuccedunt & inhabitant, nudi ambulant, nec ferunt, nec metunt, ſed ſponte natis ac vulſis radicibus, aut ferina victitant. Nudum ſane hominem ſuum conſtituere debuit, ſi per omnia naturæ ſuæ congruenter eum vivere voluit. Quo enim veſtes ad naturam quam fingebat? Si veſtes ſecundum naturam, & earum quoque contexendarum & concinnandarum naturale habendum artificium. Si veſtificina, & textrinum, non contra naturam, nec ſane contra eamdem fuerit ſi veſtes cum aliis rebus permutentur. Alias dicendum illi foret, unumquemque debere ſibi veſtem texere, non aliunde parare. Quod ſane non multum abeſt quin dixerit. Quis enim hæc aliter poteſt intelligere? Duplicem uſum cujuſque rei eſſe docet; unum naturalem; alterum minime ex natura. exempli gratia, ut calcei ἥ τε ὑπόδεσις, καὶ ἡ μεταβλητικὴ, *calcei inductio, & ejuſdem cum alia re permutatio.* Solus ille naturalis calcei uſus, qua pedibus inducitur; non naturalis, qua alii non habenti venditur; & cum alia re, quam is habet, qui calceum emit, permutatur. Non enim calceus ad hunc uſum factus, ut permutetur, hoc eſt, ut vendatur. Ergo unusquiſque ſutor & calceolarius eſſe debet, ut ſecundum naturæ præſcriptum vivat. At ego magis eum naturæ convenienter agitare dicerem, qui nudis pedibus incederet. Primi enim homines, ut inveſtes, ita nudipedes agebant, ad quos referendum jus illud naturale primum, de quo ſupra diximus. Ceterum ſi calceum inducere non contra naturam eſt, nec erit profecto

contra

contra naturam, eumdem suere, & alii vendere, aut permutare, & pro eo aut victum in specie, aut pecuniam, qua victus paretur, accipere. Ἀμφότεραι γὰρ, inquit, ὑποδήματος χρῆσις. καὶ γὰρ ὁ ἀλλαττόμενος τῷ δεομένῳ ὑποδήματος ἀντὶ νομίσματος, ἢ τροφῆς, χρῆται τῷ ὑποδήματι ᾗ ὑπόδημα, ἀλλ' οὐ τὴν οἰκείαν χρῆσιν. οὐ γὰρ ἀλλαγῆς ἕνεκεν γέγονεν. Quibus verbis οἰκείαν χρῆσιν τοῦ χρήματος, usum, qui rei proprius est, & naturalis, describit. Id enim cuique rei proprium & accommodatum, quod naturale est, id est, naturaliter conveniens. Qui utitur calceo, non ut pedem tegat, sed ut pro eo nummum aut victum accipiat, non secundum naturam eo utitur, quia non videtur sutus ad hunc usum ut permutetur. Hac ratione motus, cum aliis sellulariis artibus etiam sutrinam, ut par est, sub tertio μεταβλητικῆς genere complexus est, & cum aliis generibus ex æquo κατὰ φύσιν esse negavit. Calceus non est factus ἀλλαγῆς χάριν; Ergo præter naturam & usum rei est, quum alteri venditur. Nummus cusus est χάριν ἀλλαγῆς; Ergo contra ipsius naturam est, cum in alium usum convertitur, quam cui est destinatus. Atqui calceus non ad alium usum venalis habetur, quam ut emptoris pedes tegat. Ideo suitur ab artifice, ut vendatur. Ideo emitur ab emptore ut pedibus inducatur. Si naturale est calceum in pedibus habere, naturale quoque erit eumdem facere, & vendere non habentibus qui eo sic utantur. Nisi enim fieret, & nisi venderetur jam factus, eum usum, quem habet, pedum tegendorum, habere non posset. Quid enim refert, utrum quis sibi calceum suat, an alii? Si alii suit, aut donare illi debet, aut vendere. Si donat, an contra naturam erit? At quid magis naturale? Quid autem si vendat, aut cum alia re permutet? An minus erit? Atqui utrumvis ex jure gentium, quod & naturale vocant Jurisconsulti. Idem de aliis ad amictum pertinentibus dici posse, quis non videt? Id quoque

extendit

extendit ipſe ad alia pariter quorum in vita uſus eſt: τὸν δ' αὐτὸν τρόπον ἔχει καὶ περὶ τῶν ἄλλων κτημάτων. Poſt paulo tamen agnoſcit aliquam permutandi rationem quæ non ſit à natura aliena, utpote quæ à natura profecta ſit. Ea eſt, qua res ad victum neceſſarias cum rebus ad victum æque neceſſariis permutat. Quia nimirum alius alio abundet, alius egeat. Ut autem illi qui abundant, illis qui egent, impertiant, opus fuit permutatione. Atqui vel hoc ipſum nego à natura eſſe. Cur enim aliis ſuperſit, aliis deſit, nulla cauſa eſt quam naturalem poſſis approbare. Ut hoc enim ſit, aliquid tuum, aliquid meum intelligi neceſſe eſt. Quod natura, quæ omnibus omnia communia eſſe voluit, longe ab ſe ſpernit. De ea natura loquimur quam philoſophus hic homini adſignat. Hujus naturæ jure, ut & Cicero in Officiis ſcribit, *privata nulla ſunt, ſed aut veteri occupatione, aut qui quondam in vacua venerunt: aut bello, ut qui victoria potiti ſunt: aut lege, conditione, ſorte: ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum: ſimiliſque eſt privatarum fortunarum deſcriptio, ex quo quia ſuum cujuſque fit eorum quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit ut quiſque teneat.* Ubi igitur omnia debent natura eſſe communia, nihil cuiquam eſt proprium. Ubi nihil eſt proprium cuiquam natura, non poteſt in re communi quiſquam plus poſſidere quam alius: ac proinde non alteri res ſuperfluent, alterum deficient. Non igitur illa permutatio, qua ſuppletur alteri quod ipſi deeſt, ex alterius abundantia jure videatur naturalis. Illius permutationis, quam vult videri eſſe à natura, exemplum adfert, cum vinum pro frumento datur: hujus autem, quam contra naturam eſſe adſtruit, cum pro vino aut frumento nummus præbetur. Hanc μεταβλητικὴν ab hominibus inventam dicit, illam alteram è naturæ principiis fluere. At ego alteram plus quam alteram

naturæ

naturæ aut arti debere vix cenſeam. Frumenti quidem cum vino permutationẽ magis naturalem contenderem quam nummi cum alterutro, ſi frumentum aut vinum non æque humana induſtria inveniſſet quam æs, argentum, aut aurum, unde fabricati nummi. Si nihil cujuſquam proprium eſſe natura admittimus, ſed omnia pro indiviſo inter omnes communia, jure illo primo naturali nullam terræ partem cuiquam velut propriam addicemus, ex qua aut metalla effodere unde nũmi cudantur, aut in qua frumentum ſerere ex quo panis conficiatur, poſſit. Præterea non operoſior aut majoris artis metallorum effoſſio, fuſio, nummique adeo ipſius ex metallis formatio, quam frumenti ſatio, vinique aut panis confectio, mihi videtur. Immo etiam longe minore *illa* negotio conſtant. Aurum purum putum plerumque è terra eruitur, quem ἄπυρον χρυσὸν Græci appellant. Arabes vocant تبر *Tibar*. Ut Geographus Nubienſis de latere aureo regis Ghenæ, quam *Guineam* puto, triginta eum librarum fuiſſe dicit, من ذهب تبرة واحدة. ex auro unius maſſæ nativæ καὶ ἀπύρου. Hoc ſi fundatur, fletur & feriatur, nummum dabit aureum. At quantæ molis eſt, terram junctis bubus proſcindere, invertere, arare, idque ſæpius, deinde conſerere, ſatum occare, ſarrire, deinde metere, tribulo terere vel flagello excutere, vanno & cribro purgare, condere, promere, molere, conſpergere, coquere, quæ omnia prius facienda ſunt quam panis ſit & ad veſcendum apponi poſſit. Nec vinum ſane è terra in calicem faciliore cura tranſit. Cum hæc ita ſint, idem tamen Ariſtoteles, præter illum acquirendi modum, qui ipſi naturalis eſt, quo res cum rebus ad victum neceſſariis permutantur, & alterum non naturalem, qui nummi opera res permutat, tertiam quandam

dam rationem mixtam excogitavit, quæ partim naturalis sit habenda, partim non naturalis, ut ὑλοτομίαν & μεταλλευτικὴν, *lignorum cædendorum* & *metallorum effodiendorum artem*. Naturalem ea parte utramque probat, quia è terra; non naturalem, quod non è frugiferis rebus quæstum paret, sed ex sterilibus. Quod profecto mirum, quasi nullus hominis quæstus naturalis sit, præter eum, qui è terra capitur, & è rebus quas natura frugiferas produxit. Si rem ipsam spectemus, quæ minus artis habent, minus longe à natura discedunt. At ὑλοτομία, sive lignorum confectio, facilior quam agricultura. Quid enim expeditius, paratiusque, quam arborem cædere, & inde lignari? At ferro opus est ad cædendam arborem. Numquid & terræ proscindendæ ferro non est opus? Natura igitur prius fuit metalla effodere, fundere, & conflare, & inde cultros, & alia instrumenta non solum sylvæ cædundæ sed etiam terræ colendæ idonea comparare. Quod natura prius, etiam naturalius. Sed nec ὑλοτομία ex rebus infrugiferis. Arbores sunt quæ renascuntur & cæduntur. Inde cæduæ silvæ fructus. Haud paulo melius nostri Iurisconsulti, qui *frugem* pro reditu appellari dixerunt, non solum quod ex frumentis, aut leguminibus, verum quod ex vino, sylvis cæduis, cretifodinis, lapidicinis capitur. Æque igitur naturalis illis, & merito sane, fructus & quæstus qui capitur ex ὑλοτομίᾳ & μεταλλευτικῇ, quam qui ex frumentis, aut leguminibus, aut vino, aliisque frugibus, quæ non minus opera & labore hominum è terra educuntur, quam illa sponte producta eruuntur aut cæduntur. Sed videamus, quam sibi non constet noster philosophus. Qui negabat hoc loco, aliam quærendæ rei rationem à natura esse, quam quæ fructus è terra colligeret, Capite quinto, ubi de modis vivendi tractat quos hominem sponte natura docuit, nec ulli permutationi aut mutuationi sunt obnoxii, eos

sic

ſic recenſet, νομαδικὸν, γεωργικὸν, ληϛρικὸν, ἁλιευτικὸν, θηρευτικὸν, paſtorum, agricolarum, latronum, piſcatorum, & venatorum vitam per hæc deſignans. Atque hi ſunt, inquit, βίοι τοσοῦτοι σχεδὸν, ὅσοιγε αὐτόφυτον ἔχουσι τὴν ἐργασίαν καὶ μὴ δι' ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας πορίζονται τὴν τροφήν. Sed quæro jam, quomodo agricola terram poteſt exercere ſine ferro aut ferreis inſtrumentis terræ proſcindendæ idoneis? Quomodo vero illa habere poterit, quin ea ſibi præſtinet ab aliis aliqua earum permutatione quæ ipſi abundanter ſuppetunt? A ferrario nempe illa ſibi comparabit. Atqui hic μισθαρνία locum habet, quam tamen idem Ariſtoteles inter eas ſpecies permutationum recenſuit quæ naturæ non convenirent. Faber autem ille ferrarius ab alio mercatore ferrum coëmere neceſſe habebit. Quod nec ipſum ſine permutatione ac nundinatione fieri licet. Nam ſane per veterem illam permutandi rationem, cujus meminit Homerus, æs & ferrum Græci cum vino & frumento ad Troiam permutare ſunt ſoliti. Mercator ille porro, qui ferrum habet promercale, ab alio debuit emiſſe, nempe à metalli opifice ſive μεταλλουργοῦ. Hæc μεταλλουργία variis etiam inſtrumentis perficitur, & mixti eam generis facit idem philoſophus, naturalis, & non naturalis, ut ante diximus. Quid deinde? Quomodo piſcator piſces è mari aut flumine capere poterit, ſine piſcatoriis inſtrumentis, quorum etiam tam varia ſupellex eſt, & tam varia arte opus ad ea fabricanda, ut nec ea habere ſine permutatione piſcator, nec artifex ſine arte facere, aut ſine materia aliunde quæſita poſſit. Longe illi magis ſecundum naturam vivunt, quorum Busbequius meminit, qui ab ipſo interrogati, quare piſces è vicino flumine, & piſculento, non caperent, reſponderunt, ideo capi à ſe non poſſe, quia captantium manus eluderent. Tunc ille expediri retia, quæ famuli ad hoc attulerant, juſſit, magnamque

piſcium

piſcium copiam multum illis mirantibus in littus ex aqua profudit. Retia illa an putamus texi & fieri ſine arte potuiſſe, aut ſine ulla nundinatione comparari? De venatoria arte idem reſpondeo. Jam vero illud quale eſt, quod ληϛρικὸν βίον è natura eſſe pronuntiavit, cum fœnerationem præter naturam exerceri aſſerat? Necari hominem fœnore dicebat Cato. An aliud facit latro? Immo idem, & longe quidem velocius. Uno momento hic hominem peragit, quem fœnerator velut longa tabe conficit. Habere tamen illum latronem etiam arma oportet, quibus vitam adimat. An ſpoliabant tantum, non etiam necem inferebant tunc temporis latrones? Non hoc ille dicit. Quid magis porro contrarium humanæ ſocietati quam latrocinium? Quid ergo magis præter naturam? Si latrocinium homini naturale, multo magis furtum erit. Non enim omnium hominum idem ingenium, & eadem natura. Alii vulpeculis ſimiles, alii leonibus. Qui viribus valebit, is rapto victum quæret.

Qui pote plus, urget: piſces ut ſæpe minutos
Magnu' comeſt, ut aves enecat accipiter.

Qui imbecillior eſt, ſi idem ſit callidior, furabitur, cum ille valentior, *arte deſpecta furtorum, rapere audebit propalam.* Hic etiam noſtri Juriſconſulti Ariſtoteli dicam impingent, quaſi furibus & latronibus ſuffraganti, quorum vitam magis naturæ conſentaneam, quam mercatorum, aſſerit, ne dicam fœneratorum, cum iſti furtum naturali jure prohibitum ac natura etiam turpe ſanciant. Et merito quidem. Aliud igitur illi jus naturale ſequuntur quam Ariſtoteles. Naturale quippe illis jus eſt, quod cum ratione hominibus vivere deſtinantibus à natura bene inſtituta inſitum eſt, quæ humanam ſocietatem non deſtruere ſed tueri ſatagit. Eo jure ſi quis plus ſibi appetat quam debet, aut ipſi ut proprium obtigit, *violabit jus*

humanæ societatis, ut ait Cicero in Officiis. Aristoteles vero eam hominis naturam considerat quæ ipsi cum belluis communis est, quæ, dummodo sibi bene faciant ipsis, aliis nocere nihil pensi habent. Si in ea nuda hominis ac simplici natura maneret, quæ omnia hominibus, ut & animalibus, communia decernit, excusandus foret. Sed cum eam instituat quæ ab illa communitate, ut ita dicam, discessit, ut suum cuique assignet, quod à jure gentium introductum fuit, non leviter in eo peccat, quod & in hanc transfert quæ sunt illius primi juris naturalis quod natura omnia animalia docuit. Ubi enim privata facta sunt, & singulis divisa quæ erant communia, tum recessum est ab illo primario jure naturali quod bestias etiam comprehendit, & aliud inductum hominibus tantum peculiare longe à priore diversum, rationique magis consentaneum, & humanæ societati accommodatum. Tertium itaque jus quoddam naturale admittendum foret, si Aristotelicæ staremus sententiæ, quo daremus unicuique suum, & tamen etiam alienum rapere & furari concederemus. Nemo potest esse agricola, quin suam sibi habeat possessionem, ut privatim sibi adscriptam excolat. Si vero quæ ille conseverit, alius, ad quem nihil hæc satio pertinebit, vi metere & auferre instituat, tum ληστρικὸς ille βίος inducetur, quem tamen ille vult æque naturalem ut γεωργικόν. Inde est, quod & belligerandi artem scribit quoque unum esse ex modis illis naturalibus victus quæritandi. Quippini, cum sit arti venatoriæ similis & pars ejus? Atqui paulo post dicit, ideo non videri sibi è natura fœnerationis negotiationem, quia lucrum de homine homo ibi facit; & latrocinium bellumque inter eos acquirendi modos qui naturæ consentanei sunt, reponit. An non & illæ de homine quæstum faciunt, quæ bonis suis eum evolvunt, vitaque etiam sæpius exuunt? Bellum quidem Juris-
consulti

consulti à jure gentium introductum scribunt, sed de eo sentiunt solo quod ad vim propulsandam, bellumque injuste illatum à finibus suis arcendum gens, quæ ab alia gente vexatur, parare cogitur. Hæc bella ut à jure gentium orta, ita non lædunt, nec violant humanæ societatis jus, quod jus gentium proprie appellatur. At bellum illud, de quo Aristoteles, quod inter modos vitæ quærendæ recenset naturæ congruentes, non vim vi repellit, sed infert, ut alienum auferat, & illi juri naturali affine est, quod nihil juris aut justiciæ præ se fert, utpote quod belluis commune sit, quo in genere, quæ fortior est ac ferocior, infirmiorem & mitiorem opprimit. Quod longe abest ab æquitate juris gentium, quæ maximam societatis inter omnes homines tuendæ & conservandæ habet rationem.

CAP. XI.

Aristoteles iterum ad partes vocatur. Pro ratione locorum, quæ ab hominibus primum occupata sunt, varios natos vivendi modos. Id multis probatum. Non minus naturalem videri victum homini ex aliis rebus ad esum idoneis, quam ex frugibus quas terra fert. Aristotelem sibi contradicere, qui piscationem, inter naturales victus quærendi rationes ponit, cum tamen neget, alium esse naturalem quam qui ex terra quæritur. De Ichthyophagis & Chelonophagis. Βίος ἐμπορικὸς non minus secundum naturam quam quilibet alius ex illis quos Philosophus in eo albo reponit. Agriculturam vix antiquiorem mercatura videri, saltem illam quam primi homines norunt; rudem ac simplicem. Multas alias artes necessario præcessisse agriculturam, sine quibus illa non quit consistere. Quibus mercatura constat, ut faciliora, ita magis naturalia. Agriculturam inter artes, & quidem operosissimas, ab omnibus poëtis &

philosophis recenseri. Ἔργον & ἐργασία proprie de agricolatione. Cum mercatura erat incognita, ne tum quidem fuisse cognitam agriculturam. Aureo sæculo poëtarum neutram fingi hominibus notam, ut nec alias artes. Omnes simul in medium venisse. Pastorum vitam antiquiorem esse quam agricolarum, ex Dicæarcho monstratum. Varro emendatus & explicatus. Pastoritia vita simplicissima omnium. Tres humanæ vitæ gradus, secundum Dicæarchum. Primum solum naturalem haberi, cum homines ex sponte nascentibus viverent. Hunc fuisse statum hominis ante lapsum. Post lapsum terræ exercendæ pro pœna addictus fuit, ut ex labore suo viveret. Ex primogenitis Adami duobus, alter pastor, alter agricola. Quomodo agricola, cum instrumenta nondum essent inventa terræ invertendæ idonea? Noacus agricola appellatur. Aucupium, venatus, & piscationem, post diluvium inventa. Imperium Noacidis à Deo datum in omne avitium cæli, terræ animalia reptiliaque, & pisces maris, ut iis ad victum uterentur. Permutatio rerum, quæ mercaturæ dedit initium, ab Adami filiis originem cepit. Divitias Patriarcharum non solum in pecoribus, sed etiam in servis constitisse. An naturale servorum dominium. Aristoteli ita visum, qui, quæ bello acquiruntur, naturalibus rei quærendæ modis accenset. Rem pecuariam semper ab omnibus nationibus magni factam. Ante nummi usum pecora pro pretio ad alias merces emendas fuisse. Permutationem cum nummo signato, quæ est venditio, æque naturalem censeri, quam illam quæ fieret olim cum pecore, quando pretii vicem obtinebat. Cum ære & ferro antiquitus, ut cum pecore, peragi solitam permutationem. Hanc Aristoteli naturalem existimatam, non alteram, idque nulla ratione. De origine nummi. Massam rudem certa forma & magnitu-

dine

dine primo placuisse ad hunc usum, mox certo etiam pondere examinatam, cum nota quæ pondus indicaret. Aristotelis verba emendata & explicata. Quid nomine μετρήσεως intellexerit. Interpretes notati. Proverbium, metiri nummos. Βοῦς *Græcis pro certo metalli pondere, quod vicem & usum nummi præstitit.* Βοῦς *quidvis magnum & gravis ponderis, tam in compositione, quam per se. Græci veteres usi verubus ferreis pro nummo. Inde dicti* ὀβολοὶ, *qui olim* ὀβελοί. *Aristotelis de eorum etymo sententia. Quid sit* ὀφέλλειν. *Pollux correctus. Talia ferrea apud Britannos olim vice nummi. Cæsar emendatus. Massa æris rudis, quæ inter initia nummi usum præbuit, parum discrepabat ab illo ære & ferro quod cum vino mutabant Græci ad Troiam. Ideo inventus ex consensu populi nummus, aut quod pro nummo fuit, ut nemini liceret eum in permutando recusare. Sic expeditior reddita permutandi ratio, impeditissima alias futura. Aristoteles in Ethicis Nicomachiis & Eudemiis illustratus. Nummus sponsor pro futura necessitate.* Νόμισμα *unde dictum. Iuris esse gentium nummum, ut & ipsam permutationem. Romanis & aliis plerisque gentibus æs grave certo pondere examinatum nummi instar habuisse. Hinc nomen libræ, ex Græco Siculo* λίτρα, *pro asse librario. Partes ejus unciæ, hoc est,* ὀγκίαν, *dictæ* ἀπὸ τοῦ ὄγκου. *Cetera partium nomina, sextantem, trientem, quincuncem, & alia, à Siculis sumpta. Ponderis notam his quoque gravibus Romanorum nummis fuisse impressam. Ex librariis assibus postea sextantarii facti, deinde unciarii, mox semunciarii, postremo & unciæ quartarii. Quomodo, & quando, ibi explicatur. Nunquam postea ad priorem formam librariorum assium rediisse Romanos. Idem pretium æris in gravi nummo ab initio observatum quod in ære rudi. De Laconico nummo*

 gravi,

gravi, vel potius pondere. Plutarchus & Pollux explicati. Quid ſit ferri ςόμωμα, quid ferrum ἄςομον. Aceto ferrum candens immerſum fragile reddi & ineptum ad opera. Nummus Laconicus πέλανορ appellatus, & quare. Plato emendatus. Pondus habuiſſe illum nummũ Æginetica drachma, & quattuor tantum ereolis valuiſſe. Non tantum apud Lacedæmonios, ſed etiam apud alios æris gravis nummos percuſſos. Id teſtari nomina ponderum nummis impoſita Græcis, Latinis, Chaldæis, & Arabibus. Hinc τάλαντον, λίτρα, ὁλκὴ, ςατὴρ, פלם, مثقال, & alia. Follis pro nummo, ex Syriaco. Inde & vox Græca ὀβελὸς, vel ὀβολός. Arabicum فلس pro ſquama, ex Græco φολίς. Duo genera apud eos follium; majus, & minus.

PErgamus cum Ariſtotele pedem conferre, manumque conſerere. Cum varias vivendi rationes recenſeret, quas & maxime naturales putavit, rectius feciſſet ſi pro locorum ac regionum diverſitate inſtitutionem & exercitionem earum aſſignaſſet, & has potius quam illas, ab his potius quam ab illis hominibus, & in his potius quam in illis locis primum eas inventas & in actum productas docuiſſet. Quid enim cauſæ putamus fuiſſe, ut mortalium, à principio naturam tantum ducem in vivendo victuque quærendo ſequentium, alii agricolæ extiterint, alii paſtores, alii piſcatores, venatores alii, alii denique latrones? Nimirum perinde ut locorum natura fuit, quæ primum his aut illis occupata ſunt, & inſeſſa, tales etiam incolæ ex neceſſitate evaſerunt. Cur enim qui longe à mari diſſitas regiones primi inſederunt, agroſque ibi fertiles nacti ſunt, agriculturæ potius quam mercaturæ & navigationi animum ſtudiumque adjecerunt? Ratio in promptu

eſt vel lippo, atque etiam cæco. Eadem quippe cauſa eſt quæ & nautas fecit & navicularios, mercatoreſque, quos caſus ſcilicet ad inhabitandam maris oram egerat. Inde Phœnices omnium primi mercaturis inſtitiſſe, quæ trans maria merces veherēt, memorantur. Stagnorum & amnium piſcoſorum accolæ piſcationi ſe dediderunt. Quibus ſilvæ aut propinqua ſilvis ceſſere incolenda, operam dederunt venatibus. Ad montana metu compulſi, ut in tutum ſecederent, ſi eadem ſterilia eſſent, coacti tandem tempore procedente latrociniis & rapto vivere, quoniam non alia vitæ via ſuppeteret. Inde olim Iſauri infames. Paſcuis campi accommodi, ſaltuſque, paſtoritiæ vitæ viam munierunt. Si qua regio hæc omnia ſimul habuit, ut & mari vicina eſſet, agriſque tam paſturæ idoneis quam aratro bonis abundaret, partim nautas, partim & paſtores eadem, partimque aratores etiam ſuos incolas vidit. Ad hæc variæ artes ex ſolertia hominum proditæ, initium magis invenerunt in illa cæli inclinatione quæ aërem nacta eſt ſubtiliorem, quam quæ craſſum & paludoſum. Ingenia quippe ibi nata ſubtiliora & inveniendis artibus aptiora, hic obtuſiora. A ſollertioribus tamen eas repertas poſtea ipſi etiam tardiores imitari cœperunt, addiſcere, & excolere. Cum Ariſtoteles autem fateatur, piſcationi addictos hominum quoſdam ex eo præcipuè fuiſſe, quod paludes, ſtagna, lacuſque, aut amnes piſcoſos accolerent, cur non & in ceteris vitis, quas naturæ concinere videri voluit, idem aſſerit? Τὸ δὲ πλεῖστον, inquit, γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς γῆς ζῇ, καὶ τῶν ἡμέρων καρπῶν. *Maximam partem humanum genus ex terra victum ſibi parat, & ex frugibus mitioribus.* Hoc profecto verum eſt, ubi hujuſmodi frugum copiam terra ſuppeditat. Tum enim ex his fructibus victus maxime hominibus, qui terram illam incolunt, naturalis cenſendus. Ubi vero frugum tam arborearum quam aliarum proventum

maligna ac ſterilis negat ſeges, quid faciendum? An nulli ibi debent homines eſſe, nec vivere, ne ſcilicet vivant alio quam naturali modo? Atqui idem Philoſophus inter naturæ convenientia vivendi genera etiam τὸ ἁλιευτικὸν numerat. Non hi tamen è terra, ſed ex aqua vitam ſuſtentant, nec ex frugibus, ſed ex piſcibus. Quam multi enim & fuere olim, & ſunt hodie populi, qui alterius victus penuria ſolo piſcatu vixerint ac vivant? Piſcem ſiccum pro pane habent. Immo & ex molito & in farinam redacto panem quoſdam confeciſſe lectum eſt. Suntque etiam nunc qui ſic utuntur. Unde ἰχθυοφάγοι nominati apud antiquos Geographos? Inde certe, quia nihil quod ederent, haberent, præter piſces? Ab eadem cauſa & χελωνοφάγοι appellati, qui teſtudinum carne, nec alia re præterea, veſcerentur. Hæ naturales nimirum videbuntur Philoſopho vivendi rationes, ut & θηρευτικὸς βίος, qui venatu ſe tuetur. At ferina hunc alit, non fructus è terra. Quid dicemus de λῃστρικῷ? Hic homines ipſos, non feras pro victu habet. Inter naturæ conſentaneos victus à Philoſopho tamen reponitur. Quid igitur voluit, cum dixit, maximam partem generis humani è terra res ad vivendum neceſſarias ſibi comparare, & è fructibus domeſticis & mitibus alimenta petere? Sequebatur, ut hanc vitæ ſpeciem ſolam probaret, ut naturæ præcipue congruentem. Subjungit tamen ſtatim: οἱ μὲν ὖν βίοι τοσῦτοι σχεδὸν εἰσιν, ὅσοι γε αὐτόφυτον ἔχουσι τὴν ἐργασίαν, καὶ μὴ δι' ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας πορίζονται τὴν τροφήν. *Atque hi fere ſunt vitæ modi, qui nativam habent exercitionem, nec alimenta ſibi comparant permutatione rerum, & mercimoniis emundis vendendiſque.* Quæ ſunt iſtæ vitæ? Νομαδικὸς, inquit, γεωργικὸς, λῃστρικὸς, ἁλιευτικὸς, θηρευτικός. Nõ video, cur ἐμπορικὸς æque ſuo jure locum hic tueri non debeat, ac γεωργικὸς, aut ἁλιευτικὸς, aut aliorum, qui ibi nominantur, quilibet. Si plurimos

homines

homines è terræ fructibus victũ quæritare dixit, & ea gratia τὸν γεωργικὸν βίον ut maxime naturalem homini probavit, cur ea ratio, sive negotiatio, quæ procurat per mercium invectionem ut homines frumento importaticio utantur, minus erit naturalis quam quæ homines aut piscibus pascit, aut ferinis carnibus? Atqui hæc est mercatura. Ubi enim loca sunt maritima, quæ frumenta non ferunt, ea aliunde advehit, & facit ut, qui piscibus in sua patria essent victuri, frugibus terrenis, quem maxime naturalem homini victum Aristoteles censet, vesci queant. His adde, quod vix agriculturam antiquiorem credere sit mercatura, quæ navibus merces per maria in longinquas trajicit regiones, aliasque inde importat. Ut ista primum cognita est & inventa hominibus qui littoralia & oram maritimam accoluerunt, ita agricolationem primos reperisse probabile est, qui mediterranea feracesque in his terras sedibus occuparunt. Ut mercaturam multa alia inventa præcesserunt sine quibus non potuere naves fabricari, ita & agriculturam. Μεταλλευτικὴ ante omnes prodire debuit, deinde ὑλοτομική. Post ὑλοτομικὴν insequuta est τεκτονική. Absque his omnibus agri colendi ratio non potuit in medium procedere, quia nec instrumenta, quibus exercetur, citra ferri & ligni artificia parari potuere. Bryso in Oeconomico apud Stobæum: αὐτίκα γὰρ, εἴκα γεωργίαν τις ἐπιτηδεύοι, ἆρ' οὐ πρῶτον ἡμῖν δεῖ τεκτονικῶν; εἰ τεκτονικῶν, δεῖ δὴ χαλκευτικῶν. εἰ χαλκευτικῶν, δεῖ δὴ μεταλλευτικῶν. Ita hæc verba legenda sunt: *Ecce enim si quis agriculturæ studium persequatur; nonne primum oportet esse lignariam fabricam? Si lignariam; nonne & ferrariam? Si ferrariam; oportet etiam prius fuisse metallifodinam.* Quinetiam addit, præcessisse omnino agriculturam τὴν ὑφαντικὴν, καὶ τὴν οἰκοδομικήν. Quomodo enim in agris homines durare possent, interdiu terram versantes nudi, aut noctu sine tecto

manere? Ἀλλ' ἵνα ἀγραυλεῖν δυνατοὶ ὦσι, δεῖ σκέπαν ἢ μὲν τὴν περὶ τὸ σῶμα. τοιγαροῦν ὑφαντικῆς καὶ οἰκοδομικῆς ἐν τῇ χρείᾳ. Hæc referunt interpretes ad μεταλλευτικήν. *Item ut, qui fodinis vacant, ruri degere poſſint, corpore tegantur neceſſe eſt; ad quos textores ac domus ſtructores requiruntur.* Ego ad agricolas ipſos refero. Nam metallorum foſſores in ipſis fodinis ſub terra etiam hodieque, ut plurimum ſeminudi agitant, & in ſpecubus effoſſis dormiunt. At de agricolis Bryſo loquitur. Ἀγραυλεῖν eſt proprie ἐν ἀγρῷ νυκτερεύειν. Qui ſtudent agriculturæ in agris degere neceſſe habent. Nec vero ruri poſſent ſine tecto agitare. Opus igitur fuit οἰκοδομικῆ. Nec porro terram proſcindere de die ſine veſte. Ad quam parandam neceſſaria textrina. Etiam in orbe novo cum primum detectus eſt, quæ gentes ferri uſum ignorabant, agricolationem pariter neſcire deprehenſæ. Naves autem, quibus mercatura ad ſua trajicienda utitur, ſine ferro & ligno pleræque earum gentium contexunt, quas vocant *Canoas*. Indi quoque olim ex ſingulis harundinum internodiis naviculas antiquitate teſte concinnabant, haud magna arte. Ægypti præter papyraceas fictilibus etiam perhibentur uſi. Unde illud Satyrici de Ægyptiorum populo; quem dicit

Parvula fictilibus ſolitum dare vela phaſelis,
Et brevibus picta remis incumbere teſta.

Britanni veteres vimineis alveis navigabant, quos, ut ait Solinus, *ambitione tergorum bubulorum circumdabant*. Ut igitur facilior mercatura, & magis parabilibus conſtans inſtrumentis, ita prior inventu videri queat quam agricultura. Illam dico quæ ad ſummum artis venit, ut hodie exercetur, & olim exercita eſt. Poëtæ ſane Græci Latinique Saturni ſui aureum ſæculum æque ignoraviſſe canunt agriculturam quam mercaturam. Hinc illa Tibulli:

Quam

Quam bene Saturno vivebant rege, priusquam
Tellus in longas est patefacta vias!
Nondum cæruleas pinus contempserat undas,
Effusum ventis præbueratque sinum.
Nec vagus, ignotis repetens compendia terris,
Presserat externa navita merce ratem.
Illo non validus subiit juga tempore taurus,
Non valido frenos ore momordit equus.

Ecce mercaturam prius illum nominare quam agriculturam, quasi quæ prius etiam inventa fuerit. Sane si opus ipsum spectes, quanta opera, labore & arte constet, agri colendi rationem cum mercatura de antiquitate non debere contendere, nisi ut posteriores ferat, facile judicabis. Plutarchus in libro de Divinatione post texendi, & ædificandi artes, etiam post medicinam quoad inventionis tempus, eam recenset. Τῶν τεχνῶν, inquit, ὡς ἔοικε, τὰς μὲν ἡ χρεία συνέστηκεν ἐξ ἀρχῆς, καὶ μέχρι νῦν διαφυλάσσει

Χρειὼ πάντ' ἐδίδαξε, τί δ' οὐ χρειώ κεν ἀνεύροι

τῶν ἀναγκαίων; ὑφαντικὴν, οἰκοδομικὴν, ἰατρικὴν, γεωργίαν, καὶ ὅσαι περὶ γεωργίαν ἀναστρέφονται. Plato quoque inter artes eam ponit in Sophista: Ἀλλὰ μήν γε τῶν τεχνῶν σχεδὸν πασῶν εἴδη δύο. πῶς; γεωργία μὲν, καὶ ὅση περὶ τὸ θνητὸν πᾶν σῶμα θεραπεία, τό, τ' αὖ περὶ τὸ σύνθετον καὶ πλαστὸν, ὃ δὴ σκεῦος ὠνομάκαμεν. Quanti operis res sit, Græci ostendunt, qui ἔργα de agricultura proprie usurpant, & ἐργάζεσθαι, & γῆς ἐργασίαν. Sed & ἐργάται vocantur operarii qui laborant in terra colenda mercede ad hoc conducti. Hesychius: ἔργα ποτὲ μὲν τὰ περὶ τὴν ταλασιουργίαν, ποτὲ δὲ τὰ περὶ τὴν γεωργίαν. Hinc titulus Ἡσιόδου Operis, ἔργα καὶ ἡμέραι. Eo igitur tempore, quo tellus omnia ferebat omnibus in commune, facillimam fuisse constat hominibus vivendi rationem, ac proinde maxime naturalem. Quæ ab ea longissime distat, eam oportet censeri minime naturalem, utpote difficillimam. Ea est quam confert agricul-

agricultura. Quod nec dissimulavit his versibus eruditissimus poëta:

—pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit, primusq; per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda.

Hic pater Juppiter est, sub quo omnes artes, meditando, exercendo, ab hominum industria inventas & excultas, poëtis placet. Nam, ut statim subjicit:

Ante Iovem nulli subigebant arva coloni:
Ne signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat; in medium quærebant.

Tum omnium erant omnia communia, nulla privata. Atque hæc præ cæteris naturalis vivendi victusque quærendi ratio, non illæ quas describit Aristoteles, quas postea liquet introductas, cum reliquæ artes proditæ sunt, ubi pro se quisque sibi acquirere & propria facere occœpit, quæ ante in medio erant posita & indivisa. Omnes sane illas vitas, quas naturalibus victus parandi modis accenset Philosophus, cum artibus ceteris tum primum invectas, ubi ab illa naturali ac prima discessum est, idem Virgilius scribit:

Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas,
Navita tum stellis numeros ac nomina fecit.

Hic est βίος μεταβλητικὸς, quem contra naturam esse adfirmat Stagirites Sophus. Sequitur apud Poëtam:

Tum laqueis captare feras, & fallere visco
Inventum, & magnos canibus circumdare saltus.

Hic θηρευτικὸς est, quod unum ex naturalibus acquirendi generibus esse visum Alexandri Præceptori. Subjicit noster protinus:

Atque alius latum funda jam verberat annum,
Alta petens; pelagoque alius trahit humida lina.

Ἁλιευτικὸν designat, qui & inter naturales est Aristoteli. Addit Mantuanus vates:

Tunc ferri rigor atque arguta lamina serræ.
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum.

Μεταλ-

Μεταβλητικὴν & ὑλοτομίαν significat; quæ duo genera nec secundum naturam omni ex parte sunt nostro Philosopho, nec in totum contra naturam. Subjungit Poëta, tum demum varias venisse artes, & laborem improbum omnia vincere, durisque in rebus urgentem necessitatem. Post quæ de agricultura subnectit, quando & à quo primum inventa:

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit, cum jam glandes atque arbuta sacra
Deficerent sylvæ, & victum Dodona negaret;
Mox & frumentis labor additus.

Atque hic unus est de illis naturalibus, ut autumat Aristoteles, vitæ quærendæ modis, quem γεωργικὸν βίον appellat, quem tamen ceteris omnibus, quæ præcesserunt apud Poëtam, posterius vitæ humanæ cognitum & usurpatum fuisse, prorsus inter omnes convenit. Nam & ferri rigor prius excogitari debuit, & ligni cædundi ars, immo etiam ipsa μεταβλητικὴ, & permutandi ratio, quatenus absque ista nec instrumenta agricolis idonea haberi potuerunt: nisi eumdem & agricolam fuisse, & fabrum lignarium, ferrariumque velimus. Longe melius Dicæarchus apud Varronem, doctissimus, ut ipse vocat, Philosophus, qui pastorum vitam esse *incentivam*, agricolarum *succentivam*, esse dixit. Quod ita, auctore eodem Varrone, explicabat, cum ostenderet qualis Græciæ vita ab initio fuerit, & doceret, superioribus temporibus fuisse, *cum homines pastoritiam vitam agerent, neque scirent etiam arare terram, aut serere arbores, aut putare: ab his inferiore gradu ætatis susceptam agriculturam.* Quod in Græcia ita usu venisse ait, in aliis etiam regionibus idem contigisse verisimile est. Pastoritia itaque vita, ut prior agricultura, & simplicior, ita etiam naturalior. Nec enim tam multis opus habet quam agricultura. Si nunc ferro tondentur oves, olim vellebantur, unde *vellus*. Quod de illis

locis

locis intelligendum, quæ pastioni accommoda, ob saltus & nemora. Nam mari vicina loca, sterilia si forte, & passionibus inepta, nec agriculturæ apta, mercaturis insistere suos incolas coëgerunt. Ac proinde hæc illis vita ex regionis situ æque naturalis videri debet quam pastoribus pastoritia, qui regiones occuparunt ubi pecus pasci posset, aut agricolis agricultura, qui culturæ patientes agros insederunt. *Quos,* inquit Varro, *agros non colebant propter sylvas, aut id genus, ubi pecus posset pasci, & possidebant, ab usu suo saltus nominarunt. Hæc etiam Græci τὰ ἄλσεα καὶ νομὰς, nostri nemora.* At pastoritia ista vita quæ simplicissima omnium fuit, eoq; naturalior, antiquiorem tamen illam fuisse constat quæ sponte è terra nata ad usum suum victumque sumebat, qualis fingitur à poëtis sub Saturno viguisse. Tres itaque gradus humanæ vitæ constituebat Dicæarchus teste eodem Varrone lib. II de R. R. *Igitur, inquam, & homines & pecua; cum semper fuisse sit necesse natura. sive enim aliquod fuit principium generandi animalium, ut putavit Thales Milesius, & Zeno Citticus, sive contra principium horum extitit nullum, ut credidit Pythagoras Samius, & Aristoteles Stagirites, necesse est, humanæ vitæ à summa memoria gradatim descendisse ad hanc ætatem, uti scribit Dicæarchus, & summum gradum fuisse naturalem, cum viverent homines ex iis rebus quæ inviolata ultro ferret terra: ex hac vita in secundam descendisse pastoritiam è feris & agrestibus. Vt ex arboribus ac virgultis, decerpendo, glandem, arbutum, mora, pomaque collegerant ad usum; sic ex animalibus, cum propter eamdem utilitatem, quæ possent, silvestria deprehenderent, ac concluderent, & mansuescerent.* Ita legendus, ac distinguendus ille locus, qui vulgo utroque vitio laborat, lectionis, & interpunctionis. Sequitur statim: *Tertio denique gradu à vita pastorali ad agriculturam descende-*

ſcenderunt, in qua ex duobus gradibus ſuperioribus retinuerunt multa. Sed notandum in primis eſt, Dicæarchum in illis Varronis verbis ſolum illum primum ſummumque vitæ humanæ gradum naturalem agnoviſſe, quo homines vixerunt ex his quæ intacta ferro terra ferret; reliquos duos, paſtoralem, & agro colendo occupatum, pro non naturalibus habuiſſe. Et profecto, ſi naturales etiam iſti habendi, non ab eo cenſu excludenda cetera vitæ genera, quæ ſimul cum illis cœperunt, aut etiam priora extiterunt, ut mercatura, & varia artificia, quæ totidem etiam vivendi conſtituerunt mores modoſque. Si ad ſacras litteras provocemus, quæ veram primæ hominum vitæ continent hiſtoriam, ut & ipſius creationis; qualis homini futura erat vita in paradiſo terreſtri, ſi non peccaſſet, in quo ad breve tempus fuit, quia peccavit, talem poëtæ ſub Saturno rege fuiſſe fingunt, qui primus ac ſummus Dicæarcho naturalis vitæ gradus.

— ἐσθλὰ δὲ πάντα
Τοῖσιν ἔην. καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα
Αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον —

inquit Heſiodus. Poſt lapſum primus homo, *in ergaſtulum*, ut cum Tertulliano loquar, *terræ laborandæ datus*, non naturalem tum, ſed laborioſam & exercitam agere cœpit vitam, quæ ipſi pro pœna inobedientiæ à Deo creatore impoſita fuit. Talem ſub regno Jovis adſcribunt poëtæ, qui haud facilem colendi viam eſſe voluit, *ut curis acueret mortalium corda.* Hinc ex duobus Adami primogenitis alter paſtor, alter agricola extitit. Sed quomodo agricola, cum nondum ferrum eſſet, quod procudi demum cœptum eſt à Tubal-Caino, qui ſextus inter deſcendentes è Caino? Per τὸ γῆν ἐργάζεσθαι fortaſſe hortorum cultura intelligenda, arborumque inſitio, quæ levior & facilior quam agrorum ſatio. Sed cum eodem capite ſcriptura dicat, Cainum urbem ædificaſſe, ac de nomine

nati

nati sui Enochi appellasse, non majoris erat molis urbem condere quam terram aratro invertere. Jubal quoque ibi dicitur invenisse psalterium & citharam. Quæ fabricasse non minoris artis fuerit quam terram proscindere. Certum tamen est, simplicissimam illam fuisse agri colendi rationem, nec accessisse ad eam artem agricolationis, quæ postea progressu temporis cum aliis artibus excogitata fuit. Præterea compertum etiam est, plerasque artium post diluvium demum à Noacidis aut inventas fuisse aut perfectas. Ipse Noacus *agricola* appellatur Geneseos IX. Ad verbũ, *vir terræ* איש האדמה. Qui & primus vitisator fuit, ut ibidem dicitur. Ergo & vineæ colendæ ratio, viniq; usus ante Noacum ignorabatur. Atqui hæc non minima pars agriculturæ. Aucupium, venatus, & piscatio, ab iisdem instituta, cum antea homines ex solis terræ fructibus viverent, Deus autem Imperium Noacidis dedit in omne avitium cæli, in omnia terræ animalia, & pisces maris, & reptilia, ut ad esum illis servirent. Adamo autem Dominus in comminanda pœna prædixerat fore, ut ex terra comederet, & in sudore vultus sui pane suo vesceretur. Hinc inter nepotes Noaci Nembrodus *potens venator* memoratur. Atque inde ἡ θηρευτικὴ originem habet. Atqui permutatio rerum, quæ mercaturæ originem dedit, jam inde à filiis Adami initium, ut videtur, cepit. Cum enim ex his alter pastor esset, alter agricola, verisimile est, quod alter non habebat, cum altero permutasse, pecudum fœtus cum terræ fructibus. Ceterum plerique ex posteritate ejusdem Noaci pastionibus operam dederunt, & in pecore magnam divitiarum suarum partem constituerunt. Quin & servos etiam ancillasque habuerunt, quæ non minima erat fortunarum, quas habebant, portio; ut de Abraamo dicitur, & Loto. Quæ possessio præter naturam esse nescio an Aristoteli videretur; certe Jurisconsultis nostris ita videtur,

detur, quia natura omnes liberos produxit. Antiquissimam tamen eam acquirendi rationem fuisse constat, & quidem æque antiquam ut bellum. Quæ bello acquiruntur, si naturaliter acquiri putavit Aristoteles, non possit inficiari idem, quin justa & naturalis servorum acquisitio fuerit. Bello captos sibi servire cogebant, in quos jus vitæ & necis habebant. Ideo & vendere poterant tam bono ac naturali jure quam cetera quæ sibi legitime comparaverant. Verum de his jam satis superque dictum in superiori capite. Pecuaria porro res non solum ab antiquis Judæis semper magni facta, sed etiam Græcis & Romanis in honore ac pretio habita. *De antiquis*, inquit Varro; *illustrissimus quisque pastor erat, ut ostendit Græca & Latina lingua, & veteres poëtæ, qui alios vocant πολύαρνας, alios πολυμήλους, alios πολυβούτας. Quin ipsas pecudes propter caritatem aureas habuisse pelles tradiderunt: ut Argis Atreus, quam sibi Thyestem subduxe queritur: ut in Colchide Æeta, cujus arietis pellem profecti genere regio dicuntur Argonautæ: ut in Libya ad Hesperidas, unde aurea mala, id est, secundum antiquam consuetudinem, capras & oves, quas Hercules ex Africa in Græciam exportavit.* Ut autem nummus ex ære, auro, & argento, pretium aliarum rerum ac mercium postea fuit, sic ante nummi usum pecora ad alias merces coëmendas pro pretio fuere. Hinc apud Homerum arma Glauci aurea, ἑκατόμβοια dicuntur, hoc est, pretio centum boum digna, & Diomedis ærea, novem tantum boves contra emenda. Et falluntur ex veteribus Grammaticis, qui βοῦν, eo loco pro nomismate accipiunt, cum ætate Homeri nondum nummus Græcis esset cognitus. Primus inde nummus, qui percussus est, forma bovis signatus fertur, ad indicandum, usum & morem antiquum, quo boves & alia pecora non solum in pretio, sed etiam pro pretio. Οἱ γὰρ παλαιοὶ, inquiunt

V Gram-

Grammatici, *πρὶν ἐπινοηθῆναι τὰ νομίσματα, τὰς συναλλαγὰς ἐπὶ τῶν βοῶν ἐπιστεῦσθαι.* Sed primo quidem, ut principia omnia rudia sunt, massam æris gravis ad certum pondus examinati pro nummo usurparunt, quod pretii vicem esset. Aristoteles: *τὸ μὲν πρῶτον ἁπλῶς ὁρισθὲν μεγέθει καὶ σταθμῷ, τὸ δὲ τελευταῖον καὶ χαρακτῆρα ἐπιβαλλόντων, ἵνα ἀπολύσῃ τῆς μετρήσεως αὐτούς. ὁ γὰρ χαρακτὴρ ἐτέθη τοῦ ποσοῦ σημεῖον.* Hæc verba examinanda sunt. Non enim carent difficultate, & eorum mentem non videntur assequuti interpretes. Dixit paulo ante, quod inter exteros & peregrinos ratio exerceretur rerum permutandarum, cum invehendis iis quibus egerent, tum evehendis quibus abundarent, nummi usum necessario fuisse excogitatum. Non enim *εὐβάστακτον*, inquit, unumquodque rerum ad vitam necessariarum. Ob eam rem ad permutationes explicandas, ejusmodi aliquid inter homines convenit dare & accipere, quod ipsum cum esset & inter res vitæ utiles, usum exhiberet ad vitam accommodatum & facilem. Ferrum & argentum, & si quid aliud simile metallum, ad eam rem visum idoneum, scribit idem Aristoteles. Subjicit deinde verba quæ supra habuimus: *Primo quidem æs & argentum simpliciter magnitudine & pondere certo definitum, postremo & signum eidem impressum est, quod quantitatem indicaret, ut molestia appendendi liberarentur.* Hæc est mens verborum Aristotelicorum quæ citavimus ut hodie leguntur. Ea paraphrastes ita reddidit, vir in Græcis quidem doctissimus, sed quod ex hac ejus versione non apparet: *Quod cum primum rudi adhuc sæculo pondere & mensura esset definitum, tandem illi nota cœpit imprimi, tanquam videlicet examinis compendium.* Hæc non intelligo; neque ipse fortasse qui scripsit. *Μέτρησιν* quidem ibi vocat Aristoteles pensitationem, ut paulo post dicam: sed si distinguas *pondus & mensuram*, ut hic fecit interpres, id fieri non potest

quin

quin menſuram in propria & ſtricta ſignificatione accipiatur. Sic enim Juriſconſulti accipiunt, cum mutui dationem conſiſtere ſcribunt *in rebus quæ pondere, numero, & menſura continentur*, hoc eſt, *τῷ σταθμῷ, τῷ ἀριθμῷ, καὶ τῷ μέτρῳ*. At *μέτρησιν* hoc loco poſuit Ariſtoteles *ἀντὶ τῆς σταθμήσεως*, latiore nempe ſignificatu, qui extenditur non ſolum ad res quæ menſura continentur, ſed etiam quæ pondere & numero conſtant. Quidquid enim eſt quo quantitas dignoſcitur, ſive in ponderibus ſit, ſive in numeris, ſive in menſuris, id Ariſtoteli *μέτρον* appellatur, quod definitur ab eodem in Metaphyſicis lib. x, cap. I. *μέτρον ἐστὶν ᾧ τὸ ποσὸν γιγνώσκεται*. Et paulo poſt: *ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις λέγεται μέτρον, ᾧ πρώτῳ τε ἕκαστον γιγνώσκεται. καὶ τὸ μέτρον ἑκάστου ἕν, ἐν μήκει, ἐν πλάτει, ἐν βάθει, ἐν βάρει, ἐν τάχει*. Quæ in ſequentibus fuſius explicat. Hinc ergo *τὴν μέτρησιν* in his verbis, quæ attulimus, uſurpavit *ἀντὶ τῆς σταθμήσεως*. Pondus igitur eſt, non menſura. Nec enim menſura, ſi eam diſtinguas à pondere, ulla ratione hic conveniet. Numquam enim nummus ad menſuram datus eſt, ſed ad pondus, aut etiam ad numerum, ut pecunia numerata. Nemo igitur poſſit illud capere, quod ſcribit paraphraſtes, *argentum & æs rudi ſæculo pondere & menſura primo definitum fuiſſe*. Quid? an modio tunc expendebantur nummi? Hoc poſtea factum in ſignato nummo, ære & argento conciſo in facies minutas. Nec tamen ea uſitata communiter ratio nummorum expendendorum, ſed in eos hoc jactabatur qui tantum viderentur habere in pecunia numerata, ut metiri eam modio poſſent. Inde illa Horatii:

— dives, ut metiretur nummos.

Et apud Petronium Trimalcionis uxor, *fortunata* appellatur, *quæ nummos modio metitur*. Proverbium Græcum eſt, *ἀργύριον μεδίμνῳ ἀπομετρεῖν*, de bene nummatis, & profuſe liberalibus. Quo alluſit & Xeno-

phon in Hellenicis lib. vi: *βουλόμενοι οἱ περὶ ξενίαν τὸ λεγόμενον μεδίμνῳ ἀπομεμετρημένα τὰ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀργύριον.* Si nunquam mos fuit modio nummos metiri, nisi apud eos, qui tam largiter eo abundarent, ut rationem aliter suorum nummorum facile inire non possent, multo minus tralaticium id fuerit inter initia & rudimenta æris gravis certo pondere determinati quod pro nummo esset, & præcipue quidem cum expenderetur in permutationibus. Aristoteles præterea dixit, *ὁρισθὲν τῷ μεγέθει καὶ σταθμῷ*, *mole & pondere*, non *pondere & mensura*, ut placuit Paraphrastæ. Verum ne sic quidem satis assequor quid voluerit Philosophus. Æs & argentum primo ait definitum mole & pondere. Ad certum pondus examinatum fuisse intelligit. Quid opus ergo fuit magnitudinis aut molis meminisse? Ut pondus est, ita etiam moles. Majoris quippe molis massa æris bilibris quam libraria. Vice versa, prout est moles, ita etiam pondus. Nam æs trilibre in majore massa est quam bilibre, & hoc quam librarium. Præterea cum dicat, certo pondere determinatum fuisse æs quod tum inter initia in permutationibus exhiberi solitum fuit, quo pertinent, quæ subjicit, mox signo impresso illi æris aut argenti massæ, certo põdere definitæ, liberatos homines molestia ponderandi, quia signum sive character impressus, quantitatis sive ponderis indicium esset? Quid enim opus hac nota ad dignoscendum pondus, si ejusmodi massæ fierent, quas omnes scirent in civitate id pondus habere? Sic, cum scribit Cæsar, Britannos ære aut ferro ad certum pondus examinato uti pro nummo, nulla nota æs illud aut ferrum insignitum fuisse ostendit quæ pondus testaretur. Non igitur video quorsum pertineat illa notæ posterior impressio, quæ pondus massæ designaret, si eodem pondere, quo antea, massæ illæ, quibus pro nummo uterentur, cudebantur. Exempli gratia, massa æris bilibris primo

mo nummi usum præstitit, postea eadem massa ad hunc usum retenta est, sed cum nota quæ ponderis indicium faceret. Verum cui bono hæc nota, si satis constabat de pondere? Dices, propter exteros, cum quibus contraheretur permutatio, hoc factum, ut hac nota agnita hujusmodi massam pro ære duarum librarum pondo acciperent. Hoc aliquid est, & nihil est. Quis enim cogebat illum peregrinum huic notæ fidem habere? Si sine examine crederet, poterat & non signatam talem massam recipere, quam ex commercio, quod haberet cum illius civitatis hominibus, satis sciret ejus esse ponderis. Præterea si hoc voluisset Aristoteles, satis habuisset dicere, τὸ μὲν πρῶτον ἁπλῶς ὁρισθὲν σταθμῷ. Nihil enim fuit necesse adjicere, μεγέθει, cum pondus massæ certum, constituat etiam certam ejus magnitudinis formam. Hæc cum ita sint, omnino persuasum habeo, scripsisse Aristotelem; τὸ μὲν πρῶτον ἁπλῶς ὁρισθὲν μεγέθει, ἢ σταθμῷ, τὸ δὲ τελευταῖον καὶ χαρακτῆρα ἐπιβαλλόντων, ἵνα ἀπολύσῃ τῆς μετρήσεως αὐτούς. ὁ γὰρ χαρακτὴρ ἐτέθη τοῦ ποσοῦ σημεῖον. Primo habuere massas ferri aut argenti rudis certa molis forma, ut puta pugni magnitudine, aut panis librarii. Eæ nummi vicem implebant; sed appendebantur, quia præter propter cum eadem magnitudine fierent, non tamen examussim idem pondus erat in omnibus. Tamdem vero cum placuisset, non tantum certa magnitudine eas fieri, sed etiam ad certum pondus examinari, verbi gratia, ut hæc massa pugni magnitudine, etiam libræ pondus exactum haberet, aut duarum librarum, tum & signum quoque incusum est, quod pondus notaret, ut molestia appendendi abesset. Non enim prius nota massis illis rudibus certa olim magnitudine pro nummo flari solitis imprimi cœpta est, quam & pondus certum justumque iisdem imponeretur, cujus indicium & fidem illa nota impressa faceret. Ab his igitur initiis originem sumpsit, auctore

Aristotele, nummus signatus. Σταθμὸς proprie dicebatur massa infecti metalli, certo pondere formati, ut pro nummo esset. Hinc quidam βοῦν illum veteris Græciæ, à quo res æstimantur, nomine ἐννεαβοίων & δωδεκαβοίων, unde & mulieres ἀλφεσίβοιαι appellatæ, quæ bene essent dotatæ, σταθμὸν fuisse volunt, ut alii νόμισμα. Sed magis illis accedo, qui σταθμὸν fuisse contendunt, si recedendum sit à vera significatione, quam plures ei voci attribuunt. Nam Homerus nummum signatum non novit. At quæ bove æstimantur, non ignoravit. Si bos non est unde ea denominantur, erit σταθμός. Grammatici de ἐννεαβοίω, & similibus: Οἱ μὲν ἐπὶ νομίσματος ἀκούουσι, βοῦν εἰρῆσθαι λέγοντες, διὰ τὸ τύπον ἐν αὐτῷ τοῦ βοός· οἱ δὲ σταθμόν τινα, τὰ τοιαῦτα νοοῦσι. Si pro σταθμῷ hanc vocem accipiamus, non ab æstimatione boum factam interpretabimur, quod iisdem Grammaticis placet, ut tale pondus pretium bovis aut plurium fuerit, sed à magnitudine sic constabit appellatum. Nam Græcis βοῦς dicitur quidquid est magnum, ut in compositione nominum βούσυκον, βούπαις, & similium. Immo & per se pondus & magnitudinem designat. Hesychius: βοῦς, βάρος. Non mirum itaque; si & pro pondere certo metalli hæc dictio accepta sit, quæ vice nummi fuerit. Sic Lacedæmoniorum νόμισμα Plato σταθμὸν esse dixit. De quo infra. Grammatici observant, ὀβολοὺς Græcis ex eo dictos, quod olim ante nummi usum obelis, id est, verubus ferreis, pro nummo uterentur. Nam Iones ὀβελοὺς dicebant, non ὀβολοὺς, de eo nummi genere. Unde & ἐπωβελία apud Atticos τὸ ἕκτον τοῦ τιμήματος, quia obolus sexta pars drachmæ. Quantum ex his verubus & obeliscis tenere manus posset, eam summam ideo vocasse δραχμὴν, ἀπὸ τοῦ δρακὸς, iisdem placet Grammaticis. Pollux lib. ix, cap. vi: τὸ μέντοι τῶν ὀβολῶν ὄνομα, οἱ μὲν ὅτι πάλαι βουπόροις ὀβελοῖς ἐχρῶντο πρὸς τὰς ἀμοιβάς, ὧν τὸ ὑπὸ τῇ δρακὶ πλῆθος ἐδόκει κα-

λεῖσθαι

λεῖαξ δραχμή. Τὰ δ' ὀνόματα τοῦ νομίσματος καταπεσόντος εἰς τὴν νῦν χρείαν, ἐνέμεινεν ἐκ τῆς χρείας τῆς παλαιᾶς. Ἀριστοτέλης δ' αὐτὰ ταῦτα λέγων ἐν Σικυωνίων πολιτείᾳ σμικρόν τι καινοτομεῖ, ὀφέλους γε αὐτοὺς ὀνομάζει, λέγων, τὸ μὲν ὀφέλλειν δηλοῦντος τὸ αὔξειν, αὐτῶν δὲ διὰ τὸ εἰς μῆκος ηὐξῆσθαι ὧδε κληθέντων. Totus hic locus ita constituendus ex scriptura antiquorum codicum, quos olim contuli. Et notandum, quod ex Aristotelis sententia refert, non ὀβελοὺς dictos esse obolos prius, quod verubus ferreis uterentur ad permutationes, sed ὀφέλους, quod virgæ ferreæ essent in longitudinem ductæ, ab incremento & extensione. Nam Græce ὀφέλλειν est *augere*. Unde ὄφελος, *lucrum, augmentum*. A quo verbo ὀφέλλω pro *augeo & incresco* aliud deductum volunt τὸ ὀφείλω, id est, *debeo*. Unde ὀφείλημα τὸ αὐξανόμενον ἐν τῷ τόκῳ δάνειον, de fœnore, quod usuris multiplicatur ac debetur. Quod & Aristoteles opinatus est, ut constat ex sequentibus Pollucis verbis, si recte legantur; nam vulgo sunt corruptissima: ὅθεν καὶ τὸ ὀφείλειν ὠνομάσθαι φησὶν οὐκ οἶδ' ὅπως. Rationem paulo ante attulimus, quam Pollux non vidit. Quæ sequuntur apud eumdem ita corrigi debent: ἐπὶ μέντοι τῶν ὀβολῶν ὑπηλλάχθαι τὸ φ εἰς τὸ β, κατὰ συγγένειαν. Ex his apparet, in ea etiam fuisse Aristotelem opinione, verubus usos veteres in certam longitudinem extensis ferreis, antequam nummus signatus esset repertus. Hoc ipsum forte an sit quod in Politicis scribit, τὸ μὲν πρῶτον ἁπλῶς ὁρισθὲν μεγέθει, ὡς σταθμῷ. Non enim certo pondere constabant illa verua; sed cum dabantur inter permutandum, appendebantur. Impolita & aspera fuisse illa verua, sunt Grammatici qui notent ex antiquis: πρὸ τούτου γὰρ ὀβελίσκοις τραχέσιν ἐνομίζοντο: *Antea enim obeliscis ac verubus impolitis pro nummo utebantur.* Ideo autem fortasse in Sicyoniorum πολιτείᾳ de his tractaverat Aristoteles, quia Phidon Argivus in Sicyone urbe primum nummum signasse juxta quosdam ferebatur,

tur, secundum alios Æginæ, aut, ut quidam, etiam Corinthi. Hic percusso nummo collectos omnes obeliscos illos veteres, quorũ usus olim vice nummi fuit, in templo Junonis Argivæ consecravit. Sic enim hæc intelligenda: Πάντων δὲ πρῶτος Φείδων Ἀργεῖος νόμισμα ἔκοψεν ἐν Αἰγίνῃ, καὶ διδοὺς τὸ νόμισμα ἀναλαβὼν τοὺς ὀβελίσκους ἀνέθηκε τῇ ἐν Ἄργει Ἥρᾳ. Ἐπειδὴ δὲ τότε οἱ ὀβελίσκοι τὴν χεῖρα ἐπλήρουν, ἡμεῖς, καίπερ μὴ πληροῦντες τοῖς ἓξ ὀβολοῖς, δραχμὴν αὐτὴν λέγομεν παρὰ τὸ δράξασθαι. Ex quibus colligi potest, non istos obeliscos certo tum pondere fuisse factos, sed solam magnitudinem in his quæsitam, quæ tamen esset in permutando appendenda. Qui primus autem nummus signatus est, non aliud habuit insigne sive notam, quam qua declararetur ejus pondus, ut supersederent appendendi morositate. Quæ omnia confirmant nostram de loco Aristotelico, qua explicato, qua emendato, sententiam. Ceterum in oboli & drachmæ tradenda originatione nugari more suo solito Græcos, inferius ostendemus. Non multum aberant à verubus Græcorum taliæ ferreæ Britannorum veterum, quibus ad certum pondus examinatis pro nummo usos eos fuisse memorat Cæsar lib. v de bello Gallico. Nam *Talia* est baculus oblongus, ut σκυτάλη. Sic enim legendum apud Cæsarem: *Vtuntur aut ære, aut taliis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo.* In quadam regni Tatarici provincia virgulæ aureæ certo pondere, quod nota adposita testatur, pro nummo solent exhiberi; ut est apud Paulum Venetum. Ad rem nunc ut è diverticulo regrediamur, certum est, massas ferri aut æris rudis informes, aut etiam veruum vel taliarum forma, vel alia quacunque conflatas, usum nummi olim præbuisse; & per hæc rudimenta ad nummi signati inventionem homines pervenisse. Jam igitur quæro, ista æris massa quid habuerit diversum aut discrepans ab illo ære

cum quo vinum permutabant Græci? Nam & pondus ejus æris & ferri etiam æstimabatur. Hæc certe fuit differentia, quod tunc ex mercatoribus illis Lemniis, qui vinum in castra Græcorum apportaverant, non alii ferrum & æs pro vino suo accipiebant quam qui eo indigebant, aut qui maxime id volebant. Ceteri, quibus hæc merces non placebat, aut boves, aut pelles bubulas, aut etiam captivos sumebant. Ubi autem semel constitutum est, ut certum æris pondus pro pretio mercis exhiberetur, etiam ille, qui æris non indigebat, nec mercem hanc probabat, eam tamen accipere pro eo, quod venditabat, cogebatur. Non tanti tamen hoc discrimen, ut contractus permutationis, qui olim naturalis fuerat, evaserit non naturalis. Ementium & vendentium utilitati & commoditati sic prospectum est. Quod ubi semel ex consuetudine & consensu receptum fuit, æque haberi debuit naturalis venditio hoc modo celebrata, quam quæ olim fiebat cum massa æris qualibet ad permutandum volentibus oblata. Mos, qui pro lege estt, antum effecit, ne liceret venditori rejicere ac recusare æs illud grave quod ipsi vice pretii ab emptore offerebatur. Quod antea nēpe licitum erat. Sed tunc non adeo facilis & expedita fuit permutatio. Cum enim necessitas aut ab altera parte inter contrahentes, aut ab utraque permutationem rerum alteri aut utriq; necessariarum inducere soleat, si neuter egeat, neuter volet permutare. Si alter vero indigeat tantum, nec aliquid habeat quod velit accipere is, contra quem rem suam permutare vult, quia ipse etiam rei illius copia abundet, ne tum quidem procedet permutatio. Quid fiet igitur, aut quomodo explicabitur rerum permutandarum ratio inter egentes & abundantes? Nummus, aut quod pro nummo est, huic difficultati subvenit, more & communi omnium consensu receptus, ad hoc, ut qui nulla alia re egeret,

quam pro illa, qua abundabat, posset accipere. hanc saltem speciem non recusaret, quæ sibi quandoque futura esset usui, cum egere & ipse aliqua re cœpisset, quam comparare permutatione vellet. Hoc vidit etiam Aristoteles in Ethicis, tam Nicomacheis, quam Eudemiis. Hæc enim mens est horum ejus verborum: ὅτι δὲ ἡ χρεία συνέχει ὥσπερ ἕν τι ὄν, δηλοῖ, ὅτι, ὅταν μὴ ἐν χρείᾳ ὦσιν ἀλλήλων ἢ ἀμφότεροι ἢ ἕτερος, οὐκ ἀλλάττονται, ὥσπερ ὅταν οὗ ἔχει αὐτὸς, δέηταί τις, οἷον οἴνου, διδόντες σίτου ἐξαγωγὴν, δεῖ ἄρα τοῦτο ἰσασθῆναι. ὑπὲρ δὲ τῆς μελλούσης ἀλλαγῆς, εἰ νῦν μηδὲν δεῖται, ὅτι ἔσται ἐὰν δεηθῇ τὸ νόμισμα, οἷον ἐγγυητής ἐστιν ἡμῖν. δεῖ γὰρ τοῦτο φέροντι εἶναι λαβεῖν. Quæ elegantissima pariter & verissima sunt. Nummus pro sponsore nobis est ad futuram permutationem, si quando egere cœperimus, non recusatum iri cum eum dabimus pro re alia cujus indigeamus. Hoc obtinuit, ut sic fieret, mos receptus communi hominum consensu. Inde νόμισμα dictum, quia ὑπάλλαγμα τῆς χρείας γέγονε κατὰ συνθήκην. Quod & hic in Politicis dicit: διὸ πρὸς τὰς ἀλλαγὰς τοιοῦτόν τι συνέθεντο πρὸς σφᾶς αὐτοὺς διδόναι καὶ λαμβάνειν. Sed de voce νόμισμα, quare sic appellatum, nos infra pluribus. Necessitas igitur, ἡ χρεία Aristoteli, genuinum μέτρον est, ac naturale rerum permutandarum: nummus subsidiarium, ex more & instituto. Atqui omnis permutatio, etiam illa quam habet Aristoteles pro naturali, pariter à lege, vel certe consuetudine, quæ instar legis est, originem accepit. Certe juris est gentium, ut & ipse nummus; quem juris gentium esse, utpote ab omnibus fere aut plerisque gentibus receptum, nemo neget. Permutatio ipsa rerũ inde est. Ubi enim privata nulla natura, ut supra dicebamus nulla permutatio ullius rei quasi propriæ potest esse natura. Sed persequamur gradus & numeros nummi ad perfectionem tendentis. Primo metallum rude magnitudine & mole certa tantum determinatũ. Deinde

de ad certum etiam pondus examinatum, cùm nota impreſſa, quæ ponderis eſſet indicium. Hinc Romani æri ſuo gravi, cum aſſibus uterentur librariis, notam incuſſerunt quæ pondus ejus ſignificaret. Sciunt enim antiquarii, reperiri hodieque hujuſmodi aſſes, in quibus ab una parte viſitur globulus ἔκλυπος, qui unius libræ argumentum exhibet. In dupondio ergo duo hujuſmodi globuli expreſſi & extantes, duas libras pondo habere, monebant. Quinimmo & ſemiſſes veteres inveniuntur, dimidium libræ examuſſim penſantes, in quibus notam eam videre eſt qua Romani olim ſemiſſem deſignabant, & quidem averſam hoc modo Ƨ. In trientibus & quadrantibus aſſis, globulos ſimiles, ſed minores, effigiatos cerni, non latet antiquarios qui eos poſſident, ad numerum unciarum denotandum. In Romano quadrante gravis æris manus aperta oſtenditur, cum tribus ſphærulis, quæ numerum trium ûnciarum repræſentant. Monuit me per litteras olim Ampliſſimus Peireſchius, penes ſe eſſe nummos æris gravis Ethruſcos, in quibus triens manum ſimiliter exhiberet expanſam, non ſupinam, ut in Romano quadrante, ſed inverſam, cum quattuor ſphærulis, quæ quaternas trientis uncias figurarent. Hinc patet, non ſolum Romanis grave æs pro nummo à principio fuiſſe in uſu, ſed etiam pleriſque aliis gentibus, cum ære ſignato uti cœperunt. Siculi λίτραν vocarunt æreum nummum oboli Æginæi æſtimatione, quo nomine etiam *libram* pondo appellabant, quia nimirum obolus ille æreus pondere λίτρας eſſet, hoc eſt, libræ. Inde librarios ſuos aſſes Romani mutuati & imitati ſunt, qui æque, ut Siculi, in duodecim æreos nummos dividebantur, quos ὀγκίας illi dixerunt, ἀπὸ τοῦ ὄγκου, quia, minimi pretii cum eſſent, ὄγκον tamen & molem habebant, utpote qui duodecimam libræ partem penderent, ſive minæ æris, quam illi λίτραν. Inde illi ſingulas etiam partes ſui

ſui aſſis denominarunt, *Sextantem* ex nomine Siculo ἕξας, *quadrantem* ex τέτρας, *Trientem* ex τρίας, *Quincuncem* ex πεντόγκιον, *Semiſſem* quod illis ἡμίλιτρον, hoc eſt, ſemias librarius, & ſic alia, de quibus latius in ſequentibus erit dicendum. Librarios autem illos aſſes Romani inter bellum Punicum primum, neceſſitate æris alieni cogente, & penuria rei pecuniariæ, cum ſumptibus par non eſſet reſpublica ferendis, ad ſextantariorum pondus redegerunt, & ſic quinque partes lucri factæ. Poſtea iterum ſecundo bello Punico, Annibale urgente, ex ſextantariis ob eamdem publicam inopiam unciarii facti. Poſtremo lege Papyriana ſemunciarii. Ita certe Plinius lib. XXXIII, cap. III. Nec unquam poſtea reſtituta antiqua illa ærei aſſis in moneta forma, ut neceſſitate ceſſante redierint ad illud grave æs librarii aſſis, quemadmodum temere & falſo opinati ſunt viri doctiſſimi, quos in eum errorem induxit Feſtus ea parte mendoſus, à quo, per ſeptennium tantum duraſſe ſextantariorum aſſium formam, eruditi acceperunt. Sic enim ille; qui in re ipſa etiam à Plinio diſſentit: *Sextantarii aſſes in uſu eſſe cœperunt ex eo tempore, quo propter bellum Punicum ſecundum, quod cum Hannibale geſtum eſt, decreverunt patres, ut ex aſſibus, qui tum erant librarii, fierent ſextantarii: per quos, cum ſolvi cœptum eſſet, & populus ære alieno liberaretur, & privati, quibus debitum publice ſolvi oportebat, non magno detrimento adficerentur. Septennio quoque anno uſus eſt, ut priore numero: ſed id non permanſit in uſu, nec amplius proceſſit in majorem.* Corruptiſſima hæc Feſti poſtrema verba, & falſiſſimam concinnant ſententiam. Ex Plinio quippe & aliis auctoribus conſtat, non per ſeptem annos tantum in uſu fuiſſe ſextantarios aſſes, & poſt id temporis reſtitutam priſcam formam librariorum. Immo contra conſtat, etiam poſtea imminutum bis eorum pondus. Nam ad ſemuncia-

munciarios reducti sunt asses sextantarii lege Papyria. Sic igitur emendanda sunt: *Semunciario quoque usus est, auctiore numero: atque id permansit in usu, nec amplius processit in majorem.* Postea etiam, inquit, populus usus est semunciario asse, quod lege nempe Papyria obtinuit, auctiore vel ampliore numero, quia nimirum pro senis assibus, qui in libram æris incurrebant, ex libra viginti quattuor facti, qui tantumdem tamen valerent ac sextantarii. Nam & cum sextantarii facti ex librariis, tantumdem quoque valere jussi sunt. *Atque id*, inquit, *permansit in usu, nec amplius processit in majorem.* In majorem, nempe numerum. Non plures in libra æris asses in posterum cusos significat, sed semunciarios in usu permansisse. Quod de suo tempore Verrius aut Festus potuit affirmare. Atqui certum est, etiam postea imminutum quoque dimidia parte eorum pondus fuisse, adeo ut quadraginta octo ex libra æris signati fuerint, ac quadrantem unciæ singuli habuerint. Quod quando institutum fuerit, non liquet. Omnes tamen ex antiquis auctores, qui de re nummaria, aut de ponderibus, scripserunt à temporibus Antoninorum, assi æreo Romano quadrantem tantum unciæ attribuunt, & dupondio semunciam; sestertio æreo, qui quattuor asses pendebat, unciam. Ita enim apud Africanum legi capite de ponderibus & mensuris, idemque apud alios etiam inferioris ævi reperitur. Idque experientia & αὐτοψία confirmat. Nam asses, quicunque visuntur sub Imperatoribus signati, hoc pondus non excedunt. Unde τετράσσαρον ἰταλικὸν Cleopatra vocari unciam scribit. Quod est sestertius quattuor assibus pondere ac pretio par. Apud Marcellum Empiricum de ponderibus & mensuris: *Tetrassarius semuncia est.* Quod ex Græcis hausit. Ergo as tum unciæ quadrantem habuit. Fit mentio hujus τετρασσαρίου apud Arrianum in dissertationibus Epicteti.

Quod

ſatis viſum eſt in nova illa recipienda conſuetudine, qua certum æris pondus pro nummo ac pretio mercium inſtitutum eſt, ſi omnibus permutationibus inſerviret, modo ab antiquo æſtimio non diſcederetur. Ideo librarii, atque etiam majoris ponderis nummi ærei à principio ſunt percuſſi, quinetiam adeo magni, ut nota his imprimeretur, quæ pondus proderet, ut appendendi abeſſet mora. Quod adeo verum eſt, ut Lycurgus in ſua republica, cum nummum ferreum feriri curaſſet, graviſſimæ molis & ponderis, qui vilis tamen eſſet pretii, etiam aceto candens intingi id præceperit, quo ad opera redderetur inhabile. Ex quo liquet, ita ſuum in illo ferreo nummo pretium ferro ſervatum, ut tantumdem aliquis lucri facere poſſet, ſi ferrum illud ad opus aliquod fabricandum converteret, quam ſi pro nummo expenderet. Noluit tamen Lycurgus ferrum illud, quod in nummum verterat, alium uſum habere quam nummi. Idcirco ut operibus eſſet inutile, aceto intinctum fragile reddi curavit. Cujus rei hanc cauſam videtur habuiſſe, ne ullus mercatoribus exteris ad ſuos aditus eſſet, qui ad luxuriam pertinentia inveherent. Nihil enim erant habituri quod inde poſſent loco mercium quas importaſſent, exportare. Res ſuas cum nummo Laconum ferreo non commutaſſent, ſi pro nummo acciperent, quia nummi ex ferro ut nullus uſus, ita nullus reſpectus in reliqua Græcia. Si pro merce eſſent reportaturi tanquam aliud ferrum fabricæ idoneum, id ne fieret caverat Lycurgus, qui vim ejus ineptam ad opera aceto candenti infuſo reddiderat. Verba Plutarchi in Lycurgo: ὄξει γὰρ, ὡς λέγεται, διαπύρου σιδήρου τὸ στόμωμα κατασβέσας, ἀφείλετο τὴν εἰς τ' ἄλλα χρείαν καὶ δύναμιν, ἀδρανοῦς καὶ δυσέργου γενομένου. In vita Lyſandri idem dicit paulo aliis verbis: Τοῦτο δὲ ἦν σιδηροῦν, πρῶτον μὲν ὄξει μεταβαπτόμενον ἐκ πυρὸς, ὅπως μὴ καταχαλκεύοιτο, ἀλλὰ διὰ τὴν βαφὴν ἄστομον καὶ ἀδρανὲς γίνοιτο. In eadem

ἀχρεῖα. Καὶ ὁ πολὺ σταθμὸν σιδήρου τοῦ τοιούτου κεκλημένος πλοῦτος δοκεῖ εἶναι, ἑτέρωθι δὲ οὐδενὸς ἄξιον τὸ κτῆμα. Sic legenda hæc ejus verba. Nam in vulgatis pessime est: καὶ ταῦτα μέντοι τῷ ἀχρείῳ τοῦ σιδήρου. Posset tamen etiam legi: καὶ ταῦτα μέντοι ἀχρείου τοῦ σιδήρου. Sed quia præcessit, σιδηρῷ σταθμῷ, vix videtur repetendum. Quam grave pondus illius nummi Laconici fuerit, vel hinc patet, quod Plato σταθμὸν vocat, non νόμισμα. Lacedæmonii, inquit, σταθμῷ σιδηρῷ νομίζουσι, id est, *ferreo pondere pro nummo utuntur*. De mole nummi Laconici ferrei constat vel ex nomine quo vocabant. Πέλανορ illis dicebatur nummus ille sive ferri pondus quod βαρύσταθμον & δυσπαρακόμιστον fuisse refert Plutarchus. Græcis πέλανος genus est libi vel panis, satis magni, cujus formam habuit. Ex pondere ipso, quam magnus ille nummus fuerit, etiam colligi potest. Ægineticam minam pondere æquasse, scribit in Apophthegmatis idem Plutarchus, & quattuor tantum æreolis fuisse æstimatum. De eo sine dubio intellexit Hesychius his verbis: Πέλανορ, τετράχαλκον Λάκωνες. Illi enim Idiomate suo Πέλανορ dicebant, qui ceteris Græcis πέλανος. Plutarchi verba hæc sunt ex Lycurgi Apophthegmatis: οὐδὲ γὰρ νόμισμα παρ' αὐτοῖς εὔχρηστον εἴασε, μόνον δὲ τὸ σιδηροῦν εἰσηγήσατο, ὃ ἐστι μνᾶ ὁλκῇ Αἰγιναία, δυνάμει δὲ χαλκοῖ τέσσαρες. Quattuor ærei, dimidius obolus, hoc est, duodecima pars drachmæ Atticæ, cum Æginæa mina ad Atticam esset, ut sunt decem ad sex, ut infra dicemus, cum de ære gravi Romanorum agemus. Ex his perspicuum est, ferri, cum in ipsa specie permutatio ejus ad alias res fieret, non potuisse vilius pretium dari quam in ipso nummo, qualis à Lycurgo percussus est. Vix enim minoris potuit tunc libra ferri emi quam quattuor æreolis, qui duodecimam drachmæ sive Realis argenteæ partem facerent. Atqui nummus ferreus pondere minæ Ægineticæ apud Lacedæmonios, hoc est, libræ plus quam unius & di-

midiæ, quattuor tantum hujuſmodi ærcolos valebat. Xenophon in republica Laconica adeo gravem hunc nummum fuiſſe ſignificat, & adeo vilem, ut ejus quantitas decem minarum pretio æſtimata carro vehenda eſſet, & magnum ſpatium in domo occuparet: Πρῶτον γὰρ νόμισμα τοιοῦτον κατέστησαν, ὃ δέκα μνῶν μόνον ἂν εἰς οἰκίαν εἰσελθὸν, οὔποτε δεσπότας, οὔτε οἰκέτας λάθοι. καὶ γὰρ χώρας μεγάλης καὶ ἁμάξης ἀγωγῆς δέοιτ' ἄν. Vocat νόμισμα, id eſt, nummum, cum Plato σταθμὸν appellet, id eſt, pondus, quaſi nummus ſignatus non fuerit, ſed tantum ferri moles certi ponderis. Quod & nomen teſtatur, quo vocabant, πέλανος. Pro nummo multis habitum non fuiſſe, etiam fidem facit Trogus, qui ſcribit, Lycurgum Lacedæmoniis, *emi ſingula non pecunia, ſed compenſatione mercium, juſſiſſe.* Vide Juſtinum lib. III, cap. II. Tale vero æs grave Romanorum σταθμὸς potius quam nummus, etſi ſignatus, qui non pluris valeret in nummo quam in maſſa rudi. Nec ſecus fuit de aurea & argentea pecunia, cum primum feriri cœpit. Etſi enim non tam gravi pondere percuſſa eſt, ut ærea & ferrea, pretium tamen idem habuit in nummo quod habebat in maſſa informi, cum eo modo cum aliis mercibus permutaretur. Qua de re ſuus erit dicendi locus infra. Nec apud Lacedæmonios tantum hujuſmodi graves ex ære aut ferro nummi, inter initia inventionis ſignati, ſed etiam apud alias gentes, ut Siculos, Terentinos, Romanos, immo & alios Græcos. Quod ſatis teſtantur nomina nummorum, à pondere fere omnia formata. Ut à maximo incipiamus, πέλανος Græcis & lancis nomen eſt, & ponderis, quod certa nummorum ſumma coacervata traheret. Nec dubito, quin primitus eo pondere in ære nummus fuerit ſignatus. Ubi autem diſceſſere ab ære gravi, ponderis nomen in argento & auro remanſit de ea aureorum & argenteorum nummorum quantitate quæ id pondus exæquaret.

ret. Τάλαντον pro nummo olim fuisse usurpatum, argumento sunt varia talentorum apud varias gentes genera, quæ cum minimum valerent, pro nummis proinde antiquitus in usu frequentata constat. Festus: *Talentorum non unum genus: Atticum est sex millium denarium. Rhodium & Cistophorum quatuor millium & quingentorum denarium. Alexandrinum duodecim denarium. Neapolitanum sex denarium. Syracusanum trium denarium. Rheginum victoriati.* Quæ verba nos alibi explicamus. Ad Syracusanum quod attinet, trium tantum denarium fuisse, confirmatur testimonio Aristotelis, ut à Polluce refertur, lib. IX, cap. VI: τὸ μέντοι Σικελικὸν τάλαντον ἐλάχιστον ἴσχυε· τὸ μὲν ἀρχαῖον, ὥς Ἀριστοτέλης λέγει, τέσσαρας καὶ εἴκοσι τοὺς νούμμους, τὸ δὲ ὕστερον δύο καὶ δέκα. Qui trium esse denarium Talentum Siculum ex Latinis auctoribus notavit, νούμμους apud Aristotelem ea significatione accepit quam nummus sestertius apud Latinos haberet. Duodecim autem tales nummi, tres denarios efficiunt. De quo inferius. Rheginum autem talentum minus Siculo, cum omnium minimum fuisse tradat Syracusanum Pollux. Nam victoriatus talenti nomine apud Rheginos vocabatur, qui sunt duo nummi sestertii, idemque erat cum Quinario Romanorum sive dimidio denario. Sic multis aliis minutis nummis ab antiquo instituto gravioris æris, à pondere nomina imposuerunt pleræque nationes. De nomine λίτρας jam diximus, quæ & pondus & nummum Siculum significabat, libræ pondere, minimi pretii. Sed & minutum postea nummum sic appellarunt, postquam grave æs reliquerunt. Pollux lib. IV, cap. XXIV: καὶ μὴν οἵ γε Δωριεῖς ποιηταὶ τὴν λίτραν ποτὲ μὲν νόμισμα τι λεπτὸν λέγουσιν, ποτὲ δὲ σταθμόν τινα. Græci ὀλκὴν vocant drachmam & pondus. Στατῆρα quoque iidem appellarunt quattuor drachmarum nummum, ἀπὸ τοῦ ἱστάναι, quod est pendere. Unde

Στατικὴ, ponderaria. Et Στατὸς Hesychio Pondus. Quod Æolibus Σπατὸς & Σποτὸς, mutato, ut solent, *A* in O, & ejecto sigma, ut etiam moris habent, Ποτὸς. Hinc suum *pondo* & *pondus* inserta littera N Latini fecerunt. Sic ex λυντὴρ *Lunter*; & ex θησαυρὸς, ut olim scripsere, *Thensaurus*. Hebræi etiam שכל genus nummi à pōdere nominarunt, quem Græci ab his Σίκλοι vocant. Ita פלם *pheles*, nomen libræ est & stateræ apud Chaldæos, qui etiam & Siclum, פלם *philes*, hoc est, שכל, sic appellarunt. Ex quo Latini recētiores suos *folles* pro exiguo nummo usurparunt, qui & *follem* quoque pro aliquot nummorum coacervatione dixerunt. Quam vocem Græci perperam per τὸ βαλλάντιον reddiderunt, ut Epiphanius, & alii, cum certum sit, à Chaldæis vel Syris acceptam esse, quibus verbum פלם est ponderare & trutinare. Unde פלם nummus minutus, & plurium numorum & aliarum rerum pondus. Arabes quoque ab eadem origine فلس *phalas*, de minuto nummo, qualis est *Follis* Latinorum, dixerunt. Duo interpretes Novi testamenti, quem Erpenius edidit, & quem scriptum habemus, in Luca فلسين reddiderunt δύο λεπτὰ. Pro quadrante tamen iidem interpretes, quæ duo erant λεπτὰ, vocem فلس reddunt, quasi duo genera follium fuerint, majorum & minorum. Ab ea voce Syriaca *Pheles* nihil est dubii quin & Græca ὀβελὸς deducta sit. Nam olim ὀφελὸς & ὀβελὸς dicebatur, ut magna est affinitas inter has duas litteras φ & β. Sic ex *Phrat*, fecerunt Εὐφράτην: ex κίφθ, Αἴγυπτον. Ex סוכא Αἴσακον, qui Hesychio ramus lauri est. Ita addito ο in principio, ὀβελὸς vel ὀφελὸς, ex *pheles*. Etiam Arabibus فلس est squama piscis. Sed nihil hæc cum folle nummi. ex Græco quippe est, φολὶς φολίδος. Arabes

bes porro iidem drachmam quoq; appellant مثقال, *Mitgal*, à pondere. Quæ omnia exponuntur in nostro de Re Nummaria, quibus hic locum esse noluimus, nec esse debuit. De drachmæ appellatione, quam Græci perperam in suo natam putarunt, ἀπὸ τοῦ δράξασθαι, aliunde eam ad ipsos pervenisse, non minus quam ὀβολῶ, inferius docebimus.

CAP. XII.

De origine & progressu nummi. Quid in ejus usu mutatum à pristino permutationum more. Cur electum potius metallum, ut nummi ac pretii ad res permutandas vicem subiret. In pretio metalli, cum nummus ex eo primum cusus, nihil declinatum ab antiqua metalli rudis æstimatione. De auri, argenti, & æris proportione inter se. An pretia mercibus ante nummum repertum sua fuerint. Fuisse, ostensum. Ærei nummi graves, quales ab initio cusi, pro metallo rudi plerumque in permutationibus accepti. Nummus pro parario fuit, & proxeneta ad exæquanda rerum pretia. Pretium unde dictum. Falsa Varronis originatio, nec vera Isidori. Ex Græco πράτιον deduci. Inde etiam Interpres quasi μεσοπράτης. Eum dici qui Græce προπράτης, & προπώλης, & πρόξενος. De permutationibus quæ naturales, quæ non, contra Aristotelem disceptatur. Permutatio rei edulis cum eduli an magis ex natura, quam rei ad vescēdum aptæ cum metallo aliquo, aut cum ære signato. Invento nummo id genus permutationis proditum quod Aristoteles καπηλικὸν appellat. Non recte cauponarium reddere interpretes ex æquo omnes, & paraphrastas. Κάπηλος quo sensu sumendus apud Aristotelem. Quemcunque negotiatorem eo nomine accipi qui mercibus mutandis

quæstum facit, quem Græci μεταβόλον appellant. Inde μεταβλητικὴ omnis talis negotiatio, quæ & καπηλικὴ Aristoteli. Vox κάπηλος duplicem habet notionem, generalem, & specialem. Speciali cauponem sive tabernæ vinariæ exercitorem vocari. Αὐτοπωλικὴ & μεταβλητικὴ duo genera ἀγοραστικῆς à Platone ponuntur. Apud eumdem μεταβλητικὴ rursus in duo genera subdividitur, in ἐμπορικὴν, & καπηλικήν. Platoni longe differre καπήλους ab his quos Caupones Latini vocant. Platoni καπηλικὴν speciem alteram τῆς μεταβλητικῆς, Aristoteli sumi pro omni μεταβλητικῇ. Alias καπηλείαν esse diversam ab ἐμπορίᾳ. Lex Solonis apud Caium emendata & explicata. Quæ differentia sit inter καπήλους, ἐμπόρους, & βαναύσους. De artibus sellulariis; cur ita dictæ. Ἑδραίους τέχνας Græcis, dici & βαναυσικάς. Quinam proprie ἔμποροι vocentur. Qui κάπηλοι, iidem & ἀγοραῖοι Græce. Herodotus & Nymphodorus explicati. De mercatura stataria & vaga. Lex Thebana apud Aristotelem exposita. Quomodo ἡ ἀγορὰ in ea lege sit accipienda. Qui de omni mercatura accipiunt, falli. Opifices sellularii etiam ἀγοραῖοι dicti. Quid sit Latinis foraneus & conforaneus. Opifices suas artes vendidisse negotiatoribus καπήλοις appellatis; qui eas aliis civibus porro vendebant. Inde discrimen inter negotiatorem alicujus artis, & opificem. Mercatores Ciceroni qui Græcis ἔμποροι. Cociones Latinis nuncupatos qui Græcis κάπηλοι. Vnde dicti cociones. De his tria loca Petronii emendata, & Plautus explicatus. Quintilianus in Declamationibus emendatus. Quid sit καπηλεύειν μάχην apud Æschylum: Aliud esse, Cauponari bellum, apud Ennium. Vertere, Latine eadem significatione, qua Græce μεταβάλλεσθαι de mercibus, quæ in vicem, aut pretio mutantur. Inde versura, usura; quæ Aristoteli species est τῆς μεταβλητικῆς.

Inde

Inde & Vertumnus Deus, præses rerum vertendarum, id est, emendarum ac vendendarum. Κάπηλοι etiam pro cauponibus apud Græcos. Copones non à copiis sed à Græco κάπη, vel potius Æolico κόπη, quæ idem cum φάτνη, vel præsepi. Taberna absolute pro taberna vinaria vel copona. Κάπη etiam τροφὴ, unde ὁμοκάποι, qui ex eadem mensa viverent. Καπήλα Tarentinis forum carnium. Macellarii Latinis qui carnes venderent. Macellum unde dictum. Errare Varronem in ejus etymo. De propola, & copa, & tabernario. Καπηλεῖον apud Aristotelem etiam de œnopolio. Locus ejus explicatus ex problematis. An differant πανδοχεῖα & καπηλεῖα? Qui sint proprie πανδοχεῖς, qui κατάγονται. Adventores Latine dici qui Græce κατάγονται. Vnde καταγώγιον diversorium. Diversoria tabernæ. Quid distent caupones & stabularii, caupona & stabulum. Quid sit σταθμὸς, στάσις, ξενόστασις, ξενὼν, ἱππόστασις, ἱππών. Stabulum etiam pro caupona. Stabula, proprie dicta quibus jumenta accipiebantur, adjuncta fuisse diversoriis. Quid distet stabulum & præsepe, στάσις & φάτνη. Locus Lucæ explicatus. Sic differre apud Talmudicos אצטבלאות & ארוות. Φάτνη aliquando pro præsepi. Quid sit κατάλυμα, κατάλυσις & καταλῦσαι. Καπηλεῖον & καπηλείαν differre. Καπηλεῖον idem esse cum πανδοχείῳ. Apud Platonem aliam esse πανδοκίαν & καπηλείαν. Male interpretes apud Platonem πανδοκίαν vertere stabulariam & καπηλείαν cauponariam. Alia quædam.

HÆc igitur origo fuit, hic progressus nummi, quem superiori capite exposuimus. Primo æs rude, & aurum argentumque infectum, aliaque metalla, in permutationibus versabantur, quæ æque esset liberum recusare ut res alias, si quis aliud mallet, aut eo metallo non egeret.

 Deinde

Deinde constitutum, & publico consensu admissum, ut æs grave aliudve metallum certa forma & magnitudine figuratum pro pretio mercis cujuslibet in permutandis rebus cederet quod respuere non liceret. Cur enim respueretur, quod æque aliis, pari conditione & lege æstimatum, inter permutandum expendi posset? Postremo ut ponderandi carerent molestia, ponderis etiam nota insignitum exhibitum est. Tum alias pro libito notas unaquæque civitas imposuit, de quibus in Opere de re nummaria latissime. Nihil igitur immutatum aut innovatum in hac re primitus fuit ab antiqua ratione permutandi, nisi hoc unum, ut æs aut ferrum, sic flatum ac formatum, cum qualibet alia merce commutari posset, communi omnium quasi compacto & conventione ita sanciente, ut nemo ejusdem civitatis aut gentis iret contra. Metallum potius ad hoc electũ, quia potest servari ac perennare, donec aut voluntas, aut occasio, aut etiam necessitas domino nascatur eo emendi quod libuerit. Etenim si res alia eorum, quæ usu & tempore deteruntur, aut depereunt, adsumpta ad hoc fuisset, necessitas permutandi plerumque prævertisset voluntatem, aut occasionem possessoris, ne res amitteretur citius, si non mutata foret. In pretio autem metalli nihil declinatum aut discessum à prisca æstimatione, quam habuit cum liberæ essent permutationes, id est, cum metallum hoc vel illud, priusquam in nummi speciem transisset, liceret vendenti pro rei suæ compensatione non recipere. Exempli gratia, ponamus alicujus rei commercium inter duas nationes, quam altera ab altera debeat sibi comparare vel pretio nummi signati, vel antiqua commutandi ratione. Græci sericum à Persis petebant. Finge, eo tempore petitum id à Persis quo nondum nummi aurei signati usus apud Græcos fuit; vel fac, Persas nummum Græcanicum in compensatione serici noluisse recipere,

sed

ſed malluiſſe aurum purum putum non ſignatum. Libra ſerici cum libra auri vulgo commutabatur. In veteri permutatione, quæ obtinuit ante nummi inventionem, Græcus mercator, auri libram dando infecti & rudis, libram ſerici à mercatore Perſa abſtuliſſet. Pone, mercatorem iſtum Græcum aurum non habere, ſed argentum. Quoniam ſemper ſervata eſt proportio inter ipſa metalla ex raritate ipſorum majore, aut perfectionis gradu differenti, vel etiam ex uſu frequentiore, immo, ſi vis, etiam ex opinione hominum, quæ omnia caritatem rebus conciliant, ut carius eo modo habitum eſt ſemper aurum quam argentum, videndum erit qualis ſit differentia auri & argenti in communi mercatorum converſatione & negotiatione. Et hoc quidem poterat cognoſci ex ipſa permutatione horum metallorum inter ſe. Apud quos enim argentum in venis naſcebatur, id permutabant cum iis qui aurifodinas apud ſe habebant. Fuit tempus in Græcia, cum auri ratio ad argentum decupla eſſet. Libra igitur auri æquiparatur decem libris argenti. Mercator ille Perſa, qui commercium habet cum Græcis, hoc non poteſt ignorare. Pro libra itaque ſerici ſui quam vendit, ſi aurum non habet Græcus mercator, loco auri libræ quam acciperet, non dubitabit denas libras argenti accipere, quia tantumdem valent. Idem erit de ære, idem de ferro, & aliis quibuſlibet metallis. Atque hæc quidem de priſco permutandi modo, qui nummum præceſſit. Nunc veniamus ad ipſum nummum. Ex libra auri fac ab initio nummum percuſſum fuiſſe cui nota impreſſa ſit, libræ pondus ſignificans. Duos hujuſmodi nummos qui dabit, nonne idem dabit ac ſi duas libras appenſas exhiberet auri rudis, quale antea locum in permutationibus habebat? Finge, ex una auri libra non ſingulos aureos nummos percuſſos, ſed denos, vicenos, tricenos, aut etiam centenos, nonne eadem

res fuerit? Profecto graves illi nummi librarii non ex auro & argento flati primo fuere, sed ex ære & ferro. Et in his duobus metallis principium & originem nummi, qualem supra explicavimus, constituit Aristoteles. Verum, ut dixi, nullum discrimen est inter majorem & minorem numerum nummorum certo pondere percussorum & certa forma, dum pretium in his idem servatum examussim statuamus quale fuerat rudi metallo ex quo formati sunt. De quo in sequentibus dicturi amplius sumus. Nec vero est quod quis dicat, ante nummum nullum fuisse metallis pretium, quasi ex nummo, aut cum nummo pretia rerum inventa sint ac prodita. Immo non æstimationem rebus posuit nummus, sed ut facilius poneretur, præstitit. Ex copia & inopia rerum apud permutantes æstimatio procedebat, prout aut merx rara pro rara daretur, aut rara pro vili, aut pro vili vilis. Inde datum accepto exæquabatur, aut superabatur. *Mancipiis locuples eget æris Cappadocum rex*, inquit Satyricus. Hinc vilia ibi mancipia, æs carum. Ideo mercatores mancipia inde advehebant in Græciam ære permutata. Cupide enim merces eo deferunt negotiatores, ubi sciunt ex raritate, bene, quæ invexerint, vendi posse, bene, quæ inde advehant, ex vilitate emi, quæ carius in patria vendant. Nummo reperto plurimæ tamen gentes diu eo caruerunt, cum quibus & quæ nummum admiserant, modo prisco, moreque, id est, permutatione, commercium agitare necesse habuerunt: ut cum Indis & Seribus Græci olim, postea Romani. Præterea ante aureos & argenteos nummos signatos cum æreis aut ferreis tantum locus esset, non solebant exteri mercatores eos recipere, nisi si ferro aut ære egerent. Tum non pro nummo sed pro metallo hujusmodi nummos suscipiebant. Quod & in veteribus nummis ex auro argentoq; pluries usurpatum olim scimus, qui ab usu recesserant, ut pro merce vende-

venderentur & emerentur, id est, vice metalli. Postremo etiam post pecuniæ aureæ argenteæq; usum, cujus inventum posterius ærea & ferrea, si non pura esset, mercatores, cum sua darent, merces alius generis quam tales nummos accipere malebant, ut dicam in sequentibus. In his omnibus, ut nemini obscurum est, permutatio non potuit perfici sine pretio & æstimatione. Æstimatio autem in eo erat posita, ut sciretur, quantum quis ex aliqua re, pro tanto ex alia, in permutatione dari deberet, sive pondus ageretur permutandum cum pondere, numerus cum numero, aut mensura cum mensura. Quinimmo & admetiendæ species sæpe tum quoque permutari solitæ cum adnumerandis, & adnumerandæ cum adpendendis, & adpendendæ cum admetiendis. Quarum rerum inter se commutatio cum spissius proveniret, ob conventionis in mercibus æstimandis difficultatem, aut ipsorum contrahentium morositatem, per proxenetas & interpretes concilianda erat, qui quantum æquum esset, pro tanto dari dijudicabant, & æstimabant. Horum interpretũ inter vendentes & ementes maximus olim in Græcia usus fuit, quem ab eo tempore cœpisse existimo quo res rebus mutabantur, nondum invento nummo. Nam nummus postea pro parario & proxeneta fuit, ad exæquanda mercium pretia, ut inferius suo loco reddam. Προξένους Græci non tantum vocant hujusmodi permutationum mediatores, quod generalius est ad omnia quæ per interpretem geruntur vocabulum, sed etiam proprio ad venditiones emptionesque nomine προπράτας & προπώλας dixerunt. Πρόξενοι dicuntur Philostrato, cujus locum infra producemus. Aristoteli προπῶλαι. Sic enim legendum apud Pollucem lib. VII, cap. II: ὁ δὲ τοῖς πιπράσκουσι προξενῶν, προπράτωρ, ὡς Δείναρχος καὶ Ἰσαῖος. προπώλην δ' Ἀριστοτέλης αὐτὸν εἶπε, καὶ προπωλοῦντα Πλάτων. Male vulgo: Ἀριστοφάνης.

Lysiæ

Lysiæ sunt προπράται. Non igitur, ut ex his constat, pretium ex nummo rebus impositum est quod antea non esset, sed expeditiorem ejus rationem nummus effecit. *Pretium*, ait Varro, *quod æstimationis emptionisque causa constituitur, dictum à peritis, quod hi solum possunt facere recte id.* Periti isti, quos dicit pretium fecisse, quia recte id facere norunt, sunt illi, quos dixi, proxenetæ, qui adhibebantur ad constituendum pretium & æstimationem ponendam mercibus inter vendentes & ementes, hoc est, permutantes. Sed nugatur more suo doctissimus Romanorum, cum à peritis *pretium* deducit. Nec verius Isidorus, vel auctor unde habet, *pretium dictum esse eo, quod prius illud damus, ut rem quam appetimus possidere valeamus.* Hujus etymi auctor respexit priscum in hac voce scribendi, sed vitiosum, morem, *pratium* pro pretium. In omnibus quippe etiam antiquissimis libris ita semper scriptum reperi. Sic *praces* pro *preces* in antiquis inscriptionibus occurrunt. Id Græce πράτιον, quasi merces quæ vendenti daretur, id est, τῷ πράτῃ. Facilis & tralaticia *A* in E mutatio; ut ὕραξ, *sorex*; Ἅρπαξ, *Hurpex*; & similia. Inde quoque *interpres*, *interpretis*, proprie qui ὁ προπράτης Græcis, quasi μεσοπράτης, medius inter vendentem & ementem, aut duo vendentes vel ementes. Nam antiquo permutationis ritu uterque ex æquo venditor simul & emptor erat. Nomen ad alia postea translatum. Verum de his etiam infra. Nunc cum Aristotele serram ducere pergamus. Permutatio illi, rei edulis cum eduli, naturalis videtur. Cujus erit generis, si res ad vescendum apta cum metallo permutetur, ære puta, aut ferro rudi, nec in nummum signato? An non & illa naturalis videbitur? Vix aliter queat dici. Puto tamen, si quis eum interrogasset, dicturum fuisse mixtam sibi videri, non mere naturalem. Quid ita? Quia metalla ex terra quidem, non tamen frugifera, sed

ἄκαρπα

ἄκαρπα. Hanc rationem habuit, cur fingeret tertium genus rei quæstuariæ, inter naturalem ponendum & non naturalem, quæ partim secundum naturam sit, quatenus ex terra, partim contra naturam; Ὅσα ἀπὸ γῆς, inquit, καὶ τῶν ἀπὸ γῆς γινομένων, ἀκάρπων μὲν, χρησίμων δὲ, οἷον ὑλοτομία τε καὶ πᾶσα μεταλλευτική. Si hæc vera sunt, permutatio, qualis in castris Græcorum ad Troiam fiebat, ferri & æris cum vino, ex parte quidem vini prorsus habebitur secundum naturam, ex parte æris aut ferri mixta quodammodo, naturalisque simul, & non naturalis. Si quis igitur & triticum cum ligno permutasset, aut ad ædificandum idoneo, aut ad ignem faciendum destinato, idem diceretur, quia & lignum ex his est quæ ex terra quidem nascuntur, ideoque naturale est, sed quia ἄκαρπον, ea gratia minus naturale. Quæ profecta mira sunt. Sed accipiamus quod ab eo porrigitur. Vetus permutatio cum ære rudi, utcunque naturalis est. Cur cum ære gravi, ad pondus certum formato, ut facilior sit permutatio, non erit naturalis? Quantula hæc mutatio quæ rem naturalem in non naturalem queat convertere? De priore permutatione dixit Aristoteles totidem verbis: ἡ μὲν τοιαύτη μεταβλητικὴ οὔτε παρὰ φύσιν, οὔτε χρηματιστικῆς ἐστιν εἶδος οὐδέν. *Hæc permutationis species, neque contra naturam, neq; ad genus quæstuariæ quicquam pertinet.* De altera, quæ fit opera ac beneficio æris signati, subjungit: πορισθέντος οὖν τοῦ νομίσματος ἐκ τῆς ἀναγκαίας ἀλλαγῆς, θάτερον εἶδος τῆς χρηματιστικῆς ἐγένετο τὸ καπηλικόν. *Invento nummo ex necessaria permutatione altera species quæstus faciendi nundinatoria emersit.* Sic enim malim reddere, quam cum eruditis paraphrastis & interpretibus, *Cauponariam*. Scio, aliquando Græcos κάπηλον eum dicere, quem Latini *Cauponem*, qui tabernæ nempe vinariæ præest. Ceterum de eo non hic proprie loquitur Aristoteles, sed de quocunque negotiatore, ac mercatore qui mercibus

cibus mutandis quæstum facit, qui μεταβολεὺς, & μεταβολεῖς, Græcis dicitur. Et μεταβλητικὴν idem appellat nundinationem quamlibet, quæ nummo negotiatur, eoque suas merces mutat. Quam μεταβλητικὴν omnem, quæ nummo utitur, pro non naturali habet, & καπηλικὴν hic nominat. Sic enim Græci veteres plerumque hanc vocem usurpant. Pollux, qui tamen per abusionem ita sumi notavit: καὶ τὸ κοτυλίζειν εἴρηται μὲν ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ μέρος πιπρασκομένων, ἀλλ' οὐκ ἀθρόως, ἴσως δὲ καταχρωμένων τῶν λεγόντων, ὥσπερ καὶ τὸ καπηλεύειν ἐπὶ τοῦ πιπράσκειν λέγουσιν. Ita legendus ille locus. Κοτυλίζειν, inquit, abusive de merce omni, quæ per partes venditur, non per aversionem, cum tamen proprie dicatur de caupone, qui minimis mensuris, cyathis, quæ κοτύλαι dicuntur, potum vendit. Idem est de verbo ipso καπηλεύειν, quod de quolibet venditionis genere accipitur. Etymologus magnus τὸν κάπηλον, μεταβολον, & οἰνοπώλην, interpretatur. Hic caupo, est ille mercator quilibet, sive qui merces mutat. Et paulo post addit: πόθεν δὲ ὁ ἐν τῷ καπήλῳ οἶνος ἔγκειται; καὶ γὰρ ἕτερόν ἐστιν οἰνοπωλεῖον, καὶ ἕτερον καπηλεῖον. καθόλου γὰρ τοὺς πωλοῦντας καπήλους ἔλεγον. *Aliud œnopolium, inquit, aliud* καπηλεῖον, *& in universum, qui quidlibet venderent, Græci* καπήλους *vocabant.* Inde σιτοκάπηλοι & πυροκάπηλοι Polluci, qui frumentum & triticum vendebant. Hinc & mangones ἀνδραποδοκάπηλοι Græcis appellati. Plato in Sophista τὴν ἀγοραστικὴν in duo genera summa distribuit, in αὐτοπωλικὴν & μεταβλητικήν. De suo vendere dicuntur, & αὐτοπῶλαι vocantur, qui, quod ipsi manibus suis fecerunt, quod opera sua & labore pepererunt, aliis distrahunt. Quo in numero sunt agricolæ & artifices omnes. Quicunque ab illis præstinant quod aliis vendant, μεταβολοι sunt, & eorum ars μεταβλητική. Nam qui ab agricola frumentum emit, aut vinum, quod alteri vendat, vel à linteone vestem lineam, &

à quolibet alio artifice quod ex arte sua opus venale habet, is non de suo negotiatur, sed de alieno, & μεταβόλος, hoc est, *permutator* appellatur, non αὐτοπώλης. At μεταβλητικὴ rursus, quæ aliena emit ut vendat, & sic versuram facit, in duas adhuc species dividitur ab eodem Philosopho; quarum altera καπηλικὴ vocatur, altera ἐμπορικὴ. Qui in urbibus desident, & circa fora versantur, ut coëmant quæcunque venalia in urbem importantur aliunde, vel quæ in ipsa urbe opifices sellularii fabricantur, eos omnes καπήλους nominari ait, cujuscunque tandem rei aut mercis negotiatores, ac propolæ habeantur. Qui vero per urbes ultro citroque commeant, & mari navigant, mercibus exportandis importandisque, eos omnes proprie ἐμπόρους dici, ibidem scribit. Idem in lib. II de Republica, in bene moratis & recte constitutis civitatibus extare id genus hominum debere dicit, qui operam suam ac ministerium vendendis emendisque rebus in foro per totum diem residentes præbeant. Ne scilicet, cum agricolæ in urbem venerint sua expositurі, diutius ibi morentur, dum emptores expectent, & sic ab opere suo quod ipsos rus revocat, cessare cogantur. Statim enim occurrunt cociones, qui eos onere liberent, ac rus expeditos remittant, mercibus eorum emptis, quas mox aliis per otium, si qui opus habeant, vendere possint. Αὕτη ἄρα, inquit, ἡ χρεία καπήλων ἡμῖν γένεσιν ἐμποιεῖ τῇ πόλει. ἢ οὐ καπήλους καλοῦμεν τοὺς πρὸς ὠνήν τε καὶ πρᾶσιν διακονοῦντας, ἱδρυμένους ἐν ἀγορᾷ, τοὺς δὲ πλανήτας ἐπὶ τὰς πόλεις ἐμπόρους. Colligas ex his licet, non esse Platoni καπήλους quos Latini *caupones* appellant. Sed nec Aristoteli hoc loco, qui καπηλικὴν appellat quam paulo post μεταβλητικὴν, omnem nundinandi ac merces mutandi rationem, quæ in emendo vendendoque versatur. At Plato καπηλικὴν speciem facit μεταβλητικῆς alteram, quam pro omni μεταβλητικῇ sumit Aristoteles

teles quæ nummo peragitur. Hic & καπηλείαν in eodem libro appellat omnem permutationẽ sive mercaturam quæ quæstus & lucri gratia instituta est, cum victus quærendi nativos modos, qui ex terræ fructibus parantur, discernit ab illis qui permutatione constant, in quibus mercatura consistit: οἱ μὲν οὖν βίοι τοσοῦτοι σχεδόν εἰσιν, ὅσοι γε αὐτόφυτον ἔχουσι τὴν ἐργασίαν, καὶ μὴ δι' ἀλλαγῆς καὶ καπηλείας πορίζονται τὴν τροφήν. Quo nomine καπηλείας omnem comprehendit μεταβλητικὴν, tam ἐμπορικὴν, quam καπηλικὴν proprie nominatam. Alias καπηλεία distinguitur ἀπὸ τῆς ἐμπορείας ea differentiæ ratione quam paulo ante ex Platone explicavimus. Sic & apud Xenophontem de vectigalibus hæ duæ voces diversa notione, eaque, quam notavimus, discretæ, leguntur: ὥστε πολλοὶ ἀφιέμενοι τοῦ τὴν γῆν ἐργάζεσθαι, ἐπ' ἐμπορείας καὶ καπηλείας καὶ τοκισμοὺς τρέπονται. Id est, *ad mercaturas & cocionaturas, & fœnerationes convertuntur.* Similiter divisæ hæ negotiationis species reperiuntur lege Solonis, quam Caius describit leg. IV, D. de collegiis, quæ hodie mendosissima circumfertur, vitio tamen, ut apparet, vetusto, utpote quod in Basilicorum interpretatione Græca retentum sit. Pro illis igitur legis verbis, Η ΕΠΙ ΛΕΙΑΝ ΕΡΧΟΜΕΝΟΙ, Η ΕΙΣ ΕΜΠΟΡΙΑΝ, scribendum, Η ΕΙΣ ΚΑΠΗΛΕΙΑΝ ΕΡΧΟΜΕΝΟΙ, Η ΕΙΣ ΕΜΠΟΡΙΑΝ. *Qui societatem contraxerunt cocionaturæ gratia, aut mercaturæ.* Κάπηλους & ἐμπόρους designavit, eorumque collegia. Ἐπὶ λείαν, *ad prædam*, quasi ullæ societates ad prædandum in commune coire unquam jure bono potuerint, ferri prorsus non quit. Nec melior scriptura quam excogitavit vir eruditissimus ad leges Atticas, Ἐπὶ λήιον, quasi *ad frumentum.* Nam λήιον Græce nusquam pro frumento legitur, sed est seges frumenti ferax, τὸ σιτοφόρον χωρίον, quod & λήϊον dicitur. Hesychius, quo utuntur auctore ut λήιον sit frumen-

frumentum, non sine vitio est. Pollux ἐμπόρους & καπήλους pari modo discriminat lib. 1, cap. v: Ἔμποροι καὶ κάπηλοι καὶ μεταβολεῖς οἱ ὀρθόν τι πράττοντες, οἱ δὲ καθήμενοι βάναυσοι. Sed vox μεταβολεῖς plerisque generalis est, tam ad ἐμπόρους, quam ad καπήλους, de omnibus qui merces mercibus aut pretio mutant. Inde μεταβλητικὴ Aristotelis. Alii tamen μεταβόλους distinguunt ἀπὸ τῶν ἐμπόρων, & per μεταβόλους intelligunt qui aliter μεταπράται dicuntur, quasi revenditores. Ita Onosander separavit μετάβολον & ἔμπορον in Strategico; ubi quæstuariam ad hæc tria summa genera reducit, τῶν ὀβολοστατῶν, τῶν μεταβόλων, καὶ τῶν ἐμπόρων. Ἐμπόρους porro & καπήλους ἀπὸ τῶν βαναύσων hoc discrimine distare facit, quod illi stantes, quod agunt, faciant, βάναυσοι non nisi sedentes. Sellularias artes eo nomine intelligit, quæ inde habent nomen. Unde & ἑδραῖοι τέχναι dicti eidem Polluci. Hoc non facit, quin multi κάπηλοι sedeant dum merces suas venales habent, quas & sedentes possunt tradere, & pretium recipere, sed ideo hac nota eos separat à sellulariis artificibus, quia hi non nisi sedendo opus suum facere possunt, cum illi & stando æque sua vendere queant quam sedendo. Multæ quidem sunt artes, quorum opifices stantes operantur, nec aliter queant; sed quia plures operentur sedentes, ideo de omnibus usurpatum est. Profecto sellularias non nisi de his, quæ in sella exercentur, dici conveniat, sed quia earum numerus in artibus sordidis prævalet, hinc ad omnes sordidas nomen hoc extensum est. Quidam eas solas dici βαναύσους voluerũt quæ ignis opera opus suum faciunt, quia βαῦνος est caminus. At βαναυσικὰς τέχνας Aristoteles ἑδραίους appellatas scribit in Ethicis ad Eudemum: βαναύσους δὲ τὰς ἑδραίας καὶ μισθαρνικάς, lib. 1, cap. iv. Καπηλεία autem eo sensu, quem hic notamus, quo ἀπὸ τῆς ἐμπορίας distinguitur, omnium omnino mercium negotiatio est, & μεταβλητικὴ, intra civitatem

manens. Nam quæ per urbes vagatur aut navigat, ἐμπορία proprie vocatur. Mercatura utraque; sed illa stataria; hæc vaga. Ab ἐμπόροις accipiebant κάπηλοι quæ aliis venderent. Inde μετάβολοι dicti proprie ac μεταπράται. Fuere porro & qui ab ipsis καπήλοις merces acceptas lucri causa populo divenderent, quos παλιγκαπήλους & ὑποκαπήλους Græci nominant, quales sunt qui vulgo *Revenditores* dicuntur. Philostratus lib. IV, cap. X, de vita Apollonii: Ἀλλ' ἐμπόρων γε καὶ ναυκλήρων κακοδαιμονέστερον τί ἐρεῖς ἔθνος; πρῶτον μὲν περινοστοῦσι, ζητοῦντες ἀγορὰν κακῶς πράττουσαν, εἶτα προξένοις καὶ καπήλοις ἀναμιχθέντες πωλοῦσί τε καὶ πωλοῦνται. Idem lib. VIII, cap. III, mentionem facit ὑποκαπήλων, quos alii Græci παλιγκαπήλους nominant: Κατὰ τῶν τραπεζῶν ἤδη διαλέγεται κάπηλος, ὑποκάπηλος, τελώνης, ὀβολοστάτης. Statarii illi mercatores, qui Græcis proprie κάπηλοι, iisdem etiam ἀγοραῖοι appellantur, ut Aristoteli in Oeconomico II: Λαμψακηνοὶ δὲ προσδοκίμων ὄντων τριήρων πολλῶν, πρὸς αὐτοὺς ὄντος τοῦ μεδίμνου τῶν ἀλφίτων τετραδράχμου προσέταξαν τοῖς ἀγοραίοις πωλεῖν ἑξαδράχμου. Hinc eodem libro eos ἀπὸ τῶν ἐμπόρων diversos facit: ἀγανακτούντων δὲ τῶν στρατιωτῶν, ἔφη αὐτοῖς τοὺς ἐμπόρους καὶ ἀγοραίους ἅπαντας ὡσαύτως πωλήσειν. Plane ἀγοραίους hic vocat qui aliis κάπηλοι. Plutarchus in libro de Tranquillitate ἀγοραίαν & καπηλικὴν conjungit: λέγω δὲ οὐ τὴν καπηλικὴν καὶ ἀγοραίαν, ἀλλὰ τὴν μεγάλην, ἥτις ἐξομοιοῖ θεῷ τὸν αὐτὴν ἀναλαβόντα. At ipse Aristoteles nomine καπήλων omnes omnino mercatores intellexit ne ἐμπόροις quidem exceptis. Nam μεταβλητικὴν omnem eamdem cum καπηλικῇ statuit in hoc Politicorum loco quem præ manibus habemus. Idem in Ethicis Eudemiis omnem rei quærendæ rationem, quæ in venditionibus & emptionibus cõsistit, καπηλικὴν vocat, & ἐμπορίαν etiam comprehendit, lib. I, cap. IV: χρηματιστικὰς δὲ τὰς πρὸς ἀγοράσεις καὶ πράσεις, καπηλικάς. Ita distinguendum. Ergo

omnis

omnis χρηματιστικὴ, quæ circa ἀγοράσεις καὶ πράσεις verſatur, Ariſtoteli eſt καπηλικὴ, cujus partes duæ, ἡ ἐμπορικὴ, καὶ ἡ ἀγοραία, quæ eadem cum aliorum καπηλεία. De his καπήλοις, ſive ἀγοραίοις, accipienda verba Herodoti de Ægyptiis lib. II: ἐν τοῖσι αἱ μὲν γυναῖκες ἀγοράζουσι καὶ καπηλεύουσιν. οἱ δὲ ἄνδρες κατ' οἴκους ἐόντες ὑφαίνουσι. Ubi *cauponantur* perperam interpretes reddunt. Nam eo loco καπηλεύειν non eſt cauponari, ſed *cocionari* & mercaturam forenſem & ſtatariam exercere. Melius vertit Mela: *Forum ac negotia fœminæ: viri penſa ac domos curant.* Non potuit brevius nec verius, nec elegantius. De ſola quippe negotiatione & mercatura ſtataria, quæ in foro exercetur, intellexit Herodotus, non de ἐμπορικῇ & vaga, quam fœminæ non tractabant in Ægypto: nec enim ad exteras nationes navigabant mercatus gratia, in quo maxime verſatur ἡ ἐμπορική. Nymphrodorus ἐν νομίμοις βαρβαρικοῖς Herodotum interpretatus eſt, de Ægypti moribus loquens: ἐκεῖ δὲ αἱ μὲν γυναῖκες ἐν ἀγορᾷ περιπατοῦσι καὶ καπηλεύουσιν, οἱ δὲ ἄνδρες κατὰ τὴν οἰκίαν ὑφαίνουσιν. Nam quod Herodotus dixit ἀγοράζειν, hoc Nymphrodoro ἐν ἀγορᾷ περιπατεῖν, *in foro verſari & agere*, quo ſignificatu ἀγοράζειν apud Thucydidem occurrit, & ipſum Herodotum; quod Heſychius exponit, ἐν ἀγορᾷ διατρίβειν. Sic vertenda fuerant Herodoti verba: *mulieres in foro verſantur, & negotiantur.* Hinc ἀγοραῖοι iidem qui & κάπηλοι, de quibus etiam exponendus idem Herodotus lib. I, de Lydis: πρῶτοι δὲ ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοψάμενοι ἐχρήσαντο. πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο. Non de cauponibus hæc intelligenda, ut placet interpretibus, ſed de cocionatoribus, ſive negotiatoribus forenſibus, quatenus ἀπὸ τῶν ἐμπόρων differunt. Nam Lydi, longe à mari in continenti degentes, non primi ἔμποροι exiſtere potuerunt, ut Phœnices, ſed κάπηλοι. Ita ſumenda vox καπηλεῖον apud Heraclidem in πολι-

τεία Locrorum : Καπηλεῖον οὐκ ἔστι μεταβολικὸν ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' ὁ γεωργὸς πωλεῖ τὰ ἴδια. Plato καπήλους vocat in sua republica qui ab agricolis, quæ venalia in urbem deferrent, emebant, ut aliis civibus postea venderent. Apud Locros nulli tales κάπηλοι, sed agricolæ urbanis sua vendebant ipsi, non cocionibus. Καπηλεῖον igitur μεταβολικὸν vocat, non *cauponium*, nec *mercatum, ubi res commutare liceat*, ut vulgo interpretes, sed negotiatoris tabernam vel ergasterium. Hujusmodi negotiatores sive μεταβολεῖς, qui ἀπὸ τῶν ἐμπόρων diversi, Xenophon ἐν ἀγορᾷ μεταβαλλομένους appellat lib. III de dictis & factis Socratis: τοὺς ἐν ἀγορᾷ μεταβαλλομένους, καὶ φροντίζοντας ὅτι ἔλαττον πριάμενοι πλείονος ἀποδῶνται αἰσχυνῇ. Ita ergo μετάβολοι iidem cum καπήλοις, alii ἀπὸ τῶν ἐμπόρων sic proprie dictorum. Hinc ἀγορὰ Aristoteli pro negotiatione tam artificum quam hujusmodi cocionum sive καπήλων, qui in foro versantur ad sua vendenda, Polit. III, cap. V: Ἐν Θήβαις δὲ νόμος ἦν, τὸν δέκα ἐτῶν μὴ ἀπεσχημένον τῆς ἀγορᾶς, μὴ μετέχειν ἀρχῆς. *Lex erat Thebis, qui non abstinuisset foro & negotiis decem annos totos, non apisci magistratum.* Doctus paraphrastes, qui *ab omni mercatura* reddidit, aliud agebat, & locum non intellexit. Jam enim ante notavimus, de ἐμπορικῇ non debere accipi. Quinimmo & de solis artibus sordidis & sellulariis exponenda hæc esse verba, quod præcessit, satis probat, in quo ostendit, apud multas civitates ex censu magistratu dignos judicari, ac proinde etiam artifices sellularios, τοὺς βαναύσους, admitti. Rationem addit: πλουτοῦσι γὰρ πολλοὶ τῶν τεχνιτῶν. Deinde statim subjungit, ἐν Θήβαις δὲ νόμος ἦν. Ergo de solis opificibus sellulariis accipiendum. Quod & evincit alius locus ejusdem Philosophi, ex lib. VII eorumdē Politicorum cap. VIII: ἢ καθάπερ Θηβαίοις, ἀπεχομένοις χρόνον τινὰ τῶν βαναύσων ἔργων. Referenda igitur hæc ἀγορὰ videtur ad solos opifices, qui & ipsi

in

in foro ſuas officinas habebant, & vendebant quod ex arte effecerant. *Ἀγοραίους τέχνας* Pollux vocat, & *βαναύσους* eaſdem lib. VII, cap. I. quod eſt *περὶ τεχνῶν ἀγοραίων*. In ipſo capite deinde ita ſcribit, ut eas explicet: *καὶ μὴν ἐπί γε τῶν ἑξῆς τεχνῶν εἴποις ἄν, τέχναι βάναυσοι, τέχναι ἀγοραῖοι, ἀνελεύθεροι, ἀπειρόκαλοι, ἑδραῖοι, χειροτεχνικαὶ, χειρουργικαί.* Toto deinde libro recenſet atque enumerat artes illas quas *βαναύσους* & *ἑδραίους* heic vocavit, inter quas nonnullæ tamen ſunt quæ non ſedentes operantur, verum quia plures ex his ſellulariæ, ideo & nomen earum prævaluit ad omnes deſignandas. Capite autem ſequenti, priuſquam ad ipſarum artium expoſitionem progrediatur, de vocabulis vendendi & emendi tractat, *περὶ τῶν ἐκ τοῦ πιπράσκειν ὀνομάτων*. Cur hoc? Quia opifices omnes etiam mercatores, quatenus artes quoque ſuas vendunt. Ideo & *ἀγοραῖοι* quoque appellati, quia & in foro habitarent, aut in forum deferrent cum aliis inſtitoribus quæ haberent venalia opificia. *Foraneos* etiam Latini vocarunt. Unde *conforaneus* in optimo Gloſſario exponitur *συντεχνος* ejuſdem artis. Herodotus, fortean opifices *ἀγοραίους* appellavit lib. I de ſepulcro Alyattis Crœſi patris: *ἐξειργάσαντο δέ μιν οἱ ἀγοραῖοι ἄνθρωποι καὶ οἱ χειρώνακτες*, *opifices & operarii*, *χειρώνακτες* tamen ſunt opifices, *οἱ χειροτέχναι*, ut Græci eos interpretantur. Ergo *ἀγοραῖοι* Herodoto ſunt quicunque in foro verſantur ut opere aut opera quæſtum faciant. Artifices porro aut ipſi civibus artes ſuas vendebant, aut illis propolis quos Græce proprie *καπήλους* aut *ἀγοραίους* appellatos docuimus. Nam & Plato artifices non minus quam agricolas in forum veniſſe dicit ut ſua venderent *καπήλοις*, lib. II, de Rep. *ἂν οὖν κομίσας ὁ γεωργὸς εἰς τὴν ἀγορὰν τι ὧν ποιεῖ, ἤ τις ἄλλος τῶν δημιουργῶν, μὴ εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἥκῃ τοῖς δεομένοις τὰ παρ' αὐτοῦ ἀλλάξασθαι, ἀργήσει τοῦ αὐτοῦ, καθήμενος ἐν ἀγορᾷ.* Niſi, inquit, attemperate venerit in forum artifex aut

agricola in ipso tempore quo aliquis ejus arte aut opificio ac merce egeat, cessabit in foro interim ab opere suo dum expectabit emptorem. Ergo necessarios ex eo probat in bene moratis rebus publicis καπήλους, qui statim ab isto artifice omnia quæ habet auferant, & ab isto pariter agricola, ut eos ad opus suum remittant, & quæ ab illis emerint, postea per otium civibus prout eos ad emendum necessitas compulerit, divendant. Hi κάπηλοι ad hoc in foro totos dies desidebant, ut ibidem Plato scribit: ἢ οὐ καπήλους τοὺς πρὸς ὠνήν τε καὶ πρᾶσιν διακονοῦντας ἱδρυμένους ἐν ἀγορᾷ. Inde apparet, cur ἀγοραῖοι etiam dicti sint. Nec aliter apud Latinos mos & usus fuit. Hinc differentia inter opifices ejusdem artis, & negotiatores, cum hi ab illis emerent. Ita ergo *linteo* dicebatur, qui faceret lintea, *lintearius* autem qui vendebat. *Restio* qui restium erat opifex, *restiarius* qui venales habebat restes. Idem discriminis inter *vestificem* & *vestiarium*. Sic exponendus cujus mentio in veteri inscriptione, *Negotiator artis lintearia*, de linteario nempe, non de linteone. In iisdem inscriptionibus occurrunt, *Negotiatores artis cretaria, artis macellaria, artis prosaria*. Hoc ultimum de his, qui *prosas*, hoc est, pexas tunicas, ab earum confectoribus emerent, ut venderent. Sic *negotiator sagarius* qui saga venum exponeret, & hac merce negotiabatur, non qui conficeret. Eleganter Plinius lib. XXVIII, cap. XXV, de occasu Vergiliarum: *Aliqui ad III Idus Novembris, ut diximus, servant, quoniam id sidus vestis institor est, & est in cœlo notatu facillimum. Ergo ex occasu ejus de hieme augurantur quibus est cura insidiandi negotiatoris avaritiæ.* Negotiatorem rei vestiariæ intelligit, quem locum alibi sic emendatum pluribus explicavimus. Iidem κάπηλοι non solum ab artificibus & agricolis emebant res suas, sed etiam ἀπὸ τῶν ἐμπόρων merces quas peregre advexerant, ut ex Philostrato supra notavimus.

tavimus. Hi igitur proprie ἀγοραῖοι dicti, sed nec minus artifices ipsi, ut ex hoc loco Aristotelis constat, de lege Thebanorum, quæ vetabat quemquam magistratum capessere qui non abstinuisset decem annos ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς. Quod ipse περὶ τῶν βαναύσων ἔργων & τεχνιτῶν interpretatus est, tantum abest ut de omni mercatura accipi debeat, ut fecit paraphrastes. Idem tamen Aristoteles lib. VII de Repub. plebem in quattuor partes dividit, εἰς γεωργικὸν, βάναυσον, ἀγοραῖον, θητικόν. Per βάναυσον πλῆθος intelligi manifestum est omnes artifices, per ἀγοραῖον quos diximus καπήλους, qui & ἀγοραῖοι proprie appellati. Ita hic distinxit quos alibi uno eodemque nomine τῆς ἀγορᾶς videtur comprehendisse, nempe artifices, qui & ipsi ἀγοραῖοι, cum negotiatoribus variarum mercium, qui eodem nomine censebantur. Certe & in Oeconomico ἀγοραίους opposuit ἐμπόροις, & per ἀγοραίους non intellexisse artifices, sed solos καπήλους, luce clarius est. Ἀγορὰ autem, cum generaliter sumitur, omnes vendentes & ementes complectitur, quo in numero sunt & artifices. Hinc ἀγοράζειν emere. Ergo qui abstinuisse ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς debebant per spatium decem annorum, ut magistratum apiscerentur apud Thebanos, non solum à sordidis & sellulariis artibus cessare per id tempus oportuit, sed etiam ab omni negotiatione inhonesta, qualis fuit apud Græcos ἡ καπηλεία, ut notat Appianus lib. I de bello civili: ἀποστραφῆναι γάρ μοι δοκοῦσιν οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι, καθάπερ Ἕλληνες τὸ δανείζειν, ὡς καπηλεύειν. Quod verbum non de cauponatura accipiendum, sed de hujusmodi negotiatione, quam Cicero sordidam statuit in I. Officiorum, & cum opificum arte conjungit; *Sordidi*, inquit, *etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant carius. Nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur, nec vero quicquam est turpius vanitate. Opifices quoq; omnes in sordida arte versãtur, nec enim*

 quic-

quicquam ingenuum habere poteſt officina. Hi, qui à mercatoribus mercantur, quod ſtatim carius vendant, ſunt plane illi κάπηλοι Græcorum & μετάβολοι, & μεταπράται, & ἀγοραῖοι, quos æque in ſordida negotiatione verſari ait, ut opifices in ſordida arte, qui & ipſi quoque ἀγοραῖοι nominati. *Mercatores* autem Ciceroni ſunt quos Græci ἐμπόρους nuncupant, qui κατ' ἐξοχὴν ſic appellati, quos certum eſt non comprehenſos fuiſſe lege illa Thebana: honeſtiores enim ſemper habiti ſunt, ut & ipſe Cicero paulo poſt dicit, qui *mercaturam* appellat τὴν ἐμπορίαν, non τὴν καπηλείαν. Idem pro lege Manilia *mercatores* appellavit qui Græce ἔμποροι: *Majores veſtri ſæpe, mercatoribus & naviculatoribus injurioſius tractatis, bella geſſerunt.* Quos cum naviculatoribus jungit, non poſſunt eſſe alii quam ἔμποροι. Ita juncti leguntur apud Philoſtratum lib. IV, cap. X: Ἀλλ' ἐμπόρων γε, καὶ ναυκλήρων κακοδαιμονέστερον τι εὑρεῖς ἔθνος; Hinc Ariſtoteles primam partem τῆς ἐμπορίας fecit τὴν ναυκληρίαν. Gloſſæ veteres: *Mercator*, ἔμπορος. In aliis: *Mercatura*, ἐμπορική. Sane à merce dicti, quam Græci φορτίον & φόρτου nomine appellant. Eædem Gloſſæ: *Mercibus*, φορτίοις. Eædem: *Merces*, μισθὸς καὶ συνθήκη. Inde & Ariſtoteles φορτηγίαν ſecundam partem τῆς ἐμπορίας ſtatuit, quod inferius explicabimus. Habemus, ἐμπόρους Græcos quomodo Latini vocaverint, ſed quod nomen apud Romanos habuerint κάπηλοι illi qui non ſunt caupones, quærendum. *Negotiatorum* appellatio nimis etiam generalis eſt, quam ut iis conveniat. *Inſtitores* alii erant. *Nundinatorum* quoque laxior denominatio ad ipſos mercatores & ἐμπόρους extendi poteſt. *Cociones* eos proprie appellatos Latinis, reperio, quos Græci καπήλους in hac ſignificatione dixere. Plato & Ariſtoteles non ſolum καπήλους appellarunt, ſed etiam μεταβόλους, aut, ut Xenophon, μεταβαλλομένους ἐν ἀγορᾷ, unde ἀγοραῖοι dicti. Hi ſunt *co-*

ciones

ciones Latinorum. Glossæ veteres: *Cocio*, μεταβολος. *Cociatura*, μεταβλητική. Alibi *Cociatria* legitur. Festus *coctiones* dictos notat videri, *à cunctatione, quod in emendis vendendisque mercibus tarde perveniant ad justi pretii finem.* In foro rerum venalium totos dies consistebant ementes vendentesque, ut ex tribus locis Petronii constat, ubi miseri isti *cociones*, qui alia omnia pretio vertunt, & commutant, ipsi in *conciones* conversi & transmutati leguntur. Hoc loco primum: *Sed nullo genere par erat causa nostra, & cociones, qui ad clamorem confluxerant, nostram scilicet de more ridebant dividiam, quod pro illa parte vindicabant pretiosissimam vestem, pro hac pannuceam ne centonibus quidem bonis dignam.* In foro promercalium ista nimirum agebantur. Item in altero: *Iam sequestri placebant, & nescio quis ex cocionibus calvus tuberosissimæ frontis, qui solebat aliquando & causas agere, invaserat pallium.* Tertius jam accedat, ad hanc faciem similiter emendandus: *Et recuperato, ut putabamus, thesauro, in diversorium præcipites abimus, præclusisque foribus ridere acumen non minus cocionum quam calumniantium cœpimus, quod nobis ingenti calliditate pecuniam reddidissent.* Adeo protrita & vulgaris notitiæ hæc vox, ut pro verbo sordido & plebeio eam reprehendat in Laberii mimis Agellius, cũ veteres & purius loquuti *Arillatorem* pro eo dixerint, quem etiam μεταβολον & πραγματευτὴν Glossæ veteres exponunt. Plautus tamen ex antiquis ea voce est usus in Asinaria, quem locum nec bene legunt, & male intelligunt docti. Sic ergo legi debet:

Cetera quæque volumus uti Græca mercamur fide:
Quum à pistore panem petimus, vinũ ex œnopolio:
Si æs habent, dant mercem: eadem nos disciplina utimur. (*vident.*
Semper oculatæ manus sunt nostræ, credunt quod
Vetus est, Nihili cocio est. Scis cujus. nõ dico amplius.

Lena vult mercem ſuam vendere præſenti pecunia; ſibi manus ait oculatas eſſe; nihil credere niſi quod vident. Allegat & proverbium vetus. *Nihili*, inquit, *cocio eſt.* Non abſolvit, ſed addit, *ſcis cujus.* Quod eo ſenſu accipiendum eſt, ut *cujum pecus?* In veteri proverbio illo fuit; *Nihili cocio eſt, qui credit*, id eſt, qui rem ſuam vendit non præſenti pecunia, aut pignore ſaltem aliquo accepto. At lena ludit, nec totum pronunciat, quia ſcilicet id notum. *Nihili cocio eſt; ſcis qualis, nec opus eſt te moneri.* Scis nempe qualis ille cocio nihili ſit, nimirum qui merces ſuas non præſente pecunia vendit, ſed credit. Hinc verbum *cocionari* in Declamatione Quintiliani pro civibus, quod eodem fato cum *cocionibus* Petronii etiam mutatum eſt in *cocionari*, his verbis: *Vendidit quantum voluit, quanti voluit, & ut hoc ad noſtras accederet moras, fortaſſe diu cocionatus eſt, omnis cum fide perſoluta pecunia eſt.* Quibus verbis confirmat id quod Feſtus docuit de horum *cocionum* veriloquio, ideo ſic dictos, quod cunctarentur in pretio mercibus faciendo; Quod idem Græci de ſuis καπήλοις aſſerunt. Hinc illa apud Æſchylum de Parthenopæo:

Ἐλθὼν δ' ἔοικεν οὐ καπηλεύσειν μάχην,
Μακρᾶς κελεύθου δ' οὐ καταισχυνεῖν πόρον.

Nullam inquit moram in pugna capienda facturus videtur, ſed ſtatim prælium ingreſſurus. Hoc enim ſenſu καπηλεύειν hic ſumitur. Quod Gallice diceremus, *il ne marchandera pas le combat.* Viri docti, qui putant, Ennium eadem mente verbum *cauponari* accepiſſe, in illis verſibus quos Pyrrho affingit, quique apud Ciceronem leguntur, vehementer errant. Hi ſunt verſus:

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis.
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes;
Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.

Præ ſe fert ibi Pyrrhus, ſe non quæſtus gratia & lucri belli-

belligerare cum Romanis, ſed regni tantum & gloriæ cupiditate. Idcirco ſe nolle ab illis pretium pro captivis accipere, quos gratis reddebat. Non enim ſe *cauponari bellum*, hoc eſt, lucrum ſectari in bello, ſed ſimpliciter bellum gerere. Vide ſequentes verſus, qui de ſententia Ennii dubitare non ſinunt. At καπηλεύειν μάχην apud Æſchylum longe aliud eſt. Nam & μάχη aliud Tragico Græco quam *bellum* Latini poëtæ. *Cociones* igitur ſunt μεταβόλοι, & Græcorum κάπηλοι. Hinc Ariſtoteles μεταβλητικὴν hic cum καπηλικῇ eamdem facit, & generalem hanc ſtatuit appellationem de omnibus qui merces pretio mutant, ac vertunt. Sic enim etiam Latini uſurparunt hoc verbum *vertere*, ut Græci τὸ μεταβάλλειν. Perſius ſat. v:

Tolle recens primus piper è ſitiente camelo,
Verte aliquid, jura.

Ad quem locum ſcholiaſtes: *Negotiare, & ſpeciem pro ſpecie commuta.* Immo etiam ſpecies pretio. Hinc *Vertumnus* Deus qui vertendis rebus præerat, id eſt, vendendis & emendis. Horatius Epiſtola ultima:

Vertumnum Ianumque liber ſpectare videris.

Ibi Acro notat, *Vertumnum & Ianum Deos eſſe qui præſunt negotiis ementium & vendentium, ante quorum templa erant loca, in quibus cum ceteris rebus etiam libri venales erant.* Porphyrio ſimiliter, *Vertumnus Deus, eſt præſes vertendarum rerum, hoc eſt, emendarum & vendendarum.* Vertumnus ergo numen μεταβολικὸν, & μεταβόλων præſes. *Verſura* quoque μεταβολὴ eſt, quam pro fœnore uſurparunt, quod inter genera μεταβλητικῆς Ariſtoteles ſecundo loco refert. Deſinant jam ex his viri docti τὴν καπηλικὴν apud Philoſophum pro *cauponaria* accipere, quæ *cocionaria* eſt potius, vel *cocionatoria*, id eſt, μεταβλητική. Non neſcio tamen, & κάπηλους Græcis ſtricta notione pro cauponibus dici, id eſt, οἰνοπώλαις. Sane

&

& inter καπήλους isti vinarii negotiatores, & caupones. Quod plurium fuit mercimoniorum cōmune, sic sibi privum hoc nomen fecerunt. Inde etiam Latina appellatio. Non enim à *copiis* dicti, sed ex Græco κάπη, quæ φάτνην, stabulum, & præsepe significat. Hinc κάπηθον, animalium pabulum, & Latinis *capetum*, ut olim observavimus. Æoles κόπην pro κάπη dixere, mutando, ut solent, α in ο. Sic *copa* Latinis Æolum Aboriginibus. Nec obstat syllabæ modulus. Nam pro *copa caupam* scripsere, ut pro orichalcho ὀρείχαλκον, *aurichalcum*. Ita longa evasit syllaba. A *copa*, *copus* & *copo*, & *copona*. Festus *tabernam* exponit, nempe vinariam. Et cum ἐργαστήρια & tabernæ omnibus opificibus & negotiatoribus suæ sint, ut tamen de *copona* proprie diceretur, usus obtinuit. Horatius:

Nec vicina subest vinum prabere taberna
Quæ possit tibi.

Quod hodieque retinetur in idiotismo Gallico. Inde & *tabernarius* pro œnopola. Pro copone etiam habes leg. *si ex plagis*, D. ad leg. Aquiliam. Virgilius in Copa:

Ebria famosa saltat lasciva taberna.

Ergo *taberna* eadem cum *copona*. Illud tamen magis generale nomen quam istud. Pro diversorio etiam *copona* ponitur, ut apud Horatium:

Sed neque, qui Capua Romam petit, imbre lutoque
Aspersus, volet in caupona vivere.

Id est, ἐν πανδοχείῳ. Quod & καπηλεῖον. Qui vinum & panem præberēt, & alia ad victum necessaria, proprie appellati videntur κάπηλοι. Nam κάπη, τροφή. Unde ὁμόκαπποι, qui simul viverent. Apud Tarentinos, teste Hesychio, καπήλα, ἡ κρεόπωλις ἀγορά. Hoc, *macellum* Romanis. Unde *macellarius*, ὁ κρεοπώλης, qui in veteri inscriptione *negotiator artis macellariæ* dicitur. Quæ vox & ipsa originis Græcæ. Et nugatur

ſciens prudenſque Varro, qui à *Macello* quodam, cujus ædes in foro fuerint, autumat appellatum, quo condemnato, & in exilium acto, publicatis bonis, ædibus dirutis, locus, ubi erant, τῷ κρεοπωλίῳ destinatus ſit. Μάγειρος, & Æolicum μάγιῤῥος; inde *macellus*; & *macellum*, τὸ κρεοπώλιον, τὸ μαγειρεῖον. Nam hi veluti publici coqui, qui in foro carnes coctas vendebant. Artemidorus lib. III, περὶ κρεοπώλου, hos μαγείρους appellat, qui *macellarii* ſunt: οἱ δὲ ἐν ἀγορᾷ μάγειροι οἱ τὰ κρέα κατακόπτοντες καὶ πιπράσκοντες. Eos diſtinguit à domeſticis μαγείροις, de quibus egit capite præcedenti, quos vocat, τοὺς κατ' οἶκον μαγείρους. Hi proprie *coci*. A laniis differebant, qui crudas tantum venales habere ſoliti. De his Phædrus:

Pendere ad lanium quidam vidit ſimium
Inter reliquas merces atque obſonia.

Apud Ciceronem in Piſoniana *copa* videntur tantum vinum vendidiſſe, nō etiam panem, qui apud *propolas* venalis: *Panis & vinum de propola & de copa.* Quod ſic exponendum eſt: *Panis de propola, vinum de copa.* Sed in veteribus Gloſſis *propola* ſunt *tabernarii*, id eſt, copones. Atqui *propola* apud Lucillium omnes ſunt cociones qui aliquid promercale habent, quales καπήλους antiqua nominavit Græcia:

Vt cum primitiis ficus propola recentes
Protulit, & pretio ingenti dat primitus paucos.

Græcis vero alii ſunt προπώλαι, nimirum iidem qui & πρόξενοι inter vendentes & ementes. Κάπηλοι certe Græcis maxime Oenopolæ ſunt. Et vetus etiam eſt hæc dictio hoc ſenſu. Apud Lyſiam reperitur in ea contra Æſchinem apud Athenæum: οὐχ οἱ μὲν κάπηλοι οἱ ἐγγὺς οἰκοῦντες, παρ' ὧν προπόσεις λαμβάνων οὐκ ἀποδίδωσι, δικάζονται αὐτῷ συγκλείσαντες τὰ καπηλεῖα. *Caupones*, & *caupona*. Ariſtoteles, ſi modo ejus ſunt quæ ſub eo nomine feruntur Problemata, ſectione x, eo ſenſu τὸ καπήλειον uſurpavit: ὥσπερ οὖν οἱ ἐπὶ τῶν καπηλείων

γεγραφόμενοι μικροὶ μέν εἰσιν, φαίνονται δὲ ἔχοντες πλάτη καὶ βάθη, ὁμοίως συμβαίνει καὶ τοῖς πυγμαίοις. Hujuſmodi facies monſtruoſas & ridiculas, ut hodie, ita etiam olim, in tabernis ac diverſoriis publicis proſtare & haberi in parietibus aut foribus depictas, moris erat. De nanis hic Ariſtoteles. Pugna murium & muſtellarum apud Phædrum lib. IV:

Cum victi mures muſtellarum exercitu,
Hiſtoria eorum ut in tabernis pingitur,
Fugerent, & artos circum trepidarent cavos.

Fulvii Rutubæ & Placidejani prælia in taberna carbone aut rubrica picta fuiſſe, apparet, de quibus Horatius lib. II, Sat. VII. Verum de his alibi. Pollux lib. IX, cap. V, πορνεῖα & καπηλεῖα, lupanaria & caupones, emporii partes facit. Et tamen paulo poſt καπήλους eos nominat, qui diſtinguuntur ab ἐμπόροις, his verbis: καὶ τὸ πλῆθος οὐ ναυτικὸν μόνον, ὅσον ἐν τοῖς περὶ νεῶν ἐστιν εἰρημένον, ἀλλ' ἔμποροι, καὶ κάπηλοι, καὶ ὅσα ἔχεις ἐν τοῖς περὶ τὰς τέχνας. Iſti κάπηλοι non ſunt caupones, ſed illud negotiatorum genus de quo ante diximus. Et tamen καπηλεῖον eſt caupona. Certe hoc loco id, me monſtrante, obſervare debent linguæ Græcæ ſtudioſi, aliud eſſe καπηλεῖον, aliud καπηλείαν. Hæc de omni negotiatione quæ non navigat, illud de caupona. Apud Athenæum, lib. XIII, τὰ πανδοκεῖα & καπηλεῖα, ut diverſa, memorantur: ὃς ἐν τοῖς καπηλείοις καὶ τοῖς πανδοκείοις διαιτῶνται. Ubi καπηλεῖα ſumuntur pro œnopoliis ſive tabernis vinariis, in quibus nihil niſi vinum venditur. Quod ſequitur, id teſtatur: καίτοι Ἰσοκράτους τοῦ ῥήτορος ἐν τῷ Ἀρεοπαγιτικῷ εἰρηκότος, ἐν καπηλείῳ δὲ φαγεῖν ἢ πιεῖν οὐδεὶς οὐδ' ἂν οἰκέτης ἐπιεικὴς ἐτόλμησε. Πανδοκεῖα ſunt diverſoria publica recipiendis viatoribus & hoſpitibus; in quibus omnia, quæ ad victum pertinent, habebantur promercalia. Hinc qui omnia venderent, πανδοκεῖς appellatos docet Pollux lib. VII, cap. IV: οἱ μὲν δὴ πάντα πιπράσκοντες, καλοῖντ'

ἂν

ἂν πανδοκεῖς καὶ πανδοκεύτριαι, καὶ τὸ χωρίον πανδοκεῖον, καὶ τὸ πρᾶγμα πανδοκεύειν καὶ πανδοκεία· οἱ δὲ εἰς τὰ πανδοκεῖα καταγόμενοι κατάκται ἂν λέγοιντο. Quos sic vocat, sunt hospites & viatores qui in cauponas devertuntur, quod κατάγεσθαι Græcis dicitur, unde καταγώγιον pro diversorio. *Deducticios* hic perperam reddit interpres. *Adventores* Latini vocant istos κατάκτας Pollucis. Ut autẽ Græci distinguunt inter καπηλεῖα & πανδοκεῖα, ita nos vulgo inter *tabernas*, & *diversoria*, quæ tamen etiam passim confunduntur. Nam & tabernæ plerumque viatores & adventores excipiunt, & diversoria vinum vendunt civibus. Quin & Latini pariter *cauponas* & *diversoria* pro iisdem habent, hoc est, καπηλεῖα & πανδοκεῖα. Suetonius *diversorias tabernas* appellat in Nerone, quas copæ exercerent: *Quoties Ostium Tiberi deflueret, aut Bajanum sinum prætermnavigaret, disposita per littora & ripas deversoria tabernæ parabantur, insignes ganea, & matronarum institorio copas imitantium, atque hinc inde hortantium ut adpelleret.* Sic legendus ille locus. Nam vulgo est, *insignes ganeæ*. Hic *copæ* sunt πανδοκεύτριαι, ut etiam Dio interpretatur. Glossæ veteres: καπηλεῖον, *popina, taberna, cauponium*. Titulus est in nostro jure, de *nautis, cauponibus, & stabulariis*. Ubi *caupones* sunt πανδοκεῖς, ut recte & Basilicorum interpretes reddiderunt. Nam & leg. III. eod. *caupo mercedem accipere dicitur, ut viatores manere in caupona patiatur.* Id est, pernoctare, ut ad Historiæ Augustæ scriptores notavimus. Id enim proprie *manere* Latinis. Unde *mansiones* in Itinerariis, cauponæ sunt, in quibus viatores solent deverti, ut ibi noctu maneant. Græci σταθμοὺς appellant, id est, stabula. Nam & *stabulum* πανδοχεῖον in veteribus Glossis exponitur. Græci poëtæ στάσιν etiam pro eo dixerunt, ut ξενόστασιν, quasi dicas hospitum ac viatorum stabulum. Sophocli in Inacho πάνδοκος ξενόστασις appellatur, quod est τὸ πανδοκεῖον.

δοχεῖον. Græcis enim ξενὼν dicebatur, ab hoſpitibus recipiendis. Pollux lib.x, cap.vi: μέρη δὲ πόλεως ἢ πανδοχεῖον, ἢ ξενὼν, ὡς ἐν Ἰνάχῳ Σοφοκλῆς, πανδόκος ξενόστασις. Ex quo apparet, ξενῶνα & πανδοχεῖον idem eſſe. *Hoſpitalaria* vulgo nuncupamus τοὺς ξενῶνας. Dicebatur & ξενία. Heſychius: ξενία, κατάλυμα, καταγώγιον. His adjuncta erant & *ſtabula* pro equis & jumentis viatorum, quæ & ſtabula etiam proprie, id eſt, στάσεις, & σταθμοί, aut cum adjectione, ut diſtinguerentur ab hominum σταθμοῖς, ὀνοστάσεις & ἱπποστάσεις. Idem Sophocles, πρὸς ἵππων εὐθὺς ὁρμήσας στάσιν. Et unica voce apud Lyſiam ἱπποστάσιον, quod & ἱππὼν, ut ξενών. Pollux idem lib.i, cap.xi: εἶτα ἱππὼν καὶ στάσις ἵππων, ἢ ἱππόστασις, καὶ σταθμὸς, φάτνη. Expreſſit τὴν ἱππόστασιν doctiſſimus poëta, cum dixit: *Stabant tercentum nitidi in præſepibus altis.* Inde enim ſtabulum. Gloſſæ: *Stabulum*, ὀνοστάσιον, ἱπποστάσιον, πανδοχεῖον. Vides & pro diverſorio hominum accipi, ut Græcis στάσις quoque & σταθμὸς ſic ſumitur. In titulo D. de cauponibus & ſtabulariis, *ſtabulum* eſt ἱπποστάσιον. Nam *ſtabularius* mercedem accipit, ut jumenta ſtabulari apud ſe permittat. Stabula hæc, ut dixi adjuncta diverſorio. Hinc explicanda hæc ſunt Lucæ verba de Virgine θεοτόκῳ, cap.ii, verſ.vii: καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν τόπος ἐν τῷ καταλύματι. *In ſtabulo eum reclinavit, quia locus in diverſorio non erat ipſis.* Quod *præſepium* reddidit vetus interpres, pro ſtabulo poſuit, ut Græcum φάτνη pro eodem, ut notavimus paulo ante ex Polluce. Alias φάτνη pars eſt ſtabuli, & ſuam quiſque equorum φάτνην quaſi menſam privatam ante ſe habuit, in quo ipſius *capetum* adponeretur. Loculamentum nempe quadratum, à cujus ſimilitudine & in tectis laqueatis, φάτναι dictæ. Hinc φάτνη & τράπεζα invicem alternant, hæc hominum propria, illa jumentorum, ſed hæc pro illa, & viciſſim, uſurpata. Heſychius: φάτνη,

καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ τῶν κλινῶν. Hinc illud Comici:

Τράπεζ' ἀπόλων τῶν λόγων φάτνη πέλει.

Præsepis instar mensa sine sermonibus.

Hebræi ארות vocant, à capiendo pabulo, ut Græce κάπτω, ἀπὸ τοῦ κάπτειν, quod est *edere*, & *manducare.* Inde *manducatórium* vulgo vocamus id in quo pabulum equis apponitur in stabulo. Diversum igitur à stabulo, ut mensa à cœnaculo. Rabbini אצטבלא *Istabla* vocant, voce Latina, quod est stabulum, τὴν στάσιν, & ארוה, τὴν φάτνην. Sic distinguunt Talmudici inter ארות & אצטבלאות, hoc est, præsepia, & stabula, ubi conciliare conantur locum ex I Regum cum altero ex II Paralipomenon, de numero equorum Salomonis. Unum siquidem stabulum plures habet præsepias sive φάτνας, & totidem ferme quod equorum capax est stabulum vel ἱπποστάσιον. Confunduntur hæc tamen aliquando, quia non semper singulis equis suum præsepe aut sua φάτνη separata assignatur, sed una continua sine dissepimēto aliquo omnibus equis qui in stabulo stant, patet communis. Ea de causa cum una φάτνη sit in uno stabulo, sæpius φάτνη pro stabulo sumitur, ut in hoc Lucæ loco, ubi sine articulo legendum est ex optimis ac vetustissimis libris, ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν φάτνῃ, non ἐν τῇ φάτνῃ. Quod & Ægyptiaca versio confirmat, & Arabica. Illa enim sine articulo habet, *Hen ouonhph.* Illud *ou*, cum nominibus præponitur, ostendit ea articulo carere. Nam *onhph* est præsepe. Intelligitur φάτνη τοῦ καταλύματος, hoc est, stabulum equorum, quod adjunctum erat diversorio. Κατάλυμα enim, ut & κατάλυσις, est diversorium vel mansio, in quo quis, requiescendo & resolvendo se ex itineris labore, aut cibum capit, aut somnum viator, aut utrumque. Hinc καταλῦσαι apud Hesychium, τὸ ἀπολαῦσαι, ἀναχωρῆσαι. Sed de his plura ad locum ipsum Lucæ, si Deus vitam dederit. Cum

igitur non esset locus præ nimia multitudine divertentium ἐν τῷ καταλύματι, in ipso diversorio, peperit Christum Maria, fasciis involvit, & reclinavit ἐν φάτνῃ τοῦ καταλύματος, in stabulo diversorii, quo jumenta accipi solent. Sic φάτνη hic pro ipso stabulo, quæ & Græce etiam κάπη, & Æolice κόπη, unde Latinorum *copa*, de πανδοχείῳ ipso, ut & *copona*. Nam & σταθμὸν, & στάσιν Græci, & φάτνην, quod idem est cum κάπῃ, tam de hominibus quam jumentis usurpant. Et loca sunt hodieque in Oriente multa, ubi homines & jumenta simul in eodem stabulo accipiuntur. Hinc σταθμὸς pro mansione sive diversorio, in quo homines equique pernoctant. Procopius de equis veredariorum in Historia arcana: ἵπποι δὲ ἵσταντο εἰς τεσσαράκοντα ἐν σταθμῷ ἑκάστῳ, ἱπποκόμοι δὲ, κατὰ λόγον τοῦ τῶν ἵππων μέτρου, ἐπετετάχατο ἐν πᾶσι σταθμοῖς. Hinc *stabulum* Latinis quoque recentioris ævi pro diversorio ipso, in quo locus præbebatur tam hominibus quam equis. Ab illo autem κάπη, κάπηλος, & καπηλεῖον, *caupo*, & *caupona*, idem quod πανδοκεὺς, & πανδοχεῖον. At ἡ καπηλεία, quæ ἀπὸ τῆς ἐμπορείας ab auctoribus discernitur, non est cauponaria, sed omnis negotiatio, omniumque mercium nundinatio, quæ in foro exercetur. Hujusmodi καπήλους diversos facit Plato ἀπὸ τῶν πανδοχέων, καὶ ἀπὸ τῶν ἐμπόρων, lib. XI de Legibus. Ubi etiam interpretes, qui *cauponationem* vertunt, & *cauponariam*, more cauponum, sinceram illius vocis significationem incrustant & invertunt. Tres ibi nominat hominum professiones minus honestas habitas, quia lucrum avide sine fine ac modo appetunt, τὰ περὶ τὴν καπηλείαν, καὶ ἐμπορείαν, καὶ πανδοκίαν, γένη. Si καπηλεία eo loco est cauponatio, quid erit πανδοκία? *Stabulariam* vertunt. Immo cauponaria est, quæ & ipsa comprehendit stabulariam, quatenus stabula cum diversoriis juncta, & utraque ab uno sæpius exercebantur. Hinc Basilicorum interpretes, quod in edicto prætoris erat, *Nautæ*,

caupo-

caupones, stabularii, quod cujusque salvum fore receperint, nisi restituent, in eos judicium dabo, Græce verterunt, ὅπερ ἂν λάβωσιν ἐπὶ τῷ φυλάξαι οἱ ναύκληροι καὶ οἱ πανδοχεῖς, εἰ μὴ ἀποκαταστήσωσιν, ἐνάγω. Quibus verbis πανδοχέων nomine caupones & stabularios cōplexi sunt. Alio tamen loco, ut leg. unica D. Furti adversus nautas, *cauponam* verterunt καπηλεῖον, & *stabulum* πανδοχεῖον. Unde apparet, non unius interpretis illam fuisse versionem. At apud Platonem, verbis superius citatis, καπηλεία est *cocionatura,* ἐμπορία *mercatura,* πανδοκία *cauponaria.* Sic apud Pollucem hæc vox accipitur lib. VI, cap. XXV: ἐμπόλησις, ἀλλαγή, ἀποκήρυξις, καπηλεία, μεταβολή. καὶ τὰ ὀνόματα, κάπηλος, πρατήρ, μεταβολεύς, πωλητής. Item lib. VII, cap. II: καὶ τὰ πράγματα, πρᾶσις, καπηλεία, καπηλική, ἀποκήρυξις, μεταβολή, μεταβλητική. Sic legendum ex veteri codice, non, ut est vulgo, μεταβολητική. Ex his omnibus notum esse potest, quid sit apud Aristotelem καπηλική, quam eamdem facit cum μεταβλητικῇ, ut καπηλεία apud eumdem omnis est μεταβολή. Non pauciora dicenda fuere, ut error interpretum inveteratus evelleretur, qui de re χρηματιστικῇ, quæ in quolibet genere mercium mutandarum versatur, ἰδιωτικῶς fecere, & intra cauponam redegerunt.

CAP. XIII.

Nulla permutatio καπηλική Aristoteli sine nummo. Vna eidem permutationis species secundum naturam, quæ res ad victum necessarias cum rebus similibus mutat. Æque tamen naturalem videri quæ res edules cum ferro permutat aut ære rudi. In ejus locum successisse rerum cum nummis permutationem. Ea proprie venditio & emptio dicta. Nullam fuisse ante nummum. Idem sentire cum Aristotele Iurisconsultos Proculi sententiam sequutos. Sabiniani

niani contra Proculeianos defensi. Versus Homericos, à Proculo citatos pro ipso non facere. Quid sit ἄμειψις. Explicata permutatio armorum Glauci & Diomedis. Eam ἀμοιβὴν esse proprie, non ἀλλαγὴν aut μεταβολήν. Hujusmodi permutationem instar habere donationis, nec esse venditionem. Quid sit nummo addicere. Locus Suetonii explicatus ac defensus contra eruditos interpretes. Nummus pro minimo pretio. Qui rem caram pro uno nummo vendit, donare potius quam vendere intelligi. Locationem nummo factam non esse locationem, sed pro donatione accipi. Venditio nummo facta, pro venditione etiam valet. Idem statuendum videri & de locatione. Lex LXVI *de jure dotium explicata. Varia permutationum species exposita, ἀμοιβή, ἀλλαγή, μεταβολή. Venditionem & emptionem, qua nummo fit, etiam permutationem esse.* Πρὸς ἀργύριον ἀλλάξαι, *pecunia emere. Sic, mutari pretio merces, Latine dici. De Arabum jure in permutationibus. Quatenus apud illos licita qua cum augmento ab altera parte fiunt.* بيع *generale vocabulum esse de omnibus permutationibus, quod in aliquot speciales dividitur. Origo emendi ac vendendi à permutatione rerum cœpit. Multa argumenta ex Homero petita, quibus probetur, etiam ante nummi usum venditionem & emptionem fuisse frequentatam. Nummus post Homeri ætatem repertus. A Phidone Argivo inventus, qui septem tantum annis anterior Hesiodo ab Eusebio statuitur. Hesiodo nummum minime fuisse cognitum.* Χρήματα *Græcis non de sola pecunia, sed de omnibus qua in bonis habentur. An pretium à merce discerni potuerit in antiqua rerum permutatione? ita videri. Mancipia* ἁλώνητα, *sale empta. Domus* βοώνητος. Ἀντίδοσιν *appellari eam speciem venditionis qua permu-*

tatis invicem speciebus olim fiebat. Quomodo pretium à merce in illo genere emptionis distinctum fuerit. Οἰνίζεσθαι esse vinum emere. Æs, ferrum, aurum & argentum rude in thesauris servari antiquitus solita, ut pro pretio esse possent ad res emendas. Κειμήλια quid. Boves etiam pretii vicem sæpe olim præbuisse. Hinc æstimatio rerum per boves facta. Post nummum etiam id invaluisse, tam apud Græcos, quam apud Latinos. Quid fuerit ἐικοσάβοιον in Draconis lege. De multa quæ bubus & ovibus Romæ dicebatur. Quomodo in antiquis permutationibus, citra nummum fieri solitis, venditor ab emptore distingueretur. Paulus Iurisconsultus explicatus. Perperam eum existimare, antequam nummus esset, non aliud pretium fuisse, aliud mercem. Τιμῆς nomen pro pretio apud Homerum non legi, sed ὦνον pro eo poni. Mercium nomen antiquioribus quoque Græcis, qui nummum ignorabant, notum. Quid sit φόρτος & φορτίον, quid φορτὶς, quid ἀντιφορτίζεσθαι. Vsos etiam fuisse priscos Græcos πράσεως & ὠνῆς nominibus, quamvis res tantum invicem permutarentur. Περάσαι & περνᾶν & πριᾶσθαι apud Homerum extare, & ἐμπολᾶσθαι. Qui animo rei suæ distrahendæ permutat, esse venditorem, qui alienæ rei habendæ, haberi pro emptore. De illo permutandi genere quod trocum aut bigam vulgo vocant. De alia specie mutationis quæ Græcis δωρεὰ & ἀντιδωρεά. Ex eo genere fuisse quæ Glaucus arma cum Diomede permutavit. Ξένια & ξεινήϊα quid. Certior & expeditior emendi & vendendi ratio per nummum, non tamen minus naturalis, quam quæ sine nummo. Iuris gentium esse utramque permutationem. Ab eodem jure & nummum esse. Hæc omnia igitur ab eodem jure naturali profecta videri. Qua regula dignosci possit, utrum, quod geritur, venditio & emptio sit, an venditio. Mos permutandi

tandi etiam apud eas gentes hodie usurpatus, in quibus aut rarus nummus, aut nullus. De differentiis permutationis rerum, & venditionis emptionisque.

Unc redeamus ad Aristotelem, qui, nisi nummus fuisset, nullam futuram μεταβλητικὴν, nullam vendendi emendique reciprocationem, videtur persuasum habuisse. Μεταβλητικὴν saltem unam agnoscit, antiquam nimirum illam quæ vinum cum frumento permutabat, quam & secundum naturam esse pronunciat. Hac tamen agnita, eam quoque admittat pro naturali necesse est, quæ vinum cum ære & ferro rudi permutatum ibat, cum Homerus tanto antiquior talem Græcis in usu fuisse perhibeat:

Ἔνθ' ἄρα οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ.

Ante usum nummi, ut toties jam dictum, sic res permutari invicem solebant cum ære & ferro rudi. At si nummum ex ære aut ferro gravem, substituas in locum æris aut ferri rudis, ut postea obtinuit, permutationem feceris ex naturali non naturalem, & pro permutatione venditionem & emptionem. Mira sane res. Venditio igitur nulla fuit, nulla emptio, nisi post nummum repertum. Ita existimasse videtur Aristoteles; cui nostri etiam accedunt Jurisconsulti, saltem qui Proculi sententiam sequuti sunt. Eam merito prævaluisse ideo statuunt, quod permutatio propria sit species contractus à venditione separata. At ego, si judex in ea causa sederem, libenter, immo & libere, secundum Sabinianos contra Proculeianos darem, atque eorum opinionem prævalere dicerem debere. Superius allatis Homeri versibus utebantur Cassius & Sabinus, quasi testibus, quibus probarent, in alia re pretium quam in nummo posse consistere, & permutatione rerum emptionem & venditionem

contrahi; eamque emptionis ac venditionis ſpeciem vetuſtiſſimam eſſe, argumẽto illorum verſuum evincere volebant. Proculus vero, qui contrariam ſententiam tuebatur, aliis Homericis verſibus ſe adjuvari ajebat, quaſi pro ſe facientibus. Quos ego tamen contra ipſum adprime facere judico. Verſus hi ſunt:

Ἔνθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεύς,
Ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν,
Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων.

Ecce, inquiunt, hoc loco rem geſtam ἄμειψιν vocavit, hoc eſt, permutationem, non venditionem. Immo ne nunc quidem, cum venditio & emptio in uſu eſt, ſi quis tale quid incœptaret quale ibi inter ſe egiſſe Diomedem & Glaucum narrat poëta, venditionem id indigetare poſſet. Diomedes & Glaucus, cum ſibi invicem in prælio occurriſſent, decertare parati, prius quædam, Heroum tunc temporis more, inter ſe colloquuti, ex eo colloquio amici diſcedunt, & in amicitiæ teſtimonium arma permutant. Hæc donatio mutua, non venditio. Sed nec dici poteſt permutatio, qualis illa antiqua erat quæ pro ſpecie venditionis & emptionis habita eſt. Non enim eo animo & propoſito inter ſe arma commutant, ut is qui vinum cum frumento, aut cum ferro permutaret. Arma ſunt quæ pro armis donantur, mutua, ut dixi, traditione. Ideo ἀμοιβὴν appellat, non μεταβολὴν, *mutuationem*, non *permutationem*. Nam τὸ ἀμοιβαῖον, proprie mutuum. Quin & ἀμοιβὴ, quæ mutatio, pro mutuatione accipitur, ut ſupra docuimus. Ἀμοιβὴ etiam proprie remuneratio, ſive in bono, ſive in malo retribuendo. Hic in bono ſumitur. Arma ſua dat Diomedes Glauco pro munere, remuneratur eum ſuis Glaucus. Hinc Satyricus de hac eadem re loquens:

—diſcedat pigrior alter,
Muneribus miſſis.—

De Glauco ſermo eſt. Hæc igitur ἀμοιβὴ, non ἀλλαγὴ

 nec

nec μεταβολή. Sic qui alternis loquuntur, aut canunt, ἀμοιβαῖα loqui & canere dicuntur. Μεταβλητικῶς aut μεταβολικῶς id non dicerentur facere. Sic Hector & Ajax, cum è duello conciliati & amici discederent, mutuis se donis afficiunt. Balteum hic illi dat, ille alteri ensem. Quæ ἀμοιβὴ armorum, non μεταβολή. Etiam si μεταβολὴ diceretur, non ex eo genere esset, qua vendentes & ementes, merces inter se permutant. Nec obstat, quod Homerus dementatum fuisse Diomedem dicat, quod aurea pro æreis donaverit, & pretiosa pro vilibus. Nec enim semper mutua dona paria sunt. Quinimmo vel inde perspicuum est, hunc actum non posse accipi pro venditione & emptione. In emptione quippe & venditione, quantum fieri potest, pretium rei emptæ cum rei venditæ æstimatione exæquatur. At qualis hæc foret venditio, ubi centum boves contra novem permutarentur, ἑκατόμβοια ἐννεαβοίων? Etiam in veris emptionibus venditionibusque, quæ pretio dato peragebantur, si quis rem magnopere pretiosam vili admodum pretio addiceret, donare, non vendere eam censebatur. *Nummo addicere* de his venditionibus dicebant vulgo, quæ instar donationis haberent. Horatius lib. II, Sat. V:

—huic tu
Dic ex parte tua, seu fundi, sive domus sit
Emptor, gaudentem nummo te addicere.—

Ad quem locum Porphyrio: *ut viderentur emisse, nummum dabant, si cui donabant.* Quibus non licebat donare, ita vendebant, simulata venditione, vera donatione. Quidquid dicant viri doctissimi Casaubonus & Torrentius, ita omnino legendum apud Suetonium in Julio de Servilia M. Bruti matre, quam amavit Cæsar: *ei bello civili super alias donationes amplissima prædia ex auctionibus hastæ, nummo addixit.* Donationem Suetonius vocat hanc venditionem. Et revera ita fuit, sed ficta venditio. Viri illi

summi

summi *minimo addixit* mallent, quomodo & in quibusdam exemplaribus legitur, sed mendosius scriptis. Rationes Torrentii, quibus etiam acquiescit Casaubonus, operæ pretium est cognoscere. Sequitur apud Suetonium: *Cum quidem plerisque vilitatem pretii mirantibus, facetissime Cicero, quo melius emptum sciatis, Tertia deducta est.* Hujusmodi venditio, inquit Torrentius, qua nummo quid addicitur, donatio est, non venditio. Quomodo igitur verum erit quod sequitur, plerosque admiratos fuisse vilitatem pretii? Quæ ratio ridicula est. An non idem dici posset, etiamsi legeretur, *minimo addixerit?* Quis enim hanc veram dixerit emptionem quæ minimo fiat? Nonne quod nummo addicitur, etiam minimo addictum potest accipi? Immo quod in quibusdam codicibus extat scriptum, *minimo,* interpretamentum videri potest illius *nummo.* Nec melius est argumentum quod deinde adfert; Macrobium in eadem re narranda *ære parvo* dixisse: *Mater M. Bruti Servilia cum pretiosum ære parvo fundum abstulisset à Cæsare, subjiciente hasta bona civium, non effugit dictum tale Ciceronis.* Certe æs illud parvum sestertius nummus est. Dicis causa, ut venditio videretur, nummum dabant, cum vere esset donatio. Nam qui sic vendit, donare intelligitur. Similiter & conductionem non esse dicit Ulpianus leg. XLVI, D. Locati, si quis conduxerit nummo uno, *quia & hæc donationis instar inducit.* Nempe gratis concedere censetur usum rei suæ, quem hoc modo non locat, sed donat, qui nummum unum mercedis nomine pro eo paciscitur. Si dixisset Jurisconsultus, *si quis conduxerit minimo,* tantumdem esset. Idemque & in emptione est, ut apparet ex leg. XXXVIII. *Si quis donationis causa minoris vendat, venditio valet.* Et paulo post: *Quoties vero viliore pretio rei donationis causa distrahitur, dubium non est, venditionem valere.* Valet quidem

inter cæteros, ut statim subiicitur, non inter virum & uxorem, venditio donandi animo viliore pretio facta. Quousque vilitas pretii extendenda sit, non determinat Jurisconsultus: An usque ad nummum descendet, ut venditio teneat? Negant hoc Jurisconsulti neoterici. Legem enim illam non de uno nummo, sed de vili pretio interpretandam esse, contendunt. Quod est ridiculum. Negent, si possunt, quod nummo constat, vili pretio emptum esse, si pluris valeat. Quod viliori pretio dicit lex, etiam id de vilissimo potest intelligi. Quin & venditio valebat etiam rei nummo addictæ, ut ex illis videre est quæ ex Suetonio adduximus de fundo magni pretii, quem nummo addixit Cæsar Serviliæ in auctione publica. Porphyrio ad Horatii versus supra allatos: *Quia lege cautum erat, ne rem, vel agrum, vel domum alicujus, in testamento donatam, donaret, ut viderentur emisse, nummum dabant, si cui donabant.* Ubi pretium intervenit, quamvis minimum, venditio omnino putari debet, etiamsi donationis causa facta sit. Pretium enim qualecunque, ut sit ac videatur venditio, præstat. Pretium quippe proprium venditionis & emptionis, non locationis & conductionis. Ideo aliud in locatione, quæ nummo uno facta est, pronuntiavit Jurisconsultus, quam nullam esse dixit, quia donationis instar inducit. Cum enim merces distinguat inter locatum & commodatum, tantula merces, ut est nummus unus, vix pro mercede habenda. Quod de donatione autem subjicit, de gratuita usus commodatione id intelligendum. Ceterum, an non idem & de venditione atq; emptione dici queat, tantulum pretium, nummum nempe unum, non constituere venditionem, sed magis, ut sit donatio, efficere? Donationis quidem speciem esse talem venditionem concedunt, pro venditione tamen valere ajunt. Cur non idem sit & de locatione nummo uno facta? Certe tam venditio

ditio quam locatio valere dicitur leg. LXVI, D. de jure dotium: *Quidam ergo, remedii loco, recte putaverunt, introducendum, ut locet hunc usumfructum mulieri maritus, vel vendat nummo uno, ut ipsum quidem jus remaneat penes maritum, perceptio vero fructuum ad mulierem pertineat.* Sic enim hæc verba capienda sunt, quasi dixisset, ut locet usumfructum nummo uno, vel nummo uno vendat. Quippe æque de imaginaria locatione, ut de venditione, id exponendum. Nec enim aliter perceptio fructuum ad mulierem pertinuisset gratuita, quam si nummo uno conductum habuisset usumfructum, aut emptum. Hæc igitur locatio nummo facta nō minus hic obtinuit quam venditio rei nummo addictæ. Quæ sententia Pomponii est, dissidentis hac in parte ab Ulpiano, qui hujusmodi locationem nullam esse voluit, sed pro donatione tantum valere. Sed verius, ut videtur, Pomponius sensit. Quæ enim ratio differentiæ, ut in emptione aliter res se habeat quam in conductione? Nec porro video, cur quod minimo emptum est, pro empto valeat, quod nummo addictum sit, non valeat, & hæc imaginaria, illa vera habeatur emptio, cum & nummus minimum sit pretium, & minimum pretium de nummo etiam possit intelligi. Sed nec verum est quod notavit Accursius, venditionem illam nummo factam, cujus mentio in lege suprascripta D. de jure dotium, necessitate fieri, vel quia res digna non erat majori mercede. Non necessitate facta ibi dicitur, sed quum remedium quæreretur quomodo ususfructus mulieri restitueretur, qui redire ad dominum proprietatis debebat, hoc introductum, ut per locationem, quæ nummo fieret, aut per venditionem similem, mulier usum fructum retineret, remanente penes maritum jure, qui eum locaverat nummo uno mulieri, vel nummo uno vendiderat. Quo casu & ficta hujusmodi locatio, quemadmodum & venditio,
locum

locum habuit ac valuit. Et falsum, quod adstruit idem Accursius, rem pluris non valuisse, ideo nummo uno venditam. Si hujusmodi autem venditiones, meræ veræque donationes censebantur, quid erit dicendum de illa permutatione Diomedis & Glauci? Certe ex parte Glauci, qui rem impensi pretii cum vilissima permutavit, donatio fuit. Ceterum qui plus dat in remunerando quam accepit, ἀμοιβὴν nihilominus facere dicitur, quemadmodum & Homerus hoc loco fecisse Glaucum cũ Diomede perhibet. Quam ἀμοιβὴν perperam Proculus in argumentum traxit antiquæ permutationi adstruendæ, quæ venditionis & emptionis nomine non esset vocanda. ἰδοὺ γὰρ, ἐνταῦθα ἄμειψιν σαφῶς ἐκάλεσεν, οὐ πρᾶσιν, τὸ γινόμενον, inquit Theophilus lib. III, cap. XXIV. Atqui hæc ἄμειψις longe distat ab illa antiqua permutatione quæ instar venditionis & emptionis habuit, quam proprie ἀλλαγὴν & μεταβολὴν Græci vocant, non ἀμοιβὴν, quamvis interdum hæc invicem nomina soleant confundi. Sed est rerum ejusdem generis invicem permutatio, sive statim fiat de manu in manum, ut in collybo, sive post tempus, ut in mutuo. Etenim & ἀμοιβὴ dicitur nummorum cum nummis permutatio, unde ἀργυραμοιβὸς, qui & nummularius. Pollux lib. III, cap. IX: ἀργυρίου ἀλλαγὴ, ὁ καλούμενος κόλλυβος, ἀργυρίου ἀμοιβή. Ita vetus codex. Qui vestes mutat, & aliam pro alia sumit, ἀμείβειν ἐσθῆτας dicitur. Unde & vestes, quæ sic mutantur alternis, ἐξημοιβὰ ἱμάτια Homero, quæ & ἀλλάξιμα recentioribus Græcis. Ita Glaucus & Diomedes arma invicem mutant, qui dum arma pro armis dant, ἀμοιβὴν sic proprie dictam faciunt:

Ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν.

Sic etiam ἀμοιβὴ mutuum, hoc est, permutatio, qua res ejusdem generis redditur. Ubi autem permutatio fit rerum diversi generis, ἀμοιβὴ ibi nomen non habet, sed ἀλλαγὴ aut μεταβολὴ, ut vini cum tritico, cum

ære aut ferro, mancipiis aut bubulis pellibus, ut illa quæ in castris Græcorum ab Homero inducitur. Sed, quam mercatores inter se faciunt, mercium diversi generis commutatio, qualis ante nummum inventum in usu fuit, μεταβολὴ appellata est, & ipsi proinde mercatores μετάβολοι & μεταβολεῖς, ut superiore capite abunde dictum est. Aliorum hominum vel inter se, vel cum mercatoribus rerum permutatio, sive cum aliis rebus fiat, ut olim ante nummum, sive etiam cum nummo, quæ venditio & emptio appellatur, ἀλλαγὴ nominatur; cujus vocis generalis est appellatio ad μεταβολὴν etiam & ἀμοιβὴν porrecta. Hinc ἀλλάξασθαι πρὸς ἀργύριον, merces argento, id est, nummo mutare. Plato de Rep. lib. II, de cocionatoribus sive καπήλοις, qui res emunt ab agricolis & artificibus: αὐτοῦ γὰρ δεῖ μένοντας αὐτοὺς περὶ τὴν ἀγορὰν, τὰ μὲν ἀντ' ἀργυρίου ἀλλάξασθαι τοῖς τι δεομένοις ἀποδόσθαι, τοῖς δὲ ἀντὶ αὖ ἀργυρίου διαλλάττειν ὅσοι τι δέονται πρίασθαι. Idem de legibus lib. V: νόμισμα δ' ἕνεκα ἀλλαγῆς τῆς καθ' ἡμέραν. Aristoteles quoque dixit in Politicis lib. I, nummum esse στοιχεῖον καὶ πέρας τῆς ἀλλαγῆς, principium & finem permutationis. Item nummum inventum esse ἐκ τῆς ἀναγκαίας ἀλλαγῆς, propter necessitatem permutationis. Latini etiam, *mutari pretio & nummo*, dicunt quæ emuntur, ut Græci πρὸς ἀργύριον ἀλλάττεσθαι. Virgilius:

— quamvis Milesia magno
Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.

Ad quem locum Servius: *Ingenti pretio comparentur. Nam apud majores omne mercimonium in permutatione constabat. quod & Caius Homerico confirmat exemplo.* Locum Homeri intelligit à Caio citatum, ut hodie extat in III Institutionum Justiniani. Hæc omnino contra Proculeianos faciunt, qui negant, venditionem & emptionem antiquis illis, qui nummum ignorabant, & solam mercium permutationem norant,

norant, fuisse cognitam. Nam & venditio emptioque, quæ nummo perficitur, etiam permutatio passim Græcis Latinisque auctoribus nuncupata. Ut enim prisca ratio res cum rebus mutabat, ita nova res cum nummo mutavit. Si hæc posterior mutatio, emptio & venditio dicta est, nec minus prior sic dicenda. Male etiam idem Proculus ἀμοιϐὴν, quæ permutationis est species, rerum ejusdem generis, qualis illa armorum apud Homerum inter Glaucum & Diomedem, quæque instar donationis habuit, confundit cum altera in mercimoniis emendis ac vendendis tralaticia, quam ἀλλαγὴν & μεταϐολὴν Græci dixere. Hujusmodi permutationem, quæ donationis vel remunerationis cum augmento & accessione ab altera parte vicem habet, Arabes ex jure Muhammedico pro *licita* agnoscunt, si non consistat in rebus ponderis & mensuræ, vel si non fiat in rebus ejusdem generis. Si utrumque adsit, id est, si res sit quæ detur pro alia ejusdem generis, quæ in pondere & mensura consistat, tum nullam omnino accessionem permittunt, sive illam quæ repræsentatur datione de manu in manum, sive illam quæ post tempus præfinitum constituitur, ut in fœneratione. Si vero absit alterutrum, ut nempe non sit res ejusdem generis quæ permutetur, vel si sit, non consistat in pondere & mensura, tum accessionem in permutatione non vetant, quæ in vestigio fit, dum permutatio peragitur. Exempli gratia, si quis permutet modium tritici cum duobus modiis hordei, licitum est. Nam etsi in mensura res hæ constent, non sunt ejusdem generis. Rursus, si quis det quinque ulnas panni Ariensis, هروي vocant, qui illis in pretio, sex ulnas ejusdem panni, immo vel decem recepturus, pro usuraria & illicita hæc non habetur accessio, quia etsi fiat in rebus ejusdem generis, in veste nimirum, aut panno, unde vestis conficitur,

citur,

citur, non versatur in rebus quæ pondere & mensura continentur. Res quoque ad victum necessarias, quæ nec ponderari, nec metiri mos est, sic licet permutari, ut una detur pro duabus. Quod augmentum non est usurarium ipsis, nec adeo illicitum. Qui dat igitur unum fasciculum olerum, ut duo recipiat, aut unum ovum ut duo ipsi reddantur, duo dactyli, & similia, non rem facit illicitam, & omnis hujusmodi permutatio non inter vetitas. Aliæ sectæ Arabum in alia sunt sententia, & multum à Muhammedana dissident. De quo nos infra. Permutationem omnem vocant بيع *beih*; sive illam quæ rei fit cum pretio vel nummo, hoc est, venditionem & emptionem, quam proprie vocant سلم *selm*, id est, traditionem; sive nummi cum nummo, quæ ipsis dicitur صرف *sarph*, quam definiunt, بيع الثمن بالثمن, hoc est, *mutationem pretii cum pretio*, quæ est ἀλλαγὴ νομίσματος, vel κόλλυβος Græcorum; sive denique res cum re permutatur, quam generis nomine appellant بيع, quamque adeo statuunt esse in definitionibus suis, مبادلة مال بمال, id est, *permutationem rei cum re*. Hæc cum sit omnium antiquissima, ideo & ceteris omnibus etiam nomen dedit. Nam invento nummo res permutari cum rebus desierunt, & mutatio cœpit rei cum nummo celebrari. Et recte Paulus leg. 1, D. de contrahenda emptione, *originem emendi vendendique à permutationibus cœpisse* ait. Immo emendi vendendique ratio etiam permutatio est, sed alio modo. Non species, ut antea, pro specie, sed species pro nummo datur, sive, quod idem, species nummo permutatur. Si emptio & venditio permutationis est genus,

nus, profecto & antiqua illa permutatio venditionis & emptionis genus, qualis tunc fieri poterat, recte fuisse dicetur. Ut autem Cassianorum sententiam tueamur adversus Proculeianos, innumera argumenta ac testimonia ex Homeri poësi peti possint, quibus confirmetur, venditionem & emptionem vel illo tempore appellatam fuisse quo in Græcia nummi nulla vestigia extabant. Certum autem est, apud Homerum nullibi apparere mentionem numismatis. Ex illis ipsis versibus, quos supra adduximus, probatur, nummum non illi fuisse cognitum, cum arma Diomedis novem bubus æstimata dicat, Glauci centum. Proclivius erat, ea auro aut aureo nummo æstimare, si tunc aurum, ut in pretio erat, ita etiam pro pretio fuisset. Adde, quod Græcos ad Troiam vinum, quod ipsis in castra è Lemno navibus advehebatur, ære & ferro rudi emptitasse scribit, aut bubulis pellibus, ipsisque etiam bubus, & captivis. Quod non factum esset, si argentum signatum in numerato habuissent. Adjungam & aliud validius argumentum, quo evincatur, post Homeri ætatem nummum in Græcia satis longo intervallo fuisse signatum. A Phidone Argivo primum, nummum argenteum æreumque cusum scribit Strabo, lib. VIII. Is est Phidon quem & mensuras invenisse ferunt & pondera. Non mirum igitur, si & nummorum primus auctor per Græciam celebratur. Eum longe Homero recentiorem fuisse constat. Eusebius Phidone illo Hesiodum septem tantum annis anteriorem constituit, quem centum & amplius post Homerum vixisse in confesso est apud plerosque. Alii tamen ipsum aliquot annis Homero antiquiorem faciunt, ut auctor Marmorum Arundellianorum, qui & Phidonem, qui primus in Ægina nummum argenteum percussit, sex annis posteriorem Homero statuit. Verum de hoc infra alio loco. Sane nec Hesiodus, nec Homerus, argenti aut auri signati

uspiam

uſpiam meminiſſe deprehenduntur, ſed nec æris. Aut recens igitur nummi fuit eorum ætate inventio, ut quæ nec dum ab omnibus recepta eſſet, aut nondum plane prodita. Χρήματα quidem vocat Heſiodus hoc verſu:

Χρήματα γὰρ ψυχὴ πέλεται δειλοῖσι βροτοῖσι.

Quo nomine recentiores pecuniam, ſive opes quæ in nummo ſignato ſitæ ſunt, appellant. Sed ea vox quidquid in bonis habetur, ſignificat, ut & apud Homerum in Odyſſ. ξ:

—— πολλὰ δ' ἄγειρα
Χρήματ' ἀν' Αἰγυπτίους ἄνδρας.

Si ante nummi notitiam venditionis & emptionis vocabula apud Græcos in uſu paſſim fuiſſe docemus, quid cauſæ erit quin illi antiquæ permutationi, quæ res pro rebus dabat, venditionis & emptionis recte nomen impoſitum judicemus? Sic Schola Caſſianorum & Sabinianorum vicerit, qui rebus etiam invicem permutatis rite venditionem perfici dixerunt, eamque eſſe antiquiſſimam venditionis & emptionis ſpeciem quæ permutatione mercium contraheretur. Profecto tota via errare putandi ſunt, qui crediderunt venditionem & emptionem olim non conſtitiſſe, quia pecunia non erat, quæ pretium eſſe in rebus emendis & vendendis poſſet. Quaſi vero loco pecuniæ ſignatæ alia res pretio fungi non potuerit, cum etiam conſtet, apud antiquos, qui nummum uſum non habuerunt, vendendi emendique commercia promiſcue uſurpata, & pretii vicem conſtituiſſe res ipſas quæ in ἀντίδοσιν dabantur. Si nunc pretium in ære ſignato recte conſiſtit, numquid & tunc non etiam recte procedebat cũ in æris aut ferri rudis maſſa conſiſteret? Sed diverſæ ſcholæ auctores opponunt in permutatione qualis antiquitus frequentabatur, diſcerni non potuiſſe pretium à merce, nec, uter eſſet venditor, uter emptor, ſtatui: utrumque

enim mercem esse, & utrumque pretium. Nec ipse deprecor quin ita videatur, si prisco permutandi more non potuit dignosci quis esset emptor aut venditor, qua ex parte pretium aut merx foret. Verum aliter longe se res habet. Emptionis & venditionis contrahendæ quod viam iniverunt faciliorem recentiores nummo reperto, hoc efficere non potest, ut venditio non fuerit permutatio veterum, cum venditionem ipsi eam vellent esse, atque ita vulgo appellarent. Qui vinum pro ære rudi, quod dedisset, acceperat, illud sibi ære emptum dicere poterat, hoc est, *χαλκώνητον*. Ille alter contra, æs vino emerat qui æs acceperat vinumque præbuerat. Atqui hoc ipsum est quod Proculus & Nerva dicebant, in tali permutatione non distingui pretium à merce, cum utrumque pretium sit, æs nempe & vinum. Verum de hoc paulo post. Nunc tantum id agimus, ut ostendamus, has permutationes veteribus nomine emptionis ac venditionis fuisse cognitas. Sic mancipia *ἁλώνητα* appellabat, sale empta, qui pro illis salem dederat. Sic in provincia Caniclu apud Paulum Venetum sal pro nummo datur. Coquunt in caldario, & postea ex eo in parvis formis exiguas massas includunt, quas refrigeratas & consolidatas vice nummi expendunt. Sal cum vilis esset apud Græcos, ex eo vili empta omnia *ἁλώνητα* appellarunt. Ita *βοώνητα* apud Pausaniam Polydori regis domus, quam Lacedæmonii, eo defuncto ab ejus uxore emerunt pretio boum. *Λακεδαιμονίοις δὲ*, inquit, *καὶ τὴν ὁδὸν ταύτην ἐστὶν, ὡς ἤδη λέλεκταί μοι, τὰ ὀνομαζόμενα βοώνητα, Πολυδώρου ποτὲ οἰκία τοῦ βασιλέως. ἀποθανόντος δὲ παρὰ τῆς Πολυδώρου τῆς γυναικὸς ἐπρίαντο ἀντιδιδόντες βοῦς. ἀργύρου γὰρ οὐκ ἦν πω τότε οὐδὲ χρυσοῦ νόμισμα. κατὰ τρόπον δὲ ἔτι τὸν ἀρχαῖον ἀντιδιδόασι βοῦς, καὶ ἀνδράποδα, καὶ ἀργὸν τὸν ἄργυρον, καὶ χρυσόν.* Græci certe scriptores *ἀντίδοσιν* nominant eam speciem venditionis & emptionis, quæ permutatione

apud

apud sæculum prius peragebatur, quasi mutuam dationem. Pollux, ubi eos reprehendit, qui apud Homerum ἐννεάβοιον & ἑκατόμβοιον de eo genere nummi, cui bovis figura impressa erat, intelligunt, sic loquitur, ut ejus verba corrigenda sunt lib. IX: Οἱ μὲν τοι βοῦν ἐκ τοῦ τυπώματος οὕτω κληθὲν νόμισμα καὶ Ὅμηρον εἰδέναι νομίζοντες, ἐν τῷ ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων τοῦτο ὑπολαμβάνουσιν. Ἀλλ', Ὁμήρῳ μαρτυρεῖν, τὴν ἀλλαγὴν οὐ νομίσματι γίνεσθαι τὸ παλαιὸν, ἴσμεν, ἀλλ' ἀντιδόσει τινῶν, ὡς ὅταν φῇ,

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι μὲν ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσι,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.—

Falli tamen puto, qui existimant, in eo contrahendæ venditionis & emptionis modo, qui permutatione & ἀντιδόσει fiebat, non potuisse discerni pretium à merce, neque emptorem à venditore. Hoc cum ex rebus ipsis quæ dabantur, tum ex animo ac proposito contrahentium facile intelligi poterat. Quod vel ex illis Homericis versibus non erit difficile probare. Cui res aliqua, ex his præcipue quæ usu consumuntur & victui necessariæ sunt, ita suppetebat, ut etiam superflueret, si plus haberet quam ipse cum suis absumere posset, nihil aliud quærebat quam ut, quod sibi supererat, distrahere posset, etiamsi nulla alia indigeret, quam è contrario acciperet. Hoc hodieque fit. Vinum habeo in cella longe majori copia quam ipse abuti possum. Si illud diutius servem, mihi peribit, acescet enim aut vappa fiet. Necesse itaque mihi est, illud vendere, nisi jacturam ejus velim pati. Finge, nondum esse nummum, finge nullius rei me esse indigum quam pro vino meo accipere valde exoptem, omnino tamen vendundum est. Eo igitur curabo devehendum, ubi sciam ejus penuria homines laborare. ut sic quam maximi vendam. Quid pro illo recipiam?

Nihil enim illi homines habent quod desiderem, quo ipse indigeam. Potius, quam vinum mihi pereat, quodcunque illi poterunt contra dare, quod servare diu valeam, & durare apud me queat, pelles, boves, æs & ferrum, vel etiam mancipia, accipiam. Jam nemo hic potest dubitare, quis venditor sit futurus, quis emptor, ubi merx futura, ubi pretium. Lemni incolæ vino abundabant, ut insula illa vini ferax est. Habebant in vicinia Græcorum castra, in quibus quotidie multa vini copia cõsumebatur. Ut quæstum facerent, & bene vinum suum venderent, curabant ad Græcorum exercitum deferendum. Venditores eos fuisse, nullum dubium est. Græcos autem, emptores, etiamsi non pecuniam pro eo dederint, sed quod in promptu habebant, alii æs, alii ferrum, alii pelles bubulas, bovesque adeo ipsos, nonnulli etiam captivos. Hæc omnia pretii loco cedebant. Homerus dicit, οἶνον δ' οἰνίζοντο, quod Grammatici veteres *emere* interpretantur. Pollux lib. VI: τὸ δὲ οἰνίζεσθαι ἐπὶ τοῦ τὸν οἶνον ὠνουμένων ποιητικόν, Hesychius: οἰνίζεσθαι, οἶνον ὠνεῖσθαι. Sic etiam interpretatus est Sabinus apud Paulum leg. I, D. de contrahenda emptione, his verbis: *Sabinus, Homero teste, utitur, qui exercitum Græcorum ære, ferro, hominibusque vinum emere refert.* Ita reddidit illud οἰνίζεσθαι. Et Theophilus, οἰνίζοντο, οἶνον ἠγόραζον exponit. Et sane ex re ipsa quæ in ἀντίδοσιν contra dabatur, facile distinguebatur, ex qua parte pretium dari interpretandum foret, ex qua parte mercem. Et sic etiam poterat discerni emptor à venditore, cum, qui mercem exhiberet, venditor esset, qui pretium, emptor. In aliis enim rebus, ut plurimum pretia consistere solebant, in aliis merces. Quæ res poterant conservari, nec statim erant consumendæ, in his fere pretium constituebant. Unde æs & ferrum, aliaque metalla, plerumque, ut pretii loco esse possent aliis rebus, si quando eguissent,

com-

comparandis, condebant & servabant. Boves quoque sæpius ad eum usum habebant, pelles, salem, aliaque ejusdem generis. Æs & ferrum rude frequentius ad eum usum habitum ac servatum reperio & boves. Unde apud Homerum, qui in bello sibi vitam concedi orant, & captivos fieri, in domo patris sui ingentem æris, auri, ferrique vim jacere jactant, quo redimantur, magno ejus compendio qui captos servasset. Inde illa sunt:

Ζώγρει, Ἀτρέος υἱὲ, συ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα.
Πολλὰ δ' ἐν ἀφνειοῦ πατρὸς κειμήλια κεῖται,
Χαλκός τε χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος,
Τῶν κέν τοι χαρίσαιτο πατὴρ ἀπερείσι' ἄποινα,
Αἴκεν ἐμὲ ζωὸν πεπύθοιτ' ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

Et similia non uno loco reperiuntur. Ut Odyss. ξ:

Καί μοι κτήματ' ἔδειξεν ὅσα ξυναγείρατ' Ὀδυσσεύς,
Χαλκόν τε, χρυσόν τε, πολύκμητόν τε σίδηρον.
Καί νύ κεν ἐς δεκάτην γενεὴν ἕτερον γ' ἔτι βόσκοι,
Τόσα οἱ ἐν μεγάροις κειμήλια κεῖτο ἄνακτος.

Ergo in istis præcipue pretium rerum emendarum tum constabat, in ære, inquam, auro, & ferro non signato. Quod in signato postea obtinuit. Qui nunc pretio redimuntur captivi, pecunia data, tunc ære & ferro, quod erat pro pretio, redimebantur. Boves etiam frequentissime pretii vicem obtinuisse observo. Hinc æstimatio rerum per boves fieri consueverat communi antiquorum loquendi usu, ut nunc fit per nummos. Tot boum ista res est, dicebant, ut nunc dicimus, tot nummorum. Unde Homerica illa armorum Diomedis & Glauci æstimatio, ut hic ἑκατόμβοια arma habuerit, ille ἐννεάβοια. Quæ loquutio etiam permansit diu post nummum receptum. Notant enim veteres, in Draconis legibus aliquem multari τῷ εἰκοσαβοίῳ, id est, viginti boum multa, ex veteri nempe instituto. Pollux lib. IX: Καὶ μὴν κἂν τοῖς Δράκοντος νόμοις ἐστὶν ἀποτίνειν εἰκοσάβοιον. Sic ibi lego ex

antiqui codicis scriptura, quæ habet ἑκατόμβοιον. Vulgo est δεκάβοιον. Romani quoque olim ovium numero & boum multabant, non nummo. Suprema multa erat boum triginta & duarum ovium, minima unius ovis. Quem dicendæ multæ morem diu etiam retinuerunt, postquam civitas ære signato uti cœpit, ut & Athenienses, ne quis putet, in illis verbis Draconis ἑκατόμβοιον de nummo intelligendum qui βοῦς dicebatur, quod bovis figura esset insignitus. Nam nummus ille Deliorum fuit, non Atheniensium, ut Pollux recte animadvertit. Varro de Re Rustica lib. II: *Non idem quod multa etiam nunc ex vetere instituto bubus & ovibus dicitur.* Quamvis ita diceretur etiam tempore Varronis, tamen æstimatio jam lege Ateria facta erat, quid solvere deberet in ære cui triginta bubus dicta esset multa, & duabus ovibus. Hæc erat suprema: minima, una ove dicebatur, cujus vel ætate Varronis hæc erat formula: *Marco Terentio, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei uno ove multam dico.* Sic scribendum apud Agellium. At pro ove solvebat denos asses, & pro bubus quod æstimatum erat. Inde ergo & βοώνητα Græci dixerunt quæ bubus empta erant, quæ res pro pretio frequenter in his contractibus vendendi emendique veniebat. Enimvero nisi de certis rebus mutuo inter contrahentes constitisset in quibus pretium constitueretur rerum emendarum, nunquam id genus commercium, quod in vendendo emendoque versatur, expedissent. Nec enim semper aut facile hæc συγκυρία accidere poterat, ut, quo quis careret, alter eo abundaret, & vicissim, quod hic desideraret, ille alter haberet, simulque ambo in unum convenirent, & invicem alter ab altero sumeret quod ipsi deerat. Abunde mihi vinum est, tibi frumentum; rursus frumentum habere expeto, tu unum; mutemus invicem merces nostras, &, quo deficimur, mutuo nobis suppeditemus.

peditemus. In hac ἀντιδόσει personam ementis à vendente non facile discernere erat, nec pretium à merce. Uterque emptor, uterque venditor. Sed quando id concurrere poterat? Interim si nulla alia permutatio fuisset tum pervulgata, periculum erat, ne, qui nulla re opus habebant, & multis abundabant, aut raro, aut nunquam ea, quæ sibi superessent, distrahere possent, si nihil, nisi quod desiderarent, accipere vellent. Ideo necessitate adducti, ut venum exponerent quorum copiam habebant, ea etiam accipere cogebantur, quæ minus desiderarent. Talia autem maxime ad hoc expetebantur, ut ante diximus, quæ condita servari possent & manere donec commoditas ea aliis vendendo se offerret, aut ut tum venderent cum caritas eorũ esset & raritas, aut pro pretio ad illa emenda, quibus carere inciperent, iisdem uterentur. Quo in genere præcipue sunt metalla omne genus, æs, aurum, argentum, quæ ideo κειμήλια vocat Homerus, quia in thesauris reposita jacerent, donec usus veniret ea expendendi, iisque ad alias res præstinandas, quibus aliquando indigerent, vice pretii utendi. In eorum locum successit æs primo certo pondere formatum, deinde & signatum, ad hoc institutum, ut publica ejus ac perpetua æstimatione, ut loquitur Jurisconsultus, rerum permutationes facilius exercerentur. Falsum itaque quod idem Jurisconsultus scripsit, antequam nummus esset, non aliud pretii nomine, aliud mercis vocatum, cujus verba hæc sunt leg. 1, D. de contrahenda emptione: *Olim enim non ita erat nummus: neque aliud merx, aliud pretium vocabatur.* Velle apparet ex nummi institutione natam distinctionem nominum *pretii* ac *mercis*, quæ antea non erat. Sed errat. Auctores qui nummo priores fuerant, hæc nomina agnoscunt. Τιμὴ quidem pro pretio apud Homerum non legitur, cum honorem & gloriam ea vox apud eum tantum significet,

atque etiam pœnam vel multam. Sed ὦνος apud eumdem est pretium, idemque quod posteriorum τιμὴ vel τίμημα, ut paulo post dicetur. *Mercem* autem idem poëta φόρτον, quo nomine & sequens omnis Græcia in eodem significatu usa est etiam post nummum repertum. Est enim φόρτος ἐμπορικὸς, hoc est, merces quæ in navem imponuntur, ut exportentur vendendæ. Hinc & φορτίδος navis apud eum in Odyssea mentio. Λέγεται δὲ φορτὶς, inquiunt grammatici, ἡ πρὸς ἐμπορικὸν φόρτον ναυπηγηθεῖσα. Glossæ veteres: *Merx*, φόρτος. Grammatici, τὰ ἀγώγιμα, quæ sunt merces, antiquioribus Græcis φορτία etiam καθαρῶς, id est, absolute, appellari notant. Et sic & Hesiodus, qui nummum non novit, etiam appellavit. Ex eo & φορτηγία Aristoteli inter partes, quibus constat ἐμπορικὴ, recensetur. Quod pro mercibus venditis, id est, ἀντὶ φορτίων, quas in longinqua vexerat mercator, domum referebat, ὦνον idem Homerus nominat, id est, pretium, Odyss. ξ:

Εἰς Λιβύην μ' ἐπὶ νηὸς ἐέσσατο ποντοπόροιο,
Ψεύδεα βουλεύσας, ἵνα οἱ σὺν φόρτον ἄγοιμι,
Κεῖθι δέ μ' ὡς περάσειε, καὶ ἄσπετον ὦνον ἕλοιτο.

Hoc est, ibi ut me venumdaret, & immensium pretium referret. Nam περάσαι apud Homerum est, τὸ πέραν διαπωλῆσαι. Vide & Odyss. ο, in his versibus:

Τὸν μὲν ἄγοιμ' ἐπὶ νηὸς, ὅδ' ὑμῖν μυρίον ὦνον
Ἄλφοι, ὅπη περάσητε κατ' ἀλλοθρόους ἀνθρώπους.

Ab illo περάσαι factum per contractionem recentiorem πρᾶσαι, *vendere*. Qui igitur merces, hoc est, φόρτον, distrahendas aliquo trajiciebat, etiamsi cum aliis mercibus eas mutaret, quod ἀντιφορτίζεσθαι dicebatur, revera tamen venditor suarum mercium fuit, non emptor aliarum, quas vice pretii in earum compensationem, quas vendendas avexerat, reportabat. Apud Theocritum ὦνος pro pretio accipitur, etiam ubi res cum re permutatur, ut poculum, ab artifice affabre factum, pro quo Opilio, id sibi comparare volens,

volens, capram dat, quæ poculi pretium est.

Τοῦ μὲν ἐγὼ πορθμεῖ Καλυδωνίῳ αἶγα τ' ἔδωκα
Ὠνον καὶ τυρόεντα μέγαν λευκοῖο γάλακτος.

Verba autem illa Pauli, *olim enim non ita erat nummus*, perperam quidam sic interpretati sunt, quasi diceret, nummũ olim non ita fuisse ut nunc, fuisse quidem, sed non talem ut nunc est, ex auro nempe & argẽto, sed ex alia materia, ex corio utpote vel alia substantia. Quod est ineptissimum. Nam nummus ex corio, si auctoritatẽ ex publico consensu accepisset, ęque difficultati permutationum subvenisset, ut aureus vel argenteus, quemadmodum & Carthagine olim in usu fuit, & aliis locis, ut in sequẽtibus observabimus. Plane dicit Paulus, ex eo, quod olim nummus omnino non esset, mercis & pretii nullum fuisse discrimen. *Olim non ita erat nummus*, sic dictum, ut *haud ita pridem*, pro *haud pridem*. Non ita erat olim nummus, nempe ut nunc est. Omnino olim non fuit, at nunc est. Basilicorum interpretes ex loco Pauli, venditionem nullam fuisse ante nummi usum, ac ne consistere quidem potuisse, temere affirmant. In Synopsi lib. XIX, Tit. II: *ποτὲ καταλλαγὴ ἦν πραγμάτων ἀντιδιδομένων. ὕστερον δὲ γέγονεν ἡ πρᾶσις ἀργυρίων ἐπινοηθέντων. χωρὶς γὰρ ἀργυρίων οὐ συνίσταται πρᾶσις.* Ubi *ἀργύρια* videtur usurpasse pro omni nummorum genere, ut & Græcis *χαλκίον, ἐπὶ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ νομίσματος* dicebatur. At falsum quod ajunt, nomen *πράσεως* non constitisse olim sine nummo, sed *καταλλαγὴν* tantum fuisse, cum & ipsa *πρᾶσις* nihil aliud sit quam *καταλλαγὴ* mercis cum nummo. Non inficiandum tamen est, distinctius evasisse discrimen mercis ac pretii, venditionis & emptionis, ex inventione nummi. Quod sic tamen & antea satis discretum fuisse constat. Id nisi fuisset, neque distincta habuissent vocabula quibus eum contractum exprimerent. Atqui habuisse, manifestum est. Quorsum vero attinuisset, alterum

 empto-

emptorem, alterum venditorem, aliud pretium, aliud mercem vocare, ubi hinc inde res traderentur sine discerniculo pretii aut mercis, atque ubi uterque, venditor esset & emptor? Si, quod tunc agebant, permutatio tantum fuisset, non etiam emptio & venditio, satis erat aut ἀλλαγὴν eam actionem appellare, aut ἀμοιβὴν, aut ἀντίδοσιν. Atqui exploratum est, vetustissimos etiam illos & ὠνὴν, & πρᾶσιν nominasse, qui tamen usum nummorum non noverant. Idque profecto non fecissent, nisi scissent, in ea permutatione alterum ementis, alterum vendentis partes sustinere, & aliud esse pretium, aliud mercem. Ὦνε mentio fit apud Homerum, ut supra notavimus: ἀπερείσιον ὦνον ἔδωκεν, quod est, *immensum pretium dedit.* Nam ὦνον Grammatici τιμὴν exponunt, & τὸ καταβαλλόμενον ἀντί τινος. Inde verbum ὠνεῖσθαι, *emere*, quia emptor est qui ὦνον, id est, pretium offert. Sic apud Theocritum, in versu quem supra citavimus, capra est ὦνος poculi, id est, pretium. Verbum πρίασθαι apud eumdem Homerum occurrit, in eo versu quem Iurisconsulti citant firmandæ sententiæ Cassianorum, qui permutationem cum venditione & emptione eamdem volebant:

— πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν.

Venditoribus etiam aptum verbum non raro apud Homerum legitur, περνᾶν & περνᾶσθαι. Quod cum vendere proprie significat, ea re distingui oportet ab eo quod emendi habet significationem. Ἐμπολᾶσθαι apud eumdem pro ἐξωνεῖσθαι, *emere*. Odyss. ο:

Οἱ δ' ἐνιαυτὸν ἅπαντα παρ' ἡμῖν αὖθι μένοντες
Ἐν νηὶ γλαφυρῇ βίοτον πολὺν ἐμπολόωντο.

Utrumque in permutatione antiquorum locum habuit, quæ an aliud sit à venditione & emptione, alii disputent, ipsi certe venditionem & emptionem esse crediderunt, atque ita vocarunt. Cum hæc ita sint, fatendum nihilominus est, aliquam esse permutationem,

nem, quæ à venditione & emptione distingui debeat, quam & ipsam veteribus fuisse notam, certum est, cum hodieque etiam, post distinctam certius ex nummi usu venditionem & emptionem, pervulgata sit, & diversa ab emptione & venditione habeatur. Ubi enim aliquis non animo vendendi rem suam cum altero permutat, qui nec ipse suam venditam velit, sed, cum ita inciderit ut huic alterius, illius alteri placeat res, si de commutando invicem convenerint, hæc permutatio est quæ multum distat à venditione & emptione. *Trocare* aut *bigare* vulgo hoc dicunt, quibus verbis venditionis & emptionis nomina nullo modo conveniant. Alio animo arma inter se permutarunt Glaucus & Diomedes. Nec enim ad hanc permutationem processerunt, quia Glauci arma Diomedi placerent, aut Diomedis Glauco, sed ut amicitiam paternam ex hospitio initam olim renovarent & confirmarent, mutuis se muneribus & ξενίοις donarunt, arma armis permutantes. Quod permutationis genus etiam diversum ab illa specie quam *trocum* vocari supra diximus. Δωρεᾶς quippe & ἀντιδωρεᾶς nomine appellari debet. Ideo & ἀμοιβὴν poëta vocitat. Nec enim in his ἀντιδωρεαῖς exacte muneris accepti æstimatio pensitabatur, ut par pari τὸ ἀντίδωρον redderetur, quemadmodum fit in illis permutationibus quæ *troci* aut *bigua* appellatione veniunt, in quibus si res, quæ datur in compensationem, minus valeat quam altera, solet alter aut aliquo pretio, aut re alia insuper addita, id quod minus est in eo quod dat, rependere. Quod additamentum vulgo *regressum* solent nominare. At hic Glaucus arma accipit, pretio æstimata ἐννεαβοίων &, quæ tradit, sunt ἑκατόμβοια. Solebant olim hospites & amici hujusmodi donis se munerari & remunerari, quæ ξένια propterea dicebantur, aut, ut Homerus vocat, ξεινήϊα. Sic Oeneus Diomedis avus, cum Bellerophontem Glauci

avum

avum excepisset, ξένιου nomine Bellerophonti dedit baltheum puniceum, & ab illo accepit poculum aureum :

Οἱ δὲ καὶ ἀλλήλοισι πόρον ξεινήϊα καλά,
Οἰνεὺς μὲν ζωστῆρα δίδου φοίνικι φαεινὸν,
Βελλεροφόντης δὲ χρύσεον δέπας ἀμφικύπελλον.

Hæ permutationes, ut superius ostendimus, ἀμοιβαὶ proprie vocabantur, & nihil commune habent cum venditione & emptione, neque etiam cum antiqua illa permutatione, quæ venditionis & emptionis locum tenuit. Ad eam propius accedit quam *troci* nomine vocamus, quæ solet hodieque & inter mercatores aliquando exerceri, qui merces cum mercibus commutant. Ea *commutatio* vocatur & *cambium* in legibus Bojariorum cap. xx, tit. viii : *& talem, qualem emptio firmitatem habere præcipitur. Commutatio ; hoc est, quod cambium vocant.* Ubi *cambium* idem omnino est quod ἀλλαγή. Nam & collybus, quæ est nummorum ἀλλαγὴ, sic vulgo appellatur. In hujusmodi commutatione quoniam ut plurimum discerni non potest venditor ab emptore, cum uterque venditor sit & emptor, non dubium est quin merx simul & pretium in ea confundantur. Ubi autem utrumque discriminari poterat, ut olim factum in permutationibus docuimus, venditionem & emptionem fuisse quod agebatur, existimandum est. Alias si Proculeianis accederemus, negantibus, permutationem illam mercium veteribus usitatam, venditionis & emptionis nomine esse appellandam, nullam tunc locorum mercaturam fuisse, nullas res venales, dici oporteret. Nulli enim emptores aut venditores tunc fuerint, si vera hæc ejus opinio. Nulla siquidem merx est, ubi pretium non est. Vbi non est merx, nec mercator. Vbi nec merx est, nec pretium, ibi ne venditor quidem aut emptor fingi queat. Ita nec ullæ res venales. Nihil horum quippe habet vera permutatio.

tatio. Atqui in suis permutationibus hæc omnia nominibus distincta agnoscunt antiqui, emptorem, venditorem, merces, pretia mercium. Norunt & mercatores ad longinqua navigantes sui quæstus gratia, partim ut, quæ ibi mercimonia venduntur, emant, atque inde apud suos vendenda revehant, partim ut in iisdem locis vendant quæ secum eo devexerint. Quæ apud illos æque viguisse constat ante signati æris usum, quam post ejus institutionem. Ceterum ut fatear, distinctiorem, certiorem, & expeditiorem factam rerum emendarum vendendarumque rationem quæ nummo perficitur, ita non tantum discriminis inter hanc & illam ponendum censeo, ut veterem fuisse naturalem cum *Aristotele* censeam, cum hæc posterior sit contra naturam. Nimis frivola illa ratio quæ hanc, quam nummus conficit, minus naturalem videri affirmat, quia nummus ex more & instituto, hoc est, νόμῳ, non φύσει. Tota illa quippe permutandi ratio, etiam sine nummo, non minus à lege & instituto profecta existimari debet, quia nihil tale à natura originem sumpsit, quæ omnia creavit omnibus communia. Postquam semel *meum* & *tuum* inter homines jus constituit, & communia in privatorum dominium ac possessionem redegit, tum ratio etiam naturalis suasit, ut suum quisque tueretur, nec meum alius invaderet, nec ego alienum. Tunc modi quærendæ rei & augendæ multi inventi probatique, si cum injuria alterius ac damno conjuncti non essent. Immo ne rem suam quidem quisquam facere seorsim se posse vidit sine auxilio & mutua ope & opera aliorum. Hinc societas cum aliis affectata & quæsita. Quam humanæ vitæ societatem hujusmodi contractibus omnibus contineri præcipue, Cicero in Officiis dicit, in quibus fides bona requiritur, ut sunt tutelæ, societates, fiduciæ, mandata, res emptæ, venditæ, conductæ, locatæ. Ergo venditio & emptio non

minus

minus quam permutatio rerum juri naturali consentanea est, cum & ipsa permutatio sub nomine venditionis & emptionis, etiam quibus olim frequentata est, venerit. Jurisconsulti etiam nostri venditionem & emptionem illam, quam nummo acceptam referunt, juris gentium esse, non dubitarunt affirmare. Paulus lege qua supra: *Est autem emptio juris gentium, & ideo consensu peragitur, & inter absentes contrahi potest, & per nuntium, & per litteras.* Id est, per epistolam. Sic delegatio, quæ per litteras fit, per epistolam fieri intelligenda, ut supra docuimus. Si vēditio & emptio ex jure gentium, etiam nummus, per quem factum volunt, ut permutatio vetus in venditionem & emptionem converteretur. Quod enim nummū juris civilis esse statuunt Jurisconsulti hodierni falluntur. Quod enim communi consensu à plerisque gentibus receptum fuit, id juris esse gentium, credendum est. Aliasne emptio quidem & venditio ei juri attribuenda esset, quæ nummo perficitur. Nec adstrui ex eo potest, à jure civili esse nummum, quia Jurisconsulto nummus sit certa materia ad hoc electa, & forma publica percussa. Unaquæq; civitas peculiarem ac suam formam habuit quam nummis imprimeret, sed nihil hoc ad nummi essentiam. Nam & olim sine ulla alia nota, quam quæ pondus ejus indicaret, flatum constat. Quinimmo & prima ejus origo, certam metalli quantitatem & magnitudinem absque ulla nota aut signo pro nummo dedit usurpandam. Notæ variæ, quas singulæ civitates nummis apud se percussis imprimendas curarunt, non alio fini impositæ videntur quam ut hujus civitatis nummi ab aliarum civitatum nummis distingui possent. Præterea cum omnes gentes, quæ commercia emptione & venditione agitant, nummi usum noverint, non magis emptio & venditio juris esse gentium dici queat quam nummus, utpote quem æque à plurimis gentibus admissum

ſum conſtet ac vẽditionis & emptionis morem. Cum porro jus illud gentium idem ſit cum jure naturali ſecundario, de quo in ſuperioribus diximus, huic eidem juri tam permutationes rerum antiquas, quam venditiones & emptiones recentiores acceptas referri conveniet. Nam certe primario illi juri naturali quod cum beſtiis homini commune eſſe volunt, ne permutatio quidem poteſt tribui, quæ maxime ſecundum naturam Ariſtoteli videtur, rerum utilium ad victum cum rebus æque ad victum utilibus, quia per illud jus omnia omnium fuere communia. Ergo cum nec diſtincta rerum dominia jus illud noſſet, ne permutationem quidem noſſe potuit, qualis conſequuta eſt dominiorum introductam diſtinctionem. Atqui præter illa duo juris naturalis genera, primum & ſecundum, quod jus gentium appellatum eſt, nullum datur tertium. Nihil proinde certius, quam æque naturalem videri debere permutationem rerum cum nummis, quam rerum cum rebus, cum utraque originem ducat à jure naturali eodem, quod eſt jus gentium, cui & nummus ipſe debet quod inventus eſt, & unanimi conſenſu à pleriſque receptus. Nec obſtat, quod hodieque in multis Aſiæ Europæque regionibus etiamnum vetus permutandi ratio uſurpatur. Nam & alia multa, quæ juris ſunt gentium, multis adhuc populis ignota habentur. Apud illos autem hæc fere permutatio viget, in quibus aut nummus rarus eſt, aut adhuc ignotus. Quod fit aut permutatione mera, aut ea quę à venditione & emptione non diſtat, cum ſic vocetur. Utriuſque differentiæ internoſcendæ unam hanc regulam adhiberi poſſe cenſeo. Quicunque rem ſuam cupit alienare, quod ipſe ea non opus habeat, & lucrum ex ea facere velit, ne otioſa diutius maneat, aut etiam metu, ne deterior fiat, aut pereat, quamcunque rem pro illa accipiat, is certe venditor eſt, & pretium accipit rei ſuæ. Quiſquis è contra-

contrario alienam rem habere desiderat, quia ea opus habeat, si qualibet alia merce eam ab domino consequatur, emptoris partes sustinet, &, quod pro illa dat, pretium ejus rei censendum est. Agricola itaque, qui in urbem venit, ut frumentum, olera, caseum, quæque alia ipsi rure nascentia ex copia supervacanea sunt, distrahat, venditoris munere fungitur, quamvis cõtra nummum res illas suas non mutet, sed aliam rem, ut in permutationibus olim solebat. Idem rusticus si ad urbem accedat eo animo, ut vestes, calceos, instrumenta rei rusticæ ab opificibus earum rerum comparet, tum emptor existit, & pretium est quod solvit, etiamsi res alia sit quam nummus. At si ita incidat, ut tu tuam rem divendere proposueris, ego meam, & inter nos conveniat, ut ego tuam accipiam, tu meam, inibi confunditur pretium cum merce, emptor cum venditore, cum uterque sit emptor & venditor, utrumque, quod datur & accipitur, merx & pretium. Immo nullum pretium censendum datum aut acceptum, cum permutatio mera videatur quod actum est, non emptio aut venditio. Utraque tamen ratio, quidquid dicat Aristoteles, secundum naturam & juri naturali congruens videri debet. Pausanias in Laconicis refert; sua ætate Græcos cum Indis negotiari mutatione mercium mutua, quia nummi usum illi nescirent, etiamsi auri & argenti copia abundarent: Οἱ δὲ εἰς τὴν Ἰνδικὴν εἰσπλέοντες, φορτίων φασὶν Ἑλληνικῶν τοὺς Ἰνδοὺς ἀγώγιμα ἄλλα ἀνταλλάσσεσθαι. νόμισμα δὲ οὐκ ἐπίστασθαι, καὶ ταῦτα χρυσοῦ τε ἀφθόνου καὶ χαλκοῦ παρόντος σφισι. Græci igitur mercatores, cum Indis negotiantes, secundum naturam agent? ii ipsi inter se contra naturam facient? Quod est absurdum. Restant, priusquam hoc caput absolvamus, examinandæ aliquot differentiæ, quas eruditi Jurisconsulti statuunt inter permutationem veterem, & venditionem, emptionemque. Prima differentia ponitur,

nitur, quod in permutatione non poteſt diſcerni, uter emptor ſit, uter venditor. Diſtinguendum de permutatione jam docuimus. Nam in vera permutatione hoc verum. In alia, quæ inſtar habuit emptionis ac venditionis apud veteres, ſecus fuiſſe oſtendimus. Secunda refertur, quod permutatio re contrahatur, emptio & venditio conſenſu. Quaſi vero aut hæc re contrahi non poſſit, hinc tradito pretio præſentario, inde merce, ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα, aut illa non etiam conſenſu. Atqui Juriſconſultus ſcribit leg. 1, D. de rerum permutatione, *ut conſenſu nudo conſtituatur obligatio, hoc in his dumtaxat receptum eſſe quæ nomen ſuum habent, ut in emptione, venditione, conductione, mandato.* Ergo permutationem pro innominato contractu habuit, in quo proinde non poſſit conſtitui obligatio ex nuda conſentientium voluntate. Permutationis ſane nomen latiſſime patet, & ad omnes contractus porrigitur, qui in his duobus verbis conſiſtunt, δὸς, λάβε. Sed permutatio ἐμπορικὴ, de qua hic agimus, quam & καπηλικὴν & μεταβλητικὴν Ariſtoteles vocavit, verum quoque & ſpeciale nomen apud Græcos habuit venditionis & emptionis, πράσεως, καὶ ἀγορασίας. Quæcunque igitur de emptione & venditione, à juris peritis traduntur, & in hanc permutationem ἐμπορικὴν, quæ locum habuit antequam nummus eſſet inventus, quadrare & convenire poſſunt. Nam & in hac permutatione pretium, & mercem diſtingui, emptorem ac venditorem, ſuperius probavimus. Nominatum eſſe contractum hanc permutationem, vel ex eo conſtat, quod in ſuo nomine non ſtet, ſed in proprium nomen contractus tranſeat, quæ eſt venditio & emptio, ut paſſim veteres ſuam ſibi uſitatam permutationem nominarunt, quæ nummo non perficiebatur. Reliquas differentias, quas Juriſconſulti hodierni notarunt inter permutationem & venditionem, aut ad hoc permutationis καπηλικῆς

genus non pertinent, aut à civili jure Romanorum introductæ fuere: de quibus tractandi nec hic locus, nec hoc tempus.

Cap. XIV.

Naturalem permutationem eam solam Aristoteli videri quæ res ad victum necessarias invicem utrimque tradit. Ea illi potissima ratio cur permutatio, quæ nummo fit, non sit naturalis. Mercaturam ea quoque de causa non esse ex natura. Contra eam rationem multis disputatum. Non solum ad præsens necessaria, sed etiam superflua, quæ in futurum prosint, quæri debere. Multis argumentis id assertum. Cupiditas plura parandi, quam quæ in præsenti sufficiant, non à nummo invecta. Nemo in permutando sibi necessaria habere potuit, quin superflua haberet, quæ pro necessariis daret. Qui vitam voluptariam sectantur, non necessaria tantum, sed etiam superflua quærere. Aristoteles explicatus. Qui in alios benefici esse cupiunt, non esse necessariis contentos. Si honestum, quamplurimus benefacere, honestum etiam, eas facultates parare quibus id possis efficere. Veteres, qui nummo signato non sunt usi, aurum & argentum rude, item æs ac ferrum, in thesauris repositum habuisse. Aurum in lateres conflatum servari solitum. Divitias priscorum etiam in servis fuisse, ut & patriarcharum. Divites tunc non bene nummati dicti, sed à rerum copia quas possidebant, πολυβοῦται, πολύαρνοι, & πολύμηλοι, πολυάργυροι, & πολύχρυσοι. Non posse obtineri αὐτάρκειαν in eo genere vitæ quod Aristoteles admisit. Ἰσονομίαν inducendam fore, ut obtineretur. Multa in eam rem dicta. Vbi inæqualitas est conditionum & dignitatum, vix teneri potest æqualitas in bonis conquirendis. Quod alii sufficit, id aliis in defectu

defectu est, & quod nonnullis superfluit, id in alia conditione positis vix sufficeret. De voluptuariis & liberalibus. Quid sit bene vivere, & Græcis εὖ ζῶειν. Viros etiam bonos, & politicos, immo & philosophos, rerum superfluarum acquisitioni studuisse. Quid sit χρηματιστικὴ, & unde dicta. Atticis τὰ χρήματα pro pecuniis, ut Ionibus τὸ χρῆμα pro nummo signato κατ' ἐξοχὴν. Qualibet res & opes sic etiam olim appellata. Absurda ratio philosophi, nummum ideo nihili esse quia eo abundantes sæpe victu indigent. Multis argumentis ea confutata. Mida fabulam perperam ab eodem, ut id adstrueret, allegatam. Alia ejusdem rationes refutata, quibus evincere conatus est, rei quærenda modum, qui opera nummi fit, natura repugnare. Duo genera ab eo poni quæstus faciendi, οἰκονομικὸν, & καπηλικόν. Mercaturam induxisse inexplebilem sitim divitiarum parandarum. Iterum quædam de μεταβλητικῇ & καπηλικῇ. Quid differant μεταβάλλειν & μεταβάλλειν. Sententia Themistii περὶ μεταβόλων improbata. Phœnices primi ejus auctores. Non minus tamen infinita cupere & qui alias artes profitentur. Alium esse finem artis, alium artificis. Quid μισθαρνία significet apud Aristotelem. Interpretes & paraphrastas operarum locationem perperam vulgo vertisse. Quid differant μισθωτοὶ & μίσθαρνοι. Opifices & operarii omnes etiam ad μεταβλητικὴν pertinent. Agricultura studium etiam ad opes sine fine acquirendas, ut alias artes, properare. In fœnore posse etiam modum servari, & αὐτάρκειαν, ut & in mercatura, non minus quam in agricultura. Humani ingenii hoc esse ingenitum vitium, ut infinita desiderent in rebus fere omnibus. Finem divitiarum acquirendarum videri esse necessitatem. Quod necesse est, idem debere statui cum eo quod satis est. De agricolarum αὐταρκείᾳ, qualis sit, & an ideo magis secundum

 dum

dum naturam eorum vita, quia αὐτουργικῆς, & quia ex terra. Quomodo differant γεωργοὶ & ἐργάται. Qui mercede conductam terram colunt, aque ad μισθωτικὴν pertinere, ut qui locant agros suos colendos. De colonis & operariis. Dicaarchi locus de Tanagrais expensus. Αὐτουργία rei rustica inter artes sordidas reposita. Qua per alios id agit, non posse vere dici γεωργικήν. Multa alia id genus.

Nica superest Aristoteli ratio, cui tota ejus opinio innititur de non naturali habenda permutatione quæ nummo fit, firmissima, ut videtur, cum sit & speciosissima. Hæc si subvertetur, quæ pro fundamento est illi sententiæ, ipsa etiam statim corruet. Ut melius, quod vellet, adstrueret, supposuit in illa permutatione, non alia mutari invicem solita, quam quæ ad victum essent necessaria, ut vinum cum frumento, oleum cum aceto, pallium cum tunica, pileum cum calceo, & alia hujusmodi. Cum igitur natura nihil appetat nisi quorum indiget, alia omnia pro superfluis habeat, intra necessaria consistere debet illa, quam naturalem tantum esse vult Aristoteles, mutandarum invicem rerum ratio. Ubique sane hoc inculcat primo illo Politicôn libro, cui non omnia ad victum suppetant, debere aliunde supplere, ut, qui indiget aliqua re, ab alio eam, qui affatim habeat, petat, nec plus expetat quam quo sibi necessariam copiam comparet. Hanc unam reddit rationem cur mercatura non sibi videatur ex natura esse, ὅσον γὰρ ἱκανὸν αὐτοῖς, ἀναγκαῖον ἦν ποιεῖσθαι τὴν ἀλλαγήν. Non vult enim ultra procedere permutationem quam ut per eam acquiratur quod satis sit ad victum. Qui igitur huic rei operam dant ut superflua permutationibus quærant, non secundum naturam facere, ut mercatores omne genus. Quid ita? quia non necessaria tantum sibi comparare

rare ſtudent, ſed ultra pergunt in acquirendo amplius quam naturæ ſufficit, quæ parvo contenta eſt. Ideo nec mercaturam tantum hoc modo relegat extra naturæ fines, ſed etiam omnia ſellulariarum artium opificia. Quippe qui & opifices omnes quibus ex arte ſua merces captatur, & victus quæritur, ſub tertiam μεταβλητικῆς illius ſpeciem comprehendat, quæ naturæ adverſatur. Verum ſi hoc admittamus, quomodo, qui veſtem non habet, eam ſibi parabit, ſi non ſit qui veſtem conficere ſciat, cum qua id quod habet amplius permutet? An unumquemque ſibi veſtem texere debere cenſet, & calceos ſuere? At ſi erit qui ſutrinam noverit, an non plures calceos ſuere eum oportebit, quam ut neceſſaria ad victum, hos cum aliis rebus permutando, ſibi conciliet? Sed quomodo hic temperamentum adhibere ille poterit, aut qua ratione modum illi hunc imperabimus, ut nec plures calceos faciat quam quibus utatur ad ſupplendum quod ipſi deeſt? Si in calceis faciendis illud etiam cogitet, ut ex eorum permutatione non ſufficientem modo victum, ſed etiam ſuperfluentes divitias acquirat, jam non congruenter naturæ vivet: ſi vero intra neceſſitatem & inopiam rerum, quibus indiget, depellendam conſtiterit, nihilque plus appetierit, tum ſapienter, atque, ut natura poſtulat, officio ſuo fungetur. Quod profecto modis omnibus non mirum mihi tantum videtur, ſed etiam abſurdum. Nam quomodo ſcire poterit ille calceolarius, quouſque progredi debeat circa numerum eum calceorum conficiendorum, ut non egere poſſit? Quid enim ſi in morbum inciderit gravem ac diuturnum, quo plus ſolito impendere cogetur, qui & calceos eum facere prohibeat, quibus ſe alat, & familiam ſuſtentet? Niſi habuerit calceos plures antea factos & reconditos, quos tum permutare poſſit cum ipſi amplius expendendum erit, morietur fame, aut etiam morbo, niſi habeat,

beat, unde medicis eroget, ac se invalidum delicatius tractet. Plura igitur sano providenda, & ante præparanda sunt, ut æger illis uti queat. Quod si in eodem semper statu manere quis posset, expeditior esset ratio tuendæ mensuræ. Sed res, ut homines, non semper in eodem tenore. Si familia accreverit, quid mihi fiet, si, cum plures alendos habeam, non plus tamen laborem unde copias meas augeam? Quod si ceterarum rerum annona, quibus egeo, & sine quibus vivere non possum, intendetur, earum autem, quibus abundo, minuetur, nisi ante parta ultra sufficientiam conservavero, in magnas incidam difficultates. Ut ecce verbi gratia, frumentum mihi ex agris annuum longe majore copia redit, quam quod possim domi consumere, sed vino careo, quia vineta non habeo. Soleo id permutare cum vino. Anno præcedente tantum mihi supererat frumenti, ut ex eo possem, quod mihi deerat vini, contrahere. Anno sequente grando vites afflixit, aut alia calamitas incidit, quæ vini raritatem & ex eo caritatem induxit. Frumenta contra, quæ meæ divitiæ sunt, uberiore copiâ provenerunt, ideo vilitas eorum inde evenit. Tritico ita vili, vino ita caro, non possum mihi procurare ad potum necessaria, nisi alterum tantum frumenti dem, aut etiam plus, pro ea vini mensura cujus mihi usus ordinarius indiget. Nisi ergo ex ante provisis & congestis eam mihi frumenti vim paravero quæ ad casus inopinatos utiliter expendi possit, sitim male tolerabo. Quid porro si annus segetibus iniquus extiterit, nihilque omnino ex prædiis meis retulerim, ac ne triticum quidem usibus meis necessarium collegerim? Cum majore etiam penuria mihi colluctandum erit, periculumque adeo mihi meisque ex esuritione magnum impendebit, si in horreis collectam à multis annis copiam non habuero, quæ non solum sufficere ad præsens valeat, sed etiam in futurum redundare ac

super-

ſuperfluere. Hæc res efficit ut in longitudinem conſulere homines ament, qui non ſatis habent præſentia curare, niſi in futurum proſpiciant. Ut hoc ſuccedat, non acquieſcendum quæſitis, quæ in præſenti ſuppeditent victum ſufficientem & neceſſarium, ſed etiam accumulanda ſunt quæ non prævifis atque inopinatis neceſſitatibus opitulari ac ſubvenire queant. Hinc honeſta primum ratio nata quærendi etiam ultra quam neceſſe eſt ad præſentem uſum. Poſtea ut inſatiabilis eſt ſuopte ingenio hominum plerumque natura, & præterea cum plurimi experientia edocti quotidie videant, interdum eas emergere neceſſitates, & expendendi occaſiones, quas non ſatis animo præviderant, inde prolapſi ſunt ad divitias in immodicum modum extendendas. Hinc Plato interrogatus, cur ſenex cum eſſet, pecuniam cupide appeteret, malle ſe dixit, ubi moreretur, inimicis aliquid relinquere, quam vivum amicorum opibus opus habere, qui ſæpe nihil ſunt minus quam amici. Vetera apophthegmata ſapientum nondum edita: Πλάτων ἐρωτηθεὶς, διὰ τί γέρων ὢν φιλάργυρος εἴη; ἔφη, κρεῖττόν ἐστι μεταλλάξαντα τοῖς ἐχθροῖς καταλιπεῖν, ἢ ζῶντα τῶν φίλων δεηθῆναι, κατεγνωκὼς τὴν τῶν πολλῶν ἀφιλίας. Simile aliquid apud Stobæum videor legiſſe. Veriſſime etiam dixit Xenophon in libro de Vectigalibus, neminem unquam tantam argenti vim quęſiſſe quin adhuc amplius requireret. Etiamſi maxime quis pecunia abundet, malle tamen eam defodere ſuperfluam, quam non habere, & æque ſic defoſſa delectari quam ſi uteretur. Ἀργύριον δὲ οὐδείς πως οὕτω πολὺ ἐκτήσατο ὥστε μὴ ἔτι προσδεῖσθαι, ἀλλ' ἐάν τισι γένηται παμπληθὲς, τὸ περιττεῦον κατορύττοντες, οὐδὲν ἧττον ἥδονται ἢ χρώμενοι αὐτῷ. Hanc aviditatem, quæ nullum ſibi finem aut modum quærendi proponit, ſi nummus tantum invexiſſet, facile aſſentirer Ariſtoteli, rem non naturalem, divitiarum nempe infinitam cupiditatem, ex re minime

naturali, hoc eſt, è nummaria permutatione, ortum habuiſſe. Sed longe aliter ſe res habet. Enimvero, quando rerum cum rebus permutatio vigebat, abundantiam etiam rei, quæ permutanda erat, penes eos fuiſſe qui permutabant, exploratiſſimum eſt. Nemo enim permutabat, niſi id quod ipſi affluebat, cum ea re qua deficiebatur. At illud quo deficiebatur, alteri utique ſuperfluebat. Ut neceſſaria itaque aliquis haberet, alia debuit habere ſuperflua. Quo plura quis ergo habuit ſuperflua, eo etiam facilius neceſſaria potuit obtinere. In ſuperfluis proinde quærēdis etiam tum laboraſſe homines veriſimile eſt, cum non niſi per eorum, quæ ſuperfluerent, exhibitionem, ea quæ eſſent neceſſaria, liceret acquirere. Hæc enim tum permutatio agebatur, ſuperfluorum cum neceſſariis, idque ab utraque parte. Nam utrimque ſuperflua, pro utrimque neceſſariis dari accipique ſolebant. Nemo id in permutatione cum altero tradebat, quod ipſi neceſſarium erat, ſed quod ἐκ περιουσίας poſſidebat. Ut τὰ ἀναγκαῖα ab alio ſumeret, ei ſua περιττὰ obtrudebat. Ea περιττὰ, alteri erant ἀναγκαῖα. Ante nummi uſum ſi nulli divites fuiſſent, & nulli divitiarum cupidi, Ariſtotelis ratio valeret. Atqui conſtat, opum coacervandarum inſanam cupiditatem, æque prioribus illis ſæculis flagraſſe cum nondum eſſet nummus, ac poſtea ubi eſſe cœpit. Prætextus, ut dixi, hic multis quærendæ rei & augendæ fuit, ut quam maxime abundarent iis rebus quibus ſcirent ſe alias res ad uſum neceſſarias comparare poſſe. Mitto neceſſarias. Quam multi enim ſunt qui non ſolum vivere ſed bene vivere poſtulant? Hæc vita in voluptatibus fruendis verſatur, quæ parvo contentæ non ſunt. Quo pluribus igitur hoc vitæ genus indiget, eo etiam pluribus quærendis invigilant qui ei addicti ſunt. Multi etiam natura benefici exiſtunt. Qui tales ſunt, ut beneficia in plures ac plura ſpargere poſſint, eo etiam

avidius ad multa superflua possidenda animum adjicere solent. Si honestum est, beneficia in multos conferre; erga amicos, qui indigent, munificum esse; pauperes adjuvare; viduas egenas opibus consolari; virgines grandes & præ inopia inlocabiles dotare; pupillos sublevare: nonne etiam honestum erit, ea acquirere per quæ hæc possis efficere? Non igitur illa tantum quærere studebit vir probus & liberalis quæ sibi erunt ad vivendum necessaria, sed etiam per quæ possit aliis plurimum prodesse. Qui tali ingenio sunt prædîti, quærunt ut absumant, absumpta porro iterum quærere contendunt. Qui mos est etiam prodigorum. Atque hi quidem cum vitio, liberales vero sine vitio & cum laude. Nam, ut ait Cicero lib. II, Officiorum, *Liberales sunt qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re vel quærenda vel augenda.* At quomodo liberalis esse poterit qui nihil plus acquiret, quam quod sibi ad victum quotidianum sufficere queat, de superfluis quærendis parum sollicitus? Si nulli porro fuere prodigi, vel liberales ante nummum repertum, imputemus licet nummo opum amplificandarum aviditatem, earumque quocumque modo dissipandarum voluptatem. Pecuniam avide quæsitam fateor ubi innotuit, sed non magis quam res ipsas quibus successit, ut expeditior foret permutationum ratio. Pro auro & argento signato, aurum & argentum rude tum expetebatur. Nec minus æs ac ferrum infectum, quia his permutationes frequentari, ac celebrari solitæ. Ergo & his implebantur *thesauri*, quæ favissæ erant voce Græca recondendo auro rudi, quem prisca Græcia ἀῦρον vocabat. Non habebant tunc aurum signatum in multas ac minutas facies concisum, asservabant nihilominus ac reponebant in lateres conflatum. Quod & apud Romanos

ante nummi aurei uſum obtinuiſſe, teſtis Varro apud Nonium lib. III de Vita P. R. *Nam lateres argentei atque aurei primum conflati, atque in ærarium conditi.* Auri vim multam ſic etiam aſſervavit Crœſus in theſauris laterum in formam redacti, ut idem Varro his verſibus ſcripſit:

Ludum fluens ſub Sardibus flumen tulit,
Aurum, later quod conquadravit regius.

Χρυσοῦ πλίνθους vocavit Herodotus. Idem Varro in Seſquiuliſſe: *Vbi dicuntur barbari innumerabiles lateres aureos habuiſſe.* De Lydis aut Phrygibus intelligendum. Idem in Manio: *Hic ut quadrato latere ſtipata ſtrues.* Incertum tamen an hic de latere aureo exponi debeat. Nec aurum tantum & argentum infectum in theſauris ſuis recondebant, ſed etiam factum, ut tripodes & alia vaſa. Erant tunc eorum hæ divitiæ. Apud Homerum, qui ſe aut parentes ſuos opulentos jactitant, domi apud ſe jacere prædicant:

Χρυσόν τε χαλκόν τε πολύκμητόν τε σίδηρον.

Quod alii *factum & laboratum*, alii *rude & infectum* interpretantur. De nummo utique, aut ære ſignato, non poſſe accipi, certum eſt. Alia etiam erant præter æs, argentum, & aurum, quibus eorum opulentia ſpectabatur, quæque in permutationibus etiam locum habebant. In his fuit & ſervorum multitudo. Has divitias præter naturam eſſe diceret Ariſtoteles. Omnes enim natura liberi. Quod & noſtri Juriſconſulti aſſerunt. Sed antiquiſſimum illud dominium, ut neſciam, an aliquid antiquius. Cum bello quippe natum eſt, quod naturale eſſe non negat Ariſtoteles, adeo ut inter naturales poſſidendi modos etiam numeret quæ bello quæſita ſunt. Quem jure in bello poſſis occidere, cur ſervare non liceat, & ſervum imperioque tuo ſubjectum efficere? Beneficium quippe accipit, cui vita donatur, quamlibet imperio ejus, qui mortem inferre poterat, obnoxia futura. Patriarchæ

in

in veteri teſtamento non bubus tantum aut ovibus, ſed etiam hominibus, dites memorantur, id eſt, ſervis. In permutationem itaque cum aliis rebus cadebant. Nec mirum. Vendi poterant, qui poterant interfici. Hæc omnia, quæ pretii vicem præſtabant in antiquis rerum permutationibus, haud minore captabantur & affectabantur ardore, quam nummus poſtea deſideratus & concupitus eſt, cum in earum locum eſt ſubrogatus. Non *bene nummati* tunc temporis homines dicebantur, qui opulentia cæteros antecellebant, non minus tamen aliarum rerum divites & copioſi cenſebantur, quæ per ea tempora erant in pretio, & permutationibus rerum neceſſariarum ſerviebant. *Πολύαρνες, πολυβοῦται, πολύμηλοι* dicebantur, quorum ſubſtantia in pecore magno minutoque conſiſtebat. *Πολυλήιοι*, qui latifundia poſſidebant. *Πολύχρυσοι* & *πολυάργυροι*, qui vim multam auri argentique, licet infecti, ac non ſignati, habebant. Quæro nunc, an non licuerit etiam ſecundum naturam agenti has divitias in infinitum augere & extendere, ut poſtea de nummo factum eſt. Negabit Ariſtoteles. Atqui certum eſt, divitiarum quærendarum, cum in illis rebus conſtabant, æque immenſam cupiditatem, & votum infinitum penes homines illius ævi fuiſſe, quam poſtea fuit, ubi in nummo magna earum pars cenſeri cœpta eſt. Nam certe & poſt nummi ſignati uſum multi non in pecunia numerata ſuas opes ſitas habuere, ſed aut in latifundiis, aut in numeroſa familia, aut in pecorum copia. Et videmus hodieque, plerumque uſu evenire, ut harum rerum opulenti pecunia numerata non admodum abundent, ut ſunt plurimi nobilium noſtratium, qui mercaturam negligunt, & omnem nundinationem nummariam. Solon his verſibus, qui apud Plutarchum in ejus vita leguntur, oſtendit, non in pecunia tantum numerata divitias collocari tum ſolitas, ſed etiam in aliis rebus:

—ὧτε

— ὄπι πολὺς ἄργυρός ἐστι,
Καὶ χρυσὸς, καὶ γῆς πυροφόρου πέδια,
Ἵπποι δ', ἡμίονοί τε. —

Sic Tibullus cum auro etiam latifundia jungit:

Divitias alius fulvo sibi congerat auro,
Et teneat culti jugera multa soli.

Inde *locupletem* Latini dixerunt, qui cōpluria loca, id est, multas possessiones teneret. Ex quibus constat, vel antequam nummus pretia rebus daret, in hominum animis divitiarum conquirendarum cupidinem æque exarsisse, avaros avidosque earum etiam tum multos extitisse. Quinimmo, quibus nummus ignoratus fuit, vocabula habuisse etiam constat, quibus paupertatem ab divitiis, inopiam ab opulentia distinguerent. Ἄφενον vocat Homerus, qui nummos non noverat, quem Grammatici volunt dici, τὸ ἀπὸ τῶν ἐνιαυσίων χρονηκότων, ἢ ἀπὸ ἑνὸς ἔνου, ὅ ἐστιν ἐνιαυτοῦ, συνηγμένον πλοῦτον. Similiter πλοῦτον argutantur dictum, quasi πολύετον, nimirum τὸν ἐκ πολλῶν ἐτῶν συνηγμένον, ex multis annis congestas opes, μακρῶν ἐτέων κλέανα, ut loquitur Posidippus. Non bene igitur Aristoteles αὐτάρκειαν illam suam naturalem ante nummi usum floruisse contendit, ubi res cum rebus ad victum necessariis permutarentur; nummoque attribuit, cujus rei immerito culpam sustinet, avaritiæ causas, & amplificandi supervacaneis opibus patrimonii studium. Concederem non invitus Stagiritæ philosopho, magis secundum naturam esse illam αὐτάρκειαν quam solam consectandam esse in permutationibus contendit, siquidem obtineri posset in eo vitæ genere quod ipse admisit. Redeundum quippe illi foret ad ea tempora quibus homines in commune vivebant, nec alter altero plus quidquam possidebat, si modū illum teneri vellet, ne quis quid ultra quam natura requirit, appeteret. Qui enim in medium quærebant, veluti ex plenoa cervo, quod sibi opus esset, sumere soliti, nihil

amplius

amplius affectabant. Quod hodieque apud multas gentes, quæ secundum naturam vivere censendæ sunt, quia nihil proprii quisquam penes illas possidet, in more esse videmus. Non alter altero ibi honoratior, potentior, aut divitior. Ad quem morem qui suos olim cives reducere conati sunt, decantatum illum Græcis ἀναδασμὸν instituerunt, ut Lycurgus apud Lacedæmonios, qui sic omnes exæquavit, ut nemo civium pauper aut dives dici posset, ut in Solone scribit Plutarchus. Sed nec diu potuit illa æqualitas servari. Ubi enim alicui permittis habere aliquid suum, etiamsi videat vicinos non plus, quam ipse habeat, habere, vitio tamen generis humani non eo contentus est quod habet, sed auctius in dies reddere satagit. Humana enim natura quodcunque incipit & capessit, ejus ampliandi desiderio tenetur. Absque hac omnibus insita hominibus quacunque in re increscendi & ulteriora adpetendi cupidine nec artes essent inventæ, nec ab inventione prima per processus ad perfectionem perductæ. Sic Respublica Lacedæmoniorum, qualem eam Lycurgus formaverat, non multum temporis in æqualitate præscripta duravit. Longius fuerat duratura, si omnia bona communia inter cives esse statuisset. Nam videmus, ab ipsa prima mundi origine plurimas nationes in eo tenore perstitisse, ut communia etiam hodie omnia habeant. Quod tamen difficilius factu fuisset apud Lacedæmonios, quia cincti erant undique populis alia consuetudine utentibus. Cito itaque depravati essent vicinorum exemplo. At illi populi, quibus nihil est proprium, neminem prope se per multa sæcula videbant qui aliter viveret. Mores nostros, ut merces, facile illis transmittemus, & ex navigationibus nostris aliam vitam addiscent. Introducto igitur privato rerum dominio, quod & Aristoteles agnoscit, nulla ratione potest impetrari illa αὐτάρκεια, quam tantopere

pere in rerum invicem permutandarum contractu, ut maxime naturalem, commendat. Primum non unus omnium animus, nec unum votum. Inde nec par omnium conditio. Quod uni sufficiet, hoc alius pro mero defectu accipiet. Sed nec eadem sors omnium potest esse, si respiciamus varias causas & origines, quæ communia prius bona, ut privatorum fierent propria, dederunt. Aliqui in vacuum venerunt, & pro suis usurparunt quæ nullius erant. Alii lege, ut ait Cicero, aut pactione, conditione, sorte. Plurimi etiam bello res suas quæsierunt, ut qui potiti victoria sunt, & vicinos victos finibus expulerunt. Hic modus rei quærendæ, qui bello fit, Aristoteli naturalis visus est. In tam dissimilibus causis ac modis quærendi, dissimiles etiam possessorum fortunas & opes extitisse constat. Alius plus, alius minus acquisivit, vel quod non plus posset, vel quod plus adpeteret. In quo etiam fortuna multos adjuvit, aut deseruit. Qui sua casu aliquo, aut vi rapta amisit, ea majore animi contentione reparare conatur. Qui timet ne sibi quæ possidet eripiantur, ea præsidia comparat, quibus obtinendis certus opum modus præfiniri non potuit. Viam rei quærendæ per latrocinia etiam probat philosophus, ut naturæ congruam. Ut modum illi non servant; ita nec, qui ab illis sua defendere nituntur, modicas copias, quibus eis resistant, conquirere debent. Qui imbecilliores sunt quam ut se tueri possint ab injuria potentiorum, in aliorum æque potentium clientelam confugiunt. Qui multas habent clientelas, pluribus etiam opus habent, quo eas protegant. Hinc prætextus, immo causa legitima, nascitur plerisque opes suas exaggerandi. Qui sentiunt, quid valeant divitiæ dum potentiores reddunt eos quibus affluunt, omni modo etiam eas accumulare certant, ut potentiam simul acquirant. Præterea magistratus etiam esse oportuit, qui injuriam prohiberent à tenuioribus.

nuioribus. Ex primoribus, & divitioribus illi eligendi fuere. Quæ res, expetibiles etiam magis reddidit divitias, quia sternerent viam ad principatum civitatis adipiscendũ. Non solum ut talis sit aliquis, illæ acquirendæ, sed etiam ut digne eam personam sustineat. Hinc Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in republica princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Mitto bellorum ductores, mitto etiam reges, quique proximi regum. An putabimus *αὐτάρκειαν* illam Aristotelicam, quæ usus tantum vitæ necessarios spectat, illis omnibus esse conducibilem? Negabit porro philosophus, dominationem, sive magistratuum plurium, sive unius, è naturæ principiis descendere. Demus hoc illi, modo concedat & nobis, dominia quoque privata non indidem fluere. Nam certe ex privatarum possessionum descriptione ac distributione, natam etiam constat necessitatem omnigenæ dominationis & imperii. Ubi communia sunt omnia, nec pauperis aut divitis ulla distinctio, nec potentis aut invalidi, nulla etiam ibi opus magistratus auctoritate, quæ potentiores in officio contineat, & tenuiores ab injuriis eorum defendat. Postremo, ut recte Cicero, libro de Officiis primo, ex Panætio observat, *expetuntur divitiæ non tantum ad usus vitæ necessarios, sed etiam ad perfruendas voluptates.* Quem ἀπολαυστικὸν βίον Aristoteles appellat. Quod ille τὸ εὖ ζώειν appellat ex vulgari loquendi usu & qui apud Comicos erat frequens. Vnde apud Terentium: *Vixit dum vixit bene.* Et apud Petronium: *Ergo vivamus, dum licet esse, bene.* Hoc est, vivamus bene, dum licet vivere. Aristoteles hoc loco: ὅσοι δὲ καὶ τοῦ εὖ ζῆν ἐπιβάλλονται, τὸ πρὸς τὰς ἀπολαύσεις τὰς σωματικὰς ζητοῦσιν. *In quibus autem major est animus,* inquit, *in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes & ad gratificandi facultatem.* Deinde subjungit: *Delectant etiam magnifici apparatus vitaque*

teque cultus cum elegantia & copia. Quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Hoc est quod Solon dicebat hoc versu quem citat Aristoteles:

Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.

Nullus opum finis fixus mortalibus hæret.

Quæ quidem cupiditas vituperanda non est, si tale adhibeatur temperamentum quale ex Panætio tradit Cicero primo Officiorum, ut sine cujusquam injuria ad voti sui finem perveniat: *Nec vero rei familiaris amplificatio nemini nocens vituperanda est, sed fugienda semper injuria.* Quod expresserat hoc disticho de se facto Solon apud Plutarchum:

Χρήματα δ' ἱμείρω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι
Οὐκ ἐθέλω, πάντως ὕστερον ἦλθε δίκη.

Refertque ibidem præclarus ille scriptor, multos ex philosophis antiquis rei amplificandæ operam dedisse. Nam & Thalem Milesium mercaturis institisse, & Hippocratem Mathematicum. Platonem item illum divinum, ut peregrinationis sumptus sustineret, in Ægypto olei cujusdam nundinationem factitasse. Ut omnia Aristoteli, quæ postulat, largiamur, non illud, quod præcipue vult, donabimus, quæstus faciendi artem, quam appellat χρηματιστικὴν, circa nummum maxime versari. Jam enim probavimus, ante nummi notitiam, eam veteribus fuisse frequentatam. Si ideo χρηματιστικὴ circa nummum, quia nummi χρήματα dicuntur, hoc frivolum & ineptum, nec puto eo philosophum respexisse. Atticis quidem τὰ χρήματα de auro argentoque signato usurpantur, ut Ionibus τὸ χρῆμα, ut infra sumus dicturi, sed res opesq; quaslibet ea voce olim Græci appellarunt. Verum lõge absurdior ratio quàm proponit ibidem Philosophus, ut probet, nummum nihili esse, & inutilem ad usus vitæ necessarios, quia nummo abundans plerumque victu indiget. Atqui, inquit, absurdum est, id haberi pro genuinis ac veris divitiis quod affluens posses-

possessorem suum tamen perire sinat. Καίτοι ἄτοπον τοιοῦτον εἶναι πλοῦτον, οὗ εὐπορῶν λιμῷ ἀπολεῖται. Immo nihil absurdius hac fingi poterat ratione à philosopho tanto, quantum fuisse revera Aristotelem confitemur. Si alicubi locorum bene nummato fame pereundum fuerit, nescio cui non idem casus sit pertimescendus. Qui nummos affatim habebit, quid non habere poterit? Pone nummosum quocunque voles loco, inter quantas fingere possis angustias, ibi se nummo explicabit, ubi alius in luto defixus hæreret. Si omnia tum deficient, pecunia tam ampla non efficiet ut magis eo loco dominus ejus fame laboret, quam qui prorsus pecuniam non habuerit. Ut non melior eo loco pecuniosi conditio, ita nec deterior quam pecunia carentis. At si des, aliquid ibi reperiri quo vita sustentari possit, id omnino nummis suis extorquebit, etiam ab eo cui nihil aliud ad manum erit quo vitam tueatur. Potius hic peribit fame qui habet unde famem depellat, quam non se vinci patiatur, si pretium præcipue offeratur tam impensum, ut infinito exsuperet æstimationem rei quam possidet, etiamsi sibi apprime eam necessariam intelligat. Illustri exemplo id planum faciam. In obsidione urbis Casilinæ, quam premebat Annibal, in tanta omnium alimentorum difficultate, ut Casilinates ad mandenda coria scutis detracta adigerentur, Prænestinus quidam ex trecentis qui in fide manserant, murem captum, magnitudine oblati pretii invitatus, ducentis denariis vendere maluit, quam edere ipse tali tantaque famis urgente necessitate quæ omnes tum obsessos conficiebat. Quid inde evenit? Qui murem eo pretio vendidit, fame mortuus memoratur. Cui satis pecuniæ fuit, ut eum tam caro emere posset, servatus est. *Sed credo*, inquit auctor qui eam historiam narrat, *deorum providentia & venditori, & emptori, quem uterque merebatur*, *exitum attribuit*. *Avaro*

 enim

enim fame consumpto, manubiis sordium suarum frui non licuit. Æqui animi vir ad salutarem impensam faciendam, care quidem, verum necessarie comparato cibo vixit. Ex his liquet, quam verum sit, quod adstruxit Aristoteles, ita à legitimarum divitiarum censu nummum abesse, ut, qui ipsum quamvis large possident, à famis periculo non prohibeat. Nam contra est. Quam verior justiorque rei nummariæ æstimator ille Arbiter, qui de eo sententiam ejusmodi his versibus pronuntiat!

Quisquis habet nummos, secura naviget aura,
Fortunamque suo temperet arbitrio.

Et in fine Epigrammatis sic concludit:

Multa loquor, quidvis nummis præsentibus opta,
Eveniet; clausum possidet arca Iovem.

Quod à Menandro sumpsit, qui lepidissimis versibus utilitatem nummi sic commendavit, quos obiter emendabimus:

Ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει
Ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας·
Ἐγὼ δ' ὑπέλαβον χρησίμους εἶναι θεοὺς
Τ' ἀργύριον ἡμῶν μοῦνον, ἢ τὸ χρυσίον.
Ἱδρυσάμενος τούτους γὰρ εἰς τὴν οἰκίαν
Εὔξαι ὅτι βούλει, πάντα σοι γενήσεται,
Ἀγρὸς, οἰκίαι, θεράποντες, ἀργυρώματα,
Φίλοι, δικασταὶ, μάρτυρες. μόνον δίδου,
Αὐτοὺς γὰρ ἕξεις τοὺς θεοὺς ὑπηρέτας.

Quattuor istos postremos versus eleganter expressit Petronius, illo disticho quo quidvis nummis præsentibus optandum monet, idque eventurum promittit, clausum enim Jovem, arcam in qua nummi sunt, possidere. Quod illis respondet Græcis quoad sententiam: Αὐτοὺς γὰρ ἕξεις τοὺς θεοὺς ὑπηρέτας. Ceterum, quod Aristoteles de nummo dixit, fame periturum qui nihil aliud haberet, id etiam de re aliqua qualibet, quæ in permutationem antiquam veniebat, dici posset.

ſet. Vini cum frumento permutationem naturalem ille eſſe ſciſcit. Finge, aliquem non aliam præter vinum habere ſubſtantiam. Has ejus ſolas eſſe divitias. Hunc ſtatue in urbe aliqua obſeſſa, ubi nemo plus frumenti poſſideat, quam quod ipſe conſumere neceſſe habeat. Quid faciet iſte vino dives? Non ille ſitim quidem patietur, ſed eſuribit plus ſatis. Idem de ceteris exiſtimari par eſt, quantumlibet ad victum neceſſariis, quæ in permutandi vices cadunt. Ut hanc ſuam rationem de nummi parum utili ac neceſſario, minimeque etiam naturali uſu, probabiliorem faceret Ariſtoteles, é fabula quoque Midæ adjumentum & argumentum ei firmandæ petit. Καθάπερ, inquit, καὶ τὸν Μίδαν ἐκεῖνον μυθολογοῦσι διὰ τὴν ἀπληστίαν τῆς εὐχῆς, πάντων αὐτῷ γιγνομένων τῶν παρατιθεμένων χρυσῶν: Improbi nempe voti compos ille factus, quo omnia quæ tangeret, aurea fieri optavit, impetravitque, ſic pæne fame enectus eſt, niſi melior deus, ejus miſeritus, irritum, quod voverat, feciſſet. Ex eo oſtendere nititur noſter Sophus, quam malo loco res ejus forent ad vitam agendum cui nihil aliud præter nummum ſuppeteret. Quaſi vero, ſi Midas panem fieri quodcunque contingeret, oraſſet, exoraſſetque, melius cum ipſo actum fuiſſet. Quid enim illi ex hujus voti exitu poterat accidere aliud quam ſiti contabeſcere? Inepta ergo, certe parum apta, illa Ariſtotelis argumentatio ad derogandam nummo cum uſu naturali auctoritatem. Ceterum, ut rem in pauca conferamus, hæc ſumma ejus argumentationum, quibus adſtruere contendit, omnem quæſtus faciendi modum, quem nummus operatur, naturæ repugnare. Quæ natura enim deſiderat, eſſe finita. Præter naturam vero eſſe, infinita deſiderare. Amor nummi finem non habet. Nam, ut ait ille, *creſcit amor nummi quantum ipſa pecunia creſcit.* Sic duo genera conſtituit rei familiaris augendæ, unum ſecundum natu-

ram, alterum præter naturam. Illud ad οἰκονομικὴν refert, istud ad καπηλικὴν. Illam definit artem esse comparandi necessaria ad victum instrumenta. Et certum eam sibi finem proponere, ex eo colligit, quod nulla ars infinita habeat quibus finem suum consequitur. Finis autem ipse in infinitum expetitur, sed ea, quibus ad finem tenditur, finita sunt. Nam in fine terminum sibi statuunt omnes. Divitiarum quærendarum finis usus est. Si tantum ex his adeptus sis quantum satis est ad usum vitæ necessarium, ibi standum est. Hæc αὐτάρκεια est, quam, ut finem ac terminum, respicere debet, qui veras ac naturales divitias parare cogitat. Non hac tamen mente ac proposito exaggerandis opibus invigilant vulgo homines. Nam pro fine habent ipsam quærendi cupidinem, quæ inexplebilis & infinita. Eo & instrumenta parandi divitias infinita ipsis sunt; quod nulla alia ars habet. Hi sunt nummi Aristoteli nostro, quos cum in immensum omni studio augere properant, finem non reperiunt propter quem eos tanta cura coacervare student. Ideo artem illam nummorum quærendorum minime naturalem habendam pronuntiat, quæ dissimilis est ceteris artibus quæ ad finem suum contendunt, mediis certis ac determinatis. Καπηλικὴν eam appellat, id est, mercatoriam, vel nundinatoriam. Certum quidem est, ne omnia illi negemus, præsertim manifesta, mercaturam induxisse humanæ vitæ insatiabilem illam divitiarum sitim, cujus primos inventores Phœnices fuisse inter auctores convenit. Cicero lib. III, de Rep. apud Nonium: *Pœni primi mercaturis ac mercibus suis avaritiam & magnificentiam, & inexplebiles cupiditates omnium rerum, importaverunt in Græciam.* Pœni ibi sunt Phœnices, quos Herodotus primæ Musæ initio primos longinquis navigationibus operam dedisse refert, & mercimonia Ægyptiaca & Assyria Argos importasse, quo tempore

pore civitas illa totius Græciæ principatum obtinebat. Nam & Pœnos in Africa ex Phœnicibus oriundos sic appellarunt Romani, quia revera Phœnices nec aliter eos Græci nominant. Primi igitur Phœnices ἔμποροι fuere, & κάπηλοι. Sophocles:

Σιδὼν ἔθυ καὶ πρᾶσιν ὡς Φοίνιξ ἀνὴρ,
Σιδώνιος κάπηλος. ——

Ubi notabis obiter, κάπηλον poni pro mercatore quolibet, & præcipue pro eo genere quos ἐμπόρους vocant Græci, qui maria decurrunt exportandis importandisque mercibus, cum κάπηλοι proprie sint, ut antiqui Græci eos acceperunt, urbici ac foranei mercatores qui non navigant. Priore sensu καπηλικὴν hic usurpavit Aristoteles pro μεταβλητικῇ, quæ utrumque genus comprehendit. Pollux: Ἔμποροι, κάπηλοι, μετάβολοι. Utrique sunt μετάβολοι. Nam merces utrique mutant, & est generale nomen omnis mercaturæ, ut supra docuimus. Unde μεταβλητικὴν Aristoteli omnis mutandarum mercium ratio, quæ propterea ipsi præter naturam, quia ars est in infinitum avida habendi quærendique. Alii, ut diximus, μεταβόλους proprie eos appellarunt qui Græce κάπηλοι. Quidam contra sic ἐμπόρους nominatos crediderunt, ut Themistius ἀπὸ τοῦ μεταβάλλειν ἐξ ἄλλης πόλεως εἰς ἄλλην τὰ ἀγώγιμα. Quem vide Oratione IV. Sed illi melius, qui μεταβόλους à mutandis mercibus denominatos putarunt, quod μεταβάλλεσθαι dixerunt. Unde & μεταβαλλόμενοι sunt ipsi κάπηλοι. At οἱ μεταβάλλοντες eo sensu, quo vult Themistius, sunt οἱ ἔμποροι. Primi igitur ἐμπορικὴν introduxere Phœnices. Ponamus, mercaturam primam initium dedisse arti quæstuariæ, quæ pecunias non ad usum, qui finis est divitiarum, colligit, sed ipso colligendi studio delectatur in infinitum, ut, quo plus habet, plus cupiat; an non & aliæ artes idem faciunt, quæ manuum opera & opere victum suis auctoribus quæritant? Nec enim illi contenti, quod satis est, ad

victum quotidianum quæsivisse, in quantum possunt, lucrum facere contendunt. Immo & hunc finem fere omnes habent, qui est infinitus, & à natura alienus, ut ab ipso fine naturali quem habere deberent. Finis medici deberet esse sanitas ægroti. Alium ille sibi finem proponit, ut æger ipsi quæstum afferat, ut ager domino refert. Finem ejus, qui populum gubernat, salutem populi, si recte gubernaret, esse oporteret. Alium ipse habet, opes proprias & ambitionem. Finis calceolarii calceus pedibus inducendus. Hic verus ac naturalis calcei usus. Alium spectat finem qui eum facit, ut permutando eo sive vendendo lucretur. Ideo & quamplurimos calceos potest, suere pergit, ut quamplurimum lucri faciat, idque non ad eum modo finem ut necessaria ad victum paret, sed etiam ut, quod supersit, & superfluat, servet. Quod sine fine est. Unde perspicuum est, alium esse finem artis, alium artificis. Quod Aristoteles distinguere debuit. Finis est medicæ artis, ægro sanitatem reddere, medici autem quæstum ex ea sanitate facere. Ita de aliis. Recte itaque Seneca lib. III de beneficiis, & apprime ad hanc sententiam: *Phidias facit statuam. Alius est fructus artis, alius artificii. Artis est, fecisse quod voluit: artificii, fecisse cum fructu.* Ideo & artes omnes quæstuarias idem Aristoteles una cum mercatura, ab illis rei familiaris quærendæ modis, quos naturales vult videri, separat. Nam & μεταβλητικῆς tertiam speciem constituit, quam μισθαρνίαν appellat. Quod vocabulum non plene, nec bene exprimunt tam interpretes quam paraphrastæ, qui *operarum locationem* reddiderunt, cum ipse auctor ea voce se comprehendere significet omnes artes sellularias. Τρίτον, inquit, μισθαρνία. ταύτης δὲ ἡ μὲν τῶν βαναύσων τεχνῶν, ἡ δὲ τῶν ἀτέχνων, καὶ σώματι μόνον χρησίμων. Operarum locatio eos tantum cōprehendit, quorum opera, non ars, mercede conducitur, ut bajuli, ceteriq; qui corporis operam locant,

locant, non etiam artifices, qui artes ſuas habent venales, & quorum opus emitur. Eos ita deſcribit Firmicus lib. IV, cap. VII: *Operarios reddet ſempiternos, laboribus deditos, & qui corpus ſuum ad opus aliquod locare conſueverunt, laturarios, humeris ac dorſo vitæ ſubſidia quærentes.* Per μισθαρνίαν igitur omnes eos intelligit qui quacunque ex re, ſive opus ſit ſive opera, mercedem captant, ἀπὸ τοῦ μισθὸν ἄρνυσθαι. Mercenariam itaque melius verteris. Plato μισθαρνευτικὴν & μισθαρνικὴν appellat in Sophiſta, ubi dicit, Sophiſtas, qui mercede juvenes docebant, μισθαρνικὴν facere, quos & λογεμπόρους vocabant. Unde apud Pollucem μίσθαρνος σοφιστής. At μισθωτὰς idem vocat lib. II de Rep. non μισθάρνους, qui operam ſuam locabant oneribus portandis, & corporis vires aliis miniſteriis obeundis, ut mercedem inde caperent: ἔτι δή τινες, ὡς ἐγῷμαι, εἰσὶ καὶ ἄλλοι διάκονοι, οἳ ἂν τὰ μὲν τῆς διανοίας μὴ πάνυ ἀξιοκοινώνητοι εἰσι, τὴν δὲ τοῦ σώματος ἰσχὺν ἱκανὴν ἐπὶ τοὺς πόνους ἔχωσιν. οἱ δὴ πωλοῦντες τὴν τῆς ἰσχύος χρείαν τὴν τιμὴν ταύτην μισθὸν καλοῦντες, κέκληνται, ὡς ἐγῷμαι, μισθωτοί. Hi ſunt quos Ariſtoteles dicit ἀτέχνους, καὶ σώματι μόνῳ χρησίμους, artis expertes, & ſolo corpore utiles, qui alteram ſpeciem conſtituunt τῆς μισθαρνικῆς, cum altera ſit eorum qui mercedem captant ex artibus quas exercent. Sic ergo μισθωτὸς & μισθαρνὴς differunt invicem ut ſpecies & genus. Ergo & opifices & operarii omnes, haud minus quam mercatores, τῆς μεταβλητικῆς ejus, ſive καπηλικῆς, quæ quæſtum parat non ſecundum naturam, partem quoque facere cenſentur, quatenus & ipſi artis ſuæ & operæ ſunt mercatores, & unum finem cum mercatoribus communem ante oculos habent, ut ſine modo fineq; jam quæſitis alia quamplurima aggerant. Verum enimvero, ſi tollas hunc finem artificibus qui termino caret, & inſatiabili cupiditate fertur ut equus effrænis, ipſas etiam artes ſuſtuleris. Ipſa illa οἰκονομικὴ, quam Ari-

Aristoteles maxime naturalem prædicat, an aliud agit, aut alium finem respicit, quam interminabilem istum, minimeque naturalem? Ubi tam sobrium, ac frugi, modestumque œconomum reperiemus, qui in re familiari augenda non eodem modo laboret, quo artium omne genus professores, qui sua arte se tuentur, consueverunt. Paratis uti qui sciet, & intra usum rerum ad vitam necessariarum, cupiditatem suam coercebit, præstabo illum esse quem nobis Aristoteles inculcat, qui naturæ congruenter vivet. Sed nusquam illum gentium reperiri hodie, neque ætate Aristotelis repertum, possum etiam præstare. Non enim puto, satis esse, ut quis naturalem quæstuariam exerceat, si eam ex terra natis agitet. Quamvis & hoc velle visus sit philosophus. Quid enim aliud sibi vult in his, ubi tertium genus quæstuariæ statuit quasi miscellum, partim secundum naturam, partim contra, quia ex terra quidem natis constat, sed tamen infrugiferis, ut sylvæ cæduæ & metallifodinæ? Ergo naturalis plane illa, quæ ex frugibus terræ & fructuariis cujusq; generis proventibus quæstum facere instituet, eamque quærendi artem tenebit quæ secundum naturam est. At quid si œconomus iste, qui ex agrorum suorum reditu, & pecuariæ rei proventu, rem familiarem amplificare pertendit, non alio animo & fine huic curæ incumbat, quam ut amplissimas opes inde struat; an aliter definiemus id quod agit, quam aliorum destinationem quibus idem studium, quamvis ex aliis rebus? Quis autem nescit, æque interdum, aut etiam magis quæstuosam agriculturam, præcipue illi qui plurimos ac feracissimos fundos possideat, quam artem aliam quamlibet aut professionem, ita ut ne mercaturam quidem ipsam excipiamus? Talem enim mercaturam dare possumus, quæ agricultura ad quæstum faciendũ longe sit inferior, ne de sellulariis multis artibus excipiamus. Atqui omnis mercatura Aristoteli,

ſtoteli, qualiſcunque ſit,& quam minimi lucri, præter naturam tamen eſſe videtur. Agricultura vero, licet infinito magis quæſtui parando & nummis pariendis apta, erit eidem naturalis. Si ſolam eam ex eo genere ſtatuat, quæ contenta eſt rebus ad victum neceſſariis, ſuperfluorũ non appetens; vel fœneratoriam ejuſmodi ipſi poſſimus oſtendere qualem honeſti viri eam hodie exercent ex legum civilium præſcripto. Quam multi enim ſunt qui tenuem pecuniolam in fænore collocatam habent, ex qua tenuiter modiceque vivunt, nihil amplius requirentes quam quod ſibi ad uſus neceſſarios ſufficiat. Unde illud veteris poëtæ de vita tranquilla:

Eſt mihi rus parvum, fœnus ſine crimine parvum:
Sed facit hæc nobis utraque magna quies.

Ubi notabis obiter, *fœnus* non poni pro uſura, ſed pro pecunia credita, quæ uſuram domino parit. Pleroſque etiam artifices dare eſt qui ex arte ſua nihil ultra quærunt quam ut vivant, immo & ex mercatoribus non paucos, non illis magnariis, ſed propolis iſtis qui totas merces in capſula circumferunt. Si qui aliter animati ſunt, ſed inſatiabiliter propter nummum nummos quærunt, & gazis incubant, non mercaturæ, aut artis, quam profitentur, vitio hoc faciunt, ſed ſuo, cum in omni arte & genere vitæ qualicunque modum tenere & αὐτάρκειαν conſectari poſſit qui voluerit. Sed plerique hominum hoc inſito naturalique vitio laborant, ut ſuo modulo ſe nunquam metiantur, nec ad menſuram corpuſculi ſui, quæcunque ad vitam hic agendam conducunt, determinare queant. Corpori quidlibet ſatis eſt, ſed animus infinita expetit. Semper ſe credit victurum, qui tamen certus eſt finis non longinqui. Ideo ſpes longas in vitam brevem mittimus. Ut nec veſtes ad corporis formam ſtrictas, ſed profuſas amamus, ita & fortunas, ut ille ait, laciniosas affectamus, quæ non expleant quod

 natu-

natura alendo ac vestiendo tegendoque desiderat, sed quæ animi etiam cupiditati satis faciant, cui tamen nunquam fit satis. Ex quo domos ædificare inventum, quis eam domum probavit, ut volucris nidum quam totam corpore impleret? Ita ædificant ut nunquam morituri, ita ergo & divitias quærunt ut semper iis fruituri. Primum divitiarum modum esse ait Seneca *quod necesse est*, proximum *quod satis est*. Mallem dixisset, ut verius diceret, unum esse modum, quod necesse est. Nam quod necesse est, satis esse debet. Illud, quod satis est, si distinguas à necessario, in infinitum exibit. Cupiditas, quæ semel naturalem modum excessit, in immensum excidit, & animus hac opinione corruptus necessaria quidem sibi ad præsens adesse fatebitur, sed satis esse negabit. Non enim præsentem tantum necessitatem spectat, sed eam quam sibi futuram fingit. Quam longe majorem semper ideo imaginari vult, ut prætextum habeat plura in dies acquirendi. Plutarchus de amore divitiarum, terminum illis si naturali usu definire eas velit sapiens, statuit necessitatem ut centrum intervallo circunscriptum: Τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος ὥρισται, καὶ τὸ πέρας πάρεστι τῆς χρείας, καθάπερ κέντρον τῷ διαστήματι περιγραφόμενον. Ut ex circumferentia lineæ omnes ductæ in centro finiuntur, ita omnia, quæ comparantur ad vivendum instrumenta, intra necessarium usum debent consistere ac terminari. Hic est illius loci sensus & lectio, quam viri docti non viderunt. Hanc αὐτάρκειαν & naturalium divitiarum modum omnis ars & omnis professio potest persequi, & assequi, nec ipsam fœneratoriam excludimus, si cum modo legibus præscripto exerceatur. Ex his omnibus constare potest, rationem fugere Aristotelem, qui agriculturam cum animo quæstui dedito, & ad rem augendam sine fine ac modo properanti, naturalem magis vellet videri quam aliam artem ex
professo

professo hoc agenti. Inde sequeretur è converso, nummariam quærendi artem, intra modum se continentem, &; quod satis est ad usum, tantum spectantem, minus naturalem habendam. Quæ finem eumdem habent, eumque naturalem, cur æque naturalia non sint, quamvis ex diverso veniant instituto, non me videre fateor. Duæ res præcipue fecerunt, ut *γεωργικὸν βίον* magis naturæ convenientem statuerit quam ceteros vivendi modos, quia ex terra, & quia *αὐτάρκης*, id est, sibi sufficientia tantum captat. *Αὐτάρκειαν* in agricolæ vita magis reperiri qui fateretur, non hoc tamen concedere deberet, in ea sola illam consistere. Nam & plurimi alii *βίοι* eam consectantur. Quinimmo & per illam vitam etiam via est ad parandas divitias munita. Si non sit tam compendiaria quam per fœnus aut mercaturam, nihil refert, ubi aliquo pervenire intendas, quantum temporis in itinere consumpseris. Finis idem quippe utrique propositus, divitem fieri. Quem etsi tardius assequatur agricola, tamen eo tendit, & tandem quoque pervenit. Musonius in libro qualis quæstus philosopho conveniat: *πολλοὶ γοῦν δὴ καὶ ἀλλοτρίαν γῆν γεωργοῦντες, ἢ δημοσίαν, ἢ ἰδιωτικὴν δύνανται τρέφειν οὐ μόνον αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ τέκνα τε καὶ γυναῖκας.* Hic plane *αὐτάρκεια* versatur. Sequitur statim: *ἔνιοι γε δὲ καὶ εἰς ἄγαν ἀπὸ τούτου εὐποροῦσιν αὐτουργικοὶ καὶ φιλόπονοι ὄντες.* *Quinetiam nonnulli ex hoc studio ditissimi existunt, qui ipsimet manus operi admovent, & libenter laborant.* Ergo mercenarii ipsi, & coloni, qui alienum agrum mercede conductum arant, non solum sibi, quod sufficit, ad victum quærunt, sed etiam inde plerumque ad magnas divitias evadunt. Hi sunt quos *αὐτουργοὺς* Græci vocant, coloni nempe, quorum opera rura curant colenda domini ipsi qui terram non moliuntur. Columella lib. 1, cap. 1: *Vt enim, qui in villis intra consepta morarentur, quam qui foris terram molirentur, ignaviores habitos, sic eos, qui*

sub

ſub umbra civitatis intra mœnia deſides cunctarentur, quam qui rura colerent opera colonorum, ſegniores viſos. Sic legendus ille locus. Coloni ſunt proprie quos Græci ἐργάτας appellant, Xenophon ἐργαστῆρας, Homerus ἐρίθους, qui diſtinguuntur ἀπὸ τῶν γεωργῶν. Nam γεωργοὶ ſunt ipſi domini agrorum poſſeſſores, quique intra conſepta villæ morantur, & licet ipſi non admoveant operi manus, fortiores tamen ſunt iis qui intra urbis mænia deſides degunt, licet ignaviores illis, qui ruri opus faciunt, & terram exercent. Dicæarchus de Tanagræ urbis Bœotiæ incolis: οἱ δὲ ἐνοικοῦντες ταῖς μὲν οὐσίαις λαμπροὶ, τοῖς δὲ βίοις λιτοὶ, πάντες γεωργοὶ, οὐκ ἐργάται. *Omnes aratores, non coloni, vel operarii.* Significat, urbis illius cives agricolas quidem fuiſſe, & in opibus lautis, ſed aliena opera rura ſua coluiſſe. Xenophon in Oeconomico τὸν γεωργὸν duci comparat, τοὺς ἐργάτας militibus. Ut dux militibus imperat quæ opus eſt fieri, ita agricola colonis vel operariis: καὶ παρακελεύεσθαι δὲ πολλάκις οὐδὲν ἧττον δεῖ τοῖς ἐργάταις τὸν γεωργὸν ἢ τὸν στρατηγὸν τοῖς στρατιώταις. Paulo ante vocavit eos ἐργαστῆρας his verbis: τὸν οὖν μέλλοντα γεωργήσειν εὖ δεῖ τοὺς ἐργαστῆρας καὶ προθύμους παρασκευάζειν καὶ πείθεσθαι ἐθέλοντας. Cum igitur γεωργικὸν βίον Ariſtoteles, ut maxime naturæ conſonum, commendavit, utrum vere γεωργικὸν intellexit, id eſt, colonorum & operariorum, qui terram αὐτουργικῶς colunt, an, quomodo Græcos accipere docuimus τοὺς γεωργοὺς, eorum qui opera colonorum fundos ſuos arandos curant? Videtur potius τοὺς αὐτουργοὺς deſignare, hoc eſt, colonos. Qui enim aliena opera utuntur in agris ſuis colendis, non magis γεωργοὶ dici mereantur, quam qui per ſervorum ſuorum miniſterium varias exercent artes, earum artium appellari opifices. Rurſus illi coloni & ἐργάται, qui mercede cōducti opus ruri faciunt, ſub μισθαρνικὴν potius redigendi ſunt, quam tertiam ſpeciem τῆς μεταβλητικῆς conſtituit. Quicunque

cunque enim pro opere aut opera mercedem accipiunt, sub illud genus omnes revocavit, quos μισθάρνους appellat. Certe qui per operarios ut colonos rus suum colit, non ipse est qui secundum naturam vivit. Quod enim ex terra victum habet, non ipse magis naturali modo eum sibi sic comparat quam qui emit vinum aut triticum ab ipso colono. Revera enim & ipse, quod ex agro suo habet, sic emere censendus est. Quod cum ita sit, & ipse inter μεταβόλους referendus. Dat enim pecuniam, id est, mercedem pro opera, colono. An qui ipsemet laborat, solus existimandus naturæ convenienter vivere? Verum si mercede id faciat, jam ad μισθάρνους & mercenarios relegandus est, qui sunt inter μεταβόλους. Dant quippe operam pro pecunia, hoc est, operam mercede permutant. Constat autem, hæc esse relativa. Si enim qui conducit, est μετάβολος, qui locat, idem erit. Ergo tam γεωργὸς quam ἐργάτης ad μεταβλητικὴν reducendus est. Restat, ut solus ille censeri debeat verus γεωργὸς, & proinde vitam naturæ consentaneam agens, qui fundum suum ipse suis arat manibus, nullius opera in eo colendo usurus. Ceterum quotus quisque sic arator esse poterit? An omnes oportebit esse agricolas, qui quidem vivere secundum naturam volent? Atqui ne sic quidem ullum γεωργὸν esse dabitur quin sit μετάβολος. Omnia instrumenta rustica aliunde emere debet, & ipse fructus quos ex agro percipit, vendere. Quod jam supra attigimus. Melius Musonius hunc rei quærendæ modum, qui ex terra capitur, magis secundum naturam esse affirmat quam ceteros, non ut eos omnino à naturæ finibus excludat, sed ut hunc naturæ convenientiorem statuat: πῶς γὰρ οὐ κατὰ φύσιν μᾶλλον ἀπὸ γῆς, ἣ τροφὸς καὶ μήτηρ ἐστὶν ἡμῶν, ἢ ἀπ' ἄλλου του τρέφεσθαι; Ita ergo & αὐτάρκεια major quidem in agricolarum vita, quam in ceteris, & minor lucri aviditas, non tamen ut soli αὐτάρκεις sint, nec ut à lucro prorsus aver-

aversum habeant animum. Dicæarchus de Tanagræis, quos omnes γεωργοὺς fuisse dicit: ἄπεστι γὰρ αὐθέκαστός τε καὶ περιφύσηρος μισοπονηρία, διὰ τὴν τῶν καθηκόντων αὐτάρκειάν τε καὶ φιλεργίαν. πλεονεξίαν γὰρ πρός τι γένος ἀκρασίας ἐν ταύτῃ τῇ πόλει οὐ κατενόητα, δι' ἣν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ μέγιστα γίνεται ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀδικήματα. οὐ γὰρ βίος ἐστὶν ἱκανὸς, πλεονεξία πρὸς κέρδος οὐ φύεται, καὶ χαλεπὸν, παρὰ τούτοις ἐγγίνεσθαι πονηρίαν. *Vbi enim victus est sufficiens, lucri cupiditate nemo afficitur, & difficile est, apud tales morum pravitatem invenire.* In opere autem rustico ἡ αὐτουργία inter artes sordidas reposita fuit apud Romanos non illos cascos & rudes, sed politiores jam factos. De quo queritur Columella lib. 1, in præfatione: *Nec mirum, cum sit publice concepta, & confirmata jam vulgaris opinio, rem rusticam sordidum opus, & id esse negotium, quod nullius egeat magisterio præceptoris.* Paulo ante dixerat: *Quæ cum animadvertam, sæpe mecum retractans, ac recogitans, quam turpi consensu deserta exoleverit disciplina ruris, vereor ne flagitiosa, & quodammodo pudenda, aut inhonesta, videatur ingenuus.* Pudenda certe est ingenuo quæ ipsa operatur, & mercedem pro opera flagitat. Non inhonesta est quæ per alios id agit. Verum illa haud magis γεωργικὴ, quam ἰατρικὴ erat, quando quis olim servos haberet modicos, quorum diurnas locabat operas, ex quibus quæstum faciebat. In urbe sedenti & rus nusquam invisenti, sic agricolæ & aratori esse licet.

Cap. XV.

Secundum Aristotelis sententiam nummus permutationem rerum naturalem in non naturalem vertit. Item rei quærendæ ratio à nummo. Item insatiata habendi cupido indidem. Non tamen hæc vera esse. Ante nummi usum in aliis rebus divitiæ constabant,

bant, quarum quærendarum inexplebile votum ac ſtudium æque tum fervebat. Mercatura etiam ante nummum celebris. Cum expediretur ante ſine nummo, poſtea facilius opera nummi explicata. Nummum inventum, ut eſſet inſtrumentum idoneum & commodum omnis permutationis. Ita ceterarum artium inſtrumenta fuiſſe reperta, primo rudiora & ſimpliciora, deinde & abſolutiora ac perfectiora. Sic etiam artes ad ſummum perductas. Nummi inventio apud Græcos Argivo Phidoni tributa. Hic unus Heraclidarum, quotus à Temeno & ab Hercule ipſo. Veterum de eo ſententiæ diverſæ. Iuxta quoſdam Carani frater Phidon. Heſiodus huic coævus. De ætate Heſiodi & Homeri. Neutri nummi uſum fuiſſe cognitum. Homerum videri Heſiodo antiquiorem, aliquot conjecturis probatum. De voce ἔμπορος, *quæ aliud Heſiodo, aliud Homero ſignificat. Alios inventores nummi ab aliis auctoribus memorari. Locus Pollucis emendatus. Phidonem inveniſſe pondera & menſuras. An & nummi inventio ei tribuenda, quia pondere, numero, ac menſura conſtat. Hæc tria etiam* μέτρου *nomine comprehendi. A Phœnicibus invectum in Græciam videri nummi uſum. Hos nummo uſos eſſe aliquot ſæculis ante Phidonis ætatem. Mercaturam quoque hominum primos exercuiſſe. Tempore Abrahami nummum apud eos in uſu fuiſſe. Argentum ſignatum, quod inter mercatores ambulat, & in uſu publico conſtitutum eſt, Hebraice dici,* עבר סחר. Προχωροῦν ἀργύριον *Græcis. Hebræis proprie* סחר *qui Græcis* ἔμπορος, *Latine mercator. Id genus mercaturæ, quæ navigat, & vagatur, à Phœnicibus introductum. Nomina nummorum, exceptis quæ à pondere dicta ſunt, aut à forma impreſſa, Phœnicia omnia eſſe aut Perſica. De mina, drachma, & obolo, unde appellationem nacta ſint. De voce* Δανάκη, *pro*

pro obolo. Eam quoque Persicam esse, ut & δραχμὴ, & ὀβολός. Danach, vel Danich, proprie Persis granum significare, unde & pro exiguo nummo usurpatum. Versus Callimachi de Danace emendati. Arabes sero nummi usum accepisse sub Chalifis apud se signati. Antea Persicis & Romanis usos esse. Hinc & cudi apud se cœptum Dinar nomine Romano nummum aureum vocasse, Dirham Persico argenteum. Videri etiam falsum quod ab antiquis traditum de ponderum & mensurarum inventione, à Phidone. Homero longe antiquiori, non ignoratam ponderum ac mensurarum rationem. Τάλαντον pro pondere apud Homerum, & pro lance vel statera qua pondera examinantur. Σταθμῆς, quæ ponderaria est, etiam apud eum vestigia extare; Nomina mensurarum varia etiam in ejus poësi reperiri. Quomodo hoc conciliari possit, pondera & mensuras invenisse Phidonem, & tamen earum appellationes apud Homerum extare. Qui Palamedi pondera & mensuras quasi inventori attribuunt, verius sentire. Posse tamen & hoc conciliari, ut initia posuerit Palamedes, colophonem imposuerit Phidon. An argenteum tantum nummum percusserit Phidon. Cur Æginetæ primi nummum argenteum percussisse crediti sint. Αἰγιναῖον νόμισμα. Drachma Æginetica ceteris in Græcia usitatis major. Tria illa vocabula, μνᾶ, δραχμὴ, & ὀβολὸς, pro pecunia argentea apud omnes Græciæ gentes increbuisse, exceptis iis quæ ære gravi usæ sunt. De νόμμοι ac δεκαλίτροι Siculorum ac Tarentinorum, item de sestertio nummo Romanorum, quædam obiter notata. Vt mensuræ & pondera ante nummum omnino prodita, ita æs signatum multo ante aurum vel argentum. Non ab aliis inventus nummus quam qui mercaturæ dediti, ut ab Æginetis in Græcia, à Lydis in Asia minore, à Phœnicibus in Syria. Idem de ponderibus

ac

ac mensuris debere dici. Omnia fere earum vocabula aut Persica esse aut Phœnicia. De nummo locus Aristotelis expensus, qui vulgo satis intricatus. Cur aliquando nihili, aliquando pluris fiat nummus. In nummo divitias æque bene censeri, ut olim in materia ex qua nummi. Cur νόμισμα Græce appelletur. Quid sit proprie νόμισμα vel νόμος. Non esse legem. Non esse hanc Aristotelis mentem ut à lege pretium nummo accesserit. Paraphrastes ejus reprehensus. Νομίζειν, *pro, nummo uti. Scaliger reprehensus. Locus ex Actis explicatus. Quid sit νομιζομένη ἄσκησις in Canone Synodi Gangrensis. Ex consensu & compacto hominum nummus primo introductus, atque inde etiam æstimationem secundum Aristotelem accepit. Id confirmatum verbis Demosthenis.* ἰδιωτικοὶ νόμοι *quid distent à publicis. Pauli Iurisconsulti lex explicata. Quo sensu ille dixerit æstimationem nummi subvenire publicis necessitatibus quantitatis æquabilitate. Vnde illa æstimatio? An ex lege? An ex materia? An ex forma? An ex pondere? Ad publicam curam postea pertinuisse nummum cudere, non ut inter inventionis initia, ad privatorum consensum. Quid quantitatis nomine intellexerit Paulus. Opiniones interpretum variæ refutatæ. Papinianus explicatus. Quantitatem esse numerum & copiam, non pretium vel æstimationem. Pecuniam non ex substantia usum sui præbere, sed ex quantitate, id est, numero, & copia. Inde pecunia numerata dicta de ære, argento, & auro signato. Pluribus id confirmatum.*

EX his quæ superius disputata sunt, apparet, iniquiorem nummo fuisse Aristotelem. Nescio quare. Non id meritum tamen scio, ut permutationes antea naturali modo peragi consuetas in non naturalem vertisse de-

 beat

beat existimari. Hoc etiam existimavit, quantum ex ejus verbis aperte licet conjectare, inexplebilem illam rei quærendæ cupiditatem, quæ divitiarum acervos congerere amat, à nummi inventione originem duxisse. Διὸ δοκεῖ, inquit, ἡ χρηματιστικὴ μάλιστα περὶ τὸ νόμισμα εἶναι, καὶ ἔργον αὐτῆς, τὸ δύνασθαι θεωρῆσαι, πόθεν ἔσται πλῆθος χρημάτων. Nimirum quæstus illa ratio, quæ hoc tantum captat, ut quamplurimi nummi in acervum exaggerentur, circa nummum versatur, & à nummo initium & ortum accepit. Quid mirum? Profecto, antequam nummi in medium prodirent, non in nummis divitiæ consistebant, sed in aliis rebus quæ erant nummo pariles. Postquam nummus in usum publicum processit, nummos habere quamplurimos pro maximis haberi cœptum est divitiis. Καὶ γὰρ τὸν πλοῦτον πολλάκις τιθέασι νομίσματος πλῆθος, διὰ τὸ περὶ τοῦτο εἶναι τὴν χρηματιστικήν. *Quia quæstuaria*, inquit, *ratio nummo maxime constat, ideo in censu ac divitiis ponunt quam maximam habere nummorum copiam.* Quid olim, priusquam nummus foret cognitus? Nonne adæque ovium, boum, equorum, servorum habere multitudinem summæ opes putabantur, ut & auri, argenti, ærisque magnam vim in thesauris repostam servare? Quærendi ars & ratio in his consistebat tum, ut postea in nummis constitit. Mercatura, sive navigans, quam ἐμπορικὴν vocant Græci, sive forensis, quæ καπηλικὴ iisdem dicitur, utraque certe frequentata est ac celebrata longe antequam usitatus esset nummus. Non igitur nummus ansam & causam præbuit avaritiæ hominum & immoderatæ illi cupidini quæ naturæ convenientem habendi modum non tenuit, sed ipsa mercatura, & per eam merces, non nummo, sed aliis mercibus permutandæ. Aut fateatur, oportet, Aristoteles, mercaturam, quæ eo modo fieret antiquitus, fuisse naturalem; aut, si naturalem quoque negat, saltem concedat, necesse est;

in

in causa nummum non esse ut talis extiterit, quæ antea fuerit talis. Si antiquitus usurpatam in mercaturis permutationem non fecit nummus minus naturalem quam erat, ne nummus quidem ipse minus erit naturalis quam res illæ fuerunt quibus tum permutationes perficiebantur. Saltem non erit magis contra naturam. Æs erat rude quod in permutationem sæpius veniebat, aurum argentumque infectum. Hæc aut non naturalia putanda, aut æque nummus, ut illa, naturalis censendus. Nam ab his ad nummum tandem per gradus descensum est. Post æs rude progressus est usus ad certam æris quantitatem, quæ pondus suum nota sua præferebat. Sic ad nummum ventum est. Isque tandem communi consensu receptus est, & pro instrumento habitus expedito ac facili ad explicandas omnes permutationes. Ξύμβολον τῆς ἀλλαγῆς vocat Plato lib. II de Rep. Aristoteles ipse στοιχεῖον & πέρας τῆς ἀλλαγῆς esse dicit, *principium & finem omnis permutationis.* Ut instrumenta artium perficiendarum alia post alia inventa fuere, rudiora primo & impeditiora, deinde expeditiora & accommodatiora, quis dixerit, postremo excogitata ad compendium & perfectionem artis, minus naturalia, aut magis contra naturam esse, quam quæ prioribus temporibus inter rudimenta artis fuere prodita? Prisci fabri, inquit poëta, *cuneis scindebant fissile lignum*, postea ligno cædendo securis inventa, postremo serra prioribus instrumentis longe utilior & efficacior. Cave proinde putes minus naturalem hanc ligni ad serram cædendi rationem esse quam quæ securi fieret. Ita de aliis. Nec igitur nummus, qui vice instrumenti permutationibus factitandis adhibitus est, supra antiquos permutandi modos facilis & explicatus, minus erit naturalis credendus, quam quibus olim ad hoc uti mos fuit. Si inter recentia inventa nummus esset, non propterea tamen magis præter naturam

esse credi deberet quam quæ vetustioris sunt fabricæ. Et hoc enim naturæ est, ut alia prius, alia posterius ostendat his aut illis. Multæ hodieque gentes sunt æque rudes omnium & ignaræ artium, ut quæ primo surrexerunt ævo. Tempus illas aliquando reddet eruditas ac politas. Typographia nobis recens, vetus res est apud Sinenses. Olim multa fuere quæ nunc non sunt, & inter præclaras quidem artium numeranda. Nummi inventionem apud Græcos Græci ipsi Phidoni Argivo tribuunt. Hic unus ex Heraclidis fuit, quem Strabo lib. VIII. δέκατον ἀπὸ Τημένου facit. Auctor vero Chronici in Marmoribus Arundellianis ἑνδέκατος ὢν ἀφ' Ἡρακλέους perhibetur. Non conveniunt. Nam Temenus ab Hercule quartus: à quo Temeno si decimus Phidon secundum Strabonem, ab ipso Hercule decimus quartus fuerit. De Temeno autem constat, ab Hercule quartum esse numerandum. Herculis enim Hyllus, Hylli Cleodæus, Cleodæi Aristomachus, Aristomachi Temenus, cum quo Cresphontes & Aristodemus Peloponnesum occuparunt. Eusebius adhuc eum inferiorem in genere Heraclidarum recenset. Nam Carani fratrem hunc Phidonem fuisse scribit, qui Caranus sextus decimus ab Hercule dicitur Velleio lib. I. Non longe à Carano vixisse Phidonem, illud argumento est, quod Hesiodum idem Velleius æqualem temporis esse scribit quo Caranus vixit. Postquam enim Caranum generis regii sextum decimum ab Hercule profectum Argis regnum Macedoniæ occupasse dixit, statim subnectit: *Hujus temporis æqualis Hesiodus fuit circa* CXX *annos distinctus ab Homeri ætate.* Eusebius quoque Hesiodum & Phidonem circa idem tempus ponit. Hesiodum quippe collocat ad annum MCCX, & Phidonem ad annum MCCXVI. Caranum ipsum ad annum MCCIII. Atque ita quidem editio Scaligeri. At in quattuor antiquissimis codicibus Palatinis, quos olim contuli, ad an-

num MCXCVI, adſcriptum legitur: *Heſiodus inſignis habetur, ut vult Porphyrius.* Deinde ſequitur ſtatim: *Phidon Argivus menſuras & pondera invenit.* Hæc antecedunt tempus Olympiadis primæ ab Iphito conſtitutæ annis quadraginta quattuor. Quo Iphito poſteriorem tamen Phidonem ſtatuit Strabo lib. VIII, ubi memorat, hunc Phidonem Argivum, collecta Temeni poſteritate, quæ diſſipata erat, urbes adortum, quas Hercules olim ceperat, poſſeſſionem agonis Olympiaci ereptum iviſſe Eleis, & per vim eum agonem conſtituere ipſum voluiſſe, quem mox Elei Lacedæmoniorum auxilio adjuti ſubverterunt. Quam rem Pauſanias contigiſſe vult circa annum primum Olympiadis octavæ, hoc eſt, annis ſeptuaginta quattuor poſterius illo numero cui Euſebius Phidonem aſſignavit. Quo tempore ſcribit eum Strabo non ſolum pondera & menſuras inveniſſe, ſed etiam nummum, τὸ ἄλλον τε καὶ τὸν ἀργυροῦν, id eſt, tam æreum quam argenteum. Auctor Chronici Arundelliani ſolum argenteum ab ipſo primum percuſſum fuiſſe tradit: καὶ νόμισμα ἀργυροῦν ἐν τῇ Αἰγίνῃ ἐποίησεν, ἑνδέκατος ὢν ἀφ' Ἡρακλέους. Verum de his alibi latius. Illud certe conſtat, neque Homeri neque Heſiodi ævo nummum in uſu fuiſſe apud Græcos. Si circa Heſiodi ætatem vixit Phidon, qui nummum æreum argenteumque primus percuſſit, nondum paſſim per omnes Græciæ urbes, quo tempore ſcribebat Heſiodus, receptum fuiſſe apparet. Sed ſunt rurſus qui Heſiodum Homero antiquiorem aſſerunt. Tanto igitur magis ignoratus Heſiodo nummi uſus. Ut in alia tamen ſim ſententia, multa faciunt, quæ alibi expoſui. Huc accedit & aliud argumentum, quo recentior Heſiodus Homero recte adſtrui poſſit, quod Homerus vocem ἔμπορος non pro mercatore, ut poſtea Græci id nominis uſurparunt, ſed pro vectore ſimpliciter poſuit, quem Græci vocant ἐπιβάτην, qui pacta mercede

aliena navi vehitur, aliquo trajiciendus. Grammatici: ἔμπορος, παρ' Ὁμήρῳ ὁ τ' ἀλλοτρίας νηὸς ἐπιβάτης. Sic Odyss. β. Telemachus se navigaturum dicens, ut patrem investigaret, ait:

Εἶμι μὲν, οὐδ' ἁλίη ὁδὸς ἔσσεται ἣν ἀγορεύω,
Ἔμπορος, οὐ γὰρ νηὸς ἐπήβολος οὐδ' ἐρετάων
Γίνομαι. —

Nihil minus hic hæc vox quam mercatorem significat, sed est simpliciter vector. Atque ita etiam accipienda Odyss. α.

— ἢ ἔμπορος εἰλήλουθας
Νηὸς ἐπ' ἀλλοτρίης. —

Hesychius: ἔμπορος, πραγματευτὴς, καὶ ὁ ἐπ' ἀλλοτρίας νεὼς πλέων μισθοῦ ὁ ἐπιβάτης. Prima notio ex usu illius temporis, secunda antiquior & Homerica. Ideo & pro testimonio citat illum Homeri versum ante citatum, ἢ ἔμπορος εἰλήλουθας. At Hesiodus ἐμπορίην pro mercatura posuit. Ergo & ἔμπορος tunc mercator, non vector, ut usurpabatur Homeri sæculo:

Εὖτ' ἂν ἐπ' ἐμπορίην τρέψας ἀεσίφρονα θυμὸν,
Βούληαι δὲ χρέα προφυγεῖν καὶ λιμὸν ἀτερπῆ.

Ex quibus, ut & aliis quæ alibi attigi, certo colligitur, Hesiodum Homero fuisse recentiorem, qui tamen, ut dixi, nusquam nummi meminit, etsi haud longe ab eo ævo per Phidonem introducti. Non desunt tamen qui aliis inventoribus id adscribant, ut Herodotus Lydis, quos & καπηλείας etiam auctores agnoscit, quasi cocionatoria sine nummo non queat procedere. Notandum est tamen, Herodotum de solo argenteo & aureo nummo sentire, quibus duobus metallis abundarunt Lydi. At æreus nummus utroque antiquior. Xenophanes generatim Lydis nummi inventum attribuit, Aglaosthenes Naxiis. Quidam Atheniensibus ipsis, Erichthonio auctore, hoc est, sexcentis plus minus annis ante Phidonem. Quod ratione caret. Si hoc enim fuisset, non solum Homerus, sed multa

ante-

anteriora sæcula notitiam nummi habuissent. Alii Demo quamdam sive Ceam, sive Cumæam Cumæis aut Ceis primis nummi formam tradidisse scripserunt. Locum Pollucis, quo hæc docuit, insignem, sed insigniter vulgo corruptum, jam sic olim emendavimus: Τάχα δ' ἄν τις φιλότιμον εἶναι νομίζοι καὶ τὸν ἐπὶ νομίσματι λόγον ἐπιζητεῖν, εἴτε Φείδων πρῶτος ὁ Ἀργεῖος ἔκοψε νόμισμα, εἴτε Δημὼ ἡ Κεία ἢ Κυμαία τοῖς Κείοις ἢ Κυμαίοις, εἴτε Ἀθηναίοις Ἐριχθόνιος καὶ Λυκίοις, εἴτε Λυδοὶ, καθά φησι Ξενοφάνης, εἴτε Νάξιοι κατὰ τὴν Ἀγλαοσθένους δόξαν. De Phidone certum est, pondera eum & mensuras primum invenisse. Unde & Φειδώνια μέτρα Græcis. Hac ratione adducti videntur & nummi inventionem eidem imputasse, quia nummus in pondere, numero, & mensura consistit. Appenditur enim pecunia & numeratur. Quod utrumque & μέτρησις comprehendit. Nam & Aristoteles μέτρησιν de nummo, qui appenditur, dixit; & Hesychius δραχμὴν, εἶδος μέτρου, interpretatur κερατίων ιη'. *siliquarum octodecim mensura, drachma appellatur.* Ceterum, quidquid dicant Græci de nummo argenteo & æreo à Phidone primum prodito, ego à Phœnicibus in Græciam invectum esse usum nummi, prorsus habeo persuasum. Quippe quos compertum est, plus mille ducentis ante Phidonem Argivum annis non solum mercaturam exercuisse, sed etiam nummo usos esse. Mercaturam, hoc est, ἐμπορικὴν, principes eos orbi intulisse, & mortalium primos navigare cœpisse, inter auctores nulla est dissensio. Dionysius, præter eos quos ante adduximus:

Οἱ δ' ἁλὸς ἐγγὺς ἐόντες ἐπωνυμίην Φοίνικες,
Τῶν δ' ἀνδρῶν γενεῆς οἱ Ἐρυθραῖοι γεγάασιν,
Οἱ πρῶτοι νήεσσιν ἐπειρήσαντο θαλάσσης,
Πρῶτοι δ' ἐμπορίης ἁλιδινέος ἐμνήσαντο.

Apud eos igitur & nummus cum mercatura ipsa inventus videtur. Certe quo tempore Abraham in terra Cha-

Chanaan, quæ eſt Phœnicia, vixit, jam tum nummi argentei aureique uſus celebris erat. Ipſe quippe Abraham Geneſeos XIII, fuiſſe dicitur πλούσιος κτήνεσι καὶ ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ. Quod de auro & argento infecto poſſet aliquis Græce imperitior accipere, ut apud Homerum ſæpe occurrit, divitias heroum tunc temporis in auro & argento cenſeri non ſignato. Sed ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ de argento & auro rudi dixiſſent Helleniſtæ, quomodo & Græci ipſi ſolent. Nam ἀργύριον pro argento ſignato utrique ſumunt, ut & χρυσίον pro aurea pecunia. Ita & χαλκίον æs ſignatum. Vide Pollucem lib. IX, cap. VI, ſub finem. Præterea capite ejuſdem Geneſ. XXIII, numeratæ pecuniæ argenteæ fit mentio, qua agrum emiſſe dicitur ab Hephron ad ſepeliendam uxorem. Cujus terræ pretium quadringentis ſiclis Abrahæ conſtitit. שקל Hebraice vocatur. Unde σίκλος Græcis genus nummi frequens & uſitatum in toto oriente. Atque ut de pecunia ſignata intelligendum eſſe ſciamus, quadringenti ſicli perhibentur fuiſſe argenti, עבר לסחר, hoc eſt, ut Græci dicerent, ἀργυρίου παραχωροῦντος διὰ τοῖς ἐμπόροις. Ad verbum Hebræa ſonant, *tranſeuntis per mercatores.* Septuaginta, ſenſum potius quam verba reſpicientes, vertunt, τετρακόσια δίδραχμα ἀργυρίου δοκίμου ἐμπόροις. Certe argentum non aliud recipitur inter mercatores quam probum. Quod dicimus vulgo, *argent de miſe*, παραχωροῦν ἀργύριον. Vetus interpres Erpenii reddidit, فضة جايرة في كل تجارة. Id eſt, argenti currentis in omni mercimonio. Saadias ſic etiam vertit, niſi quod habet tantum, في التجارة. *In mercimonio.* In Syriaco redditur: *argenti accepti ad mercaturam in omni oppido*, מתקבל סחורא בכל מדינא. Hieronymus ſimpliciter *probam monetam* maluit interpretari cum Græcis. Talis enim, quæ curſum habet

inter

inter mercatores. Sic Arabes vocant دراهم العابر, pecuniam sive monetam usitatam, ac receptam, quasi dicas, *monetam transeuntem*, hoc est, παρχωροῦσαν. Latini recentiores dixissent, *ambulantem*. Julianus Antecessor de mutatione solidorum: *Sancimus solidos Romanorum principum forma signatos sine permutationis dispendio per omnes provincias ambulare.* Id est, παρχωρεῖν. Sic *currentem pecuniam* dicimus hodieque quæ cursum habet, & usum in foro, & mercimoniis, vel, ut loquitur lex Constantini lib. IX Cod. Theod. Tit. XXIII, *quæ in usu publico constituta est.* Sextus Empiricus adversus Mathematicos, cap. X: ὥσπερ γὰρ ἐν πόλει νομίσματός τινος παρχωροῦντος κατὰ τὸ ἐγχώριον, ὁ μὲν τοῦτο στοιχῶν δύναται καὶ τὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει διεξαγωγὰς ἀπαρεμποδίστως ποιεῖσθαι. Apud Arrianum in Periplo Erythræi maris: ἀφ' οὗ μέχρι νῦν ἐν Βαρυγάζοις παλαιαὶ παρχωροῦσι δραχμαὶ γράμμασιν ἑλληνικοῖς ἐγκεχαραγμέναι. Hoc est, plane quod Moses dixit, עבר לסחר, *argentum transiens inter mercatores.* παρχωρεῖν ἐν τοῖς ἐμπόροις. Nec quoslibet autem mercatores vox Hebræa significat, sed proprie quos Græci ἐμπόρους vocant, quales fuere primi Phœnices, à verbo סחר, quod est, circuire & vagari, Hebræis, ut & Chaldæis, Syrisque. Plato πλανήτας appellat: τοὺς δὲ πλανήτας ἐπὶ τὰς πόλεις καλοῦμεν ἐμπόρους. Ita Horatio: *Mercatorque vagus*, hoc est, ἔμπορος. Apud Esaiam cap. XXIII: μεταβόλοι Φοινίκης διαπερῶντες τὴν θάλατταν. סחר צידון. Id est, mercator Sidonius. Ab his originem & initium mercatura accepit, ut & nummus. Qui jam à temporibus Abrahami, & longe ante, ut verisimile est, ibi viguit, annis præter propter MCC ante Phidonem, qui nummi cusionem Græcis primus intulisse traditur. Græcos sane ab Orientalibus, Phœnicibus nimirum & Chaldæis, nummum accepisse, nomina ipsa, quibus præcipuas ejus species appellarunt, satis

ostendunt. Præter illas enim nummorum appella-tiones, quæ à pondere deductæ sunt, ut στατὴρ, ὁλκὴ, τάλαντον, vel à materia, ut χρυσοῖ, ἀργύρεια, χαλκοῖ, vel à forma impressa, ut γλαῦκες, πῶλοι, παρθένοι, vel à nomine principis cujus vultum præferebant, ut Δαρεικοὶ, Δημαρέτειοι, ceteræ omnes exoticæ sunt & ab Oriente inductæ. Præcipua Græcis hæc fuere vocabula, μνᾶ, δραχμὴ, ὀβολὸς, quibus originationes è suo perperam Grammatici adfingunt, cum sint prorsus alieni & peregrini soli. Μνᾶ ex Syriaco מנא *mana* vel *mane*. Quod nomẽ in omni fere Oriente usitatum est. Nam & Arabes & Persæ hoc habent eodem significatu. Δραχμὴ non ἀπὸ τοῦ δράξασθαι, quod est somnium grammaticale, sed vel ex Chaldæo, aut Syriaco, דרכמונא *Darchmona*, vel ex Persico درم *dirham*, aut *darhem*, quo etiam Arabes usi. Nam illud Syriacum ex Græco potius δραχμὴ factum videtur. Eum nummum Persæ æque in sex *danacas* diviserunt, ut δραχμὴν Græci in sex ὀβολοὺς. Quæ vox & ipsa origine Phœnicia vel Syriaca, à פלס *pheles*, sicut jam ante docuimus. Vocem quoque illam Persicam *danach*, pro obolo Græci antiquissimi usurparunt, qui sic vocarunt obolum qui indebatur in ore mortuis, unde naulum solverent inferorum portitori. Hesychius: Δανάκη, νομισμάτιόν τι βαρβαρικὸν δυνάμενον πλέον ὀβολοῦ ὀλίγῳ τινί. ἐλέγετο δὲ καὶ ὁ τοῖς νεκροῖς διδόμενος ὀβολός. Inde & *danaca* semis apud eumdem Grammaticum, ἡμιδανάκιον, νόμισμα ποιόν. Suidas: Δανάκη, τοῦτο νομίσματός ἐστιν ὄνομα ὃ τοῖς νεκροῖς ἐδίδοσαν πάλαι, ὡς Ἀχερουσίας ἐπίβαθρον. Subjicit paulo post idem: ἐπιχωριάζει τῇ μεγάλῃ Ἀντιοχείᾳ τὸ δάνικον, ᾧπερ χρῶνται εἰς μικρὰς πραγματείας. Certe Arabes, qui à Persis id nomen etiam mutuati sunt, *danich* pronuntiant, ac scribunt دانق vel دانج. At Persæ, quorum prius

prius hic nummus, دانك Danach aut Danch. Persicum esse vocabulum, ex Etymologici magni auctore colligi potest, qui cum notasset βαρβαρικὸν esse nomen, Heraclidem citat ἐν δευτέρῳ Περσικῶν. Sed & Pollux aperte nummum esse Persicum tradit: καὶ μὴν καὶ τὴν δανάκην εἶναί τινές φασι νόμισμα Περσικόν. Persæ à Chaldæis & Babyloniis id nomen sumpsisse videntur, ut & σίγλος, quo usus est Xenophon in ascensu Cyri, ubi dicit, σίγλον δύναται ἑπτὰ ὀβολοὺς καὶ ἡμιοβόλιον Ἀττικούς. Hesychio dicitur σίγλος esse νόμισμα Περσικόν. Id ex Hebræo שקל. Alii Græci σίκλον etiam dixere. Grammatici in vocabuli δανάκη etymo tradendo non minus nugati sunt quam in nominibus δραχμῆς & ὀβολοῦ. Nam δανάκην dictam volunt quod δανοῖς in os injiceretur, id est, mortuis, quos antiqua lingua sic vocabat, quasi ξηροῖς. Græce enim δανὸν τὸ ξηρόν, ut ξύλα δανά, ligna sicca, id est, arida. Persice دانك est granum. Unde شاهدانج xadangi Arabibus, granum regium. Solent illi quippe in nominibus Persicis, quæ usurpant, litteram ج pro ک ponere. Sic appellant Persæ, & ab his Arabes, semen cannabis. Ab eo & exiguam monetam hoc eodem nomine vocitarunt. De quo nos alibi, ut & de aliis pluribus nummorum peregrinis denominationibus. Callimachus δανάκην appellavit obolum illum, quem mortuis in os indebat, ut Charonti pro vectura traderent:

Τοὔνεκα καὶ νέκυες πορθμήϊον οὔτι φέρον)
Μούνῃ ἐνὶ πολίων, ὅτε τέθμιον οἷσπερ ἄλλοις
Ἄνδρασιν ἐν στομάτεσσι νεὼς ἀχερούσιδος ἐστὶν
Ἔμβαθρον δανάκης.——

Qui versus prodigiose depravati leguntur apud auctorem Etymologici. Cum igitur nomina illa δραχμῆς, & ὀβολοῦ, & μνᾶς, non confinxerit Phidon, quem primum

primum volunt Græcis nummi ſignati extitiſſe repertorem, ne nummum quidem reperiſſe exiſtimandus, niſi acceperit ab Orientalibus. Rem enim cum nomine ſimul tranſiſſe verius. Sic Arabes, qui ſero admodum nummo apud ſe ſignato uſi ſunt, cum primum eum cudere cœperunt, ſub Caliphis, nominibus partim Perſicis, partim etiam Romanis, quæ duo tunc erant imperia potentiſſima, monetam ſuam auream argenteamque nuncuparunt. Argenteæ nomen impoſuerunt Perſicum درهم, *darhem*, aureæ Romanum, quo & Græci paſſim tum utebantur, *dinar*, دينار. De denariis aureis nos alibi. Obolos æreos cum Romanis iidem etiam فلس *folles* nominarunt. Ceterum vereor etiam, ne falſum ſit, quod veteres prodiderunt de ponderibus & menſuris à Phidone inventis. Immo ſi præter nummos, qui in pondere ac menſura etiam conſiſtunt, aliud intellexerunt, nempe abſolute rerum omnium ponderandarum, & metiendarum rationem, hoc falſiſſimum. Certum quidem eſt, nummum non potuiſſe primo cudi, niſi ponderibus inventis. Immo ne illis quidem locus eſſe poteſt quæ Ariſtoteles ſcripſit de nummi origine, cui præluſerit æris aut ferri moles certo pondere examinata pro nummo. Sed potuit fieri, ut ponderibus & menſuris longe ante inſtitutis, nummus ipſe poſterius repertus ſit. Enimvero ut poſterior ejus inventio ponderibus inventis dari poteſt, ita non quit prior. Ante Phidonem autem ponderum ac menſurarum rationem Græcis fuiſſe cognitam, vel Homero teſte vincitur, apud quem frequens mentio τοῦ ταλάντου occurrit, & in duplici quidem ſignificatu, de re quæ appenditur, ac de inſtrumento quo appenditur. Inſtrumentum eſt, cum dicit:

Καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα.

At

At de auri çerto pondere intellexit multis locis Odyſſeæ & Iliadis, ubi meminit χρυσοῦ ταλάντων, quæ pro præmio darentur, ut in hoc verſu:

Κεῖτο δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δύω χρυσοῖο τάλαντα.

Item alio in Odyſſea:

Καὶ χρυσοῖο τάλαντον ἐνείκατε τιμήεντος.

Grammatici: φασὶ δὲ οἱ παλαιοὶ, ὅτι διχῶς τὸ τάλαντον· ζυγὸς γὰρ, ὃν στατῆρα καλοῦμεν, καὶ σταθμὸς χρυσίου σύμμετρος, οὐχ ὡς ἡμεῖς, τῶν ἑξήκοντα μνῶν. Lanx vel ſtatera, aut modicum auri pondus. Modicum illud auri pondus, de quo apud Homerum vocem τάλαντον acceperunt antiqui, tres aureos Atticos eſſe definierunt. Pollux: Ἠδύνατο δὲ τοῦ χρυσίου τάλαντον τρεῖς χρυσοῦς Ἀττικοὺς, τὸ δὲ τοῦ ἀργυρίου, ἑξήκοντα μνᾶς Ἀττικάς. Aliis Macedonicum hoc talentum appellatum eſt. Veteres: τὸ δὲ Μακεδονικὸν τάλαντον τρεῖς ἦσαν χρύσινοι. Non plus valuiſſe talentum auri Homericum, ex ipſo Homeri teſtimonio adſtruunt antiqui, in ἱπποδρομίᾳ, ubi tertium præmium eſt lebes, quarto ἆθλον datur δύο χρυσίου τάλαντα. Cave tamen putes, aureos nummos Homeri temporibus fuiſſe uſitatos & notos. Talentum auri ille vocat, breve auri pondus, quale penderent tres aurei Attici ex his qui poſtea cuſi ſunt. Apud eumdem Homerum ἀποστήσασθαι χρέος legitur, pro reddere debitum eodem pondere quo acceptum eſt. Quod ad στατῆρα pertinet, ut infra ſumus dicturi. Et recte Grammatici, ἀποδοῦναι χρέος σταθμῷ, interpretantur. Si pondera porro ætate Homeri fuere, fuiſſe & menſuras conſtat. Non enim metalla tantum appendebantur, ſed etiam res aliæ quæcunque, ut fruges aridæ & liquidæ. Atqui hæ non poterant ponderari niſi aliquo vaſe continerentur. Vas illud, quo certum pondus olei, aut mellis, vel tritici, aut hordei continebatur, menſura erat talis ponderis. Sed fortaſſe nondum Homeri ævo hujuſmodi menſuræ in uſu erant, ut

eſſent

essent nempe vascula quæ hoc vel illud pondus caperent liquoris aut grani. Nec abs re quis putet, hujusmodi mensuras invenisse Phidonem. Quibus qui etiam pondera adjecerunt, non ex toto erasse videntur. Nam has mensuras ad certum pondus exactas fuisse liquet, adeo, ut nulla mensura fuerit quin suum habuerit pondus, tam in liquidis quam in siccis. Et Φειδώνια potius μέτρα quam σάθμια dicta sunt. Quo allusit & Theophrastus in Characterismo βδελυρίας, qui inter notas βδελυροῦ refert, τῷ φείδωνι μέτρῳ πυνδάκ' ἐγκεκρουσμένῳ μετρεῖν. Versus est ex aliquo Comico, qui φείδωνα μέτρον dixit pro φειδωλὸν, pro parco & nimis modico: simulque allusit ad nomen *Phidonis*, qui mensuras invenit, quasi Φειδώνιον illud proprie esset μέτρον, allusione ad nomen facta. Φειδὸς enim parcus, unde & φείδων. Ita Didymus apud Pindarum interpretabatur in Olympionice XIII: τὶς δ' ἱππείοις ἐν ἔντεσι μέτρα. De vasculis nimirum ad mensuram certam exploratis, quæ invenerat Phidon: ἵππεια δὲ εἶπε τὰ Φειδώνεια ἀγγεῖα, ἀκουστέον διὰ τὸ κοιλότητα. Alias si simpliciter caperemus, Phidonem illum primum ponderum ac mensurarum, hoc est, σταθμῶν καὶ μέτρων extitisse auctorem, id à vero alienissimum deprehenderetur. Et præstat, eorum inventionem tribuere Palamedi, ut etiam plurimi ex antiquis fecere. Sophocles in Nauplio de Palamede:

Οὗτος δ' ἐφεῦρε τεῦχος Ἀργείων στρατῷ,
Σταθμῶν, ἀριθμῶν, καὶ μέτρων εὑρήματα.

Pondera, numeros, & mensuras. Ita enim legendum, non, ut vulgo citatur ab eruditis, Σταθμῶν τ' ἀριθμῶν. Plinius lib. VII: *Mensuras & pondera Phidon Argivus, aut Palamedes, ut mavult Gellius.* Ita potest res componi, ut pondera Palamedes, mensuras cavas invenerit Phidon. De utroque enim dici potuit, mensuras simul & pondera invenisse, quatenus nec pondera sine mensura, nec mensuræ sine pondere. Obstabit tamen

tamen huic iterum ſententiæ Homeri auctoritas, qui mentionem plurimarum facit menſurarum, qua liquorum, qua aridarum frugum, ut κοτύλης, χόως, ἀμφιφορέως, χοίνικος, &, ſi forte, aliarum. Nimis tamen celebris & conſtans fama apud Græcos à Phidone inventorum μέτρων, quam ut nihil iis contuliſſe aut de novo addidiſſe credi poſſit, etſi non omnia omnino earum nomina adinvenerit. Forte menſuræ illæ, quarum meminit Homerus, ad juſtum pondus exactæ non erant, utpote quæ veræ non eſſent menſuræ, ſed vaſa modo majoris, modo minoris capacitatis, prout cuique liberet facienda curare, cum uno eodemq; nomine χοῖνιξ in eadem civitate diceretur vas frumenti tenendi capax, apud hos majus, apud alios minus. At Phidon redegit hæc omnia vaſa, tam liquidorum, quam aridorum, exegitque ad certam menſuram, ut, qui χοίνικα frumenti, exempli gratia, venderet aut emeret, ſciret quot pondo ejus grani daret & acciperet. Fortaſſe etiam ſimul & in plura vocabula ac partes diſtribuit antiquiorum menſurarum nomina, & quædam excogitavit quæ non erant, ut præter μέδιμνον, ἡμιμέδιμνον, τελέα, ἑκτέα, ἡμίεκτον, & ſimilia. Multa etiam Græci receperunt menſurarum nomina à Perſis & Syris; immo & Ægyptiis, ut καπίθην, ἀρτάβην, μάρην, κύπρον, & alia, de quibus alibi dicendi locus. Quod attribuere Phidoni volentibus ratio non deerit. Qui enim minus hoc potuit, quam in nummis quos ſignaſſe primus dicitur, nomina eorum ab Oriente accerſere, minæ, drachmæ, & oboli? Hæc enim tria nummi genera ex argento primum fuere percuſſa. Et aſſentior his, qui volunt, Phidonem ex argento tantum primum in Ægina nummum curaſſe cudendum. Qua in ſententia præter Chronici Arundelliani auctorem, Ephorus etiam fuit, ut apud Strabonem legere eſt lib. VIII, his verbis: Ἔφορος δὲ ἐν Αἰγίνῃ ἄργυρον πρῶτον κοπῆναί φησιν ὑπὸ Φείδωνος. Ἐμπορεῖον

γὰρ γενέσθαι διὰ τὴν λυπρότητα τῆς χώρας, τοὺς ἀνθρώπους θαλαττουργοῦντας ἐμπορικῶς, ἀφ' οὗ τὸν ῥῶπον Αἰγιναῖον ἐμπολὴν λέγεσθαι. Ubi vides & rationem addi, cur apud Æginetas primus ex argento nummus signatus sit, quia emporium ibi erat celebre, & mercatura fervebat, cum insula esset, solique alias sterilis & culturæ parum idonei. Cum igitur illius insulæ homines mercaturæ & navigationi dediti, in Phœniciam sæpe irent, nummos inde argenteos vice mercium aliarum frequenter reportabant. Unde tandem moti exemplo, ad nummos etiam cudendos processerunt eo tempore quo Argivi insulam eam tenuere, sub Phidone Heraclida. Nummum autem argenteum prius in Ægina quam in aliis Græciæ locis percussum fuisse, vel ex pondere colligi potest. Ut enim in ære, sic & in argento, graviores à principio fusos cusosque constat. Æginæa autem drachma major quam quælibet alia in cæteris Græciæ urbibus signata. Unde apud Hesychium: Αἰγιναῖον νόμισμα ἀργυροῦν μέγα, καὶ Αἰγιναῖος ὁμοίως ὀβολός. Drachmam Æginericam decem obolis Atticis valuisse, in superioribus docuimus. Mirum vero, quo consensu hæc tria vocabula, μνᾶ, δραχμὴ, & ὀβολὸς, de pecunia argentea per omnem Græciam & Asiam didita fuerint, exceptis populis qui ære gravi ab initio usi sunt, ut Lacedæmonii, Tarentini, Siculi, & post eos Romani. Alia enim illi vocabula habuere, & ex æris æstimatione nomina argenteæ pecuniæ imposuerunt. Quædam enim ex his gentibus nunquam ex argento nummum usurparunt, ut Lacedæmonii. Quæ vero aliquando usurpare cœperunt, ut sero id ab his institutum, ita æstimatióne ad æs facta, quod in usu vetere apud illas fuit, nomen inde nummo fecerunt: ut Siculi & Tarentini nummum argenteum, qui decem λίτρας valebat, δεκάλιτρον appellarunt. Ad hoc instar & Romani, cum nummum ex argento flatum signarunt, quod sub

Servio

Servio primum factum dicitur, non drachmam, sed *denarium* vocarunt, quia denos æris valebat, quod respondet *τῷ δεκαλίτρῳ*. Sed & *nummum* proprie dixerunt ex Siculo *νοῦμμος*, voce generali, numisma argenteum, quod quartam partem denarii sive *δεκαλίτρου* habet, quem *sestertium* Latino vocabulo nominarunt, quia idem esset quod dupondius ac semis, hoc est, duobus assibus librariis valeret & præterea semisse tertii. Inde *sestertius*. Nam *ses* idem quod semis. Unde *sesquas*, id est, *as sesque*, nempe as & semis. Verum de his alibi. Nec enim de his tractandi hic locus. Teneamus igitur, nummum argenteum ab Æginetis auctore Phidone in alias Græciæ civitates propagatum, cum ibi primo flatus fuerit. De æreo & gravi aliud est. Mirum tamen, nusquam, nec apud Hesiodum, nec apud Homerum, nummi ullum extare vestigium, cum scriptor Chronici Arundelliani non plures quam annos duodecim ponat inter Homerum & Phidonem nummi argentei inventorem, quem Homerum idem auctor posteriorem facit Hesiodo triginta aut quadraginta circiter annis. Exploratum tamen est, ærei nummi gravis notitiam & usum magno intervallo præcessisse argenteum & aureum, in omnibus ferme gentibus. Quod & Aristotelis auctoritate confirmavimus. Vt pondera autem & mensuræ longe ante æreum nummum repertæ, ita & æs signatum multo ante argentum & aurum. Permutationes rerum, quæ fiebant antequam pondera & mensuræ in usu forent, admodum incertas ac difficiles fuisse constat, cum solis oculis arbitris æstimationes fierent. Post pondera & mensuras constitutas, faciliores & expeditiores redditæ. Nummo demum reperto explicatissimæ evasere. Sic venditiones, & emptiones distinctius celebrari cœptæ ex distinctiore mercis & pretii discrimine. Cujus rei certum argumentum, quod qui antiquissimi fuere mercatores, ut Phœnices, nummi

etiam usum ab omni ævo videntur novisse. In Græcia autem nec ab aliis inventi traduntur nummi quam qui maxime mercaturæ fuere dediti, ut ab Æginetis. Apud alios dicitur mercatura simul cum nummo prodita, ut de Lydis scripsit Herodotus. Πρῶτοι δὲ ἀνθρώπων, τῶν ἡμεῖς ἴδμεν, νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου κοψάμενοι ἐχρήσαντο, πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο. Quod etiam mihi valde fit verisimile. Cum enim auri argentoque abundarent, & præterea viciniores illis populis essent qui ab omni ætate nummis usi fuerant, facile ad hoc inventum, utilitate quasi manu ducente, progressi sunt. Atque inde in Græciam ex Asia eadem est inventio traducta, quicunque tandem ejus inter Græcos fuerit auctor, quem Phidonem plurimi volunt. Quod idem & de ponderibus ac mensuris dici fortean posse, multa nomina Persica, tam in his, quam in nummis, in Græciam tralata, ostendunt. Universam enim Asiam jam olim Persæ quasi suam vindicabant, adeo ut dicerent, initium sibi discidii ac inimicitarum cum Græcis, qui Europam incolebant, excidium Ilii fuisse. Herodotus in Musa prima: τὴν γὰρ Ἀσίην καὶ τὰ ἐνοικέοντα ἔθνεα βάρβαρα οἰκειεῦνται οἱ Πέρσαι, τὴν δὲ Εὐρώπην καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἥγηνται κεχωρίσθαι. Οὕτω μὲν Πέρσαι λέγουσι γενέσθαι, καὶ διὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν εὑρίσκουσι σφίσιν ἐοῦσαν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐς τοὺς Ἕλληνας. Verum à Phœnicibus Græcos & pondera & mensuras, ac deinde etiam nummum accepisse, omnino verissimum, sive Æginetæ in Phœniciam navigarint, sive ipsi Æginam, ut Argos olim mercimoniorum causa, & ceteras Græciæ civitates quæ ad mare sitæ, circumvecti sunt. De quibus vide Herodotum lib. I. Phœnices, cum sub imperio Persarum diu fuerint, eadem vocabula Persis dedisse, plus quam verisimile. Rem sane tam antiqui instituti, etiamsi serius Græcis acceptam, & adeo necessariam mercimoniis emendis vendendisque, non ita debuit in contemptum adducere & infamare Philosophus

losophus noster, ut interim nihili æstimari & nugas esse diceret, modo quantivis pretii haberi & in horum copia divitias constitui. Hæc enim ejus verba sunt: Καὶ γὰρ τὸν πλοῦτον πολλάκις τιθέασι νομίσματος πλῆθος, διὰ τὸ περὶ τοῦτ' εἶναι τὴν χρηματιστικὴν καὶ τὴν καπηλικήν. Ὁτὲ δὲ πάλιν λῆρος εἶναι δοκεῖ τὸ νόμισμα καὶ νόμος παντάπασι, φύσει δ' οὐθὲν, ὅτι μεταθεμένων τε τῶν χρωμένων, οὐθενὸς ἄξιον, οὔτε χρήσιμον πρὸς οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐστί. Hæc satis intricata sunt, ac nonnulli jam olim interpretes dubitarunt quid istis sibi vellet auctor. Nummorum copiam interdum pro divitiis habere homines, interdum nihili putare, quia nihil sit ex his naturæ consentaneum, sed totum ex more & instituto pendeat, quod si mutari placeat ex libito utentium, jam nulli usui futurus sit nummus. Hic sensus videtur, quantum verba sonant. Nunc rem ipsam videamus. In rei nummariæ abundantia divitias collocari aliquando, ait, & circa nummum versari rei quæstuariæ summam. Quidni ita habeatur, & vero etiam fiat? Si ante nummum in auri argentique non facti nec signati copia sensus statuebatur, ut in superioribus ostendimus, post nummum ex auro & argēto percussum, cur non & his abundare, id vero esset locupletem esse? Quid enim distabat habere in cella stipatos auri lateres usque ad centum aut mille centenaria, aut totidem auri pondo in frusta minuta concisi in arca condita servare? Pone, lateres alios minores asservari, alios majores; quid erit discriminis? Quid si porro pro frustis auri rudis, nūmos flatos & signatos cudas? Quæ futura differentia? Reponebatur in thesauris aurum & argentum rude, ut aliquando posset expendi, & inservire rebus ad victum necessariis inde comparandis. Quem ad alium usum custodiuntur in arcis ac loculis nummi aurei & argentei, quam ut emendis, quæ ad vitam pertinent, impendantur? Ergo & quæruntur ad hoc studiosissime, ac servantur diligentis-

 sime,

ſime, & qui habet quamplurimos, merito dives cenſetur. Sed addit Philoſophus: ὁτὲ δὲ πάλιν λῆρος εἶναι δοκεῖ τὸ νόμισμα καὶ νόμος παντάπασι, φύσει δὲ οὐδέν. Nunc aliquid eſt, nunc nihil eſt nummus. Quamobrem? Quia νόμισμα dicitur, & νόμος eſt potius, quam aliquid ex natura veniens. Dicunt philoſophi, omnium, quæ ſunt, alia φύσει εἶναι, alia νενομίσθαι, hoc eſt, natura eſſe, aut more & inſtituto. Sic enim malim νόμον & νόμισμα accipere apud Ariſtotelem, quam legem interpretari. Nec enim recte doctus paraphraſtes expoſuiſſe mihi videtur: *Dicunt enim, nihil per ſe eſſe nummum, ſed à lege pretium habere atque æſtimationem*. Non eſſe eam Ariſtotelis mentem de nummo, protinus aperiemus. Νόμος hic, & νόμισμα non lex eſt, ſed *mos*, vel *conſuetudo*. Heſychius, quem tanti faciunt, ut fundum eruditionis Græcæ eſſe velint, νόμον etiam συνήθειαν interpretatur: Νόμος, θεσμὸς, συνήθεια. Hinc proverbium vetus, Νόμος καὶ χώρα, *Conſuetudo & regio.* Hinc νόμιμα & νόμαια, *mores & inſtituta populorum*, ut in inſcriptionibus librorum ſuorum plerique auctores poſuere qui ea deſcribebant. Νόμιμα βαρβαρικὰ compoſuerat etiam ipſe, niſi fallor, Ariſtoteles, quæ non ſunt leges barbaricæ, ſed mores & inſtituta barbarorum. Νόμισμα igitur Græcis nummus, non quia pretium habeat à lege, ſed quia more & conſenſu populorum introductus primo ac receptus. Hoc enim νομίζειν proprie Græcis, in more habere. Ita hoc verbum poſuit Ariſtoteles ipſe in libro de Poëtica: ἴσως δὲ οὐ βέλτιον μὲν, ἀλλ' οὕτως εἶχεν, οἷον τὰ περὶ τῶν ὅπλων· ἔγχεα δέ σφιν ὀρθ' ἐπὶ σαυρωτῆρος. οὕτω γὰρ τότ' ἐνόμιζον, ὥσπερ καὶ νῦν Ἰλλυριοί. *Sic enim tunc in more habebant, ut nunc Illyrii.* Hoc idem & de nummo ipſo uſurparunt. Pollux: τοὺς μέντοι Συρακουσίους κασσίτερον πολὺ ἀντ' ἀργυρίου νομίσαι Διονύσιος καταναγκάσαι. *Stannum juſſit pro argento nomiſmatis loco habere.* Contra, νόμισμα ἔχειν, pro νομίζειν.

νόμιζειν. Ariſtophanes: —πρῶτον θεοὶ, Ἡμῖν νόμισμ' οὐκ ἔστιν. Id eſt, οὐ νομίζομεν θεοὺς, *non ducimus deos, nec moris eſt noſtri, deos credere.* In antiquo proverbio, Θέτταλον νόμισμα, quo dolus & fraus Theſſalorum traducitur, *lex Theſſalica* non deberet Latine reddi, ſed, *mos Theſſalus.* Antiquiores porro Græci non dicebant, νομίζειν καττίτερον, aut ἄργυρον, pro, *argentum aut ſtannum nummi loco habere.* Sic enim & Philoſtratus dixit, δραχμὴν εἰς Τιβέριον νενομισμένην, *Tiberii vultu ſignatam drachmam pro nummo habitam.* Veteres quippe ſexto caſu, non quarto, dicere ſoliti erant, ἀργύρῳ νομίζειν, aut καττιτέρῳ, hoc eſt, *argento vel ſtanno vice nummi uti.* Plato in Eryxia: Ἐν δὲ Λακεδαίμονι σιδήρῳ σταθμῷ νομίζουσι. *Lacedamone ferro gravi pro nummo utuntur.* Sic loquutus & Ariſtides in Oratione ὑπὲρ τῶν τεττάρων, his verbis: οὐδὲ γὰρ εἰ Βυζάντιοι σιδήρῳ νομίζουσι, τούτου χάριν εἰσὶ δίκαιοι τῶν Ἑλλήνων καταγελᾶν. Ubi abſolute verbum νομίζειν accipitur, pro, *in more habere, & uſu,* ut in ea loquutione quam ſupra ex Ariſtotele attulimus, οὕτω γὰρ ἐνόμιζον οἱ Ἰλλύριοι, *ſic utebantur, ſic in more habebant Illyrii.* Scaliger in libro de re Nummaria, ubi hæc explicare conatur, ſcribit, res, quæ conſtant pondere, numero, & menſura, triplici modo uſurpari, aut κατ' ἀπαρτιλογίαν, aut κατὰ τὸ μᾶλλον, aut κατὰ τὸ ἧττον. Juſtus, inquit, modus, ſecundum quem dicitur ἀπαρτιλογία, vocatur νόμισμα. Ut in re nummaria νόμισμα τοῦ ἀργυρίου, in ponderibus νόμισμα τοῦ σταθμοῦ, in menſuris νόμισμα τοῦ μέτρου. Sed hæc abſurda omnia & falſa, quæque alibi à nobis refutantur. Νόμισμα enim ἐν τοῖς μέτροις nihil aliud eſt, quam τὸ νομιζόμενον μέτρον, *recepta & uſitata menſura.* Sic in ponderibus νόμισμα eſt ὁ νομιζόμενος σταθμός, *pondus uſuale*, ut ita dicam cum recentioribus. Ariſtophanes ita dixit κοτυλῶν νόμισμα, pro *menſura uſuali cyathorum.*

Εἴτις κάπηλος ἢ καπηλὶς τοῦ χοὸς
Ἢ τῶν κοτυλῶν τὸ νόμισμα διαλυμαίνεται.

In his verbis, τὸ νόμισμα τοῦ χοὸς καὶ τῶν κοτυλῶν, nihil aliud est quem *mensura usitata ac recepta congii & cyathorum*, quam illa copa vel copo corrupisse dicitur, minoribus mensuris vinum præbendo quam quæ in more & usu erant positæ. Nam ut νομίζειν est *in more habere*, ita νομίζεσθαι *in more haberi vel esse*. Inde explicandus locus ex Actis Apostolorum cap. XVI, vers. XIII: ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι. Ibi male vulgaris interpres reddidit, *ubi videbatur oratio esse*. Debuit verti: *Vbi moris erat haberi orationem. Vbi ordinaria erat ac sollēnis Proseucha:* Qua de re ad locum plura. Æque male vetus interpres in Synodo Gangrensi νομιζομένην ἄσκησιν interpretatus est *continentiam quæ putatur*, aut *divinum cultum ut æstimat*. Εἴτις διὰ νομιζομένην ἄσκησιν. *Si quis, propter institutum* ἀσκήσεως. *Propter institutam & sollemni voto acceptam* ἄσκησιν. De quo nos alibi. Ut ad Aristotelem redeamus, quem meliorem porro ejus invenire interpretem possemus quam ipsum? Atqui is in Nicomachiis aperte docet, non ab ulla lege originem habere nummum, sed à consensu & compacto eorum qui illo utuntur. Eoque ἀπὸ τοῦ νόμου nomen habere, id est, à consuetudine & more: Οἷον δ' ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην, καὶ διὰ τοῦτο τοὔνομα ἔχει νόμισμα ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστί. Idemque repetit & in Ethicis ad Eudemum. Immo & in Politicis hoc ipso loco quem præ manibus habemus, nummum diserte scribit ex communi hominum conventione & consensu inter se institutum, ut in permutationibus daretur accipereturque: διὸ πρὸς τὰς ἀλλαγὰς τοιοῦτόν τι συνέθεντο πρὸς σφᾶς αὐτοὺς διδόναι καὶ λαμβάνειν. Adeo nulla lex nummum invenit, aut nummo pretium statuit, ut Demosthenes in ea κατὰ Τιμοκράτους plane dicat, nummum à privatis proprio-

rum

rum contractuum gratia inventum, hoc est, κατὰ συνθήκην τῶν ἰδιωτῶν, non publica aliqua lege: ὅτι αὐτὸς ἡγεῖται ἀργύρεον μὲν νόμισμα εἶναι τῶν ἰδίων συναλλαγμάτων ἕνεκα τοῖς ἰδιώταις εὑρημένον, τοὺς δὲ νόμους ἡγεῖται τῆς πόλεως νόμισμα. Elegantissime allusit ad nomina νόμου & νομίσματος. Nummus, inquit, signatus, quod νόμισμα dicitur, veluti lex est privatorum communi eorum consensu recepta ad proprios contractus celebrandos: at lex publica, hoc est, νόμος, est veluti νόμισμα sive nummus civitatis. Argumento utitur à minori. Si puniuntur, inquit, qui corrumpunt nummum, quod est νόμισμα privatorum, quanto magis puniendi qui leges civitatis subvertunt, quod est, τῆς πόλεως νόμισμα. Interpres Ulpianus inter ἰδιωτικοὺς νόμους recenset & nummi inventionem. Εἰσὶ γὰρ, inquit, καὶ ἰδιωτικοὶ νόμοι, οἷον μὴ λαμβάνειν τόκους τόκων, καὶ ἄλλοι τοιοῦτρόποι. ἀλλ' οὐχ οὗτοι καταλύειν εἰσὶν ἱκανοὶ τὴν πόλιν, ἀλλ' οἱ δημόσιοι. Privatorum istiusmodi νόμοι non sunt leges, sed consuetudines veteri usu receptæ ex consensu & conventione hominum qui eas introduxerunt. Postremo falsum est quod in paraphrasi interpretis positum est, *nummum à lege pretium habere & æstimationem.* Nec enim id Aristoteles dixit, sed ἀπὸ τοῦ νόμου ortum habere, id est, à consuetudine. Fac pro lege accipi debere; ne sic quidem mentem Aristotelis esset assequutus. Ceterum, si nulla lex publica, ut veteribus illis placuit, nummi usum induxit, sed solus privatorum consensus, eadem res, quæ primo nummum invexit, æstimationem quoque ejus instituit, nempe communis privatorum consensio ac conventio. Ab illa enim æstimatione, quæ illi imposita est, ut aliarum omnium rerum pretium esset, etiam constitutum est. Nec aliter porro in ejus æstimatione facienda processerunt homines, quam in ipsius metalli olim, ex quo nummus postea flatus est. Nam & metallum ipsum rude antiquitus pro pretio mer-

mercium fuit. Immo & metallum metalli pretium factum est, cum carius viliori permutaretur. Quod & in nummo obtinuit. Nec enim æstimatio nummi instituta est duntaxat ad res alias, sed etiam ad alios nummos, ut aurei nimirum ad argenteos & æreos, ut sciretur scilicet quot nummi ærei pro uno argenteo ejusdem ponderis, aut quot argentei pro uno aureo darentur. Hinc Ausonius dixit, *auri pretium æs esse*. Ecce enim qui aureum nummum habet, cui opus pane, æreo asse emendo, nisi prius aureum suum æreis permutet, panem unde emat, non habebit. De qua re infra. Quod autem ex Aristotele & Demosthene docuimus, ex privatorum contrahentium conventione nummum inventum, & æstimationem eidem positam, id originem ejus spectat. Nam postea ad publicam curam singularum civitatum pertinuit, ex qua materia cuderetur nummus, qua forma, & quo pondere, & quid valeret. Unde & in rebus publicis, quæ ab uno regerentur, juris ea res regalis facta est. Et Romæ olim, quoties ob necessitates publicas imminutum est assium pondus, lege id factum est, ut Papyria, post bella Punica, & non semel antea, sed semper aliqua lege lata. Sic lege Clodia victoriatus percussus est ex argento, cum antea hic nummus ex Illyrico mercis loco adveheretur. Fuere Romæ & Triumviri Monetales ære, argento, auro flando, feriendo. De quibus nos alio loco. Sic νόμος ἰδιωτικὸς, qualem Aristoteles & Demosthenes nummarium fuisse volunt, δημόσιος evasit. Hinc Paulus leg. 1 D. de contrahenda emptione, ubi de nummi origine loquitur: *Electa materia est, cujus publica ac perpetua æstimatio difficultatibus permutationum æqualitate quantitatis subveniret, eaque materia forma publica percussa usum dominiumque non tam ex substantia prabet quam ex quantitate.* Quod publicam æstimationem ejus esse dicit, & publica forma percussum, ostendit,

dit, non ἰδιωτικὸν de nummo cudendo νόμον, ſed publicum eſſe. Unde vero æſtimatio ac pretium nummo? An à lege? Non videtur. Lex enim ſequi debet in eo feriendo æſtimationem metallorum vulgo uſitatam ac receptam in illa civitate in qua nummus cuditur. Nec poteſt ita eorum inter ſe proportionem pervertere, ut argentum auro carius conſtituat, argento æs. Non igitur poteſt lex ſancire, ut argenteus nummus decem aureis ponderis æqualis permutetur, ſi æſtimatio metallorum in contrarium abeat, & auri libra decem argenteis ſoleat in uſu publico permutari. Ergo æſtimatio non à lege. An à forma, ſive charactere? Ne hoc quidem, etſi viri quidam docti ita ſentiant, qui ad eam Pauli legem, quam ſupra attulimus, id ſcripſerunt. Olim inter prima nummi initia non alia forma ei imprimebatur quam quæ indicaret ipſius pondus. Quod poſtea aliæ varii generis inditæ, hoc non pertinuit ad æſtimationem nummo conſtituendam, ſed ad ſingularum civitatum nummos diſtinguendos ex propria cujuſque urbis nota. Nummum Atticum noctua inſignibat, Corinthiorum Pegaſus, Argivorum mus, Cephallenum equus, Mitylinæi ſuum Sapphus imagine ſignaverant, Chii Homeri, Romani primo aut navis, aut Iani bifrontis effigie, alii aliis imaginibus ac notis, qui & inde denominationes ſortiebantur, ut & Philippei, Darici, Berenicii, Demaretii, Alexandrei, Ptolemaici, à regum vultibus aut reginarum quos præferebant. Hæc forma igitur ſive nota dat quidem nummo nomen, &, cujus ſit regis aut civitatis, indicat, non pretium ejus facit. Adde quod ſub eadem forma plerumque, ut diverſum pondus nummi fuit, ita & pretium non idem. In eodem pondere & forma nummi pretium plerumque publica auctoritate mutatum eſt, aut imminutum aut adauctum. Ut qui ex una drachma duas fecit eadem effigie ſignatas, non formam mutavit, ſed

ſed pondus. Ille rurſus, qui eamdem drachmam *plus* valere juſſit quam antea valebat, non imminuto ejus pondere, nec mutata forma, non pretium propter formam aliud fecit. Uſu denique plerumque evenit, ut diverſa forma nummi ſignati, hic Athenis, ille Megaris, idem valeant. Non igitur à forma nummi pretium & æſtimatio. An id ex materia, hoc eſt, ut loquitur Juriſconſultus, *ſubſtantia*? Hoc vero ille pernegat, cum dicit, *aſtimationem nummi publicam ac perpetuam neceſſitatibus permutationum ſubvenire quantitatis aqualitate.* Ergo quantitas eſt quæ æſtimationem nummo ponit, non materia ipſa. Quod & clarius ſtatim ſignificat his verbis: *eaque materia forma publica percuſſa uſum dominiumque non tam ex ſubſtantia prabet quam ex quantitate.* Quo loco quidam legere malunt, *quam ex qualitate*, ut Budæus. Sed fallitur, & contra ſtat Florentina ſcriptura. Quod enim nonnulli adſtruunt, non ex ſubſtantia, ſed ex ſua qualitate æſtimari, ut, quo major ſit, eo majorem uſum præbeat, ne id quidem ferri poteſt. Nam qualitas magis referretur ad metalli differentiam, quam ad magnitudinem ipſius nummi. Hoc ſenſu ſi ſpectemus diverſi generis in nummo metallum, nihil erit dubii, quin ex ſubſtantia, hoc eſt, materia, æſtimatio nummo accedat. Aureus enim ejuſdem ponderis, carior argenteo, argenteus æreo. At Juriſconſultus intellexit de nummis ejuſdem generis metalli, in quibus certum eſt, non ſubſtantiam eorum facere diverſum pretium, ſed aliud. *Quantitatem* eſſe ait. Quam, qui Florentinam lectionem tuentur, ut Duarenus, ſignificari ea voce volunt, *aſtimationem puplicam & pecunia valorem.* Atqui quod facit æſtimationem, non poteſt idem eſſe cum æſtimatione. Per *quantitatem* videndum an intelligi debeat pondus & numerus. Res, quæ in pondere, numero ac menſura conſiſtunt, in quantitate etiam proprie

conſi-

consistere dicuntur. Posset & *quantitatis* nomine solus numerus accipi, quod æque ad pondus referretur. Nam cum pecunia omnis certo pondere semper feriri consueverit, in libram modo plures, modo pauciores cudi moris erat. Ex numero itaque pondus cognoscebatur. Exempli gratia, extremo imperio Romano quod sedem in urbe Constantinopolitana habuit, legitimum fuit, septuaginta duos solidos in libram auri flari. Sic seni solidi unciam auri efficiebant, terni semunciam, triceni ac seni semilibram. Atque ita de ceteris partibus libræ, quas tot ac tot solidi reddebant. Et verum quidem est quod diximus, in nummis ejusdem metalli & bonitatis, ex pondere pretium & æstimationem constitui. Ideo olim nota his imponebatur, quæ pondus significaret. Noto enim pondere, non ignoratum pretium. Sed vereor ne alia mens sit Jurisconsulti, quam nemo ex nostris capere quitus sit. Ait, nummum usum sui præbere ac dominium *non ex substantia, sed ex quantitate.* Per *substantiam,* corpus ipsum nummi palam est designare, per *quantitatem,* numerum & copiam. Non de æstimatione nummi loquitur, sed de usu, quem præbet. Præbet autem eum non ex substantia, id est, ipso corpore. Si quis enim divideret nummum, & in pluscula frusta scinderet, nullius jam usus foret, nec se nummos possidere posset dicere, qui sic discerptos & comminutos possideret. Atqui si ex corpore suo, id est, substantia sua usum præstarent; etiam particulæ ipsius corporis usui essent. Nam pannus è purpura desectus etiam purpura est. At nummi pars è nummo resecta pro nummo obtrudi non potest. Non igitur ex substantia, id est, ex corpore usum sui præbet, sed ex quantitate, id est, ex plurium nummorum integrorum copia ac numero. Ut *substantiam* hic *quantitati* opposuit Paulus, ita & *corpus* etiam *quantitati* Papinianus leg. XCIV, D. de solutionibus: *Sin autem communes*

munes nummos credam aut solvam, confestim pro parte mea nascetur & actio & liberatio, sive in singulis nummis communionem pro indiviso quis esse intelligat, sive in pecunia non corpora cogitet, sed quantitatem. Et certe, melius, in pecunia considerari quantitatem, quam corpora. Ut enim recte Paulus definiit, non usum ex suo corpore præbent singuli nummi, sed ex quantitate. Duobus modis res communes dividuntur: aut numero, ubi quantitate constant; aut rerum ipsarum singularum per medium partitione. Centeni aurei mihi tecum communes sunt. Si dividi oporteat, uno modo singulos solidos ita partiri erit necesse, ut dividui fiant inter me ac te. Id autem fieri non potest, nisi in duas æquales partes secentur, aut permutentur minutioribus nummis argenteis, ita ut pro singulis aureis ejus monetæ, quæ currebat ætate Justiniani, senos miliarenses argenteos tu habeas, ego senos alteros. Atqui altera ratio dividendi expeditior, quæ numero fit, spectata nummorum quantitate, non corpore, ut nimirum tibi ex centenis illis solidis communibus quinquageni cedant, mihi quinquageni. Ulpianus leg. XXIX D. de solutionibus: *Nam ambigua vox est, decem homines, quemadmodum decem denarii. Sed in nummis, & oleo, ac frumento, & similibus quæ communi specie continentur, apparet, hoc actum, ut numero dividatur obligatio.* Sic igitur exponenda lex Papiniani D. eodem, ubi dicit, in pecunia communi dividunda, non corpora nummorum cogitari, sed quantitatem, nempe si numero divisio fiat. At si corpora singula vel dividantur permutata minutioribus, vel pro indiviso possideantur, tunc non quantitatem, sed corpora ipsorum cogitari, palam est. Hæc cum sint verissima, docti tamen Jurisconsulti in illis Papiniani verbis *quantitatem* accipiunt pro pariatione, ἰσοδυναμία ac pretio quod nummo à lege publica attributum est. In quo magno-

magnopere eos ratio fugit, ut & illos qui *quantitatem* sic interpretati sunt in leg. 1, de contrahenda emptione, in qua pecunia dicitur usum *non ex substantia præbere, sed ex quantitate.* Ut scilicet ibi *quantitas* significet æstimationem publicam & pecuniæ valorem. Quæ Duareni sententia est, eaque falsissima. Nec minus falsus Hottomannus, qui argumento illius Papinianæ legis tueri ausus est, nummum non inter res corporales, sed inter incorporales, numerari debere. Quare? *Quia aliud corpus est, aliud quantitas. Quantitas autē pro æstimatione vel pretio nummi.* Quod nusquam invenietur. Nec ulla ex illis legibus, quas ad hoc citavit, id probat, quantitatem esse æstimationem. Omnibus enim locis idem quod ποσότης significat, & summa. Pecuniam autem esse rem corporalem, diserte evincit lex 1 D. de Divisione rerum, in cujus paragrapho 1 docetur, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumq; corporale esse, *veluti fundum, hominem, pecuniam. Nam ipsum jus successionis & ipsum jus utendi fruendi, & ipsum jus obligationis incorporale esse.* Quo loco pecunia strictiore sumitur significatione de numerata, hoc est, nummo. Obligatio igitur ex qua mihi pecunia debetur, jus est incorporale, pecunia ipsa corporalis res est. Nec enim, quod corpus in multis locis juris quantitati opponitur, ex eo adstrui potest, pecuniam, cujus quantitas magis consideratur quam corpus, aliquid incorporale esse. Ipsa quidem pecunia, ut dicit Jurisconsultus, non ex corpore, sed ex quantitate, id est, numero, usum præbet, cum tamen sit corpus. Corpus quippe illud non tam ex sua substantia usui est, quam ex numero vel quantitate. Inde & *pecunia numerata appellatur*, quia numero usum præstat, non corpore. Quo nomine distinguitur ab aliis rebus quæ pecuniæ appellatione etiam censebantur apud veteres, quæque ex corpore ac substantia sua usum præbebant. Ut enim

notum

notum est, pecuniæ nomine omnia intelliguntur quæ in bonis sunt, præcipue corporalia. At nummus, cum inter bona quoque sit corporalia, *numeratæ pecuniæ* nomine vocatur, quia quantitate ac numero potius utilis est quam corpore. Quod sic probatur. Si quis aureum solidum habeat, ne quid dicam de majoribus nummis, quales erant centenionales, cui emere necesse sit plurima minoris constatura, quomodo se expediet, nisi habeat ad manum nummos minutos, quibus rem, quam desiderat, possit comparare? Ideo institutæ Nummulariorum mensæ, qui hanc unam negotiationem haberent nummorum distrahendorum ac permutandorum, minores pro majoribus dando, aut majores pro minoribus. De quibus dicā in sequentibus plura. Quod dicit Paulus lege suprascripta de contrahenda emptione, cum nummus inventus est, *electam esse materiam, cujus perpetua ac publica æstimatio necessitatibus permutationum æqualitate quantitatis subveniret*, inde etiam exponendum est. Non enim ibi *quantitas* potest accipi pro æstimatione, cum dicat, æstimationem nummi subvenire necessitati permutationum *æqualitate quantitatis*. Quale hoc quippe esset, si diceretur, *æstimationem subvenire æqualitate æstimationis?* Ibi igitur quantitas, numerus est, vel summa, ἡ ποσότης. Ut exæquetur pretium quod in nummo vertitur, æstimationi mercium, quantitate opus est ac numero. Quemadmodum enim non una rerum æstimatio est, sed varia, ac multiplex, ita & non eadem eademque quantitas necessaria ad pretium mercibus singulis ponendum. In tam multiplici ac diverso mercium pretio non potuere tot nummi forma ac pondere diversi formari qui sufficerent singuli singulorum mercimoniorum æstimationibus exæquandis. Ideo cum de certa nummorum forma convenisset, æqualitate quantitatis precia fuere facienda. Ut res quædam sunt paucioribus,

aliæ

aliæ pluribus nummis æstimandæ, quantitate ac numero pretia exæquabuntur. Ita ergo vel inde constabit quod affirmat Paulus, *pecuniam non tam ex substantia quam ex quantitate usum dominiumque præbere.*

CAP. XVI.

Æstimatio nummi in solo põdere spectata. Id probatum multis Romanorum imperatorum constitutionibus. Veterum principum solidi aurei idem valere cum recentioribus jussi, si æqualis essent bonitatis. Quousque veterum principum appellatio extendenda. Æstimatio ex pondere in pari metalli bonitate consideranda. De auro obryzo & Gallico. De voce ὄβρυζος, esse Ægyptiacam. Arabice ابريز. *Aurei sub Augusto percussi majoris ponderis quam Constantini imperio cusi, & sequentium principum. Si non ἰσοστάσιοι, quomodo ἰσοδυνάμοι. Id explicatum. De aspero nummo. Detriti minus ponderosi, ideo & minoris pretii. Non debere aliam esse æstimationem metalli in nummum formati quam rudis & infecti. Forma publica nummo nihil ad æstimationem olim addidit, sed auctoritatem tantum, ne in permutationibus recusaretur. Vim ac potestatem nummi cuicunque materiæ posse dari, sed ea re mercimonia cum exteris impediri. De nummis Atheniensium optimæ materiæ, quos ideo peregrini mercatores libenter suis mercibus permutabant. Optimos nummos plerumque loco mercium divenditos. Pecuniam numeratam ejusdem ponderis, debere esse ejusdem æstimationis cum massa rudi. Lex Pomponii de hoc explicata. In auro & argento id fere semper Romæ observatum. De massa auri. De scrinio massæ aureæ. Quid lucrari soliti essent principes pro impensa*

pensa cusionis. Nummi vectigal ad œconomiam regalem pertinens. Locus Aristotelis explicatus. In ære non hoc semper servatum, ut tantumdem valeret in nummo signato quam in massa rudi. Olim tamen inter initia inventionis nummi, id etiam usitatum. De asse librario Romanorum antiquo, postea variis vicibus imminuto. Quomodo intelligenda sint Aristotelis verba, nummum nunc aliquid esse, nunc nihil. Id maxime valuisse in illo nummorum genere qui ex materia vili ac nihili facti. De nũmis alutaceis Carthaginensium. Diversa ab his fuisse aliorum nummos coriaceos. Locus Aristidis rhetoris expensus. Scholiastes ejus vetus citatus. De nummo Lacedæmoniorum, non eum coriaceum fuisse, sed ferri gravis. Senecæ locus emendatus. An è corio nummus & testaceus ante Numam in usu fuerit, ut Græculi scripsere. Ea sententia Suetonio tributa à Suida. Secundum quosdam lutea pecunia omnium prima, deinde coriacea, postremo ærea. Aliter Aristotelem sentire de origine, ac progressu nummi. De variis variarum gentium nummis. Quid intersit inter nummos qui ex materia pretium habent, & qui illud debent voluntati principis, aut constituto Reipublicæ. De neutro genere nummorum intellexisse Aristotelem, cum nummum aliquando pluris, aliquando nihili æstimari dixit. Solam auctoritatem nummo datam publico consensu respexisse, ut à nemine nusquam possit recusari. Perperam confundi ab interpretibus quod ille scripsit, in arbitrio esse nostro ut nummus aboleatur, & ut modo pluris, modo minoris æstimetur. Quibus ex causis modo plus valeat, modo minus. De æris raritate apud Romanos. Ejus inopia præcipue effectum, ut à librariis assibus ad semunciarios venerint, & adhuc minores. Debere esse perpetuam, si fieri possit, nummi æstimationem, ut venditiones & emptiones facilius administrentur.

nistrentur. Nummo conciliari permutationes omnium rerum. Ideo μέσον dici ab Aristotele, & mediatorem permutationum. Locus Aristotelis correctus & expositus. Quid sit μέσος, & μεσίδιος. Idem nempe quod μεσίτης. Interpretes Aristotelis in ea voce reddenda lapsos esse. Verbum μεσιδιωθῆναι apud Phrynichum, pro μεσεγγυηθῆναι. Quid sit interpres, vel μεσοπράτης, & quod officium in rerum permutationibus habuerit olim. Δικαστὴς μέσος pro arbitro apud Aristotelem. Quomodo nummus omnia metiatur & exæquet. Quid sit σύμμετρον & σύμμετρα ποιῆσαι in illo Aristotelis loco. Qualis συμμετρία, quam facit nummus, in emptionibus sit intelligenda. Hic etiam nugari interpretes. Σύμμετρον in mensuris, idem quod σύσταθμον in ponderibus. De ædium & corporis humani symmetria, quæ alia ab illa quam nummus præstat in exæquanda pretio rerum æstimatione. Quo sensu nummus à philosopho dicatur esse κοινὸν μέτρον omnium rerum. Quid sit μέτρον. An πέρας & determinatio sive definitio æstimationis vel pretii rei. Pro adæquatione, quæ mensuræ respondet, potius sumi. Nummi utilitas ac necessitas ab Aristotele in Ethicis agnita. Plato necessarium quoque in sua republica agnovit nummi usum. Quam differentiam statuat inter privatam & publicam pecuniam. Quatenus privatis nummum habendum esse censuerit. Locus ejus obscurior explicatus. Quomodo Lycurgus in republica à se constituta αὐτάρκειαν tantopere Aristoteli commendatam retinuerit simul cum nummi usu. Vt ex opinione hominum & consuetudine originem traxerit nummus, non minus tamen ideo commerciis ac societati humanæ utilem censendum, nec minus naturalem ejus usum habendum. Quod ultimum in inventionibus repertum id fere semper perfectissimum. Quod vero perfectissimum, non statim minus

 natu-

naturale esse. Naturam per gradus & numeros primis inventis ulteriora & perfectiora solitam addere. Si minus ea naturalia, non minus tamen necessaria, immo etiam magis. Nam ex necessitate productam inventionem. Vnde vestis, inde & nummus.

VT persequamur quæ in præcedentibus tractare instituimus de nummi signati æstimatione ac pretio, unde sit petendum, certum est nō alia re spectari debere quam ipso pondere. Id ex variis Imperatorrum Romanorum constitutionibus colligi potest, qui solidos veterum Principum recipi jusserunt, & eodē pretio distrahi cum novis, qui tunc in usu erant, si modo ejusdem ponderis forent. Ita Justinianus decrevit in Pragmatica sanctione ad Vigilium Papam cap. xx: *Sancimus solidos Romanorum Principum forma signatos sine permutationis dispendio per omnes provincias ambulare.* Idem etiam sanxit Leo omnium anteriorum æque ac posteriorum principum vultibus signatos nummos, qui modo pondus haberent integrum, ab omnibus æqualiter in imperio Romano æstimādos: πᾶν εἶδος νομίσματος ἀπαραποίητον τὴν μορφὴν, ἔχον καὶ τὴν ὕλην ἀκίβδηλον, καὶ τὴν ὁλκὴν τέλειον, ἄν τέ τινος ἢ τῶν προγενεστέρων, ἄν τε τῶν ὀψιγόνων, δι' ἴσου τῆς τιμῆς καὶ πολιτεύεσθαι. Quod de forma minime adulterina dicit, & materia non proba, satis certum est, nummos etiam ex bono metallo flatos, si formam publicam non haberent, olim, ut nunc, refutari solitos. Qui verò ex materia sunt impura formati, imbrobi reputantur, etiamsi pondere probos exæquent. Idem porro statuerant jam ante Justinianum Valentinianus leg. 1 Cod. de veteris numismatis potestate: *Solidos veterū principum veneratione formatos tradi ac suscipi ab ementibus ac distrahentibus, sine ulla refragatione, modo ut debiti ponderis sint, & speciei probæ.* Per probam speciem intelligit forma ac materia probos.

Quod

Quod vulgo dicimus, *de bon coin, & de bon aloi*. Ergo, dicet aliquis, non ſolum pondus nummo pretium dat, ſed etiam forma ac materia. Immo cum pondus dicimus æſtimationem nummi conſtituere, ut in eodem genere id fieri intelligimus, ita in pari generis bonitate. Alias ut in diverſo genere materiæ pondus pretii non facit diverſitatem, ſed materia ſola, ita nec in eodem genere, ſi diſpar ſit bonitas. Iſidorus lib. XVI Originum, cap. XVII, ſcribit ex aliquo antiquo auctore, *In numiſmate tria quæri, metallum, figuram, & pondus. Si aliquid ex his defuerit, numiſma non futurum.* Metallum ergo in diverſo genere facit diverſum pretium, ut in auro, ære, & argento. Pondus in eodem genere metalli æſtimationem variat, ut in drachma & didrachmo argenteis, in ſtatere & denario aureis. Figura porro ſive forma publica his nummis dat pretium, qui nec metallo cari ſunt, nec pondere æſtimantur, ſed ex ſola voluntate principis, aut reipublicæ conſtituto, auctoritatem & æſtimationem accipiunt, ut in teſtaceis & coriaceis. Plerumque & ex bono ac pretioſo factis eadem auctoritate publica duplicatur æſtimatio etiam ultra metalli legitimum pretium. Forma igitur & in his valorem conſtituit. Sic Leucon cum pecunia indigeret, nec modum habendæ alium reperiret, pronuntiavit ſe alium nummum percuſſurum; edixitque, ut omnes, quidquid haberent pecuniæ ſignatæ, ad ſe deferrent, curaturum ſe ut alia ferirentur forma, quo in publico uſu expendi poſſent. Unuſquiſque cum, quidquid habuit, obtuliſſet, alia nota ſignatos duplum valere juſſit. Polyænus: ὁ δὲ ἄλλον χαρακτῆρα ἐπιβαλὼν, ἐπέτρεψε τὸ τίμημα διπλάσιον ἑκάστῳ νομίσματι, ὥστε τοῦ συλλεγέντος τὸ ἥμισυ κερδάνας οὐδένα τῶν πολιτῶν ἐζημίωσεν. Sic dimidum lucratus eſt, cum tamen neminem civium damno afficeret. Potuit quidem & ſine formæ mutatione idem nummo conſtituere pretium, ut duplum valeret, ſed

quia homines assueti erant antiquæ formæ, & pretio quod hactenus usitatum fuerat, mutare æstimationem volenti etiam innovanda forma fuit. Idem etiam fecit Dionysius Tyrannus, cum inopia rei nummariæ laboraret, innovavit characterem nummi, æstimatione ejus duplicata, sive idem retinuerit pondus, sive ex una drachma duas cuderit. Sed potius est, ut in eodem pondere forma tantum immutata pretium duplo auxerit. Quod testantur hæc Aristotelis verba ex Oeconomico secundo: ἀνενεχθέντος δὲ τοῦ ἀργυρίου, ἐπικόψας χαρακτῆρα, ἐξέδωκε τὴν δραχμὴν δύο δυναμένην δραχμάς. Alio signo imposito, quod est ἐπικόπτειν, quæ drachma erat, jussit pro didrachmo exponi ac distrahi. Sed hæc omnia fieri certum est præter æquum & bonum, quę sola necessitas publica excusat. At in his quæ recte & ordine fiunt, pondus in eodem bonitatis & materiæ genere pretium nummo debet facere. Ex æquo ut non daretur permutatio bovis cum ove, ita nec sane bovis pinguis cum macro, sani cum morboso. Ceteris igitur paribus in nummo reperiundis, hoc est qualitate & substantia, ponderis solius ratio habetur in æstimatione ejus statuenda. Cujus rei causam paulo post reddemus. Interim quæri dignum est, quomodo voluerint imperatores supra memorati omnes nummos veterum principum æquali pretio æstimari, si modo debiti ponderis essent, & paris bonitatis, id est, ex auro obryzo. Nam *auri Gallici*, ut tunc dicebant, aut *Rhenani*, ut nunc dicimus, non par erat præstantia cum obryzo, ideo nec pondus in his discrimen faciebat, sed materia, haud fere secus quam in diverso genere. Hinc Majoranus Augustus in Novella, prohibet, *ne quis solidum integri ponderis calumniosæ reprobationis obtentu recuset exactor, excepto Gallico, cujus aurum minore æstimatione taxatur*. Apud veteres scriptores χρυσὸς Ὄβρυζος & Κελτικὸς ita invicem comparantur, ut optimum

mum cum deteriore. Color Gallici auri pallidior, obryzi magis rutilus. Græci qui de urinis ſcripſere: εἶτα τέτακται ὑπόπυῤῥον Κελτικῷ χρυσῷ, ἐοικὸς καὶ μετ' αὐτὸ τὸ πυῤῥὸν ὀβρύζῳ εἰκασμένον χρυσῷ. Verum de his alibi, ubi & hanc vocem ὄβρυζος Ægyptiacam docebimus eſſe. Arabes ſcribunt ابرز, & ذهب ابرزي aurum obryzum. Inde *obruſſa* Latinum, & aurum *ad obruſſam* exactum, pro ipſa auri probatione, quod ſæpius igni excoctum eſt & purgatum. Hoc enim eſt ὄβρυζος χρυσός. Similiter & Gratianus leg. III Cod. eodem, vult, *omnium obryzatorum ſolidorum uniforme pretium poſtulari.* Sed intelligendum eſt, modo idem pondus quoq; ſit. Τὸ ἰσοδυναμεῖν enim in talibus debet procedere ἐκ τῆς ἰσοστασίας. Verum quæſtionis eſt, cum veterum omnium principum ſolidos pari æſtimatione taxandos & recipiendos edixerunt hi Imperatores, qui quidem parem metalli probitatem præferrent, quo uſque progredi debeat atque aſcendere illa veterum principum appellatio. Si enim uſque ad Auguſtum extenditur, ac ſequentes omnes ad ſua tempora principes comprehendit, non video in tam diverſo aureorum pondere qui ſtatui poſſit eadem æſtimatio. Auguſti temporibus, & multorum ſubſequentium Cæſarum vulgo, quadrageni octoni aurei in libram auri incurrebant. Sub Valentiniano, Gratiano, & Juſtiniano, qui tres Cæſares nominatim juſſerunt veterum omnium principum ſolidos aureos æqualiter valere, ſeptuaginta duo ſolidi libram auri efficiebant. Quomodo igitur nummus ab Auguſto percuſſus, poterit eſſe ἰσοδύναμος cum aureo Juſtiniani, qui non erat ἰσοστάσιος? Supponimus enim, parem eſſe in utroque materiæ præſtantiam. An per veteres principes eos tantum intelligi convenit, qui primi aurei ſolidi pondus imminuerunt, uſque ad eum gradum ac numerum, quo ſub Juſtiniani im-

perio paſſim vulgatus fuit? Quod pondus in nummis aureis veluti legitimum vel ante Conſtantinum obtinuiſſe, nos infra pluribus docebimus. Non mirum itaque, ſi anteriorum principum ſolidos *ἰσοστασίους* illi ſupraſcripti imperatores, *ἰσοδυνάμους* etiam haberi voluerunt iis qui ſuo tempore in uſu publico erant conſtituti, ac ſuo vultu formati. Verum cum tempus non determinent quouſque veterum principum appellatio extendi debeat, omnes videntur deſignaſſe qui ab Auguſto imperarunt. Nec obſtat, quod ſub primis Cæſaribus majoris ponderis nummos cudi moris fuit. Libra auri ſemper fuit *ἰσοστάσιος* καὶ *ἰσοδύναμος*, etiamſi non fuerit omni tempore *ἰσάριθμος*. Per libras computabant. Inde & in bonis aliquis habere dicebatur tot *κεντηνάρια χρυσοῦ*, id eſt, tot centenas auri libras, aut tot *κεντηνάρια* in ludos impendiſſe. Ergo libra Auguſtea, verbi gratia, quadraginta octo aureorum, æqualis erat pretii cum Juſtinianea ſeptuaginta duo ſolidorum. Difficultas, inquies, fuit in ſingulis aureis expendendis. Immo nulla. Ad nummularium deferebantur, qui, ratione habita ponderis, eos permutabat cum argenteis & æreis, ſine ullo collybi diſpendio. Ideo & totidem argenteos æreoſve tunc currentis monetæ pro quadraginta octo aureis Auguſti vultu formatis, ac pro ſeptuagenis binis Juſtinianeis, adnumerabat. Omnis enim pecunia tunc temporis, tam aurea, quam argentea, appendebatur, non numerabatur tantum. Ea gratia cum tanto faſtidio & nummos aſperos exigebant. Nam uſu detriti, minus ponderoſi. Hinc illud Satyrici: *quid aſper utile nummus habet*. Id eſt, pondere integer ac ne minimo quidem diminutus. Inde & *aſpratura* pro collybo in veteribus Gloſſis exponitur; quia nummularii pro detritis, qui amplius expendi non poterant, aſperos reddebant, pro collybo, id quod intererat ex diminutione ponderis, accipientes. Non igitur ex forma,

ſed

ſed ex pondere, nummis æſtimatio, in pari bonitate, & eodem genere metalli. Hinc Conſtantinus leg. unica Cod. Theod. ſi quis ſolidi circulum: *Omnes ſolidi, in quibus noſtri vultus veneratio una eſt, uno pretio æſtimandi ſunt, atque vendendi, quamquam diverſa formæ menſura ſit. Nec enim qui majore habitu faciei extenditur, majoris eſſe pretii, aut qui anguſtiore expreſſione concluditur, minoris haberi credendus eſt, cum pondus idem exiſtat.* Idcirco & pari ſupplicio puniebat lex, ut ibidem ſubjicirur, *qui menſuram circuli exterioris adroſerat, ut ponderis minueret quantitatem, & qui figuratum ſolidum adultera imitatione in vendẽdo ſubjecerat.* Nam pondere diminuta pecunia tunc temporis, haud magis ferme in uſu publico verſari & extrudi poterat, quam adulterina. Pondus autem idcirco ſolam æſtimationis cauſam in nummo ſtatuimus, quia æſtimatio, quæ ex materiæ pretio deſcendit, communis illi omnino eſt cum metallo ipſo rudi & infecto. Nec enim alia eſſe debet metalli infecti quam ſignati, quoad ipſam ſubſtantiã, æſtimatio. Nummi verus uſus & cauſa propter quam inventus eſt, id plane poſtulant. Cum ante nummum ſignatum maſſæ, ut plurimum auri argentique, ſed & æris grandes in permutationibus vicem pretii obtinerent, difficulter ſic venditiones expediebantur, quia res leviore æſtimanda pretio, contra metalli infecti molem non facile poſſet permutari. Ut huic difficultati ſubveniretur, primo repertum, graviores illas maſſas in plures particulas concidere, ut cum exiguis ac levioris momenti rebus forent permutabiles. Deinde ut illæ particulæ certo pondere formarentur, inſtitutum. Mox ut & nota ponderis iis imprimeretur. Poſtremo communi conſenſu receptum, ut ab omnibus reciperentur in permutatione, quæ talem formam haberent impreſſam, cum tali pondere. Forma primo tantum indicabat pondus, ex pondere autem,

cujus eſſet æſtimationis ea materiæ quantitas, dignoſcebatur, relatione facta ad metalli pretium quod in maſſa ipſa, ſi permutaretur, habere conſueviſſet, in uſu publico & communi. Id etiam præterea præſtitit forma publica, qua percuſſus fuit nummus, præter ponderis indicationem, ut ne ſcilicet recuſare quiſquam ex civibus poſſet, in emptione & venditione contrahenda, particulam illam metalli hujuſmodi figura inſignitam. Nihil itaque forma nummi facit ad ejus æſtimationem, ſed eam duntaxat teſtificatur, & inſuper pro teſſera eſt, qua nummus ab omnibus recipi jubetur. Præterea diſcernit probos nummos, & publica auctoritate percuſſos, ab adulterinis, quos privati clam ad lucrũ ſuum percutiunt. Inde forma proba vocatur quæ publica eſt, ut adulterina quæ privata. Græci vocant κόμμα. Hinc πονηροῦ κόμματος iidem appellant omnia quæ fucata ſunt, & incruſtata. Æſtimatio porro nummi non pendet modo à principis vel reip. voluntate, ſed ab ipſius metalli, unde flatum eſt ac formatum, pretio, quod illi impoſitum eſt ex pervulgato mercimoniorũ uſu. Si quis enim princeps vellet ex viliſſimo metallo nummum pretioſum cudere, & contra ex metallo admodum caro raroque vilis pretii pecuniam curare feriendam, vix ei auctoritatem uſumque inter mercatores impetraret. Conſuetudo quippe & uſus commercii placito ejus repugnaret. Ne dubium quidem illud eſt, quin in poteſtate ſit principis aut reipublicæ, quacunque ex materia facto nummo, vim ac pretium, quod voluerit, imponere intra imperii ſui duntaxat terminos. Sed non poterit obtinere, ut alii, quam in quos imperium ac juriſdictionem habet, eos nummos acceptos habeant iiſque utantur. Atqui non tantum civium, ſed etiam exterorum habenda eſt ratio, qui negotiantur intra regni fines. Alioquin omnia peregrina mercimonia in ea republica frigeſcent ob difficultatem permuta-

tionum,

tionum, quæ iterum antiquo more erunt celebrandæ, rerum nimirum cum rebus. Quis enim mercator extrarius nummum, dicis gratia, coriaceum accipere velit pro mercibus quas importaverit? Ne si quidem ex metallo sit, sed impuriore, aut mixto, sumere eam dignabitur, ut in patriam reportet, cum mercibus propriis permutatam. Mallet alias merces revehere, quam nummum deterioris indicaturæ, sive, ut vulgo vocant, *liga*. Cum enim peregrinus, etiamsi sit speciei probæ, apud exteros semper levior habeatur, quam in provincia cujus est proprius, multo minus, qui improbioris notæ fuerit, ibi erit in pretio. Si vero adeo pura sit ac proba, ut non distet à metallo ipso rudi & infecto, id semper habebit pretium apud omnes, quod metallo, unde facta est, ab omnibus fit. Ea ratione Athenienses meram ex puro puto argento curarunt pecuniam cudendam, ut mercaturis & mercimoniis externis maxime ferveret ac floreret civitas. In aliis enim Græciæ civitatibus, ut refert Xenophon in libro περὶ πόρων, quia nummis utebantur pessimis, eoque apud extraneos nullius usus, cogebantur mercatores alias invicem merces, pro his, quas intulerant, exportare, quod ἀντιφορτίζεσθαι dicebatur, hoc est, φόρτον ἀντὶ φόρτου, merces pro mercibus accipere antiquo permutationum ritu. Ἀλλὰ μὴν, inquit, καὶ τοῖς ἐμπόροις ἐν μὲν ταῖς πλείσταις τῶν πόλεων ἀντιφορτίζεσθαί τι ἀνάγκη, νομίσμασι γὰρ οὐ χρησίμοις ἔξω χρῶνται. Qui Athenas vero accedebant mercatores, non solum res, quascunque vellent, quibus homines indigent, inde ad sua poterant revehere, sed si pecuniam numeratam loco mercium sumere mallent, quæstuosissimum faciebant compendium. Nummus enim argenteus, quem Athenis reportabant, optimi mercimonii vice ipsis cedebat, quia, ubicunque locorum cum distraherent, plus quam sortem semper lucrabantur. Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις πλεῖστα μὲν ἐστιν ἀντεξάγειν ὧν ἂν δέωνται

 ἄνθρω-

ἄνθρωποι· ἣν δὲ μὴ βούλωνται ἀντιφορτίζεσθαι, καὶ οἱ ἀργύριον ἐξάγοντες καλὴν ἐμπορείαν ἐξάγουσιν. ὅπου γὰρ πωλῶσιν αὐτὸ, πανταχοῦ πλεῖον τοῦ ἀρχαίου λαμβάνουσι. Pecunia illa Attica tam bonæ materiæ fuit, ut pro merce optima ibi veniret, ubi pro moneta non posset usum habere. Argenti quippe loco purissimi ac defæcatissimi venum ibat. Quod & in aliis pariter ἀγαθοῦ κόμματος ex auro argentoq; nummis usu venisse scimus, ut pro merce exponerentur. Volusius Mæcianus de Ponderibus: *Victoriatus enim nunc tantundem valet quantum quinarius olim. At peregrinus nummus loco mercis, ut nunc tetradrachmum & drachma, habebatur.* Victoriatus certe, teste Plinio, Romæ olim, priusquam lege Clodia percussus esset, mercis loco habebatur ex Illyrico advectus: Eum vide lib. XXXIII, cap. III. At deterioris notæ nummus, nec ex mero argento aut auro flatus, nullibi potest ac nemini pro merce obtrudi, qui nusquam queat tantumdem valere quantum pro nummo valet. Nam si amittat potestatem ac vim nummi, qua sola censetur, pretio suo excidet, & sic pro merce dari venum neutiquam poterit. Quod in illis solis obtinet qui signati non majorem accipiunt æstimationem quam haberet paris ponderis particula ex massa sumpta si in nummum percussa non foret. Idque in Attico nummo fuisse, ex his, quæ diximus, constat, ut & in illo qui primus fuit signatus. Deteriores nummi, vel ex miscello metallo cusi, intra regionis limites expendi debent, nec ultra locum aut usum habent. Cum Perdiccas, olim Chalcidensibus belligerans, pecunia opus haberet, stagnum ære mixtum signavit, quod χαλκοκέρατον κασσίτερον vocat Polyænus. Ita mercedem solvit militibus. At mercatores eum nummum non accipiebant, sed pro eo fructus indigenas, aliasque merces. Sic enim corrigendum apud Polyænum lib. IV. Οἱ μὲν ἔμποροι τὸ βασίλειον νόμισμα οὐκ ἐλάμβανον, ἐπεὶ δὲ

ἀχρεῖον

ἀργύριον ἦν ὑπὲρ τοὺς ὅρους, ἀντιφόρτιζον καρποὺς τοὺς ἐπιχωρίους. Aliter esse debere in bene constitutis rebuspublicis, plane persuasum habeo. Pecunia quippe numerata ejusdem ponderis debet quoque ejusdem æstimationis esse cum argento infecto ἰσοστάσιον, pari utriusque bonitate. Hinc Pomponius leg. 1 D. de auro, argento legatis: *Cui certum pondus argenti dare hæres jussus sit, & pecuniam numeratam dando jure ipso liberatur, si in ea pecunia eadem æstimatio fuerit. Quod ita verum est, si non certum genus argenti legatum sit.* Hujus legis sensum hunc esse volunt, pondus argenti in genere qui debet, liberari æstimationis solutione. Non hæc sententia Pomponii est, sed aliquid plus insinuant verba Jurisconsulti, quo non penetrarunt. Viginti argenti pondo hæres dare jussus est. Potest hæres viginti pondo dando argenti in pecunia numerata liberari. Ita enim prorsus accipiendum. Alias si de æstimatione tantum intellexisset, quæ in pecunia numerata daretur, non addidisset Jurisconsultus: *Si in ea pecunia eadem æstimatio fuerit.* Sensit ergo Pomponius, idem pondus numeratæ pecuniæ ab hærede datum, quod testator in genere jussisset dari, cum certum pondus argenti legavit. Sed adjicit Pomponius, si ea numerata pecunia ejus ponderis, quo legatum est argentum, ejusdem quoq; sit æstimationis quæ in argento infecto esset, si datum foret. Non potest autẽ intelligi minoris æstimationis esse pecuniam numeratam cum argento infecto, in pari scilicet pondere. In nulla enim unquam republica nummus ita cusus est, ut pondus signati metalli viliori pretio taxaretur quam par pondus infecti. De majori igitur æstimatione capiendum est. Heres, qui dare jussus est certum pondus argenti, potest illud dare in numerata pecunia, si in pari pondere argenti signati eadem quoque æstimatio fuerit. Ceterum si major fuerit, ut plerumque solet esse, non dabit pecuniam numeratam,

meratam, ſed argentum non ſignatum. Nam pecuniam numeratam dando eodem pondere, plus daret quam quantum dare juſſus eſt. Rurſus ſi id pondus daret pecuniæ numeratæ quod æſtimationem exæquaret argenti quod legavit teſtator, non foret daturus idem pondus argenti quod dari ille voluit. Ex his Juriſconſulti verbis colligimus, in multis locis pecuniam numeratam; hoc eſt, quæ in nummis eſt, æqualis cum metallo non ſignato ponderis, æqualis quoque æſtimationis fuiſſe. Quod in auro & argento fere ſemper Romæ obſervatum, vel uſque ad extrema imperii tempora, alibi notavimus in Opere de re Nummaria. Nam Theodoſiano etiam ſæculo ſolidi ex auro obryzo fiebant. Quippe in tributis ſolvendis, qui à poſſeſſoribus dependebantur, in maſſam conflari ſolebant, ut inferrentur theſauris Largitionum. Ex eadem maſſa porrò cudebantur novi ſolidi. In ſeptuaginta duos libra ferebatur accepto, ſive ipſi ſolidi in ſpecie darentur à provincialibus, ſive maſſa ex his conflata tranſmitteretur. Lex XII Cod. Theod. de ſuſceptoribus: *Nulla debet eſſe cauſatio quin ſolidi ex quocunque titulo congregati, ſicut jampridem præcepimus, in maſſam obryzæ ſoliditatemque redigerentur.* Item in ſequenti lege: *Illud etiam cautionis adjicimus, ut, quotieſcumque certa ſumma ſolidorum pro tituli qualitate debetur, & auri maſſa tranſmittitur, in ſeptuaginta duos ſolidos libra feratur accepto.* Hujus maſſæ Scrinium etiam peculiare fuit in Officio Comitis ſacrarum Largitionum. In Notitia Imperii Orientis, fit mentio *Primicerii ſcrinii aureæ maſſæ.* De quo alibi. Pro impenſa cuſionis ſervanda ita principes tum ſæpe agere ſoliti, ut per argentarios aureum curarent aliquot pluribus nummulis diſtribuendum quam quo deberet in uſu publico curſum habere, ut conſtat ex lege Theodoſii Novella de pretio ſolidi. E contra ſi aureum ſolidum acciperent iidem argen-

tarii à privatis cum minuta ærea pecunia permutandum, exempli gratia, si vulgo permutari soleret ducentis ac decem æreis follibus, pro eo tantum dabant centum & octoginta. Quod Justinianus instituit, & sic sextam partem lucrabatur. Græci: ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς τῶν ἀργυραμοιβῶν ὑπὲρ ἑνὸς στατῆρος χρυσοῦ παρεῖναι τοῖς ξυμβάλλουσιν εἰωθότων δέκα καὶ διακοσίους ὀβολοὺς, αὐτὸς ἐπιτεχνώμενος κέρδη οἰκεῖα π΄ καὶ ρ΄ μόνους ὑπὲρ τοῦ στατῆρος διετάξατο ὀβολούς. De quo nos alibi latius. Certe ex compendii sui ratione principes atque etiam respublicæ nummum modo minori, modo majori pretio curant distrahendum. Quod etiam notavit Aristoteles in Oeconomico secundo, ubi inter Regalis Oeconomiæ reditus primo loco recenset vectigal quod ex nummo quæritur Regibus; & in eo versatur, ut sciant, qualis sit cudendus, quando vilior aut carior habendus: τούτων δὲ ἕκαστον μὲν, περὶ τὸ νόμισμα λέγω, ποῖον καὶ πότε τίμιον ἢ ὤνιον ποιητέον. Sunt qui censent, impensas cusionis de publico fieri oportere. Quod certe æquius foret. In ære non fuit moris observari, ut tantumdem valeret in nummo signato quam in massa. Ideo nec appendebatur ærea moneta. Ab initio tamen hoc idem etiam in æreo nummo apud eos populos factitatum constat qui ære gravi usi sunt, ut signati libra ejusdem esset æstimationis ac rudis. Idque & Romani tenuerunt quamdiu asse librario sunt usi. Postea per varia tempora, necessitatibus reipublicæ exigentibus, à librario ad unciæ quadrantarium assis redactus est, ut ante notabamus, pretio ejus prorsus non imminuto, quamvis de pondere tantum decessisset. In hujusmodi igitur nummis, quales formari oportere in bene morata republica judicamus, æstimatio, quæ fit è materia, eadem est cum metalli, unde cusi sunt, æstimatione. At propria ac peculiaris ipsius nummi æstimatio è solo pondere procedit. Cum enim nummus non è substantia, sed ex numero

&

& quantitate usum præbeat, plures species nummi majoris ac minoris formæ ex eadem materia flari consueverant. Sic nummus à nummo solo pondere differebat, & pondus pretium singulis faciebat. Aliud erat in eo genere pecuniæ, in qua non materiæ bonitas quærebatur, sed sola æstimatio publice imposita, ut in nummis è plumbo vel corio factis. Hi enim non è materia in diverso genere, vel ex pondere in eodem, pretium & æstimationem accipiebant, sed è sola voluntate principis aut reipublicæ constituto. Nec audiendi sunt, aut ullo modo ferendi, qui probant, hujusmodi nummos solos in usu esse debere, quos aut avaritia principum non excusanda introduxit, aut sola reipublicæ necessitas potest excusare. Verum de intrinseca & extrinseca, ut loquuntur, nummi bonitate, & aliis ad hanc rem pertinentibus, in nostro de re Nummaria commentario plura. Ad Aristotelem nunc redeamus, cui refutando ea, quæ diximus, præmitti ac præstrui debuere. Modo, inquit, nummus aliquid est, & magnum in ipso divitiarum instar, modo vero nihili est, si libeat utentibus mutare sententiam, & auctoritatem pretiumque, quod illi dederant, detrahere. Hanc enim rationem addit: *ὅτι μεταθεμένων τῶν χρωμένων οὐδενὸς ἄξιον, οὔτε χρήσιμον πρὸς οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐστί.* Ut autem ante dixerat, ex consensu permutantium institutum esse nummum, & magni æstimatum ad emptiones ac venditiones contrahendas, ita diverso consensu posse parvi pendi; & prorsus aboleri, pretio & æstimatione dempta. Atqui in ea nummi specie, qualem supra probavimus in rebuspublicis recte constitutis flari ac feriri solum oportere, ea mutatio & abrogatio nummi non esset metuenda. Quod enim pro nummo non valeret, pro merce pretium haberet, nullo discrimine æstimationis inter metallum signatum ac rude. Alia tamen consuetudo fuit multarum gentium, quæ nummos

nummos ex rebus nihili formatos habuere, quibus id pretium publica auctoritate imponebant, quod nummi liqueret esse, non ipsius rei. Carthaginenses pecuniam è corio usurparunt. Modios multos ejus monetæ si quis Athenis habuisset, nihilo ditior inde habitus esset, quam si coria, in plures concisa particulas, aut calculos è littore, plenis serracis ibi ostentasset. At Carthaginem contra si quis multa millia Atticarum drachmarum tulisset, æque eas ibi distrahere & quæstum ex his facere potuisset, ac si laminas plures aut frustra argenti purissimi eo importasset. De hac Carthaginiensium pecunia Plato in Eryxia eleganter ita scribit: Αὐτίκα γὰρ οὗτοι Καρχηδόνιοι νομίσματι χρῶνται τοιῷδε. ἐν δερματίῳ μικρῷ ἀποδέδεται ὅσον τε στατῆρος τὸ μέγεθος μάλιστα, ὅτι δὲ ἐστι τὸ ἐναποδεδεμένον οὐδεὶς γιγνώσκει εἰ μὴ οἱ ποιοῦντες. εἶτα κατεσφραγισμένῳ τούτῳ νομίζουσι, καὶ ὁ πλεῖστα τοιαῦτα κεκτημένος, οὗτος πλεῖστα δοκεῖ χρήματα κεκτῆσθαι καὶ πλουσιώτατος εἶναι. εἰ δέ τις παρ' ἡμῖν πλεῖστα τοιαῦτα κεκτημένος εἴη, οὐδὲν ἂν μᾶλλον πλούσιος εἴη, ἢ εἰ ψήφους πολλὰς τῶν ἐκ τοῦ ὄρους ἔχοι. Ligatura hæc fuit sive ἀπόδεσμος ex aluta vel pelle confecta, cui inclusum nescio quid, quòd, quale esset, non dicit Plato; id soli sciebant qui incluserant. Magnitudine id erat stateris sive tetradrachmi Attici aluta involuti, cui alutæ sigillum publicum impressum fuit. Paulo post idem Plato τὰ δέρματα Carthaginensibus vicem nummi fuisse scribit, id est, *alutas*, sive *alutaceas ligaturas*. Aristides τὰ σκύτινα νομίσματα appellat Carthaginensium, hoc est, coriacea. Atqui aliud σκῦτος, aliud δέρμα: *corium*, & *aluta*: res involuta & inligata pelle, & frustum corii in nummum signati. In Oratione ὑπὲρ τῶν τεσσάρων ita scribit: Οὐδὲ γὰρ, εἰ Βυζάντιοι σιδήρῳ νομίζουσι, τούτου χάριν εἰσὶν δίκαιοι τῶν Ἑλλήνων καταγελᾶν, οὐδ' ἧττόν τι δοκεῖν ἂν φέρειν μισθὸν, ὅτι οὐ χρυσίον οὐδὲ ἀργύριον φέρουσιν, οὐδέ γε εἰ Καρχηδόνιοι. *Neque si Carthaginenses utuntur pecunia ex corio.* Ad

quem

quem locum ita notavit vetus ſcholiaſtes in ſcripto antiquiſſimo codice: *Σκυτίνοις οἱ Καρχηδόνιοι νομίσμασιν ἐπολιτεύοντο ἐκ τῆς Διδοῦς. ἐκείνη γὰρ φυγοῦσα διὰ τὸν φόνον τῶν ἀδελφῶν ἐκ τῆς Τύρου, αἰτεῖ τὸν βασιλέα μεταδοῦναι αὐτῇ γῆς, ὅσον δέρμα βοὸς ἐπέχοι τόπον. ὁ δὲ ῥᾳδίως ἐπένευσε. κατατεμοῦσα οὖν ἐκείνη τὸ σκύτος κύκλῳ χωρίον τι ἀπολαμβάνει, καὶ πόλιν κτίζει τὴν Καρχηδόνα. οἱ οὖν Καρχηδόνιοι τὸ συμβὰν ἀεὶ τιμῶντες σκυτίνοις νομίσμασιν ἐπολιτεύοντο.* Aliud ſcholion ibidem adjunctum eſt, cujus auctor non putavit revera Carthaginenſes nummis coriaceis uſos, ſed quia antiquo ritu pelles ferarum & animalium, quibus abundabant, permutarent cum aliis mercibus quas mercatores exteri eo deferebant. *Τοῦτο δὲ λέγει*, inquit, *οὐχ ὅτι σκύτινα εἶχον νομίσματα, ἀλλὰ βύρσας παρεῖχον, ὡς πολύθηρον οἰκοῦντες χωρίον, καὶ οὕτως ὃ ἐβούλοντο ἐδέχοντο.* Sed Platoni potius credendum, Carthaginenſibus uſitatam ac receptam fuiſſe hujuſmodi pecuniam qualem ille deſcribit. quam nec aſſecutus videtur ipſe Ariſtides, qui *σκύτινον* appellat *νόμισμα*, nec ille ſcholiaſtes vetus, qui originem hujus monetæ refert ad hiſtoriam ſive fabulam de Didone vulgatam. Non enim nummus ipſis è corio fuit, ſed aliquid vile tetradrachmi magnitudine & forma, quod incluſum & involutum erat aluta ſigillo publico ſignata. At coriaceus nummus, *orbis eſt è corio formatus*, ut vocat auctor Anonymus de rebus Bellicis. Talem priſcis quoque gentibus olim uſurpatam, idem ſcriptor perhibet antequam æs pro nummo ſignaretur. Meminit & Seneca corii publica forma percuſſi, quod Lacedæmoniis pecuniæ numeratæ uſum ait præſtitiſſe. Quod alibi non legi. Nam certum eſt, Lacedæmonios uſos eſſe ferri certo pondere vice nummi. Quod etiam teſtatur Plato in Eryxia: *ἐν δὲ Λακεδαίμονι σιδήρῳ σταθμῷ νομίζουσι, καὶ τοιούτῳ μέντοι τῷ ἀχρείῳ.* Verba tamen Senecæ hæc ſunt lib. v de Beneficiis: *Æs alienum habere dicitur & qui aureos debet, & qui*

corium forma publica percussum, quale apud Lacedæmonios fuit, quod usum pecuniæ numeratæ præstat. Quo genere obligatus es, hoc fidem exolve. Si verum vellet dicere, scribendum illi erat, *& qui ferrum forma publica percussum.* Nam de coriacea Lacedæmoniorum pecunia, nugæ. Alio igitur vitio locus ille laborat. Quid enim sibi vult quod ait, *quale apud Lacedæmonios fuit, quod usum pecuniæ præstat.* An adhuc usum pecuniæ præstabat eo tempore corium apud Lacedæmonios? Dicit fuisse, & simul adhuc esse. Quæ non cohærent. Ferrum quidem fuit, sed certo tantum pondere examinatum, rudi propius quam signato, etsi signatum quoque fuisse constet. Ideo & σιδηρῶν σταθμὸν vocat Plato, quod non dicitur de nummis signatis. Alii tamen auctores νόμισμα appellant, & quia ex gravi ferro fuit, σταθμὸν Plato appellat, quomodo & Latini *æris gravis* nomine appellarunt æs signatum magnæ molis, asses nempe librarios. Utut sit, verba illa Senecæ vulgo sunt corruptissima, sic, meo judicio, levi negotio emendanda: *Æs alienum habere dicitur, & qui aureos debet, & qui corium forma publica percussum, & quale apud Lacedæmonios fuit, quod usum pecuniæ numeratæ præstabat.* Inserimus tantum particulam *&*, & pro *præstat*, scripsimus *præstabat*. Quod indubitatæ veritatis est. *Et quale Lacedæmoniis usum pecuniæ numeratæ præstabat,* nempe ferrum rude, vel grave, magni & stati ponderis. Multi enim veterum non νόμισμα illud fuisse volunt quo Lacedæmonii pro nummo uterentur, sed σταθμόν. De quo in superioribus. Ideo dicit hic Seneca, *& quale apud Lacedæmonios fuit, quod usum pecuniæ numeratæ præstabat.* De coriacea moneta mirum quod scribunt Græculi historici recentioris ævi, ante Numam Romanis in promiscuo usu fuisse, qui primus illis æream percussit. Ita memorat Johannes Antiochensis περὶ ἀρχαιολογίας. Suidas Suetonium

tonium auctorem laudat, qui id tradiderit: ἀπὸ σιδήρου καὶ χαλκοῦ πρῶτος ἐχαρίσατο Ῥωμαίοις τὸ πρὸ αὐτοῦ πάντων διὰ σκυτίνων καὶ ὀστρακίνων τὴν χρείαν πληρούντων, ἅπερ ὠνόμαζεν ἐκ τοῦ ἰδίου ὀνόματος νούμμια, ὥς φησι Τράγκυλος. Ubi etiam notabis tibi, dicere illum, non solum coriacea numismata, sed etiam testacea & figulina ante Numam omnes in usu habuisse, cum primum æreos & ferreos formasset, ac de suo nomine *Nummos* appellasse. Quæ sunt falsissima. Nam νόμισμα Græcis à more & consuetudine *nummus* appellatus, quia ex instituto gentium & consuetudine inventus ac receptus, ut ex Aristotele supra ostendimus. At νόμος idem quod νόμισμα, *mos* & *consuetudo*. Ionici generis homines ut νοῦσον, quæ νόσος aliis, dixere; ita νοῦμον qui νόμος, & οὔγκον pro ὄγκον, unde & οὐγκία pro ὀγκία. De quo infra. At Dores etiam consonantem more suo geminarunt, ac scripserunt νοῦμμον, sic vocantes quod aliis Græcis νόμισμα, quia νόμος & νόμισμα idem. Suidas de voce νόμος: Δωριεῖς δὲ ἐπὶ νομίσματος χρῶνται τῇ λέξει, καὶ Ῥωμαῖοι παρατρέψαντες νοῦμμον λέγουσι. Immo sine ulla depravatione hanc vocem à Græcis Dorici generis sumpsere mutuam, apud quos, ut & Siculos, νοῦμμος etiam certi nummi genus fuit ejusdem ferme pretii cum Romanorum sestertio nummo, ut alibi dicemus. Consonantes autem in vocibus, & præcipue liquidas, non soli geminant Dores, sed & Æoles, ut ἔννη pro ἔνη, ἄλλος pro ἦλος, unde & Laconicum Fᾶλλος. De quibus alibi. Νοῦμας igitur vel Νοῦμμας cognomen inditum Pompilio videtur potius ab invento nummo, quam nummus ab ipsius nomine dictus. Pervasit autem plerosq; veterum illa opinio de nummo ex corio vel ex terra cocta cuso priusquam ex ære vel ferro formaretur. Quam sententiam Suetonio Tranquillo tribuit Suidas, eamque nescio an inde etiam habeat vetus auctor Anonymus de re militari, cujus hæc

verba

verba sunt: *Rectores superioris vitæ non otiosis opibus, sed condendis potius mœnibus lætabantur, in quorum decorem universam auri argentique materiam conferebant. Æris quoque copiam in simulacris propriis ad virtutis suæ testimonia figurabant. Vt vero emendi & vendendi utilitas, & ut facultas regiæ largitati suppeteret, in æris usum excultam politius terram, & igne solidatam, certis quoque expressionibus figuratam, auro argentoque reposito, usui habuerunt: sed posteriores fastidientes priscæ utilitatis inventum, formatos è coriis orbes auro modico signaverunt, quibus regum munificentia & commutationum necessitas intactis collatoribus utebantur. Sequentior vero ætas, æris redundante materia, quam publicus jam mœnium recusabat ornatus, diuturna, ut prior, monumenta meditata, æs, validum ipso pondere, pretiosius figuravit: cujus species pro qualitate, ut diximus, ponderis diuturnior fuit, sed potentia regalis pro licentia speciem suam tantum in auro argentoque signavit, quæ pro reverentia figuræ nullis usibus proficiens ad honorem regium sacrata permansit.* Luteam pecuniam omnium primam & antiquissimam facit, deinde & coriaceam, tum æream, postremo argenteam aureamque. In ea sententia & vetus auctor apud Isidorum lib.XVI, cap.XVII: *Pecunia de pecudibus & proprietatem habebat & nomen. De corio enim pecudum nummi incidebantur & signabantur.* Sed veriora sunt quæ de origine ac processu nummi supra ex Aristotele notabamus, ex ære ac ferro, rudi primo, deinde gravi & signato nota sui ponderis, ad nummum, ut nunc est, factum esse progressum. Antiquissimum fuisse æreum nummum, auctor alius vetus apud Isidorum tradit, loco quem ante citavimus, his verbis: *Antiquissimi nondum auro argentoque invento, ære utebantur. Nam prius ærea pecunia in usu hominum fuit, post argentea, deinde aurea subsequuta.* Hinc

Æsculanum Deum veteres finxere, qui pater esset *Argentini* Dei, quia prior ærea pecunia quam argentea, ut refert Augustinus de civitate Dei lib. IV, cap. XXI. Ne illud quidem affirmari potest, antiquissimam ac primam omnium apud omnes fuisse æream pecuniam. Nec enim ab eadem origine, nec eodem ordine apud omnes nationes, progressa est nummi inventio ac perfectio. Immo uno eodemque tempore gentes diversæ hoc vel illo genere usæ sunt, ut Athenienses argenteo, Carthaginenses coriaceo, Byzantii ferreo, Lacedæmonii mera ferri massa, aliæ luto co-cto & signato. Æthiopes eo sæculo, quo scribebat Plato, lapillis quibusdam insculptis pro nummis usi sunt. Ἐν δὲ τῇ Αἰθιοπίᾳ, inquit, λίθοις ἐγγεγλυμμένοις χρῶνται, οἷς οὐδὲν ἂν ἔχοι χρήσασθαι Λακωνικὸς ἀνήρ. In provincia Carajama, quæ magno regi Tatariæ subest, aureis & albis lapillis utuntur; qui reperiuntur in mari, ut legere est apud Paulum Venetum. In provincia Caniclu, quæ sub eodem est rege, minor moneta ex sale est formata, in exiguis massis. In alia corallium vicem nummi præstat. Ipsius magni Chani moneta non ex auro & argento cuditur, sed ex cortice mori interiore in particulas varias ac rotundas scisso, invicem compacto, ac regali sigillo signato. Apud Cathainos Tataros, teste Haitono, nummus de papyro fit in formam quadratam secto, cui regale signum impressum. Sunt & quæ linteorum orbiculis aut quadris publica aut regia forma insignitis similiter hodieq; utantur gentes. Plura talia possunt ex historia colligi: De quibus in alio opere. An de hujusmodi igitur nummis intellexit Aristoteles, cũ dixit, nummum interim nihil, interim plurimum valere? Talis quippe nummus ex materia pretium non habet, nec proinde ex pondere. Nam ubi materia æstimatur, prout est majoris aut minoris ponderis, ita etiam æstimatio increscit, aut minuitur. Ceterum ubi ex sola principis

volun-

voluntate, aut reipublicæ instituto, aut privatorum conventione, ut vult Aristoteles, monetæ constat auctoritas, perinde ut illa sunt, à quibus dependent, variabilia, ita aut aliquid esse aut nihil incipient. Hoc idem repetiit & in Moralibus utrisque in hæc verba: καὶ διὰ τοῦτο τοὔνομ' ἔχει νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ, καὶ ἐφ' ἡμῖν μεταβαλεῖν, καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον. Ut enim paulo ante scripsit, οἷον ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γεγένηται κατὰ συνθήκην, nummum ex consensu & instituto subvenire necessitatum permutationibus, ita nunc dicit, posse etiam κατὰ συνθήκην eamdem è permutationum necessitate excludi, & prorsus inutilem reddi, ac nihili fieri. Cum igitur natura non sit, sed instituto ac more, in arbitrio ac potestate est nostra, non esse nummum, & esse. Quod si ita intelligimus, hoc fortasse verum. Immo & verum de illo ipso nummorum genere, qui cum per se ex materia sua & substantia nihil valeant, ex forma publica æstimationem accipiunt, qua abrogata, statim & æstimatione, quam habent, possunt excidere. Sed secus est de his qui materia ipsa pretiosi. Si nummi auctoritatem perdant, pretium metalli retinebunt, & æque in permutationibus ex substantia sua usum præstabunt ac dominium, ut in nummi forma. Atqui quæ de origine nummi tradit, testantur, de hac nummorum specie eum intellexisse, quæ pretio metalli cara est. Primo, inquit, æs & argentum, magnitudine & certo pondere perpensum, pro nummo datum est. Deinde & formam imposuerunt, sive characterem, ut citius defungerentur numeratione citra pensandi laborem. Ὁ γὰρ χαρακτὴρ ἐτέθη τοῦ ποσοῦ σημεῖον. Impressa enim figura, ut ponderis quantitatem indicaret. Ergo ex pondere æstimatio in eodem metalli genere, quam nota imposita hujusmodi nummo testatam faciebat. Tolle notam huic nummo, tolle & nummi nomen, nihilominus materia, ex qua flatus est, sive aurum sit,

five argentum, five æs, pretium suum habebit, & in permutationibus locum, ut olim. Sic in provincia Caniclu, apud Paulum Venetum, nummus illius regni in virgulis quibusdam constat aureis, certi ponderis, & perinde, ut est pondus, ita & pretium nummi habetur. In antiquo ac primo nummo non aliter fuisse, ex verbis Aristotelis facile potest intelligi. Hæc cum ita sint, paulo post tamen subjicit, in nummorum copia modo divitias putari consistere, modo nugas esse, prout inter homines ea de re convenerit. In quo parum sibi videtur constare. Nam si pretium, ut nummo deerit, aderit ut metallo, cujus metalli etiam usus olim in permutationibus contrahendis. At copiam hujusmodi metalli habere magnam repositam, pro divitiis olim magnis habebatur, ut superius probatum est. Enimvero hoc tantum effecit hominum institutum ac consensus in nummo recipiendo, ut non liceret eum in permutationibus recusare. Quod in metallo rudi semper antea licitum erat. Atque ita omnino exponendus Aristoteles videtur, qui non respoxerit ad hoc aut illud nummi genus pretio vel forma æstimandi, sed ad ipsam nummi speciem, quatenus in permutationibus ex hominum conventione eam nactus est vim ac potestatem, ut ab omnibus accipiatur, à nemine recusetur. Hoc modo si id, quod est, contrario consensu amittat, & nummus esse desinet, ut solo pretio censeatur quo metallum unde constat, nulla jam necessitate ejus recipiendi, sed restituta licentia ejus recusandi, auctoritate omni privabitur. Ut ecce si nummos hodie quis habeat aureos vel argenteos, quodcunque fuerit quo indigebit, id poterit nummis suis permutatum sibi comparare, quia nemo potest hujusmodi nummos refutare. Redeamus ad antiquum permutandi morem absque nummo. Si tantumdem auri vel argenti ille idem in massa habeat, reperietur fortasse aliquis qui

sua

ſua velit cum auro illius vel argento permutata, ſed poterit etiam fieri, ut nemo ſit, qui id cupiat, aut eo egeat. Et, cum liberum eſſet tum cuique aurum & argentum in permutatione contrahenda non recipere, ita plerumque eveniebat, ut auri & argenti dives, rebus omnibus ad victum neceſſariis deficeretur, quas nullo modo poſſet eo auro vel argento, quo abundaret, nanciſci. At ſi copia illa viſque auri & argenti publica auctoritate in pecuniam numeratam flando feriendoque convertatur, tum omnia ipſi ad libitum quocunque loco & tempore ſuppetent. Sic intelligendum quod voluit Ariſtoteles. Nummi nimirum vim ac poteſtatem qua nummus eſt, quaque uſum & functionem habet, non in materiæ æſtimatione, quia metalli rudis idem ſit pretium; nec in forma publica, quia illa materiæ æſtimationi nihil addit; ſed in auctoritate ex communi conſenſu ei attributa, quæ neceſſitatem omnibus inducit ejus recipiendi. Nummus quippe ſi nummus non ſit, portio metalli eſt, inter volentes cum aliis rebus permutabilis. Si illa metalli portio nummus fiat, & auctoritatem accipiat per omnes permutationes ambulandi, tum res exiſtit permutabilis etiam inter nolentes. Ideo tamen volunt omnes eam habere, quia non ad præſentes tantum neceſſitates permutationibus ſervit, ut certum eſt metallum ipſum olim ſerviſſe unde factum eſt, ſed etiam ad futuras, ubi eam poteſtatem à publico conſenſu accepit. Ὑπὲρ δὲ τῆς μελλούσης ἀλλαγῆς, εἰ νῦν μηδὲν δεῖται, ὅτι ἔσται ἐὰν δεηθῇ τὸ νόμισμα, οἷον ἐγγυητής ἐστιν ἡμῖν. Ideo neceſſe eſt recipi. Δεῖ γὰρ τοῦτο φέροντι εἶναι λαβεῖν, ut ait idem Philoſophus in Ethicis. Sequitur ſtatim ibidem apud eumdem: πάσχει μὲν οὖν καὶ τοῦτο τὸ αὐτό. οὐ γὰρ ἀεὶ ἴσον δύναται. ὅμως δὲ βούλεται μένειν μᾶλλον. διὸ δεῖ πάντα τετιμῆσθαι. Quæ verba interpretes perperam confundunt cum iis quæ præceſſerunt paulo ante de nummo, ὅτι οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶν καὶ ἐφ'

ἡμῖν μεταβάλλειν, καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον, quaſi eodem pertineant, & eumdem ſenſum habeant. Ita enim ſcribit ad hunc locum è veteribus Michaël Epheſius: οὕτως οὐδὲ τὸ νόμισμα ἀεὶ ἴσον δύναται, ἀλλὰ μεταπίπτει, καὶ τὸ πρότερον πλεῖον δυνάμενον, ὕστερον ἢ ἔλαττον ἢ οὐδὲν ἰσχύει. Multum hæc invicem diſtant. Aliud enim eſt, quod ante dixit Philoſophus, in nobis eſſe mutare nummum, & prorſus inutilem reddere, hoc eſt, penitus abolere,& ab uſu removere,reſtituta antiqua permutatione; aliud quod hic dicitur, οὐ γὰρ ἀεὶ ἴσον δύναται. Quod pertinet ad nummum in eadem forma manentem ac ſubſiſtentem,in qua tamen modo plus valeat, modo minus. Atque ita prorſus eſt. Nam nummi pretium non ſolum pendet ex raritate & copia metalli, ex qua flatur, & formatur, quæ res quoque interdum eum viliorem, interdum cariorem præſtat, ſed etiam ex rerum merciumque abundantia, aut penuria, cum quibus permutatur. Ubi enim inopia eſt rei nummariæ, ceteræ merces viliores ſunt, pecunia ipſa magis in pretio. E contra ubi merces rariores ſunt, pecunia ſolet eſſe vilior. Abundante porro pecunia ex metalli copia unde flatur, res aliæ omnes carius veneunt, quia, cum pecunia ſit vilis, non poſſunt res vænales, præſertim ſi paulo rariores ſint, ſine magna vi pecuniæ haberi. Alias certum eſt perinde, ut rara ſunt aut vilia metalla ex quibus nummus fit, ita & nummo pretium accedere, & decedere. Hinc Annibale Italiam inſidente, cum Romani plures quam antea & majores exercitus habere cogerentur, quibus ſtipendia in ære ex antiquo ſolvi ſolita, ad eam æris inopiam redacti ſunt,ut imminuendum fuerit ærei nummi pondus,eodem pretio manente. Nec enim ad hoc tantum venerunt, quod auctores perhibent, ut neceſſitatibus reipublicæ ſubvenirent, ſed etiam quia rarius æs effectum erat. Ad æra itaque militibus ſolvenda, qui tam magno erant numero, impenſis

penſis non ſufficiente republica, ex libra æris, cum antea unum tantum aſſem facerent, duodenos facere cœperunt, non minore pretio, etſi pondere tanto minore. Quod autem poſtea & ad ſemunciales aſſes lege Papyria deſcenderunt,& ad quadrantarios unciæ alia lege, raritatem æris id effeciſſe, plane mihi perſuadeo. De qua Plinius non obſcure ita ſcripſit lib. XXXIV, cap. I: *Proxime dicantur æris metalla, cui & in uſu proximum eſt pretium, immo vero ante argentum, ac pæne etiam ante aurum Corinthio.* Verum de hac æris raritate apud Romanos & proportione cum aliis metallis nummariis, auro, & argento, nos in alio opere. Nunc pergamus lucem fœnerare Ariſtotelis loco: *πάσχει μὲν οὖν καὶ τοῦτο τὸ αὐτό. οὐ γὰρ ἀεὶ ἴσον δύναται.* Idem uſu venire & nummo dicit quod aliis rebus quarum mercimonia ſunt promiſcua, ut nimirum aliquando minus, aliquando magis ex raritate aut copia habeantur caræ ac pretioſæ. Idem ergo & nummus patitur. Non enim ſemper idem valet. Δύναμις hic eſt pretium & æſtimatio nummi, ſive, ut vulgo loquuntur, valor. Perperam enim vertunt eruditi interpretes: *Non enim ſemper æqualem vim habet.* Etſi poſſit & vis hic pro pretio accipi, tamen aliud eſt. Τὸ ἰσοδύναμον in nummis de parili pretio dicitur, ut τὸ ἰσοστάσιον de parili pondere. Hinc apud Africanum de Ponderibus mina minæ ἰσοστάσιος καὶ ἰσοδύναμος vocatur, quæ in pari pondere par quoque pretium habet. Quo ſenſu dixerit Ariſtoteles nummum οὐκ ἀεὶ ἴσον δύνασθαι, non ſemper idem valere, ex Oeconomico ejuſdem ſecundo poteſt intelligi, in his verbis: *τούτων δὲ ἕκαστον μὲν περὶ τὸ νόμισμα λέγω, ποῖον καὶ πότε τίμιον ἢ εὔωνον ποιητέον. Quæ circa rem nummariam verſatur, qualis, & quando vilis aut carus efficiendus ſit nummus.* Hujus carum aut vile pretium in argentariorum menſis publica auctoritate conſtitutis cognoſcebatur prout vilius aut carius eum diſtrahe-

ſtraherent, æſtimatione prius à populo aut principe facta. De quo in ſequenti capite. Sequitur mox in verbis Ariſtotelis: ὅμως δὲ βούλεται μένειν μᾶλλον, διὸ δεῖ πάντα τετιμῆσθαι. Cum nummus, inquit, ut aliæ merces, nunc pluris, nunc minoris valeat, certum tamen magis ac perpetuum debet ejus eſſe pretium, quodque in eodem ferme ſtatu ſemper maneat. Hic enim ſenſus Græcorum verborum, ὅμως δὲ βούλεται μένειν μᾶλλον. Quo pertinet & Pauli Juriſconſulti dictum eadem omnino mente, leg. 1 D. de contrahenda emptione, de nummi inventione: *Electa eſt materia, cujus publica & perpetua æſtimatio difficultatibus permutationum æqualitate quantitatis ſubveniret.* Nihil enim aliud voluit Ariſtoteles, quam perpetuam eſſe debere nummi æſtimationem, hoc eſt, ejuſdem ſemper tenoris, ut facilius inde pretium rebus omnibus fiat. Διὸ δεῖ πάντα τετιμῆσθαι. Quippe cum nummus ſit regula & modus permutationis, non debet variare ejus pretium, quo veluti pretio ceteræ res omnes, quæ in permutationem cadunt, æſtimantur. Οὕτω γὰρ ἔσται ἀεὶ ἀλλαγή, εἰ δὲ τοῦτο, κοινωνία. τὸ δὴ νόμισμα ὥσπερ μέτρον σύμμετρα ποιῆσαν, ἰσάζει. Hoc eſt, quod idem quoque Juriſconſultus dixit, *ut difficultatibus permutationum æqualitate quantitatis ſubveniret.* Nummorum quantitate ac numero exæquari καὶ ἰσασθῆναι rerum permutandarum pretium, plane intellexit. Æqualitas enim quantitatis Paulo eſt tantus pecuniæ numerus qui æqualis eſſe poſſit æſtimationi rei quæ nummo permutatur. Pro illis verbis apud Ariſtotelem, ὥσπερ μέτρον, σύμμετρα ποιῆσαν, quidam codices & meliores habent, ὥσπερ μέσον, σύμμετρα ποιῆσαν. Quod etiam confirmatur à Græcis interpretibus ac paraphraſtis. Ita enim legiſſe Andronicum, apparet ex his ejus verbis: καὶ οὕτως ἐν μέσῳ γινόμενον τῶν ἀσυμμέτρων, σύμμετρα ποιεῖ καὶ ἰσάζει. Ex quibus tamen utique patet, non eum intellexiſſe Ariſto-

telis

telis mentem. Vulgatam lectionem defendi posse, putat vir doctissimus Sylburgius, eo quod sequitur; *μετρεῖται γὰρ πάντα νομίσματι.* Immo & veterem illam tuetur, quod præcessit apud Aristotelem: *διὸ πάντα συμβλητὰ δεῖ πως εἶναι ὧν ἐστιν ἀλλαγή, ἐφ' ὃ τὸ νόμισμ' ἐλήλυθε, καὶ γίνεταί πως μέσον, πάντα γὰρ μετρεῖ.* Ita igitur & hoc loco: *τὸ δὲ νόμισμα ὥσπερ μέσον σύμμετρα ποιῆσαν, ἰσάζει.* Idem quippe *σύμμετρα ποιῆσαι*, & *μετρεῖν.* Et notandum est, non absolute dicere utrobique, *νόμισμα* esse *μέσον*, sed *ὥσπερ μέσον*, & *γίνεσθαί πως μέσον.* At simpliciter alibi dixit, esse *κοινὸν μέτρον πάντων.* Mentem Aristotelis, qua voluit *νόμισμα* esse veluti *μέσον* in exæquandis in permutatione rebus, neque veteres, neque recentiores interpretes assequuti videntur. *Μέσος* hic idem quod *μεσίτης*, arbiter nimirum & pararius, atque, ut recentior Latinitas loquuta est, *mediator.* Ut enim apud eumdem *δικαστὴς μέσος* dicitur pro arbitro & mediatore, quem & *μεσίδιον* etiam appellat, ita hic *νόμισμα μέσον* vocatur, tanquam mediator & conciliator permutationis, dum æstimationem rei, quæ permutatur pretio, exæquat. Aristoteles paulo ante: *καὶ ζητοῦσι δικαστὴν μέσον, καὶ καλοῦσιν ἔνιοι μεσιδίους, ὡς ἐὰν τοῦ μέσου τύχωσι, τοῦ δικαίου τευξόμενοι. μέσον ἄρα τι τὸ δίκαιον, εἴπερ καὶ ὁ δικαστής. ὁ δὲ δικαστὴς ἐπανισοῖ.* Hic *μέσος δικαστὴς* est judex qui arbiter & mediator addictus est, quem *μεσίδιον* ab aliis vocatum docet Philosophus. Ita enim exponenda hæc ejus verba, *καὶ ζητοῦσιν δικαστὴν μέσον, καὶ καλοῦσιν ἔνιοι μεσιδίους.* Et quærunt judicem arbitrum, quales vocantur à quibusdam & *μεσίδιοι.* Aliter quidem accepit Andronicus, sed falsus est. Ita autem *παραφραστικῶς* explicat: *καὶ καλοῦσι δὲ αὐτὸν μέσον ὡς διὰ τοῦτο τοῦ μέσου τευξόμενοι, ἔνιοι δὲ οὐχ ἕνα μόνον, ἀλλὰ καὶ δύο καὶ τρεῖς μεσιδίους καλοῦσιν ἐν ταῖς ἀμφισβητήσεσιν.* Ex quibus saltem hoc liquet, *μέσον* & *μεσίδιον* eumdem esse, nempe mediatorem & arbitrum. Interpretes Latini neoterici pessime red-

diderunt,

diderunt, *quaruntque judicem medium*. Quos sequutus est qui Andronicum vertit, *quare & medium eum vocant. Nonnulli etiam non unum tantum, sed duos aut tres μεζιδίους vocant*. Quasi μεσίδιος Latine reddi non posset, aut quasi *medium* Latini dicerent, quem Græci μέσον aut μεσίτην appellant. Atqui Glossarium vetus, quod tanti facit, ut incomparabile ubique vocitet, docere ipsum potuit, quomodo Græcorum μεσίτης vel μεσίδιος Latine esset nominandus. Sic enim in eo legitur: Μεσίτης, *sequester, arbitrator, mediator*. Idem & μεσίδιος. Nam à μεσίτης μεσίτιος, pro quo μεσίδιον alii dixere. Sic πεζίδιον & πεζίνον idem; ἐνδελεχὲς & ἐντελεχές. Hesychius utrumque agnoscit: Μεζιδίοις, μέσοις. Idem: μεσσίδιος, μέσος, ἴσος. Apud quos pecunia deponebatur, qui *sequestres* Romanis, Græcis etiam μέσοι, & μεσεγγυηταὶ, & μεσίδιοι. Unde verbum μεζιδιωθῆναι, tritum in judiciis, & contractibus. Phrynichus: Μεζιδιωθῆναι τέτακται καὶ ἐν τοῖς δικαστηρίοις, καὶ ἐν τοῖς συμβολαίοις, ἀλλὰ οὐ μεσεγγυηθῆναι λέγε. Certe μεσεγγυητὴς nihil aliud quam ὁ μέσος sive μεσίδιος τῆς ἐγγύης, apud quem pecunia, promissa in diem vel sub conditione, aut etiam controversa deponitur. Per quos pactio inter duos contrahentes inducebatur, etiam μέσοι appellati, Latine *interpretes*. Hi proprie Græcis μεσοπράται, id est, μέσοι τῆς πράσεως, conciliatores & mediatores venditionis. Nam & *pretium*, ut ante notavimus, ex Græco πράτιον, & *interpretes*, qui inter duos contrahentes medium se interponerent conciliandæ emptioni. Postea ad alias pactiones traductum hoc nomen. Hic pretium in venditionibus faciebat. Unde Varro *pretium* dictum à peritis autumat, *quia hi solum possunt recte facere id*. De his emptionum proxenetis & parariis supra nonnulla notavimus. Horum opera utilior & magis necessaria olim quando res rebus permutabantur. Difficilius quippe expediri poterat, quot

calceos

calceos sutor, ut exemplo ab Aristotele posito utamur, agricolæ dare deberet pro modio frumenti. Ubi nummus in medium exiit, tum explicatior facta permutatio. Et sic nummus quasi mediatoris & interpretis vicem implevit in exæquanda rerum æstimatione. Hoc est igitur quod Aristoteles dixit, nummum in emptionibus ac venditionibus γίνεσθαί πως μέσον, καὶ ὥσπερ μέσον πάντα σύμμετρα ποιῆσαι καὶ ἰσάζειν. In quibus verbis τὸ σύμμετρον etiam male accepere interpretes, qui vertunt, *res apta quadam compositione & convenientia concordes inter se & consentientes reddere.* Multa verba impenderunt, ut nihil conveniens huic loco redderent. Hoc quidem etiam significat τὰ σύμμετρα. nempe quæ analogiam habent, aut κατὰ μέγεθος, aut κατὰ πλῆθος, aut κατὰ ποιότητα, aut κατὰ τὰς δυνάμεις. Inde *symmetria* in ædibus, & in corpore humano, aliisque rebus, convenientia quædam & consensus partium inter se, & cum toto: quam vocem Latinum nomen non habere, scribit Plinius. Et Varro *symmetriam ædium* dixit apud Nonium: *Harum ædium summetriam confutabant architectones.* Sed hic τὰ σύμμετρα in propria significatione posuit Aristoteles, pro his quæ ejusdem sunt mensuræ, ut σύσταθμα dicuntur quæ ejusdem sunt ponderis. Unde συμμετρία & συσταθμία exæquatio eorum quæ in mensura consistunt & pondere. Ita enim accepisse sequentia indicant: τῇ μὲν οὖν ἀληθείᾳ ἀδύνατον τὰ τοσοῦτον διαφέροντα σύμμετρα γενέσθαι, πρὸς δὲ τὴν χρείαν ἐνδέχεται ἱκανῶς. Non posse vere veluti mensura exæquari quæ tantopere distent ac discordent, sed quoad usum permutationum, utcunque posse. Sed & statim infert, non posse consistere societatem absque permutatione, neque permutationem absque æqualitate, neque æqualitatem absque συμμετρίᾳ. Quæ non est symmetria quam in ædibus observant architecti, aut in simulacris statuarii, sed exæquatio rerum metiendarum

rum ad eamdem mensuram. Cum enim scripserit lib. x, in iisdem Nicomachiis, nummum esse κοινὸν μέτρον ᾧ πάντα μετρεῖται, plane ad μέτρον pertinet, τὰ σύμμετρα ποιεῖν, id est, exæquare res, & ea quæ eadem mensura metitur quis. Nam τὰ σύμμετρα proprie sunt, τὰ τῷ αὐτῷ μέτρῳ μετρούμενα. Sic tamen ad proprietatem rerum commensurandarum & mensura exæquandarum allusit, ut nummum non velit esse hujusmodi mensuram qualis eæ sunt sic proprie appellatæ quibus aridæ aut humidæ fruges admetiendo æquantur. Nummus est μέτρον, non quatenus res sic metitur, quæ eadem mensura adæquantur, sed quatenus vice pretii intervenit, quo definitur rerum permutandarum æstimatio, ut par faciat pretium cum æstimatione rei quæ traditur. Hanc συμμετρίαν tantum præstat nummus, & prout est æstimatio rei quæ emenda est, plus aut minus in quantitate & numero, ex eo dando, exæquatio fiat pretii cum merce, quasi si pari mensura res aliquæ admetiendæ traderentur & acciperentur invicem. Ut in rebus quæ mensura constant, τὰ σύμμετρα sunt quæ eamdem habent mensuram, ita in mercibus permutandis, quibus nummus interponitur vice pretii, τὰ σύμμετρα dici certum est quæ ejusdem sunt æstimationis. Quod non solum verum est, cum nummus ut pretium pro merce aliqua datur, sed etiam cum res rebus invicem permutantur. Nummo enim prius æstimantur, deinde permutatio fit ex æquo. Si calceos habeat sutor permutandos cum tritico quod attulit in urbem vænale agricola, ut sciat quot calceos pro modio tritici debeat dare, calceos suos dicit esse tanti, si nummo vellet eos vendere, agricola contra modium tritici se tanti æstimare, si pecuniam pro eo accipiat. Sic exæquatio procedit. Calcei viginti drachmarum cum modio tritici totidem drachmis taxato permutati, plane erunt invicem σύμμετροι. Eadem plane futura est

eſt *συμμετρία*, ſi viginti drachmas ipſas in nummo dederit ſutor pro modio tritici totidem drachmis æſtimato. Quod igitur *μέτρον* nummus Ariſtoteli appellatur, *ᾧ πάντα μετρεῖται*, non proprie *μέτρον* illud menſura eſt, ſed definitio vel taxatio pretii, vel æſtimationis, hoc eſt, *μέτρον τῆς ἀξίας*, ut recte interpretatus eſt Andronicus: *Ἔστι τοίνυν καὶ τὸ νόμισμα μέτρον, ὡς εἴρηται, τῆς τῶν πραγμάτων ἀξίας*. Et paulo ante: *ἀλλὰ τοῦτο παρελήφθη τὰ νομίσματα; ἅπερ πρὸς πᾶν ἔργον δύνανται ἀλλαγῆναι, καὶ παντὸς ἔργου τὴν ἀξίαν μετροῦσι. Et omnis operis pretium & æſtimationem definiunt ac determinant.* Hoc enim ſenſu *μέτρον* eſt nummus. Nam & in Politicis *νόμισμα* ſcribit eſſe *πέρας τῆς ἀλλαγῆς*, ita hic *μέτρον τῆς ἀλλαγῆς* appellat. Heſychius: *μέτρον, πέρας ἢ ἄλλο τι ὡρισμένον*. Non tantum eſt *τὸ ὡρισμένον*, ſed etiam *τὸ ὁρίζον*, ut *σταθμὸς* uſurpatur non ſolum *ἀντὶ τοῦ σταθμουμένου*, ſed etiam *ἀντὶ τοῦ σταθμίζοντος*. Sic *μέτρον ἥβης* eſt *τὸ πέρας ἥβης*, ultima juventæ meta, & *μέτρον σοφίης*, ſumma ſapientiæ. Poëta de Heſiodo: *πάσης μέτρον ἔχων σοφίης*. Plato nummum etiam dixit *σύμβολον τῆς ἀλλαγῆς*, quod *μέτρον* quidam ex Græcis interpretantur. Ita autem & *definitionem* Latini uſurpant pro æſtimatione vel taxatione pretii. Symmachus lib. x, Epiſt. XLIX: *Petunt igitur de æternitate veſtra, pro ratione præſentis juſtitiæ definitionis, augmenta, qui jam tanto oneri ſuſtinendo pares eſſe non poſſunt.* Supra *taxationem* vocavit. Melius tamen eſt, cum Ariſtoteles in metaphora perſtiterit rerum metiendarum quæ menſura exæquantur, ut paria ſint & *σύμμετρα*, *τὸ μέτρον* apud eum intelligere de hujuſmodi exæquatione ſive menſura, qua res, quæ in permutationem cadunt, æqualitate æſtimationis pariant invicem, & *σύμμετρα* exiſtunt. In his autem Ethicis convenientius & commodius de nummo ſenſit ac pronuntiavit quam in Politicis fecerat, cum ſcribat, non futuram ſocietatem, ſi permutatio

non esset, nec permutationem, si non foret æqualitas, nec æqualitatem, non data commensuratione. Ejus porro commensurationis instrumentum esse nummum. Οὕτω γὰρ ἔσται ἀεὶ ἀλλαγή, si res nimirum pretio per nummum æstimentur, εἰ δὲ τοῦτο, κοινωνία. τὸ δὴ νόμισμα ὥσπερ μέτρον σύμμετρα ποιῆσαν, ἰσάζει. οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς, κοινωνία ἦν, οὔτε ἀλλαγὴ ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτε ἰσότης μὴ οὔσης συμμετρίας. Hanc porro συμμετρίαν nummus facit. Ante nummum fuisse etiam ἀλλαγὴν, ibidem affirmat. Quod verum est, sed non æque facilem, & explicabilem. Hæc proinde facilitas permutationis nummo debetur, cujus ideo inventio vetustissima. Tam antiquum porro institutum, etiamsi serius Græcis acceptum, & adeo necessarium mercimoniis tractandis & administrandis, non ita debuit in contemptum adduci, vel etiam infamari à Philosopho, ut nugas esse pronunciaret, & omnino inutilem ad rerum necessariarum comparationem. Ὁτὲ δὲ πάλιν, inquit, λῆρος εἶναι δοκεῖ τὸ νόμισμα καὶ νόμος παντάπασι, φύσει δ' οὐθὲν, ὅτι μεταθεμένων τε τῶν χρωμένων οὐδενὸς ἄξιον, οὔτε χρήσιμον πρὸς οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐστί. Mira profecto hæc verba sunt, ac magis etiam mirabilis ratio. An, quia ab hominum instituto & consuetudine originem duxit nummus, ideo tanquam inutilis & nugatoria res repudiabitur? Utilitatem ejus experientia comprobavit, & summus gentium consensus in eo recipiendo. Sed non miror, tam male de nummo sentire Philosophum, absque quo mercatura vix potest explicari, qui de ipsa tota mercandi & mercium mutandarum ratione non melius opinetur, quam & ipsam præter naturam esse censeat. Sed nec artibus sese æquiorem ostendit, quas etiam cum mercatura parum naturæ convenientes affirmat, saltem quæstum, qui ex his colligitur, ut minime naturalem damnat. Si omnia νομιζόμενα & ab instituto hominum originem trahentia eo ipso rejicienda

cienda ſunt, actum eſt ilicet de humana ſocietate quam funditus everſum it qui ab ea tollit quod maximi eſſe momenti deprehenditur ad commercia & uſum humanæ vitæ. Plato, cum abſolutiſſimam vellet reipublicæ formam exhibere, quæque cogitatione potius concipi quam re ipſa poſſet conſtitui, nummi tamen neceſſitatem ad permutationes & alios contractus agnovit in Legibus ſuis lib. v. Cum enim auri & argenti poſſeſſionem non concedat cuiquam privato, nummi tamen habendi facultatem iiſdem permittit, ut prorſus neceſſarii ad quotidianas permutationes, ad penſiones pro habitatione, pretia & mercedes opificibus & operariis ſolvendas. Locus, quia vulgo male diſtinctus legitur, ſic interpungi ac legi apud eum debet: Πρὸς τούτοις δ' ἔτι νόμος ἕπεται πᾶσι τούτοις, μηδ' ἐξεῖναι χρυσὸν μηδὲ ἄργυρον κεκτῆσθαι μηδένα μηδενὶ ἰδιώτῃ, νόμισμα δ' ἕνεκα ἀλλαγῆς τῆς καθ' ἡμέραν, ἣν δημιουργοῖς τε ἀλλάττεσθαι σχεδὸν ἀναγκαῖον, καὶ πᾶσιν ὁπόσων χρεία τῶν τοιούτων, μισθοὺς μισθωτοῖς, δούλοις, καὶ ἐποίκοις ἀπολύειν. ὧν ἕνεκά φαμεν τὸ νόμισμα κτητέον, αὐτοῖς μὲν ἔντιμον, τοῖς δ' ἄλλοις ἀνθρώποις ἀδόκιμον. Quem locum peſſime interpretes reddiderunt, quia nec intellexerunt. Privatis Plato auri argentique non ſignati ſcilicet poſſidendi poteſtatem adimit, ſed ſignati concedit. Quia ad uſus vitæ quotidianos, qui in permutationibus verſantur, maxime neceſſarius videatur. Si operario mercedem pro opera velis ſolvere, niſi ad manum ſit nummus, non facile expedies unde illi ſatisfacias. Si pro arte opifici ſimiliter manupretium ſolvendum ſit, hærebis, niſi adſit nummus. Si penſio pro domo præſtanda, nummo opus eſt, ut facilis ſit ſolutio. Ἔποικοι ibi non ſunt inquilini, qui habitationem conducunt, ſed ipſi locatores, & domus domini, quos στεγανόμους etiam dixerunt, ut penſio quæ ipſis pendebatur pro habitatione ab inquilinis στεγανόμιον, ut & ἐνοίκιον. Nam & ἔνοικοι dicebantur

inquilini: at ἔποικοι sunt domini quibus pensio solvitur. In his omnibus contractibus & obligationibus nummi necessitas facile perspicitur. Nam in aliis mercium permutationibus, cum merces pro mercibus darentur, expeditior erat ratio, & nummi minor usus, non adeo sane necessarius. Sed in illis, quæ enumeravit Plato, non adeo expedita poterat iniri via hujusmodi negotiorum dissolvendorum, ante quam nummus esset inventus. Operam suam mihi locavit mercenarius aut in vinea fodienda, aut in agro arando, aut etiam in latura corpore facienda. Finge, tempus esse quo nummus nesciebatur. Oportebat id conductori adesse quod locator libenter acciperet, aliquid nempe cujus indigeret operarius, & quod superesset ei qui illius operam conduxerat. Alias neque hic libenter tradidisset quo ipse opus haberet, neque ille id acceptisset quo non careret. Sed fieri sæpe poterat, ut qui solvebat, non haberet ad solvendum nisi illud ipsum quod etiam habebat ille cui erat solutio facienda. Difficultatem hanc, quam frequenter intervenisse in hujusmodi contractibus plusquam certum est, optime nummus explicavit, cujus utilitas, immo potius necessitas, vel inde maxime spectari potest. Subjicit Plato: ὧν ἕνεκα φαμὲν τὸ νόμισμα κτητέον αὐτοῖς μὲν ἔντιμον, τοῖς δὲ ἄλλοις ἀνθρώποις ἀδόκιμον. Nempe vult Plato, his, qui pecuniam accipiunt, aut pro opera sua, aut pro arte, aut rei alicujus usu quam commodarunt, eam esse caram & pretiosam, ceteris vero hominibus minus acceptabilem. At cur hoc? Unde enim erit carus & in pretio nummus iste hominum generi, nisi etiam aliis eum expendere queant quibus sit æque acceptus ac pretiosus? Artifex nummum accepit pro manupretio artis. Quid illo faciet, nisi pistori quoque, à quo panem sumet, aut cauponi, à quo vinum, sit æque ἔντιμος? Sed de mercenariis Plato intelligit, quibus omnibus pecunia magis in honore

nore & pretio quam ceteris honeſtioribus, quia illi mercedem in ea accipiunt. Qui enim operam ſuam pro nummo præbet, aut aliquod opificium, cariorem habet nummum opera aut opificio. E contra ille, qui nummum ſuum dat pro opera alteri, aut pro alia re, nummum ſuum minoris æſtimat quam id quod in permutationem ejus accipit. Hic ſenſus eſt Platonis, nummum eſſe carum & pretioſum mercenariis, aliis hominibus non item. Atque hoc de privatorum pecunia, quod ἰδιωτικὸν νόμισμα dicere liceat. Sequitur apud Platonem de communi & publico, quod nimirum ipſa civitas in ærario ſuo conditum ſervare debet. Hoc duplicis generis ſtatuit Plato in ſua republica, τὸ Ἑλληνικὸν, & τὸ ξενικὸν, Græcam, hoc eſt, indigenam pecuniam, & peregrinam vel exteram. Solam indigenam & Græcam habere concedit privatis, non item peregrinam. At publico & Græcum & externum nummum poſſidere fas eſt. Verba, quibus hæc perſequutus eſt, adeo perperam acceperunt interpretes, ut hoſpites ac peregrinos, non Græcos, in eo vertendo fuiſſe appareat. Sic ea legenda ſunt partim ex conjectura noſtra, partim ex librorum auctoritate: Κοινὸν δ' Ἑλληνικὸν νόμισμα, ἕνεκά τε στρατειῶν καὶ ἀποδημιῶν εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, οἷον πρεσβειῶν, ἢ καί τινος ἀναγκαίας ἀλλαγῆς κηρυκείαν ἐκπέμπειν τινὰ ἂν δέῃ, τούτων χάριν ἀνάγκη ἑκάστοτε κεκτῆσθαι τῇ πόλει νόμισμα Ἑλληνικόν. Quæ ſic vertenda: *Quod ad communem pecuniam Græcanicam attinet, expeditionum militarium gratia, & peregrinationum apud exteras gentes, utputa legationum aut alius neceſſariæ permutationis nomine ſuſceptarum, propterea Græca pecunia civitati habenda.* Sequitur de peregrina. *Si quis vero,* inquit, *privatus neceſſe habeat peregre ire, venia prius à magiſtratu impetrata, peregre proficiſcatur. At ſi inde domum reverſus fuerit cum nummo peregrino quem ibi quæſierit, in civitatis ærario eum deponat, & tan-*

 tumdem

tundem de indigena recipiat proportione æqua. Sic privatis indigenam nummum tantum habere licuit, reipublicæ & indigenam & peregrinum. Lycurgus, cum delicias & luxum, omnemq; superfluarum opum appetitum eliminare ex civitate sua laboraret, nummum saltem retinuit ferreum, aureo argenteoque relegato. Quam necessarius usus esset nummi, ex eo liquet non minus eum intellexisse, quam abusus, qui ex eo nasci posset, quomodo tollendus foret, vidisse. Sic enim αὐτάρκειαν, quam tantopere commendat Aristoteles, ac naturalem prædicat, conservavit, & πλεονεξίαν abdicavit. Ex quibus patet, in una eademque sede morari posse nummum, & rerum naturæ sufficientem convenientemq; usum. Quod una posse consistere negavit Aristoteles. Quomodo utrumque obtinuerit Lycurgus, Plutarchus in ejus vita latius te docebit. Certe nummi necessitatem nihil est quod disertius probet. Alia vestis ad necessitatem, corpori tegendo: alia ad luxum & ambitionem, eidem ornando. Nec secus de nummo. Qui ad usum tantum necessarium in permutationibus eum adhibere voluerunt, ferreo æreoque ut plurimum usi sunt, ut Lacedæmones, Siculi, Romani quoque primis temporibus, eoque magni ponderis. Byzantii ferreos etiam percussere, ut ex Polluce liquet, & Aristophane. Qui vero ad divitias comparandas animum intenderunt, aureos & argenteos usurparunt. Ad summam, quod ultimum in inventionibus repertum est, si præsertim per gradus eo perveniatur, perfectissimum id esse & optimum, ratio ipsa naturalis suadet. Quod in nummo usu venisse, ut in aliis quamplurimis, exploratissimum est. Cum enim experientia magistra plurimos modos tentasset, ad extremum temporis processu eum elegit, quem utilissimum reapse probavit. Cujus rei certissimum tum argumentum est, si diutius perstiterit in eo retinendo quod aliquando tenuit. Id in

in nummo videre est. Hunc semel acceptum nunquam postea dimiserunt, qui à primo eum usurpare cœperunt. Inde νομίσματ@ per excellentiam, & νόμȣ nomen accepisse posset videri, quasi moris, vel instituti, vel legis fixæ immotæque, quam nunquam refigere & mutare liceret, nisi verius esset, quod supra de ejus etymo diximus. Quod ejus nomen tamen Aristoteles arripuit ad eum elevandum & vituperandum, satis, ut mihi quidem videtur, imprudenter. Fateor, ex opinione hominum & consuetudine potius eum originem trahere quam ex natura. Sed quam multa indidem orta feruntur, quibus tamen hodie carere sine maximo suo incommodo aut damno humana natura non queat. Natura nudum hominem creat. Unde illi vestis? Non utique ex natura. Inde ergo vestis homini unde & nummus. Magis illam dices necessariam quam istum. Hodie sane multæ nationes sine veste agunt, ut sine nummo. Si mercaturam exercerent, non minus ipsis esset necessarius nummus quam veste opus habent qui in frigidioribus locis degunt.

CAP. XVII.

Nummus etiam vendi solitus aliorum mercimoniorum modo. Nummi cum nummo permutatio venditionis & emptionis nomine appellata. Νομισματοπωλικὴ τέχνη *ea ars Platoni nuncupata. Polyæno dicitur* ἐργασία νομίσματ@. *De hac nummorum permutatione locus Manilii explicatus & correctus.* Ἀργυροπράται *Græcis vocati qui eam negotiationem exercent, ab argento signato vendendo. Argentarii iidem appellati ab eadem negotiatione Latinis, ut sagarii qui saga vendebant. Iidem & argentariam facere dicti, ut sagarii sagariam. Torrentius notatus in assignanda causa appellationis* ἀργυροπρατῶν. *Iidem*

dem ἀργυραμοιβοὶ appellati, & res ipsa ἀλλαγὴ, ut & rerum permutatio. Non dissimilem esse hanc nummorum ἀλλαγὴν rerum permutationi. Cur argentarii introducti. Ex multiplici ac vario rerum pretio varias etiam nummorum species proditas. Inde etiam natam eorumdem invicem permutandorum rationem. De ejusdem generis ac diversi nummorum permutatione. Quomodo eam definiant Arabes. Aspratura unde appellata sit. De asperis nummis, ac detritis. In omni permutatione nummorum, minorem fuisse majoris pretium; & viliorem, carioris. Ita æs, auri pretium. Vice versa tamen aliquando aurum fuisse pretium argenti, & argentum æris. Idem nummus modo merx, modo pretium. Vnde dicti nummularii & κολλυβισταί. Græce κόλλυβος pro genere minuti ac vilis nummi. Inde & κόλλυβος, & Latine collybus, pro ipsa permutatione. Quid sit κερματίζειν & διακερματίζειν. Locus Procopii à Suida citatus, & in eo vertendo error interpretis. Qui sint οἱ ξυμβάλλοντες. Argentarium, nummularium, & mensarium, esse synonyma. Cur argentarius à nummulario distinguatur apud Paulum. Differentia argentarii simpliciter dicti, & argentarii coactoris; argentariæ, & argentariæ coactoris. Argentarios præfuisse auctionibus. Qui sub his pretia ab emptoribus colligerent, coactores dictos. Coactor idem cum collectario. Κοάκτωρ in Glossis, vel Κομάκτωρ. Eos coactores, nummulis etiam erogandis & permutandis, ab argentario mercede conductos vacasse. Hinc confusa nomina & ministeria coactoris sive collectarii, & nummularii. Vetus inscriptio explicata. Quis sit officinator. Nummulariorum corpus, & monetariorum. De scribis & administris argentariorum Samaritanis appellatis. Cur nummularii monetariis adjuncti. Nummularii obnoxii solidis aureis vendendis. Solidi illi, quos

vendere

vendere tenebantur, à quo & quomodo empti. Compendium permutationis nummariæ ad principem aliquando rediisse, idque in æreo nummo præcipue. Cur aliud in auro & argento observatum quam in ære. An auraria moneta suos peculiares habuerit nummularios, & suos item æraria, dubitatum. Non videri diversos habuisse. Per nummularios in Græcia vulgo, ut etiam Romæ, pecuniam publicam populo distributam ac divenditam. Suetonius emendatus & explicatus. Argentarii in Græcia à populo creati. Publicum fuisse eorum ministerium. Sub imperatoribus in certum corpus redactos fuisse. Nemini licuisse id munus exercere præterquam in illud collegium adoptatis. Ab armata militia submoti. De quinqueviris & triumviris mensariis Romæ aliquando creatis, quales. Diversi ii ab aliis mensariis, & inter extraordinarios magistratus. De mensa argentariorum. Græcis ξύλου nomine etiam appellata. Inde ξυλικὸν talentum, mensariorum proprium. Insedisse hanc mensam, non adsedisse. A permutatione Arabice dictos, ut & Græcis κολλυβιστάς. Hebraice à mensa mensarios. Pecuniam quoque probasse. Ars publica lege facta denariorum probandorum. In Gallia nemo potest esse trapezita sine regis auctoritate ac permissione. Veterum argentarii etiam fœnerationi operam dabant. Nec dare fœnore, sed etiam accipere soliti. Apud eos pecuniæ deponebantur custodiendæ. De scriptura mensæ, quid sit. Græcis διαγραφὴ dicta. Διαγράψαι idem esse quod numerare. Scribere ac perscribere eodem sensu Latinis. Aliam fuisse hanc mensæ scripturam à scriptura nominum faciendorum. Ἀλλαγὴ nummorum quantopere necessaria fuerit. Vtcunque nummus ab instituto hominum fluxerit, usum tamen ejus in permutatione mercium ac mutuatione ad jus naturale debere referri. Mercaturam non esse juris gentium

tium sive naturalis, nisi & illa omnia pariter sint, quæ μεταβλητικῆς nomine Aristoteli comprehensa. Tres ejus partes ab illo factæ. Quid sit proprie ναυκληρία, quid φορτηγία, quid παράστασις. Male reddi navigationem quæ sit naviculatio. Φορτηγίαν non esse vecturam, cum vectura sit potius merces. Sed nec. παράστασιν institoriam recte verti. Qui sint institores. Παραστῆσαι merces, esse exhibere & repræsentare salvas. Altera permutatoriæ species fœneratio, quæ & versura dicta. Xenophon similiter tres species quæstuariæ facit, & καπηλείας nomine etiam sellularias artes comprehendit, quas μισθαρνίας nomine complexus est Aristoteles. Cum hic secundo loco fœnerationem nominet inter mercaturam & artium negotiationem, non sequius de illa judicare quam de duobus aliis generibus. Tria quoque genera χρηματιστῶν facere Onosandrum, qui primo loco numerat fœneratores ut sequiores; tertio mercatores, ut honestiores. Quæ Platonis sententia fuerit super fœneratione. Iterum quædam de naturali & non naturali permutatione adversus Aristotelem dicta.

Ntiquitus, cum una eademque res in permutationibus modo merx esset, modo pretium, juxta Jurisconsultorum sententiam, ut una tandem res pretium fieret, cæteræ omnes mercis loco haberentur, institutum; & in eo instituto à prima inventione usque ad hoc tempus perseveratum est. Ea res nummus est. Ceterum illa ipsa res, quæ pro pretio in mercimoniis mutandis constituta est, ut etiam mercimoniorum aliorum more emeretur ac venderetur, obtinuit. Et sane id jure. Cum enim successerit in aliarum mercium locum, quæ aliquando pretii vicem implebant, in aliis quidem mercibus permutandis semper pretii instar habet,

habet, at cum ipſa ſecum, hoc eſt, nummus cum nummo, permutatur, tunc merx eſſe incipit. Quod illis revincendis etiam ſufficit, qui permutationes antiquas emptionis & venditionis nomine venire negarunt. Quippe ſi nummi cum nummo mutatio, venditionis & emptionis nomine appellatur, mercis cum alia merce eamdem etiam appellationem merebitur. Νομισματοπωλικὴν eam artem appellat Plato quæ nummos cum nummis permutat, id eſt, nummos nummis vendit. In qua ſane permutatione nummus alter pretium eſt, alter merx. Pollux lib. x, cap. vi: Πλάτωνι μὲν γὰρ καὶ τέχνη τις ἐστὶ πωλικὴ νομισμάτων, καὶ νομισματοπωλικὸν πρᾶγμα. Alio loco Pollux idem meminit νομισματοπώλου, nummorum venditoris, ex Antiphane, lib. vii: Καὶ Ἀντιφάνης ἐν Κύκλωπι, νομισματοπώλης, νομισματοπωλικὴ κατὰ Πλάτωνα. Certe Plato in Sophiſta cum aliis multis artibus etiam νομισματοπωλικὴν nominat. Polyænus vocat ἐργασίαν νομίσματος, lib. vi de Arato: Οἱ τρεῖς κλέψαντες βασιλικὸν χρυσίον ἧκον ἐς Σικυῶνα πρὸς Αἰσίαν, ᾧ καὶ Ἄργειος διὰ τὴν τοῦ νομίσματος ἐργασίαν ἐχρῆτο. παρὰ γοῦν τούτῳ τὸ χρυσίον κατήλλαττον. Ea eſt ἐργασία quæ nummos majores minoribus, aut minores majoribus mutat. Quæ ratio ἀλλαγὴ proprie dicitur, cum nihilominus etiam ἀλλαγὴ vocitetur aliarum mercium cum nummo mutatio, quæ venditio & emptio magis proprie eſt. Ut non mirum ſit, ſi & nummorum ἀλλαγὴ venditionis quoque & emptionis appellationem apud Græcos Latinoſque invenerit. Quis enim neget, de hac nummi permutatione accipiendos hos verſus Manilii lib. v?

Et coquet argenti glebas, venamque latentem
Eruet, & ſilicem rivo ſaliente liquabit.
Et facti mercator erit per utrumque metalli,
Alterum & alterius ſemper mutabit in uſus.

Prioribus duobus verſiculis ἀργυρεψητὰς intelligit, ſequentibus duobus νομισματοπώλας, quos *mercatores*

facti metalli per utrumque appellat, quia alterum altero mercantur, & alterum etiam in alterius usus mutant, aureum nempe argenteo, aut argenteum æreo, & contra. *Per utrumque*, id est, utroque. Sic apud Plinium lib. XXXIII: *Nec pondere aut facilitate prælatum est ceteris metallis, cum cedat per utrumque plumbo.* Id est, utroque. Pro *facti* in versu Maniliano legendum *flati*, nam de nummo intelligendum. *Factum* autem *metallum* aliud est, ut *factum argentum*. Scaliger, qui de auro & argento mixto interpretatur, quod ἤλεκτρον vocabatur, egregie fallitur. Nam duorum illorum versuum posteriorum sensus connectendus est, cum ille velit, priore de electro agi, posteriore χρυσοσρύκτην & χρυσεκλέκτην significari. Quod ratione prorsus caret. Sed & nummos, solidosque aureos passim vendi, distrabi, & emi legimus, in Imperatorum constitutionibus. Qui hoc munus habent, & id negotium exercent, ἀργυροπρά) etiam dicuntur Græcis, id est, argenti signati venditores, qui & ἀργυραμοιβοὶ vetustioris Græciæ auctoribus, argenti mutatores, sive, ut loquuti sunt posterioris Latinitatis scriptores, *cambiatores*. Res ipsa quippe ἀλλαγὴ proprie nuncupatur, id est, permutatio, quo nomine & antiquam rerum appellarunt permutationem. Hujusmodi ἀργυροπράτας, sive ἀργυραμοιβοὺς, Latini *argentarios* dixere, cujus nominis notio venditorem sive mercatorem argenti potius designat quam mutatorem. Ea enim forma facta vocabula negotiationem ejus mercis arguunt, quam in derivatione præferunt. Sic *restiarius* est σχοινοπώλης, *lintearius* ὀθονιοπώλης, *sagarius* ὁ σαγοπώλης. Ita ergo *argentarius* ὁ ἀργυροπώλης, sive ἀργυροπράτης, qui Platoni dicitur νομισματοπώλης. Iidem & *argentariam facere* dicebantur, ut alii *sagariam facere*, qui eam artem sive negotiationem profiterentur & exercerent. Torrentius ad Suetonii Neronem perperam ἀργυροπράτας appellatos ex eo cen-

sebat,

febat, quod argentariis res quædam vendendæ committerentur, præsertim auri atque argenti species, nummi veteres, vasa cælata, gemmæque & lapides. Immo ἀργυροπράται à solo argento signato dicti, quod vendebant. Sic igitur nummi cum nummo permutatio æque venditionis & emptionis nomine olim vocitata est, ut, res quando cum rebus permutari moris erat, hic contractus venditionis pariter & emptionis meruit apud veteres appellationem. Verum dixerit aliquis, multum interest inter nummorum permutationem, & rerum. Fini namque diverso utrumque fieri. Res enim permutatione sive emptione acquiri, quibus ad victum, aut vestitum aliasque vitæ necessitates indigemus, nummos vero apud argentarios permutari, ut his necessaria ad vitam comparemus. Immo simile utrumque, &, quoad finem, eodem recidit. Rem nobis superfluam pro utili vel necessaria in permutatione damus. Nummum similiter, quem expendere quis non potest, & quo uti nequit, ad res necessarias emendas cum eo permutat qui usui ad hæc omnia sibi futurus est. Quod ut planius fiat, dicendum, quæ causa argentarios, id est, *argenti distractores*, ut eos vocat Julianus antecessor, fecerit. Docuimus supra, nummum ex numero potius & quantitate quam ex substantia sua usum præbere. Cum igitur pro multiplici rerum varietate, non unum quoque sed multiplex earum pretium sit, necesse fuit & varias nummum species non solum ex diversis metallis, sed etiam ex eodem genere cudi. Sic minoris & majoris formæ nummi facti in ære simul & argento & auro. Quæ res permutationibus locum dedit, non solum ejusdem generis ac materiæ nummorum inter se, ut aureorum minoris formæ cum majoribus, sed etiam inter diversi generis ac metalli nummos, ut aureorum cum argenteis, & argenteorum cum æreis, nec in eadem tantum regione, sed ex alia

etiam

etiam in aliam. Hanc ἀλλαγὴν Arabes, ut antea diximus, صرف *sarph*, quam definiunt esse permutationem pretii cum pretio in genere eodem aut diverso, ut auri scilicet cum auro, vel auri cum argento. Si genus idem cum eodem permutetur, non dari excessum, id est, فضل, sed debere id fieri مساويا, id est, par pro pari. In diversi autem generis permutatione, ubi metallum alterum altero pretiosius, tum permutatio non fit ex æquo, sed datur فضل. In eodem porro genere solum pondus æstimationem variam induxit. Inde & permutatio introducta, quæ frustra expeteretur inter ejusdem generis ac ponderis nummos, & ejusdem formæ. Quis enim aureum permutari sibi postularet, viginti quattuor puta siliquarum, cum alio æque pensante? Detriti tamen usu solidi cum asperis mutabantur apud argentarios in eodem genere & forma. Ita quidem est; sed ponderis erat ex attritione detrimentum. Idque supplendum fuit argentario, qui integrum dabat & asperum. Nam deleti & asemi recusabantur in communi commercio. Ἐπίσημοι & asperi quærebantur, quos argentarii mensa subministrabat, cum dispendio ponderis quod aberat detrito. Hinc *aspratura* dicta, ut ante docuimus, negociatio argentariorum, sive ipsa permutatio. Glossæ veteres: *Aspratura*, κόλλυβος. In diverso pondere, & eodem genere ratio mutationis evidens. Aureus Justinianeus viginti quattuor siliquas auri obryzi pensabat. Fuere & minutili nummi aurei eodem nomine ac pondere, quæ *siliquæ* Latinis, κεράτια Græcis. Permutabatur itaque nummus aureus, sive solidus Justiniani viginti quattuor siliquis aureis. In diverso genere metalli non pondus, sed materia pretii diversitatem statuebat. In eodem itaque pondere diversa erat æstimatio, perinde, ut proportio fuit

metalli

metalli cum metallo, auri cum argento, argenti cum ære; quæ variavit secundum tempora ac regiones. Olim in vetere Græcia drachma aurea decem argenteis permutabatur. Sic nummus aureus, quem Δαρεικὸν dicebant, didrachmi pondere, viginti drachmis Atticis argenteis, ut æstimari, ita & permutari solebat. Romanis alia fuit inter aurum & argentum proportio, nec eadem iisdem semper. Quod explicandum esset, si de ea re nunc ageremus. Non solum autem aureorum nummorum cum argenteis commutatio fuit recepta ac frequens, sed etiam cum æreis. In omni porro hujusmodi permutatione fere semper nummus minor æstimationem ac pretium majoris statuebat, ut aurei argenteus, utriusque æreus. Ita in ea λογαρικῇ, quæ post Constantinum obtinuit, solidus aureus duodecim argenteis, quales *miliarenses* adpellati, & Græce μιλιαρήσια, æstimari dicebatur, argenteus viginti quattuor æreis, qui folles nominabantur. Sic Ausonius *æs pretium auri* esse scripsit. Novella Theodosii *de pretio solidi* statuit, quot millibus denariorum distrahi deberet solidus aureus. Idem est & de argento. Volusius de Ponderibus: ***Sicut autem assis appellatio ad rerum solidarum, hereditatisque totius, divisio autem ejus ad partium demonstrationem pertinet: ita & ad pecuniam numeratam refertur, qua olim in ære erat, postea & in argento feriri cœpit: ita ut omnis nummus argenteus ex numero æris potestatem habeat.*** Certe ut nummus argenteus ex numero æris habet potestatem, ita aureus ex argenti simul & æris numero eam habere censendus. Non perpetuo tamen hoc verum. Nam & aurum constat pretium quoque æris fuisse, & argenti. Ut in mercimoniis invicem permutandis olim, antequam nummus esset, ex animo & proposito permutantium & contrahentium apparebat, uter venditor esset, uter emptor, utrubi pretium foret aut merx. Ita cum nummus nummo cambia-

cambiatur, ex re, quæ agitur, poteſt intelligi, quæ ſpecies nummi nomen ac vim pretii mereatur, & quæ mercis. Semper quidem argentarius eſt venditor, &, qui ad eum accedunt nummi permutandi gratia, emptores, ſed prout expetitur ab emptore aurum, aut argentum, aut æs, illa, quæ poſcit, mercis loco ſunt, quæ adfert, pretii inſtar habent. Qui igitur venit ad argentarium, ut pro aureo ſolido ducentos & octoginta octo folles æreos ab ejus menſa auferat per cambium, non dubium eſt, quin aureus ſolidus pretium haberi debeat illius ſummæ æreorum. Si quis contrà pro totidem æreis follibus unum ſolidum ab argentario relaturus accederet, æs pretium auri tum ſine ullo dubio erat. Et hoc eſt quod dixit Manilius his verſibus, quos paulo ante expoſuimus:

Et flati mercator erit per utrumque metalli,
Alterum & alterius ſemper mutabit in uſus.

Hic idem nummus modo merx erat, modo pretium, ſive aureus, ſive æreus, in permutatione, quæ *cambium* dicebatur. Frequentius autem permutabantur aurei nummi vel argentei æreis, & majores minutis. Unde iſtis argentariis nomen hæſit *nummulariorum*, à nummulis & minutis nummis, quos pro majoribus dabant, neceſſe habentibus majores minoribus ad uſum quotidianum permutare. Ab eadem cauſa Græcis quoque κολλυβισταὶ appellati. Nam κόλλυβος minuti nummi ſpecies ac minimi pretii apud Græcos, ut oſtendit verſus Callimachi apud Pollucem, Ἐκ τοῦ ἐκεῖ βοῦν κολλύβου πιπράσκουσιν. Quod ipſe exponit, τοῦ προστυχόντος, ut Latini dicunt, *nummo addicere.* Et κόλλυβον eſſe ait νομισμάτιόν τι λεπτόν. Sic apud Ariſtophanem in Pace:

Οὐδεὶς ἐπρίατ' ἂν δρέπανον, οὐδὲ κολλύβου,
Νυνὶ δὲ πεντήκοντα δραχμῶν ἐμπολῶ.

Ubi vetus ſcholiaſtes, κόλλυβον, εἶδος εὐτελοῦς νομίσματος, interpretatur, ἀντὶ τοῦ, οὐδὲ ὀβολοῦ. Gloſſæ veteres

teres Græco-Lationæ; *Collybus*, κερμάτιον. Suidas: Κόλλυβον, εἶδος νομίσματος. Male apud eum legitur, κόλυμβον. Bovis figuram æri impressam ita vocasse quosdam, legitur apud Hesychium: Κόλλυβος, εἶδος νομίσματος, καὶ ἐν τῷ χαλκῷ κεχαραγμένος βοῦς. Immo æreus nummus bovis figura insignitus, ita juxta quosdam appellatus, auctore Polluce, ut est scriptus in membranis. Nam editi non sic habent, ea parte vitiosiores. Ἔλεγον δέ τι ἐν τετρακόλλυβον οἱ ποιηταὶ, σμικρὸν νόμισμα. οἱ μέντοι βοῦν ἐκ τοῦ τυπώματος οὕτω κληθὲν νόμισμα καὶ Ὅμηρον εἰδέναι νομίζοντες, ἐν τῷ, ἑκατόμβοι' ἐννεάβοιον. Ergo & βοῦς & κόλλυβος idem nummus æreus, bovis forma percussus. Inde & pro cambio sive permutatione nummorum, quod nomen & Latini ex Græco mutuati in eodem significatu retinuerunt. *Collybi* fit sæpe mentio apud Ciceronem, & apud Suetonium in Augusto, *manibus collybo decoloratis Nerulonensis mensarius.* Nam assidua tractatione æreorum nummulorum, quibus permutatio perficitur, manus sordes contrahunt ac decolorantur, hoc est, genuinum colorem corporis amittunt, ut tincturam è nummo defluentem induant. Sed nec minus, aurea & argentea pecunia, si tractetur frequenter, sordescere solent manus. Κόλλυβος igitur ἡ ἀλλαγὴ, à minutis nummis dicta, quæ κολλυβισταῖς nomen dedit, iisdem κερματισταῖς ab eadem ratione. Κέρμα quippe nummus minutus, ei rei præcipue serviens, ut pecunia major, sive aurea sit, sive argentea, in plures ejusmodi æreos divisa distribuatur atque erogetur petentibus. Quod κερματίζειν & διακερματίζειν dicebant. Aristophanes: Οὐδ' ἀργύριόν τι ἐστὶ κεκερματισμένον. Id est, argentum per minutias nummulorum divisum & erogatum. Idem in Vespis:

—δραχμὴν μετ' ἐμοῦ πρώην λαβὼν,
Ἐλθὼν διεκερμάτιζε μ' ἐν τοῖς ἰχθύσιν.

Quæ sic explicanda sunt: *Drachmam nuper ille derisor*

risor Lysistratus in commune datam utrique nostrum acceperat, qui ut dividuam faceret, in macello piscium sex obolis eam permutavit, ac pro tribus obolis, qui parti meæ cedebant, tres mugilis squamas in os mibi indidit, ac sic biantem delusit:

Κἄπειτ' ἐπέθηκε τρεῖς λοπάδας μοι κεστρέων,
Κἀγὼ 'νέκαψ', ὀβολοὺς γὰρ ᾠόμην λαβεῖν.

Vetus auctor apud Suidam: Ἐξήγαγεν ἐκ τῆς ζώνης τοὺς χρυσοὺς Δαρεικοὺς, κατακερματίσαι θέλων καὶ διαλύσαι τῷ πανδοκεῖ. *Prompsit è zona aureos Daricos, quos permutaret minutis nummis, ut solveret quod debebat cauponi.* Hoc proprium fuit mensariorum sive argentariorum, ut acceptos aureos minuta moneta permutatos darent volentibus, ut ad victum necessaria inde coëmerent. Suidas in voce Κέρματα, quæ λεπτότατα interpretatur, deinde subjicit: Ἐπὶ γὰρ Ἰουστινιανοῦ βασιλέως τῶν ἀργυραμοιβῶν πρότερον δέκα καὶ διακοσίους ὀβολοὺς, οὓς φόλλεις καλοῦσιν, ὑπὲρ ἑνὸς στατῆρος χρυσοῦ προΐεσθαι τοῖς ξυμβάλλουσιν, αὐτοὺς ἐπιτεχνώμενος κέρδη. οἰκεῖα ὀγδοήκοντα καὶ ἑκατὸν μόνους ὑπὲρ τοῦ στατῆρος δίδοσθαι τοὺς ὀβολοὺς διετάξατο. Quæ nos in nostro de re Nummaria explicabimus. Ea verba sunt Procopii ex libro ἀνεκδότων, in quibus vertendis doctus interpres, τοῖς ξυμβάλλουσιν reddidit, *exactoribus*. Sed quinam illi fuerint exactores, vellem nos docuisset. Οἱ ξυμβάλλοντες, sunt privati qui contrahunt & negotiantur cum argentario vel nummulario permutationem nummorum, qui majores nummos minoribus cum eo permutant, aut minores majoribus. Idem error etiam ab eodem admissus alio ejusdem Procopii loco, ubi sermo est de nummulario: Εὗρον δὲ παρὰ δόξαν ἀργυραμοιβόν τε Πέτρον ὀνόματι, Σύρον γένος, ὅνπερ ἐπίκλησιν Βαρσύμην ἐκάλουν, ὃς πάλαι μὲν ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ τραπέζης καθήμενος κέρδη αἰσχρότατα ἐκ ταύτης δὴ ἐπορίζετο τῆς ἐργασίας, τὴν περὶ τοὺς ὀβολοὺς κλοπὴν εὖ μάλα τεχνάζων, καὶ τοὺς αὐτῷ ξυμβάλλοντας ἀεὶ τῷ τῶν δακτύλων τάχει ἐκκρούων.

ἐκκρέων. Ubi, τοὺς ξυμβάλλοντας αὐτῷ, pessime vertit idem interpres, *exactores.* Immo, *qui rem cum ipso habebant, cum ipso contrahentes.* Ἡ τῶν χαλκῶν τράπεζα καὶ οἱ ὀβολοὶ *nummularium* adstruunt. Ex his omnibus intelligi potest, quare *nummularii* appellati sunt Latine, qui iidem *argentarii* ac *mensarii.* Quæ tria vocabula synonyma sunt ejusdem artis ac negotiationis apud Suetonium in Augusto, de avo ejusdem, quem mensarium fuisse cum dixisset Cassius Parmensis, *nummularium* interpretatur ipse Suetonius, qui *argentarium* etiam appellat. Jurisconsulti tamen nostri *argentarium* ab *nummulario* distinguunt, ut ex his Pauli constat leg. IX D. de edendo: *Nummularios quoque non esse iniquum cogi rationes edere, Pomponius scribit, quia & hi nummularii, sicut argentarii, rationes conficiunt, quia & accipiunt pecuniam, & erogant per partes, quarum probatio scriptura codicibusque eorum maxime continetur, & frequentissime ad fidem eorum decurritur.* Aperte hic, ut vides, *nummularii* alii ab *argentariis.* Quid igitur de his dicemus qui eosdem faciunt? Ut non unum officium fuit argentariorum, ita diversi etiam generis fuere nummularii. Ipsi argentarii, nummularii dicti, à nummulis, id est, κολλύβοις, vel κερματίοις permutandis, quod munus præcipuum habuerunt, unde & κολλυβισταὶ & κερματισταὶ Græcis etiam appellati. Iidem tamen auctionibus præerant, & rerum summa venalium penes illos erat apud Romanos, ut ex multis auctorum & Juris locis intelligere licet. Quo munere ut facilius fungi possent, sub se habuerunt, qui pecuniam colligerent, cogerentque ab his qui res in auctione venditas emerant. Hi etiam vocabantur ab eo officio *argentarii coactores,* non simpliciter *argentarii.* Nec *argentariam facere* absolute dicebantur, ut *argentarii* eorum domini, sed *coactionem argentariam.* Occurrit sæpius in veterum Inscriptionum

libro, *coactoris argentarii* mentio. *Coactores* quoque vocati fine adjectione *argentarii*. De his Horatius:

Si praco parvas, aut, ut fuit ipse, coactor
Mercedes sequerer. —

Horatii igitur pater coactor argentarius fuit, qui in auctionibus pecuniam ab his cui quid venditum fuerat, cogebat. Affine autem facit præconis officium coactoris muneri, quia præcones in auctione ad hastam stabant, & nuntiabant pretia oblata, ut notat vetus Horatii scholiastes Acro, qui & *coactores* ibidem sic interpretatur: *Coactóres autem, mercenarii eorum qui habebant argentariam. Sunt autem argentarii, qui habent summam rerum venalium. Sunt autem argentarii qui habent summam divitiarum, à quibus accipiunt forani. Coactor, qui exigit nummos à circumforanis. Aliter. Coactores dicuntur argentarii in auctionibus, qui pecunias cogunt. Ipsi sunt collectarii.* Ita legenda ac distinguenda sunt illa Acronis verba, quæ vulgo depravatissima. *Aliter* ita hic accipitur, ut in Græciis scholiis ἄλλως. *Coactor* igitur idem cum coactore argentario, qui nimirum mercede conductus ab argentario, sive mensario rerum, quæ in auctionibus publicis sub hasta vendebantur, præfecto, pecunias ab his, quibus quid addictum fuerat, cogebant & colligebant, unde & *collectarii* etiam dicti. Porphyrio ad eum, qui ante allatus est, Horatii versum, coactorem scite exponit argentarium coactorem. *Argentarius*, inquit, *scilicet coactor, quod humile ac turpissimum genus quæstus habebatur.* Glossæ veteres: *Argentarius*, κομάκτωρ. Legendum videtur, κοάκτωρ. Sed fallitur. Non enim *argentarii* simpliciter hi coactores dicebantur, sed *coactores argentarii*, ut supra notavimus. Vulcanio placebat, emendari, εἰσπράκτωρ, id est, exactor. Sed mihi displicet. Nam & alio loco apud eum auctorem κομάκτωρ etiam scribitur Græce, & explicatur pro Latino coactore: *Coactor*,

ctor, κομάκτωρ. Non dubium quin de eodem intellexerit. Uſus erat hac voce κομάκτωρ Rhinton, ſed quo ſenſu, incertum. Nec id explanavit Heſychius. Κομάκτωρ, inquit, ἡ λέξις παρὰ Ῥίνθωνι ἐν Μηδείᾳ. Si verum eſt quod Gloſſarii auctor ſcripſit, idem fuerit κομάκτωρ Siculis cum coactore argentario. Hæc incerta, ut illud certiſſimum, hujuſmodi coactores argentarios, collectarioſque, qui in auctionibus mercede conducti hanc operam dabant argentariis, ut & præcones, etiam *nummularios* fuiſſe dictos, à nummulis quos exigebant ab emptoribus rerum ſub haſta venditarum in publica auctione. Atque hi erunt omnino *nummularii* quos Juriſconſulti ab *argentariis* diverſos ſtatuunt, quibus & ipſis neceſſitatem injungunt rationum edendarum, *quia pecunias accipiebant quas per partes erogarent.* An hoc etiam pertinet ad pecunias ex auctionibus collectas, quas accipiebant nummularii ſive argentarii coactores? Atqui dicit, per partes eam pecuniam erogare ſolitos, quam acceperant. Hoc non facere conſueti coactores illi argentarii, ſed coactam ab emptoribus argentario ipſi reddebant univerſam, hoc eſt, illi à quo conducti ad hanc operam ſibi præſtandam fuerant. Qui igitur pecuniam per partes erogabant, non alii videntur quam quibus id negotium curæ, ut nummulos diſtribuerent aliam nummorum ſpeciem alia ſpecie mutare quærentibus. Hinc mihi fit veriſimile, argentarios, hoc eſt, dominos ipſos argentariæ menſæ, & exercitores, non tantum ſub ſe habuiſſe homines, quorum opera ac miniſterio uterentur ad colligenda ex rebus in auctione venditis pretia, ſed etiam qui nummulos erogarent collybo permutandos. Atque ut illi *coactores* & *collectarii* ab illo munere dicti, ita hi, *nummularii.* Quid porro vetat, eoſdem idem muneris obiiſſe ſub argentariis? Inde certe eſt, quia promiſcue hoc & illud præſtarent, hoc eſt, pecuniam coge-

rent ab emptoribus rerum venalium, eandemque domini vice per partes erogarent petentibus, ut *collectariorum* nomen & *coactorum* etiam de his, qui nummulos in cambio erogabant, usurpatum sit. Suidas: Ἀργυραμοιβὸς, ὁ κέρμα ἀντὶ ἀργύρου ἀλλασσόμενος, ὁ τραπεζίτης, ὁ ἀργυροπράτης, κολλεκτάριος. Idem repetit & in voce κολλεκτάριος, quem ἀργυραμοιβὸν exponit. Symmachus collectarium quoque posuit pro nummulario, vel argentariæ exercitore, ministro, his verbis, lib. X, Epist. XLIX: *Vendendis solidis, quos plerumque publicus usus exposcit, collectariorum corpus obnoxium est, quibus arca vinaria statutum precium subministrat.* Paulo post *nummularios* eosdem appellat: *Et cum in foro venalium rerum majore summa solidus censeatur, nummulariis pretia minora penduntur. Petunt igitur de æternitate vestra pro ratione præsentis justiciæ, diffinitionis augmenta, qui jam tanto oneri sustinendo pares esse non possunt.* In voce *collectarii* nulla significatio est pecuniam permutantis & erogantis, sed olim, qui sic dicti operam dabant argentariis sive τραπεζίταις in colligendis rerum venditarum pretiis, quorum auctioni præerant argentarii, unde & *coactores argentarii* vocitati. Postea cum & iidem munus etiam administrarent sub iisdem argentariis nummulorum in cambio dividendorum, sic confusa nomina, ut & ministeria. Hinc in veteri Inscriptione mentio fit *officinatorum & nummulariorum argentariæ officinæ.* Ergo in argentaria officina plures erant nummularii, qui servi erant aut mercenarii, ab argentariæ mensæ, vel officinæ magistro ad id muneris obeundum præpositi. Vereor tamen, ne officina argentaria non sit ibi accipienda de mensa argentariorum. Integra sane Inscriptionis verba aliud suadent, quæ ita in saxo concepta sunt: *Officinatores & nummularii officinarum argentariarum familiæ monetariorum.* Officinæ igitur illæ argentariæ ad familiam

miliam monetariorum pertinebant. Et *officinatores* ibi sunt omnes *οἱ περὶ τὸ νόμισμα τεχνῖται*. In alio veteri saxo inscribuntur, *officinatores monetæ aurariæ, argentariæ Cæsaris*. Eo nomine puto comprehendi flaturarios, suppositores, malleatores, signatores monetæ, & omnes denique qui in officina monetariorum aliquod opus faciebant. Ergo familia monetaria, hoc est, corpus monetariorum, ut suos habuit officinatores, ita & *nummularios*. Unde & vetus quædam *ἐπιγραφὴ* mentionem habet *M. Vlpii Secundi, nummularii officinæ monetæ*. Qui nummularii & ipsi in corpus & familiam redacti, haud secus ac monetarii, eique corpori obnoxii. Hinc saxum antiquum nobis exhibet *P. Lollium Maximum, nummularium primum officinæ monetariæ argentariæ*. Quod primus nummularius hic dicitur, primatum in eo corpore habuisse id prodit. Vide leg. 1 Cod. de collegiatis, & chartopratis, & nummulariis. Ipsa lex sancit, *ne argentariorum vel nummulariorum munera declinentur, ab his qui dici tantummodo collegiati vel decani festinant*. Ubi argentarii & nummularii iidem sunt. Nisi quis dixerit, ideo distingui, quia *argentarii* sint ipsi magistri mensæ argentariæ & præpositi, hoc est, ut Justinianus eos in Novellis vocat, *οἱ προεστῶτες τῆς ἀργυρᾶς τραπέζης*, nummularios autem esse proprie administros argentariorum, in nummulis expendendis & erogandis, ut supra docuimus. Justinianus in Novella *περὶ ἀργυροπρατικῶν συναλλαγμάτων*, qui olim nummularii fuere, vocat *ὑπογραφεῖς*, & *Σαμαρεῖς* vulgo dictos docet. Quod enim, ut verisimile est, Samaritani versuræ essent periti exercendæ, argentarii se ad hoc munus mercede locabant. Cap. 11 Novellæ suprascriptæ: *Καὶ γράμματα φέροι αὐτοῦ τοῦ τῆς τραπέζης προεστηκότος, τοῦ γε ὑπογραφέως αὐτοῦ, οὓς Σαμαρεῖς καλοῦσι*. Quinimmo & argentarii ipsi solebant plerumque servos præponere mensæ argentariæ, qui eam sua

vice exercerent, ut institores à mercatoribus ergasterio præficiebantur. Hinc institoriæ etiam actionem adversus eum competere scribit Alexander adversus eum à quo servus mensæ præpositus fuit, leg. III Cod. de Instit. & Exerc. Vide & legg. v, xix & xx, D. de institoria actione. Revera enim institores erant, aut pro institoribus hi servi quos mensæ suæ exercendæ præponebant argentarii. Hi erunt si forte *nummularii*, quos post Pomponium Paulus scribit cogi debere rationes quoque edere, haud secus atque ipsos argentarios. Auctores tamen, ut dixi, sine discrimine argentarios ipsos nomine nummulariorum & collectariorum indigetant, cum certum sit, collectarios subservisse argentariis ad pretia colligenda rerum venditarum, ut nummularios ad nummulos è mensa cambiare volentibus erogandos. Collectariorum corpus vendendis solidis, quos publicus usus exposcit, obnoxium esse, scribit Symmachus loco supra citato. Qui nummularii sunt, & argentarii, & ἀργυροπρᾶται Justiniani, & ejusdem τῆς ἀργύρου τραπέζης προεστῶτες, quos & corporatos fuisse significat eadem Novella, qui τὸ κοινὸν τοῦ συστήματος τῶν ἀργυροπρατῶν appellat. In pragmatica sanctione de eorumdem argentariorum sive nummulariorum contractibus, τὸ τῶν ἀργυροπρατῶν σωματεῖον vocat, & τοὺς ἐν τῷ τῶν ἀργυροπρατῶν σωματείῳ καταλεγομένους, *qui argentariorum corpori adnexi sunt*. Cur eos veteres aliquot inscriptiones monetariorum familiæ adjungant, ea ratio est, quia, ut ait Symmachus, obnoxii erant solidis, qui in usu publico erant constituendi, vendendis. A monetariis eos sumptos certo pretio, quod ex Principis voluntate statuebatur, privatis porro distrahebant. Plerumque autem eveniebat, ut, si taxatio modica facta fuisset pretii, quo solidum tenebantur divendere, crescente interim solidi æstimatione veluti publico consensu in foro rerũ vænalium, magno inde adficeretur damno

corpus

corpus nummulariorum. Quæ res ſæpius eos adigebat ad principem decurrere, & flagitare pretii augmentum. Diſerte id patet ex epiſtola Symmachi, quam pro nummulariis ad Theodoſium ſcripſit eo nomine gravatis, & levamen poſcentibus. *Vendendis*, inquit, *ſolidis, quos plerumque uſus publicus expoſcit, collectariorum corpus obnoxium eſt, quibus arca vinaria ſtatutum pretium ſubminiſtrat. Huic hominum generi taxationis exiguæ vilitate nutanti, Divus frater numinis veſtri tantum pro ſingulis ſolidis ſtatuit conferendum quantum æquitas illius temporis poſtulabat, D. Imperator. Sed, paulatim, auri enormitate creſcente, vis remedii Divalis infracta eſt. Et, cum in foro venalium rerum majore ſumma ſolidus cenſeatur, nummulariis pretia minora penduntur. Petunt igitur de æternitate veſtra, pro ratione præſentis juſtitiæ, diffinitionis augmenta, qui jam tanto oneri ſuſtinendo pares eſſe non poſſunt.* Ex his verbis perſpicitur, ſtatutum pretium à Principe ſolidis aureis quos vendere debebant nummularii ſive collectarii. Id pretium illis ſubminiſtratum ab arca vinaria. Majore pretio non potuiſſe ſolidum diſtrahere, etiamſi aucta ejus eſſet æſtimatio in foro, ſine conſenſu & auctoritate principis. Si hoc damnum eos ſpectabat, oportet ſuos illorum factos ſolidos. Nam ſi principis nomine eorum divendẽdorum curam tantum habuiſſent, detrimentum nihil ad illos attinuiſſet. Quo caſu ratio id poſtulabat, ut compendium collybi ad principem rediret. Hinc ſcribit Procopius in ἀνεκδότοις, cum antea nummularii pro ſolidis ſingulis, privatis qui cum ipſis contractum inibant, ducentos & decem folles vulgo in permutatione cambii numerarent, Juſtinianum ſtatuiſſe, ut deinceps centum & octoginta tantum darent. Quo facto lucrifaciebat ſextam aurei ſolidi partem. Ταύτην δὲ νομίσματος ἑκάστου χρυσοῦ ἀπέτεμον μοῖραν πάντων ἀνθρώπων. Perperam Ala-

mannus legi vellet, ἀπέτεμνον. Suidas in voce Κέρματα legit, χρυσοῦ ἕκτην ἀποτεμόμενος μοῖραν, sexta aurei parte resecta. Cum enim triginta folles resecaret, ita sextam partem aurei lucrabatur, qui solebat permutari apud mensularium ducentis ac decem follibus. Ita compendium illud ad principem redibat, cum centum & octoginta folles erogabant pro solido qui in usu publico decem ac ducentis permutabatur vulgo. Si hinc lucrum princeps faciebat ex solidis qui nummulario tradebantur, & pro quibus nummularius certam summam follium æreorum, dum permutarentur, expendebat, cur non similiter & in solido qui distrahebatur à nummulariis, permutationis commodum sentiebat Princeps? Non sensisse commodum, vel hinc liquet, quod damnum respiciebat nummularios, si viliori pretio taxati essent solidi quos distraherent quam vulgo in commerciis consuessent exponi. Præterea proprios nummulariorum solidos hoc modo fuisse factos oportet, quos ita cum detrimento suo permutarent, si contigisset auri pretium in foro promercalium rerum increscere. At non sui fiebant eorum folles, ut videtur, quandoquidem quæstus ex collybo principis commodis cedebat. Aliud igitur observatum fuisse, necesse est, in auro & argento, aliud in ære. Et sane aurea & argentea pecunia, certo pretio taxata à monetariis principis, tradi solita nummulariis, quam etiam ipsi privatis statuto à principe pretio permutatam distribuerent. Auri enim & argenti, ut supra diximus, pretium erat æs. Tot æreis æstimari poterat nummus aureus & argenteus. Ideo sic taxatus uterque nummulariis tradebatur, ut eum privatis divenderent, qui prius eum emerant à monetariis. Æreæ pecuniæ, ut vilissimæ, alia non fuit quæ pretium ejus esse posset. Præterea auri & argenti rudis eadem propemodum æstimatio tunc erat, quæ & signati. Ideo non magnum inde Principis

cipis ærario emolumentum accedebat. Solidi quippe fiebant ex auro obryzo, cujus æstimatio, ut jam ante docuimus, non major fuit in nummo quam in massa. Cum igitur emebant solidos à monetariis nummularii, quos populo distraherent, ponderis fere tantum rationem habebant in eo emendo, haud secus ac si massam obryzi emissent. Certum deinde ipsis à principe imponebatur pretium, ut non possent majoris eos populo vendere & erogare quam tot argenteorum & aureorum summa. Quod si interim ut sæpe fiebat contingeret pretium auri increscere, vel ex raritate, vel ex alia causa, tum illi non levi damno feriebantur, quo ut levarentur, principem adibant, ut pretium solido majus poneretur, & æquale æstimationi quam vulgo haberet in foro rerum vænalium. His adde, quod huic muneri, sive oneri obnoxii erant nummularii ex conditione sui corporis, quod declinare non illis licitum. Idcirco & damni eorum, vel indemnitatis, aliquando parvus habitus respectus. In ære sive æreo nummo aliud videtur obtinuisse. Ærei nummi infinito majus pretium fuit quam æris in massa consistentis. Ideo ex hoc genere pecuniæ maximum principis rebus lucrum accedebat. Ea de causa non eam emebant à principe nummularii, ut privatis distraherent, sed iis tradebatur ut nomine principis divenderent, taxato quoque à principe pretio, ut tot nimirum ærei nummi in permutatione darentur pro tali specie nummi aurei vel argentei. Si vellent majus inde ad se compendium redire, id faciebant quod olim fecisse Justinianum Procopius arguit, ut pro solido permutando minorem numerum æreorum dare juberentur nummularii, quam in usu foroque communi æstimari solerent. Quod jam superius exposuimus, & latius in nostro de re Nummaria exequuti sumus. Novella est Theodosii de pretio solidi, qua præcipit, & *eo præcepto etiam illud in perpetuum vult*

contineri, ne unquam intra ſex millia nummorum ſolidus diſtrahatur emptus à collectario ſex millibus ducentis. Sic enim legenda hujus Novellæ verba alibi adſtruimus, & explicamus. Videtur præterea, quod ex antiquis inſcriptionibus & ſcriptionibus collegimus, ſuos ac peculiares nummularios habuiſſe auraria & argentaria moneta, ſuoſque etiam æraria. In ſaxis veteribus mentio fit aliquoties *nummulariorum argentariæ officinæ monetariorum.* In aliis *nummularius* occurrit, *aurariæ & argentariæ monetæ Cæſaris.* An ergo æraria moneta alios ac ſuos habebat nummularios? Procopius in *ἀνεκδότοις* meminit cujuſdam Petri, Barſymæ cognomento, nummularii quem dicit præfuiſſe ærariæ menſæ. *Εὗρεν δὲ παρὰ δόξαν ἀργυραμοιβόν τε, Πέτρον ὀνόματι, Σύρον γένος, ὅνπερ ἐπίκλησιν Βαρσύμην ἐκάλουν, ὃς πάλαι μὲν ἐπὶ τῆς τοῦ χαλκοῦ τραπέζης καθήμενος κέρδη αἰσχρότατα ἐκ ταύτης δὴ ἐπορίζετο τῆς ἐργασίας.* Nec eſt quod quis objiciat, *χαλκὸν* ibi accipi debere pro auro etiam & argento, ut ſæpe Græci accipiunt, nam, nummulos, hoc eſt, obolos eum tantum tractaſſe ac diſtraxiſſe, quæ ſequuntur oſtendunt: *τὴν περὶ τοὺς ὀβολοὺς κλοπὴν οὐ μάλα τεχνάζων, καὶ τοὺς αὐτῷ ξυμβάλλοντας ἀεὶ τῷ τῶν δακτύλων τάχει ἐκκρούων.* Ærariæ monetæ conjicio eum fuiſſe tantum nummularium, cum dicat, eum præfuiſſe *τῇ τοῦ χαλκοῦ τραπέζῃ.* Alias *τὴν τοῦ ἀργύρου τράπεζαν,* id eſt, argentariam menſam appellant, cujus exercitores ac præfecti nummularii tam aureæ quam argenteæ ſi forte pecuniæ diſtribuendæ ac vendendæ facultatem habebant. In antiqua Inſcriptione memoratur quidam *ſtipis argentariæ negotiator.* Qui fortaſſe in nummis argenteis tantum negotiatus fuerit, non etiam in aureis vel æreis. Si quis tamen contra pertenderit, non alios fuiſſe auri & argenti & æris nummularios, ſed eoſdem omnis generis pecuniam tractaſſe, ſibi id habeat, donec certiora de his teſtimonia

monia nactus fuero. Quod enim eum nummularium præfuisse dicit Procopius τῇ τῶν χαλκῶν τραπέζῃ, non ex eo sequitur, nec argentariam mensam eum exercuisse. Nam in mensa argentariorum expositi jacebant ærei nummuli, quos per partes erogabant aureos nummos ære permutare desiderantibus. Hinc apud Johannem dicitur Dominus evertisse mensas nummulariorum, & æs, quod in his erat, effudisse: καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε. Per τὸ κέρμα intelligit æreos nummulos. Hinc *as* vertit vetus interpres. Atque ita veteres Glossæ: Κέρμα, *as*. Arabs tamen interpres reddidit دراهم, id est, *drachmas*, quæ erant argenteæ. Certe & χάλκινα Alexandrini de nummis argenteis dixerunt. Verum de his alibi. His adde, quod argentarii appellati non solum qui argentum, sed & qui aurum, & æs tractabant. Illud utique certissimum est, per hujusmodi nummularios, sive argentarios, non solum Romæ, sed etiam in Græcia, olim publicam pecuniam populo fuisse distributam ac divenditam, & nummorum permutādorum copiam, quod cambium Latini Græci ἀλλαγὴν & κόλλυβον appellant, nonnisi certis hominibus concessam, quos Respublica ipsa constituisset. Aristoteles in Oeconomico secundo de Byzantiis: Τῶν τε νομισμάτων τὴν καταλλαγὴν ἀπέδοντο μιᾷ τραπέζῃ, ἑτέρᾳ δὲ οὐκ ἦν οὐθενὶ οὔτε ἀποδόσθαι ἑτέρῳ, οὔτε πρίασθαι παρ' ἑτέρου. εἰ δὲ μή, στέρησις ἦν. Ita interpretandum quod Suetonius refert de Cæsare Julio, cum ille in Gallia fana templaque deum donis referta expilavisset, urbes diruisset, sæpius ob prædam quam ob delictum. *Inde factum*, inquit, *ut auro abundaret, ternisque millibus nummum in libras promercale per Italiam provinciasque divenderet*. Sic enim scribi oportet ex antiquissimis codicibus, non, ut vulgo reponunt doctissimi viri, *divideret*. Promercalia divenduntur.

duntur. Et ſane per menſarios aurum illud promercale divendidiſſe intelligendus Cæſar. Quæ ſumma auri vilitas fuit. Hoc modo triginta aureorum pretio libram auri vendidit, cum vulgo tunc in libram auri quadraginta & octo aurei cuderentur. Per nummularios eam venditionem plane factam conſtat. In pleriſque Græciæ urbibus à populo creabantur hi menſarii, ut conſtat ex Cicerone in ea pro L. Flacco: *Cum civitate mihi res eſt acerrima, & conficiendarum litterarum diligentiſſima, in qua nummus moveri nullus poteſt ſine quinque prætoribus, tribus quæſtoribus, quattuor menſariis, qui apud illos à populo creantur.* In ſequentibus *publicam menſam* vocant, quam illi exercebant. Publicas quoque fuiſſe perſonas quæ eo munere fungerentur apud Romanos, ex multis juris noſtri locis patere poteſt. Gajus leg. x D. de edendo, argentariorum officium ac miniſterium publicam habere cauſam dixit. *Ideo*, inquit, *argentarios tantum, neque ullos alios abſimiles eis edere rationes cogit, quia officium eorum atque miniſterium publicam habeat cauſam: & hac principalis eorũ opera eſt, ut actus ſui rationes diligenter conficiant.* Publicas perſonas, non privatas fuiſſe, inde liquet. Proinde falſum, quod notant Juriſconſulti neoterici, poſſe quemque jure civili per ſe ac ſua voluntate argentarium eſſe. Jam ante docuimus, corpus eorum & collegium, ſub imperatoribus fuiſſe certum, quod huic muneri obnoxium foret. Nemini igitur licitum præterquam ejuſdem collegii corporatis id oneris ſuſcipere, aut id muneris exercere. Juſtinianus hoc eis privilegium conceſſit, ut ab armata militia ſola removerentur, quamcunque vero aliam poſſent capeſſere; leg. unica, Cod. Negotiatores ne militent. At Theodoſius etiam *trapezitas*, id eſt, argentarios, vel nummularios, cum reliquarum mercium quibuſcunque negotiatoribus, non ſolum ab armata militia, ſed etiam à provincia-

libus

libus officiis removerat. Vide leg. XII Cod. de cohortalibus. Cum Græcis vocentur τραπεζῖται, id eſt, menſarii, qui κολλυβισταὶ, iidem & κερματισταὶ, eademque eorum menſa, quam exercent, dicatur *argentaria*, à quo ipſi *argentarii* appellati, fruſtra eſt, quod diſcrimen olim fuiſſe adnotant viri docti inter argentarios & menſarios. Torrentius ad Suetonii Auguſtum obſervat, ante Cæſarum tempora *menſariorum* nomen paulo fuiſſe honeſtius, cum non niſi de publica ratione diceretur; Juriſconſultorum autem noſtrorum ævo, qui ſub Cæſaribus ſcripſere, indifferenter *menſarios* & *argentarios* fuiſſe dictos eoſdem. Quam nihili eſſe conſtat obſervationem. Nam ſemper, & in Græcia, & Romæ, iidem fuere menſarii, ſive trapezitæ cum argentariis, ſive nummulariis. Ceterum illi menſarii, quorum nomen honeſtius fuiſſe vult ſub libera republica, alterius generis & ordinis erant, ad inſtar menſariorum à ſenatu conſtituti extra ordinem ex primoribus ſenatus, & magiſtratu ampliſſimo functis. Et primo quidem *Quinqueviri* creati ad æs alienum inopum diſſolvendum, cum placuiſſet eam rem in curam publicam verti, ut impendio ærarii ea ſolutio perficeretur, & fœnebri malo perculſi pauperes levarentur. Quinqueviri facti P. Valerio & C. Martio Rutilio II. Coſſ. *Quos menſarios*, inquit Livius, *à diſpenſatione pecuniæ appellarunt.* Quicunque enim pecuniam, ſive publice, ſive privatim, tractabant, menſam ſive abacum habuere, in quo pecunia exponi poſſet, & numerari, vel appendi. Hinc de his Quinqueviris, ad liberandum ære alieno populum inſtitutis ita paulo poſt Livius: *Tarda nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus, aut ærarium menſis cum ære in foro poſitis diſſolvit, ut populo prius caveretur, aut æſtimatio æquis rerum pretiis liberavit.* Non continuatus hic fuit magiſtratus *Quinquevirorum menſariorum*, ſed confecto negotio,

tio, cujus gratia creati fuerant, plane cessavit. Postea tempore secundi Punici belli alia de causa, propter inopiam nempe argenti, non à senatu, vel consulibus, ut priores Quinqueviri, sed rogatione tribuni plebis, facti *Triumviri mensarii*, ex quibus unus consul ac censor fuerat, alter bis consul, tertius tribunus erat plebis. De quibus Livius lib. XXIII. Puto, tum creatos cum asses ex sextantariis facti sunt unciarii, Hannibale Italiam urgente, cum sumptibus non sufficeret respublica. Quamvis Plinius id factum prodat sub Q. Fabio Maximo dictatore. Sed verisimilius, cum tempus non nimium discordet, hos *Triumviros mensarios* ad hoc tum maxime constitutos, ut penuriæ argenti providerent, & assium pondus, quod unicum illi inopiæ nummariæ remedium semper visum est, imminuerent. Cessante porro causa, quamobrem creati fuere, hic etiam magistratus abolitus, utpote extraordinarius. Quamdiu autem illi *Quinqueviri mensarii* & illi *Triumviri* Romæ fuere, certum est, etiam tum vulgares mensarios, sive trapezitas negotiationem suam exercuisse permutandæ pecuniæ, & erogandæ fœnerandæque ac fœnore à privatis accipiendæ. Quorum etiam officium & ministerium publicam causam habuit, etsi cum privatis contraherent, utpote publice constituti & præpositi huic muneri. Verum nihil affine, aut commune habuerunt cum illis Quinqueviris aut Triumviris mensariis, nisi mensam tractandæ numerandæque aut appendendæ pecuniæ necessariam. Græci τράπεζαν eam appellant, sed & ξύλον, ut ex Demosthene notavit Pollux, quam & πίνακα dixere. Pollux: τράπεζα πολυάργυρος, τραπέζης ἀφορμαί. τὴν δὲ τράπεζαν Δημοσθένης καὶ ξύλον ὀνόμαζεν. ἐκάλουν δὲ αὐτὴν καὶ πίνακα. Inde ξυλικὸν τάλαντον Africano genus talenti quod mensariis usitatum fuit, quod & ξύλινον. Verba Africani ex capite περὶ σταθμῶν καὶ μέτρων hæc sunt: Οἶδα δὲ καὶ ξύλινον τά-

λαντον

λαῦτον ἐν τῇ Ἀντιοχείᾳ ἕτερον, ὃ μνᾶς μὲν ἰδίας ξ΄ ἔχει, ἑξαπλασίας δὲ σχεδὸν τοῦ τοῦ νομίσματος σταθμοῦ. Apud Heronem, cujus locum citavit Scaliger in Posthumo de re Nummaria, ξυλικὸν vocatur, atque ita legitur, præter illa quæ ex Africano attulimus, quæ eadem Hero habet: Τὸ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ξυλικὸν τοῦ πέμπτῳ διαφέρει πρὸς τὸ προειρημένον ἐπιχώριον περιττεῦον. Ubi ξυλικὸν τάλαντον idem plane quod τραπεζιτικὸν, quod erat mensariorum proprium, quia ξύλον etiam dicebatur mensa nummulariorum. *Bancam* hodie vocamus, sed & *bancum* scamnum dicimus. Sic Græci ξύλον quoque appellabant scamnum, sive sedile. Hesychius: Ξύλον, πρῶτον βάθρον τὸ ἐν τῇ προεδρείᾳ, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῦ δικαστηρίου. Hinc *Bancarii* dicuntur nobis qui veteribus trapezitæ & mensarii. Huic mensæ in foro positæ non adsidebant, sed insidebant nummularii. Ideo non solum mensæ, sed etiam scamni vel sedilis habuit nomen. Pollux: Τραπεζίτης, ἀργυρογνώμων, ἀργυραμοιβὸς, δοκιμαστὴς, ἐπικαθήμενος τραπέζῃ. Id est, *insidens* mensæ, non *adsidens*, ut vulgo vertunt. Apud Procopium in ἀνεκδότοις de nummulario: Ὃς πάλαι μὲν ἐπὶ τῆς τοῦ χαλκοῦ τραπέζης καθήμενος, κέρδη αἰσχρότατα ἐκ ταύτης δὴ ἐπορίζετο τῆς ἐργασίας. Non, *apud ærariam mensam assidens*, ut interpreti placuit reddere, sed, *eam insidens*. Hinc ἐπιτραπέζια, quæ in mensa statuuntur, non ad mensam. Ita ἐπιτραπέζιος Ἡρακλῆς, simulacrum Herculis in mensa collocatum. Inde & ἐπιτραπεζώματα, cibi, & fercula, quæ in mensa collocabantur, τὰ ἐπιτιθέμενα ταῖς τραπέζαις βρώματα. Recte in veteribus Glossis, ἐπικάθημαι, *supersedeo* exponitur. Sedisse simpliciter ex his Johannis cap. II constat, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους, & *nummularios sedentes*. Quod interpretandum est, insidentes, non adsidentes, ἐπικαθημένους. In Arabico est, صيارف. Ita vocantur mensarii, à permutatione nummorum, quam

quam vocant صرف. Sic & Græcis κολλυβισταὶ dicuntur. Gloſſæ veteres: Ἀργυραμοιβοὶ, οἱ νῦν κολλυβισταί. *Campſores*, vel *cambiatores* recens Latinitas dixit, ſatis priſco tamen vocabulo. Hebræi vocant שולחני, id eſt, menſarium, à שלחן, quæ eſt menſa. Arabes quoque مايدة, id eſt, menſam. Ad eorum porro officium ſpectavit etiam, nummos probare, & falſos à veris diſtinguere. Unde & Græcis ἀργυρογνώμονες & δοκιμασταὶ appellati iidem illi argentarii menſariique. Theocritus, Bucolico XIII, ἀργυραμοιβοὺς, auri facit etiam exploratores:

Λυδίη ἴσον ἔχειν πέτρη στόμα, χρυσὸν ὁποίη
Πεύθονται μὴ φαῦλον, ἐτήτυμον, ἀργυραμοιβοί.

Caſſianus Coll. I, cap. XX: *Vt efficiamur ſecundum præceptum Domini probabiles trapezitæ, quorum ſumma eſt diſciplina ac peritia, probare, quodnam ſit aurum puriſſimum, &, ut vulgo dicitur, obryzum, quodve ſit ignis purgatione minus excoctum.* Publicum vel inde conſtat eorum fuiſſe miniſterium. Nam, ut ait Plinius, ars lege facta *denarios* probare, quam tulit Marius Gratidianus ob id plebi acceptiſſimus. De quo alibi. Hujus igitur artis magiſtri, argentarii. In Gallia nemini licet eſſe cambiatori, ſive nummulario, ſine regis permiſſu. Nec aliter fuit apud veteres. Non ſolum autem cambio, ſive commutationi nummorum vacabant menſarii illi veterum, ſed fœnerationi maxime operam dabant, tam paſſivæ, ut ita dicam, quam activæ. Non enim fœnore tantum pecunias dare ſolebant, ſed etiam accipere. Qui hanc artem ex profeſſo exercerent, non alii ferme fuere, quam hi menſarii ſive argentarii publici. Hinc *fœneratorem* cum legimus apud Romanos ſcriptores, de nummulario trapezita plerumque intelligendus. Sic τραπεζίτης Heſychio δανειστὴς exponitur: Τραπεζίτης, κολλυβιστὴς, κερματιστὴς, δανειστής. Juſtinianus in edicto IX

περὶ

περὶ ἀργυροπρατικῶν συναλλαγμάτων, vitam quæstumque nummulariorum in pecunia fœnere danda & accipienda cõſiſtere ait, & pro aliis etiam reſpondendo: Καὶ τοῦτο μέντοι ἴδιον αὐτῶν ἦν, ὥστε διὰ τὸ τὸν βίον αὐτοῖς ἐν τῷ δανείζειν καὶ δανείζεσθαι καθεστάναι καὶ ἀντιφωνεῖν ὑπὲρ ἑτέρων, &c. Apud eorum menſam pecuniæ deponebantur cuſtodiendæ, & fœnebres locabantur. Unde & apud Lucam cap. XIX, in parabola Dominica: καὶ διὰ τί οὐκ ἔδωκας ἀργύριόν μου ἐπὶ τράπεζαν; καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν αὐτὸ ἔπραξα. *Cur non dediſti argentum meum menſario?* Hinc, pecuniam qui ſolvebat creditoribus ſuis, aut qui etiam aliis fœnore collocabant, vel eam ex arca ſua ſumere ſolebant, vel ex menſa nummularii, quæ ibi depoſita ſervabatur, aut fœnore collocata, vel etiam, ſi verſura vellent ſolvere, ſub uſuris à menſario tum demum accipienda. Idque ſic exprimebatur in chirographo, utrum *ex arca*, an *ex ſcriptura menſæ* data ac numerata eſſet, ut & ſupra explicavimus. Quæ *ſcriptura menſæ* nihil aliud erat quam numeratio pecuniæ per menſarium facta. Quia enim pecuniæ numerationem, quocunque nomine eam faceret argentarius, ſive redderet eam cui debebat, ſive daret petenti fœnore, ſcriptura antecedebat, ideo & *ſcriptura menſæ*, pro numeratione ipſa uſurpabatur. Quantum quippe de ſua menſa adnumeraret, in codicem rationum referebat nummularius. Donatus ad Phormionis illa verba, *jube reſcribi: Quoniam, adnumerationem pecuniæ antecedit ſcriptura, reſcribere dicebant pro renumerare.* Ita & Græci διαγραφὴν, pro numeratione ponunt per trapezitam facta, & διαγράψαι, pro numerare ex menſa nummularii, ut Latini *ſcribere* & *perſcribere*. Harpocratio: Διαγράψαντος, Δείναρχος κατὰ Λυκούργου, μήποτε ἀντὶ τοῦ καταβάλλοντος καὶ καταθέντος. Ἔνιοι δὲ ἀντὶ τοῦ διὰ τραπέζης ἀριθμήσαντος, ὡς λέγομεν ἐν τῇ συνηθείᾳ. Ergo tralaticium tunc erat illud διαγράψαι, pro nu-

merare pecuniam ex mensa trapezitæ, hoc est, perscribere. Διαγραφὴν sic accepit Polybius in Excerptis de Scipione: Εὐθέως ὁ Σκιπίων συνέταξε τῷ τραπεζίτῃ τῶν κʹ καὶ εʹ ταλάντων ἑκατέραν ποιήσασθαι τὴν ἀνταπόδοσιν ἐν τοῖς ιʹ μησί, τῆς δὲ Τιβερίου καὶ τῆς Νασίκα Σκιπίωνος, οὗτοι γὰρ ἦσαν ἄνδρες τῶν προειρημένων γυναικῶν, ἅμα τῷ διελθεῖν τοὺς ιʹ μῆνας προσαγορευομένων πρὸς τὸν τραπεζίτην, καὶ πυνθανομένων εἴ τι συντέτακται Σκιπίων αὐτῷ περὶ τῶν χρημάτων, κἀκείνου κελεύοντος αὐτοὺς κομίζεσθαι, καὶ ποιοῦντος τὴν διαγραφὴν ἑκατέρῳ τῶν κʹ, καὶ εʹ ταλάντων. *Et mensario jubente statim illos accipere, ac numerationem faciente utrique viginti quinque talentorum, quæ Scipio ex scriptura illis solvi constituerat.* Ubi διαγραφὴν ποιεῖν, est, numerare pecuniam, de qua prius nummulario per scripturam cautum erat, & constitutum ut numeraret. Hoc etiam sensu verbum παραγράψαι sumptum fuisse, docet Hesychius his verbis: παραγράψαι, ὃ ἡμεῖς λέγομεν διαγράψαι, τὸ ἐκ τραπέζης λαβόντα διὰ γραμμάτων τῷ τραπεζίτῃ πιστώσασθαι. Ita legendum. Prius ergo cavebat quis mẽsulario scriptura manus propriæ summam quæ erat numeranda; tum deinde ejus nomine numerabatur cui dari eam convenerat. Inde & διαγράψαι cum sit *per scripturam cavere*, pro ipso numerandæ pecuniæ actu positum est, ut & παραγράψαι. De quo & in libro *de modis usurarum* erit dicendum. Alia tamen hæc *scriptura mensæ*, à scriptura qua obligatio fiebat, quæ nominibus olim fieri dicebatur, ut est in Institutis lib. III, cap. XXI. Cujacius tamen eam scripturam de scriptura mensæ argentariæ interpretatus est, & falsus, ut etiam in sequenti libro pluribus adstruam. Qui pecuniam apud mensam nummularii deposuerat, poterat, cuicunque vellet, & quod vellet, de illa pecunia numerare & solvere, quæ summa etiam *ex mensa* vel ex *scriptura mensæ* solvi dicebatur, cum tamen ea solutione nulla nominum obligatio fieret. In rationum

num ſuarum librum referebat argentarius, ſe ex ea ſumma, quæ apud ſuam menſam ab illo depoſita fuerat, illius nomine tantum exſolviſſe, reſtare apud ſe tantum. Quæ *ſcriptura* etiam *menſa* appellata. Verum de his infra. Quod ad nummorum permutationem attinet, quam inter alia munia præcipuam exercere ſoliti erant menſarii, nominatim ejus non meminit Ariſtoteles. Nomine ἀλλαγῆς generali, cujus principium ac finem nummum eſſe dixit, eam comprehendiſſe planum eſt. An naturalem putaverit, non eſt quærendum, cum id omne, in quo nummus habet locum, ab hoc cenſu expunxerit. Non conducibilem hanc ἀλλαγὴν eſſe tantum humanæ ſocietati, ſed plane neceſſariam, palam eſt. Haud nummus magis mercibus neceſſarius quam ipſa nummo. Nullus enim uſus nummi abſque illa foret, nec commercia poſſent agitari niſi daretur permutatio nummorum inter ſe. Nec tantum nummis ejuſdem regionis aut regni invicem permutandis profeſſio collybiſtarum utilis, ſed etiam in alienigenis, cum quod in una provincia ſumptum eſt, in alia eſt ſolvendum. Ibi collybi, ut vocant veteres, maxime ratio verſatur. In quotidiano etiam uſu ac commercio manifeſta ejus utilitas, immo neceſſitas, deprehenditur. Ecce ex operis ſuis aliquis multorum dierum aliquot denarios collegerat, cui merces ſolvenda in nummo aliquo denariis pluribus æſtimato, quantum ipſe meruerat, puta decadrachmo, aut etiam pentecontadrachmo, ut Cyrenæi nummos habuere. Si panem unius denarii vellet præſtinari, niſi eſſet qui pentecontadrachmum ipſius acciperet, & tot drachmas in minuta pecunia ei redderet, quot ille major nummus valebat, non habuiſſet unde panem compararet. Prius itaq; illi emendi nummuli quam panem emere poſſet. Et ſic de aliis. Quantumlibet itaque nummus ab inſtituto hominum fluxerit, uſus ejus in permutatione mercium, in permu-

tatione ipsius cum alio nummi genere, item in mutuatione, ad jus naturale referri debet, id est, ad jus gentium, ut supra exposuimus. Cum enim sub mercaturæ genus quam μεταβλητικὴν appellat, hæc omnia reduxerit Aristoteles, aut mercatura nõ erit juris gentium, aut ista etiam erunt, quæ sunt ejusdem generis. Ubicunque alicujus rei permutatio versatur, ibi etiam venditionis atque emptionis species vertitur, & ideo mercatura censetur. Qui dat nummos pro nummis, ut lucrũ faciat, mercator est nummorum. Qui mutuam dat pecuniam spe lucri, ut recipiat eam cum augmento, permutationem etiam quodammodo facit, & mercaturam quamdam instituit. Ideo Aristoteles μεταβλητικὴν, id est, permutandi artem, in tres dividit species. Primam & maximam ἐμπορίαν esse docet, quam tribus partibus constare facit, ναυκληρίᾳ, φορτηγίᾳ, & παραστάσει. Interpretes & paraphrastæ ναυκληρίαν quare *navigationem* verterint, nescio. Nam *navigatio* est ὁ πλοῦς, quæ omnia illa comprehendit. Navigat enim & nauclerus qui navi præest, & mercator qui navem conduxit ad merces vehendas: ipsæ etiam merces, quæ vehuntur, navigant: tum navis etiam ipsa. Mirum, viros doctos, & qui tantum sibi sumunt in cognitione Græcarum litterarum, istic peccare potuisse. Ναυκληρία reddi debuit *navicularia*, ut ναύκληρος est *navicularius*, navis nempe magister ac dominus, qui eam locat mercatori ad merces imponendas & vehendas. Titulus est in nostro Codice, *de navicularis, seu naucleris*. Dicuntur & *naviculatores*. Ita vocat Cicero quos cum mercatoribus jungit, ut etiam Philostratus ναυκλήρους & ἐμπόρους. Æque igitur hic possis *naviculatoriam*, aut *naviculariam* interpretari. Quod autem secundam partem, quæ φορτηγία est Græco Philosopho, *vecturam* reddiderunt, nec in eo mihi satisfaciunt. Nam *vectura* Latine loquentibus est merces vel naulum quod solvitur pro

mercibus

mercibus vehendis. Gloſſæ veteres: *Vectura*, φόρετρον, ναῦλον. Sic *latura* quod bajulis datur pro ferendo onere. Ita *vecturam* accepit Labeo leg. x D. *de lege Rhodia*, his verbis: *Si vehenda mancipia conduxiſti, pro eo mancipio, quod in nave mortuum eſt, vectura tibi non debetur.* At φορτηγία aliud eſt, nempe ipſarum mercium quæ in navem imponuntur, portatio. Φόρτον enim Græci & φορτίον ipſas merces vocant, ut paſſim in libro de legibus navalibus videre eſt. Et apud Herodotum libro primo, φορτία Αἰγύπτιά τε καὶ Ἀσσύρια, ſunt merces Ægyptiæ & Aſſyriæ. Φορτηγία igitur, mercium portatio eſt, ac vectatio, non vectura. Sic Labeo, eadem lege quam ſupra citavimus, *merces portari* dixit, & φορτηγίαν expreſſit hoc modo: *ſi ea conditione navem conduxiſti, ut ea merces tuæ portarentur, eaſque merces nulla nauta neceſſitate coactus in navem deteriorem, cum id ſciret te fieri nolle, tranſtulit.* Hinc licet perſpicere, cur φορτηγίαν, hoc eſt, mercium vectionem, pro ſecunda parte ἐμπορίας poſuerit Ariſtoteles, cui prima navicularia eſt. Tertia reſtat, quæ παράστασις ipſi dicitur. Noſtri paraphraſtæ cum interpretibus *inſtitoriam* reddiderunt. Quid eos moverit, quæro. Nec poſſum eam interpretationem probare. *Inſtitores* non proprie ad mercaturam eam pertinent quam ἐμπορίαν vocavit Ariſtoteles, & primam ſpeciem conſtituit τῆς μεταβλητικῆς. Æque enim etiam pertineret ad tertiam quam μισθαρνίαν vocitavit, qua comprehēdit negotiationem omnium artium ſellulariarum. Nam & *lintearii* & *veſtiarii*, teſte Juriſconſulto D. de inſtitoria actione, habebant ſuos inſtitores quibus veſtem circumferendam & diſtrahendam dabant. Ita & alii. Nam ad homines ipſos ultro accedebant, ut iis ſuam mercem obtruderent. Unde illud apud Poëtam:

Inſtitor ad dominam veniet diſtinctus emacem.

Ex eo & *circitores* etiam appellatos docet Paulus eo-

dem loco. Sed & muliones *institores* proprie appellatos ibidem notat, & fullonum sarcinatorumque præpositos, stabularios quoque loco institorum esse. Denique tabernæ præfecti & cuicunque alii negotiationi, hoc nomine veniebant. Hinc ἐργαστηριάρχην optimæ Glossæ *institorem*, Græce interpretantur tabernæ præpositum. Ex quibus intelligere est, an recte παράστασις, quæ tertia pars statuitur ἐμπορίας, verti possit Institoria. Præterea certum est, venditionem ipsam ac distractionem mercium noluisse Aristotelem tertiam partem facere τῆς ἐμπορίας, ubi navicu lariam pro prima, & pro secunda vectionem mercium, posuit. Nam certe, qui merces naviculario vehendas mercede committit, prius eas utique emerat, & alius ei vendiderat. Ipse etiam illas eo fine in alia loca navi trajiciendas curat, ut aliis vendat. Non pars est igitur, quod finis est. Alias hæc παράστασις etiam locum haberet in aliis generibus negotiationum ac mercaturarum, quæ in terra exercentur nec navigant. Atqui ἐμπορία Aristoteli ea est proprie mercaturæ species, quæ navigat, cujus tres partes facit, sine quibus stare non potest. Nisi enim sit navicularius cujus navis ad vehendas merces conducatur, nisi merces ipsæ in navem imponantur ac portentur, non est ἐμπορία. Ergo pars tertia talis quoque esse debet, ut sine ea non consistere queat navigans mercatura. Ea παράστασις Aristoteli dicitur. Quæ nihil aliud est quam exhibitio mercium, quas navicularius, qui eas vehendas accepit, salvas mercatori, qui conduxit, repræsentat. Ubi φορτηγία pars est secunda ἐμπορίας, non video qui non possit esse tertia παράστασις. Quæ vox nihil aliud quam, quod dixi, potest significare. Salva enim ea omnia παραστῆσαι debet navicularius, quæ ejus fidei commissa sunt, ut ex legibus navalibus constat & Rhodiis, quarum & ista est: Ναύκληρος ἐὰν ὑποδέξηταί τι, ἐνέχεται, ἵνα ἀποχαρακτηρίσῃ καὶ ἀποδώσῃ αὐτό.

Utut

Utut sit, nihil minus est παράστασις quam institoria. Aristoteles ideo καπηλικῆς hic non facit mentionem, quasi diversæ ἀπὸ τῆς ἐμπορικῆς, ut alii faciunt auctores, quia καπηλικὴν eamdem facit cum μεταβλητικῇ, & omnem omnino negotiationem, sive statarıa sit, ut est τῶν καπήλων, sive vaga, ut est ἡ τῶν ἐμπόρων, hoc nomine generali complexus est. Sic ἐμπορία illi species τῆς καπηλικῆς, sive μεταβλητικῆς prima. Secunda porro species μεταβλητικῆς Aristoteli ponitur, ὁ τοκισμὸς, res usuraria. Quæ adeo ad μεταβλητικὴν pertinet, ut Latini inde *versuram* eam proprie appellarint, id est, μεταβολὴν, quo nomine & mercatura dicitur. Hinc, *versuram facere* est, mutuam pecuniam accipere, non *quod initio, qui mutuabantur ab aliis, ideo mutuabantur ut alius solverent*, non *ut domum ferrent, velut verterent creditorem*, ut volunt Grammatici, sed quia versura est ipsum fœnus, & *mutuum*, quod à mutando nomen accepit, & vertendo. Versura igitur, id est, fœneratio, secunda species est μεταβλητικῆς, & μισθαρνία, tertia. Ea comprehendit omnem omnino quæstum qui ex opere aliquo, vel opera capitur, ubicunque merces, pretium artis, vel laboris, intervenit. Xenophon in libro de Vectigalibus omnem quæstuariam similiter his tribus comprehendit, τῇ ἐμπορίᾳ, τῇ καπηλείᾳ, καὶ τῷ τοκισμῷ. Per ἐμπορίαν eam mercaturæ speciem intelligit quam superius explicavimus. At καπηλείας nomine etiam complexus est sellulariarum artium negotiationem. Nemo enim est opifex, quin idem quoque artis suæ sit negotiator, & κάπηλος, ut eam vocem Græci sumunt. Vendunt enim omnes artifices quod arte sua perfecerunt opus. Quo nomine αὐτοπῶλαι quidem sunt potius quam κάπηλοι, quomodo ea vocabula Græci auctores distinguunt. Verum ipsi artifices non possunt in arte sua aliquid operari, quin materiam, ex qua opus faciunt, emant. Cum igitur, quod ex arte opus exiit, vendant,

non ſolum artis ſuæ ἀυτοπῶλαι habendi, ſed etiam
κάπηλοι, quoad materiam ipſam, quam etiam pluris
ſolent vendere quam quanti emerunt. Quis enim tam
ſincerus & probus artifex, qui, ſolo manupretio con-
tentus quod de ſuo adhibet, non etiam materiam
pluris indicet, quam emit? Onoſander quoque in
Strategico tria genera facit χρηματιστῶν, id eſt, homi-
num quæſtuarias artes exercentium, ὀβολοστάτην, με-
ταβόλον, & ἔμπορον. Ubi vocat μεταβόλον, qui Xeno-
phonti eſt κάπηλος. Nec dubium eſt quin etiam
omnes artifices eo nomine complectatur. Recte igi-
tur Ariſtoteles ſellularias artes inter genera μεταβλη-
τικῆς, quam etiam καπηλικὴν vocat, recenſuit, & ter-
tio quidem loco, ut fœnerationem ſecundo, nomi-
navit. Sive primam ergo pro peſſima dederit intelli-
gendam, ſive tertiam, cum inter utramque collocet
fœneratoriam, inde colligi licet, non pejoris eam
loci facere, nec ſequius de illa judicare, quam de
mercatura, aut de quæſtu, qui capitur ex artium opi-
ficio. Onoſander primo loco ὀβολοστάτην, id eſt, fœ-
neratorem, videtur nominare, quaſi peſſimum, dein-
de μεταβόλον, negotiatorem cujuſcunque artis ac mer-
cimonii ſellularium & forenſem, tertium, ut hone-
ſtiorem, ἔμπορον, ſive mercatorem. Ex his omnibus
conſtat, Ariſtotelem eum ſolum legitimum ac natu-
ralem quæſtum exiſtimaſſe, qui ex terra captatur ad
vitam modo ſuſtentandam, quantum ſatis cuique eſt,
ut inde victum paret. Quod ejus hæc verba manife-
ſto evincunt: Διὸ κατὰ φύσιν ἐστὶν ἡ χρηματιστικὴ πᾶσιν ἀπὸ
τῶν καρπῶν καὶ τῶν ζώων. Quam res pecuaria dat, & fru-
ctuaria, eam ſolam eſſe ac videri ſecundum naturam
quærendi & habendi rationem. Quæ eadem Plato-
nis ſententia eſt in legibus lib. v, ubi hæc verba legun-
tur: Λέγομεν δὴ μήτε χρυσὸν εἶναι δεῖν, μήτε ἄργυρον ἐν
τῇ πόλει, μήτ' αὖ χρηματισμὸν πολὺν διὰ βαναυσίας καὶ
τόκων, μήτε βοσκημάτων αἰσχρῶν, ἀλλ' ὅσα γεωργία δίδωσι
καὶ

καὶ φίλει. Quibus vides non solum mercaturam eum è sua republica exterminare, & usuras, sed etiam quæstum omnem qui ex artium sellulariarum opificio provenit, quod vocat βαναυσίαν, sola retenta rei quæstuariæ specie, quam agricultura dat, qua etiam comprehenditur pecuaria. Sed refingendi essent homines, ex quibus ad instar Platonicæ respublica componi deberet. In libris ea forma reipublicæ melius pingi potest, quam reapse constitui. Aristoteles autem etsi omnem quæstuariam, quæ nummo fit, naturæ repugnare velit, nihilo secius tamen ei locum dat in sua republica, ut mercaturæ, fœnerationi, & omni artium negotiationi. At Plato, in eodem libro de Legibus, affirmat, suæ civitatis homines privatam debere habere pecuniam, propter eas, quas ibi refert rationes. In libris quoque de Republica & mercaturam omnis generis admittit, utpote sine qua nec agricultura stare possit. Quid enim faciet agricola, qui tritico abundabit, & vino, & pecore, si iis rebus egebit sine quibus terram colere non possit, nec alere aut vestire operarios, quorum opera utitur ad colendam terram? In urbem veniet rusticus, & permutabit sua, quæ habet supervacua, cum alienis quorum penuriam patitur. Hoc necesse esse ut faciat, concedit Plato. Si triticum igitur cum veste permutabit, aut cum ferramentis arando agro idoneis, permutatio ab una parte naturalis erit, ab altera non naturalis. Quatenus enim triticum è terra provenit, naturalis hæc permutatio: at quia vestimentum, aut calceamentum ad usum tantum corporis, non etiam ad permutationem facta sunt, hic claudicabit permutatio, & naturæ adversabitur. Hæc sententia est Aristotelis, absurda plane ac falsa. Multo quippe minus naturalem futuram censet si cum nummo permutetur, quia nummi inventio ex hominum instituto, æstimatio ejus ac pretium etiam inde est. Cum tamen &

ſine nummo ſæpius hærere atque hæſitare debeat illa ipſa χρηματιστική, quæ ex terra quæſtum facere nata eſt, ut jam ſæpius ſupra diximus.

Cap. XVIII.

Qui fœnus damnat, debere & mercaturam. Eo nomine maxime improbari fœnus, quod lucrum ex homine faciat. Si bene calculus ponatur, idem facere & agriculturam, cum aliis omnibus artibus quæſtuariis. Pecunia in fœnore pecuniam parit, ut & aliæ ſpecies eamdem ſpeciem mutuo datæ. In permutatione antiqua oves pariebant boves, & alia aliud. Multæ artes inhoneſtæ & inviſæ, quæ tamen ſunt neceſſariæ humanæ ſocietati. Etiam viliſſimas ac ſordidiſſimas utiles haberi. De coriariis & foricariis. Petronius correctus. De foricarum vectigali, & urinæ. Quid ſit φορειά, quid forica. De veſpillonibus, qui & biſpelliones. Quædam artes infames, & populo tamen gratæ, ut hiſtrionum, quædam odioſæ, nec infames, ut fœneratorum. Aliæ & infames pariter, & pernicioſæ, odioſæque, ut lenonum. Tria μεταβλητικῆς genera Ariſtoteli recenſeri, mercaturam, fœnerationem, & mercenariam. Omnes artes eo nomine comprehendi quæſtuarias, & eos, quorum operæ, non artes, emuntur. De mercatoribus, qui Græce ἔμποροι: & de magnariis, qui μεγαλέμποροι. Honeſtiores eos veteribus viſos. Mercatura Gallis inviſa, & nobilibus non exercenda. Lege Honorii nobiliores negotiari vetiti. Ea lex emendata & explicata. Mercatores vice verſa prohibiti lege Iuſtiniani dignitatem ullam aut militiam capeſſere. Meliori jure fuiſſe nummularios, hoc eſt, publicos fœneratores, qui ab ſola armata militia eadem lege abſtinere juſſi. Multis privilegiis muniti à Iuſtiniano iidem nummularii, & quatenus argenti diſtracto-

distractores, & quatenus fœneratores. Nobiles apud Romanos vetiti negotiari, non vetiti fœnerari. De artificibus omne genus, qui & ipsi artium suarum negotiatores. Eos αὐτοπώλας proprie dictos. De αὐτοπωλικῇ, & καπηλικῇ. De mercaturâ statariâ & vaga iterum quædam notata. Apud Thebanos neque artifices sellularii neque forenses negotiatores ad honores admissi qui non decennio abstinuissent ab omni nundinatione. De quibus negotiatoribus accipienda sit lex Honorii. Non videri omnes mercatores eo nomine intellectos. Quinam sint ultimi negotiatores in lege Diocletiani. Tres classes fuisse mercatorum, & totidem artificum. Alias artium σοφὰς Græcis appellari, alias ὑποσόφους, alias βαναύσους. In tres quoque classes artes omnes distribuit Aristoteles. In fœnerandi quoque arte tres gradus reperiri. Aliud esse genus fœnoris commune, aliud nauticum, aliud diarium: quibus totidem fœneratorum species constituuntur, honestiorum, aut minus honestorum. Quid sit ὀβολοστατική. Aristoteles, etsi quæstuarias artes neget esse naturales, in republica tamen sua eas admittit. Qua ratione motus Plato fœnerationem è sua republica exterminarit. Ex solis bonis constituere voluisse rempublicam. Non esse autem bonos qui cito divites fieri volunt. Agricultura ideo philosophis probata quia lento gradu ad opes pergit. Vanum id esse, multis probatur. Cum Catone censorio suscepta disceptatio, qui fures & fœneratores invicem comparavit. Argumentum ejus, ut inane & frivolum, retusum. Non omnes fœneratores lege duodecim quadrupli condemnatos, sed solos eos qui ultra licitum modum usuras exigerent. Intra modum legitimum fœnerantibus nulla irrogata pœna. At fures semper puniti. Frustra etiam & sine causa ab eodem Catone jactatum, fœnerari idem esse quod hominem occidere. De variis

qua-

quærendi modis, ab ipso per gradationem expositis, apud Ciceronem. Ea verba explanata. Quid sit bene vestire. Summum fuisse fœneratorem illum ipsum Catonem, ac proinde dicta sua factis refutasse. Agriculturam non pro quæstu habuisse, sed pro oblectamento. Longe aliter sensisse veteres Romanos de fœneratione. Capite pœnas dedisse, aut trans Tiberim vænum iisse, aut etiam in partes secandos creditoribus suis datos, qui decoxissent. Immania hujusmodi supplicia decoctoribus imposita. ne quis fidem falleret in mutuo reddendo. Fœnus optimum illis visum remedium ad inopiam temporariam sublevandam. De etymo Græco fœneratoris, quod fœnori favet, etsi alias ineptum sit. Non melius de medicis judicasse Catonem quam de fœneratoribus. Sententia Plutarchi, quæ contra fœneratores affertur, expensa. Nihil illum contra fœnerantes dicere, sed contra eos qui fœnore accipiunt. Non περὶ τοῦ μὴ δανείζειν eum scripsisse, sed περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι. Persas etiam damnasse non δανείζοντας, id est, fœnore dantes, sed δανειζομένους, id est, mutuo accipientes. Quid sit πολυτέλεια apud Plutarchum. Alia nonnulla.

Bunde ostendimus in superioribus, ejusdem hominis esse usuram damnare, & mercaturam artiumque negotia, & quæstum. Quod si ejus auctoritate utimur ad usuram condemnandam, cur non idem præjudicium adhibemus ad exturbandam ex urbibus nostris mercaturam, & earum omnium artium professionem quæ victum suo sibi jumento ac quæstu parant? Iniquum quippe est, in pari omnium conditione dissimilem ferre de una sententiam. Aliquid tamen proprium habere videtur usuraria, cur magis improbetur quam ceteræ μεταβλητικῆς species. Duo, inquit, genera

genera ſunt, ac modi rei familiaris augendæ. Una vocatur καπηλικὴ, quæ mercaturam ſpectat, atque etiam fœnus: altera eſt οἰκονομικὴ, quæ ex fructibus terræ rem amplificat. Hæc quidem neceſſaria eſt, ac jure laudatur, at illa altera merito improbatur, quia non ſecundum naturam eſt, ſed alter per eam ex altero lucrum petit. Quaſi vero & agricultura, quam fundamentum οἰκονομικῆς ſtatuit, non ex aliis hominibus lucrum facere contendat, dum ſua illis vendit, ut, quæ illorum ſunt propria, ſibi acquirat, haud ſecus, quam, qui veſtem à ſe factam pretio majore dare alteri conatur, quam quanto ſibi ejus opificium conſtat! Nullum enim diſcrimen reperio inter triticum quod labore ſuo agricola ex terra extuderit, & veſtem vel calceum quem opifex manuum ſuarum opera elaboraverit, ſi uterque vendere illud habet neceſſe ut vivat, & quam poteſt maximo vendit? Nonne ἀπ' ἀλλήλων hic quæſtus? Si nulla re egeret agricola, & omnia apud ſe reperiret, quæ ad victum ipſi ſunt neceſſaria, nullius externæ opis ac mercis indigus, faterer libentiſſime, id eſſe verum quod adſtruit Philoſophus, non ſolum innocentiſſimum, ſed etiam ſufficientiſſimum ſibi ipſi ad vivendum hoc vitæ genus eſſe. Sed longe aliter ſe res habet. Cum hæc ita ſint, inquit, atque ideo ſecundum naturam non ſit mercatura, quia de aliis lucrum facere poſtulat, meritiſſimo uſuraria negotiatio odioſa eſt, quia ab ipſo nummo rem auget qui non hunc ad uſum comparatus fuit: nam permutationis gratia inventus eſt; & fœnus ei exaggerando ſtudet. Quid tum poſtea? An ea gratia magis etiam contra naturam hic quæſtus faciendi modus? Præclara certa ratio! Pecus etiam per fœturam pecus augere ſolet. An hoc præter naturam? Ager cum fœnore reddit quod accepit in eodem genere. Numquid & hoc contra naturæ leges ac ſollemnia? Immo nihil minus. Audiamus

mus poëtam, qui & ipse vellet hanc tantum vivendi viam nosse mortales:

Arvorum ingenerat studium, rurisque colendi,
Seminaque in fœnus sulcatis reddere terris,
Vsuramque sequi majorem sorte, receptis
Frugibus innumeris, atque horrea quærere messi.
Quod solum docuit mortales nosse metallum.

Sic pecunia pecuniam parit, non eo modo quo pecus aut frumentum propagatur, sed eo quo potest. Nec magis sane mirum est, pecuniam augeri pecunia, quam, triticum, quod mutuum datur ex pacto, alterum tantum tritici post certum temporis spatium, de quo convenerit, mutuatori referre. Aut negandum est, secundum naturam esse hujusmodi mutuationem, aut confitendum, æque locum habere posse in pecunia, & æque esse naturalem. Triticum divenditum pecuniam parit venditori. Similiter & pecunia parit pecuniam apud nummularium, qui pro drachma argentea quadraginta & octo obolos in collybo reddit. In permutatione antiqua oves plerumque pariebant boves; ipsi homines jumenta & pecora, cum captivi hujusmodi animalibus permutabantur. Hæc monstrosa plane, si quis tantum ea, ut sonant, æstimet, non vim & usum permutationis consideret. Ita simpliciter intuenti quod geritur, mirum videri queat, in fœnore pecuniam pecuniæ esse productricem & effectricem, cum tamen usum rei penitius introspicienti, & rem ipsam attentius pensitanti, nihil sit quod minus mirum videri possit. Hæc enim aliter constare non possunt. Aut portentosum plane quid est nummi inventio, aut, si fatemur, ut est, inventionem ejus utilem esse ac necessariam, concedamus etiam oportet, usum ejus ad omnia quæ diximus esse naturalem; non solum ut permutetur cum aliis mercibus, sed & ut aliarum mercium more, ipse cum semetipso invicem. Immo ut mutuo quoque detur,

cum usura, sine usura, quemadmodum & aliæ pleræque res solent. Invisam esse fœnerationem, Aristoteli assentior: inhonestam esse, etiam concedo. Non propterea tamen minus utilem dicendum, quam & necessariam propemodum ausim affirmare. Quam multæ aliæ artes & invisæ & inhonestæ, quibus tamen humana societas carere non potest? Ut in exercitu omnes duces esse nec possunt nec debent, sed præter gregales milites, quibus exercitus componitur, sunt etiam alii inferioris gradus, & minus digni loci, qui castra sequuntur, mercatores, lixæ, calones, & alia hujusmodi rutuba; ita est & in humana vita. Natura non magis varios hominum vultus creavit, quam animos. Si hos, omnium omnino pares ac paria cupientes, æque erectos & recta ac pulcra capessentes produceret, nullo modo consisteret hominum societas. In navi omnes ad clavum sedere vellent, nemo ad sentinam stare. Non reperiretur in urbibus qui foricas conducere sustinerent, aut cloacas purgandas, aut coriariorum artem profiteri, nisi essent quibus odor lucri bonus videretur ex artibus male olentibus. Quid enim quæso te fœdius foricaria & coriaria? Esse tamen oportet quibus istæ professiones non fœdæ nec turpes videantur. Βυρσοδέψεια extra urbes olim relegabantur, propter fœtorem, ut etiam nunc fit. Non potest eam artem non odisse qui bonos odores amat. Hinc hæc duo in proverbio opponuntur, βύρσα, καὶ μύρον. Quo allusit Satyricus:

—— Nec te fastidia mercis
Ullius subeant ablegandæ Tiberim ultra.
Neu credas ponendum aliquid discriminis inter
Unguentum & coria. ——

Quis neget, locum Petronii, qui ætatem jam in mendo cubuit, ita esse sanandum? *Qui inter hæc nutriuntur, non magis sapere possunt, quam bene olere qui in coriaria habitant.* Quod enim hactenus *in culina* ibi

legi

legi passi sunt, nescio sane an aliqui sint, ex his qui tam bono stomacho fuerunt in vulgata lectione toleranda, quibus culina male oleat. Quæ nihil olet, ea certe pessima est. Omnes veteres libri scriptum habent *in coria*, vel *in curia*. Mos fuit antiquorum librariorum, ubi duæ syllabæ similes essent, alteram omittere. Ita hic *coria* tralaticio errore scripserunt pro *coriaria*, τῷ βυρσοδεψείῳ. Ipsis porro coriariis uni fœtentiores videntur *foricarii*, & minus adeo ferendi. Ferri tamen solent, immo & debent, immo & necessarii sunt. Nisi si quis ipse vellet suas foricas & latrinas purgare, & earum eluviem foras exportare. Eorum meminit lex XVII D. de usuris. Quo loco perperam *fornicarios*, pro *foricariis* legunt & explicant quidam magni nominis Jurisconsulti: *Fiscus ex suis contractibus usuras non dat, sed ipse accipit, ut solet, à foricariis, qui tardius pecuniam inferunt*; *item ex vectigalibus*. Sic sane ibi sinantur *foricarii*, quamvis turpissimæ rei redemptores. Satyricus sordidarum hujusmodi atque infirmarum artium professiones, quæ lucrosæ essent suis professoribus, ita enumerat:

— maneant qui nigrum in candida vertunt,
Queis facile est ædem conducere, flumina, portus.
Siccandam eluviem, portandum ad busta cadaver,
Et præbere caput domina venale sub hasta.

Et paulo post:

— inde reversi
Conducunt foricas; & cur non omnia?

Intelligit *foricarios*, qui *foricas*, id est, κοπροδοχεῖα, purgandas publice conduxerant; ut per siccandæ eluviei conductores, qui cloacas publicas. *Foria* est stercus, & quidem liquidius, ex Græco φορειά. Ita & βόρβορον Græcos veteres appellasse, docuit me Arcadius Grammaticus his verbis: Τόδε πυρειὰ, καὶ φορβειὰ, καὶ φορειὰ, ὁ βόρβορος, καὶ ἀρειὰ ἡ ἀπειλὴ, ὀξύνονται. Inde *forica*, ὁ ἀφεδρὼν, ut in veteri Glossario exponitur.

nitur. Foricis vectigal impositum fuisse videtur olim, ut & urinæ; quod Vespasianus primus commentus est. Et recte vetus scholiastes Juvenalis foricas *stercorum vectigal* interpretatus est. Sic enim legendum. Inde foricarii, qui illud vectigal foricarum redemerant, non ipsi nimirum purgatores foricarum. Quod ex loco etiam Juvenalis, si totus legatur, facile constabit. Ideo & publico hi plerumque debitores existebant, ut ex verbis Jurisconsulti paulo ante citatis apparet, qui proinde & usuras pendebant ob tardius illatam pensionem. Non multo igitur turpiores habendi, quam qui aliarum rerum telonea redimunt. At ipsi, qui id operantur, sordidissimi. *Infimorum operum magistros* eos vulgo vocamus. Nihil sane magis infimum, quam id quod tractant. Fimus est, & oletum. Ideo & ipsi omnium hominum infimi. At necessarii tamen. Inter extremarum sordium artes etiam ibi à Satyrographo nominantur vespillones: De quibus loqui vult cum *portandum ad busta cadaver* dicit conductum. Eorum opera carere posse civitatem, solis illis liceat affirmare, qui parati sunt suos mortuos sepelire & humare. In servis etiam turpe hoc ministerium, & viliora mancipia reddebat, qui id aliquando fecerant. Vocantur in jure nostro *Bispelliones*, quos pro versipellibus & veteratoribus accipiunt Jurisconsulti nobiles, sed falluntur. Glossæ veteres hanc scripturam agnoscunt pro vespillonibus: *Bispelliones, νεκροθάπται, κοπιᾶται. Bispello, νεκροφόρος.* Quasi *Vespillo*, vel *bispello*, à *bispellione* differat, quatenus hic portat ad bustum cadavera, ille vero sepelit. Verum de his, ut de *copiatis*, & *parabolanis*, alibi. Hujusmodi omnes sunt artes, quas eleganter Aristides dicit probro esse suis professoribus, in prima Platonica pro Rhetorica: *Νῦν δὲ τίς οὐκ οἶδε πολλοῖς ὄνειδος τὴν τέχνην οὖσαν; οἷον, τοὺς σκυτοδέψας, καὶ σκυτοτόμους, καὶ γναφεῖς, καὶ νευρορράφους, τίς ἂν εὐδαιμονίσειε τῆς τέχνης;*

Nunc vero multis ars sua ignominia ac dedecori. Vt coriarios, sutores, fullones, & veteramentarios quis ab arte sua beatos prædicaverit? Quid hodie infamius carnifice? Nec olim honestiores habiti. Jure tamen homines occidunt, cum à fœneratoribus eos improbe necari quidam pronuntient. Quos velim rogatos, an se carnificinam publice exercere mallent quam fœnerationem? Quid responsuri sint, scio. Quod ad me attinet, quamvis longe absim ab animo fœnerandi, malim me dici fœneratorem, quam sutorem esse, vel sartorem. Immo vel fœnerandi negotiationem facere publice potius paterer, quam artem ludicram. Sunt artes quædam infames, ut histrionia. Sunt aliæ viles ac sordidæ, ut coriaria. Invisæ aliæ & odio dignæ, ut fœneratoria. Absit tamen ut eam ad infimas usque sordes vilissimarum, aut ad ignominiam infamium detrudamus. Nec hoc voluit Aristoteles. Odiosam tantum esse dicit, cum tamen ex his, quæ ignominiosæ olim existimatæ sunt, & famosos suos artifices & auctores fecerunt, quasdam & populo olim fuisse & nunc esse perquam acceptissimas constet, ut eorum qui in scenam prodeunt. Ita quædam artes propudiosæ, tamen gratæ sunt: aliæ odiosæ, etsi non infames, nec inhonestæ: nonnullæ & infames pariter, & perniciosæ, ut lenonum. Invisa certe fœneratio, & maxime quidem illis, ut scite scribit Columella, *quibus succurrere videtur.* Quare hoc? Quia ita est ingenium humanum. Plerique enim eo vitio laborant, ut oderint eos à quibus beneficium accepere, si vicem reddere non possint, immo quia nolunt. In mutuo vel gratuito reddendo quam multi sunt qui aurem sibi velli volunt, ac ne tunc quidem nisi coacti reddunt? Qui autem inviti, quod debent, solvunt, non possunt non invisos habere quibus solvendum est, etiamsi nihil amplius, quam quod acceperunt, teneantur solvere. At quanto minus libenter id præ-

stant,

ſtant, ſi cum uſuris ab datore id repetatur? Tunc maximo odio proſequuntur, qui, quod ſuum eſt, cum augmento repoſcunt. Proverbium habemus, cujus verba etſi paulo aliter ſonent, ſenſus tamen hic eorum eſt, *in accipiendo mutuo homines amicos exiſtere, in reddendo inimicos.* Hæc ergo cauſa eſt, quæ fœneratores efficit odioſos. Nec aliter de his judicat Cicero, dum improbari eos quæſtus perhibet, qui in odia hominum incurrunt, ut *portitorum & fœneratorum*. Non inter illiberales & ſordidos quæſtus eos ponit. Sequitur enim ſtatim apud eumdem: *Illiberales autem & ſordidi quæſtus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur.* Μισθωτὺς Platonis intelligit, non μισθάρνυς Ariſtotelis, qui ea voce complexus eſt non tantum quorum operæ emuntur, ſed etiam quorũ artes. Quos omnes inferiores, quoad honeſtatem, videtur ſtatuiſſe fœneratoribus, & merito ſane. Minus quippe honeſtum ac liberale, cum labore ex arte & opera victum quærere, quam otioſum ac deſidem fœnebri pecunia collocanda vivere, ac divitias parare. Ideo philoſophus tria genera μεταβλητικῆς recenſens, ut jam ante diximus, maximum & honeſtiſſimum primo loco numeravit, eorum qui mercibus operam dant, ultro citroq; per varia loca mari tranſvehendis. Secundo fœneratores, ut proximum gradum poſt eos occupantes. Tertio ac poſtremo mercenarios omnes, qua operæ, qua ſuæ artis. Nam, ut ait Cicero de his qui operam ſuam venditant, idcirco inter ſordida miniſteria, quod agunt, reponitur, *quia in illis ipſa merces auctoramentum ſervitutis.* Additque idem paulo poſt in eodem libro Officiorum primo, *opifices omnes in ſordida arte verſari, nec enim quicquam ingenuum poteſt habere officina.* Recte proinde Ariſtoteles hos omnes cum operariis in ultimum locum rejecit inter eos quæſtus qui ad mercaturam merces quocunque

modo permutantem pertinent, infra ipsos fœneratores, qui, licet odiosi, minus tamen sordidi censendi. Ipsam illam mercaturam, quam primo loco recensuit Aristoteles, si tenuis sit, *sordidam esse putandam*, idem Cicero pronuntiat ibidem. *Sin*, inquit, *magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda: atque etiamsi satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque contulit, videtur jure optimo posse laudari.* Eos intelligit quos Græci non simpliciter ἐμπόρους nuncupant, sed μεγαλεμπόρους, Latini *magnarios negotiatores*, ut Apuleius, qui per aversionem emunt ac vendunt, non per partes. Ne sic quidem magnopere laudandos esse qui magnariam hanc mercaturam exercerent, docet ibi Cicero, nisi quæstu abdicato, & catalysi facta artis quæstuariæ, sese in agros conferant. Nimirum eo hæc recidunt, ut cum Platone & Aristotele sentiat, agriculturam digniorem esse homine libero & liberaliter educato, quam aliam artem quamlibet unde hominibus vita toleratur. Quod & ipse fateor. Idemque judicium Gallorum nostrorum, qui bono genere prognatis adeo parum convenire mercaturam existimant, ut nobilitate excidere sit, eam colere, aut quamcunque ejus speciem attingere. Diceres, ab Aristotele aliquo aut Platone constitutum Reipublicæ nostræ statum, quantum ad hanc partem attinet. Et sane, nihil tam dedecet generosum animum, quam fallere, decipere, simulare, ac mentiri. Quod adeo familiare est mercatoribus, ut congenitum videatur, & sine his sacra eorum constare vix queant. Nobiles nostri in agris avitis vivunt, & mercimonia sic dedignantur, ut, quo jure utimur, simul aliquis mercator & nobilis esse non queat. Quid enim illo hominum genere vanius, quid infidelius, aut mendaciloquum magis? Nec amicis, nec parentibus

tibus parcunt, dum rem faciant. Perjuria, fraudes, fallaciæ, offuciæ, tela sunt & machinæ quibus opes amplificant suas, ut de minimis repente, immo de nihilo, ad summas provolent. Merito ergo & qui claris essent natalibus, & dignitate aliqua conspicui, immo & qui in re paulo lautiore, negotiari vetantur lege Honorii ac Theodosii, quam in Codicem suum retulit Justinianus Tit. de commerciis & mercatoribus. *Nobiliores*, inquit, *natalibus, & honorum luce conspicuiores, & patrimonio ditiores, perniciosum urbibus mercimonium exercere prohibemus, ut inter plebeios & negotiatores facilius sit emendi vendendique commercium.* Sic enim verba ejus legis emendavimus ex scriptis codicibus, qui habent, *conspicuo ore*, pro *conspicuos*. Omnia enim heic enuntiata in comparandi gradu. At *conspicuior*, περιλαμπέστερος, ut *egregior*, & *idoneior* apud Jurisconsultos. Per *patrimonio ditiores* doctus Jurisconsultus magistratu functos accipit. Quod non puto. Nam per *honorum luce conspicuos* lex intelligit tam in honoribus positos, & ipso actu, quam honoratos, id est, magistratu functos. Ergo per *patrimonio ditiores* solos intelligit locupletes paternis, aut avitis, bonis, id est, patrimonio, etiamsi nullum adhuc gessissent magistratum. Græci Basilicῶn interpretes ἐν οὐσίᾳ πλουσιωτέρους, simpliciter vertunt. Quod non satis exprimit vim ac mentem legis. Quid enim, si quis mercaturis illas divitias compararit, an, postquam dives evaserit, negotiari prohibebitur? Id ratione caret. De solis igitur intelligenda patrimonio ditioribus, qui non ea bona ipsi acquisierint, sed de patribus hæreditate possederint. Solis igitur plebeiis mercaturam exercere hac lege permittitur, nobilioribus interdictam. Ut nobiles autem heic, & magistratu fungentes, vel divites prohibentur mercaturis insistere, ita è contra mercatoribus ad ullam militiam adspirare interdictum voluit Justi-

nianus leg. unica Cod. negotiatores ne militent. Quod de omni militia esse intelligendum, lex lecta docebit. Excipit ἀργυροπράτας, sive nummularios, quos ab armata tantum militia submovet, sed aliam quamcunque sine metu violatæ legis posse sibi comparare decernit, *quia omnibus essent utiles contractibus.* At hi argyropratæ publice fœnerandi quoque artem profitebantur, ut supra demonstravimus. Quos etiam eo nomine privilegiis multis muniendos idem Justinianus sanxit, quia plurimis fœnerando prodessent. Inter alia privilegia, quibus ab antiquo donati sunt, illud etiam fuit, ut sine stipulatione, immo & sine scriptura, usuræ ipsis præstarentur. Majores præterea usuras accipere permissi, quam aliud quodlibet hominum genus, nempe besses. De quo infra pluribus, in libro de modis usurarum. Justinianus in Novella περὶ ἀργυροπρατικῶν συναλλαγμάτων CXXXV: καὶ διὰ τοῦτο θεσπίζομεν μὴ μόνον τὸν ἐξ ἐπερωτήσεως αὐτοῖς διδόναι τόκον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξ ἀγράφου τοιοῦτον, ὁποῖον ὁ νόμος αὐτοῖς δίδωσιν ἐπερωτᾶν, τουτέστιν, τὸν ἐκ διμοίρου τῆς ἑκατοστῆς. Τοὺς γὰρ πᾶσι σχεδὸν τοῖς δεομένοις ἑτοίμους ὄντας βοηθεῖν οὐκ ἂν εἴη δίκαιον ὑπὸ τοιαύτης ἀδικεῖσθαι λεπτότητος. *Nam qui omnibus propemodum indigentibus opem ferre parati sunt, hos utique per hujusmodi minutias injuriam perpeti non æquum fuerit.* Ita sensit sæculum Justiniani, itaque ille censuit de publicis fœneratoribus, quasi qui adprime utilem operam fœnore exercendo reipublicæ navarent. In eo quoque melioris & honestioris conditionis visi sunt fœneratores quam ceteri negotiatores, quod nobilioribus, cum negotiari lege Principum Romanorum non fuerit licitum, fœnerari tamen licitum fuit semper. Inter negotiatores reponendi etiam veniunt omne genus artifices, quos etiam commercium exercere ante docuimus, dum quod suæ artis est, vendunt, & dum materiam, ex qua opificia perficere possint, emunt. Αὐτο-

πῶλαι tamen potius cenſendi quam μεταβολοι, aut κάπηλοι. Ut enim agricolæ vinum & frumentum, quod labore ſuo & opere pepererunt, vendunt non aliunde emptum, ita hi artificia manuum ſuarum non ab aliis ſumpta venditant, ſed ſuopte ingenio & arte perfecta. Et recte Themiſtius, Orat. IV, κάπηλον diſtinguit ab αὐτοπώλη, & αὐτοπωλικῆς nomine intelligit cum Platone τὴν αὐτουργοῦσαν καὶ τὰ αὑτῆς ἔργα νομίσματος ἀποδιδομένην, cum καπηλικὴν exponat τὴν τὰ ἀλλότρια ὠνουμένην, non *cauponariam*, ut vertit interpres, ſed *cocionatoriam*. Utraque ad σταδιαῖον genus negotiationis pertinet, ut ἐμπορικὴ ad πλανητικόν. Eleganter ibidem Themiſtius & pictores & grammatiſtas & muſicos, & quicunque alii artifices quæſtuarii, qui vagantur per urbes quæſtus faciendi gratia, ad ἐμπορικὸν illud genus refert, at eos, qui intra ejuſdem urbis muros ſua divendunt, aut aliena, ſub αὐτοπωλικῇ, aut καπηλικῇ reponit. Εἴτε οὖν μουσικήν τις, εἴτε γραμματιστικὴν, εἴτε ζωγραφίαν, εἴτε ἄλλο τι ψυχῆς ὠφέλημα ἢ παραμύθιον ἐκ πόλεως εἰς πόλιν μετάγων ἔνθεν μὲν ὠνοῖτο, ἑτέρωθι δὲ ἀποδιδοῖτο, ἔμπορος οὗτος οὐδέν τι μεῖον ἢ Λάμπις ὁ Αἰγινήτης. εἴτε αὐτοῦ καθιδρυμένος ἐν πόλει, καὶ τὰ μὲν ὠνούμενος μαθήματα, τὰ δὲ καὶ αὐτὸς τεκταινόμενος πωλοίη καὶ ἀλλάττοιτο ἀργυρίου, κάπηλος οὗτος ἢ αὐτοπώλης κομψότερος μικρῷ Σαράμβου καὶ Θεαρίωνος. Quicunque ergo mercaturæ, aut negotiationis cujuſcunque gratia de urbe in urbem commeat, is ἔμπορος proprie; qui vero in urbe manet, ſive ut aliquod ſuum opus & artem venditet aut profiteatur, ſive ut vendat quod ab alio emerit, priore modo αὐτοπώλης vocatur, altero κάπηλος. Nonnulli tamen καπηλείας appellatione utrumque comprehenderunt, ut ante oſtenſum eſt. Ad ſummam duo genera ſunt μεταβλητικῆς, τὸ πλανητικὸν, καὶ τὸ σταδιαῖον, *ſtatarium & vagum*. De quo ſatis in ſuperioribus dictum eſt. Idem Themiſtius ibidem: Τίνι οὖν με τῶν ἀλλακτικῶν ἐγγράφουσιν οἱ

καπήλεοι, μᾶν τῷ πλανήτῃ ἢ τῷ σαδίῳ. Artium omnium negotiationem quæstuariam Aristoteles τῆς μισθαρνικῆς nomine complexus est. Earum aliæ honestiores, aliæ minus honestæ, aliæ etiam sordidissimæ. Istæ sunt quas βαναύσους Græci appellant, & ἀγοραίους. Ab his per decennium abstinere apud Thebanos debebat, qui de magistratu aliquo apiscendo vellet cogitare. Cum his decet comparare & conferre genus illud mercatorum, qui mercantur ab aliis mercatoribus quod statim vēdant carius. Sed quæstio est, utrum de his tantum lex Honorii intellexerit, cum nobiliores natalibus, & honore conspicuos vetuit negotiari, an vero etiam de mercatoribus sic proprie dictis, quos Græci ἐμπόρους appellant, quosque adeo honestiores paulo esse constat. Certe de illis tantum capienda esse verba legis, non de magnariis, vel ἐμπόροις, ratio fere testatur, quæ legi subjuncta est: *ut inter plebeios & negotiatores facilius sit emendi vendendique commercium*. Negotiatores illi quippe, quos inter & plebeios vendendi emendique commercium, non alii possunt esse quam hi quos Græce καπήλους & μεταβόλους appellari diximus. Nam ἔμποροι non ipsis plebeiis vendebant, sed istis καπήλοις & cocionibus. Basilicorum Synopsis πραγματευτὰς in hac lege vertit, qui sunt isti ipsi quos docuimus, nempe *cociones* & κάπηλοι Græcorum. Sic Mela per *negotia & forum* τὴν καπηλικὴν καὶ ἀγοραίαν expressit. Lex Thebana τῆς ἀγορᾶς nomine tam hos negotiatores quam sellularios ac sordidos artifices comprehendit, quos dignitates affectare vetuit, nisi abstinuissent foro per decennium. Thebani autem illi inter Græcos maxime generosi, & nobilitatis ex natalibus tractæ spiritum præ se ferentes. Hos porro negotiatores, qui ab aliis mercantur quod vendant protinus pretio cariore, *nihil proficere*, ait Cicero, *nisi admodum mentiantur. Nec vero*, inquit, *quicquam turpius est vanitate*.

nitate. Sub his adhuc erat tertia classis negotiatorum, qui ab istis ipsis sumebant quod aliis venderent, quos Græcis ὑποκαπήλους appellari, & παλιγκαπήλους, superius ostendimus. Hi sunt quos *ultimos negotiatores* Diocletianus vocitat leg. VI Cod. de dignitatibus, quosque adeo ad aliquam dignitatem vetat adspirare, & conjungit cum deformibus ministeriis, & abjectis officiis: *Ne quis ex ultimis negotiatoribus, vel monetariis, abjectisque officiis, vel deformibus ministeriis, vel stationariis, omnique officiorum face, diversisque pasti turpibus lucris, aliqua frui dignitate pertentet. Sed & si quis meruerit, repellatur: repulsos autem etiam propriis reddi consortiis oportebit.* Ex his perspicue patet, legem illam Codicis, quæ negotiatores militare vetat, non esse accipiendam de primi ordinis mercatoribus, quos ἐμπόρους & μεγαλεμπόρους Græci nominant, sed de secundæ ac tertiæ classis negotiatoribus, cocionibus & arillatoribus, quos Diocletiani lex *ultimos negotiatores* vocavit. At Basilicorum interpretes, quorum versio extat in Synopsi, de omni mercatorum genere eam legem acceperunt, quam ita expresserunt, lib. VI: Μηδεὶς ἔμπορος, ἢ μονητάριος, ἢ τελώνης, ἢ ἀπὸ εὐτελοῦς ὀφφικίου, ἐπιχειρείτω γίνεσθαι ἀξιωματικὸς, εἰ δὲ καὶ γένηται, πάλιν ἀποδίδοσθαι τῷ ἰδίῳ σωματείῳ. Sed vereor ut satis mentem suprascriptæ legis assequuti sint. Vera enim sunt quæ de ordine negotiatorum notavimus: & certum est, ἔμπορον Græcis eum esse quem diximus, honestioris generis mercatorem. Præterea, etiamsi ἔμπορος de quolibet negotiatore diceretur, cum simpliciter ἔμπορον nominent, de omni planum est eos intellexisse, cum lex *ultimorum* tantum *negotiatorum* meminerit, quos ullam apisci dignitatem prohibet. Ut tres autem sunt mercatorum gradus, totidem ferme à veteribus ponuntur artificum classes. Nam præter sordidas & sellularias, quæ in infimis consistunt, duas alias

honestiorum artium constituunt classes. In prima sunt, quas nominant σοφὰς, è quarum numero recensentur, poëtæ, musici, astronomi, sophistæ, grammatici, medici, rhetores. Hi, ut honestiores videantur, honoris nomine etiam velant mercedem quam accipiunt. *Honorarium* quippe appellant. Quæ in secundo ordine subsistunt, eas appellant ὑποσόφους, ex qua cohorte sunt pingendi fingendique artifices, statuarii, etiam agricolæ. Etenim hæ artes ut perficiantur, & finem suum assequantur, non modica opus habent prudentia. Καὶ γὰρ αὗται αἱ τέχναι σοφίας οὐ πολὺ λείπονται. Ad extremam ergo sortem, ut apparet, rediguntur αἱ βάναυσοι, quæ & ipsæ possunt in plures dividi ac distingui gradus, quatenus & quædam sunt ex illis sordidæ & viles, quædam abjectissimæ & maxime deformes, immo & infames. Sed hoc non agimus. Aristoteles in 1 de Republica tres quoque artium classes constituit, hoc modo, dum alias esse vult τεχνικωτάτας, alias βαναυσοτάτας, alias δουλικωτάτας. Quæ plurimum artis ostentant, illæ τεχνικαὶ, in quibus & fortunæ minimum. Eæ vero βάναυσοι quæ corpora corrumpunt operantium: Ἐν αἷς τὰ σώματα λωβῶνται. Quæ igne operantur, hoc plurimum faciunt. Nam ignis corporibus nocet. Unde & βαναύσους fortasse quidam τὰς διὰ πυρὸς ἐργαζομένας interpretantur. Alia tamen sunt quæ etiam corpus deterunt artificum. Δουλικαὶ sive serviles sunt quæ plus corpore quam animo laborant. Addit tamen & quartam] classem, τῶν ἀγεννεστάτων, ὅπου ἐλάχιστον προσδεῖ τῆς ἀρετῆς. Sed, cur non illæ eædem videri possint cum δουλικαῖς, non video. Has omnes artes, cujuscunque loci sint, ac generis, τῆς μισθαρνικῆς appellatione involvit, ut jam diximus, Aristoteles, & tertiam ex his speciem τῆς μεταβλητικῆς constituit, quæ non sit magis secundum naturam quam duæ priores, ἡ ἐμπορικὴ, καὶ ἡ τοκιστική. Ceterum ut mercaturarum & artium variæ

sunt

ſunt profeſſiones magis & minus honeſtæ, ita etiam & fœneratorum alii honeſtiores, alii minus. Peſſimum genus fœneratorum eſt, ut ab inferiore incipiamus ordine, quos ἡμεροδανειστὰς appellant, qui etiam dicuntur ὀβολοστάται, à quibus ὀβολοστατικὴν hic nominavit Ariſtoteles, ut maxime vituperabilem & inviſam. Alias enim δανεισμὸν honorifico magis vocabulo ſignificavit in Ethicis, ubi eum reponit inter genera contractuum, qui inter volentes ex utriuſque partis conſenſu fiunt, quæ ἑκούσια συναλλάγματα nuncupat. Δανεισμὸς ibi legitima videtur dici fœneratio, qua mutua datur pecunia ſub uſuris, eo modo quo ſolent honeſtiores civibus ſuis commodare uſum pecuniæ, aut alterius rei qua opus habent, poſt certum tempus cum aliquo augmento ad dominum redituræ. At ὀβολοστατικὴ ea eſt improba fœnerandi ratio, quæ in diem, & modum excedentibus uſuris, fœneratur; quam & ἡμεροδανειστικὴν vocant. De qua in libro ſequenti pluribus erit diſſerendum. Poſt diarios iſtos toculliones, qui omnium ſunt improbiſſimi, ſequuntur in ſecunda veluti claſſe, ut minus improbandi, qui nauticum fœnus exercent. Quod genus uſuræ Plutarchus in Catone majore vocat διαβεβλημένον μάλιστα τῶν δανεισμῶν ἐπὶ ναυτικοῖς. Verum non id fœnus omnium probroſiſſimum, ſed poſt diarium ſecundas tenet. At quod inter cetera honeſtius habetur, eſt δάνειον ἔγγυον, ut Græci vocant, quo legitimæ ac licitæ uſuræ, & ex communi uſu & commercio hominum honoratiorum vulgo receptæ, in pactionem veniunt. Δανεισμὸν vocat, ut jam notavi, Ariſtoteles. Qui, in odium ut magis adduceret, & contra naturam eſſe doceret hanc rationem μεταβλητικῆς, maxime inviſam ac probroſam ejus ſpeciem inter varios fœnerationis modos elegit, quam traduceret, τὴν ὀβολοστατικήν. Quod non debuit, cum ſimpliciter omnem prorſus μεταβλητικὴν damnet, tanquam natu-

naturæ repugnantem, cujus speciem secundo loco recenset τὸ τοκισμόν. Nec enim turpissimas tantum artes contra naturam esse docet, sed etiam honestissimas, si quæstuariæ sint, ut & omnem mercaturam. Et Aristoteles quidem, etsi omnem quæstuariam naturæ velit repugnare, nihilominus ei locum dat in sua republica. Platoni aliud propositum fuit in ea republica, quam animo conceperat, constituenda, ut omnem quæstum velut sordidum & ultra cupitum naturæ finem tendentem, in quantum posset, inde exterminaret; quia solis bonis viris eam componi & constare voluit. At neminem putavit virum bonum posse existere qui repente se divitem fieri postularet. Compendiariam porro ad summas divitias viam per mercaturam ac fœnerationem maxime dari vidit. Ideo & fœnerationem præcipue, utpote velocissime, ad opes non currèntem, sed volàntem, improbavit, ut omnes etiam quæstuarias artes. Scitum est illud Plinianum lib. xxxiii, cap. x: *Non erat apud antiquos numerus ultra centum millia; itaque & hodie multiplicantur hæc, ut decies centena millia dicantur. Fœnus hoc fecit, nummusque percussus.* Alibi dicit idem, *à nummo primam esse originem avaritiæ excogitatam, fœnore quæstuosam segnitiam. Hanc paulatim exarsisse rabie quadam, non jam avaritiam, sed famem auri.* Quæ tamen falso jactari supra multis argumentis probavimus. Agriculturam ea de causa, cum tamen ars quoque sit, eaque etiam quæstuosa, probasse vel minus improbasse videntur, & naturæ convenientiorem judicasse, quia lentior per eam ad χρηματισμὸν progressus. Hinc Cato ille Censorius dicebat, τὴν γεωργίαν, διαγωγὴν verius esse quam πρόσοδον, oblectamentum & avocationem potius, quam quæstum aut reditum. Mihi sic videtur. Si quis animum habeat aliquo tendendi, nihil refert quam cito eo pervenire queat. Ubi enim pervenerit, tantumdem

tumdem eſt, ſive triduum in itinere conſumpſerit, ſive intra horam iter perfecerit. Avaritiæ vero finis propoſitus cum fine fine ſit, ut cupiditas ejus inexplebilis eſt, quo tendit, nuſquam poterit pervenire, ſive quadrigis albis vehatur, ſive teſtudineo gradu ambulet. Immo fac eam vel Pegaſeo volatu ire, tanto minus aſſequetur quod vult. Hydropis quippe in avaro imago vera eſt. *Quo plus ſunt pota, plus ſitiuntur aquæ.* His adde, quod jam ſupra attigimus, agriculturam ſine quæſtuariis artibus conſtare non poſſe, ut nec ipſam per ſe, niſi ſit quæſtuaria. Hanc rationem habuit Plato, cur fœnerationem è ſua republica faceſſere juberet. Verba, quibus eam vetat, hæc ſunt, è lib. v, de legibus: *Μηδὲ δανείζειν ἐπὶ τόκῳ, ὡς ἐξὸν μὴ ἀποδιδόναι τὸ παράπαν, μήτε τόκον μήτε κεφάλαιον.* Ei, qui pecuniam fœnori dederit, hanc pœnam imponit, ut nec uſuram nec ſortem recipiat. Nec mercaturæ & artibus quæſtum profitentibus æquior apparet, ſoli æquus agriculturæ, ut paulo poſt videre eſt apud eumdem: quas etiam ſine dubio exterminaſſet, ſi rempublicam ſine his ſtare poſſe judicaſſet. Ceterum Reſpublica illa Platonica in libris ejus locum habere tantum poteſt, ut olim in mente & in idea habuit, nullibi præterea terrarum conſiſtere idonea. Nullum itaque inde telum adverſus uſurariam peti poteſt, quo valide ſic, ut obrui queat, impetatur. Cum Catone illo Cenſorio, ut Græcos omittamus, nobis difficilior pugna, qui in prooemio librorum de R. R. ſic in fœnus ac rem fœnebrem invehitur: *Majores*, inquit, *noſtri ſic habuerunt, itaque in legibus poſuerunt, furem duplo condemnari, fœneratorem quadruplo. Quanto pejorem civem exiſtimarint fœneratorem quam furem, hinc licet exiſtimari.* Captioſum cavillatorem hic agit noſter ille Cenſor. Quis enim, cum hæc legat, non cenſeat omnem fœneratorem ea pœna condemnari ſolitum Romæ, quadrupli nimirum, ut

omnis fur dupli pœna condemnabatur? Si ita esset, pejor sane civis fœnerator fure, & jure quidem existimatus foret. Atqui non ita est. Non omnem quippe fœneratorem lex duodecim tabularum quadruplo condemnabat, sed qui vetitum lege modum in fœnerando excessisset. Duodecim quippe Tabulis interdictum fuit, *ne quis unciario fœnore amplius exerceret, si quis contra faceret, quadruplione lueret.* Intra hunc modum igitur impunitus fœnerator, & fœnus exercere permissus. At furibus nusquam legitur præscriptus modus intra quem furari licitum foret. Quod si factum fuisset, tum bene comparatio furis & fœneratoris à Catone instituta esset, qua fœneratorem vel fure pejorem habitum nobis persuaderet. Alioquin certum est, levioribus interdum delictis graviores lege indici solitas pœnas, cum homines ad ea proniores videntur. Sæpe etiam alias legibus fœnebribus constricta est apud Romanos fœneratorum avaritia, quæ nisi coërcita fuisset, pauperibus civibus pernicialis admodum extitisset. Hinc legimus in Historia Romana apud Livium multis locis, accusatos ab ædilibus fœneratores, diemque his dictam, ipsosque multatos. Quam multam qui tunc volunt fuisse arbitrariam, non id colligere possunt ex verbis Livii. Immo, quadrupli pœnam in eos ex legibus duodecim tabularum durasse, verisimilius. Latus igitur differentiæ limes inter furtum & fœnus. Furtum est rei alienæ contrectatio invito domino. Qui fœnori dat pecuniam, rem suam offert volentibus utendam cum certi pactione incrementi reddendam. Accipere mutuam pecuniam nolentes nemo cogit. Volenti porro non fit injuria. Qui sat animi olim non habebant, ut sua manu occumberent, aliena utebantur. Qui sic hominem occidisset, pro homicida non poterat puniri in illo sæculo quo quis manum sibi violentam inferre poterat. *Invitum,* inquit poëta, *qui servat,*

idem facit occidenti. Si hæc negotiatio à quibuſdam necatio appellatur, interfici potius hominem ego tum dicerem cui in extrema neceſſitate pecunia non daretur mutua, vel ſub uſura quantalibet, ſi hoc modo eriperetur ex imminente famis periculo, qua alias moriturus ſperaretur, niſi ſic ſubventum ei eſſet. Quod poſſe ſæpius contingere, neminem opinor negaturum. Ipſe porro ille Cato, qui fœnerari hominem eſſe occidere interpretatus eſt, melius ſane fœneratorem latroni vel ſicario quam furi comparaſſet. Verba de eo Ciceronis ſunt lib. II Officiorum, ſub finem: *Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis, à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, reſpondit, Bene paſcere; Quid ſecundum? Satis bene paſcere; Quid tertium? Bene veſtire. Quid quartum? Arare. Et, cum ille, qui quæſierat, dixiſſet, quid fœnerari? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere?* Tres vel quattuor hic quærendi modos adſtruebat Cato. Quæſtuoſiſſimum inter hos qui ex pecuaria & bene paſcendo petitur. Secundum qui ex mediocri pecuariæ ſtudio paratur, quem tamen & ceteris antiſtare voluit. Quo ſignificabat, nihil eſſe quæſtuoſius paſtione. Tertio loco poſuit, ſive ſecundo, ſi ſummum ac mediocre paſtionis ſtudium pro uno numeres, ſervitiorum multitudinem. Quod deſignavit per illa verba, *bene veſtire.* Quæ perperam ſollicitant viri magni, & in his Hottomannus. Bene enim veſtit qui plures habet ſervos veſtiendos. Quartum demum & ultimum locum rei quæſtuariæ tribuendum cenſuit arationi. Cui affine eſt quod ante notabamus ex Plutarcho, τὴν γεωργίαν huic Catoni videri διαγωγὴν potius, hoc eſt, oblectamentum, quam quæſtum. Poſt omnia de fœneratione interrogatus, qua in parte illam locaret rei amplificandæ, fœnerari idem eſſe reſpondit quod hominem occidere. Quo reſponſo non obſcure indicavit,

cavit, super omnes alias ad quæstum faciendum esse efficacissimi compendii, sed quæ homines ex quibus lucrum faceret, interficeret. Non quid dixerit, sed, quid fecerit Cato, quærendum. Nisi ipse primarius fuisset fœnerator, poterat videri vere & ex animi sententia, quid de fœneratione judicaret, prompsisse. Sed Græcum omnino sustulit proverbium, Σκύθης τὸ ὄνον. Profecto si fœnerari est hominem occidere, summus ipse fuit hominum occisor, qui & improbissimum & in primis famosum fœnus per libertos suos exercebat, quod nauticum vocabatur. Si fides est Plutarcho, quantum sit fidendum hic Catonis de fœnerando sententiæ, his docet verbis: Ἐχρήσατο δὲ, inquit, καὶ τῷ διαβεβλημένῳ μάλιστα τῶν δανεισμῶν ἐπὶ ναυτικοῖς, τὸν τρόπον τοῦτον. ἐκέλευε τοὺς δανειζομένους ἐπὶ κοινωνίᾳ πολλοὺς παρακαλεῖν. γενομένων δὲ πεντήκοντα καὶ πλοίων τοσούτων, αὐτὸς εἶχε μίαν μερίδα διὰ Κουϊντίωνος ἀπελευθέρου τοῖς δανειζομένοις συμπραγματευομένου, καὶ συμπλέοντος. ἦν δ' οὖν οὐκ εἰς ἅπαν ὁ κίνδυνος ἀλλ' εἰς μέρος μικρὸν, ἐπὶ κέρδεσι μεγάλοις. Navigabat ejus libertus cum ipsis mercatoribus & naviculatoribus, & periculum quidem ex parte exigua ipsum respiciebat Catonem, emolumenta vero inde maxima percipiebat. Quod qua ratione fieret, in sequenti libro de modis usurarum explicabimus. Quæ sequuntur apud Plutarchum, declarant quomodo summum ex mancipiis quæstum facere solitus esset. Dabat pecuniam servis suis, qui inde pueros comparabant, quos variis artibus ac doctrinis instituendos curarent, idq; Catonis sumptibus. Sic eruditos, & cariores ex arte, quam didicerant, factos post annum vendebant. Eat nunc, & dicat, pejorem fure videri civem, qui fœnerator est. In hoc solum invenio furem & fœneratorem aliquid simile habere, quod neuter timetur illis, qui nihil habent. Nemo enim pecuniam inopi mutuam dare vult, nec fur ei quicquam surripere potest cui

nihil est. At crimen non est fœnus si mensuram legibus imperatam observet, cum surreptio vel minimæ rei furti obliget illum qui invito domino eam attrectavit, & pœnæ obnoxium reddat. Quod si porro contra fœnus hoc argumentum sumitur, quia, qui illud agitarent ultra modum lege concessum, quadruplo multabantur, in favorem fœnoris longe meliori ratione potest adduci, quod apud eosdem illos Romanos, qui mala fide egissent, quo minus debitum solverent, aut capité pœnas dabant, aut trans Tiberim vęnum ibant. Nec hoc tantum, sed si plures essent creditores quibus reus esset adjudicatus, secare si vellent atque partiri corpus addicti sibi hominis, lex eis permittebat. Eaque una ex iis quæ in duodecim tabulas relatæ his verbis: *Tertiis nundinis partis secanto. Si plus minusve secuerunt, sine fraude esto.* Cum adversus fœneratores Cato declamitaret, hanc legem dissimulavit, quæ iniquissima fuit, si fœnerari tam nefarium ipsis visum est, ut pejorem fœneratorem fure civem crederent. Cur enim in partes membratim secari voluerunt à creditoribus eum qui debitum non dissolveret mutuaticiæ pecuniæ, cum sancire potius debuissent, non esse solvendum neque fœnus neque sortem ei qui pecuniam fœnebrem locasset? Quod Plato in sua republica constituit, cum fœnus omni modo vetuisset. Contra ea Romani, nisi utilitatem fœnoris, immo necessitatem agnovissent ac probassent, tam acerbis atque immanibus pœnis mala ac lenta nomina ad solvendum nunquam adegissent. Quo pacto fœnoris ac mutuaticæ pecuniæ commercium stabilire videntur voluisse. Cujus rei nos & veteres auctores admonent, cum causas reddunt tam inhumanæ sectionis partitionisque corporis. Sic enim Sextus Cæcilius Jurisconsultus apud Agellium eam immanitatem excusat & purgat hac ratione reddita: *Hanc*, inquit, *fidem majores nostri non modo in officio-*

rum vicibus, sed in negotiorum quoque contractibus sanxerunt, maximeque in pecunia mutuatica usu atque commercio. Adimi enim putaverunt subsidium hoc inopia temporaria, quo communis omnium vita indiget, si perfidia debitorum sine gravi pœna eluderet. Memorat deinde quomodo confessi æris ac debiti judicatis triginta dies darentur conquirendæ pecuniæ causa quam dissolverent, post quos, nisi dissolverent, ut ad prætorem vocari soliti essent, & ab eo, quibus erant judicati addici, nervo aut compedibus vinciri. Ibi habebantur in vinculis sexaginta dies. Inter eos dies trinis nundinis ad prætorem producebantur, quantæque pecuniæ judicati essent, prædicabatur. Tertiis demum nundinis, ut dixi, capite plectebantur, aut vænum dabantur, aut, si pluribus essent addicti creditoribus, ab iisdem secabantur in partes. Hæc tam horribilis atrocitas non in alium finem instituta, quam, ut fraudatores essent pauciores, & fœnebris pecuniæ commercium in tuto ac solido locaretur. Quod *subsidium inopia temporaria* dici ab eodem Cæcilio videmus, quo societas humana communisque vita maxime indiget. Idque sane verissimum est. Hinc Cloatius Verus apud eumdem Agellium in libris verborum è Græcis tractorum Fœneratorem dictum putavit, quasi φαινεράτωρ, ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι ἐπὶ τὸ χρηστότερον, *quoniam id genus hominum speciem ostentent humanitatis, & commodi esse videantur inopibus nummos desiderantibus.* De etymi veritate nihil dico, cum aliud ejus veriloquium supra adduxerim, sed ex eo colligimus, quæ sententia fuerit veterum Romanorum de re fœnebri, quam inopibus ad tempus conducere & inopiæ temporaneum esse remedium non parvum crediderunt. Catonem unum excipimus, quem non magis favisse medicis quam fœneratoribus Plinius nos docuit. Quinimmo & gravius aliquanto in medicos perorat quam in fœnera-

tores,

tores, & merito quidem, quia & ipſe fœnerator, & quidem de præcipuis ac majorũ gentium, ut ante oſtendimus. Sed eum ante retudimus in gratiam fœneratorum. Medicis arma ſunt, quibus ſe adverſus eum defendant, nec auxilio meo opus habent. Hoc mihi ſufficit hic proferre, ejuſdem eſſe hominis medicandi artem utiliſſimam damnare, & fœnerandi non minus utilem. Sed rem, inquit Plinius, medicam non damnavit, ſed artem. Poſſumus ſimiliter dicere, rem fœnebrem non eſſe damnandam, ſed artem. Res ipſa, ſi modeſto modo exerceatur, & legibus ſe obtemperantem præbeat, cum tali temperamento maximæ eſt utilitatis. Si ars fiat, quæ nihil aliud niſi quæſtum ſuum reſpiciat, eumque immodicum, nec ſe legibus coërcendam permittat, tum exitialis & pernicioſa evadet. Qui Plutarchum adverſus uſuras teſtem producunt, quem & librum ex profeſſo contra fœneratores conſcripſiſſe ajunt, nec libri titulum intellexerunt, nec mentem Plutarchi introſpexerunt. Nec enim ille περὶ τοῦ μὴ δανείζειν ſcripſit, ſed περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι. Nec fœneratores proprie præcipueque eo opere exagitat, ſed eos qui mutuam accipiunt pecuniam, non etiam qui dant, niſi obiter. Non igitur de non fœnerando liber illi conſcriptus eſt, ſed de mutuo non accipiendo ſub fœnore. Hic primus illi ac principalis in ea ſcriptione ſcopus eſt, abſterrere homines, præſertim locupletes, ab uſurariis debitis contrahendis. Quem morem tum fuiſſe divitum frequentem, notat & carpit Plutarchus. Eoſque hoc nomine maxime reprehendit, quod, cum vaſa haberent argentea vel plurium menſarum, quæ diſtrahere poſſent, & neceſſitati ſuæ pecuniariæ inde ſubvenire, è menſa fœneratoris argentaria mallent ſumere. Præ luxu itaque & mollitie non ſuis rebus eos uti, ſed ab aliis accipere mutuo ſub uſura quibus non indigeant. Sic enim ibi legendum: Νυνὶ δὲ ὑπὸ τρυφῆς καὶ μαλα-

μαλακίας ἢ πολυτελείας, οὐ χρῶνται τοῖς ἑαυτῶν ἔχοντες, ἀλλὰ λαμβάνουσιν ἐπὶ τόκῳ παρ' ἑτέρων μὴ δεόμενοι. Qui habent, non quibus deficit, pecuniam mutuam accipere solitos ac δανείζεσθαι, eo argumento probat, quod inopibus tunc nemo daret mutuo, sed his solis qui satisdare, & idonee de reddendo cavere possent, sponsoribus vel pignoribus datis, quippe qui ea pecunia non inopiæ alicui suæ subvenire, aut egestati contenderent, sed qui habere vellent unde sumptus facere largiter possent ad luxum ac delicias. Hic enim sensus est illorum Græcorum verborum, ὑπὸ τρυφῆς, καὶ μαλακίας, καὶ πολυτελείας. Ad delicias, & luxum, & sumptus profusos, pecuniam illos divites mutuam quærere dixit. Πολυτέλεια est sumptuum profusio, & πολυτελὴς sumptuosus, qui profundit ac prodigit multa. Alexis in Comœdia Φιλούση:

Ἔγωγε τοῦ τε δέοντ' ἔχειν ἀρκούμενος
Τὰ περιττὰ μισῶ, τοῖς ὑπερβάλλουσι γὰρ
Τέρψις μὲν οὐκ ἔνεστι, πολυτέλεια δέ.

— *in superfluis*
Nulla est voluptas, sumptuum at profusio.

Πολυτέλεια non hic est ostentatio, sed sumptus. Δαπάνην in alia comœdia idem auctor dixerat quod hic πολυτέλειαν, in his versibus quorum eadem pæne verba sunt, nisi quod δαπάνην ibi posuit loco πολυτελείας, & ἡδονὴν ἀντὶ τέρψιος:

— τοῖς ὑπερβάλλουσι γὰρ
Δαπάνη πρόσεστιν, ἡδονὴ δ' οὐδ' ἥτισοῦν.

Et hæc obiter. Commemorat deinde ibidem Plutarchus, & multis exaggerat, quot & quantæ indignitates perferendæ sint iis qui pecuniam mutuam sub usura sumpserunt à fœneratoribus: quam durum, iniquum, importunum, molestum genus illud hominum sit miseris hominibus, quibus fœneraverunt, quosque sibi obstrictos & obnoxios habent. Non eo animo tamen hæc à se dici postea profitetur quasi bel-

lum indixerit fœneratoribus: nulla enim ſe ab illis injuria adfectum, quam vindicare ſtudio habeat, ſed ut oſtendat iis, qui propenſi ſunt ad pecuniam ſumendam mutuam, quam turpis ea res ſit atque illiberalis, καὶ ὅτι τὸ δανείζεσθαι τῆς ἐσχάτης ἀφροσύνης καὶ μαλακίας ἐστί. Extremæ eſſe nimirum dementiæ ac mollitiei mutuari. Quod ut adſtruat, hoc dilemmate utitur. Aut dives es, inquit, aut egenus. *Si rem habes*, ad quid mutuaris? Si nihil habes, cur id accipis quod reddere nequeas? Inde concludit, neque divites, neque inopes mutuari oportere. Dementem enim eſſe, qui, cum pauper ſit, ad paupertatem hoc addit onus ipſa egeſtate intolerabilius, fœneratoris nempe importunitatem, *diviti ipſi vix ferendam*. Divites autem non neceſſitate hoc facere aut inopia, ſed ut habeant unde luxui & profuſis ſumptibus ſatisfaciant. Hæc eſt quam vocat μαλακίαν & τρυφὴν, quæ locupletes & copioſos ad mutuam ſumendam pecuniam adigit, non neceſſitas. Si enim neceſſariis ad victum contenti eſſe poſſent, & præ luxu parata & facilia non faſtidirent, non tantis ſumptibus ſe exhaurirent, nec opus haberent ad fœneratorem decurrere. Luxus igitur divitum fœneratores produxit, ſi Plutarcho credimus, ut & aurifices, & unguentarios, & alios artifices inſtrumenta deliciis ac luxuriæ ſuppeditantes. Nam pauperi nemo dat mutuum. Ergo ſi nemo eſſet qui mutuaretur, nemo etiam fœneraretur. Sed fallitur aut fallere vult cum captioſo illo ſuo ſyllogiſmo Plutarchus, quo præter inopem ac divitem non eſſe alium fingit, qui mutuari poſſit aut debeat. Nam inopem non debere quia non poteſt ſolvere; nec divitem, quia non habeat neceſſe. Ergo debere neminem mutuari. Hoc non neceſſario conſequitur. Quod eſſet verum, ſi omnes aut divites eſſent, aut egeni. Sunt enim inter divites & inopes medii quidam ac mediocres, qui nec inopes, nec divites ſunt. Hi & exſolvere

poſſunt quod mutuati ſunt, & neceſſitate temporaria urgente ſæpe coguntur mutuari. Propter hos vel neceſſarii ſunto fœneratores, ad inopiam eorum temporariam ſublevandam. Et hic valent quæ ex Platonis legibus adverſus mutuum ſumentes adfert idem Plutarchus, non debere aquari ex vicinia quemquam niſi prius apud ſe puteum foderit argilla tenus, quæ humorem apta eſt continere. Quo cum pervenerit, ſi aquam non inveniat, tum jus faſque ei eſto à vicino petere. Neceſſe quippe eſſe ut ab altero mutuum ſumat, qui proprium non quit poſſidere. Nam lex neceſſitati & inopiæ ſubvenit. Idem in mutuo ac fœnore obſervandum, vel teſte Plutarcho, convincemus. Hoc utitur ille quidem argumento, ut locupletes oſtendat non debere mutuum ſub uſura accipere, quia quod apud ſe affatim habent, fruſtra quærunt foris. Pauperes autem fruſtra prohiberi, quia non reperitur qui mutuum illis dare velit qui ſolvere non poſſunt. At eos perperam Plutarchus omiſit, aut diſſimulavit, qui neceſſitate ad tempus laborant, & facultatem habent ſolvendi, non tam opulenti ut quibus omnia affluunt, nec tam inopes ut qui omnium rerum egeni ſunt. Male itaque Plutarchum, pro ſe facere contra uſuram, interpretati ſunt, qui vel illum non legerunt, vel ex ſolo titulo perperam Latine reddito id hauſerunt. Nam qui *de vitanda uſura* verterunt, ambiguum reliquere, utrum non ſit fœnerandum, an non ſit mutuo ſub fœnore accipienda pecunia. Qui vero ita reddiderunt, quod non oporteat fœnerari, contrariam Plutarcho mentem affingunt, cum fœnerari ſit δανείζειν, non δανείζεσθαι. At Plutarchus vetat δανείζεσθαι, hoc eſt, mutuum accipere, & mutuari, non mutuum dare. Nec ea eſt differentia vulgo Latinis inter *fœnerare* & *fœnerari*, quæ inter δανείζειν & δανείζεσθαι apud Græcos. Ita & Perſæ, teſte Herodoto, τὸ δανείζειν non improbabant, ſed

τὸ

τὸ δανείζεσθαι, alia tamen ratione moti quam quæ Plutarcho affertur. Qui fœnore dat, non necesse habet mentiri & fallere, ut rem suam faciat. At qui fœnore sumit, præter ingrati culpam quam subit tardius solvendo, plerumque & mentiri cogitur, & sæpius sciens prudensque id etiam facit, dum promittit ad diem solvere, & frustratur. Utrumque porro odere Persæ, & summopere cavent, ne ingrati sint, & ne mendaces. Utrumvis horum vix effugere possunt qui mutuo accipiunt. Ideo ingenuo indignum censent id propter quod mentiri adigitur. Si hoc est, non æquiores fuere mercatoribus, quam fœnore accipientibus, quos mercatores negat Cicero quicquam proficere *nisi admodum mentiantur.*

CAP. XIX.

Mercaturam recte cum fœneratione comparari. Cociones inter mercatores reip. perniciosiores videri fœneratoribus. Non tolerari in quibusdam bene moratis civitatibus. De monopoliis, an permitti debeant, & quatenus. Plurimas olim civitates ita difficultatibus suis subvenisse, institutis monopoliis. Thales Milesius μονοπωλίαν quomodo & qualē olim instituerit. Aristoteles explicatus. Ejus interpretes reprehensi. Quid sit ἐλαιουργεῖον. De mensis olea-riis. Quo tempore oliva colligatur, & oleum ex ea fiat. Monopolium Thaletis aliter à Plinio narrari. De monopolio Democriti. Monopolia ab Aristotele admissa & probata. Iterum paraphrastes ejus reprehensus. Conventiones quæ inter negotiatores ejusdem mercis fiunt, ut uno pretio ab omnibus vendatur, esse monopoliis affines, non tamen monopolii nomine vocanda. Συμπωλία potius dici debere quam μονοπωλία. Quinam sint συμπράται. Quid sit συμπρασία. Inde συπρασία Dorice, & Latine

sepplasia. De sepplasiariis Capua. Fœnerationem speciem esse negotiationis. Negotiatorum nomine comprehensos à Iustiniano fœneratores. Græcis quoque dicti πραγματευταί. Apud Athenienses fœnus exercitum sine modo. Ita quondam & Romæ agitatum. Quid sit στάσιμον *in lege Solonis. Quod fœnore datur, sic vocari. Proprie tamen, quod ponderatur, ea voce significari. Quid sit* στατὴρ *Græcis. Menandri versus correcti ac digesti. Quid sit* πνεῦμα ἔχειν ἄνω. *Sublimis anhelitus, Horatio.* Πεντεστάτηρον *pro quinquelibri,* τετραστάτηρον *pro quadrilibri.* Στατὴρ *ab eadem origine quinque minas significare, &* στατηραῖον *rem quinque minarum. Hesychius emendatus.* Στατῆρες *de his qui fœnore accipiunt.* Στῆσαι *esse fœnerari. Id ab eo tempore usurpatum quo æs rude & alia metalla appendi solita cum aliis rebus permutabantur, & mutuo dabantur.* Μετρεῖν *idem quoque esse quod* δανείζειν, *& in genere quidem de omnibus quæ mensura, pondere, ac numero continentur. Ammonius reprehensus, qui cum aliis antiquis vult,* μετρεῖσθαι *de his solis dici quæ mensura constant. Nummum aureum & argenteum appendi olim vulgo solitum, non etiam æs aut ferrum signatum. Quando Athenienses ære signato uti cœperint. Nummum ex ære gravem in mutuando appendi, nihil fuisse necesse. Nomina impendii, compendii, & stipendii, à stipe pendenda, ab eo tempore apud Romanos originem cepisse, quo ære rudi utebantur. De ære gravi. Non idem esse cum ære rudi, sed fuisse æs signatum. Error Scaligeri & doctissimorum hujus ætatis virorum castigatus. Græcis* σταθμὸς *eodem sensu quo Latinis æs grave. Ferrum grave signatum Lacedæmoniorum ita Platonem appellasse. De nummis Byzantinorum ferreis,* σιδαρέοις *nominatis. Locus Livii de ære gravi explicatus & correctus. Quid sit argen-*

argentum grave. Alio ſenſu dictum quam æs grave. Raudusculum pro ære rudi, cui locus in veteribus mancupiis, ut poſt æs ſignatum aſſi. De æris etymo. Αἶς Doribus pro εἷς. Locus Apollonii Alexandrini expoſitus & emendatus. Ἆς Tarentinis, pro αἶς. Vtrumque pro uno. Inde As etiam Latinis de nummo uno æreo, ut & Doribus αἶς & ἅς. Quia is nummus ex ære, inde & æs pro ipſo metallo uſurpatum. As & æs Romanis indifferenter uſurpata. Æs quaternum Martiali pro aſſe quaterno. Perperam eo nomine à Scaligero reprehenſus. As ille, vel αἶς Doricus & Siculus, etiam λίτρας nomine appellatus. Λίτραν fuiſſe nummi genus, non tantum ponderis, ut perperam opinatus Scaliger. Inde libra Latinorum de aſſe librario. Tarentini Lacedæmoniorum coloni. Λιτρόσκοποι, qui. Dorice οὔγκος pro ὄγκος, inde οὐγκία. Doricis poëtis λίτρα pro pondere & pro minuto nummo. Vt nomina Latinis impendii & ſtipendii nata ante æs ſignatum, ita & Græcis τὸ ςῆσαι, quod eſt pendere, pro fœnerari, ante nummi uſum, Græcis uſitatum. Hinc ἀποςήσαντος χρέος, apud Homerum, qui non novit pecuniam ſignatam. Inde ὀβολοςάται, fœneratores. Quod genus fœneratorum hoc nomine proprie appellatum fuerit. Theophraſtus explicatus, & ejus lectio adverſus correctionem viri docti defenſa. Τόκοι pro obolis, & viciſſim oboli ἀντὶ τόκων. Κέρσα, pecunia Aſiatica, ex Arabico قرض*, quod eſt fœnus. Ἱςάμενα & ςάμενα, pro pecunia. Fœnus pro pecunia. Sordidiores fœneratores nomine ὀβολοςατῶν infamatos. Iidem & ἡμεροδανεισταὶ appellati. De diario fœnore. Pollucem alio capite de oboloſtate tractaſſe, alio de Daniſta. Odio ipſius rei ſic etiam omnes vocatos. De monopolio iterum, longe exitialius eſſe reipublicæ fœneratione, etiamſi juſta de cauſa permittatur & conſtituto pretio. Fœnerationi*

modum ut ex rei nummariæ inopia & copia potius præscribi debere quam ex lege. Si lex id faciat, legis auctorem id maxime spectare debere. Fœnerationem etiam licenter vagam, aliquando esse non malam. At modo constrictam semper esse bonam. Id de monopolio dici non posse. Magis itaque utilem reipublicæ videri fœnerationem quam μονοπωλίαν.

HIs quæ ante demonstrata sunt, satis eos retudimus, qui Catonis, Ciceronis & Plutarchi testimoniis nitebantur ad inconciliandas nobis usuras, & odiosas reddendas. Ne Aristotelem quidem horum favere sententiæ docuimus, qui, quamvis omnem quæstum qui opera pecuniæ paratur, pro minime naturæ consentaneo habeat, nihilominus & fœnus cum mercatura & quamcunque aliam χρηματιστικὴν in Republ. sua admittit. Planum quinetiam fecimus, cascos illos Romanos ita de his judicasse ut de negotiatione admodum utili, immo & necessaria ad temporariam multorum inopiam sublevandam, si modo licentia earum cohibeatur intra terminos rationi & æquitati consentaneos. Idcirco sæpius eas ad libitum fœneratorum effusius evagantes coërcere maluisse, & in ordinem redigere, quam tollere. Ad uncias itaque & semuncias tandem reductas, sic ne nocere possent quæ temperatæ prodessent, effecisse. Cujusmodi illud esset fœnus, sequenti libro explicabitur. Et profecto stultitia est maxima, rei necessariæ usu carere velle propter abusum qui facile tolli potest. Quid mercatura utilius, quam & recte cum fœneratione componunt & comparant omnes? At quoddam toleratur etiam in civitatibus bene institutis mercatorum genus, quod fœneratoribus ipsis intra modum coërcitis longe perniciosius esse contenderim. Hi sunt cociones sive κάπηλοι Græcorum, qui, quæ in urbem venalia defe-

deferunt rustici, omnia coëmunt, ut carius ea civibus vendant. Necessarios tamen eos, ut ante diximus, reipublicæ judicat Plato, levi certe de causa. Ut rustici statim, divenditis quæ attulerunt, citius ad opus suum remeare possint. Atqui possunt, si quæ prioribus nundinis non vendiderint, ad sequentes reservare, & interim in urbe aliquo loco, privato vel publico deponere custodienda. Enimvero in multis civitatibus rectius administratis hoc hominum genus etiam solet coërceri, ut ne prius ab rusticis, quod habent, emant, quam cives necessaria sibi ab his præstinaverint, tempore ad hoc statuto, intra quod cives emendi jus habeant, tum forum pateat cocionibus. Aliquæ etiam civitates melius moratæ prorsus eos rejecerunt olim, hodieque rejiciunt quædam, nec ullo modo admittunt. De Locris id refert Heraclides, ut jam ante notavimus, apud eos nullum fuisse locum cocionibus, ἀλλ' ὁ γεωργὸς, inquit, πωλεῖ τὰ ἴδια. De monopoliis porro quid dicendum? In mercatura si admittantur, ac licita passim fiant, ausim dicere haud in minorem civibus casura perniciem, quam si vel improbissimum fœnus lege permittatur. Nam fœnore accipere pecuniam, aut aliud quid, nemo invitus cogitur. Sola necessitas, eaque ultima, homines adigit ad fœneratores confugere, eorumque subsidio uti. Ut malo majori subveniatur, hoc malum remedio est, ideoque minus est quam quod timetur. Quippe nisi quis crederet sibi deterius esse ea inopia qua premitur laborare, quam pecuniam à fœneratore mutuo sub usuris ingentibus sumere, non eo decurreret. Monopolia vero concessa omnes ordines enecant. Velis nolis, & quo pretio ipsis libuerit qui ea exercent, quod emere debes, habendum est. Constat tamen, & plurimas olim respublicas in necessitatibus suis monopolia instituisse. Immo & citra necessitatem, & ad reditus suos tantum augendos. De mono-

polio

polio Serici à Justiniano instituto habes apud Procopium in Ἀνεκδότοις. Fatentur & multi politici, non omnia monopolia cum jure naturæ pugnare. Quinimmo & posse interdum & privatis permitti justa de causa. Monopolium fuit quo Byzantii usi in magna rei nummariæ penuria, cum nummorum collybum uni mensario elocarunt, nemini data potestate præter illum cui id jus vendiderant, nummi cuiquam distrahendi aut ab alio emendi, nisi qui ea pecunia multari vellet. Ab eodem Aristotele refertur in secundo Oeconomico, Pythoclem Atheniensem suasisse civitati, ut publice redimeret omne plumbum quod à privatis colligebatur ex Lauriis metallis eo pretio quo ab ipsis vænale habebatur, duabus nempe drachmis minam, quod ipsa civitas postea venderet sex drachmis. Nota est historia Josephi, quæ τὴν μονοπωλίαν illustri exemplo commendat. Cui similis ea Thaletis Milesii narrata Aristoteli nostro, qui, ut ostenderet, philosophos posse & quæstuosa sectari, si tanti quæstum ducant, hujusmodi μονοπωλίαν cogitavit. Cum prævidisset ex astrologia sequenti anno, futuram oleæ uberrimam annonam, omnia trapeta, quæ in Mileto & Chio insulis erant, parvo conduxit, priusquam hiems in exitu foret. Quod facile illi fuit tum, cum nemo contra, eo præsertim tempore, licitaturus accederet, arris interim datis ex pauxilla quam potuit corradere pecunia. Ubi tempus advenit olei facturæ, in larga olivatione, cum maxima instaret multitudo urgentium ut trapeta conducerent, & oleum conficerent, quanta voluit mercede, ea elocavit, & inde vim pecuniæ ingentem redegit. In verbis Aristoteles Græcis, quibus hæc narravit quæ leguntur in primo de Republica, quædam sunt animadvertenda. Τὰ ἐλαιουργεῖα, sive ἐλαιουργεῖα, non sunt officinæ oleariæ, ut vertunt tam interpretes, quam paraphrastæ, sed trapeta sive torcularia premendo oleo.
Offici-

Officinæ quippe oleariæ dicerentur & in quibus venale habetur oleum, non loca in quibus conficitur. Illa ἐλαιοπωλεῖα ſunt, hæc ἐλαιουργεῖα. Vere vetus Gloſſarium: *Trapetum*, ἐλαιῶν μύλος, ἐλαιουργεῖον. Aliæ Gloſſæ Græco Latinæ: Ἐλαιοπωλεῖον, *olearium*. Ἐλαιοτριβεῖον, *trapetum*. Idem omnino eſt ἐλαιοτριβεῖον cum ἐλαιουργείῳ. *Menſæ olearia* aliud ſunt in Cod. Theod. tit. de menſis oleariis. Sunt enim menſæ, in quibus expoſitæ erant menſuræ oleariæ, quæ pertinebant ad ἐλαιοπώλας, quorum corpus fuit ut aliorum negotiatorum. Quamvis enim inferior pars molæ τράπεζα dicatur, ut ſuperior ὄνος, nihil tamen ad has menſas olearias attinet. Vendentium eæ propriæ, ut nummulariorum ſuæ menſæ, & hic oleariorum. In quas vænales ſervi aſcendebant, ut vænum exponerentur, τράπεζαι quoque dictæ Polluci lib. VII: Ἐφ' ὃ δὲ ἀναβαίνοντες οἱ δοῦλοι πιπράσκονται, τοῦτο τράπεζαν Ἀριστοφάνης καλεῖ. Fuit & macellariis, ſive coquis publicis & laniis, ſua menſa, quæ *Laniona* vocatur. Calculones etiam habuere ſuas λογιστηρίας τραπέζας. Sed hæc obiter. Doctus Paraphraſtes, ut aliquid amplius diceret in ea re memoranda quam ipſe auctor, ne ſic ab officio diſcederet παραφράζοντος, plus etiam dixit, quam debuit, & decuit. Quorſum enim hæc quæ de ſuo intexuit? *Nondum tum elapſa hieme, ex aſtrologia, quam intelligebat, ratione, prævidiſſe, æſtate, quæ inſtabat proxime, uberem proventum olearum fore.* Quaſi proventus olearum æſtate impendeat. Perſequitur tamen, ut oſtendat hoc ſibi placere: *Æſtate adventante, cum jam multi, quaſi agminatim conducere eas vellent, convenirent, quanti videretur elocaſſe.* Diceres, ut hæc verba ſunt, maturam oleam æſtate adventante fieri & oleum premi. Sed hoc condonandum doctiſſimo paraphraſtæ. Non enim in his locis olea provenit, nec oleum fit, ut ſcire poſſet, quo tempore anni ſit opportunitas ejus faciendi. Docere

tamen ipsum potuere auctores quos legit, olivas hieme tantum cogi, & colligi, ac proinde tum quoque oleum confici. Catullus in obscæno carmine:

Mihi corolla picta vere ponitur,
Mihi rubens arista sole fervido,
Mihi virente dulcis uua pampino,
Mihique glauca duro oliva frigore.

At si vera sunt quæ Aristotelis interpres pro Aristotelicis nobis reponit, oliva media æstate ad legendum matura est & ad oleum de se dandum. Atqui certum est, oleam non ante mensem Junium florere, eodem nimirum tempore, quo & vinea floret. Quod vel ex Plinio potest quivis doceri. Hoc tempus est adventantis æstatis. Viderit vir doctissimus, an ex florente olea oleum effluere queat. Rei rusticæ auctores admonere & ipsum debuere, oleum ex olea nonnisi frigore solitum fieri. Palladius lib. I de olei factorio: *Olearis cella meridianis sit objecta partibus, & contra frigus munita, ut illi per specularia debeat lumen admitti. Ita & operas, quæ hieme futuræ sunt, nullus algor impediet; & oleum cum premetur, adjutum teporibus non valebit adstringi.* Nec autem hic licebit objectare, oleam per totam æstatem & autumnum servatam, ex ea demum hieme oleum confectum. Iidem auctores & in his Cato præcipiunt, non diu in tabulato servandam esse oleam priusquam oleum fiat, sed quam citissime conficias, tam maxime expedire. Atque hæc hactenus. Monopolio Josephi similius erit hoc Thaletis Milesii monopolium, si ad eum modum institutum fuerit, ut à Cicerone narratur, qui vult, Thaletem, *omnem oleam, antequam floreret, in agro Milesio coëmisse.* Sequuto ergo proventu bono olearum, maximas confecit pecunias. Atqui ubi magnus est alicujus rei proventus, solet etiam ejus annona esse vilior. Ita nostri consueverunt ὀπωρωπωλεῖν, non quidem priusquam floreant arbores, earum

fructum

fructum coëmere, sed dum in flore sunt. Si fructus respondeat ex voto, ut vix caduci ulli flores fiant, sequuta inde vilitate vix tanti est captura, quam quanti esset, si mediocriter responderet. Certum quippe est, in summa abundantia, si talis præsertim ubique sit, minorem esse quæstum cum majore colligendi & servandi labore & impendio. Non sic tamen fuit Thaletis monopolium, & miror unde Cicero hauserit, ut describit. Hieronymus Rhodius eodem modo quo Aristoteles, id scriptum reliquerat, ut est apud Diogenem Laërtium in vita Thaletis: Ἱερώνυμος Ῥόδιος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν σποράδην ὑπομνημάτων, ὅτι βουλόμενος δεῖξαι ῥᾷον εἶναι πλουτεῖν, φορᾶς μελλούσης ἐλαιῶν ἔσεσθαι προνοήσας, ἐμισθώσατο τὰ ἐλαιουργεῖα, καὶ παμπλεῖστα συνεῖλε χρήματα. *Conduxit trapeta*, vel *olearia torcularia*. Sic enim vertendum fuit. Miror itaque, doctum virum ad eum locum adnotare, à Plinio id Democrito tribui, cum adeo diversum sit quod Plinius de Democrito perhibet lib. XVIII, cap. XXVIII: *Ferunt, Democritum, qui primus intellexit ostenditque cæli cum terris societatem, spernentibus hanc curam ejus opulentissimis civibus, provisa olei caritate ex futuro vergiliarum ortu, qua diximus ratione, ostendemusque jam planius, magna tum vilitate propter spem olivæ, coëmisse in toto tractu omne oleum, mirantibus, qui paupertatem quietemq; doctrinarum ei sciebant in primis cordi esse. Atque, ut apparuit causa, & ingens divitiarum cursus, restituisse mercedem anxiæ & avidiori dominorum pœnitentiæ, contentum ita probavisse, opes sibi in facili, cum vellet, fore.* Scopus quidem idem Democrito qui Thaleti, ut ostenderet nimirum, philosophis, cum liberet, licere etiam ditescere, sed in re diversa. Addit statim Plinius, *hoc postea & Sextum è Romanis sapientiæ assectatoribus Athenis fecisse eadem ratione.* Prævidit caritatem oleæ Democritus, ubertatem Thales. Hic ex trapetis olea-

riis

riis quæstum fecit quæ conduxerat, ille ex ipsa oleа quam ante florem coëmerat. Non improbat hujusmodi monopolia Aristoteles; præcipue si ex præsaga prudentia caritatis aut vilitatis futuræ captantur. Immo & in genere hanc rationem χρηματιστικῆς non damnat, & in privatis laudat, si quis aliquando queat tale aliquid excogitare & comminisci. Ἔστι δ᾽ ὡς, ὥσπερ εἴπομεν, καθόλου τὸ τοιοῦτον χρηματιστικὸν, ἐάν τις δύνηται μονοπωλίαν αὑτῷ κατασκευάζειν. Hoc supra dixit, cum modos recensuit varios, quibus rem facere quis possit: Ἔτι δὲ, inquit, καὶ τὰ λεγόμενα σποράδην, δι᾽ ὧν ἐπιτετυχήκασιν ἔνιοι χρηματιζόμενοι, δεῖ συλλέγειν, πάντα γὰρ ὠφέλιμα ταῦτά ἐστιν τοῖς τιμῶσι χρηματιστικὴν, οἷον καὶ τὸ Θάλεω τοῦ Μιλησίου. τοῦτο γὰρ ἐστὶ κατανόημά τι χρηματιστικὸν, ἀλλ᾽ ἐκείνῳ μὲν διὰ τὴν σοφίαν προσάπτουσι, τυγχάνει δὲ καθόλου τι ὄν. Vir doctus ita hæc παραφράζει. *Est enim præclarissimum inventum rei faciendæ, & quo multi proculdubio sunt usi, quamquam huic propter singularem viri sapientiam adscribitur.* Hoc non dicit Aristoteles quod paraphrastes, præclarissimum esse inventum, sed simpliciter esse κατανόημά τι χρηματιστικὸν, hoc est, inventionem quamdam ad quæstum faciendum. Munus est boni paraphrastæ, quantum potest, planiorem & pleniorem auctoris sui mentem reddere, non aliquid addere quod contra eam faciat. Sed nec id ab illo dicitur, multos eo ipso invento usos esse. Non enim multi eam sapientiam assequuti sunt, ut ex astris prævidere possent, annonam alicujus rei futuram copiosam aut raram. Verum cum plures captassent hoc genus quæstus, si quando alicui bene successisset, hoc sapientiæ eorum adscribi solitum ab imperito vulgo, quod tamen fortuito evenisset. In universum, ait, hanc quæstus faciendi rationem plerisque usitatam esse, ac generalem haberi; sed ejusmodi aliquam, quæ felicem habuerit successum, tribui solere Thaleti propter singularem ejus sapientiam.

tiam. Quinimmo & factum cujusdam Siculi, in quo nihil est sagacitatis ad divinandum dubiæ & ancipitis capturæ eventum, componit & confert cum illo Thaletis commento. Siculus quidam ex pecunia, quæ penes eum erat deposita, ferrum universum, quod fuit in ferrariis metallis, coëmit. Postea cum rediissent ex emporiis mercatores, solus eis ferrum vendebat, non pretio admodum ampliato, sed ita tamen, ut ex quinquaginta talentis, quæ penes se depositi nomine servabantur, centum confecerit. Addit Aristoteles: Τὸ μέντοι εὕρημα Θάλεω καὶ τούτῳ, ταὐτόν ἐστιν. ἀμφότεροι γὰρ ἑαυτοῖς ἐτέχνασαν γίνεσθαι μονοπωλίαν. In hoc simile facit philosophus utriusque commentum, Thaletis & Siculi, quod sibi ipsis ea arte concinnarint μονοπωλίαν, ex quo multum lucri fecerint. Fine, inquam, utriusque inventum par, sed modo diversum. Ita enim scribendum apud Aristotelem, εὕρεμα, non ὅραμα. Aristoteles autem etsi χρηματιστικὴν omnem quæ nummo perficitur, aut permutatione aliarum rerum quam quæ ad victum sunt necessariæ, secundum naturam esse neget, non tamen ullam talem è republica sua exterminat. Nam & artes omnes, & negotiationem quamcunque, & mercaturam inde explodere debuisset. Ergo nec ὀβολοστατικὴν ab ea expungit, quæ media ipsi locatur inter mercaturam, & mercenariam. Præterea & μονοπωλίαν etiam admittit, cujus & exempla aliqua ideo se referre dicit, quia utilia sint quæstuariæ studiosis. Πάντα γὰρ, inquit, ὠφέλιμα ταῦτ' ἐστὶ τοῖς τιμῶσι τὴν χρηματιστικήν. Deinde cum nonnulla μονοπωλίας genera collegisset ac recensuisset, statim subjunxit: Χρήσιμον δὲ γνωρίζειν ταῦτα καὶ τοῖς πολιτικοῖς, πολλαῖς γὰρ πόλεσι δεῖ χρηματισμοῦ, καὶ τοιούτων πόρων ὥσπερ οἰκίᾳ. *Hæc vero scire & politicis expedit, quatenus & multis civitatium hujusmodi quæstus faciendi & rei parandæ ratio plerumque necessaria est, haud secus ac privatis.* Mo-

nopoliis affines ſunt & eæ conventiones quæ de compacto fiunt inter plures ejuſdem mercis negotiatores, ne quís eorum minoris ſuam vendat, quam quo pretio ab omnibus ipſis in unum conſpirantibus ex colluſione conſtitutum eſt. Quas depectiones etiam vulgo *monopoliorũ* appellatione nuncupamus. Quinimmo & omnes pactiones, & conventiones etiam in alia re factas, quam in mercimoniis, quæ contra bonum æquumque inter plures fiunt contra aliquem, *monopolia* vulgo dicimus. De oleariis notat Plautus in Captivis, ita ſolitos in Velabro invicem colludere inter ſe, & paciſci ut omnes eodem pretio oleum venderent.

Pergo ad alios, venio ad alios, deinde ad alios: una res.
Omnes cõpacto rem agunt, quaſi in Velabro olearii.

Id eſt, ἐλαιοπῶλαι. Hi in Velabro menſas ſuas habebant, quæ *olearia menſa* dicuntur in Cod. Theodoſ. Hoc non eſt proprie μονοπωλία, ſed συμπωλία potius, aut συμπρασία, eſſet dicenda. *Conventum* & *conventiones* vocat lex unica Cod. de monopoliis & conventu negotiatorum illicito. In ipſa lege interdicitur, *ne quis cujuſcunque veſtis vel piſcis, vel cujuſlibet alterius rei monopolium audeat exercere: neve quis illicitis habitis conventionibus conjuret, aut paciſcatur, ut ſpecies diverſorum corporum negotiationis non minoris quam inter ſe ſtatuerint, venundentur.* Ut negotiatores plurimarum mercium ſocietate inter ſe inita corpus unum aut collegium conſtituebant. Inter mercatores ejuſdem corporis & negotii, hę fieri conventiones ſolitæ, unanimi corporis totius ſive collegii conjuratione & colluſione. Statuebant ipſi pretium merci ſuæ, ne quis ex corpore minoris cuiquam venderet quam dictum eſſet, ex communi totius corporis ſententia. At monopolium tunc nemini licuit exercere, niſi licentia à Principe impetrata, qui vel uni, vel pluribus hanc poteſtatem, vel jus dabat certæ mercis

mercis vendendæ, ut nulli præter eum liceret habere vænalem, ſub vectigalis onere quod propterea princeps ei merci imponebat. Princeps ipſe pretium interdum ponere ſolebat ſpeciei, cujus monopolium alicui permiſerat. In civitatibus vero liberis, ut ex Ariſtotele conſtat, unuſquiſque ſibi poterat μονοπωλίαν inſtituere quo vellet modo, conquiſitis & coëmptis per averſionem cujuſcunque generis mercimoniis quæ ſolus poſtea venderet. At pactiones illæ illicitæ, quas prohibet Zeno lege illa Codicis ſupra ſcripta, non ſunt *monopolia*, ut vulgo vocantur, cum fiant inter plures συμπράτας. Ut enim notat Pollux, συμπράται οἱ σὺν ἄλλοις πιπράσκοντες. Inde συμπρασία & συμπράσιον, & Dorice συππρασία, ex quo Romanis *ſepplaſia*, vel *ſepplaſium*, ἡ συμπρασία. Sic enim Latini mutant *υ* Græcum in *e*. Quod in ſexcentis obſervavimus. Ita vocabatur Capuæ vicus, in quo myropolæ unguenta ſua & aromata vænalia habebant, ut Romæ in Velabro olearii. Unius mercis corporati negotiatores συμπράται, ut corpus ipſum, vel actus, vel locus, in quo ſua vendunt, συμπράσιον, ut Capuæ. Hinc *ſepplaſiarius*, ὁ μυροπώλης. Et *folium de ſepplaſio*, apud Marcellum Empiricum, id eſt, aromaticum, quod perperam corrupit Cornarius. Idem Empiricus in Carmine:

Quodque ab Idumæis vectum ſepplaſia vendunt.

Id eſt, τὰ συμπράσια μυροπωλικά. Id cum de omnibus συμπρατῶν collegiis dici poſſet, de ſolis myropolis ut diceretur apud Capuam urbem, obtinuit. In his igitur συμπρασίοις, vel συμπωλίοις, hujuſmodi conventiones fieri amant, non in monopoliis, cum quis jus habet ſolius alicujus mercis vendundæ. Atqui vel liberas illas μονοπωλίας admittit Ariſtoteles, id eſt, quo velint pretio, quæ ſoli habent vænalia venundantes. Minus forent noxiæ reipublicæ, ſi pretium à magiſtratu vel à principe his conſtitueretur. Idem dicendum

dum & de fœneratione. Species & illa negotiationis sive μεταβλητικῆς. Negotiatores quippe dicti qui eam exercebant. Firmicus lib. III, cap. VIII: *Reddit etiam honestos moribus, & graves, rationibus etiam faciet præpositos aut conductionum, aut instrumentorum, aut vectigalium, aut negotiationum, vel mensarum & fœnerationum negotia tractantes.* Ita scribendum ex vetustissimo Codice. *Mensarum & fœnerationum negotia* jungit, quia iidem mensarii & fœneratores. Idem lib. IV, cap. VII: *Si vero à Mercurio defluens minuta lumine luna ad Iovem feratur, aut rationibus præponit, aut fœnorum negotiationibus facit esse præpositos.* Intelligit nummularios, seu mensarios, quia etiam negotiationibus fœnoris erant publice præpositi. Hinc Justinianus leg. Eos qui, Cod. de usuris, sub nomine *negotiatorum* comprehendit etiam fœneratores sive mensarios, ut pluribus in sequenti libro de modis usurarum dicturi sumus. Nam inter eos qui aliquam negotiationem licitam gerunt, quibus usque ad bessem centesimæ fœnus exercere permittit, publici *fœnorum negotiatores*, ut eos vocat Firmicus, qui idem sunt cum mensariis, censendi sunt. Græcis quoque πραγματευταὶ dicuntur, quo nomine appellati aliarum mercium & artium negotiatores. Et πραγματεύσασθαι apud Lucam est, pecuniam fœnore exercere. Cum igitur non deteriores sint μεγοπώλαις fœneratores, immo etiam aliquanto utiliores reip. & magis necessarii, cæteris paribus, nemo non videt, liberam fœnerationem liberæ μεγοπωλίας præferri debere. Cum liberam porro μεγοπωλίαν admittat Aristoteles, inter genera χρηματιστικῆς licita, & rebus ipsis publicis sæpe usurpata, talem quoque agnoscit fœnerationem nulla lege coërcitam, & ex libidine fœnerantium exerceri solitam. Talis tunc apud Athenienses in usu moreque fuit, apud quos licitum erat, ut libitum, fœnus agitare nullo præscripto modo. Quod

& antiquitus quoque Romæ receptum ante duodecim tabularum legem, quæ modum imposuit fœnori, ne unciario majus exerceretur, *cum antea*, ut scribit Tacitus, *ex libidine locupletium agitaretur*. Athenis olim, ut etiam Romæ, licuit ἐπὶ σώμασι δανείζειν, ita ut solvere impotes, addicti creditoribus suis, ibidem servirent, aut peregre venundarentur. Unde etiam liquet, quanti fecerint fidem debiti servare, & fœneratores non fraudare. Eum morem abolevit Solo, ne liceret ἐπὶ τοῖς σώμασι δανείζειν, sed eum non sustulit, qua, in quantum quisque vellet, fœnerari fas erat. Verba ipsa legis, qua id permissum fuit, sic concepta leguntur apud Lysiam in ea contra Theomnestum quæ prima est: Τὸ ἀργύριον στάσιμον εἶναι ἐφ' ὁπόσον ἂν βούληται ὁ δανείζων. *Pecuniam fœnore dari licere in quantum libuerit fœneratori.* Quæ verba sic interpretatur ipse ibidem Lysias: Τὸ στάσιμον τοῦτό ἐστιν, ὦ βέλτιστε, οὐ ζυγῷ ἱστάναι, ἀλλὰ τόκον πράττεσθαι ὁπόσον ἂν βούληται. *Illud vocabuli* στάσιμον, *ô bone, non id significat in lance quod appenditur, sed usuram tantam exigi quantam voluerit fœnerator.* Negat Lysias in ea Solonis lege στάσιμον id intelligi quod vulgo ea voce significaretur, quod nempe in statera pendi soleret, sed pecuniam fœneraticiam. Sane στάσιμον & στατικὸν dicebatur tunc quidquid in statera pendi soleret. Hinc στατικὴ, *ars libripendis*. Et σταθμὸς, *pondus*. Item ἰσοστάσιον, *æquilibre*, vel *ejusdem ponderis*. Deinde *statera* Latinis inde nomen accepit pro lance, ex Græco στατὴρ, quod non solum nummi genus designat quattuor drachmarum, sed etiam pondus, sive libram, ut in hoc versu Eupolidis ex Taxiarchis:

—ὅτ' ἦν μέντοι νεώτερος, κρόκης
Πέντε στατῆρας εἶχεν ἂν μὰ τὸν Δία,
Νῦν δ' ῥύπου γε δύο ταλάντω ῥᾳδίως.

Ita distinguendi illi versus. Loquitur de tunica militis, χιτὼν enim subaudiendum, quæ nova cum esset,

quinque libras subteminis habebat, eo vero tempore, quo obsoleta & sordida erat, facile sordium habuit duo talenta pondo. Inde πεντεστάτηρος quinquelibris apud alium comicum, Crateta, cujus versus ita legendos censeo apud Pollucem lib. IX:

Ὅταν γάρ, οἴμοι, λευκὸς ἄνθρωπος, παχύς,
Ἀργός, λάβῃ δίκελλαν εἰδὼς ἐντρυφᾶν
Πεντεστάτηρον, γίνεται τὸ πνεῦμ' ἄνω.

Quos perperam emendat vir doctus in libro postumo de re nummaria. Ubi πεντεστάτηρον δίκελλαν vocat ligonem vel rastrum quinque librarum pondo. Superne illis spiritum fieri dicitur, qui anhelitum ex alto ducunt, & vix spirare præ corporis mole possunt, quibus si lassitudo vel ex modico motu accedat, tum quia crebriore & velut in ore posito quatiuntur spiritu, πνεῦμα dicuntur ἄνω ἔχειν. *Sublimis anhelitus* Horatio dicitur de Paride: *Sublimi fugies mollis anhelitu.* ἄνω πνεῦμα ἔχων. Menander apud Athenæum:

—ἐνθυμοῦντί μοι
Εὐθάνατος οὗτος φαίνεται θάνατος μόνος.
Ἔχοντα πολλὰς χολάδας ἀνακεῖσθαι παχὺν,
Μόλις λαλοῦντα, καὶ τὸ πνεῦμ' ἔχοντ' ἄνω,
Ἔσθειν λέγοντα, σήπομ' ὑπὸ τῆς ἡδονῆς.

Sic legendi & digerendi hi versus. Στατὴρ & μνᾶ apud Græcos idem est in re libripendiaria. Ea mina est quam appellant μνᾶν τῆς ῥοπῆς. Pollux lib. IX, cap. VI: μνᾶν τῆς ῥοπῆς στατῆρα ὀνομάζουσι. Quæ præcedunt apud eum, corruptissima sunt: ὁ δὲ χρυσοῦς στατὴρ μνᾶν ἠδύνατο. Quod falsum est. Lege ex libris: πέντε χρυσοῖ στατῆρες μνᾶν ἠδύναντο. καὶ γὰρ ἐν τοῖς ἱσταμένοις τῆς μνᾶς τὸ πέμπτον στατῆρα ὀνομάζουσι. Hæc verba ἐν τοῖς ἱσταμένοις non significant, *in his quæ penduntur*, sed, *in his quæ mutuo dantur.* Nam ἱστάναι est δανείζειν, ἵστασθαι δανείζεσθαι. Aureus stater duas drachmas pendebat. Auri tunc in Græcia ratio decupla ad argentum fuit. Sic quinque statères aurei minam argenteam valebant. Sequitur apud

apud eumdem: μνᾶν τῆς ῥοπῆς στατῆρα ὀνομάζουσι. Aliud igitur μνᾶ τῆς ῥοπῆς, *mina ponderaria*, quæ eadem est τῷ στατῆρι, aliud, cum expenditur & numeratur. Tunc stater aureus pars quinta est minæ, quia æstimatur viginti drachmis. Sic Hesychius τετραστάτηρον τὸ τετράμνουν exponit, quia στατὴρ ponderis, idem quod mina sive libra. At στατὸς, ab eadem origine, quinque minas significabat. Idem: Στατικαῖον, τὸ πεντάμνουν, καὶ διστάτους, τινὰς τοὺς δεκάμνους. Sed de his alibi. Sic Latini *pondo* pro *libra* dicunt, & *dupondium* pro *bilibri*, quod esset Græce διστάτηρον. Alio loco Pollux lib. IV δίκαιλλαν illam πενταστάτηρον Crateris, interpretatur πεντάλιτρον. Nam λίτρα comicis veteribus etiam pro libra, quo nomine & librarium assem Siculi vocarunt, ut supra docuimus. Ceterum si στάσιμον in lege Solonis, quæ laxis habenis, quousque vellet, effundi fœneratoriam permisit, mutuaticiam pecuniam significat, non rem pensitari solitam, unde ἱστάναι pro *fœnerari?* Nam & ὀβολοστατικὴν Aristoteles eo loco, quem exagitavimus, artem fœnerandi appellavit, quasi dicas fœneratricem obolorum. Et στατῆρες in versu quodam Epicharmi, qui citatur à Grammaticis Græcis, sunt debitores, qui mutuantur pecunias sub usura:

Πολλοὶ στατῆρες, ἀποδόται δ' οὐδ' ἂν εἷς.

Sic Orus Grammaticus apud Etymologici magni auctorem, στῆσαι τὸ δανείσασθαι exponit, hoc est, *mutuam pecuniam sub usura sumere.* Et ὀβολοστάτην exponit τὸν τὰ μικρὰ δανείζοντα φίλοις, *qui minutas pecunias amicis dat mutuas.* Hesychius quoque ἱστάναι, δανείζειν exponit, *fœnerari*, & ἵστασθαι δανείζεσθαι, *mutuari.* Unde ergo hæc hujus verbi significatio antiqua pro *fœnerando*, quæ, & *ponderandi* habuit proprietatem? Profecto non aliunde hæc promiscuæ notionis ex uno verbo communicatio, quam quia olim, ante nummũ repertum, æs rude, quod in permutationibus pretii vicem obtinebat, appendi solitum erat, cum

tot libras æris auri argentique rudis & infecti cum diversis mercibus permutarent. Quod contra Aristotelis sententiam unice facit, qui fœnerandi commercium nummi inventioni imputat, cum sit exploratissimum, vel antequam nummus signaretur ex ære, argento, & auro, eumdem præstitisse usum tria illa metalla rudia & non signata. Ut enim μετρεῖσθαι dicebant pro *mutuum sub usura accipere* in illis rebus quæ mensura, pondere, & numero constabant, sic & ἵστασθαι similiter pro *mutuari* usurpabant in his quæ appenderentur. Docuimus autem supra, μετρεῖν ad omnia porrigi quæ admetiendo, adpendendo & adnumerando dantur, contra veterum quorumdam sententiam, qui μετρεῖσθαι apud Hesiodum de fœneratione rerum, quæ in sola mensura consistunt, acceperunt. In quibus est & Ammonius de similibus & differentibus vocabulis, cujus hæc sunt: Μετρεῖσθαι καὶ ἵστασθαι διαφέρει. Μετρεῖσθαι μὲν γὰρ ἔλεγον οἱ παλαιοὶ, μέτρῳ λαμβάνειν πυρὸν ἤ τι τοιοῦτον ἐν δανείῳ, ἵνα ἀποδῷ. Ἡσίοδος, Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι. οὐχὶ ἀργύριον ἢ χρυσίον. οὐδέπω γὰρ ἐπὶ νομίσματος, ἵστασθαι. Ὅμηρος, Δείδω μὴ τὸ χθιζὸν ἀποστήσωνται Ἀχαιοὶ Χρεῖος. Οἷον τὸ γενόμενον αὐτοῖς ἐλάττωμα ἐν τῷ μάχεσθαι. ἀντὶ τοῦ, χρεολυτήσωσι, καὶ ἀντιστήσωνται, ὡσπερεὶ ὀφειλόμενον δάνος. Vult ἵστασθαι proprie de pecunia, quæ mutuo datur, dici, quia appenditur, μετρεῖσθαι de tritico & aliis quæ mensura constant. Sed fallitur. Μετρεῖσθαι generale est, ἵστασθαι de his tantum quæ pondere constant. Quod notat de pecunia dici ἵστασθαι, & citat Homeri versum, in eo etiam fugit illum ratio. Nam pecunia signata Homeri ævo nulla. Sed multa alia erant quæ in pondere tum consistebant, & mutuo dabantur præter pecuniam, de quibus ἵστασθαι usurpabatur. Ἀντὶ τοῦ δανείζειν accipitur in hoc Theopompi versu, qui citatur à Grammaticis ex Comœdia ejus Καπήλοις:

Ἢ μεσίδιος, ἢ μέτρησον, ἢ πιὼν λάθε.

Qui

Qui hunc versum ibi pronuntiat, ab eo, cum quo loquitur, petit, ut rem, de qua sermo est, aut donet, aut fœnore det, aut vendat, id est, pretium pro ea accipiat. Et recte μέτρησον ibi δάνεισον interpretantur Grammatici qui citant. Generale igitur τὸ μετρεῖν de omni fœneratione, τὸ ἱστάναι speciale de iis tantum rebus quæ pondere continentur. Mansit itaque verbum illud ἱστάναι pro fœnore dare etiam postquam nummo signato uti cœperunt, qui non appendebatur in fœnerando. Unde & ὀβολοστάται fœneratores. Nec enim puto qui obolos fœnerabatur, solitum eos appendere. Numerabantur tantum. Cum tamen obolis argenteis uterentur Athenienses, videntur, ut pretium illis cum pondere constaret, etiam eos nonnisi adpensos dedisse mutuo vel accepisse. Nam adrosi, & usu detriti, ut minus pendebant quam integri, ita & minus valebant. Quod & in aurea pecunia hodieque fit, immo & in argentea, multis in locis. Quo tempore autem æream pecuniam ferire cœperint Athenienses, non est hujus loci memorare. Non mirum est ergo, apud quos nummus argenteus & aureus diu tantum in usu fuit, qui & appendi solitus, si ἱστάναι iidem pro fœnerare posuerint. Hæc cum ita sint, cur Lysias tam serio monet in lege Solonis, στάσιμον non esse quod in lance penditur, sed quod fœnore datur: Immo de hoc monere debuit. Cum enim στάσιμον sit proprie quod ἐν ζυγῷ ἵσταται, in lance penditur, in ea lege id significat quod appensum mutuo sub usuris datur. Præterea Lysiæ ætate ære signato utebantur jam Athenienses à tempore Calliæ, cujus magistratu nummus æreus cusus est, Olympiade LXXXI. De hoc enim Callia intelligendum esse, quod notant veteres, sub Callia primum Archonte percussam esse Athenis æream pecuniam, alibi adstruemus. Hinc & χαλκοῦ νομίσματος apud Demosthenem mentio, sed & apud Aristophanem hoc versu:

Μεστὴν ἀπῆρε τὴν γνάθον χαλκῶν ἔχων.

Hujusmodi æreis octo obolis unus argenteus permutabatur. Verum de his alibi. Non moris igitur erat, appendi hos minutos æreos nummos, qui *numeratæ pecuniæ* nomine proprie veniebant. Certe Theophilus *numeratam pecuniam*, λεπτοὺς νούμμους interpretatur. Si quis hanc fœnore daturus numeraret, etiam *ἱστάναι* ab antiquo usu & more dicebatur, quam loquutionem ab eo tempore opinor cœpisse, quo mutuationes in ære rudi fiebant. Nam ne æs quidem grave ponderari solitum putem. Profecto vel quantumlibet gravis fuerit nummus, si modo de pondere constaret, nihil necesse fuit in statera appendere, ne tum quidem, cum pro nummo, ære rudi ad certum pondus examinato usi sunt, præcipue illa in ætate qua ponderis nota impressa est æreis laminis, quæ pro pretio mercis repræsentabantur, ut supra ex Aristotele monuimus. Cum enim notam præferret quæ pondus ejus designaret, supervacaneum erat in lance id apponere, ut pondus sciretur, quod signi impressio indicabat. In gravi quoque ære, quod olim usurparunt Romani, frustra adsumpta fuisset libra. Asses quippe cum librarii essent, numerandi erant tantum, non appendendi. Nam quando quis decem asses dabat, satis norat cui dabantur, se decem libras æris accipere, quia singuli asses erant librarii. Quibus etiam propterea signum incusum fuit, quod ponderis indicium faciebat, ut & in dupondiis, qui nota duarum librarum pondo insigniri solebant. Partes quoque assis non minus eam notam exhibebant, qua quot unciarum quisque esset dignosci posset, ut nos latius in nostro de re Nummaria explicabimus. Omnia igitur illa vocabula veteribus Romanis usitata. *Stipendii*, à stipe pendenda, *impendii*, *dispendii*, *compendii*, & similia, non ab eo tempore originem habuere, quo æs grave illis, certi utpote ponderis, in

usu fuit, sed ex eo quo rudi utebantur. Mirorque, Plinium dicere lib. XXXIII, cap. III, *libralem assem* appendi solitum. *Populus Romanus*, inquit, *ne argento quidem signato ante Pyrrhum regem devictum usus est. Libralis, unde etiam nunc libella dicitur, & dupondius, appendebatur assis.* Ita hæc interpungenda, ne *dupondios asses* inde, ut quidam fecerunt, constituamus, id est, bilibres. Ad quid, rogo, librarius assis appensus? Si librarius fuit, nec alii tunc cudebantur, quam qui ex libra æris constarēt, non necessarium eos appendi. Sequitur apud eumdem: *Quare æris gravis pœna dicta. Et adhuc expensa in rationibus dicuntur, item impendia, & dependere. Quin & militum stipendiorum, hoc est, stipis ponderandæ pensatores libripendes dicuntur. Qua consuetudine in his emptionibus, quæ mancipii sunt, etiam nunc libra interponitur.* Hæc omnia falsa. Nec enim ab ære gravi & signato, quod & suum certumque pondus habuit, illæ loquutiones propagatæ, sed ab æris rudis usu, quod necesse erat appendi. Subjicit statim: *Servius primus signavit æs. Antea rudi usos Romæ, Timæus tradit.* Ergo ante Servium ære rudi Romani utebantur, quod ponderari opus fuit, ut sciretur, exempli gratia, contra libram auri aut argenti, aliasque res quæ in permutationem veniebant, quot libras æris rependi justum esset. Sic Græci apud Homerum cum vino Lemnio æs & ferrum permutabant, hoc est, ære & ferro rudi vice pretii utebantur ad comparandum vinum Lemnium. Castigandus porro hic error incidit doctissimi viri, qui in posthumo opere de re Nummaria *grave æs* illud Romanorum pro rudi accipit his verbis: *Quod Livius semper meminit æris gravis, putavit, asses quosdam fuisse qui dicerentur leviores, quum tamen grave æs, ut & pueri sciunt, opponatur non signato. Grave æs est τὸ ἐν σταθμῷ, asses autem æs ἐν νομίσματι.* Magnopere falsus est vir ille magnus. Non tamen

tamen illi hic proprius error, ſed cum aliis viris eruditiſſimis communis, qui hic pariter peccarunt. Budæus in I de Aſſe ſcribit, *fuiſſe hunc ordinem rei Nummariæ, ut primum Romani ære gravi, id eſt, nummo rudi & informi uſi ſint, poſtea ære ſignato, deinde argento ſignato.* Atqui æs illud ſignatum, quo primum uſi Romani, grave fuit, æs vero rude, non ſignatum fuit. Si æs grave idem cum rudi, nulla ratio erat nominandi æris gravis, cum rude ſit ſemper grave. Ideo grave vocatum eſt, ut diſtingueretur ab eo ære ſignato quod non fuit gravis ponderis, utpote conciſum in minutos nummos. Adrianus Junius *æs grave* dictum notavit, *quo non numerato, ſed appenſo debita exolvi ſolebant.* Immo etiam numerabatur æs illud grave, & multo quidam facilius quam minuta pecunia. Cum librarii eſſent, qui duas æris libras exolvere debebat, duos tantum aſſes numerabat, vel dupondium annuum, poſtea, cui duo æris pondo fuere præſtanda, debuit numerare nonaginta ſex aſſes. Ut Latini porro *æs grave* dixerunt de ære ſignato, cum aſſes habuit librarios, ita prorſus & Græci σταθμὸν appellarunt hujuſmodi nummos ex ære aut ferro gravioris ponderis percuſſos. Plato σταθμὸν appellavit, ut ante notavimus, Lacedæmoniorum nummum ferreum gravem, quod νομίσματος nomine paſſim auctores alii indigetant. *Ferrum* igitur *grave* ita vocari potuit nummus ille Laconicus, ut *æs grave* vocatum eſt æs ſignatum gravis ponderis, quo primum uſi Romani. Byzantii etiam nummum ex ferro cuſum habuerunt, ſed non gravem, immo minutum, qui proinde σταθμοῦ appellatione, aut *ferri gravis* non potuit nominari. Pollux: *Βυζαντίων γε μὴν σιδηροῦν νόμισμα ἦν οὕτω καλούμενον, σιδάρεον, νόμισμά τι λεπτόν, ὡς ἀντὶ τοῦ, τρία μοι τριῶν χαλκῶν, λέγειν, τρία μοι τριῶν σιδαρέων.* Ita locus ille conſtituendus vulgo mendoſiſſimus. Verſus Strattidis, qui ibi ſubjungitur, ſic etiam legi debet:

—περ-

—περιέλκεται ἡμέρας
Ἀπαξάπασα τῇ στατῆρι σιδαρέῳ.

Sic vocat *diobolare scortum*. Hesychius: Σιδάρεοι θεοί. παρ' Ἀριστοφάνῃ ἐν Νεφέλαις· Σιδάρεοι θεοὶ, ὡς ἐν Βυζαντίῳ, ἔτι εἰσὶν ἐν τοῖς λεπτοῖς νομίσμασι, ᾧ σιδηρῷ καὶ ἐλαχίστῳ ἐχρῶντο Βυζάντιοι. Deorum quos colebant Byzantii, effigiem in nummulis illis ferreis, quos σιδαρέους appellabant, impressam habuere. De Lacedæmoniorum ferreo nummo sequitur apud eumdem Pollucem: Σιδηρῷ δὲ νομίσματι καὶ Λακεδαιμόνιοι χρῶνται, ἐκ πολλοῦ ὄγκου ὀλίγην δυναμένῳ. Hoc est grave ferrum Lacedæmoniorum signatum, quod σταθμὸν ideo Plato vocitavit, ut *æs grave* Romanorum, signatum & illud, & assium librariorum forma, ut & locus Plinii, quem superius adduximus, evincit: *Libralis assis appendebatur. Quare æris gravis pœna dicta.* Festus etiam id manifeste docet: *Grave æs dictum à pondere, quia deni asses singuli pondo libras efficiebant denarium ab hoc ipso numero dictum.* Nec unquam apud Livium *æs grave* aliter accipiendum, quam pro assibus librariis. Ut lib. IV: *Et quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam convehentes speciosam etiam collationem faciebant.* Nondum argentum signatum erat, ergo æs erat, atque id ipsum grave dicebatur. Sic grave ferrum quod pro nummo Lacedæmoniis erat, id est, ferrum signatum, si vel ad decem minarum æstimationem numerus ejus ascenderet, non aliter vehi quam plaustro poterat, teste Xenophonte de Rep. Laconica, cujus verba ante retulimus. Fefellit fortasse Scaligerum, quod in eodem Livio mentio fit gravis æris eo tempore quo amplius in usu non erant asses illi librarii, qui jam tum sextantarii facti à Punico bello secundo, quod cum Hannibale gestum est, vel etiam à primo, ut alii auctores sunt, qui tradunt, belli Punici secundi temporibus unciales factos, mox & semunciales lege Papyria. At

post

post illud tēpus meminit gravis æris Livius lib. xxxii: *Cum bellum adversus Philippum Macedoniæ regem duce Tito Quintio Flaminio gerebant, egregia duorum opera servorum & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari patres jusserunt. Servis vicena quina millia æris, & libertatem.* Honoris gratia putem ei libero præmium in ære gravi & antiquo persolutum, servis autem vicena millia æris tum currentis data in assibus, nempe semunciariis. Nisi etiam intelligamus, æris quoque gravis vicena illa quina millia fuisse quæ servis data sunt. Sed tunc satis fuisset dicere, *servis vicena quina millia.* Non solum autem honos, sed etiam emolumentum in ea datione æris gravis magnum. Nam centum millia æris gravis, centum millia pondo sunt æris, quæ, si ad pondus æstimentur, æquivalent vigesies quater centenis millibus assium qui tunc in usu erant. Quæ nimis immanis esset summa. Puto itaque, illud *gravis* insertum à sciolis esse, qui crediderunt, eam loquutionem, qua aliquot millia æris alicui donari dicuntur, de ære gravi semper accipiendam. Nihil ergo verius est, quam, centum millia assium, eorum qui tunc usurpabantur, data illi libero fuisse, & vicena quina millia servis ejusdem æris, hoc est, eorumdem assium. Sed Virgilius etiam ære gravi donatus ab Augusto, cum recitasset eo præsente sextum Æneidos, ut refert Servius his verbis: *Et constat, hunc librum tanta pronunciatione Augusto & Liviæ esse recitatum, ut fletu nimio imperarent silentium, nisi Virgilius finem esse dixisset, qui pro hoc ære gravi donatus est, id est, massis. Nam sic & Livius argentum grave dicit, id est, massas.* Nugatur Servius more suo. Si enim ære gravi donatus est Virgilius, de signato & antiquo ære intelligi oportet, non de massa rudi ærea. Non quidem nunc succurrit, an uspiam apud Livium occurrat mentio argenti gravis. Si repetiretur sic dici, non sane mirarer argentum

gentum infectum ac rude hac appellatione venire. Nam argenteus nummus nunquam in gravi & magno pondere percussus est ut à minuto & levi propterea debuerit distingui. Ita autem *argentum grave* diceretur, ut *argenti grave pondus, & auri*, apud poëtam. At grave æs signatum dici cœpit ad distinctionem minorum assium æreorum, quos pro librariis postea sextantarios & unciarios semunciariosq; percussos constat. Grave igitur æs diversum à rudi. Nec opus fuit ponderari, cum satis notum esset quid ponderis traheret. Si per trutinam solvebatur olim, cujus etiam sua ætate vestigium mansisse scribit Varro in æde Saturni, *quod etiam nunc*, inquit, *propter pensuram trutinam habet positam*, ad id tempus referendum est quo rudi ære usi sunt. Hinc in veteribus mancupiis æs rude tenebat libripens pro asse vel ære signato quod postea moris fuit teneri. Hoc rude æs dicebatur *raudus*, & cum diminutione *rauduſculum*. Inde illa verba sollemnia, *Rauduſculo libram ferito*. Id est, ære rudi. Quod à Servio primum æs signatum quidam tradunt, alii, & fortasse verius, ad Janum id referunt; unde & gravis æris nummum Jani bifrontis forma insignitum constat: alii ad Saturnum. Ipsum sane *æris* etymum apud Romanos ostendit, appellationem ejus vocis ab nummo ex eo metallo signato originem cepisse: deinde & pro quolibet ejus generis metallo etiam rudi & infecto usurpatam eam dictionem fuisse. *Æs* quippe Doricum est eorum Græcorum qui majorem Græciam incoluerunt, αἶς. Quo nomine non Græcorum χαλκὸν appellabant, sed unum obolum gravis ponderis. Αἶς enim Dorice idem quod εἷς, ut αἶθε pro εἴθε dixerunt, αἶκα pro εἴκε, κύπαιρον pro κύπειρον, & sexcenta talia. Quo quis mihi citius credat, auctorem ei idoneum dabo Apollonium Alexandrinum, qui lib. III de Syntaxi, cap. XXIII, ita scribit: Ἐκεῖνο μέντοι ὁμόλογόν ἐστιν, ὡς τὸ εἷς διαφέρει τοῦ αἶς ἢ

αὐτὸ

αὐτὸ μόνον ὄνομά ἐστιν ἀριθμοῦ τὸ εἷς, τὸ δὲ αἷς μετ' ἰδίας ποιότητος παρυφιστάμενον ἔχει τὸ εἷς. Docet eo loco, multa nomina metaphorice transisse ad rem generis significandam, quæ proprie ad unam specialem designandam facta primo fuere, ut ἁλιεὺς, qui in mari piscatur, propria notione primitus dictus est, postea etiam appellari cœptus κἂν ποτάμιος ᾖ. Sic πυξὶς, quæ ex buxo, etiamsi ex diversa materia fiat, idem nomen τροπικῶς habet. Sic ergo & αἷς Doricum, quod pro εἷς communi, id est, *unus*, ipsis dicitur, alium tamen habet sensum quam aliorum Græcorum εἷς. Nam præter qualitatem propriam, qua nummi genus significat, habet etiam vim nominis numeralis εἷς adjunctam, qua nummū unum denotat. Sed alio modo hic metaphora & τροπὴ admissa est quam in illis vocabulis πυξὶς & ἁλιεύς. Usu enim loquendi ex specialibus ea facta sunt generalia, istud αἷς ex generali factum quodammodo est speciale. Ad nummum quippe unum restricta est ejus significatio, cum εἷς, ex quo formatum est, de quacunque numeri unitate dicatur. Tarentini porro & Siculi pro illo αἷς Dorico fecerunt etiam ᾆς, extrito jota. Sic enim ἄνιγμα dicebant pro αἴνιγμα. Hesychius: Ἄνιγμα, αἴνιγμα, Ταραντῖνοι, καὶ ἐκβολῇ τοῦ ἑνὸς ι καὶ τροπῇ τοῦ δευτέρου εἰς ι. Romanis utraque vox accepta, *as* ab αἷς, & *as* ab ᾆς, paulo diversa notione, quam tamen aliquando confundunt. *Assem* enim pro eo, quod Doribus erat αἷς, acceperunt. Unde & æreum nummum sic proprie vocarunt, quia αἷς Dorum nummus fuit χαλκοῦς. Sed & *assem* pro unitate qualibet posuerunt, quia αἷς μονάδα quoque denotat, quia idem est cum εἷς Græcorum communi. *Æs* autem ex αἷς deductum pro eo metallo, quod Græcis χαλκὸς est, ideo usurparunt, quia αἷς ille Doricus nummus fuit χάλκινος. *Æs* tamen & *as* plerumque ipsis idem significat in multis loquutionibus etiam apud medii ævi scriptores. Hinc *as quaternum*

ternum Martiali pro quattuor assibus: — *modius datur ære quaterno.* Idem est ac si posuisset, *asse quaterno.* Quod non debuit adeo mirari Scaliger, quasi æs nunquam nummum unum significarit, sed stipem tantum & collectionem. Immo æs pro asse, ut notat Varro lib. VIII de L.L. dicebant antiqui: *A quo dicimus*, inquit, *assem tenentes, Hoc ab ære æneaque libra, & mille æris legasse.* Idem Varro *tressis* ex tribus æris factum ibidem scribit, quod tres asses continet. Sed cur non potius à tribus assibus? Ita enim libro IV. Ubi tamen semissis ipsi dicitur, quod *semi as*, id est, dimidium assis. Sed & assem putat ibidem dictum ab ære. *As*, inquit, *ab ære.* Certe *as* & *æs* origine idem. Deinde & nomina *denarii* partium partim ab ære, partim ab asse composita sunt. *Tressis, quartussis, sextussis, septussis, nonussis*, & *decussis*, & alia, ab asse sunt denominata, reliqua ab ære, ut *undecias*, pro undecim assibus, *tredecias*, pro tredecim, *quattuordecias* & *quindecias*, pro quattuordecim & quindecim. Pro quibus vocabulis in vetustissimo codice reperi scriptum, *undeciare, duodeciare, tredeciare, quattuordeciare*, & *quindeciare* apud Volusianum in libro de Ponderibus. Ita *æs* & *as* ejusdem olim significatus, quia ab eadem origine. Inde *æs* ἀντὶ χαλκοῦ Romanis, quia *æs* sive *as* primus nummus, qui apud eos signatus fuit, ex chalco percussus est. Immo quia Dores & Tarentini Siculique nummum hujusmodi χαλκοῦν habuere gravis ponderis, qui ipsis αἶς & ἆς dicebatur, à quibus eum accepere Romani, ut & omnium ejusdem æris sive assis partium denominationes. De quibus in sequenti libro tradam, ubi de usuræ variis modis & appellationibus apud Romanos erit disserendum. Gravem & fere librarium fuisse æs illud sive assem Tarentinorum & Siculorum, argumento est & nomen quo etiam vocabatur, nempe λίτρα, à quo Romanorum *libra*, & assis librarius. Errat itaq; Scaliger

ger in libro de re Nummaria, qui negat, λίτραν Siculis nomen nummi fuisse, sed ποσότητα, ὁλκὴν & ἄθροισμα. Immo nummus fuit, & quidem gravis, pondere στατῆρ nimirum, hoc est, minæ, sive libræ. Λίτρα enim etiam pro mina sive libra, quæ Græcis στατὴρ dicebatur. Hesychius: Λίτρα, ὀβολός, οἱ δὲ νόμισμα παρὰ Σικελοῖς, οἱ δὲ ἐπὶ σταθμοῦ. οἱ δὲ Ῥωμαῖοι διὰ τοῦ β, λίβρα. Vides, & pro pondere, & pro nummo λίτραν Græcis usurpatam. Cur hoc? Quia nummus ille gravis, ideo & nomine ponderis, quod pendebat, appellatus. Ut σταθμὸς etiam vocatus Laconicus nummus ferri gravis Platoni. Tarentini autem, Lacedæmoniorum coloni, fuere qui gravem illum nummum intulere in illam oram Italiæ quam habitarunt, & vicinæ etiam Siciliæ transmiserunt. Idem Hesychius: Λιτροσκόπους, ἀργυραμοιβούς, ἀπὸ τοῦ Σικελοῦ νομίσματος, ὃ καλεῖται λίτρα. Notat Pollux ex Aristotele in Agrigentinorum πολιτείᾳ multam quibusdam dictam τριάκοντα λίτραις, id est, triginta hujusmodi obolis æneis, λίτραις nominatis. Addit, hujusmodi λίτραν æstimatam vulgo obolo Æginetico, qui major erat Attico. Adeo autem gravis erat hic nummus Tarentinus & Siculus λίτρας nomine appellatus, ut in duodecim partes similiter, ut as Romanus, divideretur, quæ singulæ vocabantur οὐγκίαι, ἀπὸ τοῦ οὔγκου, à mole. Nam οὖγκος Doribus pro ὄγκος. Comici poëtæ Græci λίτραν etiam pro pondere librario posuerunt. Pollux lib. IV, cap. XXIV, citat ex Demologo:

Τριακοντάλιτρους ἣν νεανίσκῳ πέδας.

Triginta pondo vincula sive compedes. Unde ergo λίτρα apud Dores Italicos Sicilicosque pro nummo, nisi quia librarius erat; pretio tamen oboli Æginetici? Idem Pollux: Καὶ μὴν οἵ γε Δωριεῖς ποιηταὶ τὴν λίτραν ποτὲ μὲν νόμισμά τι λεπτὸν λέγουσιν, ποτὲ δὲ σταθμὸν τινά. Caret ratione ut minutum nummum eo nomine vocarint, quo pondus minæ sive libræ vocabatur,

cujus

cujus præſertim duodecima pars æreolus unus οὐγκία vocaretur, ἀπὸ τοῦ ὄγκου, à magnitudine aut mole. Niſi quis fortaſſe dixerit, hunc nummum Siculorum & Dorum Italicorum λίτραν eumdem exitum feciſſe, idemq; fatum habuiſſe quod Romanorum aſſem, qui cum à primo librarius fuerit, poſtea ad quadrantem unciæ imminutus eſt. Verum de his, ut & de partibus λίτρας, & aſſis librarii, earumque denominationibus, in libro ſequente. Ut apud Romanos igitur impendendæ & expendendæ ſtipis appellationes ab eo tempore natæ ſunt quo appendebatur æs rude pro mercium pretio, atque etiam in mutuo dando, unde *impendium* pro uſura quæ in ſortem accedebat, ita etiam apud Græcos. Nam verba illa στῆσαι & στήσασθαι, quæ mutuum dare & accipere ſignificant, nomina ſunt libripendiariæ longe ante nata & uſitata, quam nummi ſignati notitia eſſet. Hinc ἀποστήσασθαι χρέος, pro, *debitum recipere*. Iliad. ν:

Δείδω μὴ τὸ χθιζὸν ἀποστήσωνται Ἀχαιοὶ
Χρεῖος.——

Quod Grammatici ita interpretantur veteres: δέδια μὴ ὃ χθὲς οἱ Ἕλληνες ἐδάνεισαν χρέος, σήμερον ἀπολάβωσι, τουτέστι, τὴν νίκην, ἣν δεδώκασιν ἡμῖν χθὲς ἡττηθέντες ὑφ᾽ ἡμῶν, μὴ σήμερον ἡμᾶς νικήσωσι. τὸ γὰρ ἀποστήσωνται ἀντὶ τοῦ ἀπολάβωσιν. ὁ οὖν πρὸς τὸ διδόναι καὶ λαμβάνειν ἐπιτήδειος στατὴρ, παρὰ τὸ ἱστάναι. Non ſimpliciter recipere ſignificat, ſed appenſum recipere, vel rependere, quomodo olim & ætate Homeri ſolebat appendi æs rude in permutationibus mercium, & mutuationibus uſurariis. Etymologicum magnum: Στατὴρ ἀπὸ τοῦ ἵστημι, καὶ παρ᾽ ἡμῖν ἐπὶ τοῦ νομίσματος τίθεται, οἱ δὲ ἀρχαῖοι ἐπὶ τοῦ δανείζειν. Non certe pro fœnerari accipiebatur, niſi quatenus in mutuo dando æs appendi & ferrum aliaque metalla moris erat. Quidam male feriati critici ex antiquis, quibus ignarum quid vellet illud ἀποστήσωνται, mutarunt in ἀποτίσωνται. Sed monet

Eustathius ad eum locum, doctioribus eam correctionem non arridere: Τινὲς μὲν, inquit, γράφουσιν, ἀποτίσων, οὐκ ἀρέσκοντος δὲ οἱ σοφοὶ, ἀλλὰ θέλουσιν εἶναι, ἀποστήσων, ἀντὶ τοῦ, ἀποσταθμήσωσιν ἤγουν, σταθμῷ ἀποδώσουσιν, ἢ λήψονται. Ad verbum aut *rependere* est *debitum*, aut, *cum usura appensum recipere*. Nam ἀποστῆσαι est *rependere*, ἀποστήσασθαι vero *recipere appensum*. Sic μεταστῆσαι apud eumdem Eustathium, qui id ejus verbi notionem notat ex veteribus, est τὸ ἐν ἀλλαγῇ μεταστασθμίσαι, *in commutatione interpendium facere*. Ab ea significatione antiqua tum usitata, cum pendebatur res quæ mutuo dabatur sub fœnore, eadem usurpatio ad illud tempus transiit quo pendi pecunia desiit. Hinc ὀβολοστάτης non qui appensos pro usura obolos reciperet, sed qui simpliciter fœneraret, & obolos pro usura acciperet. Hinc ὀβολοστατικὴ Aristoteli fœneratoria negotiatio, quam merito invisam fuisse dicit. Nam hujusmodi usuraria nundinatio etiam apud hos, quibus accepta erat, maxima invidia & odio flagrabat. Quo nomine minutos ac pusillos toculliones appellabant, qui in diem fœnerabant, & obolos pro usura colligebant in drachmas, quas quotidie egentibus ac pauperculis sub fœnore quotidiano mutuo dare soliti erant. Eos inde ἡμεροδανειστὰς vocarunt, quod in singulos dies usuram mutui exigerent ex pactione. Quos sub titulo ἀπονοίας merito traducit Theophrastus, quasi projectarum homines sordium & perditæ vecordiæ. Hi in foro assidue versabantur, cum cocionibus, quibus & pecuniam fœnore dabant, & diurnas exigebant usuras. Theophrastus: Οὐκ ἀποδοκιμάζειν δὲ, οὐδ᾽ ἅμα πολλῶν ἀγοραίων στρατηγεῖν, καὶ εὐθὺς τούτοις δανείζειν, καὶ τῆς δραχμῆς τόκον τρία ἡμιωβόλια πράττεσθαι. *Non erubescunt, & simul multis cocionibus ducatum præbere, ac pecuniam illis mox fœnore dare, drachmæque usuram diatim obolum cum imidio stipulari.* Immane hoc fœnus, quod quartam

sortis

ſortis partem in diem parit, & quattuor diebus ſortem exæquat. Hinc æſtimetur, quantum in anno reddat tam profligata ac pernicioſa fœnerandi ratio. Nummos, quos è tali captura conficiebant, hoc eſt, minutos obolos, in buccam ſolebant condere, inambulantes interim per popinas, & macella piſcatoria, & alia fora, dum uſuras colligunt ſibi debitas: καὶ τοὺς τόκους ἀπὸ τοῦ ἐμπολήματος εἰς τὴν γνάθον ἐκλέγειν. Fruſtra laborat in hoc loco corrigendo vir magnus, dum vellet reponi, vel ὀβολοὺς, vel χαλκοῦς, vel κέρματα. Immo τόκους rectum eſt. Sic vocat ipſos obolos qui uſurarum nomine exigebantur. Suidas: Ὀβολὸς, ὁ τόκος, εἶδος νομίσματος. Heſychius: Ὀβολοὶ, νουμμία, καὶ τόκοι, καὶ εἴδη νομισμάτων. Eodem nomine vocabant & uſuram, & pecuniam quæ pro uſura ſolvebatur. Sic τὰ ἰστάμενα, quibus proprie ſignificantur quæ fœnore dantur, nam ἵστασθαι eſt fœnore accipere, pro pecunia etiam numerata poſuit Pollux loco quem ſupra emendatiorem attulimus: Πέντε χρυσοῦ στατῆρες μνᾶν ἠδύναντο, καὶ γοῦν ἐν τοῖς ἱσταμένοις τῆς μνᾶς τὸ πέμπτον στατῆρα ὀνομάζουσι. *In pecunia numerata.* Inde hodieq; Græci στάμενα appellant pecuniam. Arabice قرض *kers* eſt uſura. Pecunia inde κέρσα Aſianis appellata, notante Heſychio: Κέρσα, Ἀσιανὸν νόμισμα. Arabici Lexici cōſarcinatores obſervant, عين *hain* eſſe aurum ſignatum, & denarium. Atqui عين iiſdem Arabibus eſt etiam fœnus vel uſura. Vetus auctor apud Iſidorum lib. x Originum: *Fœnerator, qui pecuniam deponit apud debitorem, quaſi fœnoris actor. Nam fœnus pecunia eſt.* Sane fœnus pecunia eſt credita. Aliis pecunia quæ uſuræ nomine exigitur. Non igitur mirum, ſi τόκοι à Theophraſto ipſi ſunt oboli qui pro uſura præſtantur. Qui minutas igitur ſummas in diem fœnerabantur, unde obolos uſurę nomine diatim col-

ligerent, ὀβολοστάται Græcis proprie dicti, & τοκογλύφοι. Grammaticis ὀβολοστάτης, ὁ τὰ μικρὰ δανείζων. At idem Theophrastus sub titulo μικρολογίας, id est, sordidæ parsimoniæ, reliquos fœneratores vapulare jubet, qui, licet improbum fœnoris genus exercerent, & usuras usurarum postularent, non tamen pejus audiunt apud ipsum, quam ut μικρολόγοι dicantur, & sordidi, avari, parcique. Δεινὸς δὲ, inquit, καὶ ὑπερημερίαν πρᾶξαι καὶ τόκον τόκου. Ad diem non solutam usuram sorti addebant. Sed hi solitam & ordinariam viam fœnoris insistebant. Ideo minus infames minusque invisi. Pollux quoque diversis capitibus ac titulis ὀβολοστατῶν meminit, & aliorum fœneratorum. Libro quippe tertio, cap. XXIII, περὶ φιλαργύρου, recenset τὸν ὀβολοστάτην, his verbis: Ἀνελεύθερος, ὀβολοστάτης καὶ ἡ γυνὴ ὀβολοστάτις. ὁ δὲ κίμβιξ καὶ κυμινοπρίστης ὡς ἀνεκτέ. Sic legendus ille locus. At sequens apud eum paragraphus est περὶ φειδωλοῦ, de parco. Πάλιν δὲ, inquit, καθ' ἕτερον εἶδος χρέας, φειδωλὸς, γλισχρὸς, ταμιευτικὸς, ἀκριβής. Et mox sub eo titulo recenset τὸν δανείζοντα ἔγγυα δανείσματα, ναυτικοὺς ἐκδόσεις ἐπὶ μεγάλοις τόκοις παρακινδυνεύοντα. His omnibus describit fœneratorem, oppositum τῷ ὀβολοστάτῃ, τῷ τὰ μικρὰ δανείζοντι. Prorsusque juxta mentem Theophrasti illum magnarium fœneratorem, ut ita dicam, μικρολογίας tantum & φειδωλίας arcessit. Nam sequitur statim de eodem: ἄγχων τοὺς χρήστας, ἀποπνίγων τοὺς ὀφείλοντας, ἀπάγων ὑπερημέρους. Quod idem plane de illis ait Theophrastus, δεινὸς δὲ ὑπερημερίαν πρᾶξαι καὶ τόκον τόκου. Qui præstituta die non solverint, torquet, vexat, & addictos ducit. Quæ non conveniunt in pusillos illos ac circumforaneos tocullìones, qui obolis tātum colligendis intenti, non necesse habent angere & excruciare lētos suos debitores, utpote à quibus facile obolos extorqueant, majores usuras non adeo ex proclivi soluturis. Male itaq; summus vir Jos. Scaliger, in posthumo

humo opere de re Nummaria, ὀβολοστάτην ideo veteres Atticos fœneratorẽ vocasse notat, quia prima usura fuerit ὀβολὸς ἔμμηνος εἰς μνᾶν, quia in minam obolus menstruus solveretur. Quod falsum est, nec enim hæc significatio est ejus usuræ quem τόκον ἔφεκτον Attici vocabant. Obolostatæ autẽ non alii sunt quam quos diximus, minorum nempe gentium fœneratores, qui drachmas pauperibus fœnore dabant, statuta in diem mercede aliquot obolorum, Nec tamen negarim, quin apud idoneos Græcos auctores interdum etiam quilibet fœneratores odio ipsius rei sic vocitentur. Lysias: Οὐδ᾽ ἂν οἱ πολλοὶ ἐλάττονα τόκον λογίσαιντό σοι, ἢ ὅσον οὗτοι ὀβολοστατοῦντες τοὺς ἄλλους πράττον). Vbi ὀβολοστατοῦντες sunt plane οἱ δανείζοντες. Sed & passim Comœdiæ Græcæ, ut notant veteres Grammatici, ὀβολοστάτας vocant fœneratores. Nec aliter hoc loco Aristoteles ὀβολοστατικὴν, quam pro fœnerandi professione & negotiatione usurpavit, τοκισμὸν paulo post dixit. Ea fœneratio Athenis libera, ut & ipsa μονοπωλία. Nec tamen in infinitum ibant, etsi neutra ulla lege fuerit coërcita. Nam nec illi modus alius impositus, nec huic aliud pretium constitutum, quam quod fori ratio postularet, perinde ut esset rei nummariæ copia vel inopia ad fœnus temperandum; vel mercium similiter raritas aut abundantia ad monopolium moderandum. Quæ res etiam plurimum valebat & in omni alia mercatura ad pretium mercimoniorum intendendum aut minuendum. Prout enim alicujus rei esset in foro vilis aut cara annona, ita licuit mercatoribus viliori eam vel cariori pretio vendere. Ita igitur & fœnori modum res nummaria ipsa, nunc abundans, nunc deficiens, potius quam lex ulla vel constitutio, ponere idonea. Quinimmo si lege aliquando ulla fœnori præscripta moderatio, hoc ipsum spectare debuit ejus auctor, quo loco esset res pecuniaria in illa civitate, utrum larga an tenuis. Qua de re nos in

ſequenti libro pluribus. Utcunque ſe res habeat, ſi monopolia poſſunt interdum permitti juſta de cauſa & pretio conſtituto, longe magis fœneratio concedi debeat, cum præſcripto, ex natura & conſuetudine regionis, & pecuniæ in ea vel copioſæ, vel raræ ratione, temperamento. Profecto quocunque modo utrumque habeatur, vel licenter vagum, vel coërcitione reſtrictum, hoc dici poteſt, fœnerationem cum modo ſemper eſſe bonam, aliquando ne malam quidem, liberam relictam. Quod neſcio an de monopolio dici queat.

Cap. XX.

An jure divino licita uſura. Quot modis jus divinum accipiatur. Ius gentium, vel ſecundarium naturale, etiam poſſe divinum dici. Aliud hoc nomine appellari, quod & voluntarium quibuſdam dicitur. Quale illud ſit. Hoc jus divinum partim eſſe affine juri gentium, partim civili propius. Civili juri adfine eſt, cum uni populo datur, ut Hebræis per Moſem à Deo datum eſt. Multos legiſlatores gentium nomen divinum fuiſſe ementitos in legibus condendis. Ius civile multa habere è jure naturali ſive gentium, nonnulla ſpecialia, & propria civitatis vel populi cui conſtituitur. Prior illa pars juris civilis φυσικὴ Ariſtoteli dicitur, altera νομική. Fœnus, ſive mutuum fœnebre, ut & mercaturam negotiationeſque omne genus, à jure gentium ortum habere. Vt ſciatur, an jure divino licitæ ſint uſuræ, ſpectandum eſſe jus civile Hebræi populi quod per Moſem ipſis à Deo ipſo ſtatutum eſt. Id eſſe proprie jus divinum, de quo nunc quæritur. Hoc jus Hebræorum, ut & aliorum populorum jura civilia, partem ex naturali jure trahebat, partem ex legali. De jure illo naturali quædam adhuc diſputata.

tata. Hujus participes etiam reperiri nonnullas brutarum animantium, ut homines multi ejusdem exortes inveniuntur. Ratio dictat homini id quod facit secundum jus naturale, at bestiæ ad id feruntur solo impetu, sine ratione. Ius gentium, sive secundarium naturale, in his proprie consistere in quibus ratio homini propria data magis elucescit. Secundarium perperã dici, cum sit magis primarium, quia ordine primum. Hujus juris capacem statim à Deo creatum primum hominem. Qui ab eo desciverunt, induisse naturam belluarum. Pars in eo jure est quæ politicam spectat, pars quæ cultum divinum, & Dei cognitionem. Ab utraque parte quosdam descivisse, ab altera tantum alios, solos Israëlitas singulari Dei beneficio utramq; retinuisse. Iura illis à Deo per Mosem tradita, quatenus ex æquitate juris naturalis descendunt, omnes obligare, ut omnia quæ tendunt ad societatem humanam conservandam. Quænam illa sint præcepta. In Decalogo præcipue contineri. Plenitudinem legis in dilectione proximi consistere. Quomodo dilectio illa sive caritas accipienda sit. In eo præcipue versari, ut alteri quis non faciat, quod sibi fieri nolit. Præcepta decalogi in parte negativa omnia eo spectare. Iuxta hanc regulam fœnus examinatum stare. Nemo enim non sibi aliquando velit in sua necessitate hoc modo subveniri, si alio non possit. Altera ejusdem præcepti pars, qua jubemur id aliis præstare quod nobis præstitum vellemus, an fœnus evertat. Non videri. Fœnus nihil cum furto habere simile. Crimina esse quædam communia, quæ à duobus perpetrantur, alia quæ ab uno tantum. Fœnus, si crimen est, duorum esse. Qui mutuum sibi dari ab altero petit, usuramq; promittit, in legem, si quæ usuras prohibeat, videri peccare. Persas magis improbasse qui acciperent quam qui darent mutuo, pactis usuris. An peccent

cent fœneratores in præceptum quo vetatur alienæ rei appetentia. Non peccare, & quare. Prohibitoriis Decalogi præceptis non adjunctum esse fœnus. Non igitur simpliciter nec absolute à Deo Iudæis prohibitum videri, tanquam malum. Cum alieno permissum fuisse, cum suis vetitum. In Deuteronomio maledictionis loco adversus inobsequentes à deo ipso pronuntiari, quod non sint daturi gentibus fœnore, sed ab his accepturi. Cur suis, hoc est, ejusdem gentis hominibus, fœnerari vetiti. Quod ab uno generis auctore omnes descenderent, omnesque inter se propinqui & affines essent, tanquam fratres fratribus voluisse Deum gratuitum mutuum dare. Ita apud Romanos & Græcos gratuitam pecuniam mutuo amicis & parentibus dari solitam. Iudæos hoc nomine male audisse apud gentes, quod misericordes tantum suis essent, non alienis. In gratiam pauperum potissimum datam hanc eis legem de usuris à fratribus non accipiendis. De anno remissionis ad remittenda septenni die debita instituto. Anni quoque Iubilæi de non alienandis in perpetuum possessionibus institutionē Iudæis esse peculiarem. Cetera eisdem præcepta in eundem finem, debere & apud Christianos in usum revocari, si usuræ interdictio apud eos locum habeat. An fœnus apud Iudæos erga solos pauperes exerceri vetitum. Erga omnes iis interdictum qui ejusdem gentis essent, & omne fœnoris genus. De differentia Neschech & Tarbit. Cur junctim ponantur multis scripturæ locis. Vtra majoris aut minoris usuræ sit appellatio. Τρώγειν, pro, lucrum facere. Τρώκτης, lucri cupidus. Neschech proprie esse pecuniæ usuram, Tarbit frugum. Vtrumque tamen confundi. Marbit & Tarbit idem esse. Ita Latinis accessio & additamentum de usura frugum, ut Hebraice Tarbit, id est, abundantia. Majores semper admissæ fructuum usuræ, quam pecuniæ, etiam

apud

apud Romanos ideo superabundantiæ & accessionis nomine appellata. Mutuatio gratuita Iudæis præscripta, inter quartæ classis præcepta à Maimonide reponitur. Neschec Græcis per πικρὸν τόκον plerumque exprimi, qui & δηκτικός. An ad Christianos porrigi debeat vetiti fœnoris Iudæis observatio. Non confirmata à Christo hæc usuræ interdictio in Euangelio. Præcepta Mosaica caritatem proximi spectantia ab eodem non solum confirmata, sed etiam intensa, de fœnore nihil expressum. Explicatio verborum Christi, τῷ αἰτοῦντί σε δίδου. Quid differat αἰτεῖν & αἰτεῖσθαι. De alio Domini præcepto, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς, quomodo sit exponendum. Quid significet verbum αἴρειν in illis Lucæ verbis, ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει. Quis sensus sit & eorum domini verborum, καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες. An contra fœnus faciant. Ita visum plerisque veterum patrum, sed perperam. Multa in eam sententiam allata, quæ probant, verbis illis Dominicis usuram non esse prohibitam.

HActenus variis & validis argumentis demonstravimus, licitas esse usuras jure gentium, quod est secundarium naturale, à quo & mutuum usurarium cum aliis omnibus fere contractibus introductum constat. Etiam probavimus, nec paucis, jure naturali primario vetitas non esse easdem usuras, cui contrariæ non magis videri possunt quam alia omnia quæ jus invexit naturale secundarium priori incognita. Ultimo ostendimus, jure civili plerarumque civitatum, & in his optime compositarum, & sapientissime administratarum, adprobatum ac receptum fœnus fuisse, ut Atheniensis & Romanæ. Ne philosophos quidem antiquos ac scientiæ sapientiæque fama celebres, fœnerandi negotiationem, à republica illa, cujus optimum exem-

exemplar constituere studuerunt, submovisse docuimus. Antiquissimos denique poëtas in his præceptis quibus homines sæculi sui ad vitam bene instituendam formare sategerunt, non puditum esse commendare in reddendo mutuo, plus aliquid quam par pari referendum, quod usuræ incrementum est, in his quæ ante dicta sunt, pariter declaravimus. Nunc restat, quoniam nihil aliud superest, ut ad divini juris examen exigamus, an illius quoque regulæ licentia fœnoris accommodari queat. Jus autem illud divinum quoniam multiplici facie censetur, nec unius est intellectus, quam hic significationem ferre debeat, prius paucis perstringendum videtur. Divinum quoque dici posse quod jus gentium appellari supra scripsimus, nullum est dubium. Nam jus illud naturale secundarium, cujus vi ac virtute à rudimentis ac tirocinio prioris naturalis homines recessere, urbes ædificando, leges ac jura condendo, artes prodendo, omnia quæ ad societatem humanam tuendam pertinent instituendo, non potuit hominum mentibus illapsum aliunde incidere quam ex mẽte divina. Unde enim nisi à Deo melioris auctore naturæ insitam & ingeneratam illam vim quæ à bestiarum ceterarum more ac vita eos discrevit, habere potuerunt? De hoc divino jure non hic nobis sermo, cui ut alios omnes, ita quoque usurarios contractus, qui ex mutuatione descendunt, acceptos ferri debere, nemo dubitat. Ausim dicere, vel illas etiam gentes, quæ veri Dei cognitionem nullam habent, si cetera bene moratæ sint, & regimen humanæ societati & civili accommodum teneant, istius juris divini pariter & naturalis prudentia censeri. Hauserunt à Deo, quem nesciunt; quidquid boni possident, ut & vitam ipsam, lucemque, licet cui eam debeant ignorent. Quidni ergo & politioris vitæ modum & potioris in gubernando administrationis munia indidem accepisse eos dicamus,

mus, quamvis auctorem ipsum, qui ea ipsis bona dilargitus est, non cognoscant? Quam multa olim extitisse certum est, & etiamnunc extare imperia, respublicas, ac civitates, sola juris illius naturalis divinique, quod jus gentium appellamus, scientia imbutas, sapientissime regnasse, florentissime viguisse, ac diutissime durasse? Ita divina illa mens quibus vult hoc modo influit, etiam illis quibus sese manifestius aperire non vult. Sic sol lucem suam & multis locis infundere solet, quæ, ut solem esse à quo eam accipiunt, nesciunt, ita nec ab eo merentur illustrari. Ne ipsa quidem bruta animalia solis esse lumen intelligunt quo fruuntur. Magna quinetiam hominum portio naturæ solis haud intelligentior est quam ipsa bruta. Est aliud præterea jus divinum, & ipsum quidem magis proprie hoc nomine appellandum, quod Deus ipse aperto numine se confessus humano generi *αὐτονομοθελήτως* constituit. *Voluntarium* quibusdam placet nominare, quod ex voluntate divina ortum habeat. Sed hoc discrimine tamen non mihi videtur internosci posse à jure naturali de quo paulo ante docuimus. Quippe quod & ipsum à voluntate divina originem ducat. Nam certum est, non inspirari hominum mentibus nisi Deo volente. At neutrum quidem *voluntarium* hoc sensu sic satis Latine dici potest. Quod quis volens facit & patitur, id *voluntarium* est, *καὶ αὐθαίρετον*, ut Græci loquuntur. Ita *αὐθαίρετοι* sunt actiones quas quis voluntario facit, & *αὐθαίρετα πήματα*, ut apud poëtam, mala quæ sua quis voluntate & jumento sibi arcessit. Ita mors *voluntaria*, *voluntarium exilium*, dicuntur, *τὰ αὐθαίρετα*. Ipse quoque qui aliquid agit, aut patitur sua voluntate, *voluntarius* id agere patique dicitur, & *αὐθαίρετος*. Si jus hoc *voluntarium* potest appellari, omnes leges, quas legislator quilibet civibus suis sanxerit, pariter dicentur *voluntariæ*. Hoc jus divinum modo affine

est

est juri gentium sive naturali, modo civili juri propius. Pæne idem est cum jure naturali sive gentium, cum pluribus gentibus immo toti humano generi datum cernitur, ut in creatione hominis, Adami posteritati, in ejusdem hominis reparatione post diluvium Noacidis. Juri civili propius est cum populo uni datur, ut Hebræis per Mosem, qui leges à Deo acceptas civibus suis fixit. Ita plures alii legislatores gentium extitere, non dispares hac in re à Mose, nisi quod Deus ipse scribere illis jura non est dignatus, quæ suis porro præscriberent. Multi tamen ex his nomen divinum ementiti sunt, ut acceptiores ac sanctiores essent populo leges quas ferebant. Ita Minos à Jove, Lycurgus ab Apolline se monitum mentiebatur, ut hic Lacedæmoniis, ille Cretensibus jura illa, quæ proponebat, conderet. Et tamen certum est, in his, quæ cum æquitate sanxerunt, & convenienter juri naturali, quod ad regimen attinet politicum, non sine divino numine ad has leges populis suis condendas accessisse. Jus illud civile partem ex naturali trahit, quod est generalius & universo hominum generi conducit, vim & æquitatem eamdem ubiq; gentium præferens; partim speciale est, & ex voluntate legislatoris pendet, qui, quid civibus suis commodum sit, ex eorum moribus & natura æstimans, & ex regionis, quam incolunt, conditione, tales ipsis leges dat quas utiles ad eos regendos & sub uno regimine in pace & concordia conservandos prospicit. Hanc juris civilis partem Aristoteles *νομικὴν*, *legalem*, appellat, priorem *φυσικὴν*, id est, *naturalem*. Hæc immota & invariabilis, nusquam refigenda. Illa legalis, priusquam constituatur, indifferens est: ubi statuta est, vim juris habet & observari debet: ut, capram potius quam duas oves immolare, & mina argenti se redimere. Quæ duo exempla posuit Aristoteles. Pleraque eorum, quæ sic statuuntur, etsi ad hanc partem, quæ legali

galis dicitur, pertineant, non ad naturalem, naturali tamen juri contraria non ſunt, quinimmo quædam ex his ei plane ſunt conſentanea, ut, exempli gratia, mutuum reddere cum augmento, quia vult naturalis æquitas, ut gratum ſe quis in beneficio reddendo oſtendat, quod non poteſt facere niſi paulo plus quam accepit, rependat. Iſta quæ ἀδιάφορα per ſe ſunt, & ad jus legale pertinent, quæque ex utilitate aut neceſſitate regionis & populi cui dantur, vetari aut permitti ſolent, ea nec vetita, nec permiſſa alios populos obligant ad conſenſum his commodandum. Poteſt enim fieri, ut ex his, quod in uno populo utile ac neceſſarium, ac proinde permittendum videatur, apud alios non ſolum non neceſſarium, ſed etiam pernicioſum deprehendatur, ideoque vetandum omni modo ſit. Nunc igitur videndum, quo jure divino vetitæ intelligi poſſint, ſi forte vetari debeant, uſuræ. Generali illi, quod Adami & Noaci poſteritati uſque ad Moſem à Deo datum eſt, non poteſt uſurarum interdictio adſcribi. Nec ſane laborandum nobis eſt, ut pluribus id adſtruamus quod nemo negat. Si quis poteſt inficiari, mercaturas, & negotiationes omne genus, & mutui dationes, rerumque permutationes, percrebruiſſe tunc apud homines, inficietur idem & mutui cum aliquo augmento redditionem more & uſu in illo ævo fuiſſe receptam. Atqui hæc uſura eſt quam ante ſatis docuimus æquitati naturalis juris prorſus eſſe conſentaneam. Ad jus igitur illud divinum deſcendendum eſt, quo peculiariter per Moſem Deus Iſraëlitis leges impoſuit. Hoc jus civile Hebræi populi non minus quam aliorum populorum, partim jure naturali conſtat, partim legali. Legalis pars eſt cæremoniale, τὸ θρησκευτικόν. Ad hoc enim genus referri debet. Ex naturali ſunt quæcunque æquitatem naturalem ſpectant, quæ, ut ait Ariſtoteles, πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, καὶ οὐ τῷ δοκεῖν ἢ μή. Omnia, quæ

ſocie-

societatem humanam adstruunt aut ac destruunt, & quæ honesta aut inhonesta videri non permissio, aut interdictio fecit, sed ipsa vis naturæ hominũ omnium mentibus infusa, ea omnia ab illo jure naturali dependent. Auctor enim naturæ Deus ita sensum hujus juris homini, cum eum crearet, indulsit, ut non ante eo privari possit, quam hominem, & mores exuat. Nec poëtæ gentilium, qui philosophiam prius docuerunt quam ulli essent philosophi, hoc videntur ignorasse, qui Jovem suum juris hujus peritiam mortalibus donasse perhibent, quo discernuntur à ferarum immanitate, quæ sese invicem dilacerant, & comedunt. Sic enim canit Hesiodus:

Τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων,
Ἰχθύσι γὰρ καὶ θηρσὶ καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς.
Ἔσθομεν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ μετ' αὐτῶν,
Ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην ἣ πολλὸν ἀρίστη.

Hunc *νόμον* sive hanc *δίκην*, *jus* ac *justiciam*, cujus homines capaces, non capaces bestiæ, alius poëta *φύσιν* appellavit, id est, naturam, nempe ratione utentem, quæ eadem est cum jure naturali. Oppianus de equis, quos naturam revereri dixit, quia illicitos jure naturali concubitus refugiunt, haud secus atque homines:

Ἔξοχα δ' αὖ τίουσι φύσιν, τὸ δὲ πάμπαν ἄπυστον
Εἰς φιλότητα μολεῖν τὴν οὐ θέμις, ἀλλὰ μίμνουσιν
Ἄχραντοι μυσῶν.—

Exemplum affert equi, qui matrem capite operto atque ita minus cognitam inire coactus, comperto postmodum facinore, caput saxo illisit ac confregit, idemque mater fecit. Hæc tamen natura sive jus naturale in detestandis hujusmodi incestis nuptiis, ut hominum magis quam bestiarum proprium, ita nec omnibus hominibus commune. Nam & repertæ nationes olim integræ cetera bene moratæ quæ hanc partem juris naturalis non admodum reverenter haberent,

berent, ut Perſæ & Ægyptii. Hi ſunt quos diximus efferatos naturam induiſſe belluinam. Sic in eo jure, quod Heſiodus hominibus proprie datum memorat, ut alter alterum non comedat, populi hodieque ſunt, & fuere olim qui ſeſe mutuo manderent, à feris hac in parte non diſſimiles. Canibales & Charibuæ in novo orbe hac immanitate ſunt noti. Quinimmo & feræ ſunt quæ non hoc faciunt. Immo raræ ſunt quæ in ſuum genus hoc modo ſæviant, atque, ut ait Satyricus,

—— tigris agit rabida cum tigride pacem,
Parcit cognatis maculis fera.——

Et vetus proverbium fuit Romanis, *canem caninam non eſſe.* Beſtiis hoc ingeneravit natura ſua ſolo inſtinctu, ſine ratione; hominibus & ſua, hoc eſt, rationis particeps, à qua tamen multi exorbitant, ad belluarum ingenium declinantes ſinguli ſæpius, ſæpe populi toti, cum belluæ ſuam naturam ſemper ducem ſequantur, nec unquam eam deſerant, niſi admodum raro, aut vi coactæ. Ita quod Juriſconſulti definiunt jus naturale eſſe quod natura omnia animalia docuit, pauca certe ſunt quæ communia ſunt omnibus animalibus, ſi & homines ea definitione comprehendas. Pleraque eorum inſtinctum & impetum naturæ potius ſpectant quam rationem, ut maris & fœminæ copulatio. Hunc enim appetitum copulationis omnibus ex æquo animantibus natura inſevit. Et quod jus eſt in hominibus cum ratione conjunctum, in brutis impetus eſt tantum naturalis. Eum plerique hominum ratione vincere interdum ſciunt, aut, ſi id non poſſunt, ſaltem moderantur. Quam multi enim ſunt qui prorſus iis rebus abſtinent, quarum naturalis eſt appetitus? Plurimi vero tametſi non abſtineant, non tamẽ ſuæ cupiditati habenas laxant, ſed ea moderate utuntur. Alii porro exiſtunt qui ratione ſua non utentes, beſtiarum more libidini indulgent, aut etiam in eo pejores belluis exiſtunt. Certe jus non

est nisi quod facias cum ratione. Sic actionem eamdem, licet cum animantibus communem, quia tamen aliter agunt homines, & alio fini, aliam esse, dicendum. Ad jus igitur naturale pertinent humanæ actiones cum ratione conjunctæ. At quod fit à bestiis non ab eadem ratione illuminatis, juris & justitiæ omnino est expers. In quibus autem ea ratio, quæ homini propria data est, magis elucescit, ut in legibus & artibus, in his jus illud secundarium naturale sive gentium totum consistit. Secundarium diximus ex sententia poëtarum & philosophorum, qui juris istius justitiæque protinus capaces homines creatos fuisse nolunt, cum nati primo brutis similiores vitam quoq; belluino ritu degerent vagi ac palabundi in nemoribus ac silvis. Tempore demum procedente nactos eos ducem aliquem hujus juris scientia naturæ bonitate præter ceteros præditum, ad meliora ac mitiora sensim traductos, intellexisse volunt, quale esset societatis humanæ bonum ab illa naturali æquitate descendens quæ cuique suum tribuit, & ab alterius injuria defendit: nec hoc tantum, sed etiam mutua ope, opera, & opibus sublevat qui opus aliqua re habet. Quibus rebus maxime societatis illius vinculum continetur. Atqui non ita se rem habere, ex veritate scripturarum sacrarum, quæ primam creationem hominis & propagationem, atque humani generis longo post tempore ob peccata sua aquis extincti post diluvium restaurationem nos docet, plane constat. Utrobique enim Deus, præter ipsam vim hujus æquitatis in homine plasmando menti ejus immissam, αὐτονομοθετῶν, ut ante dicebamus, pleraque juris illius aperte & exerte insinuavit. Hinc videmus, statim Adami natos & nepotes urbes condidisse, artes invenisse, societatem inter se coluisse, & alia quæ ad juris naturalis vel gentium observationem attinent, tenuisse. Certum tamen, ex Adami posteritate plerosque

que omnes tandem, & ex Noacidis permultos, præcipue post linguarum divisionem, cum hac illac dispergerentur, & varia orbis loca occuparent, desciviſſe ab illa æquitate naturali, & similes beſtiis effectos, ad illud jus, quod naturale primarium diximus, quodque commune homini cum brutis Jurisconsulti faciunt, feritate sua redactos. Quos hòc modo ἀποθηριωθῆναι potius dicendum eſt, quam ullos homines ex ferina & belluis propiore natura, quam prius habuerunt, humanitatem edoctos esse. Sic jus illud naturale, quod primarium secundum philosophorum opinionem supra diximus, ordine plane secundum eſt, & quod secundarium vocabimus, ordine primum fuiſſe liquet. Pars illa vero juris naturalis quæ Dei veri cognitionem attinet, quęque habet θρησκείαν conjunctam, qua Deus creator ab homine, qui ejus creatura eſt, colitur, non minus ab iſtis hominibus, quam pars altera juris divini, quæ humanæ societatis conservandæ ex juris naturalis æquitate rationem spectat, depravata eſt, aut prorsus derelicta. Inde pro veri Dei cultoribus idololatræ evaserunt. Quidam ex his in utroque deserendo peccarunt, ut illi quos ἀποθηριωθῆναι docuimus. Alii alteram partem retinuerunt quæ τὰ πολιτικὰ attinet, ut pleræque illæ gentes quæ prudentia regiminis ante ceteras claruerunt. Nonnulli utramque partem sartam tectam, idque Dei solius singulari à quo eam acceperant beneficio, conservarunt, ut poſteri Abrahami Israëlitæ, cui ideo repromiſſio facta eſt. Hunc itaque populum sibi peculiarem Deus elegit, & cum poſt quadringentos ac triginta annos ab Ægypto tandem, ubi dura premebatur servitute, eduxiſſet, in terram promiſſionis reduxit per Mosem, & per eumdem jura illi tradere dignatus eſt. Ea jura partim è naturali, partim è legali composita sunt. Dei veri cognitio & adoratio, quæ populo illi ipsius Dei munere donata eſt, jus naturale respicit. Externus

autem cultus, quo Deus ſe ab his coli voluit, ad *legalem* pertinet, cujus pars *cæremoniale.* Φυσικὸς ille νόμος, hic ἐπείσακτος Græcis theologis dicitur. Ad φυσικὸν νόμον, qui partes habet τὸ ἠθικὸν, καὶ τὸ πολιτικὸν, Decalogi tabulæ præcipue pertinent. Si conſideres in his non Moſem qui dedit, non populum cui ſunt datæ, ſed rem ipſam, hoc eſt, jus naturale quod in his continetur, nullum eſt dubium quin omnes obliget, non ſolum gentem Hebræorum cui traditum eſt. Adeo ut non nos tantum, qui Chriſtiani ſumus, ſed etiam gentes aliæ, quæ rationis uſum habent, & per illam rationem æquitatis etiam naturalis, quæ ad ſocietatem humanam comparata eſt, intelligentiam, teneantur ea præcepta, ex fonte utpote divini pariter ac naturalis juris deſcendentia, omni modo obſervare. Deum unum colere, patrem & matrem honorare, non mœchari, non occidere, non furtum facere, alienum non appetere, non uni Hebræorum populo, ſed omnibus ratione uti volentibus, qua præceptum, qua interdictum eſt. Et cum uno caritatis præcepto totam legem impleri doceat Paulus, idque confirmet allatis Decalogi mandatis, cui dubium erit, quin ea omnia tendant ad ſocietatem humanam tuendam, quod maxime etiam præſtare contendit jus naturale gentium appellatum? Hinc facta & à quibuſdam olim juris prudentibus hodie extat collatio legum Moſaicarum cum Romanis, ex qua comparatione patet, in omnibus fere ſupradictis præceptis, jus Romanum cum Judaico cõvenire. Plenitudo igitur legis in ſocietate humana conſervanda, hoc eſt, in dilectione proximi, conſiſtit. *Diliges proximum tuum ſicut te ipſum.* Quod non eo pertinet, ut, in bonis procurandis ſibi & ſuis, proximum quis ea notione, ad quam proximi nomen extenditur, præferat, aut etiam in evitandis malis, aut periculis propulſandis, ea malit à capite proximi depellere quam à ſuo aut ſuorum, ſi ab ſe &

proximo casum simul utrique impendentem non possit averruncare. Sunt enim quidam gradus caritatis: & vulgo ajunt, eam quæ bene ordinata est, à semet ipso incipere. Si spes boni alicujus mihi alluceat, non id proximo meo potius quam mihi conciliavero, si conciliare mihi illique simul non potero. Nec enim id eo præcepto, quo lex compleri dicitur, commendari puto. Si metus porro mali impendeat utrique nostrum, mihi & proximo, non id vult illud mandatum, ut proximum meo ipsius periculo casui, qui ambobus pariter imminet, eripiam. Illius præcepti quo lex consummatur, hæc omnino vis ac mens est, ut, quod nobis fieri nollemus, alteri non faciamus. Non vis uxorem tuam adulterari? ne alienæ stuprum facias. Non vis occidi ab alio? ne alium interfeceris. Furtum rei tuæ non posses nisi invitus pati? alienam ne compiles. Ita de ceteris. Qui hoc cavet, ne faciat alteri quod sibi fieri non vult, proximum sicut se diligit. Ita esse intelligendum, Paulus significat in Epist. ad Rom. cap. XIII. Cum enim suprascripta Decalogi præcepta commemorasset, *non mœchaberis, non occides*, & quæ sequuntur, addit, *καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ, ἀνακεφαλαιοῦται ἐν τῷ, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.* Quibus verbis plane ostendit, si quis dilexerit proximum suum ut seipsum, non eum occisurum esse, ut nec ipse ab eo vellet occidi, nec aliud quid ei mali esse facturum quod pati ab illo nollet ipse. Clemens in constitutionibus lib. I, cap. I, cum & illa similiter mandata decalogi à Domino nostro summatim in Euangelio repetita & confirmata commemorasset, ad finem capituli subjungit: *Διὰ τοῦτο οὖν φόβοι, θάνατοι, δικαστήρια, καταδίκαι παρὰ τοῦ θεοῦ τοῖς τοιούτοις ἐπηκολουθοῦσι. Τοῖς δ' ὑπηκόοις θεοῦ ἀνθρώποις εἷς νόμος θεοῦ, ἁπλοῦς, ἀληθής, ζῶν, οὗτος ἐνυπάρχει, ὃ οὐ μισεῖς ὑφ' ἑτέρου σοι γενέσθαι, σὺ ἄλλῳ οὐ ποιήσεις. Οὐ βούλει τῇ γυναικί σου τινὰ ἐμβλέψαι*

κακῶς εἰς διαφθορὰν αὐτῆς, μηδὲ σὺ τῇ τοῦ πλησίον σου γυναικὶ κακοήθως ἀτενίσῃς. Οὐ βούλει σὺ τὸ ἱμάτιον ἀφθλῖψαι, μηδὲ σὺ τὸ τοῦ ἑτέρου ἄρῃς. Οὐ θέλεις πληγῆναι, λοιδορηθῆναι, ὑβρισθῆναι, μηδὲ σὺ ἄλλῳ ταῦτα διαθῇς. Legem appellat Dei simplicem, veram, viventem, *quod quis non vult sibi fieri, ut ne alteri id faciat.* Ælius Lampridius in Alexandro Severo: *Si quis de via in alicujus possessionem deflexisset, pro qualitate loci, aut fustibus subjiciebatur, in conspectu ejus, aut virgis aut condemnationi: aut, si hæc omnia transiret dignitas hominis, gravissimis contumeliis, cum diceret, visne hoc in agro tuo fieri quod alteri facis? Clamabatque sæpius quod à quibusdam sive Iudæis sive Christianis audierat, & tenebat, idque per præconem, cum aliquem emendaret, dici jubebat; Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris.* Pars hujus præcepti affirmativa apud Matthæum & Lucam ita concipitur: Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. Partem negativam eo quoque contineri & subaudiri, scribit Tertullianus lib. IV adversus Marcionem: *Et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita & vos facite illis. In isto præcepto utique alia pars ejus subauditur: Et sicut vobis non vultis fieri ab hominibus, ita & vos ne faciatis illis.* Ad hanc partem pertinent præcipue Decalogi præcepta, ut idem paulo post Tertullianus adfirmat: *proinde denuntians, non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices, docuit, ne faciam aliis quæ fieri mihi nolim.* Hæc duo igitur eamdem vim & intellectum habent ad caritatem, quæ proximo debetur, hominum sensibus & menti intimandam; legemque ex ejus praxi implendam, *Diligere proximum sicut seipsum*, &, *Quod sibi quis fieri non vult, alteri non facere.* Ut ad cetera Decalogi præcepta fecimus, ita si ad fœnus hanc regulam adhibeamus, claudicare plane eam comperiemus. Dicamus ergo, si licet:

Alteri ne fœnereris, quia tibi ab illo fœnore aliquid dari nolles. Quis enim est omnium qui in articulo necessitatis, inopia temporaria urgente, non pro maximo beneficio duxerit, pecuniam sibi ab aliquo mutuam dari vel gravissimo fœnore? At de furto nemo est cui non omni tempore liceat hoc inculcari, *Si abs te tuam rem libens tolli nō videres, cur alii suam furto auferre libebit?* Quia certe nullus est qui ullo in tempore lætus acciperet, aliquid sibi rerum suarum furto sublatum. Sed è converso, dicet aliquis, si accipiamus partem præcepti affirmativam, &, *sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita & vos facite illis*, juxta hujus regulam examinatum fœnus, exanimatum prorsus concidet. Etenim si debeo alii præstare quod ab eo mihi præstitum velim, ut amorem, solatium, obsequium, præsidium, in his etiam potest reponi & mutuum gratuitum. Quippe cum nemo non malit sibi commodari pecuniam gratuitam quam fœnebrem dari, ergo & aliis hoc idem præstandum. Immo hac eadem manente norma usura confirmabitur. Quis enim pro beneficio collato non malit proximum, cui id contulit, gratum & memorem habere quam ingratum & immemorem? Hoc ergo & aliis demus quod nobis datum volumus, ut memores nempe simus beneficiorum acceptorum à proximo. Lex autem gratitudinis poscit, ut in gratia referenda majore mensura, si fieri possit, quod accepimus, reddamus. Ita & usura hic locum habebit. Nam ut honestus & gratus non recusabit eam sponte solvere si possit, pro temporis medii commodo quo usus est aliena pecunia cum proximi sæpius damno, sic nec ab alio sibi præstandam accipere abnuet. Non pugnat igitur cum ea præcepti parte affirmativa, qua jubemur, sicut nobis fieri volumus ab hominibus, ita & nos facere illis. Quod enim facimus, immo & facere debemus, quando possumus, proximo, ut interusurium pecuniæ

mutuo datæ ipsi pendamus, idem ab eo sine offensione caritatis sperare, si modo id possit, & expectare æquum est. Sic nec cum negativa pugnabit. Quod enim sponte facere parati sumus, si modo grati esse volumus, id pactione interposita præstare non refugiemus, præsertim cum ea sæpe tempora incidant, ut vel quovis fœnore pecuniam accipere nobis expediat. At vim, injuriam, contumeliam, fraudem, furtum pati nemini unquam expedit. Ideo nec unquam ea facere aliis debemus quæ nobis fieri nolimus, quia nunquam facta prodesse aut placere cuiquam queant. Nollem itaque doctissimum & clarissimum virum, amicum nostrum, in Explicatione Decalogi, statim post expositum de furtis præceptum, transisse ad tractandam materiam *de mutuo & usura*, hac insuper addita hujus rei ratione, *quia in mutuo dando furtum potest committi.* Idem sensisse videtur & ille qui Gregorii Decretalium librum compilavit. Nam titulo *de furtis* subjunxit titulum *de usuris.* Quasi scilicet paris conditionis & meriti omnino debeant videri qui furantur & qui fœnerantur. Quod quomodo possit procedere, nullus video. Furtum est alienæ rei contrectatio invito domino. Furtum itaque committit qui rem suam nolenti & non sentienti surripit. Nam si sciret, non pateretur. Qui pecuniam aut aliam rem mutuo dat, ea conditione ut mercedis nomine aliquid plus recipiat pro pecunia præstita, ut alius pro opera, an ille furtum facere dici potest? Fur ad ejus ædes se confert quem expilare vult. Numquid & fœnerator ad eum contendit cui pecuniam fœnebrem dare destinat? Immo contra, qui ea indiget, sponte ad fœneratorem accedit: quasi si scilicet ad furem ultro dominus iret, ut ei suæ rei surripiendæ occasionem præberet, immo & volenti eam volens traderet. Id si fieret, an furtum foret, quod ageretur? Pactio intervenit inter utrumque, dantem & accipientem fœnore.

nore. Convenit inter eos, ut hic mutuum accipiat, ille post certum tempus recipiat, cum accessione de qua convenit. Quantacunque futura sit illa accessio, à volente & sentiente id quod agitur, & ideo consentiente, datur. Quid simile in furto? Fœnerator quāvis vel gravissimas stipuletur usuras, juvat tamen eum qui solvere eas repromittit. Nam nisi hic se juvari ac suæ necessitati subveniri crederet, nunquam in hujusmodi pactionem descenderet, ad quam non eum adigit fœnerator, sed sua ipsius inopia. Ecquando est ut fur gratam rem domino faciat, dum ei, quod suum est, licet pauxillulum sit, furetur? Profecto si fœneratio crimen est, ex eorum genere est criminum, quæ à duobus committuntur. Multa sunt quæ unum tantummodo reum detinent, & agentem quidem solum, cum patiens sit extra culpam. In his furtum numerandum est, & homicidium, in quibus unus agit, alter patitur. Hic innoxius, ille in noxa. In adulterio duo sunt rei, tam qui infert stuprum, quam cui infertur, nisi si forte per vim huic inferatur. In his, quæ duo committunt, magis ille nocens est à quo principium sceleris fluxit, & qui agit. Ut qui nuptam sollicitavit & pellexit ad stuprum, licet illa quoque peccet, si tandem consentiat, gravius tamen ejus peccatum qui induxit, ac perpulit. In fœnore videamus uter plus delinquat, quandoquidem constat, si crimen sit fœneratio, commune hoc esse inter duos reos, qui petit & qui dat. A petente certum est initium fieri, quique adeo agentis hac in parte sustinet partes. Nam ad eum venit à quo fœnebre mutuum postulat, non contra hic ad illum. Illud utique etiam verissimum est, nisi essent qui peterent, nullos esse futuros qui darent. Quod igitur sunt fœneratores, quamlibet sceleratam ac perniciosam eorum statuas professionem, in causa esse qui fœnore sibi dari volunt, scias. Tolle inopes & indigentes alieno tali auxilio subsidioque, tolles

 statim

statim & fœnerationem. Magis ergo criminosi qui huic crimini causam præbent, quod commune ita est duorum, ut origo sit ab uno, quem tamen vulgo absolvunt, ut alterum, qui ad hoc invitatus ac sollicitatus tantum venit, solum premant. Certe si Persis antiquis credis, turpius se duxisse tibi dicent fœnore accipere quam dare, & potioris esse conditionis τοὺς δανείζοντας, quam τοὺς δανειζομένους. Rationem etiam addent, quia proniores hi ad mentiendum quam illi. Immo non necesse illis mentiri, istis fere semper necesse ut à creditoribus suis mendacio se liberent, si re ipsa minus possunt. Promissis enim ditiores quam pecunia, facilius ea promunt de pectore quam nummum ex arca. Ideo frequenter fallunt. Id turpissimum cum haberetur apud Persas, merito damnabant qui æs alienum facerent, quia via inde ad mētiendum prona ac declivis. Qui mentiri porro assueverit, quid non deinde ab hac assuetudine productus audebit ac molietur? Consuetudines quippe inveteratæ facile in naturam vertunt. Mentiri solito, consequens est, si usus veniat, & spes lucri aut vindictæ locus id exigat, falsum se testem præbere, vel odio ejus in quem productus erit, vel in gratiam illius à quo mercede conductus fuerit. Falsum vero testimonium dicere, inter illa Decalogi vetita est, quæ si admittantur, legem Dei, cujus plenitudo consummatur in diligendo proximo, offendunt & impleri prohibent. Nulla talis in eo fœnoris prohibitio. Atqui oportuit & conjunctim quidem cum furto eam fieri, siquidem ita furi similis est fœnerator ut non ovum ovo similius. Ubi autem appetentia vetatur cujuscunque rei quæ ad proximum pertinet, ibi magis conveniebat tractatum de usuris inseri. Nam & alienum appetit qui fœnore dat, immo & capit, non tantum concupiscit, si vera sunt quæ contra fœnus docti homines dicunt. Atqui ne ibi quidem locum habere debuit. Quod hoc

argu-

argumento perſpici poteſt. Alienum appetit qui quacunque arte invito aut ignaro domino id habere cupit, & captat ut habeat. Ædes alienas, pecus, uxorem, ſervos, aut ancillas concupiſcere prohibemur. At præceptum Dominicum in Euangelio non ſemel inculcatur, παντὶ αἰτοῦντί σε δίδου, *omni petenti te, dato.* Fac igitur, non per vim, nec ulla arte, me à poſſeſſore, quod cupio, & quod ſuum eſt, extorſiſſe, ſed prece impetraſſe. Nihil hic me peccare contra legem Decalogi hujuſmodi rei alienæ appetentia certum eſt. Multo minus & de fœnore id dicendum eſt, ſi alienum capit non ab invito. Immo prece plerumque ambitur, & exoratur fœnerator, ut mutuam velit pecuniam dare hac mercede pacta. Pecuniam ſuam melius interdum collocaret & utilius in agris mercandis, aut pecoribus, aut ædibus, plus ſibi reddituris. In ipſo Decalogo denique prohiberi debuit fœnus, vel cum furto, vel cum rei alienæ appetentia, ſi à Deo prohibendum omnino fuit. Quod ibi prohibitum non eſt, inde colligas, inter illa, quæ pugnant cum jure naturæ, non eſſe numerandum, quia prohibitoriis præceptis non accenſetur, quæ ex jure naturali ſunt. Recte itaque affirmativam ejus partem è jure naturali eſſe, ſupra obſervavimus. Quod cum ita ſit, aſſeri jure poteſt, prohibitionem ejus, ſive partem negativam, ad jus legale pertinere. Multa enim jure legali prohibentur, quæ juri naturali non repugnant, propter cauſas quas habuit legiſlator ex circumſtantiis locorum, temporum, ſed & hominum, quibus leges imponuntur. Merito ergo in duabus tabulis, quas Deus Moſi dedit, legem moralem & naturalem continentibus, cum præceptis abnutivis fœneratio non eſt repoſita. Interdicta tamen Hebræis fuit per eumdem Moſem quaſi à Deo, ſed ſeorſim, & eo quidem modo, ut inde poſſit intelligi non tanquam abſolute malam & juri naturali contrariam fuiſſe interdictam.

dictam. Quæ ſimpliciter mala ſunt, ſimpliciter in lege Dei prohibentur: *Non occides, non mœchaberis, non furtum facies.* At uſura non ſimpliciter nec abſolute Hebræis interdicitur, ſed ea tantum quæ à fratre, id eſt, ab Hebræo exigitur, non etiam illa quæ ab extraneo. Deuteronomio, cap. XXIII, verſ. XIX: Οὐκ ἐκτοκιεῖς τῷ ἀδελφῷ σου τόκον ἀργυρίου καὶ τόκον βρωμάτων, καὶ τόκον παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν ἐκδανείσῃς. Τῷ ἀλλοτρίῳ ἐκτοκιεῖς, τῷ δὲ ἀδελφῷ σου οὐκ ἐκτοκιεῖς, ἵνα εὐλογήσῃ σε κύριος ὁ θεός σου ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν εἰσπορεύῃ ἐκεῖ κληρονομῆσαι αὐτήν. Qui mœchatione jubentur abſtinere, æque his cum extranea quam cum Hebræa prohibita mœchatio intelligitur. Furtum ſimiliter in extero commiſſum pari pœna vindicaretur ex lege duarum tabularum, atque indigenæ factum. Ita autem fœnerari prohibentur fratri, ut alienigenæ dandi ſub fœnore mutui licentiam habeant. Τῷ ἀλλοτρίῳ ἐκτοκιεῖς, τῷ δὲ ἀδελφῷ σου οὐκ ἐκτοκιεῖς. Per ſe mala, ac damnanda uſura, non permitteretur accipi magis à peregrino quam à cive. Et tantum abeſt ut ſimpliciter & per ſe pernicioſam & populo ſuo fugiendam judicaverit Deus, ut inter maledictiones, quas interminatur Hebræis inobedientibus & mandata ſua non ſervantibus, hæc etiam ipſis eventura prædicatur, Deuter. cap. XXVIII, verſ. XLIV: הוא ילוך ואתה לא הלונו, *ipſe*, id eſt, peregrinus, *fœnerabitur tibi, & tu ei non fœneraberis:* Οὗτος δανείσει σοι, σὺ δὲ τούτῳ οὐ δανείσεις. Si vices vertamus, benedictio erat Judæo poſſe extero fœnerari, non viciſſim ab eo fœnore accipere. Jam de re ipſa conſtat, non eo nomine interdictam verbo Dei Judæis fuiſſe inter ſe, quam cum extraneis liberrime poſſent exercere, quod eſſet ex ſe damnanda, ſed ob aliam peculiarem cauſam & extrinſecam, non ex rei ipſius vitio petitam. Ea quærenda eſt. An quod Deus prævideret avidum & fœneratorium gentis illius animum, quam

in

in terram sanctam ac promissam introducebat, ideo ab fœnoris negotiatione abstinere voluit, ne cultum terræ illius desererent? Hoc si esset, ab omni prorsus fœnore abstinuisse eos oportuit. Nam cum multi inter eos manerent exteri & alienigenæ, partim negotiandi gratia, partim aliis de causis, permissum cum his fœnus æque potuit illos à terra colenda avocare, quam si cum indigenis ipsis & civibus suis id exercuissent. Præterea docuimus etiam, posse simul cum fœnore studium agrorum facile conjungi. Aliud quippe agentibus atque etiam dormientibus usuræ currunt. Una interdum ipsis occupatio intervenit, dura nomina ad solvendum compellere, & videre ne decoquant. Quod & ipsum in gratuito mutuo non minus habet locum quam in fœnebri. Mutuum dare porro fratribus suis, non vetabantur, sed sub usura dare mutuum. Qui igitur fratri suo gratis, peregrino sub usura mutuum dare permitteretur, satis habuit negotii quo interpellaretur ne terræ cultui vacaret, siquidem hoc negotium avocat ac distinet. Aliud itaque fuit, quare Deus noluerit eos cum fratribus suis fœnore negotiari, cum peregrinis voluerit. Populus ille Hebræorum, quibus ea lex data, non ex convenarum colluvie factus, sed ad unum auctorem originem referebat. Una familia paucorum capitum, quæ in Ægyptum descenderat Jacobo duce, post quadringentos annos hanc numerosissimam gentem dederat. Omnes itaque propinqui & consanguinei, & prope fratres. Ea re voluisse videtur Deus, cum leges illis daret, societatem ex consanguinitate, quæ inter eos intercedebat, non solum custodire, sed arctiore etiam vinculo constringere, caritatis inter se officia mutua agitari præcipiendo. Ut enim sine ulla lege, solo aut familiaritatis aut necessitudinis respectu, in aliis gentibus mutuum, inter parentes & amicos gratuitum exercetur, fœnebre ad extraneos solos refer-

reſervatur, ita in Hebræa natione, quia omnes erant cognatione juncti, lege ſanxit Deus ut Hebræus Hebræo tanquam propinquus propinquo non aliter mutuum daret niſi gratis. Apud Græcos ſane & Romanos, aliaſque etiam gentes bene moratas, inter amicos ipſos non alius fuit mos mutui dandi niſi gratuiti, nedum inter parentes ac cognatos. Hinc, ut ſupra obſervabamus, Grammatici τὸ χρῆσαι & τὸ δανεῖσαι, *cõmodare* & *fœnerari*, eo diſcrimine diſtinguunt, quod illud in amicis locũ haberet, hoc in quibuſlibet, ignotis nimirum & externis. Solebant & Græci pauperes amicos, ſi quando in egeſtatem incidiſſent, hoc genere mutui ſublevare quod ἔρανον nomine vocabant, ut id redderent ſi poſſent & quandocunque poſſent, ſin minus, ſibi haberent proprium, ſi dura ſemper fortuna premeret. Amicis, ac notis, & parentibus hoc præſtabatur in Græcia. Ceteri etſi ex eodem populo ignoti, tanquam peregrini habiti & externi. Quis enim ſcire poterat an ab antiquo ex eadem ſtirpe deſcendiſſent, quibus id beneficium conferretur, in tanta advenarum ſubinde immigrantium multitudine? Hi primo advenæ, poſt aliquot γενεὰς civibus inſerti & immixti, cives meri habebantur, etſi aliquando his, qui αὐτόχθονες & ἰθαγενεῖς dicebantur, tanquam veteribus nobilibus, certum ſit ſuam fuiſſe ſervatam apud pleroſque dignationem. At in Hebræo populo, cum Judæus Judæo pecuniam dabat gratuitam mutuo, etſi minus cognito, non poterat tamen ignorare hoc ſe officium præſtare ejuſdem gentis homini, & ejuſdem plane cognationis. Non ſolum enim cærimoniis & cultus divini diverſitate à ceteris populis diſcernebantur, ſed etiam impermixta ac ſincera generis nota, qua ſe Abrahami eſſe ſemen gloriabantur. Hoc nomine & male audiebant apud alios populos, quod externis parum benevoli ac benefici, caritatis officia in minimis maximiſque rebus inter ſuos tantum

exer-

exercerent, ut ejuſdem originis conſortes & ejuſdem religionis conſecraneos. Inde illud Satyrici:

Quidam ſortiti metuentem ſabbata patrem,
Nil præter nubes, & cæli numen adorant,
Nec diſtare putant humana carne ſuillam,
Qua pater abſtinuit; mox & præputia ponunt.
Romanas autem ſoliti contemnere leges,
Iudaicum ediſcunt & ſervant ac metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moſes.
Non monſtrare vias eadem niſi ſacra colenti,
Quæſitum ad fontem ſolos deducere verpos.

Potuit addere: Et ſolis recutitis pecuniam gratuitam commodare, ceteris omnibus ſub uſura, & quidem graviſſima, mutuam dare. Nec enim modus uſuræ ipſis lege divina præſcriptus, ſi externum fœnore ferirent. Libera ergo permiſſa & ut Athenienſibus Solon ſanxit, ἐφ' ὁπόσον ἂν βούληται ὁ δανείζων. Quod hodieque ubicunque locorum ſunt, ſtrenue facere norunt. Nec puto fratribus ſuis, quo ingenio nati erant, peperciſſent, niſi diſtricta lege iis fœnerari eſſent vetiti. Adeo autem peculiare datum hoc præceptum Judæis opinor, ut proſelytos non attinuiſſe jure poſſit affirmari. In pauperum porro gratiam hæc lex de uſuris Hebræo ab Hebræo non accipiendis videtur potiſſimum lata. In Judæa enim, utpote quæ nec mercaturis ferveret, nec pecunia abundaret, cum nulla ibi alia opulentia eſſet, aut ex opulentia luxus, ſoli pauperes, artifices, utplurimum, vel piſcatores, vel agricolæ, mutuaticia pecunia indigebant. At premi inopes, ex eadem præſertim gente ac genere, durum viſum eſt legiſlatori. Omnia itaque præcepta ad eorum inopiam ſublevandam comparata, ſed hoc præcipue de mutuum dante & mutuum accipiente ſine fœnore, ut & illud de pignore reddendo quod captum eſſet de paupere ante ſolis occaſum, ut in pallio ſuo poſſet cubare. Alias ſi non egenus foret, quod

captum

captum erat, pro re credita ab eo qui ceperat ſervabatur donec debitum ipſi eſſet ſolutum. Hæc reſpiciunt miſericordiam exhibendam ejuſdem gentis hominibus indigentibus. Unde illud Taciti de Judæis Hiſtor. v: *Et quia apud ipſos fides obſtinata, miſericordia in promptu, adverſus omnes alios hoſtile odium.* Cum interdictione de uſuris à fratre accipiendis, id eſt, à Judæo, ponendum inter peculiaria præcepta & illud de anno remiſſionis, שמיטה. Septimo quoque anno remittebantur debita ac reſcindebantur. Quod erat inſtar *tabularum novarum*, ut Latini vocarunt, vel quæ Græcis dictæ χρεῶν ἀποκοπαί. De quibus in ſequenti libro dicemus. Sed eo anno debita remitti tantum ſolita Judæis, id eſt, fratribus, non etiam peregrinis, ut patet ex Deut. cap. xv, verſ. iii. Peculiare & illud fuit præceptum Judaici populi, quod agri eorum in perpetuum non poterant alienari, ſed terra ſemper penes dominos ſuos manere debebat. Unde poſt quinquageſimum annum, qui Jubilæus dicebatur, ſi quis quid ex ſuis poſſeſſionibus vendere ob æs alienum eſſet coactus, libere dominium earum recipiebat, etiam non perſoluto debito. Qui ex eo quod Judæis vetita inter ſe eſſet uſura, Chriſtianos ad idem obſervandum obligari contendunt; cur non pariter & annum ἀφέσεως & Jubilæum, & alia omnia quæ huc reſpiciunt, à Chriſtianis cuſtodiri debere præcipiunt? Cum enim idem eorum præceptorum finis ſit quæ Judæis data ſunt, ut miſericordia & beneficentia ac liberalitas erga pauperes exerceretur, prorſus ratione caret ut alia cuſtodiamus ex his in uſum revocata, alia non. Eadem quippe in juſſis ac vetitis ratio eſt, cum negativæ atque affirmativæ in præceptis idem ſit ſcopus. Verum de his paulo poſt. Ob pauperes ſolos, ut diximus, interdictam uſuram cum indigenis, palam eſt, quia ſoli pauperes in Judæa mutuari ſi forte cogebantur. Quid ſi igitur mercator

tor cui non eſſet pecunia præſentaria, quam propterea neceſſe haberet mutuam ſumere ad mercatum profecturus: aut alius inopia temporaria preſſus, dives alias ſatis, an, ſi ſponte ſua, ut beneficium acceptum aliqua mercede remuneraretur, interuſurium pecuniæ, quam acceperat, dare creditori ſuo voluiſſet, Judæo Judæus ipſe, an ille recuſaſſet? Non uſuræ nomine iſtam acceſſionem fac datam, ſed gratiæ referendæ, aut muneris. Quid erit? An quia lex vetat diſtricte ullum πλεονασμὸν capi, quocunque prætextu offeratur, repudiabitur? Certe & ſenatores aliquando Romæ, qui uſuras accipere vetabantur, muneris tamen cauſa pro pecunia mutuo data ut aliquid acciperent permiſſum erat. Alia præterea ratio fuit & alius modus uſurarum, cum ſoli pauperes Romæ mutuari cogerentur, & cum etiam divites ex luxu ad id prolaberentur. Stantis reipublicæ primis temporibus unciarium & ſemunciarium fœnus legitimum fuit, quo ducentis annis ſortem uſuræ adæquabant. Sub imperatoribus, quo tempore, non jam pauperes, ſed luxu perditi homines, ut in delicias, aut in magnificos apparatus profunderent pecuniam, fœnerato eam ſumebant, centeſimas & ſeſquicenteſimas uſuras legitimas conſtat fuiſſe, ut in ſequenti libro docendum erit. Hinc Plutarchus, ut ſupra diximus, tractatum compoſuit, non περὶ τοῦ μὴ δανείζειν, de non fœnerando, ſed περὶ τοῦ μὴ δανείζεσθαι, quia ſoli tunc locupletes, pecunias fœneraticias acciperent mutuo. Eumdem quoque morem opulentiorum ſua ætate fuiſſe notat Baſilius: Ὁρῶμεν, inquit, οὐχὶ τοὺς τῶν ἀναγκαίων ἐνδεεῖς ἐρχομένους ἐπὶ τὸ δάνειον, οὐδὲ γὰρ ἔχουσι τοὺς πιστώσοντας, ἀλλὰ δανείζονται ἄνθρωποι δαπάναις ἀνειμέναις, καὶ πολυτελείαις ἀκάρποις ἑαυτοὺς ἐπιδιδόντες. Sunt præterea & multi divites, parci quidem illi ſatis, & ſobrii, nec profuſis gaudentes ſumptibus, non tamen bene nummati, quia eorum cenſus & opes in

pecoribus aut in agrorum reditu constant, quæ non omni tempore præsentem pecuniam suppeditant. Ne illi quidem, quibus in fœnore magna vis pecuniæ collocata, ea semper abundare possunt. Non enim solent ad diem solvere debitores. Cui igitur ad manum non erit pecunia, qua vel necessaria in præsenti emat, vel in posterum profutura occasione emendi data comparet, si eam sumat mutuo, an faciet male, si usuram, hoc est, mercedem pro usu ejus, præstet, aut ille cui præstabit si accipiat? Cessante hic ratione, quæ fœnus in vetitis posuit, cessare debet & effectus quem causa deficit. Ne pauperes graventur, atque ut subleventur, ideo vetitum est. Ut quis lucrum de alieno faciat, & cum damno quidem alterius, non fert æquitas, quæ postulat immo, pensari ei, qui mutuum dedit, quod interest ejus, non posse uti ære suo cum velit. Alias iniquum esse non diffiteor ab eo accessionem aliquam exigere usuræ nomine qui sortem ipsam vix potest reddere. Cui stipem dare debeas non repetiturus, recipere ab eo velle plus quam acceperit, humanitati & caritati inimicum est. Sed ut ille, qui æque, ac tu, abundet, interdum etiam plus, certe non multo minus; cui tu in tempore, quo ipsi deerat, subveneris, qui tuo utitur dum tu cares, non testetur se gratum, aut non rependat in reddendo plus paulo quam datum est, vix ferendum. Apud Hebræos tamen hæc naturalis juris æquitas, quæ usuram apud alios introduxit, non valuit. Unde colligere licet, non in gratiam tantum pauperum, etsi majorem partem ita sit, sed & ob eam, quam diximus, causam, fœnus illis interdictum. Hoc si fuisset, discrimen legislator posuisset inter pauperem & divitem, inter sortem ipsam restituere impotem, & cum sorte usuram etiam reddere idoneum, ut fecit in pignore capiendo. Reddi quippe jussit captum pauperi ante solis occasum, non item locupleti. Præterea ut lex,

quæ

quæ fœnerari peregrino permisit, non distinxit inter egenum peregrinum & locupletem, ita quæ vetuit usuras à cive & Hebræo accipere, cum minime discreverit inopem & copiosum, ab omni eas exigere prohibuit. Et in Deuteronomio absolute prohibetur usuram à fratre accipi, quæ ab alieno exigi conceditur. Nec restrictionem ea verba recipiunt, ut ad solos pauperes referenda sint. Quod enim in Exodo & Levitico expressa sit pauperis mentio, eam ideo fieri censendum est, quia ut plurimum pauperes sunt qui mutuari coguntur à ditioribus. Certe, tametsi aliis rebus abundent, ea re prorsus egent quam petunt mutuam. Ab omnibus sane accipi usuram fuit vetandum, ut tanto magis ab indigente non acciperetur. Si enim à solo indigente eam peti lex prohibuisset, semper ea difficultas occurrisset quis indigens esset intelligendus. Avaritia fœneratorum neminem facile passa esset eo nomine censeri, quo usuras sibi deberi ab omnibus facilius prætenderet. Nemo certe indigens visus fuisset ei qui pecuniam dedisset mutuam, ut usuras liceret exigere. Non igitur illorum sententiæ possum accedere qui non omnem usuram vetitam Hebræis inter suos arbitrantur, sed genus illud tantum πικρότατον καὶ δηκτικώτατον quod ipsi *neschech* appellât. Leniores enim ac leviores quæ non æque sint mordaces ac voraces, fuisse concessas, qualis est quam *tarbith* vocitant, *superabundantiam* Latini interpretes vocarunt, Græci πλεονασμόν. Verum nescio qua ratione ducti id opinentur, nec video cur nomen *tarbit* de minore usura debeat accipi, & *neschech* de majore. Immo πλεονασμὸν de graviori fœnore magis sumi debere dicerem. Nam omnis usura quæ auget quocunque incremento summam sortis, ea πλεονασμὸς est, nec de levi augmento potius quam de magno, si absolute ponatur, dici conveniat. Adde quod utrumque pariter vetitum legitur, tam *tarbit*,

 quam

quam *neschech*, Levitici cap. xxv, verſ. xxxv. אל-תקח מאתו נשך ותרבית. *Ne accipias ab eo neschech & tarbit*, τόκον καὶ πλεονασμόν. Ubi cum Helleniſtæ proprie *neschec* τόκον reddant, non inde ſequitur, *tarbit* aliud eſſe genus ab uſura diverſum. Græci enim τόκον definiunt eſſe πλεονασμόν, qua πλεῖον ἀεὶ περγόελον γίνεται. In Deuteronomio cap. xxiii, *neschech* tam de uſura pecuniæ quam de uſura cibariorum dicitur, נשך כסף, *uſura argenti*, ואכל נשך, *uſura cibi*, additurque ibidem, omnem omnino uſuram cujuſcunque rei, quæ fœnore datur, adverſus fratrem exerceri prohibitam, ונשך כל-דבר אשר ישך, τόκον παντὸς πράγματος οὗ ἂν ἐκδανείσῃς. Ubi & Chaldæus paraphraſtes רבית pro נשך poſuit, quod idem eſt cum Hebræo *tarbit*, ut ab eadem origine. Et pro לא-תשיך, *ne fœneneris*, vertit לא תרבי. Judæi quoque hodie רבית *ribith* pro uſura dicunt, quod idem omnino eſt cum *tarbit*. Inde quoque Arabicum ربا *riba*, de uſura. Sed & quæ אכל נשך vocatur in Deuteronomio, *cibi neschech*, id eſt, *uſura*, id Levitico מרבית *marbith* appellatur, quæ idem eſt cum *tarbith*. Quo loco tamen in pecunia prohibetur utrumque, *neschec & tarbit*, id eſt, uſura, & uſura, altera à morſu, altera ab amplificando vocata. Ibi uſuram cibi, quæ eſt *marbit*, idem Chaldæus interpres Onkeloſius רביתא reddit, eodem vocabulo quo *neschec cibi* in Deuteronomio verterat. Ex quibus conſtat, *neschech* idem eſſe quod *tarbit*, & utrumque id eſſe quod Græci τόκον appellant. Mirum tamen, in pleriſque locis ſcripturæ in vetanda uſura utrumque conjungi, *neschec & tarbit*, ut in Levitico. Sed & in Proverbiis cap. xxviii: Ὁ πληθύνων τὸν πλοῦτον αὐτοῦ μετὰ τόκου καὶ πλεονασμοῦ, τῷ ἐλεοῦντι πτωχοὺς συνάγει αὐτόν. בנשך ותרבית, *cum uſura & ſuperabundantia*. Apud Ezechielem, ut ſupra notavimus, tribus aut quattuor locis utrumque

fimi-

ſimiliter junctim ponitur, τόκος καὶ πλεονασμὸς, *neſchec & tarbit.* Quam redundantiam ſive πλεονασμὸν de uſura interpretatur Tertullianus lib. IV adverſus Marcionem: *Percurre ſequentia Ezechielis de eodem viro juſto, pecuniam, inquit, ſuam fœnore non dedit, &, quod abundaverit, non ſumet; fœnoris ſcilicet redundantiam, quod eſt uſura.* Illud utique certum eſt, נשך Hebræis idem plane ſignificare quod uſuram, ab admordendo. Nam & lucrum de alio facere Græci pariter τρώγειν dicunt. Unde & τρώκτης, *adroſor*, qui de quocunque homine & in re quacunque eum admordendo lucrari ſatagit. Suidas: Τρώκτης, ὁ ἐκ παντὸς κερδαίνων, οἷον ἀποτρώγων. Heſychius: Τρώκτης, φάγος, ὁ ἀπὸ πάντων ἐσθίων καὶ κερδαίνειν βουλόμενος, πανοῦργος, ἀπατεών. Euſtathius ad Homeri Odyſſ. ξ τρώγειν interpretatur κερδαίνειν, ubi Homerus quemdam Phœnicem ex vitio ac more gentis mercatorem & fœneratorem primarium τρώκτην appellat:

Δὴ τότε Φοῖνιξ ἦλθεν ἀνὴρ ἀπατήλια εἰδὼς,
Τρώκτης. ——

Ibi veteres Grammatici τρώκτην interpretati ſunt φιλοκερδῆ, φιλάργυρον, ἐκ παντὸς ἐθέλοντα τρώγειν, ὅ ἐστι κερδαίνειν. Idem Euſtathius ad Odyſſ. ο τρώκτην exponit κερδαλέον, his verbis: Οἱ Φοίνικες, ναυσίκλυτοι λέγονται ἄνδρες. Τοιοῦτοι γὰρ ναυτικώτατοι ὄντες, ὡς αἱ ἱστορίαι οἴδασι, καὶ τρῶκται ἤγουν κερδαλέοι. Sic *admordere* & Latini uſurpant, ut Plautus in Pſeudolo;

Iam habet argentum; admordere hunc mihi lubet.

Poſſet etiam ſi forte dici, *neſchech* à morſu appellatam uſuram, quia amara & acerba inopi qui mutuatur. Quæ enim amari ſunt & acris ſaporis, guſtum mordent & Græci δηκτικὰ ea appellant. Ita & πικρὸν τόκον iidem Græci vocant, qui eſt Hebræorum *neſchec*, id eſt, δηκτικός. Clemens in Apoſtolicis Conſtitutionibus lib. III, cap. VII: Καὶ ἐπὶ πικροῖς τόκοις δανείζουσι, καὶ μόνου τοῦ μαμωνᾶ φροντίζουσι. Merito ergo

neſchec Hebræis uſura à mordendo, quod eſt lucrum vel quæſtus quo admordetur is de quo paratur. Sed nec minus uſura etiam eſt *tarbit*, quam & acceſſionem & incrementum & augmentum pariter Latini appellarunt, ut & Arabes ربا, Chaldæi רביתא, Judæi ריבית, omnia ab augendi ſignificatione. Cur igitur hæc duo junguntur in ſcriptura, *neſchech* & *tarbit*, ſi nihil plus alterutrum ſignificat, & utrumque uſura eſt diverſo reſpectu & ratione? Si voce altera majus fœnus, altera minus deſignaretur, poſſet dici minimas maximaſque uſuras prohiberi tralaticia loquutione, id eſt, omnes. Sic poëta Græcus: Πάσας καὶ μικρὰς, καὶ μεγάλας χάριτας. Ita Latini, *in minimis maximiſque rebus*, id eſt, in omnibus, ſolent dicere. Tentavimus ſupra, an illud *neſchech* de eo genere uſuræ intelligi poſſit, quo pars de ſumma detrahebatur quæ dabatur mutuo, cum nihilominus quaſi ex integra uſuræ præſtarentur. De quo in ſequenti libro plura. Uſitatiſſima hæc uſuræ ratio hodieque eſt in oriente toto, & olim fuit apud Romanos Græcoſque, neque nunc incognita noſtris fœneratoribus, ut in altero libro dicturus ſum. Vix tamen puto, eam proprie eſſe quæ *neſchec* Hebraice dicitur, cum omnem uſuram ſic vocent. Sed nec tam ſignanter tot locis *neſchec* & *tarbit* diſtinguerentur, dum junctim ſimul ponuntur, niſi diſcrimen inter eas voces aliquod eſſet. Quid ſi *neſchech* pecuniæ eſt uſura, *tarbit* autem cujuſlibet rei alterius, ut omnium ſpecierum, hoc eſt, frugum liquidarum aridarumque? Ita certe videtur. Atque ita ſenſit Hieronymus in commentariis ad XVIII Ezechielis, ubi *neſchech* pro uſura pecuniæ accepit, *tarbit*, id eſt, ſuperabundantiam, pro ſpecierum fœnore. *Sequitur*, inquit, *in tertiodecimo loco: Et amplius non acceperit;* (in Hebræo eſt, תרבית.) *Putant quidam, uſuram tantum eſſe in pecunia. Quod pravi-*

pravidens ſcriptura divina omnis rei aufert ſuperabundantiam, ut plus nõ recipias quam dediſti. Solent in agris frumenti & milii, vini & olei, ceterarumque ſpecierum, uſura exigi, ſive, ut appellat ſermo divinus, abundantia. Verbi gratia, ut hiemis tempore demus decem modios, & in meſſe recipiamus quindecim, hoc eſt, amplius partem mediam. Quod confirmari poteſt & verbis Levitici cap. xxv, verſ. xxxvi, quibus tam *neſchech* quam *tarbit*, à fratre accipi vetantur, אל-תקח מאתו נשך ותרבית. *Ne accipias ab eo uſuram & abundantiam.* Οὐ λήψῃ παρ' αὐτοῦ τόκον, οὐδὲ πλεονασμόν. Deinde protinus verſiculo ſequente *neſchec* de uſura pecuniæ exponit, *tarbit*, ſive *marbit*, quod idem eſt, de uſura cibi, hoc eſt, omnium ſpecierum quæ ad victum pertinent. Sic enim Septuaginta verterunt: Τὸ ἀργύριόν σου οὐ δώσεις αὐτῷ ἐπὶ τόκῳ, καὶ ἐπὶ πλεονασμῷ οὐ δώσεις αὐτῷ τὰ βρώματά σου. In Hebræo eſt, מרבית, quod idem eſt cum תרבית. Nam πλεονασμὸν utrumque ſimiliter vertunt Septuaginta. Et hoc plane eſt quod ſupra notabamus, ſignificationem gravioris uſuræ in voce *tarbit* ineſſe nobis magis videri, quam in *neſchech*, contra quam vulgo placitum videmus viris doctiſſimis. Nam cum *tarbit* de uſura fructuum proprie dicatur, ſemper majores uſuras admiſſas fuiſſe in rebus cibi quam in pecunia, in libro ſequenti docemus. Ideo *ſuperabundantia* hæc uſura appellata, & πλεονασμὸς, cum uſura pecuniæ ſit *neſchech*, à morſu deterente & abrodente ſenſim facultates debitoris. At *tarbit*, ſive ſuperabundantia repente magno incremento adauget ſubſtantiam creditoris, tertia parte amplius aut etiam dimidia intra annum ſupra crediti ſummam ac menſuram adcreſcendo, ut fuit legitima Romanis ſub Conſtantino fructuum uſura. Sic Latinis Juriſconſultis *additamentum* & *acceſſio* de uſura fructuum proprie uſurpantur, id eſt, πλεονασμὸς, vel *tarbit*. Alexandro leg. xii Codic.

de usuris, *accessio* appellatur usura frumenti vel hordei mutuo dati. Philippus leg. xxiii eodem, *additamenta usurarum* de usuris fructuum mutuo datorum dixit. De aliis tamen usuris *accessionis* vocabulum passim ponitur, ut & Hebræis *tarbit* de quolibet fœnore, qui & *neschech*, quæ proprie est usura pecuniæ, etiam ad usuram fructuum & cibi significādam transferunt. Utraque porro usuræ species vetita Judæo cum Judæis, & utraque eidem permissa cum peregrinis. In Psalmo xiv: Τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δῶρα ἐπ' ἀθῴοις οὐκ ἔλαβεν. ὁ ποιῶν ταῦτα οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. *Qui non dedit pecuniam suam fœnore*, nempe fratri suo, id est, Israëlitæ. Et sic etiam intelligendum quod habetur apud Ezechielem cap. xviii: Μετὰ τόκου ἔδωκε, καὶ πλεονασμὸν ἔλαβε, οὗτος ζωῇ οὐ ζήσεται. Qui usuram accepit pecuniæ, aut superabundantiam ex frugibus à fratre suo, quod nefas erat, non autem à peregrino, quod fas. Nec assentiendum Hieronymo, qui eo loco vult, usuram Judæo ab omnibus prohiberi, contra expressam permissionem peregrino fœnerandi, eidem datam Deuter. xxiii: *Et quomodo dicitur*, inquit, *Fratri tuo non fœnerabis, alieno autem fœnerabis? Sed vide profectum. In principio legis à fratribus tantum fœnus tollitur, in propheta ab omnibus usura prohibetur, dicente Ezechiele: Pecuniam suam non dedit ad usuram. Porro in Euangelio virtutis augmentum est, præcipiente Domino: Fœneramini his à quibus non speratis recipere.* Nec enim credibile est, rem à Mose ex verbo Dei permissam, à propheta postea fuisse interdictam. Praxis ipsa Judæorum ab omni ævo, & ubicunque locorum fuerint, fœnus cūm alieno exercentium, ostendit, aliter eos Prophetæ verba & Psalmistæ esse interpretatos. Quod Ezechiel, ut nec David, inter fratrem & peregrinum non distinguit, sed simpliciter fœnus exercenti malum à Deo minatur, de eo fœnore intelligi

ligi tantum debere palam eſt quod Deus per Moſem prohibuerat, non de eo quod permiſerat. Hoc porro præceptum de mutuatione gratuita cum Judæo Judæis agitanda Maimonides inter quartæ claſſis præcepta recenſet, quod pertinuit ad miſericordiam inter ſuos potius ac fidei domeſticos quam inter exteros & ignotos exercendam. Hoc enim caritatis officium Græci ipſi Romanique amicis ac parentibus magis quam extraneis præſtare ſoliti, ut gratuito mutuo eos juvarent. Non igitur ut ſocietati contrarium divina hac lege damnatum fœnus liquet, quippe eadem permiſſum ſi cum extraneo res eſſet, ſed ut magis caritati conſentaneum, præcipue quæ caris & fratribus ejuſdem regionis ac religionis hominibus exhibenda eſt; alterum iis injunctum, ut ſine fœnore mutuum darent. Nemo negaverit, & hominem ab homine ſublevari, qui in neceſſitate ſua pecuniam vel rem quamcunque ab aliquo invenit mutuandam, etiamſi præmium pro ea ſolvere debeat. Nec enim dubium eſt, & operam eſſe gratam acceptamque quam quis deſideranti præſtat licet mercede conductam, etſi gratum ſit magis quod gratis fit. Hoc amico datur, illud extraneo. Societati humanæ mercenaria opera paratur, caritati proximi gratuita. Ad humanam ſocietatem, juſque naturale gentium, cum uſura, hoc eſt, mercede mutuum dandum refertur, à quo etiam introductum eſt: ad caritatem proximi quod ſine uſura datur, peculiari jure Judæis præſcriptum. Proximus autem omnis Judæo Judæus. Ideo juſſit eos Deus non aliter inter ſe vivere quam ſi fratres eſſent ex eodem patre. Et revera omnes ab una origine. Neminem voluit indigentem reperiri in eo populo quem ſuis cumularat benedictionibus, quemque ſervituti Ægyptiorum ereptum in terram ſanctam patribus eorum promiſſam inducebat. Quo hoc obtineretur, præcepta omnia eo referenda fuere, ut ſi quis

indigeret, à fratribus suis ab illa egestate, in quantum fieri posset, liberaretur, mutuatione gratuita, restitutione pignoris, in vindemia & messe spicilegio & racematione non facienda, sed pauperibus relinquenda, institutione anni remissionis & anni Jubilæi, & aliis multis quæ peculiariter à Deo huic populo suo & peculiariter electo constituta fuere. Inter quæ illud de fœnore, quando Judæis quatenus Judæis interdictum fuit, non ad alios qui Israëlitæ non sint, videtur trahendum, præsertim ubi & ipsi, si cum aliis mutuatio intercederet, non idem observare tenerentur. Nunc ergo de Christianis videndum, an ad eos porrigi debeat & vetiti fœnoris observatio. Hoc dici posset si Christus in Euangelio præceptum illud de fœnore Judæis datum expresse vel tacite confirmasset, aut Apostoli ipsius id fecissent, vel si absque ulla tali Christi aut Apostolorum expressa confirmatione, quod Judæos olim obligavit, Christianos eo nunc teneri censendum foret. Nisi alterutrum sit, frustra sunt qui laborant nobis probare illicitum esse Christi religionem professis legitimum fœnus. De primo videamus an sit. Hoc facillime potest. Nam vel sufficit negare, à Christo vel Apostolis ejus tale quid de novo circa usuras custodiri præceptum, quale lex Mosis Judæis servandum præcepit. Nullo certe testimonio novi Testamenti id posse ostendi scio, cum plura adferri queant, quibus constet, nihil novi super earum prohibitione, quo magis vetarentur, sanxisse dominum sive per se, sive per Apostolos suos. Quinimmo cum aliquot aliquando præcepta Mosaica, non solum ex Decalogo, sed etiam alia, ex his præcipue quæ spectant proximi dilectionem, in Euangelio non solum confirmarit, sed etiam intenderit, cum de fœnore nihil dixerit, argumento est, id non improbasse. Ad illud *non mœchaberis*, addidit apud Matthæum cap. v, *immo qui uxorem alterius concupiverit, in corde*

corde suo jam esse mœchatum. Lege Mosis uxorem dimittere volenti id licitum, modo daret ei libellum repudii. At Dominus vetuit uxorem à quocunque dimitti, nisi ex causa scortationis, & pro adultero habendum pronuntiavit, qui repudiatam duxisset. Dictum fuit in Decalogo, *non pejerabis.* Ne jurare quidem Christus permisit. In veteri lege talio permissa fuit, quæ oculum pro oculo, dentem pro dente exigeret. *Ego vero*, inquit Dominus, *dico vobis, non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, prabe illi & alteram. Et ei qui vult tecum in judicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium.* Hic locus erat & præcepto de fœnore pariter corroborando & extendendo. Moses in Deuteronomio sanxit, fratri non esse fœnerandum, sed extraneo sub usura mutuum dandum. Ego vero, dicere tum potuit Christus, ne extraneo quidem vos velim fœnerari. Immo id Christus ibi fecit, sed alio molo, & in hanc fere sententiam: Mutuum dare jussi estis fratribus vestris indigentibus, id recepturi quod dedistis. At ego vobis dico, debere mutuum dari etiam quod acceperint non redditturis. Nam ibi statim subjicit, τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θέλοντα ἀπό σου δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. Ergo & inter caritatis officia reponit, ut petenti dare, ita & mutuam roganti pecuniam, commodare, hoc est, δανείζειν. Hic αἰτεῖν & δανείζεσθαι differunt. Αἰτεῖ non redditurus quod petit, at δανείζεται, hoc est, mutuatur, qui reddendi quod accepit animum habet. Ita Græci αἰτεῖν atque αἰτεῖσθαι distinguunt. Αἰτεῖ qui sibi proprium dari vult, αἰτεῖται, qui commodari tantum rem sibi cupit. Versus Menandri hoc discrimen egregie sic indicat:

Οὐ πῦρ γὰρ αἰτῶν, οὐδὲ λοπάδ᾽ αἰτούμενος.

Haud patinam mutuatus, haud ignem petens.

Grammatici: Αἰτῶ, καὶ αἰτοῦμαι διαφέρει. τὸ μὲν γὰρ αἰτῶ ἐπὶ τοῦ ἅπαξ τι λαβεῖν, καὶ μὴ ἀποδοῦναι, τὸ δ᾽ αἰτοῦμαι ἐπὶ τοῦ χρήσασθαι

χρήσασθαι εἰς ἀπόδοσιν. Hoc sensu *αἰτεῖσθαι* idem est quod *δανείζεσθαι* de eo qui petit redditurus. Quod verbis Matthæi opponitur τῷ αἰτεῖν, ut διδόναι opponi solet τῷ δανείζειν. Nam δίδωσι, vel dono dat, non repetiturus; δανείζει, hoc est, mutuum dat, recepturus quod dedit. Ita hæc sunt Matthæi explicanda: Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς. *Dona petenti, & ne averseris mutuari à te volentem.* Subjicitur hic versiculus alteri qui præcessit, Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο. *Quicunque te angariaverit mille passus, vade cum illo & alia duo.* Præcedebat & illud de pallio sponte insuper dimittendo cum quis per vim tunicam auferre vellet. Quæ omnia pertinent ad sanciendum novum illud Domini dictatum de diligendis inimicis, quos lex vetus odio prosequendos monebat, cum solam proximi dilectionem inculcaret. At Dominus etiam nos jubet adversum eum beneficos esse qui nobis malevolens erit. Ita ergo & petenti dare vel donare quod petit præcipit, & mutuari à nobis aliquid cupientem non repellere. At non magnum hoc est, mutuum roganti commodare quod recipias. Nec sane hæc mens est Domini eo loco. Non enim simpliciter ut petēti dandum esse monet, ita & mutuaturo commodandum, sed neminem esse repellendum qui mutuo petit sibi dari. *Et volentem mutuari à te ne averseris.* Hoc est, ne causeris, minime idoneum esse qui mutuum à te petit, sed quicunque à te volet mutuari, noli considerare an possit reddere quod acceperit, vel an nolit. Neminem rejicias quasi defectum facultatibus: quique pignoribus vel sponsoribus datis idonee cavere reddendam pecuniam non queat, vel qui mala voluntate affectus debitum possit inficiari, & solutionem recusare. Lucas in eadem re narranda id ita expressit cap. VI, vers. XXX: Παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει. Dixit παντὶ, quod subintelligen-

intelligendum esse apud Matthæum, quæ sequuntur, ostendunt, hoc est, *tam inimico quam amico petenti: quicunque aliquid à te petierit.* Et recte ita Græci interpretati sunt, ut ex Theophylacto colligitur, qui exponit: *Κἂν ἐχθρὸς, κἂν φίλος, κἂν ἄπιστος, εἴτε χρήματα ζητεῖ, εἴτε ἄλλην βοήθειαν.* Pro illis Matthæi, *καὶ τὸν θέλοντα ἀπό σου δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς*, habes hæc apud Lucam: *καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει.* Quæ sententia si recte accipiatur, forte eodem recidit quo verba Matthæi, quæ præcipiunt neminem mutuari volentem esse repudiandum & aversandum. *Si* contigerit hoc modo, dum neminem repellis, te mutuum dedisse alicui qui solvendo non sit, aut nolit reddere, ne repetas ab illo quæ abs te mutuatus est animo fraudandi. *Αἴρειν* non est auferre, vel tollere, vel *ἀφαιρεῖν*, sed sumere ab aliquo, ferre & capere, ut de eo qui mutuum accipit. *Αἴρειν ἐκ ταμείου*, vel *προαίρειν*, est, sumere vel promere aliquid de promptuaria cella. Etiam adponere significat & idem quod *προαιρεῖν*. Apud Menandrum notant veteres, *αἴρειν τράπεζαν* idem esse quod *παραθεῖναι*. Grammatici *προσφέρειν* etiam exponunt, ut apud Aristophanem: *Αἶρ' αἶρε μάζαν ὡς τάχιστα κανθάρῳ.* Id est, *πρόσφερε*. Suidas *αἴρεσθαι προσενέγκασθαι* etiam exponit in versu Cratini:

Τὸν σῖτον αἴρεσθ' οὐχ ὕπνου λαχεῖν μέρος.

Id verbi utrumque designat, *ferre ad aliquem*, & *ferre ab aliquo.* Unde & *αἴρεσθαι μισθὸν*, *mercedem accipere*, apud Homerum: — *καὶ μισθὸν ἄρηται*, *Et mercedem ferat.* Apud Clementem in Constitutionibus lib. VII, cap. II, utrumque sic jungitur: *Καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει, τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ μὴ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανείσασθαι παρά σου ἀποκλείσῃς τὴν χεῖρα.* Quæ quidem verba fateor & alium posse habere sensum, de non repetendo quod sibi quis per vim abstulerit; sed ferre etiam possunt eum quem diximus. Id disertius planiusque paulo post Lucas explicat. Et statim

tim quidem ſubjungit, ſi quis diligat à quibus diligitur, nihil eum gratiæ meritum, cum & peccatores idem præſtent peccatoribus à quibus diliguntur. Neque ſi quis benefactori ſuo vicem rependat, id gratiæ loco ſibi apponi poſtulare poſſe, cum & iniquis idem ſit moris. Deinde infert: Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα. *Si mutuum*, inquit, *dederitis, à quibus ſperatis vos recepturos, quid gratiæ erit vobis? Nam & peccatoribus peccatores dant mutuum, ut paria recipiant.* Ergo peccatores, hoc eſt vulgus, non alii ſolent dare mutuum, niſi à quo ſperent debitum poſſe recipere. Non omni itaq; petenti dant, ſed averſantur & excludunt quem vident ob res domi anguſtas lentum futurum nomen, quia nolunt perdere ſuum, ſed bene volunt collocare. Notabis interim, Dominum, ut inter Judæos loquentem, non de alio mutuo intelligere quam de gratuito, ubi recipiuntur tantum τὰ ἴσα, id eſt, ſors ipſa abſque uſura & πλεονασμοῦ. Nec aliud δανείζειν heic ſignificat quam *mutuum dare abſque uſura.* Quod etiam Theophylactus ad Matthæum obſervat loco ſupraſcripto: Δάνεισμα δὲ οὐ σὺν τόκῳ λέγει, ἀλλὰ τὴν ἁπλῶς χρῆσιν, ἐπεὶ καὶ ἐν τῷ νόμῳ χωρὶς τόκου ἐδάνειζον. *Fœnus dicit, non quod datur cum uſura, ſed ſimplex mutuum. Quoniam in lege mutuo dabant citra uſuram.* Quid ad hæc Dominus? Qui diligendos inimicos voluit, non tantum proximos: qui benefacere malevolentibus ſuos diſcipulos juſſit, & benedicere maledicentibus, dari quoque mutuum præcipit, etiam non reddituris, cum lex non niſi reddendum caventibus præſtari vellet. Hoc eſt quod per Matthæum dixit: Τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. Id eſt, *Quemcunque à te cupientem mutuari, etiam ad ſolvendum non idoneum, averſari noli.* Quod plenius Lucas, ubi rem eamdem expoſuit, his

verbis

verbis exequutus est: Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες. *Et mutuum date, nihil inde sperantes.* Hoc est, etiamsi nihil ab eo vos recepturos speretis cui mutuum dederitis. Facite ergo aliquid plus quam peccatores solent, qui nolunt cuiquam mutuum dare nisi ea spe ut recipiant τὰ ἴσα. Vos æquo animo ad mutuum dandum cuicunque accedite, etiam citra spem sortis recuperandæ. Hæc omnino vera est illius loci interpretatio, nec alia quærenda est. Μηδὲν ἀπελπίζοντες, id est, μηδὲν ἐλπίζοντες ἀπ' αὐτοῦ, nihil ab eo, cui mutuum dederitis, sperantes recipere. Sic ἀπέχειν est ἔχειν ἀπό τινος, *habere ab aliquo, accipere*, ut ad locum ipsum pluribus sumus dicturi. Hæc Domini verba jugulum usuræ petere, non nemo ex veteribus patribus & ex recentioribus Theologis existimavit. Tertullianus inter antiquiores, ne alios nominem, in hac fuit sententia, vetitam usuram Hebræis fuisse, Christum autem ne de crediti quidem summa suos esse voluisse sollicitos cum crederent. Præceptum Mosaicum de usura non accipienda præludium quasi fuisse voluntatis Dominicæ de sorte perdenda, qui jusserit etiam dari mutuum his à quibus nihil se recepturos sperarent. Ita enim scribit lib. IV adversus Marcionem: *Heic nunc de fœnore cum interponit, & si fœneraveritis à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia est vobis? Percurre sequentia de eodem viro justo. Pecuniam, inquit, suam fœnore non dedit, &, quod abundaverit, non sumet: fœnoris scilicet redundantiam, quod est usura. Prius igitur fuit ut fructum fœnoris eradicaret, quo facilius assuefaceret hominem ipsi quoque fœnori, si forte perdendo, cujus fructum didicisset amittere. Hanc etenim dicimus operam legis fuisse procurantis Euangelio. Quorumdam tunc fidem paulatim ad perfectum disciplinæ Christianæ nitorem, primis quibusque præceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat.*

Hæc

Hæc ſumma eſt Tertulliani ſententiæ ſupraſcriptis verbis comprehenſæ, mutuationem in lege uſura caruiſſe, cum ſalvum mutuum ſemper ad dantem rediret, in Euangelio perfectiore diſciplina imbutos Chriſti diſcipulos poſſe & ipſam ſortem crediti, ſi uſus ſit, amittere, nedum aliquid in mutuando requirant ultra ſummam capitis ſibi reddi. *Fœnus*, ut jam ante obſervavimus, pro ipſa credita pecunia poſuit, & pro ipſo mutuo gratuito. Ita & vulgaris interpres accepit apud Lucam, cum vertit: *Et peccatores peccatoribus fœnerantur, ut recipiant æqualia.* Καὶ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσιν τὰ ἴσα. Hæc fœneratio quæ recipit tantum τὰ ἴσα, prorſus eſt ſine uſura, & accipi proinde debet pro ſimplici mutui datione. Baſilius porro inter Græcos Domini ſermonem in Matthæo contra uſuram facere interpreratus eſt, & componit eum cum præcepto Moſaico, τὸ ἀργύριόν σου οὐ δώσεις ἐπὶ τόκῳ, ut doceat, tam veteri lege, quam nova, uſuras prohiberi: Μήτε τὸν θέλοντα δανείσασθαι ἀποστραφῇς, καὶ τὸ ἀργύριόν σου οὐ δώσεις ἐπὶ τόκῳ. ἵνα ἐκ παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης τὰ συμφέροντα διδαχθῇς, μετ' ἀγαθῆς ἐλπίδος πρὸς θεὸν ἀπίῃς ἐκεῖ τοὺς τόκους τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἀποληψόμενος. Uſuram quaſi mercedem bonorum operum, quæ in terra fecerimus, in cælo apud Deum nos recepturos affirmat, quam pro beneficio pecuniæ mutuo datæ heic exigere non debemus. Certe ut apud Lucam concepta ſunt Dominici præcepti verba, longe etiam magis uſurarum latus tranſverberant. Nam qui de perdenda crediti ſumma laborare vetatur, quis credat ei concedi pactiones pro credito uſurarias facere? Longe eſt ab eo qui nihil ſperaturus de ſorte etiam egentiſſimis credere jubetur, ut ultro paciſcatur aliquid ultra ſortem ſibi reddi, de qua melius & præcepto convenientius periclitaretur. Illud quidem certum eſt, Dominum non de alio mutuo loqui quam quod Judæis permiſſum lege fuit,

Judæo

Judæo daturis mutuum. Cui præcepto ad pleniorem disciplinæ perfectionem hoc de suo velut auctarium mensuræ addidit, ut etiam non reddituris τὰ ἴσα mutuum credatur, quomodo & aliis firmandis, ut districtior eorum esset observatio; majori ea severitate constrinxit. Etenim qui in difficilioribus regulam tenet, in facilioribus rarius excidit. Qui potest libenter, mutuo quod dedit, perdere, dum lucro apponit si id servet, aliquid plus vix sibi sperare permittit, & usuris tanto libentius ut careat à se impetrat. Verum enimvero, recte pensitata re, & ex omnibus calculis bene subducta ratione, non magis fœnerationi adversari Dominicum illud dictum reperietur, quam venditioni quod in eodem versiculo dixit, dandum esse omni petenti. Petitor, de quo Dominus intellexit, non redditurus petit, & ille dator, quem designat, non repetiturus dat. Ex vi itaque hujus mandati nemini liceret vendere id quod habet, sed teneretur donare. Nullus artifex artem suam venditaret, nemo operarius, ob operam, mercedem posceret; mercatores nulli esse deberent, quia emunt ut vendant. Petenti cuilibet, panem sine pretio pistor dare necesse haberet, vinum gratis præbere omnibus copo; agricola frumentum urbanis gratuitum admetiri; nummularius pecuniam requirentibus adnumerare sine permutatione. Præterea legibus injuriam persequenti imputaretur quod in maxilla percussus alteram non ultro obtulisset percutiendam. Raptum sibi pallium in jure conquerenti objiceretur à judice quod super tunicam pallio quoque non cessisset. Cupita oculis tenus mulieris forma pro adulterio plecteretur. Juramentum quodlibet perjurii nomen & pœnam subiret. Hæc omnia certe eodem spectant; quæ si ad solam usuræ prohibitionem valent, in ceteris irrita sunt, censura veniam corvis dabit ut merulas æque nigros vexet. Cur enim mercaturam patietur

esse ἢ πωλιλέια quæ fœneratores non tolerabit? Tantum abest ut petenti dent quod habent, ut, quod hac ipsa hora vili emerint, è vestigio vicino suo non dubitent, si queant, vendere pretio longe majore. Hæc eorum ars est, hæc vita est. An caritatem proximi sic minus offendere existimandi sunt quam fœnerator, qui ob usum pecuniæ suæ, quamdiu ea caret, interusurii nomine mercedem à volente pactus fuerit?

Cap. XXI.

Christum adventu suo nihil mutari voluisse in ejus reipublicæ regimine sub qua nasci voluit. Regiminis politici partem facere usurarii mutui contractus. Si in orbe Romano ii liciti ante Christum, Christi adventu non illicitos esse factos. Christum, cum ad Iudæos loqueretur, mutui gratuiti mentionem tantum facere solitum. In parabolis, quas cum discipulis habebat quos ad gentes erat missurus, fœnus non improbavit. Βαλεῖν ἀργύριον τραπεζίταις *quomodo intelligendum. An illi à Domino damnati ac proinde ab republica Christiana exterminandi quia eorum mensas everterit. Negotiatores similiter ejiciendos fore è republ. quia & Christus eos simul è templo cum nummulariis ejecit. Quomodo id accipiendum, utrum allegorice, an ad litteram. Si allegorice, ad solos Ecclesiasticos pertinere prohibitionem fœnoris & omnis negotiationis. Apostolicis Canonibus soli Episcopi & presbyteri fœnerari vetantur. An illi canones Apostolorum genuini. Concilium Nicenum solis Clericis fœnus interdixisse, item Laodicenum, item Carthaginense & Arelatense. Paulus* ἀφιλάργυρον *Episcopum debere esse præcipit, Diaconum* αἰσχροκερδῆ *esse vetat. Quomodo hæc intelligenda. Quid sit* πραγματέια, *in verbis Pauli. Negotiatio omnis etiam Episcopis Diaconisque prohibita.*

hibita. Cur à veteribus Canonistis nulla fœnerantibus indicta publica pœnitentia. Avaritia omnium malorum radix & mater. Primi Christiani Apostolorum tempore in Ecclesia Hierosolymitana bonis in medium datis in commune vivebant. Alia instituta & aliam vitam fuisse Ecclesiæ sub persecutione positæ, & pacificæ. Quod dominus circa habitum victumque Apostolis suis præscripsit, non omnibus fidelibus de plebe injuncta videri. In omnibus sectis extitisse qui austerius ceteris vixerint. De differentia apud Theologos Græcos σαρκικῶν, ψυχικῶν, & πνευματικῶν. Apud philosophos gentilium totidem genera hominum describi. In prima classe ponendi improbi fœneratores & μονοπῶλαι. Secunda, qui mercaturam & fœnus agitant ex legum præscripto. In tertia nullos inveniri neque negotiatores, neque fœneratores. Ad spiritales solos pertinere Dominica præcepta de bonis vendendis, & alia austeriora. Spiritales nec fœnore dare, nec accipere. Patres veteres etiam reddendam cum mutuo usuram, si quis possit, præcipere. Non posse omnes esse spiritales, sed nec debere. Aliam & majorem exigi virtutem ab Episcopis quam à plebeiis, à duce quam à militibus. Vt diversæ in cælo mansiones, ita in terra diversæ viæ ad beatam vitam ferentes, & diversi gradus eo tendentium. Episcopi in primivita Ecclesia, presbyterique, habitu victuque austeriore quam ceteri. Vix potuisse fœnus interdici plebi, ut nec negotiationes artesque quæstuarias. Ideo solis presbyteris & Episcopis hæc interdicta. Cur posteriores pontifices contra antiquorum conciliorum auctoritatem eam prohibitionem ad Laicos etiam extenderint. Quia non vetitæ à Christo usuræ, nec ab Apostolis, ideo fœnerantibus nulla in Ecclesia prisca irrogata pœnitentia. Mitiores fuisse criminum pœnas Ecclesiasticas quam politicas. Fœnoris

modum excedentis pœnam quadruplum jure civili fuisse, at legitimi nullam. Non ad Ecclesiam pertinere, leges de vetandis usuris sancire quæ jure civili licitæ sint, præcipue quas expresso verbi divini mandato vetitas esse non liqueat. Quæ patres adversum fœnus in scriptis suis declamitant, non derogare veterum conciliorum sanctionibus quæ eas plebi permittunt. Christianos imperatores omnes, excepto Basilio, eas permisisse. Leonem ejus filium coactum easdem restituere multis de causis. Quæ causa pontifices Romanos adegerit exæquare Laicos clericis in usuræ interdictione. Ante Nicænum concilium etiam Episcopi fœnerari soliti. Patres ejusdem concilii in vetanda Clericis usura non alia auctoritate uti nisi veteris testamenti. Regulam fuisse generalem, permissionem fœnoris Iudæis cum gentibus ceteris datam, exceptionem à regula, quod suis vetiti fœnerari. Vt Iudæus omni Iudæo frater, ita & Christianus Christiano. Vnde illa appellatio inter Christianos. Tertullianus explicatus, qui omnia inter Christianos sui temporis præter uxores indiscreta esse dixit. Non omnia inter eos fuisse communia, bonis in medium collatis. De collectis ipsorum, & arca honoraria. Communionem bonorum in Ecclesia tantum Hierosolymitana fuisse usurpatam. De sectatoribus Pythagoræ, qui omnia inter se communia habuerunt. Eam κοινωνίαν improbatam Epicuro, quia diffidentiam testaretur, quæ nulla inter amicos esse debet. Hoc communionis genus etiam probatum veteribus Christianis. Christiani nec negotiatores olim, nec mercatores, sed suarum duntaxat artium & opificiorum venditores. Tertullianus correctus, & expositus. Quales fuere sub persecutionibus, & quales post pacem Ecclesiis universis redditam, orbemque factum Christianum. Cur tam diversi hi ab illis. Primi Christiani pro fratribus

omnes

omnes homines habuere. Arnobius emendatus. In orbe Christiano non posse obtineri, tot in gentes diviso, lingua & moribus diversas, ut fraternum nomen cum re ipsa invalescat. Vbi mercatura admissa, ceteraque negotiationes quæstuosæ, non posse inde fœnus exulare. Vbi bella justa habentur, nec fœnus injustum haberi inter Christianos debere. An verum sit, ubi jus belli sit, ibi jus usuræ esse. De utilitate & necessitate fœnoris multa disputata. Muhammedi cur vetitum. Ab omni ævo mercatores Arabes fuisse. An & fœneratores. Aliæ sectæ Arabum usuram etiam vetuerunt. Ipse Muhammed, in rebus ad victum necessariis, eam admisisse quæ pondere & mensura non constarent. Si fœnus malum sit, malum esse necessarium. Alia multa.

PErsequamur quæ in superiori capite præstruximus, & adstruere jam cœpimus. Ut id facilius fiat, altius paulo res arcessenda est. Sic enim melius constabit quam pravo præjudicio damnentur usuræ, quasi à Christo vetitæ & proinde in republica Christiana non permittendæ. Servator noster, ad redemptionem generis humani venturus, carnem humanam assumere eo tempore voluit, quo Judæa suis non amplius regibus neque legibus in civilibus parebat, sed imperio gentilium erat subjecta. Gentes porro ut servaret, venisse eum certum est, non solum Judæos, sed & gentes magis quam Judæos. Cum advenisset igitur, atque innotescere cœpisset, homines ad salutem & regni cœlestis acquisitionem invitans, statim professus est, regnum suum non esse ex hoc mundo. Quo dicto maxime testatus est, nihil se immutatum velle in ea reipublicæ ac regiminis forma sub qua naturam induere humanam dignatus est. Pluribus deinde ac certioribus argumentis & signis id ostendit, dum, quæ Cæsaris sunt,

Cæsari reddenda præcipit, dum censum & ipse solvit, & à suis solvi jubet, dum magistratui parere omnes ac subjici debere per apostolos suos pronuntiat. In quibus omnibus longe maxima pars & portio politiæ consistit. Eam igitur cum in majoribus convellere noluisse eum satis constet, nec in minoribus quicquam ei detractum voluisse censendum est. Etenim cum legibus imperii Romani ex naturæ suæ humanæ conditione obnoxius sit natus, vimque illarum legum & auctoritatem vel morte sua crucisque supplicio sancire non refugerit, nihil in ea parte, quæ civilem administrationem attinet, innovandum censuisse, credendus est. Ita ergo omnia, sicut ante adventum ejus agi gerique solebant, ex legum jurisque civilis præscripto agenda ac gerenda reliquit, circa mercaturam, negotiationes omne genus, artium quæstuariarum professiones, commercia, contractus, obligationes, & alia hujusmodi, sine quibus vita humana ac civilis non constat. In his locum habere & rerum permutationes, venditiones, emptiones, mutuationes tam gratuitas quam fœnebres, nullum est dubium. Illud magis proprie in quæstione de orbe Romano, an, postquam ex gentilitate Christianitatem cœpit profiteri, aliis legibus aliisque moribus, quam quibus antea utebatur, quantum ad regimen attinet politicum, debuerit uti, & an aliis usus sit. Nam certe si Resp. Romana non alias leges accepit, nec alias consuetudines post fidei acceptum sacramentum, Christiana ex gentili facta, nec circa usuras quicquam demutari in ea regenda debuit, ut neque quicquam mutatum est super mercatura & aliis artibus professionibusque quæstuariis. Quod si porro in generali administratione post orbis ad fidem conversionem nihil innovatum est circa hæc quæ diximus, nec circa singulorum professiones & actiones aliquid innovandum fuisse patet, quin, quæ antea licitæ erant

genti-

gentilibus, Christianis postea factis manserint licitæ. Si hoc enim poneretur, ut fœnerator post fidem Christi acceptam fœnerationi renunciare deberet, negotiator negotiationi suæ, & artis quæstuosæ professor artificio suo; consequeretur inde, & in orbe Christiano nullos mercatores esse admittẽdos, nullos artifices, & nullos fœneratores. Quæ tria ut junxit Aristoteles ad χρηματιστικὴν omnem comprehendendam, ita licita ante Christi adventum in Imperio Romano semper fuisse certum est, nec vetita fuisse postquam ad religionem conversus fuit orbis. Verum quomodo hæc stare possint cum abnegatione sui & mundi fuga & odio, divitiarumque contemptu quæ Dominus suis sectatoribus mandavit, in sequentibus explicabitur. Nunc videndum est, an legitimas usuras quæ ante Christum in imperio licitæ fuerant, illicitas suo adventu Christus fecerit. Atqui id non est verisimile, nisi nobis liqueat expresse verbi ejus mandato fuisse vetitas. Quod cum nullo possit testimonio probari, & contrarium ex his, quæ ante diximus, appareat, hæc assertio nostra magis magisq; inde confirmanda est, Christum non vetuisse usuras. Certe in Euangelio, cum ad Judæos loquitur, & præcepta iis dat, non alterius mutui mentionem facit, quam gratuiti, quale fuit Judæis inter se usitatum, in quo τὰ ἴσα tantum recipiuntur, ut Lucæ VI. Alibi vero ubi privatim cum discipulis sermonem habet, quos ad gentes mittebat, quibus usuræ, jure quo utebantur, erant permissæ, in parabola περὶ τῶν τὰ τάλαντα λαβόντων, sub domini persona servum eum laudat qui domini pecuniam fœnore exercuerat, & ex quinque talentis decem confecerat, sorte duplicata. Alterum vero, qui talentum à Domino acceptum defoderat, & sterile retulerat, servi nequam nomine increpat. Ἔδει οὖν σε λαβεῖν, inquit, τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις, καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ. *Oportebat te meam pecu-*

niam collocare trapezitis, & ego veniens eam recepissem cum usura. Ita illud βαλεῖν vertendum erat, id est, *collocare argentariis*, vel, *ponere apud argentarios*, non *committere*, ut interpretes. Βαλεῖν ex idiotismo illius ævi idem quod *ponere*, vel *locare*, quo sensu & *mittere* sequior Latinitas dixit. Βαλεῖν θεμέλια, *ponere fundamenta*, etiam melior Græcia novit. Quo sensu & βαλεῖν ἀργύριον dici posse, ex his quæ supra notavimus capite VII, constat. Hi τραπεζῖται publici fuere fœneratores, ut sunt in Hollandiæ urbibus *Longobardi* appellati, apud quos pecunia fœnore ponebatur, qui otiosam domi manere in arca nollent, & à quibus qui mutuaticia opus habebant sumpta, sumere solebant. Horum mensas evertisse dicitur Christus cum in templo sedentes eos deprehendisset, & pecuniam, quæ in his erat exposita, effudisse. Quo argumento statim evincere volent qui fœnori sunt iniquiores, à Domino id esse damnatum. Quod frustra volent. Hi in locis publicis, ut in basilicis, in foro, in templorum porticibus, mensas suas habere consueverant, & patere omnibus, qui mutuum ipsis sub usura dare aut ab iisdem accipere erant parati, præter nummorum cum nummis permutationẽ, quam etiam exercebant. Non aliam causam inde eos ejiciendi videtur Dominus noster habuisse, quam quod in loco sancto & orationi destinato sederent. Nam cum hoc dicto eos expulit: Ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ποιεῖτε σπήλαιον λῃστῶν. Ubi & fœneratores cum latronibus comparat, sed nec minus mercatores, ementes ac vendentes, quos etiam simul cum fœneratoribus inde ejecit. Καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε. Si ad litteram hæc accipiuntur, ut certe debent, non dicendum, noluisse Christum esse omnino nummularios, sive fœneratores, nec mercatores, sed in loco tali eos versari & quæstum

exercere

exercere non pati potuisse. E templo quidem eos exire jussit, quia domus est orationis, non, ut forum, locus nundinationis ac fœnerationis. In foro autem aut alio quolibet orbis loco deprehensos non ita accepturus illos fuit. Si vero allegorice id accipitur, quia de templo tantum ut facesserent imperavit, non è civitate, solis templi ministris interdictum fœnus omnemque negotiationem, verissima interpretatione inde colligere licebit & concludere. Et sane non aliis quam Episcopis presbyterisque primitiva Ecclesia & temporibus Apostolorum propior usuras esse vetandas censuit. Quinimmo vel ipsi Apostoli, si modo eorum Canones sunt qui hoc nomen inscriptum præferunt, non aliter judicarunt. Ut germanos esse non præsto, ita possum vetustissimos asserere. Theodoretus Cyrri Episcopus in Canonum compilatione ἀνεκδότα pro geminis agnovit. Si non omnes sunt Apostolici, quosdam forte esse existimari potest. Intra eorum numerum, qui legitimi à quibusdam habentur, Canon est XLIV, qui sic sanxit: Ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, τόκους ἀπαιτῶν τοὺς δανειζομένους, ἢ παυσάσθω, ἢ καθαιρείσθω. Non esse tamē Apostolicum, discretio ordinis episcopalis & presbyterici, Apostolis incognita, facile probat. Quodcunque sit, ad Laicos fœnoris prohibitio non extenditur hoc canone, ut nec in definitione XVII Concilii Nicæni, quæ solos, τοὺς ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζομένους, id est, clericos, centesimas exigere & sesquicentesimas à suis debitoribus vetat, aut omnino aliquid tale comminisci turpis lucri gratia, nisi deponi velint. Ἑκατοστὰς καὶ ἡμιολίας. Eæ usuræ fuere tunc temporis legitimæ, ut in sequenti libro dicemus. Laodicena Synodus Nicena posterior idem etiam constituit, decreto IV περὶ τοῦ μὴ δεῖν τοὺς ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους καὶ τὰς λεγομένας ἡμιολίας λαμβάνειν. Hæ sunt usuræ sesquicentesimæ, illo ævo lege permissæ, quas solis in ordinem allectis

sacrumEcclesia decrevit esse inconcessas.SextaSynodus inTrullo idem quoq; sanxit circaClericos,iisdem fere verbis quibus Canon Apostolorum supra scriptus. Laicis non idem onus impositum, quale & Clericis Codex Ecclesiæ Africanæ imponit, sed solis, ut abstineant ab usuris, Canon.XVI: *Item placuit, ut clericus, si commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat: si speciem, eamdem speciem, quantam dederit, accipiat.* Quod quantum dederit, accipere tantumdem modo jubetur, tam in pecunia, quam in alia specie quacunq;, usuram excludit, nec Laicos eadem prohibitione includit quos non nominat.Ejusdem collationis Canon V solos Clericos arcet à fœnore,non etiam Laicos: *Avaritiæ cupiditas, quam rerum omnium malarum matrem esse, nemo qui dubitet, proinde inhibenda est, ne quis alienos fines usurpet, aut per præmium terminos patrũ statutos transcendat, nec omnino cuiquam clericorum liceat de qualibet re fœnus accipere.* In fine decreti, quod in Laicis reprehendendum est, in clericis damnari oportere dicunt patres Carthaginenses: *Proinde quod in Laicis reprehenditur, id multo magis debet in Clericis prædamnari.* In Laicis reprehensionem tantum mereri ajunt,non damnationem, ἐπιλήψιμον esse,non κατακρίσιμον, τόκον. Certe & gentilium philosophi usuram ἐπονείδιστον καὶ μισητὸν χρηματισμὸν, tametsi admittendum censeant, esse pronuntiarunt,*invisum & inhonestum quæstum.* Quod præcipue in illam fœnerationem convenit, quæ modo caret, & finem non alium sibi proponit nisi lucrum sine fine. Non propterea tamen in Laicis condemnata est,ut in Laicis. Arelatense quoque concilium primum Nicæno æquale,*Ministros, qui fœnerantur, juxta formam divinitus datam à cõmunione* sanxit *abstinere.* Negotiatio & mercatura non minus his interdicta à veteribus conciliis quam fœneratio, cum tamen mercaturam in ordine Laico nulla un-

quam damnaverit Synodus. Canon III Synodi Chalcedonensis edicit, ne Episcopi & alii de clero aliena prædia conducant, aut se immisceant negotiis sæcularibus, aut patrimoniorum administrationes suscipiant. Ὥρισεν τοίνυν ἡ ἁγία σύνοδος, μὴ ἐπίσκοπον, μὴ κληρικὸν, μὴ μονάζοντα ἢ μισθοῦσθαι κτήματα, ἢ πράγματα, ἢ ἐπεισάγειν ἑαυτὸν κοσμικαῖς διοικήσεσιν. Codicis Ecclesiæ Africanæ Canon XVI, non ab usuris debere tantum abstinere sancit Episcopos, presbyteros, & diaconos, sed etiam vetat esse conductores, aut procuratores, aut illa negotiatione turpi victum quærere. Gelasius Papa, ad Episcopos Lucaniæ & Siciliæ scribens, clericos monet, *ut in quocunque gradu positi sint, noverint, ab indignis quæstibus abstinendum, & ab omni cujuslibet negotiationis ingenio.* Paulus ipse in Epistola ad Timotheum I, cap. III, Episcopum præcipit oportere esse ἀφιλάργυρον, & diaconos non debere esse αἰσχροκερδεῖς. Vetustissima quippe exemplaria in Episcopi admonitione qualis esse debeat, vocem αἰσχροκερδῆ non habent. Inde sequitur, ut, qui ἀφιλάργυρος est & pecuniæ cupiditate non tenetur, nullum omnino genus quæstus affectare debeat, etsi honestioris, ex quo videri queat avidus & avarus. Hoc ergo in Episcopo, eodemque tunc & presbytero, monet Apostolus, ut ne honestam quidem lucri faciendi rationem captet. At diaconos secundi illa ætate gradus in Ecclesia ministros satis habet instruere, ut ne sint αἰσχροκερδεῖς, hoc est, turpis lucri cupidi. Lucrosa ergo omnis negotiatio Episcopum non decet quem ἀφιλάργυρον esse oportet. Turpis & inhonesta diaconum dedecet. Clarius idem Paulus in II ad Timoth. cap. II Ministros Ecclesiæ, ut veros Christi milites ab omni sæculari negotiatione, cohibet prohibetque. Οὐδεὶς, inquit, στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ. Ubi πραγματεῖαι fortasse non sunt negotia quælibet, vel occupa-

occupationes sæculares, sed mercaturæ sive negotiationes. Nam Græcis πραγματεία id etiam significat. Quod sexcentis si liberet auctorum testimoniis liceret confirmare. Glossæ veteres: *Negotiatio*, πραγματεία. Aliæ Græco-Latinæ: πραγματεία, *negotiatio, nundinatio*. Inde πραγματευτὴς, *negotiator, mercator*, μεταβολος, μεταπράτης Græcis, & κάπηλος. De milite loquitur, cui legibus militiæ non licuit negotiari. Lex enim militaris fuit, οἱ στρατιῶται μήτε γεωργίαις ἀποσχολείσθωσαν, ἢ ἐμπορείαις, μήτε πολιτικὴν φροντίδα εἰς ἑαυτοὺς λαμβανέτωσαν, ἢ τῆς στρατείας καὶ τῶν στρατιωτικῶν προνομιῶν ἐκβάλλονται. Immo ut multorum canonum sanctionibus constitutum est, ut ne Episcopi, presbyteri & Diaconi conductores sint, aut procuratores, vel administratores alienorum bonorum, nec fidejussores, idem etiam militibus interdictum olim fuisse legimus: Οἱ στρατιῶται οὔτε διοικηταὶ, οὔτε μισθωταὶ, οὔτε ἐγγυηταὶ ἀλλοτρίων πραγμάτων γίνονται. Proinde & πραγματεία hic accipi etiam posset apud Apostolum de negotiosa, laboriosa & actiosa quacunque sollicitudine, ut certum est, eam vocem apud Græcos usurpari. Sed quocunque tandem modo sumatur specialiter de negotiatione mercimoniorum, aut generalius de omni occupatione, βίον vocat Apostolus aliorum hominum vitam, quos à militibus distinguit. Sic privati, pagani, passim de ceterorum hominum vulgo, qui à militibus discernebantur. Militaris itaque vita diversa ac distincta à communi, quæ βίος Græce appellatur, Latine *sæculum*, *mundus*, *vita*. *Negoiium* porro etiam pro negotiatione sive καπηλεία, ut apud Melam de Ægyptiis: *Forum ac negotia fœminæ, viri pensa ac domos curant*. Ubi negotia sunt αἱ καπηλεῖαι, αἱ πραγματεῖαι. Ita & in Canone XVI Còdicis Africani: *Placuit, ut Episcopi, presbyteri, Diaconi, non sint conductores, aut procuratores, neque ullo turpi negotio & inhonesto victum quærant*. Τῇ

πραγμα-

πραγματείᾳ, τῇ καπηλείᾳ ἐπονειδίστῳ. Quam hujus vocis notionem alibi pluribus confirmamus. Ut soli igitur olim Ecclesiæ ministri & pastores ab negotiatione omni arcebantur, & speciatim usura, quæ species est negotiationis, atque ita etiam vocata est, nunc etiam quæstuosum omne negotium iis interdici qui Ecclesiæ curam gerunt, summopere probarem. Avaritia quemlibet è grege Christi non decet, multo minus deceat pastorem, qui ceteris præire exemplo debet. Quo enim ore increpabit avaros, ac redarguet, qui aliquam ejusmodi artem pertractabit ad quæstum & lucrum lata via pergentem? Viæ, quæ eo tendunt, maxime compendiariæ sunt, fœneratio, & mercatura. Nec minus hæc, quam illa Clericis prohibita, Laicis etiam Christianis utraque permissa, cum tamen excessus in utravis in his quoque damnandus sit. Excessus ille avaritia est, in quem facile deflectunt omnes professiones quæstuosæ, sed illæ duæ præcipue. Hinc toties & tam acerbe in eos declamitant Ecclesiæ veteris patres Græci ac Latini, & magis quidem adversus fœnerationem, quia hæc in excessum & avaritiam pronior ac declivior, quam mercaturæ. Canonistæ antiqui Græci, quærentibus cur avaritiæ, quæ mater est & radix omnium malorum à Paulo merito nuncupatur, nulla pœna ab Ecclesia, nulla pœnitentia publice agenda esset proposita, respondent, ei malo mederi posse conciones quæ in Ecclesia ad populum haberentur. Nec igitur apud illos inter vetita fœnus, ut nec mercatura, nisi solis ministris, quibus ἡ καθαίρεσις indicta, si alterutrum pertractarent. Inde est, quod nec unquam legimus quemquam publice olim in Ecclesia primitiva pro fœnoris excessu, pro monopolio, nedum pro simplici fœnore, vel licita mercatura, pœnitentiam egisse, & exomologesim fecisse. Sane nec in Epistolis Canonicis Græcorum, quæ hodie extant, pœna ulla irrogata, aut

ullum pœnitentiæ agendæ tempus præscriptum legitur fœneratori etiam ultra modum legitimum fœneranti. Christus in Ecclesia sua fundanda, cum Apostolos ad eam rem per universum orbem mitteret, ut avaritiam maxime condemnabat, ita paupertatem in primis & divitiarum contemptum commendabat iisdem Apostolis, qui & ipsi porro illis, quos Christo acquirebant, idem inculcare soliti. Dicebat suis Christus, difficile esse servire duobus dominis, Deo, & Mammonæ. Inde & juveni, interroganti, quo pacto posset lucrari vitam æternam, mandata servanda esse, primo respondit. Sed cum ille regessisset, omnia à se servata, tum eidem præcipit, ut omnia quæ haberet, bona divenderet, ac pauperibus daret; siquidem vellet esse perfectus. Hic cum multa possideret, non lætus hæc accepit, & abiit. Tum Christus ad discipulos conversus dixit, divitem difficulter admodum introiturum in regnum cælorum. Immo & insuper addidit, facilius fore, camelum per foramen acus trajicere, quam ut dives in regnum illud æternum admitteretur. Id eo tempore & postea, quamdiu Ecclesia Christi sub persecutionibus fuit, maxime apparuit. Cum enim nihil aliud ante oculos haberent qui Christo nomen dabant, nisi bonorum amissionem, supplicia, & cruces, frustra laborassent de quærendis quæ statim erant cum vita amittenda. Tanto etiam magis ab his conquirendis aversum habuere animum, qui pactam Christo semel fidem deserere nollent, quia maximum videbant in his profectus ad salutem & salutis impedimentum. Quam multi enim tunc, qui abundabant bonis, ne illa amitterent, ei se sectæ verebantur addicere, cui quotidie impendebat fortunarum excidium & eversio? Quam multi etiam porro jam Christiani facti, quia divites erant, metu perdendarum opum, persecutione instante, à fide potius defecerunt ne bonis deficerentur? Nullas plu-

res aut frequentiores apoſtaſias & lapſus prima vidit Eccleſia quam ob has cauſas. Bona enim multis vita ipſa cariora ſunt. Recte itaque Paulus in Epiſtola ad Timotheum prima, & convenienter illis temporibus: *Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, & laqueum, & deſideria multa & nociva, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum eſt cupiditas, ἡ φιλαργυρία, quam quidam appetentes, erraverunt à fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis.* Eadem ſententia & proverbii Arabici. حب الدنيـــا والمال راس كل خطيئة. *Amor mundi & divitiarum, fons omnis peccati eſt.* Inde primi fideles Chriſto acquiſiti in Hieroſolymitana Eccleſia ab Apoſtolis ipſis gubernata in commune vivebant, nemo erat inter eos egenus; qui prædia aut ædes poſſidebant, ea vendebant, ut iis, qui indigebant, victus ſuppeteret. Quod haud ſcio an & aliis locis factitarint, primo præſertim ſæculo. De quo paulo poſt. Alii tamen mores, alia vita eſſe debuit Eccleſiæ oppreſſæ & liberæ: latentis & manifeſtæ: ſub perſequutionibus denique poſitæ, & pacificæ. Præterea quæ Dominus injunxit diſcipulis ſuis, miſſurus eos ad verbum ſuum prædicandum, non omnibus è populo fidelibus æque cuſtodienda præſcripſit, ut calceamenta non haberent, unicam tantum indutui tunicam haberent, peram ſecum non ferrent, neque baculum. In omni denique ſæculo, & in omni ſecta extitere homines, qui non contenti feciſſe quæ fieri liceret, & his abſtinere quæ vetita eſſent, ea obſervare quæ mandata forent, ad majus virtutum ac pietatis ſpecimen ſe vocatos rati, auſteriorem, velut perfectiorem eamdem, vitæ formam elegerunt. Quod eorum more affectaſſe videntur qui aliquo curſum deſtinantes, compendia viæ ſectantur per ſpineta plerumque & vepres, quaſi citius eo ſic evaſuri quo tendunt,

dunt, quam si regia & communi, sed longiore circumagerentur. Vel potius ut abjectis mundanis bonis, quasi sarcinis & impedimentis, succinctiores & securiores, quo vellent, pervenirent. Tales inter Judæos Naziræi & Esseni: Inter Christianos Monachi & Ascetæ. Inter Græcos philosophi, inter philosophos Stoici & Cynici. Inter Persas qui *Deruis* vocantur. Habent & Turcæ suos monachos. Hi omnes, quæ licita omnibus, sibi solis illicita volunt esse. Recte itaque Græci Christiani patres, tres hominum status, veluti per classes, constituunt, ac distinguunt, σαρκικῶν, ψυχικῶν, & πνευματικῶν. Quos appellant σαρκικοὺς, eos esse ajunt qui contra naturam vivunt, hoc est, contra juris naturalis æquitatem, qua societas humana conservatur. Hi ex alienis incommodis sua comparare commoda non verētur, & jus sibi faciunt ex aliorum injuria. Rapere, clepere, occidere, mœchari, dum suo indulgeant genio & libidini serviant, etiam cum proximi detrimento ac pernicie, nihil pensi habent. Hæc est σαρκικὴ κατάστασις, quæ brutorum animantium vitæ propior est quam hominum ratione utentium. Sub hanc classem redigere possis & mercatores monopolia vetita exercentes, & fœneratores ultra licitum ac legitimum modum fœnus agitantes. Secundus status est τῶν ψυχικῶν, qui secundum naturam vivere existimantur, quia neminem lædunt ut sibi boni aliquid faciant, atque ita rem familiarem augere festinant, ut sine cujusquam injuria ac damno eam amplificent. Eas solas voluptates consectantur, quæ nemini futuræ sunt noxiæ & exitiosæ. Ad summam præceptum illud observant, quo plenitudo legis continetur, ut nemini faciant quod sibi fieri nolint. In quo præcepto & alia pars subintelligitur quam posuit Lucas: Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. Ex hoc genere sunt & qui mandata omnia custodiunt. Nihil enim admit-

tunt

tunt quod legibus ſit vetitum, nec tamen abſtinent ab illis omnibus quæ conceſſa vident, ac licita. Quo pertinet & Domini reſponſum ad juvenem interrogantem quid facere deberet, ut adipiſceretur vitam æternam, *ſervato mandata*, *τήρησον τὰς ἐντολάς*. Cum rurſus ille quæreret, quænam illa eſſent mandata, dixit ei Chriſtus: *Non occides; non adulterabis, non furaberis, non falſum teſtimonium dices.* Sub hanc *ψυχικὴν κατάστασιν* reduci debent, qui negotiantur, qui fœnerantur, qui artes quaſcunque exercent quæſtuarias, dummodo intra fines legibus præſcriptos id faciant. Omnia quippe quæ à juris naturalis ac gentium æquitate deſcendunt, commercia, contractus & alia negotia quæ citra proximi noxam agitari poſſint, agunt. *Pſychicos* Tertullianus in libro de Monogamia vocat, quos non admodum probat, utpote qui de genere Spiritalium haberi vellet. *Hæretici*, inquit, *nuptias auferunt, Pſychici ingerunt. Illi nec ſemel, iſti non ſemel nubunt.* Pſychici enim, qui nec ſecundas, nec tertias, non etiam quartas nuptias, à Chriſto prohibitas videbant, toties nubebant, quoties eos uſus aut neceſſitas vel occaſio ad hoc vocaret. Tertius ordo eſt *πνευματικῶν*, qui *ſpiritales* ab eodem Tertulliano appellantur, ut *ψυχικοὶ* ſunt *animales*. Hanc *πνευματικὴν κατάστασιν* Græci definiunt ita, *ὅταν καὶ βλάπτεσθαι βούλοιτο διὰ τὸ καλὸν, ἢ κακουχεῖσθαι.* Primi, qui ſecundum carnem tantum ſapiunt, lædere volunt, lædi nolunt. Secundi, *animales*, nec lædi, nec lædere. Tertii, *ſpiritales*, lædi quam lædere malunt. Ita & Socrates præcipiebat; præſtare *ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν*, injuriam acceptam ferre quam inferre melius eſſe. Addunt iidem Græci, *ὅτι ἡ μὲν πρώτη κατάστασις παρὰ φύσιν, ἡ δὲ μέση κατὰ φύσιν, ἡ δὲ τρίτη ὑπὲρ φύσιν.* Philoſophi totidem gradus hominum faciunt. Qui Theologis *σαρκικὸς* dicitur, illis homo eſt *ὁ πολὺς καὶ χυδαῖος, ὁ συμπεφυρμένος τῇ γενέσει, καὶ ὑπ' αὐτῆς καταπεπονημένος.*

μθύ@·, qui partem sui corpus esse credit, non magis in censum rationalium animalium quam ratione carentium referendus, μηδὲν μᾶλλον λογικὸν ἢ ἄλογον ζῶον ὑπάρχων, atque hominis nomine indignus. Hæ sunt Satyrici *pronæ in terras animæ ac cælestium inanes*. Quem ψυχικὸν Theologi vocant, hunc verum hominem isti esse dicunt, κατὰ τὴν λογικὴν ψυχὴν ἐσωμαϊμένον, qui corpore tanquam instrumento utitur, non tanquam parte altera animalis rationalis. Hunc ex præscripto legum vivere ajunt, cui & conveniunt morales civilesque virtutes, quem & κατὰ φύσιν τῆς λογικῆς ζωῆς agere ajunt: *secundum naturam vitæ rationalis*. Ergo priores παρὰ φύσιν τῆς λογικῆς ζωῆς agunt, ut quod sequitur genus ὑπὲρ φύσιν animæ rationalis vitam instituit. Hi sunt quos in tertio gradu & perfectionis summa collocant, qui ipsis θεωρητικοὶ appellantur, qui respondent τοῖς πνευματικοῖς Theologorum Christianorum. Οὗτοι, inquiunt, τὴν αὐτοῦ λογικὴν ζωὴν ὑπερβεβηκότες, ὅλοι εἶναι βούλονται τοῦ κρείττονος: *qui rationalem naturam vitamque supergressi, toto impetu ad Deum tendunt, eique se applicant.* In prima illa classe carnalium, ut aptemus eam divisionem ad nostrum hoc argumentum, invenies negotiatores & fœneratores omnes improbos. In secunda bono more modoque, nec ultra legum præscripta id agitantes. In tertia quæ supra naturam sapit, nulli neque negotiatores, neque fœneratores reperientur, nec ullus omnino artis quæstuosæ professor aut opifex. Si quis ex hac secta cogitur arte quam didicit vivere, eatenus tantum eam exercet ut in diem vivat, non ut aliquid lucretur, quod abscondat & in thesauris reponat. Ita Paulus Apostolus se tuebatur artificio suo. Ita antiqui Monachi in Cœnobiis agebant, in quibus neminem recipi moris erat nisi qui artem aliquam teneret, & manibus suis operari posset. Ad hunc tertium gradum pertinet, quod Dominus

minus ſecundo reſpondit juveni quærenti qua via vitam æternam poſſet ingredi. Cum enim mandata primo ſervare juſſus, ea ſe omnia impleſſe à primis annis dixiſſet, &, quid adhuc faciendum ſupereſſet, interrogaret, hoc reſponſum à Domino noſtro accepit. Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ. *Si vis perfectus eſſe, vade, vende quæ habes omnia, daque pauperibus, & theſaurum in cælo habebis.* Hæc eſt plane vita Apoſtolica diſcipulorum Chriſti, qui omnia reliquere ut ipſum ſequerentur. Hoc eſt mundo renuntiare. Hic eſt perfectus vitæ Chriſtianæ modus. Hæc ſpiritalium ſive πνευματικῶν vita, ex Chriſti præcepto agenda. Injuria malle affici quam afficere, maxillam præbere alteram percutienti poſt alteram percuſſam, pallium auferenti inſuper & tunicam eripiendam offerre. Hi nec pecuniam fœnore dare poſſunt quam nullam ad hoc ſibi reliquerunt. Sed nec vellent ſi haberent, qui ab omni quæſtu abhorrent, etiam licito ac legitimo. Nec fœnore accipere iidem ſuſtinerent, qui ideo pecunias cum earum amore abjecerunt, quia habere nolunt. Si egeant qui tales ſunt, & artem unde vivant, neſciant, mendicato potius pane vitam ſuſtentabunt, quam mutuo accipiant quod non poſſint reddere. Qui enim ipſi offendi ſatius ducunt quam offendere, multo minus in referenda pro beneficio gratia ceſſarent, etiamſi nulla lex pro vicis relatione uſuras in mutuo præſtandas ſanxiſſet. Nam qui dant inviti beneficium, etiam inviti reddunt. Ipſi quinetiam patres Eccleſiæ docent, reddendum eſſe cum uſura mutuum, ſi quis abundet. Theologus: Ἀποδώσομεν τοίνυν σὺν τόκῳ τὸ χρέος, ἂν ἄρα τοσοῦτον εὐποροῦντες φανῶμεν. Si, qui poteſt, tenetur crediti uſuram præſtare, an male facit qui ab eo qui poteſt eam exigit? Immo certum eſt, recte facere. Nollet enim ſanctus ac ſpiritalis, qui uſuram ſolvit, eam ultro proximo ſuo pen-

dere, si sciret, eum in accipiendo peccare. Ad hoc perfectionis specimen quis hodie adspirat? Ne monachi quidem, quamvis id affectent, hodierni, eo possunt contendere; adeo multa sunt, quæ eos à veteribus ascetis ἀορίστῳ τῷ μέσῳ discernant. De quibus alius erit dicendi locus. Profecto, qui de toto Orbe unum cœnobium facere vellet, aut omnes homines sub regulam Pachomii redigere, frustra laboraret. Non haberent quibus sua bona venderent, si omnibus idem propositum foret paupertatis vovendæ & mundo renunciandi. Nemo quippe esset qui emeret, in pari universorum studio & voluntate vendendi & nihil habendi. Non minus verum est quam elegans hoc Arabicũ Proverbium: او كان الناس كلهم عقال خربت الدنيا. *Si omnes homines sapientes essent, mundus in solitudinem ac vastitatem redigeretur.* Quod non solum de continentia accipiendum est, deque abstinẽtia à conjugio, & licitis voluptatibus, sed etiam de omni vitæ genere à quo abhorrent sapientes, qui nec negotiantur, nec fœnerantur, nec aliud quidquam eorum agunt quę ad humanam societatem conservandam conducunt. Pleriq; eorum sibi vivunt, nec ad rempub. capessendam accedunt, quales Græcis θεωρητικοὺς, aut Theologis πνευματικοὺς appellari, ante diximus. Certe ut non omnes possunt ad hanc normam sapientes esse, ita nec fortasse debent, si ratio habeatur societatis inter homines tuendæ, sine qua neq mundus hic potest subsistere, qui si ex solis sapientibus constaret, vix consisteret. Sed profecto, si non alia ex causa mundus est interiturus, semper mansurum qui affirmabit, non falsus erit opinionis. Ceterum, ut in cælo stella differt à stella magnitudine & claritate, ita & in hoc inferiore mundo homo ab homine virtute ac pietate. In domo Dei ut diversæ sunt mansiones, sic in terris, diversæ viæ ad beatam

vitam

vitam tendentium, immo & varii perfectionum gradus. Non eadem virtus militem gregarium decet & ducem aliosque milites principales. Major ab his & pluribus numeris absolutior requiritur quam ab illis. Non par itaque sanctitas vitæ & austeritas morum à vulgo debet exigi, quam ab Ecclesiæ præsidentibus, ut eos vocat Tertullianus, qui Græcis etiam sunt οἱ προεστῶτες. Hi sunt Episcopi, Presbyterive, & Diaconi. Quemadmodum locum Apostolorum in Ecclesia tenebant, qui in primo ordine presbyterii locati, ita ad exemplum eorum primis Ecclesiæ sæculis vitam suam mores & opera habitumque componere nitebantur. Et quia vestitum sibi fingere abnormem & inusitatum ne ridiculi essent, nolebant, eum eligere consueverant quo utebantur maxime austeræ inter gentiles sectæ philosophi. Pallium nempe detritum, hoc est, τρίβωνα, cum una tunica, qui fuit Cynicorum habitus. Nam & Dominus, cum Apostolos mitteret ad prædicandum Euangelium, unica tunica jussit esse contentos, cui pallium superinjectum. Hinc Tertullianus, non cum Christianus factus est ad pallium secessit, relicta toga, sed cum in ordinem presbyterorum allectus est, ut olim ad librum ejus de Pallio observavimus. Fuere & qui ex eo quod voluntatis erat, necessitatis regulam facere voluerunt omnibus tenendam, qui austerius propositum capessere destinarent, τὴν νομιζομένην ἄσκησιν, ut Eustathius ille, quem propterea condemnarunt Synodi Gangrensis patres. Episcopi præcipue, ut dixi, presbyterique, ad illam ἄσκησιν severioris ac perfectioris disciplinæ primis Ecclesiæ temporibus contendebant. Quæ austeritas in paupertate voluntaria & divitiarum contemptu in primis consistebat, & ab omni quæstus, etiam liciti & honesti, abstinentia. Hoc unum ante omnia omni studio affectabant, ne essent aut viderētur φιλάργυροι, cujusmodi eos nec esse nec videri vult Apostolus in

ea ad Timotheum, qua, qualis esse debeat Episcopus sive presbyter, ei præcipit. Cum in secunda ad eumdem monet eos abstinere debere ab omni negotiatione sæculari, omnem illis ansam causamque φιλαργυρίας sic præcidi voluit. Inde & antiquiorum conciliorum patres, Græci, Gallicani, Africani, & Itali, nominatim fœnerationem & mercaturam, quæ duæ sunt præcipuæ τοῦ βίου πραγματεῖαι, & maxime quæstuosæ, avaritiæque latissimam aperientes fenestram, ordini sacro interdixerunt, non etiam plebi, hoc est, Episcopis, presbyteris, & diaconis. Videbant enim, non posse interdici & populo has duas negotiandi professiones, fœnus & mercaturam, quin simul etiam omnes artes quæstuariæ eliminandæ essent ab Ecclesia Dei. Satis visum est, ea non tractare Ecclesiæ ministros & pastores, quæ eos abducere possent à cura gregis cui præerant, & ab instituto vitæ perfectioris, cui se dediderant, avocare. Quo magis miror posteriores Pontifices veteribus non sanctitate pares, quamvis potestate superiores, laicis etiam illicitum omne fœnus voluisse. Quid eos movit, ut jugum hoc importabile plebis Christianæ cervicibus imponerent? Quid eorum asseclas recentiores canonistas adegit, ut tam multa colligerent argumenta huic prohibitioni asserendæ? Plusne viderunt quam antiquorum conciliorum patres, qui soli clero non usurpandas usuras statuerunt? An majore pietate adducti id fecerunt? Nonne & hoc fuit potestatis, quam ad temporalia usque extenderunt, argumentum? Nam politica plane res est, usuris modum imponere, aut prorsus eas vetare. Ex jure quidem gentium descendit generatim usuras pro re mutuaticia pacisci. At modus earum accipiendarum ex jure civili est uniuscujusque reipublicæ. Quod enim gravissimum in uno regno fœnus videri posset, in alio pro levissimo haberetur. Hanc differentiam facit rei nummariæ inopia, vel copia.

Sed

Sed nec in eadem civitate idem ſemper modus eſſe poteſt aut debet uſurarum. Prout pecunia in ea vilis aut cara eſt, ita oportet minui aut augeri uſurariam rationem. Ex temporibus igitur & locis ut ea res variat, ita magiſtratus eſt, videre, quando & quis modus ei rei figi debeat. Si prohibitas eſſe à Chriſto conſtaret in novo teſtamento, tum ſane ad eos ſpectare deberet earumdem prohibitio qui in foro interno juriſdictionem exercent. Immo ne neceſſe quidem eſſet eas ab illis in vetitum devocari quas jure divino illicitas eſſe omnibus conſtaret. Satis illi haberent contra vetitum nitentibus pœnas Eccleſiaſticas infligere, & pœnitentiæ tempus ſtatuere, ut in homicidio, adulterio, furto, & aliis. Hæc enim præcepto divino interdicta non prohibet Eccleſiaſtica juriſdictio fieri, ſed ſi fiant, ſciunt quomodo caſtiganda ſint. At nuſquam legimus, ne improbiſſimo quidem fœnori, ullam pœnitentiam indictam per canones & ſanctiones juris Eccleſiaſtici, ut ante diximus. Nec ſane video quouſq; procedere potuiſſent in caſtigatione fœneratorum ſancienda in cōſcientiæ foro. Homicidia, adulteria, furta, & ſi quæ alia, mortis pœna plectunt leges civiles; quæ Eccleſiaſticis legibus nullo capitis ſupplicio puniuntur. Qui crimen publice confitebatur, accepta pœnitentia, eaque ad certum tempus acta, reconciliabatur altari. Hæc olim cum ſeveriſſima eſſet Eccleſiaſtica diſciplina, nunc, cum ex auriculari & privata confeſſione introducta ſit mitior ac remiſſior, tanto major peccandi eſt libido, quanto venia paratior eſt. Nam peccant ut abſolvantur, abſolvuntur ut iterum peccent. Cum igitur in omnibus delictis puniendis leges civiles longe ſint acerbiores canonicis, ecquod ſupplicium potuere canonicæ cōſtitutiones fœneratoribus decernere minus ac mitius quam id quod erat civili jure conſtitutum? Atqui ne legem quidem, quæ fœnori modum poſuit, violantes ultra

quadruplum condemnare placuit. Nullas autem adversus eos pœnas Ecclesiam statuisse, ante demonstravimus. Multo minus pœnitentiam ullam agendam decreverit iis qui intra præscriptam legibus normam fœnus exercerent licitum, eoque minime puniendum. Etsi enim & permissa quædam jure civili, ut secundas nuptias, aliqua pœnitentia dignas judicaverit aliquando vetus Ecclesia, de fœnore tamen nunquam tale quidquam censuit nisi in Presbyteris & Episcopis. Nec enim attendendum est quod plerique patrum Latinorum & Græcorum in scriptis suis crebro in usuras & fœneratores declamitant. Πλεονεξίαν omnem insectantur, αἰσχροκέρδειαν damnant, & φιλαργυρίαν. Sane id merito. Ergo & in fœnerationem invehi debent, & alios quæstus quos avaritia ad divitias properans ut maxime compendiosos aucupatur. Ita & in mercaturã & alias negotiationes quæstuarias persæpe de suggestu detonarunt. Non tamen hoc satis esse debuit Canonistis, quod arriperent ad condemnandam omnem usuram, usumque ejus è republica Christiana tollendum. Potius respiciendum fuit, quid maximus patrum numerus in multis antiquioribus conciliis legitime congregatis super ea re definierint. Cum tot concilia solis Clericis fœnerandi licentiam ademerint, laicis reliquerint, cur isti quasi sapientiores sanctioresque omnibus ex æquo eam libertatem sublatum eunt? Ne Ecclesia quidem potuit rem legibus imperii permissam, populo Christiano interdicere, præcipue cum nullum de ejus prohibitione extaret Domini nostri vel Apostolorum ejus mandatum. Nam id permittere vel vetare ad sæcularem potestatem spectat, nullo præsertim, quod contra faciat, existente præcepto divino. Poterat quidem ut dictum est, ex vi disciplinæ suæ, si quemquam noluisset è populo fœnerari, qui deprehensi essent id facere, aliquo pœnitentiæ agendæ spatio emendare. Quod cum non

non fecerit, inde colligi potest, Ecclesiam primitivam in Laicis usuras, præsertim legitimas, nusquam improbasse. Posset dici, sub imperatoribus gentilibus non sui juris fuisse Ecclesiam, nec ausam esse aliquid determinare contra leges imperiales, quæ usuras permittebant. Immo tanto magis tunc eas vetasset quo purior eo tempore fuit, ut fontibus suis propior, & ad extrema quæque pro Christo patienda paratior, si prohibitionem eam Christi verbo consentaneam esse comperisset. Quid de Christianis imperatoribus dicent, quorum cum plurimi extiterint pii ac probi, & verbi divini zelotæ, nemo tamen eorum ad prohibendas usuras processit, excepto Leone, apud Harmenopulum lib. III, Tit. VII. Ita enim veteres codices ibi scribunt: Νεαρὰ τοῦ κύρου Λέοντος τῶν τόκων ἀπαγορεύουσα. Ubi dicit; etiamsi anterioribus principibus Christianis placuerit, usurarum præstationem recipi ac tolerari, se tamen eam, ut indignam τῆς τῶν χριστιανῶν πολιτείας, ἀπᾴδουσαν εἶναι judicasse, ἅτε παρὰ τῆς θείας νομοθεσίας κεκωλυμένην. Sed per θείαν νομοθεσίαν, non aliam intelligit quam legem Mosaicam, qua vetita Judæis inter se usura. Nam ex novo fœdere nulla poterat talis afferri. Assentior autem doctis Jurisconsultis, non Leonis, sed Basilii fuisse illam constitutionem quæ usuras accipi ex mutuo vetuit. Basilii quippe illius filius Leo, cognomento Philosophus, coactus est Novellam de prohibenda usura paternam abrogare. Quæ ejus constitutio extat hodieque inter Novellas sub ejus nomine editas, numero LXXXIII. In qua fatetur, plus mali dedisse quam profuisse illam patris legem, qua usuras sustulerat. Καὶ ἁπλῶς, inquit, διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν ἐν βίῳ κακίαν ἡ ἀρχὴ τοῦ νόμου οὐ μόνον οὐκ ὤνησεν, ἀλλὰ καὶ προσεζημίωσεν. Rationes in ea legi licet, cur vetitæ usuræ, non solum nihil juverint, sed etiam nocuerint. Constantinus Magnus, sub quo Nicænum primum concilium congregatum

est Oecumenicum, primus imperator Christianus, qui & synodo interfuit, nihil de usuris mutavit, nec de modo earum legitimo quidquam statuit præter id quod ab illis qui ante se imperaverant sancitum fuerat, etiam non Christianis. Quinimmo synodus supra scripta, cui adfuit ipse, quæque ipsius jussu fuit convocata, non aliis quam sacri ordinis personis vetandas censuit usuras. Atqui poterant pio ac Christiano Principi persuadere, omnibus esse interdicendas, si quidem existimassent, cum verbo divino eas pugnare, aut si id conducere pietati & caritati judicassent à nemine Christi fidem professo fœnus exerceri. Idem Constantinus leg. 1 Cod. Theod. de usuris, statuit, ut, *quicunque fruges humidas vel arentes indigentibus dederint, usuræ nomine tertiam partem superfluam consequerentur.* Hæc erat usura gravissima. Nam qui duos modios frumenti mutuos dederat, unum modium annuum usuræ nomine recipiebat. Constat porro, semper majores in frugibus tam liquidis, quam siccis usuras fuisse admissas propter incertum fructum, ut Jurisconsultis placuit. At Justinianus usuras fructuum redegit ad nonam pro tertia parte superflua quæ lege Constantini solvebatur, & pro octo modiis unum dari præcepit. Valentinianus cum Theodosio & Arcadio legitimas usuras non ultra centesimas servari voluit. Qui modus in usuris usitatus, quasi licitus & legitimus, sub omnibus fere imperatoribus non Christianis & Christianis ab Augusto ad Justinianum usque tenuit, ut in altero libro dicendum erit. Quid ergo movit Pontifices, ut extenderent usuræ prohibitionem, contra legum civilium & Ecclesiasticorum canonum statuta, etiam ad laicos? Si ulla ratione inducti ad hoc sunt, justam tamen non esse, quia pugnet cum antiquis sanctionibus Ecclesiæ, plane etiam licet affirmare. Puduit eos fortasse videre Presbyteros & Episcopos divitias omni

modo & via adcumulantes, quibus tamen solis omnes avaritiæ explendæ causas præcidisset antiqua Ecclesia, adempta fœnerandi & negotiandi facultate. Quanti enim pudoris fuit, qui olim se divites esse sponte sua nolebant, quos Ecclesia ipsa noluit fieri tales, curatores nempe suos ac pastores, amputata occasione per quam fierent, eosdem postea opibus superasse omnes, qui ex professo deditaque opera id agerent ut quam maximas opes quærerent, eosque nunc superare? Audius olim ob nullam aliam causam ab Ecclesia recessit ac schisma fecit, nisi quod divites in ea videret, quos ferre non posset, Episcopos. Frustra igitur antiqui canones conciliorum ideo Episcopis aliisque de clero ordinibus mercaturam & fœnus etiam legitimum voluerunt esse illicita, si tamen αἰσχροκέρδειαν his & φιλαργυρίαν, qua nunc cum ipsis mercatoribus & negotiatoribus contendunt, auferre non potuerunt. Quid attinet usuras licitas esse laicis, & clericis illicitas, si tamen hi acquirendi voto & effectu laicos ipsos longe antecedunt? Exæquandi ergo fuere prohibitione, qui cupiditate pares erant, ne dici posset in congerendis opibus minus præstare, qui tamen majora ad id efficiendum & expeditiora haberent instrumenta. Sic placuit & usuram interdici laicis, quia clericis sine rubore non poterat permitti. In simili itaque prohibitione si ab utrisque non servetur, non magis nunc incusandi clerici, qui cum in ceteris paria faciant cum laicis, in parandis per vetita divitiis pari quoque ambulant passu. Nisi hæc causa eos impulerit, nullam aliam scio. Sed hi sunt nimirum qui culicem eliquant, & camelum deglutiunt. Simoniæ velandæ qua sacra omnia venundantur, nullum non mantelum & colorem quotidie quærunt, ut exerceri possit impune. Rem legibus humanis concessam, nec divinis interdictam, & societati humanæ retinendæ prorsus necessariam, temere damnant.

mnant. Nam divini juris non esse usurarum interdictionem, ex his, quæ diximus, plane compertum est. Ne positivi quidem esse liquet, de omnibus, sed de solis Ecclesiastici ordinis viris. Concilio quippe Nicæno, Canone XVII, prohibentur in posterum, qui in sacrum ordinem allecti fuerint, usuras accipere: *Ὡς εἴ τις εὑρεθείη μετὰ τὸν ὅρον τοῦτον τόκους λαμβάνων ἐκ μεταχειρίσεως, ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα, ἡμιολίους ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρεθήσεται τοῦ κλήρου, καὶ ἀλλότριος τοῦ κανόνος ἔσω.* Perspicuum est etiam ex eodem Canone, plurimos antehac Episcopos, & alios è clero solitos non solum leves usuras capere, sed etiam gravissimas, quales erant tunc legitimarum maximæ centesimæ & sesquicentesimæ: *Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι τὴν πλεονεξίαν, καὶ τὴν αἰσχροκερδίαν διώκοντες, ἐπελάθοντο τοῦ θείου γράμματος, λέγοντος, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δανείζοντες ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν.* Non simpliciter eos dicit *δανείζειν*, eoque nomine reprehendit, sed quod fœnerantes accipiant centesimas & sesquicentesimas. *Καὶ δανείζοντες ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν καὶ ἡμιολίους.* Quæ erant, ut in altero dicam volumine, gravissimæ usuræ legitimarum, ac proinde à Justiniano, cum modum usuris poneret, in sola pecunia trajecticia ac nautico fœnore permissæ. Ergo ante hoc decretum Nicæni concilii Episcopi aliique è Clero fœnerabantur, idque illis licitum erat, cum nulla adhuc determinatio generalis concilii usuras interdixisset clericis. Cyprianus certe in libro de Lapsis queritur, plurimos tunc Episcopos, quos & hortamento ceteris esse oporteret & exemplo, divina procuratione contempta, procuratores rerum sæcularium fieri, & plebe deserta per provincias oberrantes, *quæstuosæ negotiationis nundinas aucupari, usurisque multiplicantibus fœnus augere.* Nondum igitur ullius concilii definitio illo in tempore usuras interdixerat Episcopis.

Nulli

Nulli tum legebantur Canones Apostolorum qui id vetarent, ut inde manifestum sit, non esse Apostolicos qui hodie extant. Paulus ad Timotheum 1 Episcopum tantum hortatur ne sit φιλάργυρος, & Diaconum monet ne sit, αἰσχροκερδής, de usura vetanda nihil expresse meminit. Atqui dicat quis, in fœnore haberi posse pecuniam levissimis usuris sine φιλαργυρίας, aut αἰσχροκερδείας crimine. Pone, centesimas tum fuisse, ut erant, legitimas, ac licitas usuras; qui trientibus usuris fœnus exercebit, non erit φιλάργυρος, nec αἰσχροκερδής. Ante Concilium igitur Nicænum nulla extitit Ecclesiastica sanctio generalis aut particularis quæ fœnus Clericis interdixerit. Nam Laodicena Synodus Nicæna posterior fuit. Notabis, & patres Nicæni concilii in illo decreto, quo usuras Clericis, & maxime centesimas sesquicentesimasque, prohibent, nullum è novo testamento præceptum ei sanctioni firmandæ allegare, sed è veteri duntaxat, hoc est, è Psalmo XIV. Quod magnum argumentum est, nullum ipsis è novo testamento in promptu fuisse testimonium quo usuras vel ministris Ecclesiæ vetandas esse liqueret, nedũ plebeiis. Quinimmo, si & ullos scissent tunc extare veros ac genuinos Apostolicos Canones super usura Ecclesiasticis prohibenda, eorum potissimum auctoritate usi essent ad eam prohibitionem, nõ tum primum sanciendam, sed renovandam. Restat ergo, ut prohibitio fœnoris Christianis facienda, si modo facienda, ex veteri lege & Judæorum exemplo trahi debeat. Sed nullo argumento evinci potest legem qua vetita Judæis usura, Christianos obligare, nisi quis etiam inde & χρεοκοπίαν septimi anni, & Jubilæum, & alia, eodem pertinentia instituta, in usum quoque revocanda & observanda Christianis evincere contenderet. Docuimus ante ex jure naturali, usuras apud gentes esse introductas. Id etiam probat, quod Judæis lege divinia permissæ sunt cum

ceteris

ceteris omnibus gentibus. Hæc lex & regula generalis fuit. Exceptio ab illa regula hæc illis data est, ut qui cum omnibus fœnus exercebant, solis fratribus mutuo darent sine fœnore. Hanc eamdem sibi exceptionem præscribunt hodie plerique, & sponte quidem sua, à lege & more communi, qui ignotis & extraneis omnibus pecuniam fœnebrem dant mutuo, notis & amicis ac parentibus gratuitam. Quod in Græcia olim & Romæ moris fuisse inter amicos, supra ostendimus. Noluit Deus, ut jam ante notavimus, ullum reperiri egētem in populo suo, sed omnes tanquam fratres inter se vivere, ut erant ab uno parente omnes. Hæc fratrum appellatio inter Christianos etiam aliquandiu viguit, nec solum tantisper dum intra Hierosolymitanam civitatem sub Apostolis Ecclesia Christi stetit, sed etiam aliis si forte in quibus propagata est locis, præsertim quamdiu fuit persequutionibus vexata. Nec fratres modo invicem se appellabant, *quod unius Dei parentis homines, quod consortes ejusdem fidei, & spei cohæredes*, ut ait Minutius, sed etiam quia fraterno inter se more viverent, ut solent fratres qui pro indiviso paternis bonis una fruuntur. In commune quod quisque habebat, conferebant, convivia communia agitabant dilectionis nomine vocitata, nihil indiscretum denique habebant, præter uxores, ut ait Tertullianus in Apologetico, qui hanc etiam fraterni nominis inter Christianos communicati causam adfert. *At quanto*, inquit, *dignius fratres & dicuntur, & habentur, qui unum patrem Deum agnoverint, qui unum spiritum biberint sanctitatis, qui de uno utero ignorantiæ ejusdem ad unam lucem expaverint veritatis. Sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate tragœdia exclamat, vel quia ex substantia familiari fratres sumus, quæ penes vos fere dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animaque miscemur, nihil de rei communica-*

municatione dubitamus. Omnia indiſcreta ſunt apud nos, præter uxores. Hæc rei familiaris communicatio inter Chriſtianos, & fraternitatis appellatio mutua, ſimul manſit, ſimulque etiam abolita eſt. Ceterum quod idem Tertullianus omnia inter Chriſtianos tunc temporis fuiſſe indiſcreta præter uxores dicit, non ita accipiendum eſt, quaſi omnia omnium bona communia inter eos fuerint, ut fuiſſe certum eſt Apoſtolorum tempore in Eccleſia Hieroſolymitana. Talis bonorum communio Tertulliani ævo non amplius in uſu erat, cum ex his, quæ ab unoquoq; erant divendita, pecunia redacta in medium conferretur, eamdem fidem profitentibus communis futura. Huic univerſali fortunarum, quas quiſque haberet, collationi & communicationi adverſatur quod in eadem pagina apud eumdem auctorem legitur de conferendæ ſtipis ratione quæ tunc Chriſtianis uſurpata. *Etiamſi quod arcæ genus eſt*, inquit, *non de honoraria ſumma quaſi redemptæ religionis congregatur. Modicam unuſquiſque ſtipem menſtrua die, vel cum velit, &, ſi modo velit, &, ſi modo poſſit, adponit. Nam nemo compellitur, ſed ſponte confert. Hæc quaſi depoſita pietatis ſunt.* Si, quantum quiſque vellet, conferebat, idque ſingulis menſibus, non univerſorum bonorum fiebat collatio, ſed ſtipis tantum modicæ. Genus ἐράνου plane hoc fuit, in ſingulis Chriſtianorum Eccleſiis per ſingulos menſes colligi ſoliti. Ad quem uſum diſpenſaretur, ſtatim ſubjicit, ad egenos nempe alendos, & humandos. *Nam inde non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis diſpenſatur, ſed egenis alendis, humandiſque, & pueris ac puellis re ac parentibus deſtitutis, jamque domeſticis ſenibus.* Juſtinus Martyr in II Apologia ejuſdem collaticiæ ſtipis ſive ἐράνου à Chriſtianis fieri ſoliti meminit, niſi quod nihil habet de menſtrua die. Οἱ εὐποροῦντες δὲ, inquit, καὶ βουλόμενοι, κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ, ὃ βούλεται, δίδωσι,

καὶ

καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι ἀποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὀρφανοῖς τε, καὶ χήραις, καὶ τοῖς διὰ νόσον ἢ ἄλλην αἰτίαν λειπομένοις, καὶ τοῖς ἐν δεσμοῖς οὖσι, καὶ τοῖς παρεπιδήμοις οὖσι ξένοις, καὶ ἁπλῶς πᾶσι τοῖς ἐν χρείᾳ οὖσι κηδεμὼν γίνεται. Quomodo igitur, si hoc genere tantum collationis usi, indiscreta omnia apud ipsos dicere potuit idem Tertullianus? An non hæc inter se pugnant? Nam generalis collatio universorum bonorum pauperes divitibus exæquat; & præstat, ut in eo cœtu, in quo singuli omne, quod habent, conferunt, nemo dives sit aut pauper, sed omnes invicem æquales. Atqui vel ex Tertulliano liquet, alios tum fuisse pauperes in Ecclesia, alios divites. Nam ad alendos pauperes, conferebant divites. Quæ æqualitas nescio an unquam in Ecclesia Christiana obtinuerit, ne ætate quidem Apostolorum. Hujusmodi enim collectas etiam sub Apostolis ex eorum præscripto frequentatas constat ex Paulo Epist. I ad Corinth. cap. XVI: Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε. Quomodo faciendas instituerit, ibidem legere est. Ab eo tempore collectarum ille mos, de quibus Justinus & Tertullianus, in Ecclesiis servatus est. At quid opus hujusmodi collectis, si bonorum à singulis facta universorum collatio? In Ecclesia Hierosolymitana illa communio locum tantum videtur habuisse, in qua, ut Lucas refert in Actis IV, οὐκ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν, ὅσοι γὰρ κλήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων, διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν. Quod & ipsum tamen liberum cuique fuit facere, & non facere, ut Petrus capite sequenti ad Ananiam dixit, qui pretii partem ex divenditis bonis subtraxerat, & reliquum ad Apostolorum pedes abjecerat, οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; Sed quomodo conciliabitur quod auctores scribunt de communicatione

rei familiaris inter Christianos fieri consueta, si communio illa abfuit, quam plerique fuisse imaginantur. Certe & Justinus, qui collectæ illius meminit, qua quisque arbitratu suo in arcam communem conferebat, in eadem Apologia tradit hoc Christianorum disciplinæ fuisse proprium, ut in commune conferrent quæ haberent. Χρημάτων δὲ καὶ κτημάτων οἱ πόρους παντὸς μᾶλλον στέργοντες, νῦν καὶ ἃ ἔχομεν εἰς κοινὸν φέροντες, καὶ παντὶ δεομένῳ κοινωνοῦντες. Ostendit quæ differentia fuerit ea in re gentilis & Christiani. *Olim*, inquit, *cum gentiles eramus, quæstum lucrumque ante omnia sectari soliti, nunc quæ habemus in commune conferentes, omni indigenti ea communicamus.* Toto certe cælo deerrarunt, qui sibi persuasere ex illis testimoniis, veteres Christianos omnia revera bona inter se habuisse communia, quibus pro indiviso in medium collatis unusquisq; frueretur. Vt æqualitas dignitatum inter ipsos non in ipsis personis fuit, sed in animo, quo se major parem minori ferebat, & dominus servum non aliter tractabat quam si frater esset, ita & communio bonorum apud eos non in re ipsa fuisse dignoscitur, sed in voluntate sola communicandi, quam & effectus sequebatur si usus veniret. Qua de re extat præclarus apud Lactantium locus in lib. de Justicia, cap. de officiis viri justi: *Dicet aliquis; Nonne sunt apud vos alii pauperes, alii divites, alii servi, alii domini? Nonne inter singulos aliquid interest? Nihil. Nec alia causa est, cur nobis invicem fratrum nomen impertiamur, nisi quia pares esse nos credimus. Nam cum omnia humana non corpore, sed spiritu metiamur, tametsi corporum sit diversa conditio, nobis tamen servi non sunt, sed eos & habemus & dicimus spiritu fratres, religione conservos.* Sequitur de divitiis: *Divitiæ quoque non faciunt insignes, nisi quos possunt bonis operibus facere clariores. Divites sunt enim non qui divitias habent, sed qui utuntur illis ad*

opera justicia. Et qui pauperes videntur, eo tamen divites sunt, quia & non egent, & nihil concupiscunt. Ita igitur hæc communio quæ inter Christianos tunc temporis fuit, intelligenda est, ut qui divites erant, semper parati essent indigētibus suas facultates communicare, æque facile ac si non suæ sed ipsorum quoque forent. Inde & idem Lactantius versum Poëtæ interpretatur, quo ille cecinit sæculo aureo omnia fuisse communia & in medio posita, non de hac communione quæ pro indiviso possidenda cuncta dat, sed de liberalitate divitum, qui, quæ sibi sunt propria, ea egentibus reddunt communia.

Ne signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat, in medium quærebant.—

Quod poëta, inquit, *dictum sic accipi oportet, non ut existimemus, nihil omnino tum fuisse privati, sed more poëtico figuratum, ut intelligamus, tam liberales fuisse homines, ut natas sibi fruges non includerent, nec soli absconditis incubarent, sed pauperes ad communionem proprii laboris admitterent.* Non alia plane fuit communio veteribus Christianis præter hanc, qua divites opum suarum usum, cum proprietatem retinerent, omnibus indigentibus haud secus patere volebant, quam si essent communes. At quam instituit Pythagoras inter suos discipulos ac sectatores, cum κοινὰ τὰ τῶν φίλων debere esse pronuntiaret, alterius erat generis. Deponebant in medium facultates singuli, & in unum redactas, omnium communes statuebant. Quod κατατίθεσθαι τὰς οὐσίας καὶ εἰς ἓν ποιεῖσθαι dicebant. Diogenes in ejus vita: Καὶ αὐτοῦ οἱ μαθηταὶ κατετίθεντο τὰς οὐσίας εἰς ἓν ποιούμενοι. Id erat simile illi consortio quod Romani appellabant *Hercto non cito*, quo omnium ejusdem hæreditatis consortes eam possidebant pro indiviso. Agellius lib. I, cap. IX: *Sed id quoque prætereundum non est, quod omnes, simul atque à Pythagora in cohortem illam disciplina-*

rum

rum recepti erant, quod quisque familiæ pecuniæque habebat, in medium dabant, & coibatur societas inseparabilis, tanquam illud fuit antiquum consortium quod jure atque verbo Romano appellabatur Herčto non cito. Hoc est, bonis non divisis. Talem κοινωνίαν primis Christianis nunquam fuisse usurpatam, nisi si forte in Ecclesia Hierosolymitana, alibi ostendam pluribus, contra doctissimorum virorum sententiam, qui id opinantur. Pythagoricam porro illam κοινωνίαν magnopere improbabat Epicurus, qui τῶν ἀπιστούντων eam esse dicebat, hoc est, diffidentium. Diocles apud Diogenem, τόν τε Ἐπίκουρον μὴ ἀξιοῦν εἰς τὸ κοινὸν κατατίθεσθαι τὰς οὐσίας, καθάπερ τὸν Πυθαγόραν κοινὰ τὰ φίλων λέγοντα, ἀπιστούντων γὰρ εἶναι τὸ τοιοῦτον, εἰ δ᾽ ἀπίστων, οὐδὲ φίλων. Hanc diffidentiam male interpretatus est vir doctissimus in Notis ad Porphyrii Pythagoram. Volebat nimirum Epicurus, ita omnia inter amicos haberi communia, ut tamen unusquisque proprietatem ac possessionem retineret, usus tantum promiscuus esset petentibus amicis qui eo egerent. Qui vero postularet ab singulis ea in medium dari omnibus profutura, bonæ voluntati amicorum videretur diffidere, quasi aliter de suo erga amicos liberales esse non possent nisi coacti per collationem. Nam qui semel in commune contulit quod suum erat, non amplius ejus est dominus, ac, velit nolit, alii, ad quos ea nihil pertinebant, bona ejus participant. At tales amicos esse oportet, ut de eorum benevolentia & liberalitate æque securi sint amici ac si bona eorum cum his pro indiviso possiderent, in necessitatibus suis non aliter iis usuri quam si essent propria, vel saltem communia. Hæc κοινωνία placebat Epicuro, quæ parem habet fiduciam voluntatis amicorum, quam si societas & consortium inter eos omnium bonorum intercederet. Sic ergo, & non alio modo, indiscreta fuisse inter Christianos sui temporis Tertullianus affirmat;

Propter quam voluntariam & mutuam omnium rerum communicationem, fraterni inter se nominis appellatione merito gaudebant. Quamdiu igitur frater Christianus Christiano, & vere quidem frater, non inani titulo tenus, certe nec fœnerabatur alter alteri, cum ne mutuo quidem quisquam fratri aliquid daret repetiturus. Si fœneratores tum inter Christianos nulli, certe nec negotiatorem ac mercatorẽ fuisse ullum eo tempore Christianum, satis certum est. Emebant quæ sibi ad victum essent necessaria, vendebant artes & opera sua, ut haberent unde viverent, sed nemo aliquid emere solebat, ut carius fratri aut etiam ulli alii venderet. Quod est mercatorum ac negotiatorum, id ex professo agitantium, proprium. Tertullianus in Apologetico id diserte adstruit, ubi ostendit, Christianos tunc temporis non adeo inutiles & infructuosos fuisse negotiis, ut eos esse calumniabantur gentiles. Insignis est locus, quem ideo totum hic subjiciemus: *Meminimus, gratiam debere nos Domino Deo creatori. Nullum fructum operum ejus repudiamus, plane temperamus ne ultra modum aut perperam utamur. Itaque non sine foro, non sine macello, non sine balneis, tabernis, officinis, stabulis, nundinis vestris, ceterisque commerciis, cohabitamus in hoc sæculo. Navigamus & nos vobiscum, & militamus, & rusticamur, & mercatus proinde miscemus, artes, opera nostra publicamus usui vestro. Quomodo infructuosi videmur negotiis vestris, cum quibus & de quibus vivimus, non scio.* Ita legenda hæc verba sunt ex antiquissimo Codice Bibliothecæ Puteanæ. Nam vulgo editum est: *rusticamur & mercamur, proinde miscemus artes.* Quibus ex verbis, mercaturam etiam exercuisse primos illos Christianos, constaret. Quod esse falsum, alibi plenius ostendam. Αὐτοπώλας fuisse indicat, non μεταβόλους vel καπήλους. *Rusticamur,* inquit, *vobiscum, & mercatus proinde miscemus.* Rustici

ſtici enim in mercatum deferebant quæ habebant venalia ex agrorum,quos colebant,reditu. Artes quoque & opera ſua artifices Chriſtiani, publicabant uſui gentilium, dum ea venderent, ut inde ſe tuerentur. Lactantius lib.v, cap.xviii, de Chriſtianis ſui temporis: *Scilicet peregrinis mercibus, aut humano ſanguine delectabitur, qui nec lucrum ſciat appetere, cui ſufficit victus?* &c. Quidquid dicat, conſtat tamen, vel eo tempore fuiſſe multos qui ad hoc exemplum non viverent, ut ſoliti priores. Ceterum mirum non eſt, ita vixiſſe primos Chriſtianos, cum fieri Chriſtianum nihil aliud eſſet quam mundo renunciare & rebus humanis, atque, ut loquitur idem Tertullianus in Exhortatione ad caſtitatem, *ſemetipſum de ſæculo exhæredare.* Tum innocentiorem & auſteriorem longe vitam egiſſe laicos conſtat quam poſtea clericos, ubi una veluti converſione totus orbis Chriſtianus eſt factus. Ab eo tempore fraternum nomen cum re ipſa evanuit. Et ſane cum res ipſa ſtare amplius non poſſet, aboleri etiam nomen oportuit, quod vim inde accipiebat, & quod convivium faciebat aliter cum fratre quam fraterna caritate viventibus. Exinde de acquirendis bonis cogitare cœperunt Chriſtiani ubi de iis amittendis nihil amplius metuendum putarunt. Antea nemo Chriſto nomen dabat, niſi cum ſancto propoſito & conſtanti fide. Poſtea, ut turbam ſequerentur, concurrebant homines, non quia meliora ſe ſequi crederent, ſed quia plures idem credentes ibi viderent. Hi vitia ſua vitamque priſtinam in religionem, quam erant ſectaturi, adferebant. Illi omnia prius exuebant quæ ſcirent cum fide, quam erant profeſſuri, non congruere; eo certe animo ad eam accedebant, ut, antiquum hominem deponerent, ac novum induerent. Tempore perſequutionum nemo Chriſtianus fuit niſi verus. Nam qui non eſſent tales, nec diu manebant. At pace Eccleſiarum

fundata per orbem sub Imperatoribus jam Christianis, versis vicibus, quod antea erant Christiani, id cœperunt esse pagani, ut numero pauciores, ita sæculo & reipublicæ odiosiores. Ergo & Christiani facti plures ea omnia agere aggressi sunt quæ antea, pagani cum essent, exercebant, præsertim in more posita & legibus permissa; mercaturis instare, negotiari, fœnerari, artes quæstuosas operari, nec curare honestæ essent an turpes dum lucrum adferrent; omni denique modo divitiis accumulandis invigilare. Mutata porro religione, mutari simul regimen civile, quod antea obtinuerat, non potuit, nec fortasse debuit. In tanta hominum multitudine, ut omnes recta capessere sponte sua non possunt, ita nec à malo abstinent nisi coacti, præsertim cum tam multos in gregem fidelium compulisset non amor veritatis, sed aliæ causæ humanæ. Hi reprimendi legum metu à facinoribus fuere. Alios, quæ maxima turba fuit, ea agere æquum fuit quæ legibus permitterentur, & humanæ societati conservandæ conducerent. Stare quippe non potest respublica, nisi sint negotiatores, fœneratores, & artifices. Homines itaque etiam esse oportuit qui talia curarent, vel ob hoc ipsum quia meliora curare non possent. Hi non sunt, licet Christiani, quos ad majora virtutum specimina vocatos dicere possimus. Nam ut ad salutem omnes vocati, pauci tamen electi, cum non volentis sit, aut currentis, ut aliquis eligatur, sed Dei sit munus; ita nec ad altiores virtutes aspirare possunt omnes qui ad eas invitari videntur. Deberet quidem id fieri; verum non quærimus jam quid debeat, sed quid possit. Et recte Leo ille Philosophus, cum usuras restitueret, à patre Basilio sublatas, eam rationem earum denuo permittendarum adfert; ἐπεὶ πρὸς τὸ ὕψος τῆς πνευματικῆς οὐκ ἐστὶ πάντας ἐπαρθῆναι, οὐδὲ τῷ θείῳ νόμῳ τὸ ἀπήχημα δέξασθαι· ἀλλ' ἐναριθμηθῆναι εἰς ἐκεῖ ἄγει τῆς ἀρετῆς ἡ ἀνάβασις

ἀγαπη-

ἀγαπητὸν εἰ καὶ κατὰ νόμους ἀνθρωπίνους βιώσεις. Pauci, quos æquior amavit Deus, eo possunt contendere, ut elevato ad sublimia spiritu, terrena hæc conculcent, & divinas leges meditentur. A cæteris nihil amplius requirendum, si modo id recte possint præstare, quam ut legibus se accommodent, & ex eorum præscripto vitam instituant. Fateor & ipse quoque, quæ officia olim homini Hebræo præstari jussit lex Mosis, ea nunc præstanda esse homini cuivis, omni populorum discrimine per Euangelium sublato, & latius porrecto proximi intellectu, si id posset obtineri. Ita quidem & primi Christiani factitarunt; non fratres tantum suos ad benefaciendum putabant qui ejusdem essent fidei consortes, sed etiam omnes. Tertullianus in Apologetico ad Nationes: *Fratres autem etiam vestri sumus, jure naturæ matris unius, etsi vos parum homines, quia mali fratres.* Sed clarius Arnobius lib. IV Adversus easdem Gentes, de conventiculis Christianorum: *In quibus nihil auditur, nisi quod humanos faciat, nisi quod mites, verecundos, pudicos, castos, familiaris communicatores rei, & cum omnibus quos sol videt, germanitatis necessitudine copulatos.* Ita legendum esse hunc locum, ex vestigiis antiquæ scripturę in editionibus vulgo corruptissimum, Notæ nostræ docebunt. Discipulus ejus lib. V, cap. X, de Christianis: *Nimirum apud eos, qui bella nesciunt, qui concordiam cum omnibus servant, qui amici sunt inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligunt.* Si Christiani tunc omnes homines, quos sol videret, cujuscunque religionis essent, suos fratres ducebant, omniaque in eos humanitatis & benignitatis officia exercere semper parati erant; quid nos nunc facere oportet Christianos Christianis? An non eos saltem habere pro fratribus & amore fraterno diligere, si Turcis id præstare non possumus? Facessat ergo jam usura; & Gallus Hispano, Christianus utpote Christia-

no, frater fratri, jam non ſolum mutuum det abſque fœnore id recepturus, ſed etiam ſi recepturus id omnino non ſit. Faciamus hoc, ſi pote fieri. Si rex eſt ullus tam potens ut ad hoc ſuos poſſit ſubditos cogere, ut non dicam hoſti ſed civi ita ſe benignos velint præbere, per me licet, lex quæ id jubeat, ſanciatur, & in ære æternum manſura figatur. Nec is ſum qui meliora tantum videnda ac probanda, non etiam ſequenda cenſeam. Sed eſſe oportet qui legi pareant, aliter fruſtra, quod rectum eſt, imperaturæ. Quædam bono fine inſtituta primo, poſtea experientia, ut ait ille, magiſtra, meliori fine abrogari debuerunt. Quod dictum olim de presbyterorum conjugio, melius etiam de fœnore dicatur ſi prohibeatur. Is enim plerumque conſequi ſolet ex vetitis abuſus, ut minorem liqueat ex conceſſis futurum. Idcirco prius interdicta iterum permittenda. Leo certe coactus legem patris tollere quę uſuram tollebat, id etiam aperte confeſſus eſt, vi veritatis adigente, bonam eſſe legem quæ uſuras vetuerat, ſed meliorem ſibi viſam quæ reſtitueret, propter hominum malitiam, διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν ἐν τῷ βίῳ κακίαν. Deinde addit, nihil ſe habere quamobrem carpat aut incuſet legem paternam, quod eam abolere cogatur, ſed quia ad eam perfectionis ſublimitatem, qualem lex illa ab hominibus exigebat, humanum genus adſpirare non poſſet: Οὐκ ἔχοντες αἰτιᾶσθαι τὸν νόμον ἐκ τοῦ οἰκείου, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ τὸ, ὥσπερ εἰπεῖν, μὴ ἐφικνεῖσθαι τοῦ ὕψους αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον, τὸ καλὸν πωώμενον ὄρεγμα. Profecto, quantum ad nomen proximi attinet extendendum ad omnes Chriſti lavacro imbutos, vix id obtineri poſſe videtur in orbe Chriſtiano tot in ſectas ſciſſo, etiamſi ex una gente conſtaret, eadem lingua, iiſdem inſtitutis ſub eodem domino utente. Nunc vero cum & Chriſtianitas in tot ac tam diverſos populos ſit diviſa, lingua, habitu, moribus, regimine; nec religio ubique, quamvis ab uno fonte

& ca-

& capite, uniformis & concors habeatur; ea conjunctio animorum dari inter Christianos non potest, quæ fratres & proximos inter se faciat universos. In parvo populo, & regione non magna, qualis Judæa fuit, cum omnes eadem lingua uterentur, iisdem legibus, ab una origine omnes descendissent, id facile fuisse, nemo non videt. Fingamus, unum idemque de fide sentire quotquot in orbe sunt Christiani, & uno eodemque imperio regi, quasi si esset una civitas. Si in eo imperio regnove distincta privatorum dominia simul admittas, si *Tuum Meumque* agnoscas, si mercaturam permittas & artium negotiationem, aliosve quærendi modos; non poteris efficere quin sint in ore omnium hæ dicta, facto etiam ac re confirmanda, *proximus sum egomet mihi.* Μᾶλλον γάρ εἰμι τ' ἐμῶν ἐμοὶ φίλος. *Tunica propior pallio. Caritas bene ordinata à semetipsa incipit.* Quæ omnia indicant, hæc tempora non longius abesse à priorum Christianorum ævo, quam mores ipsos abesse sentimus ab eorumdem æquitate, pietate, & caritate. Hi numero pauci in singulis plerumque urbibus, & indiscreta pæne habentes omnia, haud paulo melius quam ipsi Judæi, fraterna inter se dilectione jungi poterant, & reipsa non minus esse fratres, quam mutua hujus appellatione gaudere. Nunc frustra quis postulet ad eam vitam revocare Christianos. Ubi enim Christiano Christianus hostis esse legitimus, jure quo utimur, potest; Ubi bella justa inter duos reges ac populos eamdem fidem ac religionem professos censentur: Ubi Romani Pontifices, qui se Christi vicarios in Ecclesia Dei dici volunt, ea comprobant ac fovent, sæpius etiam concitant, ipsique belligerant: Ubi civilium dissensionum arma prætextu non carent, & colore justiciæ se tuentur qui ea inferunt: Ubi denique privati, non cives modo, sed vicini, nec vicini tantum, sed affines & propinqui, immo & fratres, de limitibus agro-

agrorum inter se jure litigant, odiaque exercent legitima, vanum est disputare an usura faciat contra caritatem proximi & Christiano sit prohibenda. Dicit Ambrosius in libro de Tobia, ab illo usuram exigendam cui merito nocere desideras: *Cui jure, inquit, inferuntur arma, huic legitime indicantur usura: quem bello vincere potes, de hoc cito potes centesima vindicare te. Ab hoc usuram exige quem non sit crimen occidere. Sine ferro dimicat qui usuram flagitat. Sine gladio se de hoste ulciscitur qui fuerit usurarius exactor inimici. Ergo ubi jus belli, ibi etiam jus usura.* Hæc plane declamatoria sunt. Quod ubi jus belli est, ibi etiam jus usuræ esse vult, significat, non cum aliis exerceri fœnus debere quam quos jure belli possumus occidere, & cum quibus justum habemus bellum. Quidam hodieque certe opinantur, Judæos non cum aliis gentibus olim fœnus agitare permissos, quam quas impune interficere poterant, quasque adeo internecione delere jussi erant. Non ita mihi videtur. Certe in regulis juris Muhammedani simile est, quod sancitur licitum esse fœnus Muslimo cum inimicis مسلم وحربي. Ita vocant Christianos & omnes alias gentes quæ sectam Muhammedi non sequuntur, cum quibus, donec aut excisæ sint, aut se dediderint, belli sempiterni jus habent. Nam bellum ipsis est حرب *harb*. Et دار الحرب *dar elharb*, regionem vocant Christianorum, quasi *hosticum* dicas, quia cum his perpetuum justumque habent bellum ex lege Muhammedis. Ergo Muhammedano cum Christiano non est vetitum fœnus. Sed addit eadem regula, في دارة *in ejus territorio*, hoc est, si Muhammedanus inter Christianos versetur, posse illi fœnerari. Si contra Christianus inter Muhammedanos agat, usuram ab illo accipere non licere, non magis

quam ab ullo Muhammedano vel Muslimo, ut sese vocant. Profecto nec à Christianis exigi licitæ, qui se illis subjicere coacti sunt, & tributum solvunt. Qui apud ipsos quoque vivunt, etsi è regione venerint quæ nondum ipsis pareat, quia tamen in fide eorum & clientela quodammodo sunt, ideo æquo jure videntur cum subjectis. Rationem addunt, cur cum hoste in hostico permissa sit Muhammedano usura; لانه مال مباح فيجوز اخذه باي طريق كان, *quia facultates eorum patent veluti ad prædam, & direptio earum licita est quacunque via.* Quæ plane eadem ratio est qua Ambrosius vult, *ubi jus belli, ibi etiam jus usuræ esse.* Quod verum sit apud Muhammedanos, apud Christianos locum habere non potuit quales primis Ecclesiæ sæculis fuere. *Nimirum apud eos,* ut ait Lactantius, *qui bella nesciebant, qui amici erant etiam inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligebant.* Apud Christianos hujus ævi ne id quidem locum habeat, quo more ac jure inter se aut vivunt, aut vivere eos oportet. Neminem quippe eo modo persequi bello debent, quo Muhammedani solent quicunque diversæ religionis sunt. Si bella justa aliqua sunt Christiano adversus Christianum, non perpetua esse debent, nec eo fini ut alter alterum regno expellat, sibiq; subjiciat, sed eo modo duo reges bello ob controversias inter se ortas disceptare convenit ut privati litigant. Bellum ad tempus sumitur ut deponatur, mox pace facta, ac discordia composita. Quamdiu bellum inter duas gentes Christianas, non magis tum inter eas fœnus potest exerceri quam rerum aliarum agitari commercium. Ut negotiatio omnis inter utrasq; redit finito bello, ita & fœnus. Inter amicos igitur, non inter inimicos & hostes, reciprocatur fœneratio. Quis enim sustineat inimico credere quod nunquam sit recepturus, quodque sit ipsi periturum

sin.

sine bona gratia? Reddere quippe inimicus quod deberet inimico, non magis posset in animum inducere, quam inimicus id commodare quo juvari suum inimicum à se posse existimaret. Hoc vix amici faciunt hodie ut appellati libenter quod debent solvant. Ut fœnus negotiationis est genus, ita non potest cum aliis populis exerceri quam inter quos aliorum quoque negotiorum commercium intercedit. Quod inter cives & amicos exercetur, etiam id exercendum, & exerceri vero tantum potest cum amicis gentibus. Si à civibus & amicis exigi nullo modo debet, nec ab inimicis quidem esset exigendum Christiano, eo jure & modo quo ab hostibus accipiendum censent Muhammedani. Nam Christianus ex Christi lege amicus esse debet inimico, & omnes, quibus etiam odio est, pro fratribus diligere. Nullibi igitur locum habere poterit quod dixit Ambrosius; *ubi jus belli sit ibi jus usuræ esse:* nisi si forte, ut diximus, inter Muhammedanos. Ceterum si tollendum omnino est fœnus ut caritati contrarium, prohibeantur prius & cetera omnia quæ caritatis illius exercitium impediunt, &, quam decet esse inter fratres gratiam, dissuunt ac discindunt, tum veniatur ad fœnus, quod non est Christianę dilectionis maximum obstaculum, removendum. Pellant Simoniam de Ecclesia Canonistæ, tum solliciti sint de usura pellenda. E medio abjiciatur mercatura, hoc est, fallendi fraudandiq; ars, & comes simul ei facessere jubeatur fœneratio, sine qua vix potest subsistere. Maneat hæc, si illa relinquitur. Si quis porro reducere velit frigore jam intermortuam illam caritatem antiquam, reducat & omnia quæ illam calfaciebant, Agapas priscorum Christianorum, bona inter fratres communia, divitiarum & mortis contemptum, zelum pro Dei gloria, & alias virtutes Christianas, quæ jam pridem exulant, solo tantum nomine cognitæ. Quamdiu divites erunt & pauperes,

peres, non poterit pauper amare divitem nihil ſibi largientem, nec dives pauperem cum importunitate petentem. Quamdiu artes illæ erunt in pretio quæ paupertatem fugientes ad divitias conquirendas avide currunt, nuſquam locus eſſe poterit caritati quam quærimus, cum nemo ſit artes eas profitentum, quin ſibi melius eſſe malit quam alteri, & bona ſua ex proximi malis augere omni modo velit. Quod cum ſit, id fieri non poſſe certum eſt ſine exitio & pernicie dilectionis illius qua proximum amare tenemur. Sublevare inopem, caritatis eſſe officium, nemo neſcit, ſed pauci ſciunt id facere quod ſibi faciendum eſſe norunt. Ut diverſi gradus inopiæ ſunt, ita & modi varii ejus ſublevandæ. Prorſus egenus, non mutuum petit quod reddere nequit, ſed eleemoſynam, id eſt, id beneficium quod nunquam ſit redditurus. Mutuum fruſtra talibus daretur. Eſt genus inopiæ temporalis, quæ petit ſibi ſuccurri tantiſper, dum ex anguſtiis, quibus premitur, emergat. Immo ad hoc opem rogat quo facilius poſſit inde liberari. Hæc eſt quæ mutuum poſcit, id reddituræ ubi facultas reddendi ipſi ſuppetierit. Si nunquam ſuppeteret, nunquam repeti volebat caritas priſca Chriſtianorum ex Chriſti præcepto ordinata. Si ex facultates ſint, ut poſſit præter mutuum & uſurã vice gratiæ perſolvere, ingratus eſt, niſi eam præſtet juxta eamdem caritatis normam quæ gratiam referri pro beneficio jubet. Is cui refertur, ut accipere eam poteſt ſine caritatis offenſione, ita ſine ejus damno non poteſt acerbe nec præter modum exigere. Propter ingratos, qui non reddebant mutuum cum acceſſione cum id poſſent, lege jubendæ uſuræ fuere: propter acerbos exactores, qui immodicas ſibi perſolvi cogebant, eaſdem vetari, æquum rurſus viſum eſt. Iniquum tamen erat paucorum gratia, qui modum excederent, excludi multos ab illo levamine, quod in temporaria ſua inopia ſpera-

ſperabant, mutui inveniendi, conditione reddendi appoſita cum uſura. Plerique enim, hac ſpe ſublata, ex pecunia, quam mutuo dediſſent, gratiæ ſive mercedis pro uſu ejus, quo privabantur ipſi, recipiendæ, vel ſane lucri ex re ſua faciendi, nolebant gratuito mutuum dare, in tam abundante præcipue ingratorum annona. Sic medium Chriſtiani non minus quam Ethnici legiſlatores tenuerunt, inter diſtrictam vetandi ſeveritatem & effuſam permittendi licentiam, ut eas licitas vellent, ſed cum modo ex circumſtantiis locorum, rerum, perſonarum temperato. Cum Baſilius Macedo eas lege prohibuiſſet, nemo reperiebatur qui gratis pecuniam ſuam cõmodare cuiquam vellet. Ea de cauſa plerique inopes ad *incitas redigebantur*, & bonis evolvebantur. Sic eam legem abrogare coactus eſt Leo Philoſophus ejus filius, & uſuras, quæ ad id locorum, niſi per patrem, non fuerant vetitæ, iterum, ſicut antea erant, inter permiſſa reponere. Οἱ γὰρ πρὶν, inquit, ἐλπίδι τῶν τόκων πρὸς τὸ δάνειον προθυμούμενοι, τεθέντος τοῦ νόμου, τὸ μηδένα δικαίως κέρδος ἐξάγειν ἐκ τοῦ δανεισμοῦ, ἀφιλάνθρωποί τινες καὶ ἀμείλικτοι πρὸς τοὺς δεομένους τῆς τοιαύτης φιλανθρωπίας καθίστανται). Alia incommoda & mala ibidem recitat ex interdictione fœnoris nata, ὅρκων προλήψεις καὶ ἀθετήσεις. Jurabant enim multi in judicio, ſe non accepiſſe uſuras quas acceperant, aut juramentum fœneratores à debitoribus exigebant de non repetendis uſuris, ſi quas ſolviſſent, & ſuper his non movenda apud judicem quæſtione. Qui id juraverant creditori ſuo, plerumque pejerati eas repoſcebant & in jus vocabant fœneratores. Nec ſine cauſa porro in ſingulis Hollandiæ urbibus conſtituti publici fœneratores, *Longobardi* vulgo dicti, quales erant olim ſub Imperio Romano & in Græcia trapezitæ vel argentarii, qui inopibus pecuniam dant mutuam ſub pignoribus. Abſque quo eſſet, plerique bonis vili pre-

tio venditis everterentur, aut vertere solum foroque cedere cogerentur, qui respirandi inde laxamentum nacti res suas iterum in solido locant, & pignora recipiunt à fœneratore, persoluto cum usuris pactis debito. In Gallia nostra si idem mos obtineret, melius ageretur cum rusticis & artificibus inopibus, qui à tributorum exactoribus appellati ubi solvendo non sunt, supellectili omni statim divendita, idque vilissimo pretio, lectis etiam, in quibus cubant, excutiuntur. Quæ postea magno utpote ad vitam necessaria emere iterum coacti, paulo post iterum minimo addici pro tributi solutione vident, donec tandem ad ultimas egestatis metas, nunquam in posterum emersuri, compellantur. Audio de quodam vestifice Middelburgensi, qui prædicare solet, absque ope *Longobardi*, & opera unius poculi argentei octo vel decem circiter florenis æstimandi, renuntiaturum se suæ sæpius arti fuisse, sibique inde nihil futurum aliud super, quam gnaviter esuritioni operam dare. Sartoriis operis, quas habet conductas, in fine singularum hebdomadum solvenda est pensio. Defertur ad fœneratorem poculum. Ubi pecuniam ipse accepit ab his qui debent pro factura vestium, quia non semper ad diem solvunt, ad redimendum poculum properat. Mox iterum oppignerat ubi opus habet, iterumque liberat. Sic totus ipsi annus it obliganti & redimenti vasculum suum, cum usura quidem satis grandi, utpote quæ ternas centesimas in annum conficiat, sed quæ maximam ipsi afferat utilitatem & grande compendium, dum à maximo eum dispendio prohibet, immo à certo omnium fortunarum exitio. Quæ hactenus de fœnore & usuris diximus, fœnerandi morem spectant, qualis apud veteres Græcos Romanosque receptus fuit, qualisq; hodie inter mercatores & trapezitas exerceri solet. Eo enim omnia referri debent quæcunque docuimus de usura

permit-

permittenda, & permiſſa ſemper in Imperio Romano ab Imperatoribus æque Chriſtianis, ut paganis. Quod ad reditus noſtros annuos attinet, qui ſucceſſerunt in locum antiquis uſitati fœnoris, longe minus dubitandum reor, an inter licita ſint recipiendi, ſi modum à lege & rege præſcriptum teneant. In commercio ſunt, ut res cæteræ. Venduntur, permutantur, in dotis dictione traduntur, ut ædes, agri, & alia bona. Quinimmo & conſuetudines ſunt quædam in Gallia, ut Francica, quæ eos inter immobilia reputant. De quibus nos in ſequenti libro de modis Uſurarum, ubi etiam declarabimus unde originem ceperint. Nimis ſcrupuloſas & infirmas eſſe conſcientias judico quæ verentur illo genere uſurarum uti. Quæ apud veteres autem permiſſæ fuere, quæque hodie ſunt impermiſſæ, quas tamen multi privatorum clam exercent, ab his omni Chriſtiano abſtinendum cenſeo, non alia de cauſa quam quia princeps eas non admittit, & lege vetitæ ſunt. In his enim omnibus quid à Principe & republica conceſſum ſit, ſpectandum eſt, idque pro legitimo ac licito habendum, ut moneta, non quæ optima, recipienda, ſed quæ curſum habet in foro rerum vænalium, cum pretio lege præſcripto. Uſuras quippe in genere à jure naturali ſive gentium permiſſas eſſe ſupra demonſtravimus. Sed modus earum jure civili, id eſt, lege temperandus eſt, iſque à privatis obſervandus. Si quis eam rem exigat ad regulam caritatis quæ proximo à Chriſtianis debeatur, triplex ejus exhibendæ gradus eſt. Primus ac ſummus, in dando conſiſtit quod non ſis recepturus. Hæc eleemoſyna eſt vel ἔρανος Græcorum, non mutuum. Secundus in mutuo dando quod recipias, par pro pari, ſine ulla acceſſione. Quod Dominus dixit τὰ ἴσα ἀπολαβεῖν. Tertius & infimus in eo genere mutui eſt quod repetas cum uſura. Quo genere ſæpe juvantur non minimum, qui pecuniam ad præ-

ſens

ſens non habent, & quærunt unde agros emant, aut ædes, aut pecora, vel alias merces ex quibus multum lucri faciant. Primus locum habet in prorſus egeno. Secundus in eo qui temporali inopia preſſus eſt, qui habet aut habebit unde ſolvat. Tertius in divite, ſed non ſatis nummato, & lucrum ex eo mutuo captante, ut ſolent mercatores à mercatoribus mutuari. In hoc poſtremo & infimo gradu etiam caritas multis modis poteſt elucere, ſi libenter des, ſi ſine pignoribus, ſi expectes dum debitori tuo commodum ſit ſolvere, ſi non acerbe appelles, ſi datum hoc beneficium quaſi inopi & egenti non exprobres. Adeo autem fœneratio affinis eſt mercaturæ ut & ipſa ſit negotiationis ſpecies, & mercatura ſive ἐργασία pecuniæ, & mercatoribus ipſis præterea ſummopere neceſſaria. Cum Muhammed in Alcorano ſuo eam vellet interdicere, nonnulli obſtrepebant, qui dicerent, non eam magis eſſe vetandam quam mercaturam. Dicebant quippe, انما البيع مثل الربا, quod permutatio rerum ſimilis eſſet fœnerationi. Reſpondet eis Muhammedus, Deum permiſiſſe permutationem, at vetuiſſe uſuram, واحل الله البيع وحرم الربا, in Surata Corani ſecunda. Nec reſurrecturos porro ibidē aſſerit qui fœnus exercerent, niſi quomodo reſurgent quos Sathanas obſeſſos dementaverit. Sed falſum, quod planus ille affirmat, ſimpliciter à Deo in veteri teſtamento fœnus Judæis interdictum, quod ipſis permiſſum fuit agitare cum omnibus peregrinis. Quid ille igitur Dei oſor ſpectavit, cum Arabibus ſuis mercaturam rerumque permutationem licitam eſſe voluit, uſuram illicitam? Iſmaëlitæ ab omni ævo mercaturæ dediti, præcipue illi generi quod Græci ἐμπορικὸν appellant, eſtque πλανητικὸν & vagum, ut ipſi πλανῆται ſunt & errones. Gene-

ſeos XXXVII Iſmaëlitis, qui è Gilhad, quæ Saadiæ Γέρασα Syriæ urbs, varias merces in Ægyptum camelis deportabant, venditur Joſephus è ciſterna, in quam eum dimiſerant fratres, extractus. Iſmaëlitæ illi mercatores ſunt Arabes omnibus interpretibus Chaldæis, Arabibus, & Perſæ. Alter ex Chaldæis *Saracenos* interpretatur, סרקאי. Tavoſius Perſa *Arabum Caravanam* appellat, ut hodieq; nomen habent, كروني عربان. Quos ab antiquo mercatores fuiſſe conſtat, an non etiam fuere fœneratores? Hæc enim affinia ſunt & conjuncta, & vix alterum ſine altero reperitur. Quatenus & fœneratio etiam negotiatio eſt pecuniæ, & nulli frequentius mutuari ſub uſura habent neceſſe quam mercatores. Huic generi hominum quales Arabes fuere, ultro citroque diſcurſanti mercium cauſa, ac ſubinde ſedes mutanti, minus fortaſſe convenit fœneratio hujuſmodi qualis apud Græcos Romanoſque exercebatur. Stataria quippe & ſedentaria forenſiſque hæc negotiatio. Plinius *quæſtuoſam ſegnitiem* appellat. Ideo fortaſſe Muhammed, quia minus accommodata eſſet ingenio ſuæ gentis ac moribus quam mercatura, hanc permiſit, illam vetuit. Nec enim in ea ſuis interdicenda videtur reſpectum habuiſſe quod & Judæis ſimiliter à Deo fuiſſet interdicta. Cum enim Deus uſuram cibi æque prohibuerit ac pecuniæ, Muhammed uſuram rerum edulium permiſit quæ non in pondere & menſura darentur. Earum vero quæ in pondere & menſura conſiſterent, quod vocat معيار الشرعي, id eſt, νομικὴν μέτρησιν, non admiſit mutuationem, ſive permutationem, niſi سوا بسواء, par pari, abſque incremento nimirum & acceſſione. In ceteris licitam eſſe voluit, ut duos olerum faſciculos pro uno paciſci, duo ova pro uno, duos dactylos, & ſimilia.

Hoc

Hoc enim fundamentum usuræ vetitæ sibi posuit, ut res ejusdem generis, quæ pondere & mensura continerentur, fœnoris accessionem in mutuo dando vel permutatione facienda non reciperent, ut jam ante notavimus, & in sequenti libro latius expositori sumus. Si alterutrum itaque abesset, hoc est, si res ejusdem generis reddenda foret, non in pondere vel mensura, aut ejusdem quidem ponderis vel mensuræ reddi deberet, sed non in eodem genere, tum id licere cum augmento reponi. Quinimmo & pecuniæ etiam numeratæ ut follium & drachmarum admisit usurariam mutuationem, quia non in pondere & mensura constarent, sed in numero. Qua de re nos in sequenti tractatu plura. Aliæ sectæ Arabum, ut Xaphienses, & Malichenses, etiam ciborum, quam permiserat Muhammed, non in pondere, aut mensura dandorum, fœnebrem mutuationem prohibuerunt, rigidiores hac in parte ipso Muhammede, ut infra dicturi sumus. In toto oriente fere ab omni ævo credendi consuetudo minus frequens fuit quam inter Europæos. Non nisi de rebus certis ac præsentibus præsentes ipsi contrahere inter se ferme solent, & venditiones emptionesque raro aliter fiunt nisi præsentaria pecunia. Græci quoque olim hunc morem habuere. Unde proverbium, *Græca mercari fide.* Ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα, hoc dicebant, &, δὸς, λάβε. Arabes similiter, بيد ابيد, *de manu in manum.* Quod & Phœnicibus in more fuisse testatur Sophocles, his versibus quos Grammatici citant:

— εὐθὺ Φοίνιξ γίνομαι,
Τῇ μὲν δίδωμι χειρὶ, τῇ δὲ λαμβάνω.

At fœnus non potest esse nisi in diem credatur. Apud quos autem credendæ pecuniæ, aut alterius cujuslibet rei mos inolevit post præstitutum tempus reddendæ, ibi æquum etiam fuit jus introduci interusurii præ-

ſtandi pro commodo medii temporis quo quis alienam rem, quam utendam accepit, retinuit. Ut emptor, qui rei emptæ pretium non repræſentavit, pro mora pretii ſoluti naturaliter tenetur uſuram præſtare. Quæ uſura Arabibus نسية *neſia* dicitur. Quo caſu ea apud illos recepta ſit, in ſequentibus docebo. Alii eam mercem, cujus ſciunt ſibi pretium non eſſe repræſentandum, eo carius diſtrahunt quam facerent ſi id in continenti perſolveretur, ut quaſi in anteceſſum hoc modo uſuram ſuæ pecuniæ apud emptorem remanentis percipiant. Quod an licitum, dubitarunt Canoniſtæ. Tandem tamen pronuntiarunt *illicitum*, ex dicto illo Dominico, *date mutuum, nihil inde ſperantes*. Cujus præcepti vi non uſura tantum recuſari deberet pro mora ſolutionis tardius factæ, ſed & ipſum pretium pro re vendita nullum à venditore recipi oporteret. Ceterum quamcunque habuerit rationem Muhammed uſuræ prohibendæ, id ad nos parum attinet quibus conſiderandum eſt, quid reipublicæ Chriſtianæ forma, ut nunc eſt, requirat, aut ferre poſſit, & quid in ea re ſit verbo divino non repugnans. Neceſſitatem mutui fœnebris inter omnes gentes, quæ mercatura utuntur, & commercia cum exteris vel cum ſuis habent, id etiam maxime teſtatur, quod contra adeo expreſſam & exertam fœnoris prohibitionem hodieque gentes illæ, quæ Muhammedis ſectam ſequuntur, non poſſunt eo abſtinere. Quia vero lege non eſt permiſſum, jus non dicitur adverſus eos qui rei creditæ fœnus abjurant. Mutuo tamen contrahentium conſenſu recipitur ſub uſuris mutuandi conſuetudo. Præſtaret, non eſſe vetitum, cum lex, quæ vetuit, obtinere non poteſt ne contra vetitum eatur. Quæ ratio perſuaſit Leoni philoſopho, ut legem à patre Baſilio latam de fœnore non exercendo aboleret, ut paulo ante docebam. Multa alia dici

poſſent

possent pro fœnore asserendo contra versuræ eversores, quæ libenter omittimus, quia jam ab aliis eruditis viris occupata sunt. Accuratissime nuper, ut omnia, doctissimeque hoc argumentum tractavit Reverendus & clarissimus vir, celeberrimusque Theologus, Andreas Rivetus, in Explicatione Decalogi. Nonnulla etiam adhuc eodem pertinentia in sequenti commentario, de modo usurarum, sparsim erunt inserenda, quandoquidem, ut modus in omnibus rebus optimus est, ita ad usuras, ne noxiæ sint, moderandas in primis habetur necessarius. Jam ergo videmur verissime posse concludere, si malum sit fœnus, malum esse omnino necessarium, quo carere πολιτεία hodierna vix queat, ut nec aliis multis, quæ melius fortasse abessent, si ad meliorem aliquam perfectioremque regiminis civilis ideam Christianis, ut nunc sunt, adspirare daretur, reique publicæ statum habere possent melioribus temperatum & institutis & legibus. Quod optare, proclivius multo est quam sperare. Id vero consequi, ut hominum sunt vitia, prorsus ἀδύνατον esse, nemo non videt. Sed quantumvis malam fateamur versuram, sola necessitate excusandam, confessio vel invitis ejus adversariis hæc extorquenda, ita jure civili, quo veteres usi sunt Christiani, in Imperio Romano, sub Imperatoribus Christianis, approbatam esse ac receptam, ut nec cum jure naturali nec cum divino pugnet. Quod ubi confessi fuerint, nec illud negare poterunt, eam & juri gentium, quod etiam naturale est, sed solorum hominum ratione utentium, & situm est in humani generis societate, maxime esse consentaneam, utpote à quo orta sit atque introducta.

Δόξα τῷ Θεῷ.

O M I S S A,

Quæ addenda sunt & suis locis inserenda sic.

PAg. 6, lin.31, *post illa verba*, manifestum est, *adde:* Lactantius in Epitome cap.11 : *Ne quis arbitretur, aut victimas, aut odores, aut dona præsentia desiderari à Deo.* Ἀναθήματα intelligit.

Pag. 16, lin.18, *post* γεγάμηκας, *adde:* Sed sæpe apud Græcos, tã in verbis quam in nominibus ει diphthongus pro iota simplici longo reperitur, & contra. Hinc & in antiquis saxis & libris quibusdam δανειστὴς & δανείζειν scriptum invenitur, cum rectum sit δανίζειν, atque etiam multi codices antiquissimi ita scriptum habeant.

Pag. ead. lin.28, *pro illis*, ut à τέλος τέλειον, *lege & adde:* ut à γάνος γάνειον, unde Latinis *ganeum*, sic à δάνος δάνειον. Quod non est ὑποκορισικόν. Nam τὸ δανίον diceretur. Nec ea forma factum est ut ταμεῖον, & scribi deberet δανεῖον. Sed est adjectivum vice substantivi, ut τὸ τέλειον pro τέλος, ita τὸ δάνειον pro δάνος, & subintelligitur χρέος, τὸ δάνειον χρέος, pro δανειακόν. Sic τὰ τέλεια eadem quæ τέλη. Hesychius: Τέλεια καὶ τέλη, τὰ ἀναλώματα καὶ τὰ συνέδρια τῶν ἐν ἀρχῇ. Ita ergo δάνειον idem quod δάνος. Nam & δάνος primitivum, non tantum pro dono, ut Euphorion posuit, sed etiam pro mutuo accipitur apud Græcos. Sirachides cap. XXIX: Πολλοὶ, ὡς εὕρεμα ἐνόμισαν δάνος. Ammonius: Λαμβάνων ἐν δανεῖ, ἵνα ἀποδῷ. Quod & alibi reperitur.

Pag. 49, lin.7, *post*, ponunt, *adde:* Hesychius tamen πληρωτὴν ἐράνου interpretatur συναγωγόν. Sic enim apud eum distinguendum est; πληρωτὴς ἐράνου, συναγωγός. Videtur, eum plane intelligere, non qui stipem debitam confert ac solvit, sed qui cœtum ipsum

complet,

complet, & conventui vel convivio intereſt, nec præſentiam in eo ſuam patitur deſiderari. Nam συναγωγὸς, is eſt, qui conventui participat, ut contra ἀσυνάγωγος vel ἀποσυνάγωγος qui à conventu ſeparatus eſt ac ſegregatus. In his eraniſtarum epulis συνάγειν dicebant *una bibere*, vel *ad bibendum coire*. Heſychius: Συνάγειν, μετ' ἀλλήλων πίνειν. Ergo & συναγωγὸς, qui unus eſt ex illis & inter illos præſens qui ſimul compotant. Pollux tamen πληρῶσαι τὸν ἔρανον pro *ſolvere* ac *inferre ſtipem* poſuit lib. VIII, cap. XIII: Ἐράνου φορὰ, ἐράνου καταβολή. κατενεγκεῖν τὸν ἔρανον, πληρῶσαι τὸν ἔρανον, ἐκλιπεῖν φοράν. Contraria enim heic videtur poſuiſſe, πληρῶσαι τὸν ἔρανον, & ἐκλιπεῖν φοράν. Sed hæc omnia eodem recidunt quoad ſignificationem. Semel in menſe coibant ad epulandum, ſemel etiam ſtipem conferebant. Et videntur quoties coirent ad epulas communes, etiam ſolitos menſtruam inferre ſtipem quam quiſque eraniſtarum tenebatur penſitare. Igitur ἐράνου πληρωτὴς tum dicebatur qui aderat, & cœtum convivientium complebat, ſimulque debita collatione fungebatur, eamque implebat. Nam qui ἐκλιπεῖν φοράν volebant, hoc eſt, ſolutioni renuntiare, nec ſe præſentes convivio ac conventui ſiſtebant, nec συναγωγοὶ erant. Utroque ſenſu πληρωτὴς ἐράνου dici poteſt, & qui adeſt convivio ſive compotationi, & qui, quod debet, ſolvit. Nam & vox ἔρανος *convivium* pariter ſignificat, & *ſtipem* quæ confertur. Sic & πληρῶσαι, utrumque etiam deſignat, *implere promiſſum* ac *ſolvere*, & *cœtum*, cujus pars eſt dum ſe præſentem ſiſtit, *complere*. At collatio illa, quæ publice penditur à civibus, vel amicis præſtatur ἐράνου nomine, ad hanc ἐράνου πλήρωσιν, de qua hic quæſtio eſt, non pertinet.

Pag. 51, lin. 4, *poſt illa*, à conferendo, *adde:* Ἔρανος etiam fuit illa collatio, & quidem menſtrua, quam Chriſtiani primis Eccleſiæ tẽporibus in arcam quam-

dam mittebant, ut pauperes inde alerentur & humarentur. de qua Tertullianus in Apologetico: *Etiam si quod arcæ genus est, non de honoraria summa quasi redempta religionis congregatur. Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, & si modo possit, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt.* Vide quæ sequuntur. Sed de eo Christianorum erano nos alibi. Xenophon alter in Κυνηγετικῷ, qui nondum est editus, ἔρανον appellat collationem Gallis veteribus venatoribus usitatam, arcæ ad hoc destinatæ, quam θησαυρὸν appellat, stipem inferentibus, prout esset fera quam in venatu ceperant. Ex qua summa collecta annua die sacrificium Dianæ facere soliti. Qui leporem ceperat, duos asses in thesaurum injiciebat; qui vulpem, drachmam: qui capream, quattuor drachmas. Titulus capitis est, περὶ τῶν Κελτῶν νόμου, καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν γινομένου ἐράνου τῇ Ἀρτέμιδι.

Pag, ead. lin. 8, *post* infundendis, *adde:* Omnes enim sodalitates arcam habuere communem ad stipem, quam inferebant singuli ex collegio menstruam recipiendam. Sed & collegiis licitis, quibus coëundi jus à senatu vel principe concessum erat, ut pistorum, naviculariorum, & aliorum, arca communis fuit, quia res etiam inter se habuere communes. Lex 1. D. Quod cujuscunque: *Quibus autem permissum est corpus habere collegii, societatis sive cujuscunque alterius eorum nomine, proprium est ad exemplum reipubl. habere res communes, arcam communem, & actorem sive syndicum, per quem tanquam in republica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur, fiat.* Et *collegia* quidem ea corpora negotiatorum, quæ societatis causa coëunt & omnia habent communia, magis dici solent, *sodalitates* autem eorum sunt proprie qui religionis vel delectationis gratia coëuntes nihil habent commune nisi arcam cui singuli ex collegio sodales

stipem

ſtipem menſtrua die inferre tenentur. Nullus fere Deorum cultus apud veteres abſque hujuſmodi ſodalitatibus. Cicero de Senectute: *Sodalitates autem me quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idææ magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus.*

Pag. 53, lin. 25. συμβολῶν appellata, *adde:* Ita apud Terentium in Andria: *Symbolam dedit, cœnavit.*

Pag. 54, lin. 7, cœtu, *adde:* Sed melius, συμβολὴν hic pro collatione accipere, ut idem ſit quod καταβολή. Quo ſenſu & apud Pollucem legitur lib. VIII, cap. ultimo: Καὶ τὸ πρᾶγμα, συντέλεια, συνεισφορὰ, συμβολὴ, ἔρανος. Cicero in II de Oratore *collectam* vocat: *Ego vero*, inquit ille, *quoniam collectam à conviva Craſſe exigis, non committam, ut, ſi defugerim, tibi cauſam dem recuſandi.* Incertum eſt, cum de convivii collecta loquatur, utrum de ſymbola intelligat, quæ ab unoquoque exigebatur in conviviis, quæ de ſymbolis ἀπὸ τῶν συμβολῶν fiebant, an de collatione ab ſingulis in cœtu eraniſtarum facienda æque ad convivandum. Sed præſtat intelligi debere de eraniſtica collatione.

Pag. 56, lin. 6, ut hinc apparet, *adde:* Quod & egregie confirmat Cicero in Catone, his verbis, quibus liqueat non valde ſumptuoſa vulgo fuiſſe hæc ſodalium convivia: *Primum habui ſemper ſodales. Sodalitates autem me quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idææ magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus omnino modice, ſed erat quidam fervor ætatis qua progrediente omnia fiunt in dies mitiora.*

Pag. 60, lin. 2, fœnore, *adde:* Quæ præcedunt apud Plautum, de amicorum ἐράνῳ, ſive mutuo, ſuadent eum verſum accipiendum:

Nunc pergam ad forum, atque experiar opibus, omni (copia.
Supplicabo, exobſecrabo, ut quemque amicum videro.
Dignos, indignos adire, atque experiri certum eſt mihi.
Nam ſi mutuo non potero, &c.

Pag. 141, lin. 20, debitor, *adde:* Sed contrarium plane habetur apud Harmenopulum lib. III, Tit. VII, ex libro Magiſtri cui titulus τὸ Γραμματικόν. Sic enim ſcribit: Πολλή ἐστι διαφορὰ ἐπερωτήσεως ἐπὶ τόκων καὶ συμφωνίας. Εἰ μὲν γὰρ περιέχεται τῷ ὁμολόγῳ, ὁμολογεῖς παρέχειν μοι καὶ τοὺς τόκους, τοῦτο ἰσχυρόν ἐστι πρὸς ἀπαίτησιν. εἰ δὲ οὕτως ἁπλῶς γέγραπται, ἐδανεισάμην ἀπὸ σοῦ τόδε, καὶ συνεφώνησα δοῦναί σοι καὶ τοὺς τόκους, τοῦτο οὐ πάνυ ἰσχυρόν ἐστι πρὸς ἀπαίτησιν. Sane in pleriſque Chirographis, quæ occurrunt apud Juriſconſultos, ipſa etiam ſtipulationum verba ſollemnia poſita reperiuntur. *Stipulatus eſt Manius, egò Lucius ſpopondi.* Verum de his alibi.

Pag. 155, lin. 25, præcipitium, *adde:* De mendo tamen ne ſuſpicari poſſimus, obſtat quod apud Harmenopulum lib. I, Tit. III legitur, ex libro Γραμματικοῦ Magiſtri, Tit. XXX, cap. VII: Ἐπὶ τριάκοντα χρυσίου λίτρας καὶ δύο ἀρκοῦσι πρὸς μαρτυρίαν, καὶ μέχρι δὲ πεντήκοντα τρεῖς ἀρκοῦσι. Uſque ad triginta duas libras vult duos teſtes ſufficere: à triginta duabus libris uſque ad quinquaginta, tres adhibendos eſſe. Atqui ipſe Juſtinianus in ea lege Codicis ult. Si certum petatur, ita demum inſtrumenta Chirographaria ſine trium teſtium ſubſcriptione valida haberi prohibet, ſi ſumma, quæ his cavetur vel reddenda, vel reddita, excedat libras quinquaginta. Ergo uſque ad quinquaginta libras auri licuit tum chirographa valitura conſcribere quæ à tribus teſtibus non eſſent ſubſcripta. Verum de his adhuc in altero Volumine de Uſurarum modo plura.

Pag. 165, lin. 27, poſt *commodare*, *adde:* Inde & ἀντίχρησις commodatio eſt mutua, non mutuus uſus, ut in ſequentibus dicam, ubi de Antichreſi erit diſſerendum.

Pag. 167, l. 30, non accipit, *adde:* Heſychius: ἔκμισθοι, οἱ μισθὸν μὴ λαμβάνοντες. Idem ſignificat & ἀπόμισθος, *mercedis* nimirum *expers.* Et tamen ἐκμισθοῦν & ἀπομισθοῦν verba eamdem habent cum ſimplici μισθοῦν ſigni-

ſignificationem, quibus reſpondent Latina *elocare* & *ablocare*. Apud Ariſtotelem in Politicis, lib. I, cap. XI: ἐκμισθοῦν eſt *elocare*: Καὶ ἐξαίφνης ἐκμισθοῦντος ὃν τρόπον ἐβούλετο. Eodem ſenſu poſitum legi & apud Xenophontem in libro de Vectigalibus: Ἐκέκτητο χιλίους ἀνθρώπους οὓς ἐκεῖνος Σωσίᾳ τῷ Θρᾳκὶ ἐξεμίσθωσεν: *quos ille Soſiæ Thraci elocavit*. Idem eſt & ἀπομισθοῦ. Gloſſæ: ἀπομισθῶ, *eloco*. Apud Pollucem lib. IX, cap. V, qui vectigalia elocant, ea dicuntur ἀπομισθοῦν: qui conducunt, μισθώσασθαι. Nihil igitur plus ſignificat ἀπομισθοῦν quam μισθοῦν. Sed omnino, quod dixi, ἐκμίσθωσιν proprie, pro locatione ſi ponatur, non eſſe Græcum, id verum eſt. Nam æque conductionem poteſt ſignificare. Nulla quippe differentiæ ratio inter μίσθωσιν & ἐκμίσθωσιν, ut hæc locatio ſit, illa conductio, cum utraque eamdem habeat notionem. Quale enim diſcrimen eſt inter μισθῶσαι & μισθώσασθαι, idem plane eſt inter ἐκμισθῶσαι, & ἐκμισθώσασθαι, ἀπομισθῶσαι & ἀπομισθώσασθαι, ut prius de locatione, alterum de conductione uſurpetur. At μίσθωσις & ἐκμίσθωσις idem, ſive pro locatione, ſive pro conductione accipiatur, cum æque ductum videri poſſit ἀπὸ τοῦ μισθῶσαι quam ἀπὸ τοῦ μισθώσασθαι.

Pag. 168, lin. 26, *poſt* Appianus, *adde*: ita loquitur.

Pag. 289, lin. ult. *poſt* aut, *adde*: quam.

Pag. 304, lin. 8, *poſt* fuit, *adde*: Talis eſt quæ hodieque in uſu apud pleraſque Americanas gentes, eas præcipue quæ non vagantur. Serunt ac colligunt frumenti id genus quod vocatur Indicum. Quod mulierum apud eos munus eſt. Ligonibus ligneis ſuo modo factis terram, quo poſſunt modo, movent, & quotannis renovant. Singula grana in ſingulis ſcrobibus vel foraminibus, ut fabæ apud nos ſolent, defodiunt. Nihil pote ſimplicius. Nec operoſior aut artificioſior eſſe potuit agri cultio ante uſum ferri proditum.

Pag. 307, lin. 9, *poſt* conſtant, *adde*: Ita & Latinis menſura

mensura æque lato significatu aliquando accipitur. Frontinus in expositione Formarum: *Ergo ne quid nos præteriisse videamur, omnium mensurarum appellationes conferamus. Nam mensura non tantum ista, de qua loquimur, appellatur, sed & quidquid pondere, aut capacitate, aut animo finitur.*

Pag. 442, lin. 7, *post* æstimatio, *adde:* si formam accipimus pro charactere ipso vel nota qua signatus est nummus. Alias formæ nummariæ etiam appellantur ipsi τύποι quibus hac vel illa magnitudine formantur nummi, & cuduntur. De his formis intelligenda verba Lampridii in Alexandro Severo: *Formas binarias, ternarias, & quaternarias, & denarias etiam, atque amplius, usque ad bilibres quoque, & centenarias, quas Heliogabalus invenerat, resolvi præcepit.* Hac ratione ex forma æstimatio nummi procederet, quia ex pondere. Prout enim major forma, ita pondus quoque majus, & perinde pretium. Sed nos per formam hic intelligi volumus notam ipsam qua signatus est nummus.

Pag. 460, lin. 34, *post* quo, *adde:* pretio.

Pag. 528, lin. 3, post *prædicaverit*, *adde:* Pollux lib. VI, cap. XXXI, ἐπονειδίστους βίους appellat, & enumerat omnes artes quæ suis sunt professoribus probrosæ & infames. Quænam sint, ibi videre licet. Certe fœneratores inter eas non recenset. Ἀλλ' οἵγε, inquit, τοιοῦτοι βίοι τὸ ἐπονείδιστον ἐπ' αὐτοῖς ἔχουσιν, εἴ τις ἐπιμιδῇ τῇ τέχνῃ. Ita legenda illius verba.

Pag. 557, lin. 2, *post* conficitur, *adde:* Non ignoro, officinas eas dici in quibus operantur artifices, quæ distinguuntur à tabernis, in quibus opificia tantum & aliæ merces ac species venduntur, non etiam fiunt. At in officinis plerisque ars simul exercetur, &, quod ex arte fit opificium, vænale habetur. Officinæ illæ *tabernæ* etiam simul sunt & dici possunt. Græci ἐργαστήρια appellant utrasque. Unde in Glossis ἐργαστη-

ριάρχης

ἐλάρχης tabernarius & *institor* exponitur. In vino & oleo aliud eſt. *Tabernam vinariam* Latini dicunt in qua vinum venditur: non dicerent *officinam vinariam*, quia ibi non fit vinum. Sed nec officina eſt vinaria, nec ſic dicitur in qua vinum ſolet fieri. Idem omnino eſt de oleo. Tabernæ ſunt oleariæ, vel menſæ in quibus venditur, nec tamen ſunt officinæ in quibus premitur & fit, ſed *trapeta* vel *prala*.

Pag. 581, lin. 22, *poſt* pecuniam, *adde:* Quæ ἰσοίμβια hic appellavit Pollux, ac diſtinxit ἀπὸ τῆς ῥοπῆς, paulo poſt ἀριθμὸν vocat: Τὸ γὰρ ἐν τοῖς βαλλαντίοις ἀμφίβολον, σωληνείας τετραστατήρου, εἴτε ῥοπὴν, εἴτε ἀριθμὸν λέγει.

Pag. 589, lin. ult. *poſt* voluntariæ, *adde:* Certe voluntarium non dicitur, niſi ut diſtinguatur ab eo quod non eſt voluntarium. Si qua actio voluntaria vocetur, ſic certum eſt eam nuncupari, quo diſcernatur ab ea quæ in eodem genere non ſponte ſuſcipitur. Voluntarium eſt exilium quo ſponte quis ſecedit, quia ut plurimum ſolet eſſe non voluntarium. At jus aliquod aut lex aliqua vix dici queant voluntaria, quoniam, ut ait Cicero, nemo quidquam invitus decernit. Si qua lex foret, quam legiſlator aliquis per vim ferre coactus eſſet, cum aliam quamdam ſponte ac ſine vi tuliſſet, hæc voluntaria diceretur, ad alterius diſtinctionem, ad quam ferendam non voluntate ſua, ſed vi compulſus fuiſſet. Nullum igitur jus voluntarium, niſi quis ponat aliud eſſe involuntarium, & invito conditore factum. Quod dari vix poteſt, certe hic locum non habet.

Pag. 593, lin. 4, *poſt* hodieque ſunt, *adde:* qui homine veſcuntur.

Pag. 597, lin. 11, *poſt* eripiam, *adde:* Si naufragium fecero, non equidem alium, qui tabulam prior occupaverit, quem facile poſſem deturbare, utpote viribus imbecilliorem, deturbabo ut ſalvus enatem & ille pereat qui tabulam ceperat, ſed ſi ego prior eam conſcendero,

ſcendero; alteri æque naufrago, qui ſine ſpe ſalutis natabit, non eam tradam, ut meo periculo ſervetur. Quin & acie fuſa, hoſtibus inſequentibus, ſi ipſe in fuga, pedibus ſalutem quærens, alium eumque ſaucium equo inſidentem ac pariter fugientem deprehendero, caritas me vetat illum ex equo dejicere ut ipſe hoſtes effugiam. Verum eadem caritas, quam pro ſe debet quiſque naturaliter habere, non hoc mihi injungit, ut, ſi ipſe ſaucius fugiens equo inhæream, eum alteri pediti cedam fugienti quo celerius aufugiat, & interim me ipſum hoſti capiendum aut occidendum ſponte præbeam.

Pag. 613, lin. ult. *poſt* φροντίζουσι, *adde:* Quidquid amarum eſt, & acerbum, non ſolum guſtui, ſed etiam animo, Latini cum Græcis id *mordere* dicunt. Unde apud Ciceronem, *morſus doloris.* Et in Quæſtionibus Tuſculanis, *momordit paupertas.* Ita ergo & uſura diceretur mordere, quæ gravis eſſet. Sic Græci δηκτικὸν appellant quidquid acri dolore animum tangere ſolet, atque ad vivum pungere & fodicare.

INDEX AVCTORVM EMENDATORVM.

INDEX AVCTORVM NOTATORVM.

Aristo-

INDEX
GRÆCVS.

A.

B.

Γ.

Δ.

Κοάκτωρ,

Νόμ-

T.

Χρυ-

INDEX LATINVS RERVM & VERBORVM locupletissimus.

Æqua-

Athe-

B.

C.

Castia-

Con-

 in

Ferræ

Fœnus

H.

Ista-

L.

Man-

Mundus,

P.

Persa

Redi-

S.

Texendi

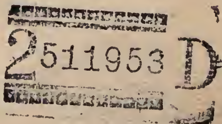
PAg.7. lin. à fine 5. lege respondet. pag. 8. lin.20. lege si dixero. pag.12.lin.8.post accepisse ponenda στιγμή.l. 9. Quia. Ead.l.post mutasset. ponenda virgula. Ead. p. lin. 25. in mutuo. p.16.l.8. δανίσας. l.9. δανείσας. p.18.l.25. δανείσαι. p.22. l.à fine. 3. dignus eras! p.23.l.1. fero. p.26. l.21. Præterea. p.27. l.1. usus est. Ead.p.l.22. Latine.p.28. l.à fine 6. tolle distinctionem post exercere. Ead.p.l.à fine 4.post exercere, pone interrogationem. Ead.p.l.penult. Pecunia. p.31. l.10. redit. pag.42.l. post ἐμπορικῇ pone virgulam. Ead. p. lin.4.à fine, potius. p.47.l.8. à fine, καπηλείαν. pag.48.l.12. eorum. p. 50. l.9.post collaticia, tolle distinctionem. p.51.l. Præter eas. p. ead. l. 9. à fine, ex Solonis lege, sicut. p. 62. l.ult. ἔχει pro εἶεν. p.68.l.7. credere.p.72. l.2. ei servo. p.98. l.2. Item. p.127.l.13. stipulatione.p.129. l.13. Κεῖ pro Κεῖ. p.130.l.8. χρέος pro δωρεάς. p.ead. lin.9. Quorsum, pro, Quo enim. p.ead.l.23.post, alterius,pone virgulam.p.132.l.5. à fine, abstinere. p.156.l.4. tolle alterum in. p.160. l.6. si alii. p.161. l.12. ὀφειλήματα, ἐκδόσεις. p.167. l.22. locatione. p.168. l.4. à fine, ἐχθροποιόν. p.170. l.14. & mutuor, ut ante. p.148. l.4. à fine, τί θνεῖον; p.185.l.15. per detrimentum. p.189.l.1.post imponebant, adde, quod alterum genus fuit? p.190. l. 10. post fundum adde virgulam. & mox lege, oraculum. p.192. l.11. mancipio. p. ead. l.8. à fine, expunge verba ista, Inter acquirendi modos mutuum non reponi. p.199. l.29. τόκε. p.212. l.4. dominum credit. p.218. l.2. Dat enim. p.ead. l.ult. examussim.p.230.l.4. dele qui. p.257. l.25. post sunt, pone virgulam. p. 259. l. 27. indigetarunt. p.264.l.12.post naturali,pone virgulam loco puncti. p.269.l.4. à fine, receptio. p. 270. l.6. mutuum. p.289. l. ult. lege, aut quam ipsi.p.292. l.15. agricola.p.298. l.2. ὑφαντικῆς καὶ οἰκοδομικῆς. p.313. l.21. est, tantum effecit. p.318. l.2. sumus. p.320.l.3. αὐτοῦ. p.324.l. ult. nummo. p.326.l.penult. invicem. p.333.l.16. profecto. p.334. l. 19. caupo est, ille mercator. p. 342. l. 4. rebusp. p. ead. l. 5. à fine, intelligit. Quem locum. p.346. l.15. in concionari. p.355. l.14. μεταβολῆς. p. 369. l. 27. nummi. p. 374. l. penult. vinum. p.375. l.14. vendendi. p.380. l.1. ξενίκε. p.395. l.21. post factum est, pone interrogationem. p. 396. l. ult. pleno acervo. p.401.l.1. fame perire. p.405.l.18. μεταβλητική.p.414.l.26. medicos. p.420.l.11. Auctori. p.429.l.25. ἀποστῆσαι. p.438. l.4. quam. p.440. l.18. rebusp. p.460. l.3. à fine, quam quo pretio. p.477. l.14. significant. p.480. l.18. inutile. p. 486. l.25.

*l.*25. coactionis. *p.*498. *l.*20. Græcis. *p.ead. l.*25. cogebat & colligebat. *p.* 500. *l.* 9. argentariæ exercitoris ministro. *p.*502. *l.*3. *dele*, adversus eum. *pag.* 507. *l.*2. Latini, Græci. *p.*508. *l.*13. vocat. *p.*513. *l.*11. solvebant. *p.*530. *l.*20. populo tum, *pro*, olim. *p.*547. *l.ult.* τρυφῆς. *p.*548. *l.* 11. τρυφῆς. *p.*553. *l.*16. ὄγκος. *p.*560. *l.*2. *post* coëmerat, *adde*: ut ait Cicero: vel ipsum oleum cum speraretur ejus vilitas ex floris copia, ut vult Plinius. *p.*562. l.28. constituebant, inter mercatores. *p.* 566. *l.* 30. πέμπτον. *p.* 567. *l.* 26. δανεῖσαι. *p.ead. l.*27. sub usura dare. *p.*573. *l.*6. Βυζάντιοι. *p.*577. *l.*4. *à fine*, Grave. *p.*578. *l.*25. ὄγκος. *p.*579. *l.*6. *à fine*, ἵστημι. *p.*580. *l.ult.* dimidio. *p.*582. *l.*16. γυνή. *p.*590. *l.*28. continendos. *p.*595. *l.*13. vocavimus. *p.*596. *l.*1. legale. *p.*609. *l.*4. *dele*, an. *p.*625. *l.*2. *post*, auctarium, *adde*, & cumulum. *p. ead. l.* 28. Raptam sibi tunicam. *p.* 630. *l.* 3. *post*, subjici, *adde*, potestatibus. *p.*633. *l.*17. genuinis. *p.*634. *l.*6. *à fine*, ut in clericis. *p.* 637. *l.*22. mercatura. *p.* 645. *l.* 8. *tolle*, Et Diaconi. *p.* 648. *l.* 21. tollendum. *p.* 658. *l.* 4. *à fine*, quæ omnes. *p.*665. *l.*14. hæc dicta.

Inter addenda reponendum.

P*Ag.* 465. *lin.*5. *à fine, post hac verba*, præstabat, *adde*: Ut dubitem tamen de hac conjectura apud Senecam, facit locus Nicolai Damasceni, in quem nuper incidi, de Lacedæmoniis. Νομίσματι δ', inquit, χρῶνται σκυτίνῳ. *Pecunia utuntur coriacea.* Certum quidem est, eum hallucinari, & Lacedæmoniis perperam tribuere, quod fuit Carthaginensium, sed potuit id ab illo sumere Seneca.

F I N I S.

B.17.7.38